BELGE YAYINLARI

Gün Benderli

Su Başında Durmuşuz

Su Başında Durmuşuz

Gün Benderli

BELGE YAYINLARI

Gün Benderli, 1929 İstanbul doğumlu. Gazeteci, yazar, çevirmen, sosyalist... Annesi ve babası öğretmen, Rumeli kökenli. Kendisi Budapeşte'de yaşıyor. Yaşamında İstanbul ve Budapeşte dışında, uzun ya da kısa süre kaldığı Paris, Cenevre, Prag, Viyana, Varşova, Berlin, Moskova, Pekin gibi duraklar var. Parti yaşamı yanında, uzun süre radyo yayıncılığı yaptı. 1956'dan 1968'e Doğu Avrupa'yı sarsan dönüşümlere tanıklık etti. İlk kapsamlı Macarca-Türkçe sözlüğü hazırlayan 4 kişik ekip içinde yeraldı, Macar edebiyatından çeviriler yaptı. Macaristan'da bilinen bir rejisör ve oyuncu olan oğlu Can, Türkiye'de de Halikarnas Balıkçısı'nı canlandıran oyunu ile tanınıyor. Kızı Gül de Macaristan'da yaşıyor.

BELGE YAYINLARI
Yaşam ve Anılar Dizisi

SU BAŞINDA DURMUŞUZ
Gün Benderli

Yayına Hazırlayan
Yasemin Gedik

Kapak
Ayrıntı Tasarım

Teknik Hazırlık
Yusuf Aslan

Baskı ve Cilt
Ege Basım

Birinci Baskı
Temmuz 2003

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Belge International Publishing House
Divanyolu Cad. No: 15/1 Binbirdirek Han
Sultanahmet / İstanbul
Telefon-Faks: (212) 638 34 58

Gün Benderli

SU BAŞINDA DURMUŞUZ

anılar

Su başında durmuşuz
çınar, ben, kedi, güneş bir de ömrümüz

Nâzım Hikmet

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz / 11
BİRİNCİ BÖLÜM: FIRTINALI VE GÜNEŞLİ GÜNLER
Gel artık! Yakında doğacak Gün'üme! / 15
Anne cici, men (ben) cici, baba kukuş! / 18
Atma Recep korkuyorum / 21
Rıza Tahsin Bey apartmanı / 25
Gün Hanım / 27
Amma şapşalımışsın nene! / 29
Bostancı'da dayak ve Almanca / 31
Eli sopalı dedem / 34
Mavi gözlü dedem / 36
Anneannem / 38
Nenem / 40
Yuva ve okul / 43
Soyadı kanunu / 45
Yasam, büyüklerimi saymak / 48
İstanbul boşaltılıyor / 50
Notre Dame de Sion / 53
Göztepe'de bir yaz ve sonrası / 55

İKİNCİ BÖLÜM: METAMORFOZ
Dayımların evi / 59
Babamın avukatlığı / 61
Başlamadan geçen heves / 64
Yaralı Hayalet / 66
Komünist nasıl bir insan ki? / 69
Necil'le ilk buluşmam / 72
Yeni ufuklar / 73
Yeni çevrem / 76
Kafasının içi sarıklı babam / 78

Evleniyorum / 79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GELGİTLİ YILLAR
Fransa'da ilk şaşkınlık / 83
Fransız Komünist Partisi'ne üye oluyorum / 85
Hastalanmak korkusu / 87
Parasız kalmak korkusu / 90
Meğer daha çok güleceğim varmış / 92
Paris ve Fransa macerasının sonu / 95
Kesin gidişe kadar geçen yıllar / 98
İleri Jön Türkler Birliği / 99
Fahri Petek / 101
Müntekim ağabey / 103
Mihri Belli / 105
Partiye almıyoruz / 106
Çiçek Palas ve... / 110
Ve sonrası / 113
İstanbul'da son günler / 116

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE'DEN KESİN GİDİŞ
Paris, sevgilim / 119
Hotel İdeal / 120
Barış Yolu / 122
Berlin'de Dünya Gençlik Festivali / 125
Bizim Berlin yolumuz / 127
Festivalin ikinci açılışı / 130
Nâzım Hikmet / 131
Festival günleri / 134
İsviçre'den Varşova'ya mektup / 138
Bizi şaşkına çeviren haber / 140
Viyana / 142
Nâzım ağabeyle Viyana'da bir akşam / 145

Marius / 147
İsviçre'ye yol göründü / 150
Diğer dostlardan bazıları / 153
Cenevre'de Madam Fumagalli'nin pansiyonunda / 156
Sofra muhabbetleri / 158
Tanıdığım ilk Troçkist: Bert / 161
Lukas ve Jean Benoit / 163
Artan huzursuzluk / 165
Kırmızı pasaportum / 167
Frankfurt yoluyla Berlin / 169
Berlin'de Nâzım ağabeyle / 172
Alman halk polisiyle ilk karşılaşmam / 174
"Besili kazlar" / 177
Bir dönem kapanıyor / 179

BEŞİNCİ BÖLÜM: BUDAPEŞTE'DE İLK AYLAR
Budapeşte, yazgım / 183
Keleti (Doğu) Garı / 186
Muzeum caddesindeki pansiyon / 188
Öğrenci yurdu / 191
Tanıyamadığım sokaklar / 193
Macarca ve Palas Oteli'nin garsonu / 195
Gellert hamamı / 198
İlk ve kalıcı dostlardan biri, Frida / 200
İş yerindeki kimi arkadaşlar / 203
Zekeriya bey ve Budapeşte Radyosu / 206
İsyan ediyorum / 208
Gene Muzeum caddesindeki pansiyon / 210
Sofrada olmayanlar üstüne birkaç anı / 212
Bianka ile tanışıyoruz / 217
Bay yoldaş, bayan yoldaş / 219
Marat geliyor / 222

İlk gazetecilik öğretmenim Zekeriya bey / 225
İlk evimiz / 227

ALTINCI BÖLÜM: HIZLANAN YAŞAM
Prag'a gidiyorum / 231
Lehistan mektubu / 233
Erem Esin (Melike) / 237
Bükreş Festivali / 239
Kemal Dayan'ın acı sonu / 240
Heitmatlos pasaportu / 242
Bianka ve Franco üstüne birkaç söz / 245
Bazı kuşkular / 247
Lenin Enstitüsü'nde ilk yıl / 249
Nâzım Hikmet'in piyesi Budapeşte'de / 250
Yılmaz geliyor / 252
Hoşgeldin Attila! / 254
Pekin'e hiç beklenmedik bir yolculuk / 256
Sovyetler Birliği'nde sağlık teşkilatı / 258
Bir köy hastanesi / 260
Hasır şapkalı komsomol kızlar / 261
Krasnoyarsk'a gidiyoruz / 262
Gobi çölünde güneşin batışı / 264
Pekin'de / 267
Çin yemekleri / 269
Saramış duvarların dili olsaydı / 271
Nerede kaldı benim Sibiryalı Ruslarım / 273
Beyaz ekmek ve ponponlu perdeler / 275
Nâzım Hikmet'le Budapeşte'de son buluşma / 278
Nâzım'ın şairler üstüne söyledikleri / 280
Yazarlar üstüne söyledikleri / 281
Mavi gözlü başkumandan / 282
Tarihin şerefli sayfaları / 284

Nâzım Hikmet'in vasiyeti / 285
İhbar ediliyorum / 286
"Sen Gün'e güvenir misin?" / 289
Bomba gibi patlayan 20. Kongre / 290
Peş peşe gelen aklanmalar / 292

YEDİNCİ BÖLÜM: 23 EKİM 1956 VE SONRASI
Bir köy düğünü / 295
Reform kanadı ve Stalinci kanat / 297
23 Ekim'i 24 Ekim'e bağlayan gece / 298
Yılmaz hâlâ yok / 300
Yılmaz'ın 23 Ekim'i / 302
Aranızda AVO'lu var mı? / 305
Gördüğümüz ilk Sovyet tankı / 308
Can'ı almaya gidiyorum / 309
Ev içinde örgütlenmeler / 312
Yunan partizanları / 314
Lenin Enstitüsü'nde bir öğleden sonra / 315
İş çığırından çıkıyor / 317
Nerede benim kırmızı pasaportum? / 319
Bratislava yolunda / 321
"Altın Şehir" Prag'ın bakır yüzü / 323
Gene hırsız-polis oynuyoruz / 325
Bir başka Nâzım Hikmet / 327
Bir parti emri daha / 329
Nâzım Hikmet'in parti disiplini anlayışı / 331
"Nâzım'ı öldü bilin!" / 332
Sınırları açık Macaristan / 334
Prag'da yalnızlık / 337
Yeniden evimizdeyiz / 339
Evimizi yıkılmaktan kurtaran resim / 340
Kahramanlar Meydanı, 1 Mayıs 1957 / 343

SEKİZİNCİ BÖLÜM: HEYECANLI VE GÜZEL YILLAR
Burası Budapeşte Radyosu / 349
Marat beni el üstünde tutmaya başladı / 351
Bir evlilik ve sonrası / 352
Abuzer'e ne oldu? / 354
Bir evlilik daha / 356
İki de boşanma / 358
Leylek leylek leylekçik / 359
Annemle babamla buluşma çabaları / 362
Filmlerdeki gibi / 363
Burada böcek var mı? / 366
Bizim Radyo ve biz / 368
Bir telefon, bayrak ve gönder / 369
Önce ben gidiyorum Almanya'ya / 371
Balım benim, tatlım benim / 373
Leipzig Konferansı, 2-6 Nisan 1962 / 375
Sabiha hanımın saflıkları / 377
Ama anlayanlar da var / 379
Toplantının mahiyeti / 380
Marat'ın raporu / 381
Vartan'ın soruları, Dış Büro üyeleri / 383
Gülhane Parkı'ndaki ceviz ağacı / 386
Ok yaydan çıkınca / 387
Gizemli iki harf: C.K. / 389
DOKUZUNCU BÖLÜM: LEİPZİG'DE 6 YIL, BİR ÖMÜR
İki karabasan / 391
Başka iyi amca yok mu? / 392
Togay gitti İmre geldi / 394
Orman içinde diz boyu su / 395
Gene Alman halk polisi / 397
Ya Türk pasaportuyla sınır geçmek! / 398

ÖNSÖZ

Bostancı'dan Büyükada'ya giden vapurun alt salonunda kardeşimle yan yana oturuyoruz. Vapur tenha. Sahi neden bu kadar tenha bu vapur? Mevsim daha baş-l-a-mamış ya da bitmiş olmalı. Giysilerimizden de belli zaten. Nereden mi hatırlıyorum giysilerimizi? Hatırlamıyorum pek, ama kardeşimin kaykılarak oturduğu kanepede ileri uzattığı ayaklarındaki koyu renk ayakkabılar, serin günlerde giyilen kapalı pabuçlar. Onu da hatırlamayacaktım, eğer o sırada vapur salonunun kapısından elinde zorla taşıdığı, pırıl pırıl, tertemiz boyacı sandığıyla küçük bir çocuk içeri girmemiş olsaydı. "Boyayalım abla, boyayalım." Kaç yaşında var bu küçük oğlan; sekiz mi on mu? Türkiye'nin, özellikle de Anadolu'nun çocukları biraz kavruk olur gerçi ama bu oğlan on yaşından büyük değil. Çocuk yanımıza kadar geldi: "Boyayalım abla." Kardeşim gülerek bir çocuğa bir de boyaya hiç gereksinimi olmayan ayakkabılarına bakıyor: "Haydi boya bakalım!" Biraz daha kaykılarak uzun bacağını kıvırıp ayağını sandığın üzerindeki ayakkabı yerine dayıyor. Ben hiç ses çıkarmadan çocuğun büyük bir maharetle çalışan küçük ellerini seyrediyorum. Boya işi bitiyor. Kardeşim, boya ücretini fazlasıyla veriyor ve sevinçle uzaklaşan çocuğun arkasından bakıyor bir süre, sonra başını bana çevirip gözleri gülerek, "İşte bugününü kurtardık çocuğun" diyor. Yüzünde yaptığı iyiliğin verdiği rahatlık var.

Ben de boyatabilirdim ayakkabılarımı, aslında boyaya gereksinimi de vardı. Yapamadım, yapamazdım. Ayağımı o küçücük ellerin çalıştığı sandığın üzerine dayayıp seyredemezdim onu. İçimde bir acı, içimde kardeşim gibi davranamamanın verdiği tuhaf bir eziklik, burukluk var. Yalnız kardeşim gibi mi, kızım gibi de. O da Türkiye'ye ilk defa geldiğinde sokakta rastladığı bütün boyacı çocuklara ayakkabılarını boyatmak istemişti. Her "boyayalım abla" diyen çocuğun önünde

duruyor, ayağını hemen sandığa dayıyordu. O kadar ki, sonunda kocası, elinde boyacı sandığı ile bir çocuk gördüğünde Gül'ü kolundan tutup başka tarafa çekmeye başlamıştı.

Ben, diyorum, hepsinin, bütün çocukların her gününü kurtarmak istedim.

Hafifçe gülüyor kardeşim. Ne demek istediğimi anladı.

Pişman mısın?

Sorusunda, evet demem olasılığının tedirginliğini sezinliyorum.

- Hayır, pişman değilim. Ama herhalde bugünkü aklım ve deneyimim olsaydı bazı şeyleri başka türlü yapardım.

Bütün çocukların her gününü kurtarma hevesi, giderek amaca dönüşen bu istek, beni tam kırk yıl vatanımdan ayrı bıraktı. Bu kırk yıl sözcüğünü, dile pelesenk olmuş "kırk yıl" deyişi olarak kullanmıyorum. Tamı tamına kırk yıl. 1951 ocağından 1991 kasımına kadar süren koskocaman bir kırk yıl. İşte şimdi bu kırk yılın öyküsünü, anımsadığım kadarıyla, kâğıda dökmeye çalışacağım.

Büyük düşünürlerin güzel sözleri, özdeyişleri vardır. Başkalarını bilmem ama ben, çeşitli vesilelerle değinilen bu özdeyişlerin hemen hepsini kafama ve duygularıma çok uygun, çok yerinde, çok güzel buluyor, benimsiyorum. Oysa bunların çok kez taban tabana zıt görüşler, fikirler, duygular ifade ettiğini geçenlerde birden çarpıcı bir şekilde fark ettim. Yaşam ve anılarla ilgili olarak büyük düşünürlerden biri, yanılmıyorsam Sokrates, "yazıya dökülmeyen anılar yaşanmamış anılar gibidir, kaybolur gider" gibisine bir söz söylemiş. Çok beğendim, çok doğru ve yerinde buldum. Ama iki gün sonra başka ünlü bir düşünürün, Goethe'nin, "İnsanın anıları yalnızca kendisinindir, kendisine ait olmalı ve öyle kalmalıdır" dediğini, bir TV programında başka bir vesile ile dinledim. Bunu da çok yerinde buldum, çok beğendim. Beni asıl düşündüren, birbirinin tam tersi olan bu iki özdeyişin ikisini de benimsemem oldu. Bunu

fark edince, bu kırk yıldan söz etmeye değer mi acaba diye tereddüde düştüm bir ara. Sonra bir kere daha anladım ki, insan açık bir kitap gibi okunabilen ve anlaşılabilen tekdüze, sığ bir yaratık değil, çelişkilerle dolu, çok yönlü bir yaratık. Açmazımı çözebilmek için aklımca şöyle bir çıkar yol buldum. Hayatımın kesinlikle çok özel diyebileceğim yalnızca bana ait olan yanı, anılarımda kalır, benimle birlikte yok olur gider. Başkalarını da ilgilendirebileceğini düşündüğüm yanı ise yaşanmış olmak, yok olmamak için kâğıda dökülmelidir.

Elbette bu kırk yılın bir öncesi de var. Yüreğime ve kafama yerleşen tüm çocukları kurtarma sevdasının kökleri, kişiliğimin oluştuğu bu önceki yıllara dayandığı için, bunları da bu bakımdan önemli bulduğum anılarla anlatmaya çalışacağım.

Birinci Bölüm

FIRTINALI VE GÜNEŞLİ GÜNLER

Gel artık! Yakında doğacak olan Gün'üme

Bu satırlarla başlayan bir yazının bulunduğu gazete kupürünü, üzerinde "saklanacak" yazılı bir zarfta, diğer başka kâğıtlarla beraber uzun zaman muhafaza etmiştim. Oradan oraya taşınmakla geçen yaşantımda bu zarf da diğer birçok eşyayla birlikte kayboldu. Ama sararmış bir gazeteden kesilmiş bu yazıyı hâlâ anımsıyorum. Buna bir anlamda hayatımın başlangıcıdır da diyebilirim.

Annem Drama doğumlu. Küçük bir çocukken, Balkan Savaşı sırasında bütün aile, Drama'dan kaçmak zorunda kalıyorlar. Çok maceralı bir yolculuktan sonra muhacir olarak Türkiye'ye gelen dedeme ve ailesine Ayvalık'ta yer veriliyor. Aslında Drama'nın zengin eşrafından olan aile, Balkán Savaşı nedeniyle varını yoğunu yitirerek hayata yeniden ve sıfırdan başlamak zorunda kalıyor. Dedem çeşitli işlerde çalışsa da bir türlü belini doğrultamıyor. Dayımı ve annemi okutabilmek giderek zorlaşıyor. O sıralarda, Türkiye'nin birçok yerinde, kız çocuklardansa erkek çocukları okutmak âdet olduğu için anneannem, beline sardığı bir kuşak içinde Drama'dan kaçırabildiği altınları ve mücevherleriyle dayımı okutmayı yeğliyor. (Annem bunu hiçbir zaman affetmedi.) Anneme gelince, liseyi bile ancak zekâsı ve olağanüstü girişkenliği sayesinde desteğini kazandığı bugünün deyimiyle- sponsorlar sayesinde bitirebiliyor. (Bunlardan biri olan Celâl Sahir'i hâlâ büyük bir saygı ve sevgiyle anar.) Ve hocaları tarafından hemen bütün meslekler için son

derece yetenekli bulunmasına ve aslında öğretmenliği hiç mi hiç sevmemesine rağmen parasal nedenlerle Darülfünun'un Edebiyat bölümünde, Türkiye'de ilk defa üniversite öğrenimi yapan kızlardan biri olarak, yüksek öğrenime başlıyor.

Babam da Darülfünun'da. O da Edebiyat bölümünde. Onun ailesi de Makedonya'dan, Yanya'dan İstanbul'a göç edenlerden. Annem Darülfünun'a girer girmez, "Edebiyat bölümüne çok güzel bir kız geldi" diye haberi bütün sınıflara yayılıyor. Babam koşuyor bu güzel kızı görmeye ve vuruluyor anneme. Hani annem vurulunmayacak gibi değil. Şahane güzel, akıllı, zeki. Gel zaman git zaman anlaşılan annem de babamdaki şeytan tüyüne dayanamıyor. Babamın parlak zekâsının onu olağanüstü başarılı bir insan yapacağına da güveniyor. Drama'dan kaçtıklarından beri çektikleri fakirlikten bunaldığı ve ailesinin kaybettiği serveti yeniden kazanmayı daha o zaman aklına koyduğu için de babamdan, öğretmen olarak kalmayacağına, avukat olacağına dair sözü alınca evlenmeye razı oluyor. Babam o sıralarda annemi razı etmek için her şeyi yapmaya, her sözü vermeye dünden hazır. Daha üniversite sıralarında evleniyorlar.

Annem bana hamile kaldığı vakit ikisi de artık Adana'ya tayinleri çıkmış Türkçe ve Edebiyat öğretmeni. Büyük bir sevinç ve heyecanla bekliyorlar beni. Annem daha doğmadan adımı koymuş: Can. Kız da olsa yakışır oğlan da olsa diye düşünüyor. O zaman çocuk doğmadan cinsiyetinin bilinmesine imkân yoktu malûm. İyi güzel ama arada babam da koymuş adımı: Gün. Kız da olsa Gün, oğlan da olsa! Galiba ilk çekişmeleri de böyle başlıyor annemle babamın. Annem beni doğurmak üzere Adana'dan İstanbul'a gittiğinde babam, Adana'da yayınlanan bir gazetenin 23 Nisan sayısında Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı münasebetiyle çıkan iki sütunluk yazısına, "Yakında doğacak olan Gün'üme! Gel artık!" başlığını koyunca adım belirlenmiş oluyor. Annemin de bu oldu bitti karşısın-

da itiraz edecek hali kalmıyor.

Hayat boyu sürecek çekişmelerinde böylece babam 1-0 galip. Ve ben kimilerine göre 1929, kimilerine -örneğin değerli Taha Toros'a- göre ise 1930 yılında dünyaya geliyorum.

Bundan birkaç yıl önce bir Macar Türkolog arkadaşım Maria Nyiri'ye verdiği mülâkatta (ses bandına kayıtlı bu konuşmayı, anlaşılması biraz zor olduğu için ben dinleyerek yazıya geçirmiştim) Taha Toros aynen şöyle diyordu: "Siz bizim Gün'ü tanıyor musunuz? 1930'da doğmuştur. Ben lise son sınıftaydım. O sene üniversiteye başladım. Bizim edebiyatımızı biliyor musunuz, bir ebcetli tarih vardır. Ebcet, Arap alfabesinin her harfi bir rakamı karşılayan değişik bir düzenidir. Bu düzene göre yazılan bir satırla, bir isim yahut bir doğum tarihi çıkar ortaya. Gün doğunca ebcetle ben, 'Gün doğdu etraf nur oldu' dedim. Ebcet hesabıyla bundan onun doğduğu tarih çıkıyor. Bugün 66 yaşında Gün. Gün'ün annesi hayatta. Babası öldü. Muazzam kültürlü bir insandı babası. Baro başkanı oldu. Galatasaray Lisesi'nin Edebiyat hocasıydı. Gün'ün oğlu Can bir rejisör. Aynı zamanda da oyuncu. Kızı Gül bir Macar'la evlenmiş."

Bilmem bu iki tarihten hangisi doğru. Ama sanırım 1929 olmalı doğru olanı. Annem her zamanki tedbirliliğiyle günün birinde belki yaşımı saklamak isterim düşüncesinden hareket ederek, o zaman doğum kaydı yaptırmak zorunluluğu olmadığı için, ileride nüfus kâğıdımı çıkartırken tarihi bir yıl geç attırmıştır. Onun bu tedbirli davranışı bana yaşamımda kolaylık değil zorluk yarattı. Her zaman her yerde, resmî kayıtlarda olan 1930'u kullanmak zorunda kaldım. Ve birçok defa bir yaş küçük gözükmek devlet dairelerinde işlerimi güçleştirdi, hattâ engelledi.

Ben Taha Toros'un adını annemden de babamdan da çok duymuştum. Çocukluğuma ait anılarımda hayal meyal yeri de var. İstanbul'a gittiğimde bir gün kardeşimin kocası, "Taha Toros'u ara, Gün beni arasın, diye haber gönderdi" demişti. Te-

lefon ettim ama bulamadım. Bir daha aramaya da fırsatım olmadı. İstanbul'da üç-dört hafta o kadar çabuk geçiyor ki insan yapmak istediklerinin dörtte birini ancak yapabiliyor, görmek istediklerinin onda birini ancak görebiliyor. Ama ben Taha Toros'la bir gün buluşabileceğimden umudumu kesmedim. Hem ondan sorarım o zaman şu ebcet hesabıyla çıkan doğum tarihimi de.

Anne cici, men (ben) cici, baba kukuş

Çocukluğuma ait en eski anım, sofrada yemek yerken babamın anneme fırlattığı çatalın benim başıma isabet etmesidir. Olaydan önceki kavgayı hatırlayamayacak kadar küçük olmalıyım. Hem annem hem babam telâşla yerlerinden fırlayıp yanıma koşmuşlardı. Annem, eski tedavi usulü, hemen bir lokma ekmeği iyice çiğneyip başıma, çatalın çarptığı yere bastırmıştı. Annemle babamın, birbirlerini çok sevmelerine rağmen, ömürleri -dostlarıyla birlikte geçirdikleri saatlerin ve bazı istisnaların dışında- didişmeyle, kavgayla geçti. Çok sonraları, özellikle de babamın ölümünden sonra, annem, arada bir bana babamın ona yaptıklarını anlatır, kendisine hak vermemi beklerdi. Anlattıkları arasında kimi defa beni güldürecek ve babamı biraz daha iyi tanımama yardım edecek türden şeyler de olurdu. Ama çoğunlukla hiç tepki vermeden, sessiz dinlerdim. Anneme göre ben babamın hoyratlığını daha pek küçükken fark etmişim zaten. "Anne cici, men cici, baba kukuş" dermişim. Bu "kukuş" sözcüğünün ne anlama geldiğini ben de bilmiyorum annem de, ama küçücük bir çocuğun sözlüğünde "cici"nin zıddı olarak kullanılmasından, benim bunu kötü bir sıfat olarak babama yakıştırdığım anlamını çıkarıyormuş. Ben elbette hatırlamıyorum böyle bir şey söylediğimi. Fakat bunu anlatırken annemin, benim şahsımda daha minicikken kendisine bir müttefik bulmaktan nasıl mutlu olduğunu görür, onu üzmek iste-

mediğim için kendisini hiç bozmaz, ben de gülerdim. Ve o kukuş babayı nasıl sevdiğimi, ne denli özlediğimi ta içimde duyardım.

Babama kukuş dediğimi anımsamıyorum ama, Nişantaşı'nda Rıza Tahsin Bey apartmanında kirada oturduğumuz yıllarda, bir akşam yemekten sonra odada onlarla birlikte olmanın keyfini çıkarırken, "Git bana bir bardak su getir" diye beni mutfağa gönderdiği için babama fena halde kızıp kendi kendime, "pis baba, eşek baba" diye homurdandığımı iyi hatırlıyorum. Dört yaşında var yoktum. Biraz yüksek sesle söylemiş olacağım ki duymuş babam bunu.

- Gel buraya çabuk Gün! diye gürledi. Süklüm püklüm girdim odaya.

- Ne dedin bakayım?

Ben yalan söylemeyi hiç bilmezdim, sonra da öğrenemedim. Hiç yalan söylememenin acısını bazen çekmişimdir. Yalan söylemek kimi defa son derece gerekli oluyor.

- Pis baba, eşek baba, dedim.

Ve olacakları bekleyerek gözlerimi yumdum. Azar işiteceğime babamın güldüğünü ve,

- Bir daha söyleme öyle şeyler kızım! dediğini duyunca nasıl şaşırdığımı anlatamam. Ve işin garibi beni odadan gönderdiği için bir nevi özür de diledi.

Babam beni tek bir kere, bile bile, eşek sudan gelene kadar dövdü, fakat bunun dışında bir fiske bile vurmadan, başka yöntemlerle, istediklerini uzun yıllar boyunca yaptırdı bana. Nihayet günün birinde lisedeyken, artık söylediklerini yapmadığımı fark ettiği zaman yüzüme, çaresiz kalanların ifadesiyle, bakarak, "Ne olursun kızım, her seferinde peki babacığım, olur babacığım diyeceğine bir kere olsun hayır de de, ben de sana yapacağımı yapayım!" dediğini, bugün de hem içim sızlayarak hem de ona karşı elde ettiğim bu çocuksu zaferin o zaman verdiği övüncü duyarak hatırlıyorum.

Babamdan, hiçbir zaman, annem aleyhine tek bir söz olsun duymadım. Bir gün annemi, babamın hiç hoşuna gitmeyeceğini tahmin ettiğim bir hareketini anlatarak, babama gammazlamaya kalktığım vakit beni nasıl paylayarak susturduğunu hiç unutmam. Dışarıda son derece tatlı ve hoşsohbet bir kişi olan babamın evin kapısından girer girmez neden hamamböceği görmüş gibi suratını ekşittiğini bir türlü anlayamaz, onun eve geleceği saati, bugün adına stres denilen bir tür korkuyla beklerdim. Şipşak fotoğraflar gibi o dönemden belleğimde kalan sahneler yıllar geçtikçe anlam kazandı, nedenleri zamanla kavradım. Annem ve babam, yapıları, karakterleri, özlemleri, beklentileri, amaçları, düşünceleri ve hayat anlayışları taban tabana zıt iki insandı. İki kuvvetli karakter, iradesini diğerine kabul ettirmek için kendi yöntemleri ve araçlarıyla karşısındakine ömür boyu baskı yaptı durdu. Bunun sonucu olan evdeki sürekli gergin havanın, sık sık patlayan kavgaların bir çocuğu nasıl etkileyeceğini pek düşünmediler herhalde.

Sonunda bu çekişmede babamın pes dediğini, kendi huzurunu sağlamak için taktik değiştirerek annemin her dediğine evet deyip kendi bildiğini okuduğunu çok çok ileride, evden ayrıldıktan yıllar sonra anladım. Böylece evdeki havanın düzeldiğini ve bunun keyfini benden on bir yıl sonra doğan kardeşimin sürdüğünü, Türkiye'den ayrılışımın üstünden sekiz yıl geçip de Bulgaristan'da buluştuğumuz zaman gördüm. Ben babamdan hep çekinmiş, hattâ korkmuşumdur. Oysa on yaşında bıraktığım ve buluştuğumuzda on sekizinde olan kardeşim ne kadar rahattı hareketlerinde! Hiç unutmuyorum, kaldığımız otel odasında nedense yere çömelmiş olan babamın karşısına geçen kardeşim, onu dizlerinden itivererek nasıl kıç üstü yere düşürmüştü ve babam bunu ne kadar sevecen bir gülüşle karşılamıştı! Ben bir zamanlar böyle bir şey yapsam ne derdi, ne yapardı babam bana acaba? Babam neden bana böyle hoşgörülü, böyle şakacı davranmadı? Oysa babam aslında buydu iş-

te. En yakın dostlarıyla bizim evde toplandıkları zaman türlü maskaralıklar yaparak herkesi gülmekten kırıp geçiren, kadın kıyafetine girip soytarılık etmekten bile çekinmeyen babamı hatırladım. Demek ancak dostlarının yanında gösterdiği bu şakacı yönünü kardeşim doya doya yaşayabiliyordu. Koca kadın hüngür hüngür ağladığımı ve bunları söyleyerek babamı da ağlattığımı hatırlıyorum.

Ben babamı hep böyle geçmiş günleri anımsatarak üzmüş, kimi zaman ağlatmışımdır. Belki de böylece çocukluğumda hasretini çok çektiğim gerçek baba yakınlığını bir türlü göremememin içimde kalan acısını çıkarıyordum.

Benim çocukluğum sürekli bir fırtına içinde geçmiştir. Bu fırtına boyunca arada bir güneşin parladığı güzel günler belki de bundan ötürü unutulmayacak anılar olarak belleğimde yaşıyor.

Atma Recep, korkuyorum

Ankara'da bir gece. Birkaç katlı bir apartmanın balkonunda yere çömelmişim. Birbiri ardına patlayan renk renk havai fişeklerin gürültüsünden korkuyorum. Cumhuriyetin 10. yıldönümü, diyorlar. Demek en fazla dört yaşındayım. Annemle babam için ne kadar önemli olmalı ki bu Cumhuriyet, kalkmış ta Ankara'lara gelmişiz. O zaman İstanbul-Ankara arası önemli bir mesafe. Şimdi olduğu gibi otobüsle birkaç saatte alınan bir yol değil. Annem babam balkonda, arkamda duruyorlar. Patlayan fişeklerden etrafa yayılan renkleri seyrediyor, atılan çığlıkları, fişeklerin gümbürtüsünü duyuyorum. Korkuyorum. Çok korkuyorum, "Atma Recep korkuyorum" diye bağırıyorum. Kim bu Recep? Kimden duydum bu ismi? Recep Peker'in adı mı geçti acaba? Yoksa Macaristan'dan gelen sirkin İstanbul'daki gösterisinde olduğu gibi gene bir şey mi hayal edip korktum?..

O gün, belleğimde büyük bir çadır gibi kalmış tepesi kapa-

lı bir yerdeydik. Tam ortaya kocaman bir top koymuşlardı. Topun yanında duran bir adam, bir palyaçoyu topun ağzına yerleştirmiş sonra topu ateşlemişti. Top, büyük bir gümbürtüyle patlamış ve palyaço yok olmuştu. Sonra birden o çadır gibi yerin tavanında direklere tutunmuş olarak gördüm onu. Topun yanında duran adam bu kez seyirciler arasından bir gönüllü arıyordu topun ağzına yerleştirmek ve topu gene ateşlemek için. Gönüllü çıkmayınca durmuş, "Şimdi bu topun içine Gün hanımı koyacağız" demişti. Kulaklarımla duymuştum "Gün hanım" dediğini. Ödüm patlamış, önümüzdeki masanın altına girmiş ve ağlamaya başlamıştım. Annem, "Kızım Gün hanım filan demedi, sen öyle sandın" dediyse de bir türlü teskin edememişti beni. Sonunda o kadar para verip de beni götürdüğü o eğlence yerinden numaraların sonunu beklemeden ayrılmaya mecbur olmuştu.

Şimdi herhalde gene aynı şeyi yapıyor, bu kez bütün bu gürültüleri Recep diye birinin çıkardığını sanıyor, "Atma Recep korkuyorum" diye bağırıyorum. Bu gürültü ne zaman bitecek? Bizim ne işimiz var burada? Bu soruların cevaplarını ileride öğrenecektim.

Babam ve annem, ikisi de, Atatürk döneminin gençleriydi. 1926 yılında Gazi Mustafa Kemal'i İstanbul'a davet etmek üzere Darülfünundan Bursa'ya giden üniversite heyetine öğrenci mümessili olarak Fuat Köprülü tarafından seçilenler arasında annem ve babam da var. O zaman Bursa'daki bu buluşmada gençlerle birlikte çekilen fotoğrafta Atatürk'ün hemen yanı başında birinci planda annem ve babam görünüyor. Babam Atatürk'ün ölüm yıldönümü münasebetiyle Galatasaray Lisesi'nde yaptığı konuşmalardan birinde bu anıya şöyle değinmiş:

"Gazi Mustafa Kemal Bursa'da Çelik Palas'ın yanındaki köşkte bahçede dolaşıyor, zarif bir ev sahibi olarak misafirlerini ağırlıyordu. Onunla, genç arkadaşlar bir fotoğraf çıkartmayı düşündük. Sözcülük bana düştü.

Paşam, dedim, üniversite gençleri sizinle ayrı bir resim çıkartmak istiyorlar, izin verir misiniz?

Durdu. Yüzünde derin bir haz vardı.

-Elbette elbette, diye heyecanlı heyecanlı kabul etti. Arkadaşlar kurtarıcılarının yanında yer almak için koşuştular, birkaçımız ona çarptık, hafifçe sendeledi. Yanında bulunan resmî zatlardan biri yarı hışımla:

Yavaş! dedi, Gazi hazretlerini rahatsız ediyorsunuz.

O zaman ne oldu biliyor musunuz? Atatürk bu resmî kıyafetli zatın yarı resmî müdahalesini bir el işaretiyle tersleyerek, elini bir arkadaşın omzuna koydu:

Bırak, bırak, onlar beni rahatsız etmez, biz birbirimizin desteğiyiz, dedi."

Bu fotoğrafın, büyütülmüş ve çerçevelenmiş bir kopyası evimizin duvarında asılıydı. Fakat bunu büyüten fotoğrafçı resimde yalnızca Atatürk'ün iyice yanına sokulmuş olan annemi ve babamı bırakmış diğer gençleri silmişti. Görenler fotomontaj sanmasınlar diye de çerçevenin alt köşesine resmin orijinali iliştirilmişti.

Ben, Ankara'daki o gece balkonda patlayan fişeklerin ürküntüsünü yaşarken bunları elbet bilmiyordum daha. Annem ve babam kendi cumhuriyetlerinin 10. yıldönümünü Atatürk'leriyle birlikte kutlamak için Ankara'daydılar.

Ankara'da kaldığımız ev kimin eviydi bilmiyorum. Herhalde öz amcam olan Ankara'nın tanınmış diş doktoru Adnan amcamın evi olmalı. Evde birçok erkek vardı. Demek Adnan amcamın, ileride babamın ve annemin en yakın dostları, benim ise öz amcandan yakın amcalarım olacak arkadaşları da oradaydılar. Aralarından tek birini gayet belirgin olarak hatırlıyorum. Çünkü bana, sevginin reddedilmesi acısını hayatta ilk kez o tattırdı. Sarışın, mavi gözlüydü. Babamdan birkaç yaş büyüktü. Her gelişinde hemen beni kucağına alırdı. Bir gün gene kapı çalındı, Kadir amca gelmişti. Her zamanki gibi koştum, ku-

cağına atılmak, boynuna sarılmak istedim. Elleriyle, "Duur, biraz nefes alayım!" diye itti beni. Dünyam yıkıldı. Salondaki kanepeye sırtımı odaya dönerek yatıp saatlerce ağladığımı hatırlıyorum. Annem, "Kırdın çocuğu Kadir, yapılır mı böyle?" diyordu. Bir ara, beni avutmak için olacak, gramofonda çok sevdiğim Kazaska'yı çalmaya başladılar. "Hadi bir dans et Gün de görelim" dediler. Dans denince nazlandığımı hiç hatırlamıyorum. Fırladım hemen.

Nerdeydin a kızım?
Bardaydım anne,
Ne yaptın a kızım?
Dans ettim anne.
Kiminle a kızım?
Bir Rus'la anne.
Rus geliyor aşka
Oynuyor kazaska.
Rus geliyor aşka.
Rus'un aşkı başka.
Rus'un aşkı ile
Dönüyor bu dünya.

Kazaska oynadığım sürece odada çepeçevre duran, ellerini çırparak tempo tutup beni seyredenler arasında bulunan Kadir amcadan yana bir kez olsun bakmadım. Çok çalıştı gönlümü almak için. Bir türlü affettiremedi kendini. Aradan yıllar geçtikten, kocaman bir kız olduktan sonra da ona karşı resmiyetimi ve soğukluğumu hep korumuşumdur. Çocuk yaştayken sevgi gösterimin reddedilmesi ve bunun yarattığı derin kırgınlık bana bir ömür boyunca, sevgimi gösterirken çok ihtiyatlı olma dersini verdi. Bunun karakterimde olumlu bir çizgi olmadığını biliyorum. Ama kırılmayı önlemek için çok etkili bir öz savunma biçimi olduğunu defalarca gördüm.

Rıza Tahsin Bey apartmanı

Kırk yıllık bir ayrılıktan sonra ilk defa Türkiye'ye gittiğim vakit öylesine büyük bir şok yaşamıştım ki, on beş gün boyunca uyurgezer gibi dolaşmış, tek bir damla göz yaşı akıtamamıştım. Gençliğimde dinlemiştim bir kere, Türkiye'den Amerika'ya göç eden ve kırk yıl sonra Türkiye'ye gemiyle gelen bir Ermeni vatandaşımızın, limana girerken İstanbul'un silueti görünür görünmez kalp sektesinden düşüp öldüğünü. Biraz garipsemiş ve inanmak istememiştim o zaman duyduğum bu hikâyeye. Ancak kırk yıl sonra İstanbul'a gittiğim vakit bunun ne kadar büyük bir şok olabileceğini kavradım. Budapeşte'ye geri dönünce odanın bir köşesine kıvrılıp kalmış, günlerce kendimde yerimden kıpırdama gücünü bulamamıştım.

İstanbul'daki en eski anılarımı ancak ondan sonraki gidişlerimde aramaya cesaret edebildim. Rıza Tahsin Bey apartmanını aramam da böyle oldu. Ve aradığım zaman Çınar sokağındaki bu apartmanı elimle koymuş gibi buldum, âdeta ayaklarım götürdü oraya beni. Nişantaşı'ndan eski Ihlamur'a doğru inerken sağdaki sokaklardan birine sapınca hemen orada. Hiç değişmemiş, olduğu gibi duruyor. Küçüklüğümün en unutamadığım anılarından birinin yeri, işte bu apartmandır. Bugün de çektiğim helâ fobisi diyebileceğim korkunun kökleri bu apartmanın tuvaletindedir.

Kaldığımız dairenin caddeye bakan ve salon olarak kullandığımız bir odası ve arkada bahçe üstündeki balkona açılan iki odası vardı. Bunlardan biri oturma ve yemek odamızdı, diğeri yatak odamız. Ben yüksek kenarlı beyaz demir karyolamda annem ve babamla birlikte aynı odada yatıyordum. Geceleri hep babam meşgul olurdu benimle. Annem uyanırsa bir daha uyuyamadığı için geceleri hiç anne denmezdi, geceleri yalnızca baba rahatsız edilebilirdi. Ve gündüzleri barut gibi olan o adam geceleri bir melek kesilirdi. On defa uyandırsam hiç se-

sini çıkarmaz, hemen istediğimi yapardı. Belki de o yumuşak davranışını yaşayabilmek için durmadan bir şey icat ederdim: "Baba su ver, baba çişim geldi, baba üşüdüm."

Dairemizin alaturka helâsını çok iyi hatırlıyorum. Komşu bahçeye açılan, benim boyumun erişemediği yükseklikteki penceresinden bahçedeki manolya ağacının çiçekleri görülürdü. Kapının arkasında elle çevrilerek sürgülenen eski tip bir sürgü vardı. Hiçbir zaman sürgülemezdim bu kapıyı. Bir defasında, neden bilmem, içeri girince sürgüyü çevirdim ve bir daha açamadım. Küçük parmaklarımın gücü sürgüyü açış yönünde döndürmeye yetmiyordu. Ağlamaya başladım. Annem kapının arkasına gelip sürgüyü nasıl açabileceğimi bana ne kadar anlattıysa da işe yaramadı. Ne kadar zaman kaldım orada, bilmiyorum. Annem bir süre sonra kapıyı nasıl açabileceğimi anlatmaktan vazgeçip benim korkumu azaltmaya gayret etti. Sürekli konuşuyor, beni sakinleştiriyordu. Bir süre sonra helânın küçük penceresinde apartman kapıcısının güleç yüzü belirdi. Nasıl çıkmış o manolya ağacına, nasıl dayanmış pencereye, bilmiyorum. Yalnız iri gövdesiyle zorlukla geçtiği pencereden girip kapının sürgüsünü açtığını ve o anda dışarı fırladığımı hatırlıyorum.

O gün yaşadığım korku bende bir türlü geçmeyen bir helâ fobisi yarattı. Bu yaşa geldim hâlâ özellikle umumî tuvaletlerde içeri girdiğim vakit başımı kaldırır yukarı bakar, kapı açılmazsa yukarıdan çıkıp çıkamayacağımı kontrol ederim. Üstü de kapalı olan umumî tuvaletlerde ise kapıyı -eğer kilit tanımadığım cinsten bir sistemle işliyorsa- asla kapamam. Sürgüyle kapanıyorsa, kolay işleyip işlemediğini kapı daha açıkken kontrol ederim. İlk torunum Yunus'a, anahtarla kapanan tuvaletimizin kapısını içerden kilitlemeyi yasak etmiştim. Bizim evimizdeki tuvaletin dışarı açılan penceresi de yoktu. Bir karton parçası almış, bir yüzüne "meşgul", öbür yüzüne "serbest" diye yazmıştım. Kapının dışına yapıştırdığım bir plastik kancaya

asmıştım bu kartonu. İçeri girdiği vakit meşgul tarafını çeviriyordu. Uzun zaman sürdü bu. Günün birinde baktım kartonu bir kenara atmış, içeriden kilitliyor kapıyı. Bayağı ürktüm ama hiç bir şey söylemedim. Kendisi karar vermişti böyle yapmaya. Herkeste helâ fobisi olacak değildi ya.

Gün Hanım

Annemi taparcasına sever, bir dediğini iki etmez, her sözünü dinlerdim. Hiç bir şeye hayır demeyen, söz dinleyen, mum gibi bir çocuk yapmıştı beni. Annem çalıştığı için gün boyu evde bir hizmetçiyle -bugün artık hizmetçi değil yardımcı diyorlar- yalnız kalır, annemi beklerdim. Bir arkadaşımın bize geldiğini, benim bir arkadaşıma gittiğimi, bir yerlerde arkadaşlarla oyun oynadığımı hatırlamıyorum. Oturduğumuz apartmanın trafiksiz sokağının kaldırımına üç tekerlekli bisikletimle çıkmam bile yasaktı. Beni pek seven hizmetçimiz halime acıyıp bir gün beni apartmanın önündeki kaldırımda biraz bisiklete binmeye bırakmıştı da dünyalar benim olmuştu. Ne var ki sevincim çok kısa bir süre sonra yerini büyük bir korkuya bırakttı. Annem, öğretmenlik yaptığı okuldan eve gelmesine daha çok vakit olduğu halde, o gün erken döndü. Sert adımlarla yürüyen ve her zaman çok şık giyinen annemin, hiç beklemediğim bir anda, kahverengi ipekli elbisesinin eteklerini savura savura sokağın köşesini döndüğünü dehşetle gördüğümü anımsıyorum. Bana ne ceza verdiği aklımda kalmadı, duyduğum korku yetmişti zaten. Fakat emirlerine itaat etmeyip beni bisikletle sokağa bırakan hizmetçiye hemen yol vererek bir başkasını tuttu.

Sık sık değişen (Behiye müstesna) hizmetçilere, annemin verdiği talimatlar arasında, dört yaşında bir çocuk olmama rağmen bana "Gün hanım" demelerinin de olduğunu, geçen yaz annemle bir konuşmamız sırasında fark ettim ve kimi çocukluk

anılarımda adımın belleğimde neden "Gün hanım" olarak kaldığını anlayabildim. Orta okula, liseye giderken evimizde çalışanlar bana Gün hanım dedikleri zaman, daima müdahale ederek, annem olmadığı zamanlar bana Gün demelerini istemişimdir. Çok sonraları annem bana kızınca, "Senin komünist olacağın hizmetçilerden yana çıkmandan belliydi zaten" derdi.

Geçen yaz, yanına yaklaştığım zaman, gözleri artık iyi görmediği için annem:

- Sen kimsin? diye sordu bana.
- Gün'üm! deyince, gülerek:

Ha! Demek Gün hanımsın, dedi ve artık iyice yaşlandığı için gece gündüz yanında olan Moldavyalı yardımcısına dönerek,

Kati, dedi, benim büyük kızım Gün hanım, küçüklüğünde adını Gün hanım sanırdı, ismin ne diye soranlara Gün diyeceğine Gün hanım diye cevap verirdi!

Kati de güldü. O da anladı benim çocukluğumda adımı neden Gün hanım sandığımı. Ne de olsa, sosyal adaletin bir derece olsun sağlandığı eski sosyalist ülkelerden birinde yetiştiğinden, beni Gün abla diye çağırmasında çabuk anlaştık.

Müstesna dediğim Behiye, çok gençti bize geldiği zaman. Kim getirmişti, bilmiyorum, belki de durmadan Anadolu'da dolaşan dayım. Sarışın, mavi gözlü, sağlam yapılı, galiba Çerkes asıllı, kimsesiz bir kızdı. Annem ve babam Behiye'yi bir hizmetçiden çok bir evlâtlık olarak benimsediler sanıyorum. Bir kızın iyi yetişmesi için gerekli gördükleri yasakları ona da uygulamaya başladıkları zaman Behiye'yi çok sevmiş, onda kendime bir kader ortağı bulmuştum. Behiye çok kalamadı bizde. Ama kovulduğu ya da pes dediği için değil, evlendiği için gitti. Sayfiyeye Bostancı'ya gittiğimiz yaz -o sıralarda oralarda gerçekten bostanlar vardı bugünkü beton yığınları değil- kendisi gibi sarışın, mavi gözlü, uzun boylu bir delikanlı olan bir bostancıyla tanışmış. Ben bu işleri anlamayacak kadar çocuktum

o zaman, ama babamın elinde sopa, Reşat'la buluştu diye çayırda Behiye'nin arkasından koştuğunu anımsıyorum. Çok şaşırmıştım. Behiye alı al moru mor durdu sonunda. Babamdan sopa değil ama iki tane tokat da yedi. Tabiî derhal araştırıldı bu Reşat'ın kimin nesi olduğu. Uygun bulundu. Niyetinin ciddî olduğu anlaşılınca mesele kalmadı. Reşat, kimsesi olmayan Behiye'yi annemden ve babamdan resmen istetti. Söz kesildi. Annem yorganına varana kadar çeyiz düzdü Behiye'ye. Güzel bir düğünle evlendiler. Sonra bir kere annemle birlikte Behiye ile Reşat'ın ziyaretlerine gittik. Bostancı'nın merkezine çok yakın bir köyde oturuyorlardı. Bir çocukları olmuştu. Behiye mutluydu. Bir daha görmedim onları. Fotoğraflarım arasında Rıza Tahsin Bey apartmanının arka balkonunda Behiye ile benim birlikte çekilmiş resmimiz hâlâ durur.

Amma şapşalmışsın nene!

Bir türlü tadını çıkaramadığım çocukluk günlerimde, kendime özgü bir dünya yarattım. Çok küçük yaşta okumayı öğrendim. En büyük zevkim kitaplarım oldu. Bana alınan kitapların yanı sıra babamın kitaplığında ne bulursam okumaya başladım. Günün birinde okuyacak bir şeyler arayan anneme, babamın kitaplığındaki *Bir Çocuğun Hayatı* isimli kitabı verince (Alfonse Daudet'nin *Le Petit Chose* isimli kitabının Türkçe çevirisi) fark ettiler çok okuduğumu. Ve bilmem neden, bütün kitaplarımı paketleyip oturma odasındaki divanın altına sürdüler. Bana yasakladılar bu paketlere dokunmayı. Yasak, benim sözlüğümde aşılmasına imkân olmayan bir kavramdı. Annem ve babam evde yokken divanın altındaki paketleri açıp kitapları elime almak ya da gene babamın kitaplığına gitmek aklıma bile gelmedi. Yasağın kaldırılacağı günü bekledim. Bana söylenen her şeye harfi harfine itaat eden örnek bir çocuk olmuştum. Ve çizilen sınırları zorladığım an cezam geliyordu.

Hiç unutmuyorum bir gün öğle vakti annemle beraber yemek yiyorduk. Sıra meyveye gelince ortada duran şeftali dolu tabaktan bir tane aldım. Sonra, nedenini bilmiyorum, daha ısırdığım şeftali elimdeyken, bir tane daha aldım. Annem, "Önce bitir elindekini, sonra alırsın" dediyse de, şeftalinin kırmızı yanakları çok cazip geldi bana, söz dinlemedim ve aldığım şeftaliyi geri koyacağıma tabağıma koydum. Annem hiç bir şey söylemeden sofradan kalktı, tabağıma dört şeftali daha koydu ve beni yemek odasının açıldığı balkona çıkararak şeftalileri bitirmeden odaya giremeyeceğimi söyledi, balkon kapısını da içerden kilitledi. Bu durum önce vız geldi bana. Başladım büyük bir keyifle şeftalileri yemeye. Bir, iki, üç... Küçük bir çocuğun boğazından bundan fazlasının geçmesine olanak yoktu. Kapıyı açmasını istedim annemden, şeftalileri bitirmedikçe açmayacağını söyledi, açmadı. Yalvardım, ağlamaya başladım. Ne kadar ağladım, bilmiyorum. Belki yalnızca beş dakika ama bana bir yıl gibi uzun geldi. Annem, nihayet kapıyı açtı ve bir daha tabağıma ancak yiyeceğim kadar yemek alacağımı, açgözlülük etmeyeceğimi söyletti bana.

Annem yalnız ceza vermez, ödüllendirirdi de. Eve çok kez güzel bir sürprizle gelirdi. Kırmızı kâğıda sarılı ufacık bir Nestle çikolata, kayısılı pasta, ufak bir oyuncak... Çok sevdiğim tek bebeğime saatlerce oturup üşenmeden elbiseler, bluzlar, gecelikler, pijamalar diktiğini hatırlıyorum. Arada bir beni alır, o zamanlar kır olan Mecidiyeköy'e götürürdü. Bir kır kahvesine otururduk. O, öğrencilerinin ödevlerini düzeltirken, yerde kovamla küreğimle oynamaya bayılırdım. Yolda bir mandıradan aldığımız tereyağlı çavdar ekmeğini yiyerek kahvaltı ettikten sonra öğretici oyunlara sıra gelirdi. Birlikte getirdiğimiz resim defterini, boyalı kalemlerimi çıkarır, kır kahvesinin masasında resim yapardım. Gelişigüzel resim değil, annemin tayin ettiği bir çiçeğin, bir yaprağın ya da orada gördüğümüz başka bir eşyanın resmini. Annem de benimle birlikte aynı şeyin resmini

yaparak bana nasıl resim yapıldığını öğretirdi. Kendisi güzel resim yapardı.

Anneme ilişkin çocukluk anılarımın çoğu hep böyle cezalandırıcı ya da ödüllendirici türden olanlardır. Ben bu anılara konu olan hadiseleri daha son zamanlara kadar çok doğal karşılıyordum. Torunum Yunus'a, beş-altı yaşındayken, bir gün masal yerine çocukluk anılarımdan şeftali öyküsünü anlatınca, uzun uzun yüzüme baktıktan sonra, Amma şapşalmışsın nene", dedi. "O şeftalileri, çekirdeklerini çıkarıp balkondan atmak hiç mi aklına gelmedi?"

Gelmedi ya! Hem sadece onun yaşında bir çocukken değil, torunum söyleyinceye kadar da aklıma gelmemişti.

Bunu anneme anlattığım zaman gayet kesin bir ifadeyle, "Yunus yanlış düşünmüş. Atamazdın, balkon ve bahçe buna müsait değildi. Atsaydın hemen fark ederdim" deyince, torunumun sandığı kadar şapşal olmadığıma mı yoksa doksanına merdiven dayamış annemin kafasının hâlâ pırıl pırıl işlediğine mi sevinmem gerektiğine karar veremedim.

Bostancı'da dayak ve Almanca

Benim çocukluğumda, hali vakti yerinde olan İstanbullu aileler yazlığa çıkarlardı. Yaz gelince özellikle mutena semtlerde bulunan apartmanlarda, pencere camları içerden gazetelerle kaplanmış dairelere çokça rastlanırdı. Sayfiyeye çıkanlar, perdeler, halılar, eşyalar güneşten solmasın diye gazetelerle, kâğıtlarla kaplarlardı camları. Yazın güneşini yiyen bu gazeteler mevsim sonunda sapsarı olurdu. Ne kadar değişti dünya. Şimdi aylarca evde kimse olmadığını cümle âleme böylesine ilân etmeye kim cesaret edebilir ki! Akşamları bir yere çıkanlar bile evde insan var sanılsın diye bir lambayı açık bırakıyor. O zaman hırsızlık uğursuzluk başlamamıştı daha anlaşılan.

Her yıl yazlığa gitmeye bizim bütçemiz elvermezdi, ama

arada bir biz de, özellikle çocukluğumda pek nane molla olduğum için, sağlığım nedeniyle yazlığa çıkardık. O yıl Bostancı'da dayımlarla birlikte ortaklaşa kiralanan bir evde yazı birlikte geçiriyorduk. Dayımın en büyüğü benden altı ay küçük olan birer yaş arayla üç kızı vardı. Birlikteliğin, arkadaşlığın, oyunun tadını o yaz aldım hayatımda ilk defa. Annem otoritesini, aynı zamanda amcasının kızı olan yengeme ve yeğenlerine de uygulayabildiği için beni biraz rahat bırakmıştı. Günlerim çocukluğun tadını çıkararak geçiyordu. Fakat nereden aklına geldiyse birden bana Almanca ders aldırmaya girişti. Annem, Alman hayranıydı. Belki de dayımın Almanya'da tahsil yapmasından kaynaklanıyordu bu hayranlık. Babam ise Fransızca'ya hayrandı. Babam bu dili bayağı konuşur ve okurdu da. Les İtaliens chantent, les Anglais aboient mais les Français parlent! (İtalyanlar şakır, İngilizler havlar, ama Fransızlar konuşur!) deyişini ilk defa babamdan duydum. Babamın Fransızca hayranlığı bende, zamanla, oğlumun bana takılmak için frankomani dediği Francophilie'ye (Fransız severliği) dönüştü.

Annemin girişimiyle bana Almanya'dan Türkiye'ye göçmüş bir Almanca öğretmeni bulundu. Aradan yıllar geçtikten sonra Herr Fischer'in Hitler faşizminden kaçmış bir Alman Yahudi'si olduğunu anladığım zaman utandım adama yaptığım tersliklerden. Ama ben o sıralarda oyuna susamış bir çocuktum. Bana Almanca öğretmek için haftada iki defa gelen Herr Fischer ile odada otururken, dayımın kızlarının kahkahaları, bağırışları aşağıdaki bahçeden ya da evin hemen yanı başındaki çayırdan perde perde yükselerek odaya kadar gelir, beni onlardan koparan Herr Fischer'den nefret ederdim. Bereket ne olduğunu bilmediğim bir aksilik oldu da dersler kesildi. Annem de rahat bıraktı beni Almanca'sıyla. "Guten Morgen Herr Fischer. Bitte kommen Sie in das Zimmer." Bütün Almanca bilgim uzun süre bundan ibaret kaldı. Fakat Almanca'ya olan alerjim o zaman başladı.

Bostancı'da önemli bir şey öğrendim. Hem de babamdan ilk ve son defa çok temiz bir dayak yiyerek. Kiraladığımız ev iki katlıydı. Birinde biz oturuyorduk, diğerinde yengem ve çocukları. Dayım her zaman olduğu gibi Anadolu'da iş peşindeydi. Bir gün kapı çalındı. Alt katta oturduğumuz için koşup kapıyı açtım. Bir hanım:

- Muvaffak Bey burada mı oturuyor, diye sordu.
- Evet efendim.
- Sen kimi oluyorsun bakayım yavrum?
- Ben Muvaffak beyin kızıyım efendim.
- Aaa öyle mi? Öyleyse babana haber ver onu aradıklarını, bak bunu da sana getirdim, diyerek kocaman bir paketi elime tutuşturdu. Bu sırada babam da zaten çıkmıştı odadan. Kim olduğunu bilmediğimiz bu hanımı misafir odasına buyur etti. Ben de yan odaya gidip paketi açtım ve içinde çikolatalı nefis bir pasta görünce, hemen oturup kenarından bir parça koparark yedim. Aradan çok geçmeden babam alı al morı mor içeri girdi:
- Gün bir paket varmış, nerede?

Burada babacığım.

Açtığım ve yemeğe başladığım çikolatalı pasta paketini gösterdim. Ve o an çok korkunç bir şey yaptığımı babamın yüzündeki ifadeden sezinledim. Anladım diyemem, çünkü bana getirildiği söylenen paketi açıp içindeki pastayı yemeye başlamamın neden bu kadar korkunç bir şey olduğunu anlamam zordu.

Nasıl olur da açarsın paketi bana sormadan, nasıl olur da yersin?

Pür şiddet çıktı odadan babam, arkasından şaşkın bakakaldım. Paketi bana veren hanımın yüksek sesle birşeyler söylediğini ve babamın da bağırarak çat diye kapıyı kapadığını duydum. Bir dakika geçmedi babam elinde halı döveceğiyle geldi odaya. Ve beni evire çevire bir güzel dövdü. Meğer hanım, o

yıl sınıfta kalacağı anlaşılan çocuğuna okulda iltimas yapıp sınıfı geçirtmesi için babamı aramış ve rüşvet başlangıcı olarak da o kocaman çikolatalı pastayı getirmiş. Babam kadının suratına çarpmak istemiş pastasını, ama ben yan odada paketi açıp yemeye başladığım için bunu yapamadığından ifrit olmuş. Çok güzel bir hareket olurdu doğrusu paketi pat diye geri verebilmek. Zavallı babacığım yapamadı bunu. Ne kadar da çaresiz kalmıştır, ne kadar zor durumda hissetmiştir kendisini. Hırsını benden çıkardı. Ben de anneme, babama sormadan bir şey yapılmayacağını bir kere daha ve iyice bellemiş oldum.

Ama bunun yanında bütün yaşamımı etkileyen başka çok önemli şeyler de öğrendim. Rüşvet almanın çok büyük bir ahlâksızlık olduğunu, herkesin her söylediği lâfa hemen inanmamak gerektiğini.

Eli sopalı dedem

Benim çocukluğumda soya sopa pek önem verilmezdi galiba. Bu, belki de, Atatürk neslinin, eski ile her türlü ilişkinin kesilmesi yolundaki kararlılığının, bazı alanlarda olduğu gibi günlük yaşamda da bazen yanlış biçimde algılanmasının sonucuydu. Ben soyum hakkında bildiklerimi de ancak son yıllarda merak edip öğrenebildiğim kadarıyla öğrendim.

Babamın babası olan dedemin fesli ve üniformalı tek bir fotoğrafını gördüm. Miralay Hüsnü Bey 53 yaşında ölmüş. Babam, "Büyük babam 63 yaşında ölmüş, babam 53'ünde, ben de herhalde 43 yaşında öleceğim" der, buna galiba gerçekten inanır, benim de yüreğimi hoplatırdı. 43 yaşını aştıktan sonra rahat bir nefes aldım.

Dedemi, bugün Yunanistan'da bulunan Yanya'da görevli iken, oranın yerlilerinden olan nenemle evlendirmişler. Üç oğulları olmuş. En küçükleri olan babam, annemin anlattığına

göre, çok haşarı fakat çok da zeki bir çocukmuş. Tekne kazıntısı olduğu için şımartmışlar da. Gece yarısı uyanır, "Canım tatlı istiyor, tatlı yapın!" diye tuttururmuş. O kadar tepinirmiş ki, dedem kalkıp, "Susturun şu yumurcağı, ne istiyorsa yapın!" diye bağırır, fakat ertesi gün, gecenin acısını babamı sopayla döverek çıkarırmış.

Dedem, nasıl, ne zaman, ne için Bursa'ya gelmiş, oradan ne zaman taşınmış ve İstanbul'a yerleşmiş, bilmiyorum. Herhalde Balkan Savaşı sırasında olmalı. Babam bu anılarından hiç bahsetmezdi. Yalnız çocukluğumda tek bir defa beni Bursa'da dedemin mezarına götürmüştü. Miralay dedemin Atatürk'le çok eskiden tanışıp buluştuğunu da, babam öldükten sonra, "Muvaffak Hoca" adıyla derlenen küçük bir anı kitabında okuduğum, babamın kaleminden çıkmış bir yazıdan öğrendim. Şöyle anlatıyor babam bu yazısında:

"Büyük Atayı ilk gördüğüm günü hatırlıyorum, Anafartaların genç kahramanı Mustafa Kemal Paşayı, bu zaferden bir müddet sonra Akaretlerdeki mütevazı evine bir gün asker olan babamla ziyaretine gittiğimizde gördüm. Bilmem nasıl icabetti de yemeği beraber yedik. O yaşımda, o tarihte bile efsaneleşmeye başlayan kahramanı seyrederken heyecanlanıyordum. O günden bana kalan hatıra sıcak ve mat bir ses, altın bir baş, çelik gibi gözlerdi..."

Babam tarafından birçok akrabamız vardı Bursa'da. Kardeşim doğmadan önce arada bir yaptığımız Bursa seyahatlerinde, kim olduklarını tam olarak bilmediğim bu akrabaları ziyaretler, bol bol yediğimiz şeftaliler, Uludağ'a çıkmalarımız, gittiğimiz termal banyolar, Bursa yolculuklarına ayrı bir renk katardı. Son zamanlarda nektarin adıyla dünyayı istilâ eden tüysüz şeftaliyi ben ilk defa çocukken Bursa'da yemiştim.

1998 yılında yazın Türkiye'ye gittiğimde, babamın en büyük ağabeyi Kenan amcamın kızının Ankara'da oturduğunu kardeşimden öğrenince kendisini arayıp buldum. Bu buluşmaya iki-

miz de çok sevindik. Amcama ait olarak öğrenmek istediğim şeyleri sorarken, bir ara aklıma kim olduğunu hiç bilmediğim Safinaz hala geldi:

-Türkân abla, dedim. Bursa'da bir Safinaz hala vardı, babamla ziyaretine giderdik, o bizim neyimiz oluyordu? Yüzüme bakıp güldü:

Senin neyin olduğunu bilmem ama benim anneannem oluyordu, dedi. Meğer Kenan amcamın kayınvalidesi imiş.

1978 yılında babamı son görüşümde, dedemi anlatmasını istemiştim ondan. Belki de benden yıllardır bunu beklemişti. Uzun uzun anlattı. Fakat tek bir defa dinleyebildiğim ve bir daha da babamı görmek nasip olmadığı için aklımda kalanlar pek az. Anlattıklarından birine çok gülmüştüm. İçkiyi pek severmiş dedem. Bu nedenle de arkadaşları arasında adı Sarhoş Hüsnü'ye çıkmış. Dedeler, büyük dedeler tarafımdan, mavi gözlü dedem dışında, soyum hep içkici.

Mavi gözlü dedem

Diğer dedem, annemin babası dünya tatlısı idi. Ağarmış saçları bir zamanlar sarışın olduğunu saklayamıyordu. Laciverde çalan mavi gözlü, ince yapılı, güzel bir erkekti. Ağzından kötü bir lâf çıktığını duymadım. En çok kızdığı zaman, ne anlama geliyorsa, "firavun" derdi, o kadar. Mevlevî idi. Defalarca görmüştüm onu oturduğu yerde ileri geri sallanarak bir takım şiirler okurken ve hu çekerken. Yazık ki, o zaman bu konular beni pek ilgilendirmediğinden sormadım ona hangi şiirleri okuduğunu, neden hu çektiğini. Sorsaydım kim bilir neler neler öğrenirdim. En güzel masalları ondan dinledim, yoğurt yapmayı ondan öğrendim. Başkalarının işine burnumu sokmamayı, insanların mahremiyetine saygı göstermeyi o öğretti bana. Ona ilişkin anılarım az, çünkü çok erken öldü. Herhalde yaşadığı hayat onu çabuk yıpratmıştı. Bir tarafına inme indi. Bir sü-

re bizim evimizde yattı, annem baktı. Sonra hastaneye götürmeye mecbur oldular, orada öldü. Annem babasını çok severdi. Ölünce, "Gel gör dedenin ölüsünü" diyerek beni hastaneye götürdü. Annem, neden dedemi ölü olarak da görmemi istemişti, çözebilmiş değilim. Hayatta gördüğüm ilk ölüdür. Bir yatakta yatıyordu. Mavi gözleri açıktı, yaşadığı zamanki gibi güzeldi. Hiç korkmadım ölü dedemden.

Dedem Drama eşrafından Uncuzade Osman Efendinin oğlu. Zamanın en yüksek okulu olan idadî mezunuymuş. Hesabı son derece kuvvetli olup bir ara hesap öğretmenliği de yapmış. Anneannem de gene Drama'da çok nüfuzlu ve zengin bir reji memuru olan Paşa Kâmil'in kızı. Kâmil Efendi aslında paşa falan değil, herkese iyilik yaptığı ve ihtiyacı olana para verdiği için paşaya çıkmış adı. O kadar zenginmiş ki, "Benim bu paralarım torunlarımın torunlarına bile yeter" dermiş. Çok içki içtiği için sirozdan ölmüş.

Anneannem Zeynep, Paşa Kâmil'in tek kızı. Paşa Kâmil evlendikten yedi yıl sonra doğduğu için Zeynep'in bir dediği iki edilmezmiş. Giydiği elbiseler hep Avrupa ülkelerinde özel terzilere ısmarlanarak diktirilir, getirtilirmiş.

Dedemin babası un tüccarı Uncuzade Osman Efendi de çok zengin. Karısı Fatma hanıma, yani dedemin annesine, *Kuran*'ı hatmetmiş olduğu için Fatma Molla derlermiş. Mevlevî imiş. Dedemin Mevlevîliği annesinden geliyor, babasından değil. Osman Efendi de içki düşkünü olduğundan iki büyük dede hep içki masasında buluşur yarenlik eder, kumar oynarlarmış. Gene içki masasında buluştukları bir akşam Osman Efendi, Paşa Kâmil'in kızı Zeynep'i oğlu Nuri'ye istiyor. O da içkili kafayla, "verdim gitti", diyor. İçki masasında söz kesiyorlar. Oysa o sırada anneannemin başka bir talibi varmış ve anneannem de onu istiyormuş.

İçki masasında da olsa, verilen sözün önemini olduğu gibi, bir kızın geleceğinin babasının iki dudağı arasından çıkan

cümleye bağlı olduğunu da gösteren bu ortamın haşinliğinden ürkmekle birlikte ben, Nuri Efendinin dedem olmasından çok memnundum. Acaba anneannem de memnun muydu?

Anneannem

Gençliğinde yaşadığı büyük zenginlikten sonra Balkan Harbi sonucunda düştükleri fakirliği ömrü boyunca hazmedemeyen anneannem, dayımlarda yaşar, arada bir de bize gelirdi. Annemle aralarında nedenini bilmediğim sürekli bir gerginlik vardı. Anneannem oğlundan olan torunlarını, kardeşimle benden daha çok benimser, bunu saklamazdı da. Fakat nedense bu, beni hiç kırmamıştır. Anneannem güzeldi ve süsüne de düşkündü. Sürmesini, allığını, rastığını eksik etmezdi. Süslenirken kimi zaman kaşına çektiği kalemin ucu biraz yana kaydığında, "Anneanne" derdim, "kaşına çektiğin kalemi düzeltiver, bak bir yerde çarpılmış" "Aldırma kızım" derdi, "benim buluştuğum insanların gözleri de benim gözlerimden iyi görmüyor ki. Fark etmezler bile!" Kendi yaşıtlarının tersine başını bağlamaz, genişçe kenarlı şapkasını havalı bir şekilde başına oturtarak çıkardı sokağa. Aydınlık kafalı, zeki bir kadındı. Ona ait iki anım, anneannemin beni etkilemiş olan kişiliğini çok iyi yansıtır.

Annem, küçüklüğümde beni sık sık Yalova'ya kaplıcalara götürürdü. Paramız az olduğu için en ucuz yer olan Taş Otel'de kalır, akşamları ışıklandırılmış setli bir su yolundan akan renk renk suların güzelliğini hâlâ unutmadığım kaplıca merkezine gider, orada çalınan küçük orkestrayı dinlerdik. Adının Mehmet Bey olduğunu ve de anneme bayağı vurgun olduğunu bundan üç yıl önce annemden öğrendiğim orkestranın kemancısı, annemi görür görmez o sıralarda pek moda olan "Kemanımla sana bir ses verebilseydim eğer" şarkısını çalardı. O kadar çok dinledim ki bu parçayı, sözlerini ezberledim. Ama bir türlü anlamını kavrayamıyordum.

Yarın olsun yarın olsun diye renkler soluyor
Neye baksan ne işitsem bana bir dert oluyor
Bu karanlık günün elbet gelecektir sonu
Kalbim bekliyor onu...

Anneme sordum bu dizelerin anlamını. Bana şöyle anlattı:

Düşman yurdu işgal etmiş. Onun için her yer kasvetli ve karanlık. Fakat yurtseverlerin içindeki umut ve inanç sönmemiş. Atatürk'ün yönetiminde gelecek mutlu yarınlara inanıyor, onu bekliyorlar.

- Anladım, dedim ama herhalde bu izahatı çocuk aklım da pek kabul edemediği için olmalı ki, anneannem bize geldiği ve annemin orada olmadığı bir gün, aynı şeyi anneanneme sordum. Şöyle bir baktı yüzüme. Sürmeli gözleri gülerek:

- İlâhi kızım, bunu anlamayacak ne var, dedi. Adam sokakta kalmış. Akşam olmuş gece de bastırmış, bir türlü evini bulamıyor. Sabah olsa da evimin yolunu bulsam diye bekliyor işte...

Bugün nostalji modasıyla gene durmadan çalınan bu şarkıyı dinledikçe anneannem gelir aklıma. Bilgeliğine hem hayran olurum hem gülerim. Hatırladıkça hâlâ güldüğüm bir anımı daha anlatayım.

İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü günlerde nene dediğim babaannem bizimle birlikte yaşıyordu. Savaşın Türkiye'yi en çok tehdit ettiği sıralardı o günler. Nenem oturduğumuz üçüncü kattaki dairenin arka balkonuna ayakkabı kutusundan daha büyücek, kumla dolu bir tahta sandık koymuştu. Anneannemin bizi ziyarete geldiği bir gün iki büyükanne arasında geçen konuşmayı bugün de kelimesi kelimesine hatırlıyorum.

Ne bu sandık Fatma hanım, sen mi koydun onu balkona?

Ben koydum ya! İçindeki kumları okudum üfledim. Düşman uçakları gelirse okunmuş bu kum taneleri onların gözlerini kör eder, bizleri bombalayamazlar.

Gerçekten de nenem dualarla okumuş üflemişti bu kumla-

rı ve bizleri düşman bombalarından koruyacağına inanıyordu. Anneannemin içleri pırıl pırıl ışıyan kara gözlerini ve gevrek gevrek gülüşünü unutamıyorum.

- O kadar zahmete ne gerek var Fatma hanım. Allah vermeye gelirse düşman uçakları, bir avuç kum alır, "afsun pafsun gözleri kör olsun" der fırlatıverirsin olur biter.

Nenem

Nenem dindardı. Namazını duasını eksik etmez, daima koyu renk, hattâ siyah giyinir, başını siyah bir örtüyle türban biçiminde bağlayarak sokağa çıkardı. Anneannemim giydiği gibi açık renk elbiselerle, eski fakat şık mantolarla görmedim onu hiçbir zaman. Oysa nenemin miralay kocasından kalan üç aylığı ona çok daha güzel giyinme imkânı sağlayabilirdi. İki ana dili vardı nenemin. Rumca ve Türkçe. Orta okula gitmeye başladığım sıralarda nenem sürekli bizimle kalıyordu. Din hakkında ne biliyorsam nenemden öğrendim. Bugün de uçağa bindiğim zaman arka arkaya okuduğum bütün duaları o öğretti bana. Din lâfının hiç edilmediği bir ortamda nenemin inançlı ve asla bağnaz olmayan dindarlığı benim için çok kez sığınılacak bir köşe olmuştur.

Daha genç yaşında iken evlendirilmiş, tahsilden, bilgiden nasibini hiç alamamış, silik ve donuk fakat saçını süpürge etmiş bir insan olarak tanıdığım nenemi ben sevdim. O da beni sevdi. Kardeşimi de sevdi. Elinden geldiği kadar, bilebildiği kadar baktı bizlere. Annem, nenemi pek sevmezdi. Bunun başlıca nedeni, daha birkaç aylıkken Adana'da beni, neneme bırakıp, bir haftalığına İstanbul'a gitmek zorunda kaldığı vakit, bütün tembihlerine aldırmayarak nenemin bana kaynatılmamış su içirmesi ve böylece de amipli dizanteriye yakalanmam, ölümlerden dönmemdi.

Nenemin bu hatasını asla kabul etmeyerek "bir yudumcuk

sudan ne çıkar ki" diye diretmesini, 1950'li yıllarda bir gün, Marat'tan (Türkiye Komünist Partisi'ni yıllar boyunca Sovyetler Birliği'nde temsil etmiş olan İsmail Bilen) dinlediğim hapishane öykülerinden biri vesilesiyle gene hatırlamıştım. Gerçi ben bu öyküyü daha sonraki yıllarda başka bir arkadaştan bir Azerî fıkrası olarak da dinledim. Şimdi bilmiyorum, aslında belki de gerçekten bir Azerî fıkrasıdır da Marat, çok kez yaptığı gibi, bunu hapishane öyküsü diye anlata anlata sonunda kendisi de inanmıştır hapishanede duyduğuna. Çok yapardı bunu. Bir şey uydurur, tekrarlaya tekrarlaya kendisi de uydurduğunun gerçek olduğuna inanırdı. Her neyse, hikâye olsun, fıkra olsun güzel ve bana nenemi anımsatıyor.

Anadolu'da bir köyde öğretmen, derste mikroplar hakkında uzun uzun bilgi verdikten sonra soruyor çocuklara:

E anlatın bakalım, mikrop nedir?

Bir öğrenci işaret parmağının ucunu baş parmağıyla göstererek,

Ufah ufah böcehler öğretmenim, diyor.

Evet neneciğim için de bir yudum suda bulunan ufak ufak böcekler olamazdı beni ölesiye hasta eden.

Hem anneannemi hem de nenemi çok sevmeme rağmen, bugüne kadar gördüğüm ve hiç unutmadığım en korkunç rüyanın iki kahramanı acaba neden anneannem ve nenem olmuştu? Evde tanık olduğum bazı çekişmelerin, anlaşmazlık ve kavgaların bilinç altına yansıması mıydı bu acaba? Bugün de tüylerim ürperiyor aklıma geldikçe bu rüya.

Şimdi artık Hüsrev Gerede caddesi adını alan Teşvikiye caddesinde, yıkılıp yerine çirkin bir apartman yapılmış olan güzel Cemiliye apartmanındayız. Benim odam apartmanın caddeye bakan cephesinde değil arka tarafında. Gece bir ses duyarak uyanıyorum. Ses, misafir giriş kapısının açıldığı holden geliyor. Yataktan kalkıyorum, sesin geldiği hole doğru koridorda yavaş yavaş ilerliyorum. Orada korkulacak bir şey olduğu-

nu hissediyorum ama gene de merak ediyorum. Nenem beni tehlikeden korumak için önüme geçerek vücudunu bana siper ediyor. Üstünde yerlere kadar inen filizî bir gecelik var. O önde, ben hemen arkasında yürüyoruz. Bir ara o kadar korkuyorum ki, holde ne olduğunu öğrenmek sevdasından vazgeçip geriye dönmek, odama gitmek istiyorum. Fakat o ne? Arkamda da nenem var. Aynı filizî gecelik üstünde, yakası açılmış, daima topuz yaptığı saçları dağılmış, boynundaki damarlar gerilmiş ve kabarmış, vücudunu sıkı sıkı vücuduma yapıştırıyor. Kollarını iki tarafa açarak geri dönmemi engelliyor, beni iterek ileri doğru yürümeye mecbur ediyor. İki nenem arasındayım. Biri beni koruyan bir melek, öbürü beni korkutan şeye doğru yürümek için zorlayan bir şeytan. Kurtuluş yok. Yavaş yavaş ilerliyoruz hole doğru. Holün kapısı açılıyor. Tam karşımda kara gözlerinde hain ve vahşi bir parıltıyla bana bakan bir kadın var: Anneannem. Üstünde bizde kaldığı sıralarda giydiği kırmızı benekli lâcivert sabahlığı, gözlerini bana dikmiş. Aşağı doğru sarkıttığı elinde tuttuğu hançer birden şimşek gibi parlıyor. Kan ter içinde uyandım. Hayatımda bu dehşette bir kâbus görmedim bir daha.

Nenem kâh Ankara'daki oğlunun yanında, kâh babamın yanında yaşayarak sürdürdü ömrünü. Ben Türkiye'den ayrıldıktan yıllar sonra annem ve babamın kiraladıkları ufak bir dairede nenem ve anneannem bir süre birlikte yaşamışlar. Düşünemiyorum bile tabiatları birbirine bu kadar zıt bu iki insanın bir yerde birlikte nasıl yaşayabildiklerini. Anneannem, annemin yurt dışında gezide olduğu bir sırada ölmüş. Bu, annemin içinde ukde kaldı. Nenem anlatmış sonra anneme, anneannemin nasıl öldüğünü. Birkaç gündür rahatsızmış. Yattığı odada bir gün nenem radyo dinlerken anneannem, "Ne olur Fatma hanım, kapat biraz şu radyoyu" demiş. Nenem kapatmış hemen radyoyu. Anneannem o zaman başını duvardan yana çevirmiş ve derin bir iç çekerek kelimei şahadet getirmiş ve ölmüş.

Anneannem nispeten genç öldü. Nenemi de anneannemi de Türkiye'den çıktıktan sonra bir daha göremedim. Nenem uzun yıllar yaşadı. 95 yaşındaymış öldüğü zaman.

Yuva ve ilkokul

Çocukluğumun en güzel anıları arasında Özel Işık (Fevziye) Lisesi'nin yuvasında geçirdiğim günler vardır. Kalınca ve tok sesli Âdile öğretmenin çok ağır ve ağdalı konuşması hâlâ kulaklarımda. Öğrettiği şarkıları bugün de söylerim bazen, dans adımlarını ondan öğrendim, ayakkabı bağcıklarının çeşitli türlerde nasıl bağlanacağını, fiyonkların nasıl yapılacağını o öğretti bize. Ufacık şezlonglarda öğleden sonra zorunlu istirahat saatlerinin dışında her şey çok güzel, her şey masal gibiydi. Belleğimde kalanlar arasında, mecburî dinlenme saatlerinde yanımdaki şezlongda yatan ufak bir oğlanın, parmaklarla yapılan çeşitli oyunları bana öğretmesi de var. Bu oğlan ileride çok ünlü bir karikatürist olacaktı. Çok sonraları onun karikatürlerini, seramiklerini gördüğüm, başarılarını okuduğum vakit büyük bir sevinç dolmuştur içime. Bu sanatçı, yuvada yanımdaki şezlongda yatarken sıkıntısını el oyunlarıyla geçirmeye çalışan ve bunları bana da öğreten küçük oğlan, Semih Balcıoğlu idi.

Mutlu yuva günleri bilmediğim bir nedenle çabuk bitti. Yuvaya beni neden o kadar az gönderdiler hatırlamıyorum. Fakat arkadaşlığın, diğer çocuklarla birlikte yaşamanın tadını almıştım bir kere. Beni yeniden yalnız başıma eve kapatmak kolay olmayacaktı. Okula yazdırmaktan başka çıkar yol bulamadılar. Ne var ki, yaşımın küçük olması, okula yazılabilmemi güçleştiriyordu. Babam özel Işık Lisesi'nde çok sevilen bir öğretmendi. Onun hatırına beni birinci sınıfa kaydettiler. Onun hatırına diyorum, çünkü annemin bir yaş küçük çıkartmış olduğu nüfus kâğıdım beni, aslında 6 yaşında olduğum halde 5 yaşında gösteriyordu. Bunun sıkıntısını okul idaresi hep çekmiş, liseyi

bitirdiğim güne kadar müfettişler okula geldiğinde benim evrakımı idarede birileri hep saklamıştır.

İlkokul birinci sınıfa bir hafta gittim. Her gün eve dönünce bir nöbet ağladım. Çünkü okumayı ve hattâ yazmayı bilen ben, alfabeyi yeni öğrenen çocuklar arasında sıkıntıdan patlıyor ve sınıfta sorulan her şeyi atılıp söylediğim için hem diğer çocukları hem de öğretmeni rahatsız ediyordum. Bir iki hafta sonra beni - herhalde birinci sınıf öğretmeninin de ısrarıyla- ikinci sınıfa aktardılar. Böylece altı yaşında ilkokul ikinci sınıfa devama başladım.

Okul o andan itibaren beni son derece sardı ve mutlu etti. Okulumuz çok güzel bir ahşap binaydı. Geniş ve yüksek mermer merdivenlerle çıkılan üst katta, sol tarafta konferans ve müsamere salonu olarak kullanılan güzel bir mekân vardı. Bizim dersliklerimizin bulunduğu bölüme gitmek için sağa döner yürür, müdür beyin özel dairesinin kapısının önünden geçip sola kıvrılınca sınıfların açıldığı geniş ve büyük bir ahşap salona çıkardık. Bu anlattıklarımdan da bu güzel ahşap binanın okul işlevini görmeye pek elverişli olmadığı anlaşılıyor sanırım. Orada okurken bu binanın ne olarak yapıldığını hiç merak etmemiştim de, geçenlerde okuduğum Ayşe Kulin'in Füreya adlı kitabından bir paşanın konağı olduğunu öğrenince bayağı sevindim. Okulumuz daha benim öğrenciliğim sırasında kâgir bir takım ilâvelerle büyütülmüş, ortaokul ve lise dershaneleri bu kâgir binaya taşınmıştı.

Kırk yıl sonra Türkiye'ye gittiğim vakit, elbet görmek istediğim ilk yerlerden biri oldu Işık Lisesi. Fakat onca yıl hasretini çektiğim vatanıma gelebilmenin şokunu yaşadığım için kimselerle görüşmek istemiyordum. Kardeşim kimseyle karşılaşmak zorunda kalmadan götürdü beni oraya. Şimdi dünyanın her tarafında rastlanabilen modern ve büyük bir lise haline gelmiş benim Işık Lisem. Ne o mermer merdivenler kalmış ne o gıcırdayan ahşap döşemeler. Ne o güzel müsamere salonu, ne bi-

zim güneşli dershanelerimiz. Ne erkeklerin futbol oynadıkları Teşvikiye Camiinin bitişiğindeki bahçe, ne kızların teneffüse çıktıkları avlu. Fakat kardeşim Işık Lisesi'nde bugün babamın adını taşıyan, Muvaffak Benderli Salonu'nu bana gösterince, anılarımı yok eden bütün bu değişiklikleri bağışladım.

Soyadı kanunu

Soyadı yasası ben ilkokulda iken çıktı. O zamana kadar aynı baba adını, aynı dede adını ya da ne bileyim aynı lâkabı taşıyan ve hısımlıkları belli olan inanlar, beğendikleri isimleri gelişigüzel soyadı diye almaya başlayınca ortalık tam bir curcuna oldu. Tabiî soyadını birbirlerine danışarak alan akrabalar da çıktı ama bunlar çoğunlukta mıydı azınlıkta mı, bilemiyorum. Bizim ailemiz soyadı kanununun keyfî uygulanışının tipik bir örneğidir. Babam soyadı almak bir zorunluluk olunca, biri Ankara'da, diğeri subay olduğu için Anadolu'nun şimdi hatırlamadığım bir tarafında görevde olan ağabeyleriyle danıştı. En büyük amcam olan Kenan amcam nedense Ulukut soyadını beğenmiş. İkinci amcam ise Göksan. Babam pek yadırgadı bu Ulukut adını. Hem ulu hem de kut ona çok geldi anlaşılan. Fakat Kenan amcam diretti Ulukut olmakta. Adnan amcam da beğenmemiş olmalı ki Ulukut'u, o da yanaşmadı bu soyadına. Böylece babam da Göksan olmaya meylediyordu ama, gönlü buna da pek yatmamıştı. Soyadının ailemiz için bir şey ifade etmesini, bizi köklerimize bağlayacak bir isim olmasını istiyordu. Araştırmış taraştırmış tarihte adı geçen Benderli Ali Paşa'nın, dedesinin amcası olduğunu çıkarmış. Bunun üzerine, ağabeylerine bu keşfini bildirdi ve hepsinin Benderli olmalarını istedi. Fakat amcalarım kendi buldukları soyadlarını o kadar beğeniyorlardı ki, razı olmadılar. Sonunda amcalarımdan biri Ulukut, diğeri Göksan, babam da Benderli oldu.

Ben Benderli soyadını beğendiğim için bugün de, resmî

belgeler dışında, kullanıyorum. Ama Benderli soyadının en çok oğlumun ilgisini çektiğini söylemeliyim. İnternet, dünyanın bizim de içinde bulunduğumuz zengin kesiminde, hemen her eve girdi gireli Can, Benderli Ali Paşa hakkında İnternette olan her şeyi öğrendi. Zavallı paşa dedemiz II. Mahmut döneminde, 1821 yılının 21 Nisan'ından 30 Nisan'a kadar, yani topu topu on gün Veziriazam bile olmuşsa da boynunu ipten kurtaramamış. Ama Osmanlı tarihinde idam edilen son sadrazammış. İnternet'in yalancısıyım.

Zengin kesim demişken, dünyanın bugün artık gittikçe derinleşen korkunç bir uçurumla, zenginler ve fakirler olarak ikiye ayrıldığına, sömüreni ve sömürüleni ile birlikte zenginler kesiminde yaşayanların, dünyadaki büyük çoğunluğun yaşadığı fakirler kesimini görmemek için elden geleni yaptıklarına olan inancıma kısaca değineyim. Türkiye'de ya da benim gibi Macaristan'da yaşayanların da, dünyanın zenginler kesiminin güzel manzaralı, ferah salonunda değil ama, çöplüğe bakan arka odasında ya da hemen antresinde olduğumuzdan hiç kuşkum yok. Geçenlerde İsveç'te yaşayan bir akıllı(!) Macar araştırıcı, dünyamızın şimdiki en büyük sorununun yaşlılık olduğunu keşfetmiş. Giderek artıyormuş yaşlıların sayısı. Önümüzdeki yıllarda yaşlıların sağlık sorunları için çok para sarf edilmesi gerekecekmiş. Bu da çok büyük bir sorun olacakmış.

Hangi dünyadan söz ediyor bu adam? İhtiyarlamak, dünyanın zengin kesiminin sorunu, imtiyazı. Dünyanın fakir kesiminde Afrika'da, Asya'da, Güney Amerika'da bebelerin, çocukların yaşlanmak şöyle dursun, genç denecek yaşa bile gelemeden açlıktan, bakımsızlıktan, hastalıktan, daha türlü türlü âfetten sapır sapır döküldüklerini görmüyor mu?

Nereden nereye geldim. Ben gene döneyim anlattığım soyadı yasasına.

Anne tarafım daha tutarlı çıktı. Belki bunda dedemin o sırada hayatta olmasının payı vardı. Fakat dedem de kendi asıl

lâkabı olan Uncuzade'den hareketle (ismin sonunda zade olması yasaklanmıştı) buna benzer bir soyadı alacağına, örneğin Uncu, ya da Uncuoğlu olacağına tuttu Görkmen soyadını aldı. Hiç değilse erkek kardeşi ve oğlu ona karşı çıkmadılar. Dedem de, kardeşleri de, oğlu da kısacası kan bağı olan tüm akrabaları Görkmen oldular.

Benim o zamanki yaşantımda hiç bir değişiklik yapmayan bu soyadı yasası 1990'lı yıllarda bana büyük zorluklar çıkardı. Emekli olduktan sonra seyahat etmek için daha bol vakit bulabildiğimden Türk pasaportuna vize alma güçlükleri canımı sıkmaya başlamıştı. Oysa o yıllarda Macar pasaportuyla artık dünyanın hemen her yerine vizesiz gidiliyordu. 1991 yılında Fransa'ya giriş vizesi isteğimin reddedilmesi, ancak Fransa'da uzun yıllar profesör olarak çalıştığı Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nden (CNRS) o sıralarda emekliye ayrılan eski ve çok iyi dostum Fahri Petek'in Paris semt belediyesinde forsunu kullanarak ve biraz da kavga ederek bana vize sağlayabilmesi bardağı taşıran son damla oldu. Macar vatandaşlığını almaya karar verdim. Gerekli işlemlerin yapılması için formları doldururken, doğduğum zaman soyadımın ne olduğu hanesini yanıtlayamadım. Doğduğum zaman benim soyadım yoktu ki! Bunu bir türlü anlatamadım belediye memuruna. Nasıl olur da insanın soyadı olmazmış, diye tutturdu. Bu, tabiî, benim yalan söylemeyi bu yaşımda bile bir türlü öğrenememenin sonucuydu. Desene Benderli diye. Kim ne biliyor ki! Ne diye kalkıp da soyadı yasasını, Atatürk devrimlerini filan anlatmaya çalışırsın elin belediye memuruna. Kadıncağız sonunda herhalde bıktığından, "Yazın şuraya Allah aşkına Benderli diye de kurtulalım bu kargaşadan" dedi. Öyle de yaptık.

Yasam, büyüklerimi saymak...

Soyadım olmadan başlamış olduğum ilkokulu bitirirken beşinci sınıftaki arkadaşlarımdan aklımda kalanların hepsini şimdi soyadlarıyla hatırlamam bu soyadı işini çabuk benimsediğimizi gösteriyor. İlkokul yıllarım herhalde gayet dengeli geçmiş olmalı ki, belleğimde o yıllardan kalan şeyler, ilk çocukluk yıllarıma oranla çok daha az ve hemen hepsi de beşinci sınıfla bağlantılı. Arkadaşlar arasında darılmaları barışmaları, üst üste bindirdiğimiz parmaklarımızı "boz" diye uzatmayı, dargın olduğumuz kişinin önünden "tabanımı yala!" anlamına gelmek üzere, tabanlarımızı kaldıra kaldıra yürüyerek geçmeyi, "benden misin ondan mısın?" diye taraf tutmaya mecbur etmeyi ve taraf tutmayı, arkadaşlar tarafından sevilmenin ne kadar güzel, sevilmemenin ne kadar kötü olduğunu özellikle o yıl öğrendim. En iyi arkadaşım olmasını istediğim halde nedense bana pek yüz vermeyen Gülderen Mazal ile bozuştuğumuz zaman sınıftaki oğlanlar adına yanıma gelip, kulağıma, "Bütün erkekler senden yanayız" diyen Kerim'in bu sözleri beni ne kadar mutlu etmişti. Seksenli yıllarda okuduğum bir dergide Türk moda âleminin en tanınmış isimleri arasında olduğunu öğrendiğim Kerim Kerimol bilmem bunu hatırlar mı?

Uzun yıllar sonra çok büyük acı veren bir anım da o yıla bağlı. Sınıfta kaç kişiydik bilmiyorum ama hepimiz, kız olsun erkek olsun, hemen hemen aynı boydaydık. Bir tek arkadaşımız vardı çok ufak olan. Hesap öğretmenimiz -o zaman hesap derdik matematik değil- kendisini tahtaya kaldırdığı vakit daima şakayla, "Seni bir sandığa koyup eve göndereceğim, büyü de öyle gel" derdi. İlkokulu bitirdikten sonra ben Işık Lisesi'nde kaldım, o Galatasaray Lisesi'ne gitti. Evlerimiz aynı semtte olduğu için arada bir sokakta rastlaşır, hafiften selâmlaşır geçerdik. Hiçbir zaman uzun boylu, gösterişli bir erkek olmadı. Fakat hem benim hem birçoklarının gözünde çok büyüyen de-

ğerli bir insan oldu. Ve bir gün, Türkiye'de, aydınlık düşünceli insanların akşamları evlerine dönüp dönemeyeceklerinin hiç belli olmadığı karanlık günlerin birinde, bir tetikçinin silâhından çıkan kurşunlar, ilkokul beşinci sınıf arkadaşım Abdi İpekçi'nin büyük bir beyin taşıyan küçük gövdesini cansız bıraktı. Bir sandığa koydular, mezarlığa götürdüler Abdi İpekçi'yi. Ama hesap öğretmenimiz Hakkı beyin bahsettiği sandık değildi bu sandık.

Bir sabah birinci dersin teneffüsü sırasında, aynı okulda öğretmenlik yapan babamın sınıfımıza gelip doğru bana yöneldiğini, beni kolları arasına alıp hıçkıra hıçkıra ağlayarak, "Atatürk öldü" dediğini bu günmüş gibi hatırlıyorum. Ben de ağlamaya başladım, ama itiraf edeyim Atatürk öldüğü için değil, babamı böyle hüngür hüngür ağlar gördüğüm için. Uzun zamandır hastaydı Atatürk. Biz çocuklar bu hastalığın büyük bir felâket olduğunu sezinliyorduk. Kurtarıcımız Atatürk'ü, yurdumuz için yaptıklarını öğreniyorduk. İstiklâl Savaşı, inkılâp tarihi ders kitaplarımız arasındaydı. Ama Atatürk devrimlerinin gerçek özünden haberim yoktu o zamanlar. Bize öğretilen bu değildi. Bunları ben çok sonra, okulda değil hayatta öğrendim. Bizler Atatürk'ü, bizden önceki kuşakların tanıdığı gibi yakından tanıyamadık. Her yerde, her vesile ile kendisinden bahsedilen artık Mustafa Kemal değil, Atatürk'tü. Kendi insanlarından, halkından, hattâ çocuklardan koparılmış, âdeta erişilemeyecek bir yerlere oturtulan Atatürk'tü bize öğretilen. Sert, çatık kaşlı, erişilmez, her yerde, her koşulda izlenecek olan Atatürk. Fotoğraflarında, resimlerinde, heykellerinde bile asık yüzlü, gözleri ateş püsküren bir Atatürk. Bir gün Kerim Kerimol bilmem hangi dergide bulup kestiği bir Atatürk resmini bana gösterdiği vakit, Atatürk'ün gözlerinin bu kadar güleç, bakışlarının bu kadar yumuşak, ifadesinin bu kadar tatlı olduğuna ne kadar şaşırmıştım.

Bizler, bugün neredeyse bir emir komuta zinciri diye nite-

leyebileceğim bir disiplin içinde, yasamızın, "büyüklerimizi saymak, küçüklerimizi korumak, yurdumuzu budunumuzu özümüzden çok sevmek" olduğunu öğreniyor, her sabah varlığımızı, Türk varlığına armağan etmeye ant içiyorduk. Türk olmakla mutlu oluyor, Türk olduğumuz için öğünüyorduk. "Türküm, doğruyum, çalışkanım" diye başlayan ve bugün de ezberimde olan yemin, lisedeyken de devam etti. İlkokul sıralarından başlayarak düşünmeye değil, büyüklerimizin düşüncelerini özümsemeye ve uygulamaya yönelik bir yöntemle eğitilen ve evinde de aynı ruhta yetiştirilen birinin kendi kafasıyla düşünmeyi öğrenebilmesi çok zor oluyor, çok zaman alıyor.

İstanbul boşaltılıyor

Ben ortaokuldayken devam eden İkinci Dünya Savaşı'na ilişkin çok şey kalmadı hatırımda. Oysa pek küçük de değildim. Anlaşılan, evde olsun okulda olsun, savaştan pek söz edilmiyordu. İlerde, siyasetle yakından ilgilenmeye başladığım vakit çok hayret ettim buna. Savaşın bitimine doğru müttefikler, daha doğrusu Amerikalılar tarafından kurtarılan Nazi toplama kamplarından birinde çekilmiş fotoğraflardaki üst üste yığılı cesetlerin, ölülerin yakıldığı krematoryumun korkunç görüntüleri Cumhuriyet gazetesinde basıldığı vakit -babam Cumhuriyet okurdu- annem bunları görüp de fena olmasın diye, babamın o gün gazeteyi sakladığını hatırlıyorum. Acaba babamın önceleri haberi olmuş muydu bu vahşetten?..

Dünyada olup bitenler bizim evde hiç konuşulmuyordu. Biz sanki apayrı bir dünyada yaşıyorduk. Annemin tedbirli davranışları bize savaşın Türkiye'ye yansıyan sıkıntılarını da çektirmedi. Oturduğumuz apartmanın küçük odalarından birini annem kilere çevirmiş, çuvallarla un, şeker, pirinç, tuz, makarna ve benzeri gıda maddesinin yanı sıra, bir evin ihtiyacı olacak akla gelen ne varsa yığmıştı. Bitlenirsek başımızı tara-

yacak sık dişli taraklar bile almıştı.

1940 yılının yazını, Büyükada'da kiraladığımız bir evde geçirmiştik. Annem o yıl kardeşime hamile kalmıştı. Sayfiyeden şehre iner inmez, yedek subay olan babamı askere aldılar. Savaş böylece bizim eve de geldi dayandı. Annemin durumu, babamın gitmesiyle zorlaştıysa da bana bir şey hissettirmedi. Nenem bizde kalıyordu. Yuvarlanıp gidiyorduk. 1941 yılının ocağında Esin doğdu. O yıl, savaşın kapımıza kadar gelip dayandığı yıldı. Okullar erken tatil edildi ve İstanbul'un boşaltılması, Anadolu'da gidebilecek yeri olan herkesin şehirden ayrılması istendi. Annemin amcası Ankara'da yaşıyordu, babamın teyzesi ise Niğde'de. Ankara'ya gitmeye karar verildi. Oradan da gerekirse Niğde'ye gidecektik. En gerekli eşyalar büyük bir denkte toplandı. Bavullar hazırlandı. Annem, biri on iki yaşını daha tamamlamamış diğeri dört aylık iki kızıyla, meçhule doğru yola çıktı.

İstanbul-Ankara yolunu hatırlamıyorum. Herhalde normal şartlarda geçmiştir de ondan. Nenem, Adnan amcamın yanına gitti. Biz de, benim Şişman amca diye hitap ettiğim annemin amcası Cemal Hazım Görkmen'in Keçiören'deki villasına. Çok odalı bu villada bize bir oda verdiler. Keçiören'deki yaşamımdan, dönümlerle bahçe ve bağın ortasındaki güzel villadan, Şişman amca eve geldiğinde zemin katında kurulan büyük sofrada, sayıları on beşi bulan ev halkının toplanıp birlikte yediği güzel yemeklerden pek memnundum. Cemal Hazım, Ankara'nın tanınmış avukatlarından biriydi ve bir hayli zengindi. Buna rağmen annem hâlinden pek hoşnut değildi. Sanırım ona karşı, "ne zaman buradan gideceksin" gibisine bir tutum alınmıştı. Bir iki ayı geçmedi bu keyifli yaşamım. Annem Niğde'nin yolunu tutmaya karar verdi.

İstanbul-Ankara yolculuğunun aksine, Ankara-Niğde yolculuğunu çok iyi anımsıyorum. Bu yol çok uzun sürdü ve çok zor geçti yahut bana öyle geldi. Bizim olduğumuz kompartı-

manda anneme çok yardımcı olan genç ve güzel bir kız vardı. Annemle yol boyunca konuştular. Adı Solmaz'dı. General Tuğsavul'un kızı olduğunu çok iyi hatırlıyorum. Tuğsavul Paşa dürüstlüğü ve birçok meziyeti ile isim yapmış bir askerdi. Kızı ise beni melek gibi güzelliği ve yardımseverliğiyle büyülemişti.

Yıl 1949. Paris'te Doğan Aksoy ile İleri Jön Türkler Birliği'nde beraber çalıştığımız, bu nedenle de sık sık buluştuğumuz sıralarda bir gün Doğan, bir zamanlar evli olduğunu, karısının kendisinden ayrıldığını anlatmış ve karısının General Tuğsavul'un kızı olduğunu söylemişti. Hayretle yüzüne bakıp, "Solmaz mı?" dedim. O da şaşırdı, hâlâ çok sevdiğini gizlemediği karısını benim tanımış olmama. Ankara-Niğde yolculuğundan yüzünü hayal meyal hatırladığım o güzel, tatlı kız demek Doğan'ın karısı olmuştu. Doğan'a sempatim birden arttı. Acaba Tuğsavul'un kızı nasıl olup da bir komünist olan Doğan Aksoy'la evlenebilmişti? Paşa ne demişti bu işe? Kızının bu evliliğine kim bilir ne kadar bozulmuş, nasıl şok olmuştur.

Türkiye'de son yıllarda iyice yaygınlaşan şu şok olmak lâfını da hiç sevmiyorum. Ne güzel deyimler vardı bu durumu anlatabilmek için. Örneğin "beyninden vurulmuşa döndü", "yüreğine indi", "dondu kaldı", "soluğu kesildi", "şaşkına döndü", "fena bozuldu", "hop oturup hop kalktı", daha neler neler. Şimdi herkes hemen şok oluyor. Yalnız şok olmakla kalmıyor, bir yere 3 "gibi" gidiyor, ortada bir terslik olduğunu hissedince "sen iyi misin" diye soruyor, "üzgünüm" diye özür diliyor, "burada neler oluyor" diye hayretini belirtiyor, "pek sayılmaz" diye söz konusu durumdan pek etkilenmediğini ifade ediyor, "hadi baybay" diyor telefonu kaparken, sayımakla bitecek gibi değil. Bir yere girince "merhaba" ya da "iyi günler" diyen, "vah vah, ne yazık, çok üzüldüm" diye üzüntü belirten, "ne oldu, ne var" diye hayretini dile getiren ve şimdi burada sıralamak istemediğim Amerikanca'dan çeviri değil, gerçekten Türkçe sözcükleri kullanan, kullanmaya çalışan bizler, müzelik olduk İs-

tanbul'da artık. İşte şimdi ben de Türkçe'mizdeki gelişmelere (!) ayak uydurabilmek amacıyla, kızı bir komünistle evlendiği için şok ettim Tuğsavul Paşa'yı.

Niğde'de ikametimiz, yolculuğun aksine, güzel geçti ve de çok uzun sürmedi. Merhum kocası hâkim olduğu için Niğde'nin en güzel iki kâgir evinden birinde oturan nenemin kardeşi Hatem teyze, büyük bir konukseverlikle karşıladı bizi. Hiçbir şeyin sıkıntısını çektirmedi. Niğde'nin sıcağından ve yeknesak hayatından başka her şey güzeldi. Yazı Niğde'de geçirdik. Sonbahara doğru savaş rüzgârları Türkiye'nin üzerinden geçmiş, daha bir süre savaşa girmeyeceğimiz anlaşılmıştı. Bunun üzerine İstanbul'a geri döndük.

İstanbul'un boşaltılması dışında İkinci Dünya Savaşı'na ilişkin en somut anım, savaşın bitimine pek az kala Türkiye'nin de savaşa girmesinden sonra, bir gece yolunu şaşırıp da hava sularımıza giren bir müttefik uçağını, hava savunma kuvvetlerimizin, düşman uçağı sanıp top ateşine tutmasıdır. Gece yarısı top seslerini duyunca sıcak savaş başladı sanmıştık. Pratik annem hemen hepimizin kafasına birer tencere geçirerek bizi apartmanın arkasındaki dar ve uzun bahçeye indirdi. Yanımızdaki Gözem apartmanının bahçesine de inenler olduğunu biraz sonra konuşma sesleri duyunca anladık. Bir süre bahçede bekledik. Baktık ki bombardıman filan olmuyor, toplanıp yukarı çıktık. O akşamın telâşı bir tek işe yaradı. O da ileride eşim olacak olan Necil'in bana yazıp da o zamana kadar babamın, gizleyip vermediği mektupları bana vermesi oldu.

Notre Dame de Sion

Türkiye'yi tehdit eden savaş bulutlarının biraz dindiği bir ortamda ortaokulu bitirince, annem, Almanca konusunda bir hamle daha yaparak bu kez beni Alman Lisesi'ne yazdırmaya karar verdi. İtiraz etmeye teşebbüs bile etmedim. Annemin bir

şeyi kafasına takınca yaptığını, ancak kendi elinde olmayan bir takım engellerin onu isteğinden vazgeçirebileceğini çok iyi anlamıştım. Kaydımı yaptırmak üzere Alman Lisesi'ne gittik. Okul idaresi bizi iyi karşıladı. Belki de Alman ordularının Avrupa'yı silindir gibi ezip geçtiği sıralarda Alman Lisesi'ne kayıt yaptırmaya gidenlerde politik eğilim görmek gibi bir düşünceleri vardı, bilmiyorum. Hazırlık sınıfına başlamak üzere Alman Lisesi'ne kaydım yapılmak ve ben de böylece hapı yutmak üzere iken, idaredeki bir bey, savaş nedeniyle Alman Lisesi'nin ileride kapanması ihtimali olabileceğini hesaba katmamız gerektiğini söyledi. Şimdi bunu hatırlarken hayret ediyorum doğrusu. Alman ordularını durduran Stalingrad savaşı olmamıştı daha. Hitler orduları o sıralarda hemen hiçbir engelle karşılaşmadan Avrupa'da yıldırım savaşı yürütürlerken o beyin nereden aklına geldi acaba günün birinde lisenin kapanması ihtimali, yani Almanlar için bu savaşın hep böyle devam etmemesi olasılığının da var olduğu.

Annem bunu duyunca kendisinin dışında çıkan bu engel karşısında hemen durdu, vazgeçti Alman Lisesi ve dolaysıyla Almanca sevdasından. Almanca'dan ister istemez vazgeçilince, bu sefer Fransızca ve dolayısıyla Notre Dame de Sion geldi gündeme. Buna, okuldan çok bir manastıra benzeyen o binanın kapısından içeri girdiğim ana kadar ben de hevesliydim. Fakat kapısından girer girmez bizi karşılayan o ağır havayı, o ölüm sessizliğini, etekleri hışır hışır ederek en ufak bir gürültü etmeden yürüyen kapkara giysili rahibeleri görünce yüreğim sıkıştı. Annem "Sör"lerle benim okula hazırlık sınıfına yazılmam konusunu görüşürken ben, nenemden öğrendiğim bütün duaları birbiri ardına okuyarak beni bu dehşetli yere sokmalarına engel olması için Tanrıya yalvarmaya başladım. Dualarım kabul olundu. "Sör"ler yaşımın küçük olduğunu söyleyerek benim Dame de Sion'a kayıt olmama kesinlikle karşı çıktılar ve ben de böylece kurtuldum o manastır havalı okuldan. Notre

Dame de Sion'dan ben kurtuldum, kardeşim kurtulamadı. Benim isyan bayrağını çekmemden sonra, başka önlemler almak gereğini duyan annem ve babam kardeşimi Dame de Sion'a hem de yatılı olarak vermişler. Ben o zaman artık Türkiye'de değildim. Esin Fransızca'yı çok güzel öğrendi. Fakat sabahın köründe, güne vicdan muhasebesi dersiyle başlamanın ezikliğinden bugün de tam anlamıyla kurtulmuş değil. O kahrolası vicdan muhasebesi yüzünden en olmayacak şeylerden vicdan azabı duymaktan, kendini de biraz olsun düşünmeyi en sona bırakmaktan vazgeçemedi bir türlü.

Göztepe'de bir yaz ve sonrası

Annemin zengin akrabalarından tütün tüccarı Kavalalı Kâmil dayı, Göztepe'deki köşkünün müştemilatından iki odalı bir evi, ortaokulu bitirdiğim o yaz bize kiralamıştı. Göztepe'de geçirdiğim yazın benim için en önemli kazanımı, babamın o yıl bana Türk yazarlarını tanıtması, sevdirmesidir. Köşkün büyük bahçesindeki hamakta çeviri romanlardan birini okuduğum bir gün, işten gelen babamın elindeki bir yığın kitabı "Biraz da bunları oku" diye bana verdiğini unutmuyorum. Çocukluğumda başlayan okuma sevdası devam ediyordu bende, ama genellikle yabancı yazarlardan çevirileri okuyordum. Remzi Kitabevi son derece güzel çeviriler yayınlıyordu. Hasan Âli Yücel'in bakanlığı döneminde yayınlanmaya başlayan klasikler dizisi, hem seçim hem çeviriler açısından bugünkü değer yargılarımla da bir Avrupa ülkesini aratmayacak nitelikteydi. O diziden kitapları anlasam da anlamasam da birbiri ardına okuyordum. Fakat Türk romancıları, yazarları hakkında okulda zorunlu olarak öğrenilmesi gerekenin dışında pek bir şey bilmiyordum. Akşam Güneşi'ni, Çalıkuşu'nu, Yaban'ı, Sinekli Bakkal'ı, Mai ve Siyah'ı, Yüksek Ökçeler'i ve şimdi isimlerini hatırlamadığım birçok kitabı o yaz okudum. O yaz tanımaya ve

sevmeye başladım Türk roman ve hikâyelerini. Türk sanat dünyasıyla tanışmam o yıl kışın da devam etti. Evimizde sık sık yapılan, en yakın dostların ağırlandığı akşam yemeklerine benim de belirli bir saate kadar katılmama artık izin veriliyordu. Sofradaki konuşmaları zevkle dinliyordum. Bunlar aklımda kaldığı kadarıyla çoğunlukla edebiyat üzerineydi. Yahya Kemal'in sözü çok edilirdi. Kendilerini hakikî amca gibi sevdiğim İhsan ve Suphi amcalarım, Yahya Kemal'in kaba görünümü ve günlük yaşamındaki duyarsız, hattâ görgüsüz davranışlarıyla çok alay ederlerdi. Böyle bir insanın bu kadar duygusal ve ince şiirleri yazabilmesini doğanın bir mucizesi diye niteleyip gülerlerdi. Gerçekten de şairle şiirleri arasında insanın ister istemez kurmaya çalıştığı ahenk hiç yoktu Yahya Kemal'de. Şair hakkında mahrem bilgileri, Ankara'da Numune hastanesinin başhekimi olan fakat fırsat buldukça tatil yapmaya İstanbul'a kaçıp Yahya Kemal'in sürekli kaldığı Park Otele inen İhsan amcam verirdi. Yahya Kemal'in, kaldığı otel odasının balkonuna astığı iç çamaşırlarının rüzgârda nasıl yelken gibi şiştiğini kendine özgü alaycı konuşmasıyla anlatırdı. Sonunda sıra gene İhsan amcamın da çok sevdiği şiirlerin okunmasına gelirdi. Hoşuma gidiyordu Yahya Kemal'in bu şiirleri. Hele çok güzel şiir okuyan babamın ağzından dinlerken.

Bu toplantıların üstünden birkaç yıl geçtikten sonra Necil'le sık sık buluşmaya başladığımız sıralarda Yahya Kemal söz konusu olduğu vakit Necil bana, Yahya Kemal'in bir şair değil, dili güzel kullanan bir hokkabaz olduğunu söyleyecekti. O zaman solcular arasında yaygın olan tutuma göre, sosyal sorunları konu edinmeyen bir şair, bir yazar, bir sanatçı, gerçek bir sanatçı sayılmıyordu. Bu görüşü bugün de savunanlar yok değil. Anlaşılan Necil, bu tezi daha da keskinleştirmiş, toplumsal sorunlarla uğraşmayanların ancak usta birer hokkabaz olabilecekleri yargısına varmıştı. Bir manzarayı, bir sevdayı, bir duyguyu tasvir eden bir şiirin güzelliğini neden reddettiğini, neden

böylesine tartışma tanımayan katı bir tutum aldığını anlamamakla beraber, her şeyi benden çok daha iyi bildiğine inandığım ve kendisini neredeyse gözü kapalı izlediğim Necil'in Yahya Kemal seminerini, içimde bir burukluk duymakla birlikte kabul etmiştim.

Bu olayın üstünden on küsur yıl geçtikten sonra bir gün Budapeşte'de Nâzım Hikmet'le bir sohbet sırasında söz Yahya Kemal'in sanatına, şiirlerinin diline gelince, Nâzım Hikmet, bütün içtenliğiyle, Yahya Kemal'in şiirlerinden ve kullandığı dilin güzelliğinden uzun uzun söz ederek, "Bir gün Yahya Kemal'in heykelini dikeceğiz" dediği vakit, Necil'e "nasılmış" dercesine baktığımı hatırlıyorum. Nâzım Hikmet heykel dikmek düşüncesinde ne kadar ciddi idi bilmiyorum ama, Yahya Kemal'in şairliğini, o güne kadar tanıdığım en yetkili ağızdan duymak beni gerçekten sevindirmişti. Demek benim aslında hazmetmemiş olduğum halde kabul ettiğim şeyleri, böyle beynimin kıvrımlarında bir yere saklayan, unutmayan ve bir gün aklıma yatacak şekilde çözümünü bekleyen bir tarafım vardı.

METAMORFOZ

Dayımların evi

Okula küçük yaşta başlamanın cezasını lisede çektim. Ağırlaşan derslerin altından zor kalkıyordum. Bir öğrenci için babasının öğretmen olduğu okulda okumaktan daha kötü bir şey olamaz. Bütün öğretmenlerin gözü o zavallının üstünde olur, diğer arkadaşları gibi bir yaramazlık yapmaya kalksa, hemen "sen de mi Brütüs" dercesine bakarlar. O kadarla kalmaz yaptığını babasına yetiştirirler. Bütün bunlar yetmezmiş gibi baba da, nedense kendini çocuğuyla özdeşleştirip, onun başarısızlığını kendi başarısızlığı sayarak, daima iyi not bekler, zehir olur en güzel yılları olan öğrencilik yılları. Babam, lisedeyken beni çok sıktı, kırık not aldığım bir gün koridorda en kötü bakışıyla yüzüme bakıp "tuu sana!" dediğini hâlâ unutamadım. Çok çalışkan bir öğrenci olduğumdan değil, babamın korkusundan, olağanüstü bir çabayla her yıl iftihar listesine geçerek liseyi bitirdim. Örnek bir çocukluktan örnek bir genç kızlığa terfi ettim ama arada bazı şeyler değişmişti bende ve bu değişim sürüyordu.

Annemin sürekli uyguladığı cezalandırma ve ödüllendirme sistemini kanıksamıştım artık. Herhalde nicelikten niteliğe geçiş sıçrayışı gerçekleşmiş, tarihini, gününü kestiremediğim bir andan itibaren bunlar beni kesinlikle ırgalamaz olmuştu. Yapmayı en çok istediğim şeyin yasaklanmasına boyun eğiyor, fakat umursamıyordum. Vadedilen ödüller de beni etkilemiyordu. Bende, o zaman ne olduğunu pek anlayamadığım başka

bir duygu, bir sosyal duyarlılık başlamıştı. Halleri vakitleri iyi olmayanlara bir yakınlık, kendimde onlara karşı âdeta bir suçluluk duyuyordum. Bunun nereden geldiğini bilmiyorum. Belki de çok sevdiğim dayımın ailesinin çektiği sıkıntıları görmekten kaynaklanıyordu. Kalabalık ailesini zor geçindiren dayım neden tahsilini bitirmeden Almanya'dan Türkiye'ye dönmüş, yüksek mühendis değil, mühendis olabilmiş, ekmek parasını Anadolu'daki çeşitli inşaatlarda çalışarak kazanmak zorunda kalmıştı? Bunlar asla konuşulmayan tabu konulardı.

Aradan yıllar geçtikten sonra bir gün annem bunu, utanılacak bir sır ifşa eder gibi, bana anlattığında dayımla bayağı iftihar ettim. Meğer Türkiye'de, daha Cumhuriyetten önce, bugünkü teknik üniversitenin dengi olan okula devam eden dayım, okuldaki haksızlıklara, öğrencilere yapılan kötü muamelelere karşı bir grup arkadaşıyla birlikte isyan etmiş, annemin deyişiyle kazan kaldırmış ve bu yüzden okuldan kovulmuş. O zaman anneannem, oğlu tahsiline devam edebilsin diye, elinde kalan son altınlarını da satıp dayımı, Almanya'ya göndermiş. Fakat dayım, Almanya'da tahsildeyken başlayan büyük enflasyon nedeniyle, paralar pul olunca yüksek mühendis diploması alamadan geri dönmek zorunda kalmış.

Dayımın iş hayatını, geçirdiği bir kaza da ayrıca zorlaştırmıştı. İnşaat işleri sırasında elinde patlayan bir dinamit sağ kolunu, dirseğinin altından koparmış, sol elinde ise ancak üç parmak bırakmıştı. Dayımın o üç parmağında tuttuğu kalemle, yarım kolunu destek ederek çizdiği teknik resimleri unutamıyorum. Dayımı çok severdim. Arada bir İstanbul'a geldiği günler benim için bayram olurdu. Geçirdiği kazaya, yaşadığı zorluklara karşın neşeliydi, gözü pekti. Bazen beni alıp sinemaya götürürdü. Taksim meydanında karşıdan karşıya geçerken, trafiğe hiç aldırmadan, dümdüz yürüyeceğini bildiğimden gözlerimi kapar dirsekten aşağısı olmayan koluna girerdim. Sıkı sıkı bastırdığı kolunu gevşettiği an bilirdim ki artık karşı kaldırım-

dayız. Güler, "Aç gözlerini, geçtik artık" derdi. Dayım genç sayılacak bir yaşta midesindeki ülserin kansere dönüşmesi sonucu öldü. Yurt dışındaydım. Onu da ölmeden önce bir daha göremedim.

Evet, sanıyorum kazan kaldıran dayımın evinde başladı bende sosyal duyarlılık. Bayramlarda dayımlara el öpmeye giderken, dayı kızlarımın yeni giysileri olmayacağını bildiğim için, bana dikilen yeni elbisemi giymezdim. Annem bir türlü anlam veremediği bu tutumuma hayret eder, fakat fazla ısrar etmezdi.

O yıllarda kendimi en iyi hissettiğim, en mutlu olduğum yer, dayımın eviydi. Yengemin havanda döve döve hazırladığı çiğ eti sürdüğümüz taze ekmek dilimlerinin yanında içtiğimiz çayın tadını başka hiç bir yerde bulamadım. Para ile neşe ve hattâ mutluluk arasında doğru orantılı bir ilişki olmadığını o evde fark etmeye başladım.

İstanbul'a gittiğim yıllardan birinde, Nişantaşı'nda, dikili taşın hemen oradaki "Yeremiya" apartmanını boşuna aradım. Sonra fark ettim, adı değişmiş "Gaye" olmuş. Kapısından girip, bu apartmanın sık sık rüyalarıma giren, daracık ve karanlık merdiven boşluğundan yukarıya, altıncı kata doğru bakarak çocukluğumu aradım.

Babamın avukatlığı

Bizim maddî durumumuz dayımlarınkine kıyasla çok daha iyi idi. Gerçi annem, çocukluğunda aklına koyduğu gibi, ailesinin kaybettiği serveti elde edememişti ama, dostlarından da yardım gördüğü bir takım ticarî girişimleri sonuçsuz kalmamıştı. Arada babam da nihayet avukat olunca maddî durumumuz biraz daha iyileşti.

Ben babamın Hukuk Fakültesine gittiği ve sınavlara hazırlandığı günleri çok iyi hatırlıyorum. Demek anneme, daha üni-

versitede öğrenci iken verdiği avukat olma sözünü, elinden geldiğince ertelemişti. Herhalde sonu gelmez kavgalarının nedenlerinden biri de buydu. Anlaşılan nihayet bitirmeye mecbur oldu fakülteyi. Medeni Hukuk sınavına girdiği günün akşamı gülerek anlatmıştı sınavın nasıl geçtiğini. Çalışmaya pek vakti olmadığından Medeni Kanunu yanına alıp öyle oturmuş profesörünün karşısına. Hocanın sorduğu soruya yanıt vermek için de dizlerinin üstünde tuttuğu kanunu karıştırmaya başlayınca, hoca sormuş ne yaptığını. Babam da kanuna baktığını söylemiş. Hocası, "Nasıl olur sınav sırasında kitaba bakmak?" deyince, babam da cevap hazır, "Hocam, mahkemeye çıkarken konuyla ilgili kanun maddesine bakacağız elbette. Bütün Medeni Kanunu ezberleyecek değiliz ya!" deyivermiş. Doğru söze ne denir. Ama Hukuk Fakültesinde profesörün karşısına böyle çıkabilmek için, sorunun yanıtını, elindeki kanunun hangi maddesinde arayacağını bilecek kadar çalışmış olmak ve ondan sonra da bu maddeye dayanarak söylenmesi gereken her şeyi söyleyebilecek kadar, yani babam kadar zeki ve yetenekli olmak gerekirdi mutlaka.

Babam sonuçta hukuku bitirip öğretmenlik yanında avukatlık da yaptı, fakat hiç bir zaman sevmedi avukatlığı. Parlak bir avukat da olmadı. Avukatlığın, yarısına kadar dolu olan bir bardağı tümüyle dolu ya da tümüyle boş gibi göstermek olduğunu bana söylediği bir gün, "eyvah, babam perişan olacak" diye düşünmüştüm. Meselelere böyle yanaşacak yaratılışta değildi çünkü. Neyse ki pratik alanda avukatlık yaparak, ilerlemeye pek heves etmedi. Fakat bilgisiyle, zekâsıyla, saygınlığıyla, hukuk mesleğinin en yüksek kademelerine kadar çıktı, baro başkanı oldu. Emekli olduktan sonra da, ölümüne kadar hukuk müşavirliği yaptı.

Babamın bütün avukatlık kariyerinin en çok övündüğü başarısı, baro başkanlığı değil, benim vatandaşlığımın iadesi için Danıştay'da İçişleri Bakanlığına karşı vekilim olarak açtığı da-

vada, müdahil avukat sıfatıyla yaptığı konuşma ve davayı kazanarak vatandaşlığımın iadesi kararını aldırmasıydı.

1974 yılında af yasası çıktığı sıralarda artık annem ve babam hemen her yaz Budapeşte'ye geliyorlardı. O yıl, af yasasından yararlanmak için tanınan doksan günlük başvuru süresinin bitimine birkaç gün kalmışken Budapeşte'ye gelen babam:

Af için başvurdun mu? diye sordu bana.

Neden başvuracakmışım, ne suç işlemişim ki af isteyeyim! deyince, babam benden bu yanıtı alacağını peşinen bildiği için hemen devam etti.

Pasaport yasasına muhalefet suçundan af isteyeceksin.

Buna aklım yattı. Zira pasaportumun süresi yıllarca önce bitmiş, yıllar yılı konsolosluğun semtine uğramamıştım. Ertesi gün babamla beraber, Budapeşte'deki Türkiye Büyükelçiliğine gittik. O sıralarda iyi bir rastlantı eseri, büyükelçi babamın çok uzaktan bir akrabası oluyordu. Babamı, zaten her yerde iyi karşılarlar ya, uzaktan da olsa, bir akrabanın yanına gitmek bende de uzun zamandır var olan elçilik tedirginliğini azaltmıştı. Sefir bey beni de gayet nazik karşıladı. Babamın bir gece önce yazdığı ve bana imzalattığı dilekçeyi verdik. Ve böylece 90 günlük süre dolmadan başvurumu yapmış oldum. Bundan sonra yapılacak iş beklemekti. Epey bir süre beklendi. Ve nihayet İçişleri Bakanlığından dilekçeme gelen yanıtta, 1962 yılında vatandaşlıktan çıkarıldığımı, bu nedenle de af kapsamına girmemin söz konusu olamayacağını öğrendim.

Bu işlemin neden tam da 1962 yılında yapıldığına bir türlü akıl erdiremedim. Pasaportumu uzatmamış olmam gerekçe gösteriliyordu. Oysa o yıllarda, Avrupa'nın birçok yerinde, pasaportunu uzatmamış bir çok Türk vatandaşı vardı ve bunlar vatandaşlıktan çıkartılmamıştı. Sonraları duyduğuma göre arada bir bakılırmış böyle, kimin durumu nedir, diye ve bir kısım yurttaş pek de özel bir gerekçe aranmadan vatandaşlıktan ıskat edilirmiş. O yıl piyango, kim bilir daha kimlerle birlikte,

Necil'e ve bana düşmüş. Babam işi burada bırakmadı. Hemen benden vekâlet alarak Danıştay'da dava açtı. Ve bir buçuk yıl içinde bu davayı kazanarak vatandaşlığımı iade ettirdi. Bu davaya, "hayatımın davası", derdi babam.

Elçiliğe başvurduktan iki yıl sonra, yeni nüfus kâğıdımla birlikte pasaportumu da alınca, oğlum ve kızım da hemen benim çocuklarım olarak, Türk vatandaşı oldular. Hatırlıyorum, o yıllarda bu pasaport pek fiyakalıydı. Türk pasaportuyla dünyanın hemen her yerine vizesiz gidilebildiği günlerin de olduğunu bugün hatırlayanlar vardır herhalde.

Babamın asıl sevdiği meslek öğretmenlikti. Çok parlak bir edebiyat öğretmeni, çok sevilen, çok saygın bir hoca idi. Bugün de yeni tanıştığım, sosyal ya da siyasal hayatta isim yapmış bazı kişilerin, hâlâ kullandığım soyadımdan, babamın kızı olduğum anlaşılınca babamı, avukat olarak değil Galatasaray Lisesi'nin sevilen ve sayılan hocası olarak anmaları beni çok sevindiriyor.

Başlamadan geçen heves

Yakınlarım arasında geçim koşullarındaki farklılıkları görmenin yarattığı huzursuzluk, dikkatimin dış dünyaya çevrilmesiyle arttı. Zenginlerin zenginlikleri, fakirlerin fakirlikleri daha fazla gözüme batmaya başladı. Bunun bir adaletsizlik olduğunu hissediyor, fakat nereden kaynaklandığını anlayamıyordum. Gene bir bayram günü, biz misafir ağırlar, misafirliğe giderken, evimizin hemen önünde, sokakta çalışan işçileri gördüğümü ve isyan ettiğimi hatırlıyorum. Annemin ve babamın bu konulardaki sorularıma verdiği cevaplar beni tatmin etmiyor, adaletsizliklerin nedeninin yalnızca kişilerin kendi kabahatleri olduğuna inanamıyordum.

Liseye gittiğim yıllar, bizim muhitimizde pek sözü geçmese de, birçok yerde siyasetin genellikle çok konuşulduğu, mütte-

fiklerden, faşizmden, nazizmden, komünizmden sık sık söz edildiği yıllardı. Gazetelerde bu konularda bir çok yazı çıkıyordu. Lise son sınıftayken Türkiye'de, nedenlerini ve hedeflerini bilmesem de, bir takım siyasal hareketler olduğunu fark etmeye başlamıştım. O sıralarda Turancılık'tan, Türkçülük'ten de çok bahsediliyordu. Babamın kitaplığını karıştırdığım bir gün, Darülfünun öğrencilerinin resimlerinin bulunduğu bir yıllık gözüme çarptı. Bu yıllığı incelerken gördüğüm bir fotoğraf dikkatimi çekti. Bütün öğrencilerin kravat takmış, koyu renk elbiseler giymiş, saçlarını tek tel oynamamacasına taramış olarak çektirdikleri bu fotoğraflar arasında, saçı başı darmadağınık, ceketsiz, açık yakalı, kolları sıvalı beyaz bir gömlek giymiş bir gencin resmi de vardı. Diğer mazbut giyimli gençler arasında bu fotoğraf, sıkı bir disiplin altında geçen hayatımda bana bir isyan bayrağı, bir başkaldırı simgesi gibi gelmişti. Adını okudum. Nihal Atsız. Demek o sıralarda o kadar sözü edilen Turancıların başı Nihal Atsız buydu. Babamdan sordum Nihal Atsız'ın kim olduğunu, Turancıların kimler olduklarını ve ne istediklerini. Babamın o gün bana neler anlattığını tam olarak hatırlamıyorum. Fakat Nihal Atsız'ın kim olduğunu, başını çektiği hareketin amaç ve hedeflerini, Turancılığın yurdumuz için bir felâket olacağını, beni hemen ve kesinlikle ikna edecek bir şekilde anlatmış olmalı ki Turancılık hevesinden daha başlamadan vazgeçtim. Kaldı ki Turancıların, Türkçülerin kimler olup neler yaptıklarını ve babamın gerçekten haklı olduğunu bizzat görmek için çok beklemeyecektim.

1945 yılının aralık ayında Tan matbaasının, millî duyguları galeyana(!) gelen gençler tarafından yıkıldığını, bu gençlerin Babıâli'nin altını üstüne getirdiklerini, İkinci Dünya Savaşı boyunca dünyadaki ve Türkiye'deki gerçekleri doğru olarak yansıtan tek gazete olduğunu ilerde öğreneceğim Tan gazetesinin sahibi Zekeriya Sertel'i lânetlediklerini, gazetedeki köşesinde her gün yazısı çıkan Sabiha Sertel'i kırmızı mürekkebe

bulayıp sokakta oynatmaya hazırlandıklarını, bu satırları okuyanlar arasında hatırlayacak olanlar vardır kuşkusuz. Tan matbaasına saldırının üzerinden altı-yedi yıl geçtikten sonra Paris'te buluştuğumuz Sabiha Sertel, o günün dehşetini hâlâ ürpererek hatırlardı.

O gün eve geldiğimde annemi evde bulmuştum. Olanlardan haberim vardı, fakat o sıralarda bambaşka bir yerde olduğum için gösterilere rastlamamıştım. Garibime giden şey, annemin evde beni, "Bugünkü gösterileri duydun mu?" sözleriyle karşılaması oldu. Ve ondan daha garibi, "Git de bak bakalım, ne olmuş? Böyle şeyleri yakından görmek iyidir" diye o gönderdi beni dışarıya. Buna hiç bir anlam veremedim, ibret olsun diye mi göndermişti beni, yoksa örnek alayım diye mi? Aynen dedemin ölüsünü görmem için beni hastaneye sürüklemesi gibi bu da bir muammadır benim için. Evden çıktığımı, Maçka - Beyazıt seferi yapan bir tramvaya, Narmanlı apartmanının önündeki duraktan binerek ta Beyazıt'a gittiğimi ve oralarda biraz dolaşıp tekrar bir tramvaya binerek eve döndüğümü hatırlıyorum. Gençliğin millî galeyanı, Sabiha ve Zekeriya Sertel'i bulamadılarsa da ortalığı kırıp döktükten sonra yatışmıştı. Ama arkalarında bıraktıkları izler bile o gün yaşanan dehşetin boyutlarını gösteriyordu ve bana yetti.

O zaman nereden bilecektim 1956 yılının ekim ayını Budapeşte'de yaşayacağımı.

Yaralı Hayalet

Nâzım Hikmet'i bana ilk tanıtan babam oldu. İlk okuduğum şiiri, bir-çoklarının aksine, devrimci şiirlerinden biri değil, okuma kitabında rastladığım Yaralı Hayalet'tir. 1917 yılında, yani 15 yaşındayken yazdığı bu şiiri tanımayanların olacağını düşündüğüm için buraya aktarıyorum:

Kara Osman oğullarından
Cevat ve Fevzi'ye

Bir gece bir odada dört arkadaş toplandık
Bir uzak rüya olan geçmiş günleri andık.
Gözlerimiz yaşlıydı, gönüllerimiz mahzun,
Hepimiz memleketten konuştuk uzun uzun.
Dördümüzden ikisi, Aydın uşaklarından.
Efelerin kanıydı damarlarındaki kan.
Onlardı en ziyade ağlıyan için için.
Bu hâli nihayete erdirebilmek için
Bir sedefli tambura vererek küçüğüne,
Dedim ki: "Kımıldanın. Bu küskün hâliniz ne?
Bir çal da dinliyelim. haydi, Sarı Zeybeği;
Canlansın gözümüzde yalçın dağların beyi..."
Çaldı, tamburasından tarihin sesi geldi,
Dağlara yaslanarak, Sarı Zeybek yükseldi.
Çaldı, her nağmesinde haykırarak şanını,
Şu dağlarda bir olan Zeybeğin destanını.
Kardeşi adım adım oynuyordu ortada.
Gölgeler kıvrılıyor, sarsılıyordu oda
Diz çökerek vurdukça sağa sola dizini.
Başına çıkan kanı kızartmıştı benzini.
Parlıyan bakışları ilâhileşiyordu,
Her sarsıntı gönlümde bir külü eşiyordu.
Gözlerim yavaş yavaş dumanlandı, karardı,
Sandım ki odamızı bir mavi duman sardı.
Gitgide koyulaştı bu mavi, renksiz duman
Gitgide hayal oldu orta yerde oynıyan.
Sonra birden o hayal parçaladı bu sisi,

Artık şimdi oynıyan değildi deminkisi,
Daldım karanlığına en derin hayretlerin
Her adımı beynimde uğuldayan bu erin
Enclamı ince uzun, omuzları enliydi.
Sarı burma bıyıklı, sırma mor cepkenliydi.
Kaç kereler görmüştüm bu yüzü rüyada ben,
Yer, gök yarılır gibi haykırıyor oynarken.
Gönülden aşinayım erliğine bu sesin.
Sen misin Sarı Zeybek? Sarı Zeybek sen misin;
Zeybek sendeliyorsun? O ne, soluyor benzin?
Yere eskisi gibi, hızlı vurmuyor dizin,
Gözlerin kapanıyor... Sana ne oldu, aman?
O ne? Mor cepkeninden niye akıyor al kan?
Bir kâfirin imansız kurşununa yandın mı?
Ah, ey Sarı Zeybeğim, sen de yaralandın mı?

Çok beğendim, çok etkiledi beni. O zamana kadar adını hiç duymadığım Nâzım Hikmet'in kim olduğunu babamdan sordum. Çok iyi hatırlıyorum, Cemiliye apartmanında, oturma ve yemek odası olarak kullandığımız büyük odada, elini omzuma koyarak benimle bir aşağı bir yukarı volta atmış, uzun uzun anlatmıştı Nâzım Hikmet'in sanatçı kimliğini, değerini, önemini. Fakat, "Yazık ki komünist, komünizm ise Türkiye'ye yararlı olamaz" tümcesini de eklemişti sözlerine. Babamın anlattıklarına, her zaman olduğu gibi inandım. Fakat Yaralı Hayalet, bende Nâzım Hikmet'in diğer şiirlerini de tanıma merakını uyandırmıştı Çocuklukta en yakın arkadaşım olan, Suphi amcamın kızı Berrin'e bahsettim bu merakımdan. Benim gibi okuma meraklısı olan Berrin bana kendi evlerinde Nâzım Hikmet'in şiir kitapları olduğunu söyledi. Bir gün bu kitapları beraber karıştırdık. İsimleri bile tuhaftı. Taranta Babuya Mektuplar, Jokond ile Si-Ya-U, Benerci Kendini Niçin Öldürdü, 835 Satır.

Akşam sofralarında Yahya Kemal'in şiirlerini dinlemiş, lisede kendine edebiyat ödevi olarak Rıza Tevfik'in şiirini seçmiş genç bir kız için,

trrımm trrımım trrımım
trak tiki trak
makinalaşmak
istiyorum

dizelerinin ne kadar garipseneceğini sanırım ayrıca anlatmaya gerek yok. Babasının kitaplığında bulunduğu halde bu şiirleri o zamana kadar merak etmemiş olan Berrin'de de, bende de bunların tümünü okumak için büyük bir heves uyandı. Büyüklerin fark etmemesine içgüdüsel bir özen göstererek bulduğumuz bütün kitaplardaki bütün şiirleri okuduk bitirdik. Tabiî pek çoğunu anlamadık. Fakat Nâzım Hikmet'in şiirlerini okumak, aramızdaki sırlardan biri oldu.

Komünist nasıl bir insan ki!?

Babamın yaptığı açıklamayla ve Nâzım Hikmet'le birlikte benim için de gündeme gelmiş olan komünist sözcüğünün asıl ne zaman ilgimi uyandırmaya başladığını düşündüğümde anılarım, Işık Lisesi'nin ahşap binasının büyük ve loş salonuna, erkek öğrencilerin kışın teneffüse çıktıkları büyük salona gidiyor. Kimi dershanelerin ve öğretmen odasının kapıları bu salona açılırdı. Biz kızlar sınıftan çıktıktan sonra bu büyük salondan geçerek kızlara mahsus teneffüs odasına ya da avluya çıkardık. Sınıflarda birlikteydik erkek öğrencilerle -hattâ yan yana oturduğumuz da olurdu- ama teneffüsler kesinlikle ayrıydı.

Bu büyük ve loş salonda gördüğümü hatırlıyorum Atilla İlhan'ı. Dersliklerin birinin önünde ayakta duruyor. Bazen elinde bir kitap ya da gazete. Kahverengi sıcak gözlerine biraz da ters düşen bir keskinlikle etrafındakilere, gelene geçene bakı-

yor. Pek ahbaplık ettiği yok kimseyle, yanında çok kez yalnızca kardeşi Cengiz var. Okulumuza bilmem nereden bu sene yeni kaydoldu. Yaşına göre daha üst sınıfta olması gerekirdi. Demek bir nedenle ara vermiş öğrenimine. Biz salondan geçip avluya çıkarken ona hem merakla bakıyoruz, hem de bir an önce oradan ayrılmak istiyoruz. Çünkü kulağımıza geldi, Atilla komünistmiş. Bulaşıcı bir hastalıktan kaçar gibi kaçıyoruz ama merakımızı da yenemiyoruz bir türlü.

Evet komünistin ilk defa somutlaşması Atilla İlhan'ın görüntüsüyle birleşerek başlar bende. Atilla o zaman ya da herhangi bir zaman komünist oldu mu olmadı mı bilmiyorum. Ama o sıralar adı komüniste çıkmıştı. Ve ben ilk defa Atilla'yı görünce düşündüm, komünistlerin etraftan duyduğum gibi korkunç bir takım yaratıklar olmadıklarını, hattâ çoğunluk itişip kakışmaktan başka bir şey yapmayan diğer erkek arkadaşlarıma kıyasla bayağı ilginç ve çekici insanlar olabildiklerini.

Çok sonraları Atilla'yla dostlar masasında birlikte oturduğumuz da oldu. Özel bir arkadaşlığımız olmadı hiç bir zaman, fakat ben imkân buldukça şiirlerini, kitaplarını severek okudum, sevda şiirlerinin kahramanı "Döne"yi, dayımların evinde yakından tanıdım. Daha ileri tarihlerde Paris'te karşılaştık. Bir ara İleri Jön Türkler Birliği'nde beraber çalıştık. Sonra yollarımız ayrıldı. O Türkiye'ye döndü. "Jön Türklerin İçyüzü" gibisine bir başlık altında bir dizi yazı yazdı günlük büyük tirajlı gazetelerden birine. Benden de bahsedecek, başım belâya girecek diye her sayısını merakla okuyordum. Hiç bahsetmedi.

Türkiye'ye yeniden gitmeye başladıktan sonra, bir keresinde Atilla İlhan'dan söz açıldığında, dayımın kızı Güler bana Atilla'nın, Divan Pastanesi'nin müdavimi olduğunu, her sabah oraya giderek yazılarını orada yazdığını söylemişti. Divan Pastanesi'ne çok yakın oturduğumuz halde bir türlü fırsat düşürememiştim. İki üç yıl önce, Macarların en büyük yazarlarından biri olan İmre Madách'ın, Macarca'dan Türkçe'ye İnsanın Tra-

jedisi adıyla çevirdiğim ve Türkiye'de yeni basılmış olan kitabını bulabilmek için kütüphane kütüphane dolaşmıştım. Pestilim çıktıktan ve nihayet Babıâli'de Kültür Bakanlığı kitabevinde bulduktan sonra Taksim'den eve yürürken Divan Pastanesi'ne doğru şöyle bir başımı çevirecek oldum. Baktım Atilla orada oturuyor. Kısa bir duraksamadan sonra pastaneye girerek önüne dikildim. Ancak adımı söyledikten sonra hatırladı beni. Bu doğaldı. Ben onu televizyon programlarında arada bir izlemiştim, o beni görmeyeli kırk yılı geçmişti. Birbirimizi gördüğümüze sevindik elbet, epey de konuştuk, hattâ bana bazı kitaplar göndermeyi vadederek adresimi aldı. Ama kendi adresini vermemeye özen gösterdi gibi geldi bana. Ben onun göndereceğini söylediği kitapları bekleyedurayım, birkaç ay önce, 2001 yılının mart ayında Cumhuriyet gazetesinde benden de bahseden bir yazısının çıktığını, İstanbul'daki yeğenim faksla bildirdi bana. Yazıyı İnternet'ten hemen alıp okudum.

Atilla, sevindim beni andığına! Ama bir iki noktayı düzeltmem gerekecek. Bu karşılaşmadan bahsederken "Eşi Necil Togay ile beraber İleri Jön Türkler Birliğinin başını çekenlerden biri" diyorsun benim için. Başkası belki iftihar ederdi bir hareketin başını çekmekten, ama ben hiç bir zaman hiç bir hareketin başını çekmedim, çekmek de istemedim. Hele senin bahsettiğin 1949 yılındaki Jön Türkler çalışmaları döneminde, benim henüz dünyayı yeni yeni tanımaya başladığımı, senin gibi zeki bir insan nasıl oldu da fark etmedi, şaştım doğrusu. "Şimdi karşımda, yalnız, yorgun, çileli bir kadın" diyorsun. Hayatta en yalnız olduğum zaman bile hiçbir zaman yalnız olmadım, ama o gün gerçekten çok yorgundum. Taban tepe tepe bulmuştum kitabı. Çileli olmaya gelince, bizim hayatımızı yaşayan kim çile çekmemiştir ki ben çekmeyeyim Atilla! Ama duyulan sevinçlerle birlikte çekilen çileler değil mi yaşamı dolu dolu yapan?

Necil'le ilk buluşmam

Necil, Işık Lisesi mezunuydu, benden beş yaş büyüktü. Çocukluğunda geçirdiği bir kaza sonucu olarak aksayan ayağına yardım için elinde taşıdığı baston, yakışıklı ve güzel olan Necil'e ayrı bir ciddiyet ve çekicilik kazandırıyordu. Dikkatimi çekmeyi başardığı vakit ben henüz çocuk denecek yaşta, dokuzuncu sınıftaydım. O zamanlar şimdiki serbestlik yoktu. Delikanlılar bir kıza, onunla buluşmak istediklerini söylemek için bir kız arkadaşlarını elçi yaparlardı. Bir gün benden yüksek sınıfta bir kız arkadaş yoluyla Necil'den böyle bir mesaj geldiği vakit çok şaşırdım ve elbet hemen reddettim. Fakat Necil'in istediği olmuş ilgim uyanmıştı. Arada Necil'in, babamın en iyi öğrencilerinden biri olduğunu da tesadüfen öğrenmiştim.

Bir uçağın yanlışlıkla hava sahalarımıza girip de hava savunma toplarının açtıkları ateşle savaş başladı sanarak apartmanın bahçesinde geçirdiğimiz gecenin sabahında, babamın, Necil'in bana göndermiş olduğu mektupları verdiğini söylemiştim. O gün hemen okumuştum bu mektupları. O zamana kadar bizim çevremizde erkeklerin kızlara gönderdikleri mektuplarda en büyük buluş, "rüzgâra kapılmış kuru bir yaprak gibi etrafında dönüyorum" türünden basmakalıp sözlerden öte geçmezdi. Necil'in mektupları duygu âleminde yeni bir ufuk açıyordu. Bunlar aşk mektupları değil âdata edebî yazılardı on altı yaşında bir kız için. Herhalde babam, beni "kuru yapraklarla" kıyaslanmayacak kadar etkileyeceğinden korktuğu için bu mektupları uzun zaman saklamış, vermemiş olmalı. Savaşa girdiğimizi, belki de öleceğimizi sandığı gece bunları bana göstermemenin vicdan azabını çekmiş olacak ki, bahçeden yukarı çıkar çıkmaz ilk işi hepsini birden bana vermek olmuştu. Her birinde bir yenilik, bir güzellik olan bu mektupların en az iki yılın ürünü olduğu tarihlerinden anlaşılıyordu. Bu türden mektuplar almış olmak elbette hoşuma gitmişti ama tavrımda bir değişiklik yapmamıştı.

İlk defa 11. sınıftayken bir erkek arkadaşım oldu. İlk aşkım da diyebilirim bu ilişkiye. Aynı sınıfta olduğumuz için her gün görüyorduk birbirimizi ve kimi günler okul çıkışı, arka sokaklarda elele gezebiliyorduk. İyi yürekli, akıllı ve sevecen bir insandı Mustafa. Onunla ilgili anılarım arasında acı ve kötü hiç bir şey yoktur. Kendisini birdenbire yüzüstü bırakıp, bu temiz ilişkiyi kesen ben oldum. Ve bundan ötürü özür bile dileyemedim ondan.

Bizim için çok önemli olan lise bitirme sınavlarına hazırlandığımız günlerden biriydi. Benim liseyi bitirdiğim yıllarda özel okulların diploma verme hakkı yoktu. Özel okulu bitirenler mutlaka bir devlet okulunda bitirme sınavına girerler, ancak ondan sonra gene devlet okullarında yapılan olgunluk sınavına girebilirlerdi. Ben Işık Lisesi'ni bitirdiğim halde bir devlet lisesi olan Kabataş Lisesi'nde sınavlarımı verdiğim için Kabataş mezunu oldum. Hem kendisi de bir Kabataş mezunu olan babamdan tam yirmi yıl sonra. İşte o sıralarda bu bitirme sınavlarında her dersten iyi not alabilmem için benim aramın pek iyi olmadığı fen derslerinde kuvvetli olan Mustafa, bana yardım ediyor, çok kez birlikte çalışıyorduk.

Beni sürekli olarak uzaktan izlediğini bildiğim Necil, o günlerden birinde bana gene bir haber göndererek bir kere olsun buluşup konuşmak istediğini duyurdu. Ne yapacağımı düşünürken konuyu Mustafa'ya da açtım. Hiç tereddütsüz, "Buluş elbette Gün", dedi. "Bir insanı üzmek doğru olmaz. Âhını almayalım."

Mustafa, kendisinin bu sözlerinin de büyük etkisiyle, buluşmayı kabul etmemin sonucu olarak beni kaybettiğini hiçbir zaman bilmedi.

Yeni ufuklar

Hiç unutmuyorum, Necil'le Ihlamur yolunda bir aşağı bir yukarı yürüdüğümüzü. Hava güzel, toprak yol tozlu idi. Ben ye-

re bakıyor ve Necili dinliyordum. Herhalde arada bir, "evet", "hayır" diyor ya da başka bir şeyler söylemeye çalışıyordum. Bilmiyorum. Bu buluşma ne kadar sürdü, onu da hatırlamıyorum. Okulun önünde beni bekleyen Mustafa'nın, "ne konuştunuz, ne istedi?" diye sorduğunu hatırlıyorum. "Bilmiyorum", dedim. Gerçekten de bilmiyordum. Bana o zamana kadar hiç duymadığım öyle şeyler söylemiş olmalı ki, hiç biri aklımda kalmamıştı. Sözleriyle ne taciz etti ne de sıktı beni. Ne kötü ne de iyi bir etki yaptı bende. Yalnızca benim için yepyeni olan bu konuşma tarzından ve konulardan sersemledim biraz. Kafamı, yüreğimi karıştırdı.

Bu buluşmanın üzerinde hiç durmadık Mustafa'yla. Sınavları başarıyla verdik. Ve her zaman olduğu gibi o, yaz tatilini geçirmek üzere memleketi olan Tekirdağ'a, ailesinin yanına gitti. Biz o yıl sayfiyeye çıkmadık. Ben üç yıl arka arkaya iftihar listesine geçtiğim için çocukluğumdan beri gitmek istediğim Tıp Fakültesine sınavsız giriş hakkını kazanmıştım. Önümde endişesiz ve boş geçecek bir yaz dönemi duruyordu. Büyüyen ve inanılmaz tatlı bir çocuk olan kardeşim Esin ve lise arkadaşlarım dolduruyordu günlerimi. Annem çok kere kardeşimi bana bırakırdı. Aramızda çok yaş farkı olduğu için onun âdeta ikinci annesi gibi bir şey olmuştum. Ve bu rolü çok büyük bir zevkle üstlenmiştim. Günler hoş ve olaysız geçerken Necil'den birden bir haber daha geldi. Ve bir kere daha buluştuk. Necil zekiydi. İyi ayarlamıştı bu buluşma tarihini. Mustafa'nın memleketinde olduğu ve benim de hiç bir meşguliyetim olmadığı yaz tatiline denk getirmişti bu kez.

Ve işte o buluşmadan itibaren ben o zamana kadar tanımadığım, bilmediğim yepyeni bir dünyanın içine girdim. Önümde yepyeni ufuklar açıldı. Düşünüp de sorduğum ve yanıt alamadığım ya da hiç düşünmeyip, hiç sormadığım her sorunun cevabını Necil veriyordu. Babamın hiç bilmediği, anlatmadığı şeyleri anlatıyordu bana. Daima kafamı kurcalamış olan sosyal

adaletsizliklerin nereden kaynaklandığını söylüyordu. İnsanların eşit olacakları, haksızlıkların ve adaletsizliklerin ortadan kalkacağı, çocukların ufacık yaşlarında çalışmak zorunda kalmayacakları, boyacılık, küfecilik yapmayacakları, tüm çocukların okula gidebilecekleri, bütün insanların emeklerinin karşılığını alabilecekleri, fakirliğin, sefaletin olmayacağı, yeryüzünden savaşların yok olacağı, tüm insanların mutlu olacağı bir dünyayı çok duygulu ve coşkulu bir şekilde anlatıyordu bana. Böyle bir dünyayı benim de isteyip istemediğimi sorarken alacağı yanıtı kuşkusuz peşinen biliyordu. Komünistlerin amacının işte böyle bir dünyanın kurulması olduğunu söylediği zaman bunu hiç yadırgamadım. Ve ben dünyada böyle şeylerin de olabileceğine, böyle konuşabilen, her şeyi anlatıp aydınlatabilen insanların da bulunabileceğine şaşırıyor, giderek artan bir hayranlıkla ve sevgiyle bağlanıyordum Necil'e. Kır kahvelerinde oturduğumuz ve beni yeni dünyalara götüren günlerden birinde Necil elimi avcuna alarak, "Bir gün bu ne idüğü belirsiz adamın karısı olmayı kabul eder misin?" dediği zaman, bugün çok orijinal bulduğum bu "ne idüğü belirsiz"(!) sıfatıyla yapılan evlenme teklifine, verilecek yanıt tek ve açıktı. O tarihten itibaren kendimizi nişanlı addettik. İleride nikâh yüzüğümüze, o tarihi kazdırdık: 1945.

Üniversiteye gidiyorum diye evden çıkıp, fakültenin semtine bile uğramadan her gün buluştuğumuz o yıl, Necil beni kendi arkadaş çevremden çok radikal bir şekilde koparmaya büyük bir özen gösterdi. Bunu zorlayarak değil, arkadaşlarımın boş insanlar olduğuna, onlarla geçirilen zamanın kayıp olduğuna beni inandırarak yaptı. Bunun, yasaklamaktan çok daha tehlikeli bir yöntem olduğunu anlayacak kadar deneyimli değildim o zaman. Annemin ve babamın beni istedikleri gibi bir insan olarak yetiştirmek için izledikleri manevî baskının bir başkasına gönüllü aday olduğumun farkına varamıyordum. Tam tersine bu halimden son derece memnundum. Yeni arka-

daş çevrem, Necil'in arkadaşları, yeni amcalarım, Necil'in "ağabey"leri oldu.

O günleri daha fazla anlatmaya gerek yok. Yukarıdaki satırlar 17 yaşında, kafasının içi yanıtlanmamış sorularla dolu, son derece sıkı bir disiplinle yetiştirilmiş, son derece deneyimsiz bir kızın o zamana kadar karşılaşmadığı yeni tipte bir insanla ve yeni bir dünyayla karşılaşınca nasıl bir duygu ve düşünce depremi geçirdiğini anlatmaya yeterlidir sanıyorum.

Annem ve babam o yıl Tıp Fakültesinin sınavlarına girmediğim vakit durumu fark ettiler. Evde kıyamet koptu. Ve bu iki akıllı insan hayatlarının en büyük gafletine düşerek bana, elbiselerimi kilitlemekten telefonun içindeki membranı çıkarmaya kadar, beni odaya hapsetmekten en ağır sözlerle aşağılamaya kadar, ayrıntılarına şimdi girmek istemediğim akla gelen ve gelmeyen her türlü baskıyı uyguladılar. Babam ve annem sosyal bilimlerle biraz uğraşmış olsalardı, baskı arttıkça tepkinin de artacağını ve günün birinde isyana dönüşeceğini düşünebileceklerdi. Düşünemediler.

Yeni çevrem

Necil beni arkadaş çevremden koparırken, sanıyorum onun için birinci planda gelen şey beni kaybetmek korkusuydu. Marazi derecede kıskanç olduğunu daha sonraları fark ettim. O zamana kadar kendilerinden daima yakınlık ve dostluk gördüğüm arkadaşlarım olup bitenlerden hiçbir şey anlamadılar ve benim kendilerine karşı çok kez çok kaba davranmama rağmen gene beni aradılar. Onlara yaptığım çirkin ve karakterimle aslında hiç bağdaşmayan bu kabalıkların üzüntüsünü sonraları hep çekmişimdir.

Necil'in beni kaybetme korkusu duymasına hiç gerek yoktu. Beni götürdüğü yeni âlem, tanıştırdığı yeni insanlar bana o kadar yeni şeyler veriyorlardı ki, eski çevremi terk etmenin sı-

kıntısını çekmiyordum. Yaşça benden çok büyük olan yeni tanıdığım bu insanların her biri çok dürüst, çok değerli ve bilgili, ne istediklerini iyi bilen, akıllı insanlardı. Onlardan o zamana kadar hiç alışmadığım türden konuşmalar dinliyordum. Ortaya atılan fikirler kimi zaman bana uzak ve yabancı geliyor, bunlara yetişmek istiyor, çok yüksek bulduğum o düzeye erişememenin gerginliğini yaşıyor ve çıkar yolu, dikkatle dinleyerek sürekli susmakta buluyordum. Bu konuşmalar sırasında kafama takılan, anlayamadığım, aklımla olmasa da sezimle doğru bulmadığım bazı şeyleri sonra Necil'e soruyordum. Verdiği yanıtların bazıları beni tatmin ediyor, bazıları ise, aynen Yahya Kemal örneğinde olduğu gibi, beynimin kıvrımlarından birine yerleşerek ilerde bulacağı doğru, en azından bana yatkın gelecek yanıtı bekliyordu. Necil beni bir hamur gibi yoğurarak yeni bir biçime sokmak isteğinde ve amacında olduğunu gizlemiyordu ve işin garibi bir hamur gibi yoğrularak yeni bir biçim almak beni heyecanlandırıyordu.

Necil'in yaşadığım gerginliği fark etmeyerek durmadan yükselttiği çıta, beni zorlamaya ve kimi zaman hırslandırmaya başlamıştı. Bir yandan ailemin baskısıyla boğuşur, öte yandan Necil'in beni soktuğu yeni dünyada yeni duyduklarımı öğrenmeye çalışırken, gelişme tempomu yeterli bulmayan Necil, beni yetiştirsin diye Sevim Tarı (Belli) ile tanıştırdı. Sevim de anılarında benimle tanışmasından aynı ifadeyi kullanarak bahsediyor. Bu yetiştirilme işini anlaşılan ikimiz de yadırgamışız. Fakat Sevim, belki de Necil'in sandığından çok daha akıllı olduğu için, hiç bir zaman beni yetiştirmeye kalkışmadı. Gerçi daima bir abla tavrı takındı ama, onun kendinden yaşça büyük olanlara da aynı tavrı takındığını, kendi mahremiyetinden bir şey vermeden karşısındakine büyük yakınlık gösterebildiğini fark ettiğim için bu beni kırmadı. Bana her yerde daima yardımcı oldu Sevim. Bana verebileceği en büyük şeyi, yakınlığını ve sevgisini verdi. Benden de aynı şeyi gördü ve bir ömür

boyu sürecek dostluğun temellerini sezisiyle, yeteneğiyle o attı. Bugün de birbirimize uzak yaşadığımız için seyrek buluşmalarımızda her şeyi büyük bir içtenlikle konuşabildiğim Sevim'in arada bir abla tavrı takınarak beni paylamasına kızmıyorum, tam tersine hoşuma gidiyor.

Kafasının içi sarıklı babam

Daha fazla ayrıntılarına girmek istemediğim 1946 yılı, hem güzel ve mutlu, hem acılı ve son derece fırtınalı bir yıl olarak geçti. Babam ve annem baskılarını bir nebze olsun azaltmamakta direttiler. Babam yüzüme bile bakmıyor, hiç konuşmuyordu benimle. O zamana kadar her istediğini yaptırmış olan annem nasıl oldu da babamı bizleri nişanlamaya razı edememişti, bilmiyorum. Anlaşılan babamın, eli sopalı dedemi bile pes ettiren inadı tutmuştu bu kez. Nuh diyor peygamber demiyordu. Benim tek isteğim babamın Necil'le buluşmamı kabul etmesi, üzerimdeki baskıları kaldırması, evde bana yaşattıkları cehennem hayatına son vermeleriydi. Üniversiteye devam etmek istiyordum. Evlenmek aklımın köşesinden bile geçmiyordu. Babam ise Necil'le ilişkimi kökten kesmemde diretiyordu. Amca bildiğim arkadaşları nedense onu bu inadında desteklediler. Oysa diğer tanıdıklar, dostlar, babamı ikna etmeye bir hayli çalışmışlar. Bunlar arasında, o zaman yeni kazandığım ağabeylerden biri olan Rıdvan ağabeyin de bulunduğunu geçen yıl öğrendim. Necil'in ablasının kocası olan Rıdvan ağabeyin anlattığına göre, onlar da evlenmekle sonuçlanacağını fark ettikleri bu duruma bir çözüm bulmak için babamın, nişanlanmamıza razı olmasını istiyorlarmış. Bunun için de bir gün Rıdvan ağabey babamın yazıhanesine giderek kendisiyle görüşmüş, babamın iş ortağı, eski öğrencisi ve arkadaşı avukat Fikret beyle birlikte ısrarla babamı ikna etmeye çalışmışlar. Babam o kadar anlamsız bir şekilde karşı çıkmış ve gerekçe olarak da gös-

terdiği şeyler o kadar ipe sapa gelmez şeyler olmuş ki, sonunda Fikret bey, "Sarık, senin kafanın dışında değil içinde hocam" demiş babama. Rıdvan ağabey bunu anlattığında bayağı üzüldüm. Babam inadına bu kadar yenilmemeliydi.

Fransa'dan Türkiye'ye döndüğümüzde bir gün babamla buluştuğum yazıhanesinden beraber çıkmış, yolda yürürken eski şeylerden konuşmaya başlamıştık. Bir ara söz hiçbir zaman benimsemediği evliliğime geldi. "Babacığım" dedim, "o zaman biraz anlayışlı davranıp beni nişanlasaydınız hem üniversiteye devam edecektim, hem belki de bu evlilik hiçbir zaman olmayacaktı" Yüzüme baktı. Gözlerinde o zamana kadar görmediğim bir acı gördüm. Omuzlarının bir anda çöktüğünü, koluna girmiş olduğum için vücudumda hissettim. O anda çok acıdım babama. Ama o kadar da acımama gerek olmadığını birkaç dakika sonra söylediği bir söz göstermişti. "Bir kere evlendin beni rezil ettin, bir de ayrılıp gene rezil etmeye kalkışma!" dedi. Şimdi düşünüyorum da, Allah rahmet eylesin, Fikret beyin hakkı varmış. Babamın galiba bu konularda sarık gerçekten kafasının içindeymış.

Evleniyorum

Çok bunalmış, hiç bir şey yapamayacak hale gelmiştim. Evde annem ve babamla geçirdiğim dehşetli bir akşamın ertesi günü Necil'le buluşup Harbiye'den Taksim'e doğru yürürken, ona dönüp, "evlenelim" dediğimi çok iyi hatırlıyorum. Evlenme fikrini hiç bir zaman hatırına getirmemiş, çoluk çocuk sahibi olmanın düşüncesinden bile ürkmüş bir genç kızın ağzından böyle bir istek duyulması onun ne kadar bunaldığını gösterir. Necil'in bana şaşkınlıkla bakan gözlerini görür gibiyim şimdi. Asla düşünmemiştik evlenmeyi, ama bu evliliğin ne kadar zor ve elverişsiz koşullar içinde olacağını bilmeme karşın o zaman başka çıkar yolum kalmamıştı. Evlendikten sonra da

İstanbul'da bu ortamda yaşamak hiç de hoş olmayacaktı. Derhal üniversiteyi bırakıp çalışmaya başlamam gerekecekti. Bunların hepsini biliyordum.

Beni ilk gördüğü andan itibaren seven Necil'in babası Ali bey, anlaşılan çaresizliğimize acımış olmalı ki, bizleri evlendirip Fransa'ya tahsile göndermeyi üstlendi. Fransa lâfını duyar duymaz ilk baştan korkuyla önerdiğim evlilik fikri birden bana çok çekici göründü. Fransa'ya gitmek benim için dünyaların benim olması gibi bir şeydi. Annem, Fransa söz konusu olunca, önümde açılan bu Avrupa yolunu kapatmaya vicdanı elvermeyerek, babamı evliliğe karşı çıkmamaya ikna etti. Nüfus kâğıdına göre yaşım on yedi gözüktüğünden, evlenmek için gerekli olan anne baba imzasını attılar. 1947 yılı temmuz ayında kimseyi çağırmadan nikâhlandık. Nikâh salonundan dışarı çıkınca orada durup beni bekleyen gözleri yaşlı annemi gördüm. O gün aralarında Necil'in en iyi arkadaşları nikâh şahitlerimiz Şacli ve Fevzi ile, evlendiğimizi arkadaşlar arasında tek bilen Sevim'in de bulunduğu nikâh sonrası çekilen fotoğrafımıza bakanlar, yüzlerimizde mutlu bir olaydan değil, âdeta bir cenazeden çıkmış havası olduğunu göreceklerdir.

Babam uzun zaman konuşmadı benimle. Annem kırgın olsa da dargın değildi. Yalnız Necil'le konuşmuyordu. Annemi görmeye ancak babamın evde olmadığı zamanlar gidebiliyordum. Kardeşim olan bitenden hiçbir şey anlamıyor, beni kaybetmenin acısını çekiyordu.

Necil'le ben bir eylül günü, Galata rıhtımından bizi uğurlayan arkadaşların ve Necil'in akrabalarının salladıkları eller ve mendillerle çok uzun sürecek bir maceraya başladık. Gemide Necil'in akrabalarından Çetin ve yeni ağabeylerden biri olan Tahsin ağabeyle birlikteydik. Tahsin ağabey Fransa'nın Grenoble şehrine gidiyordu. Ali bey, kendisinin de bir çok kez gitmiş olduğu Paris'te, insan okumaz başka şeylere dalar endişesiyle, bizi Tahsin ağabeyin bir süre yaşayıp da savaş nedeniy-

le Türkiye'ye dönmek zorunda kaldığı ve şimdi gene gittiği Grenoble'a göndermeye razı olmuştu ancak.

Gemi denizi yararak ilerliyor. Limandan yavaş yavaş uzaklaşıyoruz. Geminin burnuna geçtik. Tarım mühendisliği öğrenimini bir zamanlar Macaristan'da yapmış olan Hadi amcanın oğlu Çetin yanımızda duruyor. O da ikinci kez gidiyor Fransa'ya, Montpellier'ye. Küpeşteye yaslanmış, o zamanın pek moda olan bir şarkısını Fransızca söylüyor:

Un petit voyage sentimental...

(Duygusal küçük bir seyahat)

Üçüncü Bölüm

GELGİTLİ YILLAR

Fransa'da ilk şaşkınlık

Grenoble'un sinemalarla dolu cıvıl cıvıl caddesinde sağıma soluma bakınarak yürüdüğüm günler, belleğimde olanca canlılığıyla yaşayan ilk Fransa anılarım arasında. Marsilya'dan Grenoble'a gidişimizi hiç anımsamıyorum. Yaban eller bizi korkuttuğu için yol boyunca âdeta Tahsin ağabeyin kanadı altına sığınmıştık. Grenoble'da onun kalacağı evde bize de bir oda bulunacağını düşünüyor, kendimizi bununla avutuyorduk. Tahsin ağabey de davranışıyla bu umudumuzu besliyordu yahut bize öyle geliyordu. Eşyalarımızı otele bıraktıktan kısa bir süre sonra Tahsin ağabey, savaş öncesinde Grenoble'da iken yanında kaldığı Madamın kapısını, bir türlü başından savamadığı bizlerle birlikte çalmaya mecbur oldu. Kapıyı açar açmaz sevinç çığlıklarıyla Tahsin ağabeyin üstüne atılan iri yarı, geçkin Madamın çirkinliğini, tepesine topladığı boyalı sarı saçlarını, pejmürde sabahlığının örtemediği çıplak kuvvetli kolları arasında ufacık kalan Tahsin ağabeyi nasıl boğarcasına sıkarak kucakladığını unutamadım. Ne konuştularsa konuştular. Bizim orada kalmamızın ham hayal olduğu meydana çıktı. Kim bilir, belki de Tahsin ağabey gerçekleri bizim kafamıza sokabilmek için bu buluşma sahnesini önceden düzenlemişti. Böyle de olsa, şimdi bu satırları yazarken, Tahsin ağabeyin davranışının son derece doğal ve yerinde olduğunu çok iyi biliyorum. Ne var ki, biz, sokakta kalmış kimsesiz çocuklar gibi, Tahsin ağa-

beyin elini bir türlü bırakmak istemiyor, yalnız kalmaktan çok korkuyorduk. Son derece bozulduk.

Bu korku, ihanete(!) uğradığım sonucunu çıkardığım anda, bende hemen sona erdi. Malum ya ben cezalandırmalara, ödüllendirmelere pabuç bırakmamayı çoktan öğrenmiştim. Ama o zamana kadarki yaşamı boyunca -özellikle de geçirdiği kazadan sonra- evde çok üstüne düşülmüş ve her istediğini yaptırmaya alışmış olduğunu çok sonra fark ettiğim Necil, bu durumu bir türlü hazmedemedi, hattâ sonraki tecrübelerime dayanarak ve şimdiki kafamın süzgecinden geçirerek diyebilirim ki Necil, işlerini kendisi halletmek zorunda kaldığını anladığı o an, sudan çıkmış balığa dönerek, buna hemen bir çözüm yolu aradı ve buldu da. Benim pratik işleri halletmekteki becerim ortadaydı. İstediklerini, bana da kabul ettirmek zor olmayacaktı Necil için. Böylece, kararları genellikle onun aldığı ve bu kararların uygulanmasını ve bu arada ortaya çıkacak sorunların çözümünü ise benim üstlendiğim on yedi yıllık evlilik yaşantımız başlamış oldu. Necil, istediği ve kafasına koyduğu her şeyi akıl almaz bir heyecanla savunan ve karşısındakini, onun savunduğundan başka bir yol olmadığına inandırabilecek yetenekte, coşkulu bir insandı. Uzun süre karşı koyduğum ve direttiğim bir şeyin sonraları bir numaralı savunucusu olduğumu fark ettiğim zaman Necil'in bunu nasıl başardığına hep hayret etmişimdir. Aslında ikna olmadığım ve yürekten kabul etmediğim halde, istediği şey olmayınca Necil'in çektiği üzüntüye dayanamadığım için ya da ısrarlarından illallah diyerek "peki" dediğim günler de oldu. Ama benim "tamam, yetti!" diyeceğim güne kadar tam on yedi yıl, mutlulukla, mutsuzlukla, sevinçlerle, acılarla, neşeyle ve öfkeyle dolu on yedi yıl geçti.

Fransız Komünist Partisi'ne üye oluyorum

İşte sinemalarla dolu cıvıl cıvıl caddede yürüdüğüm o gün, halledilecek bir işi yapmış pansiyona dönüyordum. Tahsin ağabeyin kaldığı yerde bize oda olmadığını anladığımız zaman, kaldığımız otelden çıkarak taşındığımız pansiyonu ben bulmuştum. Okulda altı yıl okuduğum Fransızca -o sıralarda okullarda yabancı dil öğretimi pek gevşek tutulsa da- benim bir hayli işime yaramıştı, işlerimizi yapmama yetiyordu. Necil İngilizce öğrenmişti. Fakat kısa zamanda Fransızca'yı sökeceği belliydi. Ben Tıp Fakültesine kayıtlı olduğum için Grenoble'de kaydımı yenilemem çok kolay oldu. İstanbul'dayken Hukuka kayıtlı olmasına karşın çeşitli nedenlerle üniversiteye devam etmeyen Necil de nedense benimle birlikte Tıbbiyeye yazıldı.

Fransa savaştan çıkalı ancak iki yıl geçmiş olmasına ve hâlâ birçok tüketim eşyasının eksikliğine rağmen pansiyon rahattı, iyi ısıtılıyordu, sıcak suyu vardı. Türkiye'deki sıkılıktan ve yasaklardan sonra Fransa'nın özgürlüğü beni inanılmaz derecede sarmış, coşturmuştu. Gördüğüm ilk Fransız filmi olan Dostoyevski'nin *Budala*'sında hem Gerard Philipe'e hem filme hayran olmuş, İstanbul'daki Hollywood film dampinginin beni başka filmlere ne kadar susattığını o zaman fark etmiştim. Sokaklarda bir şey yapmadan yürümek bile büyük bir haz veriyordu bana. Adım başı rastlanan orak çekiç resimleri, duvarlarda Fransız Komünist Partisi'nin kocaman kocaman harflerle yazılı afişleri, vitrinlerde Türkiye'de yasak olan kitaplar, Fransız Komünist Partsi'nin serbestçe satılan gazeteleri ve yayınları, o güne kadar hayal bile edemeyeceğim şeylerdi. Fransa'da o sıralarda komünistlerin saygınlığı çok büyüktü. İkinci Dünya Savaşı yıllarında direniş hareketinin başını komünistler çekmiş, en büyük kahramanlıkları ve fedakârlıkları onlar göstermişti. Halkın önemli bir kesiminin komünistlere duyduğu sempati

hemen hissediliyordu. Fransa, hem özgürlüğe ne kadar büyük bir açlık duyduğumu görmeme yardım etmiş, hem bende büyük bir öğrenme hevesi uyandırmıştı. Türkiye'de yalnızca Necil'in yanıtladığı sorularıma daha doyurucu yanıtlar bulmak isteği giderek artıyordu.

Sokağa yalnız çıktığım günlerden birinde, sık sık yürüdüğüm o caddede, kendimi Fransız Komünist Partisi'nin Grenoble merkezinin önünde buldum. Tereddütsüz içeri girdim. Beni karşılayan bir gence partiye üye olmak istediğimi söyledim. Yaşımın ve yabancı olmamın bir engel teşkil edip etmeyeceğini sordum. Nüfus kâğıdıma göre hâlâ on yedi yaşında gösteriyordum. Genç adam beni candan karşıladı. Fransız Komünist Partisi'nin enternasyonalist bir parti olup yabancılara da açık olduğunu anlattı ve yaşımın da bir engel teşkil edeceğini sanmadığını, evlenecek kadar büyük sayılıyorsam bir siyasî partiye üye olacak kadar da büyük sayılmam gerektiğini söyledi. Doldurmam gereken formları verdi. Doldurdum. Yanıtın bana gönderileceğini söyleyerek birkaç broşür ve bir iki kitap sıkıştırdı elime.

Güle oynaya pansiyona gidip yaptıklarımı Necil'e anlattım. Çok şaşırdı. Kızdı diyemem ama, bozulduğu belliydi. Bir yabancı partinin üyesi olmanın doğru olmayacağını söylemeye çalıştıysa da, ben Fransız Komünist Partisi merkezindeki genç adamdan partinin, lâfta değil fiillerde de enternasyonalist olduğunu öğrenmiştim. Söyleyiverdim bunu. Necil itiraz edemedi. Ve ben Necil'in, benim bu konularda hiç bir şey bilmediğimi, beni yetiştirmek gerektiğini söylediği günden beri içimde uyanan hırsın ilk defa yatıştığını hissettim.

Fransa'da postalar daha o günlerde de çok iyi işliyordu. İnsan ikamet adresini değiştirdiği zaman postaya yeni adresini bırakırsa, ondan sonra kendisine gönderilen mektuplar mutlaka eline ulaşırdı. O zaman da böyle oldu. Benim Fransız Komünist Partisi'ne yaptığım başvurunun kabul edildiğini, parti

üyesi olarak Bajatiere hücresine bağlandığımı ve bu hücrenin falanca günkü toplantısına beni de beklediklerini bildiren resmî yazı, uzun bir yol kat ederek, aylar sonra, İstanbul'da Bomonti İzzetpaşa sokağındaki adresimize gelen mektuplar arasından çıktı.

Hastalanmak korkusu

Necil'in hayatını zehir eden iki büyük korkusundan biri, hastalanmak korkusu olmuştur. 13-14 yaşında bir kaza geçirmiş, yolda bisikletle giderken, bir otomobilin çarpması sonucunda kalçasından ve başından yaralanmış. Hemen hastaneye kaldırmışlar, fakat doktorlar, birinci planda kafasındaki yaradan endişe ettikleri için kalçası ve bacağındaki yaralarla gerektiği gibi meşgul olmamışlar. Bu ihmalin sonucu bir süre sonra kendini gösteriyor, Necil yüksek ateşle neredeyse komaya giriyor ve doktorlar o zaman bacaktaki yaranın enfeksiyon yaptığını görerek müdahale ediyorlar. Fakat o zamana kadar enfeksiyon, kemiği iyice sardığı ve henüz penisilin bulunmamış olduğu için yara çok zor iyileşiyor ve kalça mafsalı anküloze oluyor yani hareketsiz kalıyor. Bu iltihaplanma, Necil'in anlattığına göre, birkaç kere tekrarlamış, her defasında, cerrahın müdahalesiyle mafsal kemiği etrafındaki ufalanmış kemik parçaları alınarak temizlenmiş. Necil bu iltihaplanmanın tekrarlayacağından, kemiğin temizlene temizlene inceleceğinden ve günün birinde çat diye kopup bacağını kaybedeceğinden daima korkardı. Doktorlar her ne kadar böyle bir ihtimalin olmadığını söyleseler de sütten ağzı yananın yoğurdu üflemesi misali, Necil pek inanmıyordu bu doktor güvencelerine.

On yedi yıl süren evliliğimiz boyunca bu iltihaplanma tek bir kere oldu. O da Grenoble'da bulunduğumuz ilk haftalara rastladı. Necil, nasıl ve kimin aracılığıyla bulunduğunu anımsamadığım, güzel ve temiz bir klinikte yattı. Yaşlıca fakat son de-

rece güven verici bir görünümü olan klinik şefi profesör, gerekli müdahaleyi bizzat kendisi yaptı. O sıralar artık penisilin de vardı. Necil'in ne kadar endişelendiğini ve benim ne kadar üzüldüğümü gören profesör, Necil'i tek kişilik bir odaya aldırdı ve o odaya bir yatak koydurarak benim de klinikte kalmamı sağladı. Ameliyat, bakım ve hastane masrafları da dahil, bütün bunlar için, yabancı öğrenciler olduğumuzdan tek kuruş almadılar bizden.

Bu yalnızca o profesöre ve o kliniğe özgü bir şey değildi. Daha ilerdeki yıllarda Paris'te iken, çocuklukta çektiğim zafiyet teptiği vakit, tomografli röntgenimi çeken ve Champs Elysée gibi lüks bir yerde olan muayenehanesinde beni tedavi eden doktor da öğrenci olduğum için benden tek kuruş almamıştı. Grenoble'da bir süre oturduğumuz soğuk ve rutubetli evden yadigâr kalan romatizmam yüzünden ayak bileğimi oynatamaz hale geldiğimde de, Paris'teki özel muayenehanesinde uyguladığı akupunkturla tedavimi yapan Vietnamlı doktor da para kabul etmedi benden. Fransa böyleydi o zamanlar.

Bunu, altını çizerek belirtmemin nedeni, son zamanlarda karşılaştığım, Fransa'ya gidip gelmiş kimi kişilerin, hep Fransızların kendilerini beğenmişliğinden, yabancıları hor görmelerinden yakınmalarıdır. Ben Fransa'da aralıklı olarak yaşadığım iki buçuk yıl boyunca hiç bir zaman böyle bir duyguya kapılmadım. Tam tersine, Fransızlar benim için daima yardımsever, cana yakın, esprili insanlar olmuştur.

Fransa'yı görmeyeli yirmi yıl geçtikten sonra Yılmaz'la beraber Paris'e ilk kez arabayla gittiğimizde, ne zaman varacağımızı elbette kestiremeyen Fahri'yi evinde bulamamış (o sıralarda cep telefonu henüz icat edilmemişti), onun evine yakın bir bistro'ya girerek bir şeyler içmek için bar tezgâhının önüne oturmuştuk. Ben yirmi küsur yıl önce bıraktığım Fransa'da o zaman içilen meşrubatın hâlâ aynı isimle satılıp satılmadığını bilemediğimden, bir vakitlerin "orangina"sının, hâlâ orangina

olup olmadığını tezgâhtara sordum. Adam güldü ve kaç yıldır Paris'e gelmediğimi sordu bana. Gevezeliğe başladık. Bir şey içtikten sonra ne kadar bahşiş bırakılacağını da bilmediğim için, onu da sordum. Uzun uzun anlattı bana, nelere dikkat etmem gerektiğini, bahşişin nerede, nasıl hesap edileceğini, ne kadarının az sayılıp garsonu kızdıracağını ne kadarının ise çok sayılıp garsonun bana enayi gözüyle bakacağını o kadar güzel bir şekilde anlattı ki, içtiğimiz meyve suyu ve kahvenin parasını öderken, bana enayi denilmesini gerektirecek miktarda bahşiş bıraktığım zaman yüzüme "anlatamadık mı" der gibi baktığında, "Verdiğiniz çok değerli enformasyon dahil" dedim. Güldü, teşekkür etti.

Hiç Fransızca bilmeyen Yılmaz'a, gitmek istediği yeri sorduğu zaman, tarzanca olarak mükemmel bir şekilde anlatan Fransızlar için neden "yabancılara hor bakarlar", dediklerini anlayamadım bir türlü. Fransızlar savaştan yeni çıktıkları sırada haklı olarak Almanlardan hoşlanmazlardı. Günümüzde ise Fransızların, kendilerine tepeden baktıklarından şikâyet edebilecek olanlar, olsa olsa Amerikalılardır. Gittikleri her yerde herkesin, ayran budalası gibi kendilerine bakmasına, hemen her istediklerinin o anda yerine getirilmesine pek alışmış olan kimi Amerikalılar, Fransızların kendilerine aldırmamalarını, önlerinde el pençe divan durmamalarını herhalde yadırgıyorlar. Ve Amerikalıların, dünyada herkesin amerikanca bilmesinden doğal bir şey olmadığını sanmaları, dolayısıyla dillerinin Fransızlar tarafından da anlaşılması gerektiğine inanmaları, Fransızları kızdırıyor ve anlasalar bile anlamazdan geliyorlardır.

Fransızlar esprilidir. Onların esprisini tanımayanlara belki acayip gelir söyledikleri. Ama her milletin şakasının da kendi kültürüne uygun olduğunu unutmamak gerek. Bunun ilk örneğini, 1949 yılının sonbaharında Marsilya'dan Paris'e giden trende, benim bindiğim vagona değil başka bir vagona binen Necil'i bir türlü bulamayınca yaşamıştım. Elimde bavul bir va-

gondan bir vagona gidip gelirken yüzümde nasıl bir telâş ifadesi olmalıydı ki, benimle aynı yerde üç defa karşılaşan orta yaşlı bir Fransız, "Ne oldu, neyiniz var?" diye sorunca, ağlamaklı bir sesle, "Kocamı kaybettim" dediğimi hatırlıyorum. Telâşlanıp bana yardım etmeye çalışacağına, nasıl da gülmüş, alaycı bir sesle, "Merak etmeyin, merak etmeyin kocalar kolay kolay kaybolmazlar!" demişti.

1997 yılında ise Yılmaz'ın Amerika'da yaşayan doktor kızı Sevil'i görmek için yaptığımız Amerika seyahatimizin bende yarattığı düş kırıklığını ve hattâ şoku ancak Fransa yolculuğu giderir duygusuyla Fransa'ya gittiğimiz ve Normandi kıyısında Fahri'nin evinde kaldığımız sıralarda, bir berbere gideyim de şu saçlarımı bir hale yola soksunlar dediğimde, Fahri'nin diş doktoru olan ahbabı yüzüme bakıp, "Ne diye berbere gidiyorsunuz, ne işinize yarayacak ki?" demişti. Başkalarının belki de yadırgayacağı ve hattâ kızacağı bu sözlere, Fransızların alıştığım esprilerinden biri olduğu için, güldüm. Tabiî o da güldü. Berberden döndüğümde gerçekten biçime giren saçlarımı, "Ne buyurulur?" diye göstermeyi de ihmal etmedim.

Nereden nereye geldim. Evet, Necil iyileşti. Grenoble'daki güzel klinikten çıkıp pansiyona döndük. Bu iltihaplanma, herhalde o zaman tatbik edilen penisilin iğnelerinin iyice mikropların canına okuması sonucu, bir daha hiç tekrarlamadı. Fakat "ya tekrarlarsa" korkusu hep sürdü Necil'de.

Parasız kalmak korkusu

Necil'in diğer büyük korkusu olan parasız kalmak korkusu, daha Grenoble'daki pansiyonda kaldığımız ilk haftalarda ortaya çıktı. O sıralarda Türkiye'den banka yoluyla resmen para gönderme imkânı yoktu ama, Necil'in ticaret hayatında çalışan babası, para göndermenin yolunu daima buluyordu. Ayda ne kadar para verebileceğini açıkça söylemişti. Sözünü tutuyordu.

Sonuna kadar, yani bizim artık ondan para beklemediğimiz güne kadar da tuttu. İmkân buldukça toptan gönderdiği parayı, biz aylara bölüyorduk ve aylık tutar, iki gencin ihtiyaçlarını, dikkatli bir şekilde harcamak şartıyla, karşılamaya yetiyordu. Buna rağmen Necil, ya babam para göndermezse, ya parasız kalırsak korkusuna kapıldı. Öyle sanıyorum ki bu korku, Necil ile babası arasındaki ilişkilerin içtenlikli olmamasından kaynaklanıyordu. Ben bu korkunun yersiz olduğunu, paramız yetmezse ya da herhangi bir nedenle parasız kalırsak nasıl olsa bir çaresini bulabileceğimizi anlattımsa da, onu bir türlü teskin edemedim. Bu korku Necil'i, elimize geçen parayı gereksiz bir şekilde tasarrufa yönelterek hayatımızı lüzumsuz yere zorlaştırdı. Yabancıların dil öğrendiği okulda öğretmen olan ve bize özel olarak da ders veren Madame Ray adında bir hanımı Necil, uzun uzun dil dökerek, kendi evinde bize bir oda kiralamaya razı etti.

Onun evinde yaşadığımız ayları bir karabasan gibi anımsıyorum. Hiç bir vasıtanın işlemediği evden şehrin merkezine gidebilmek için yarım saat yürümek gerekiyordu. Necil, Madame Ray'in evinde bizi de aile arasına alacaklarını, beraber yemek yiyip, boş zamanlarımızı birlikte geçireceğimizi ve böylece Fransızca'mızı da kısa zamanda ilerletmek imkânı bulacağımızı sanmıştı. Bu umudu boşa çıktı. Önce kaldığımız pansiyonun yemek yediğimiz salonunda olsun, bahçesinde olsun, orada kalan başka yabancılarla ve Fransızlarla her gün buluşur konuşurken, Madam Ray'in evinde tamamen yalıtlanmıştık. Kış da bastırmıştı. İki katlı tipik Fransız taşra evinin ısıtılan tek yeri, ailenin yemek yediği, oturduğu, sohbet ettiği büyük mutfaktı. Madam Ray evde pişirilen yemekten bize de vermeyi kabul etmişti, ama bize tepsiye konarak verilen bu yemeği, onlarla beraber mutfakta değil, soğuk yemek odasında yiyor, sonra da kuzeye bakan buz gibi soğuk odamıza çıkıyorduk. Herkes yatarken soyunur, biz giyiniyorduk. Sıcak suyu olmayan evde ça-

maşırlarımızı mahzendeki tekne başında biraz ısıtabildiğimiz suyla yıkıyor, soğuk suyla dururlarken donan ellerimiz sonra çatlıyordu. Sanırım şimdiye kadar zaman zaman tepen romatizmam o evden yadigâr kalmıştır bana.

Madam Ray ve ailesi son derece Katolik bir aileydi. Hayatımda ilk defa o evde Noel bayramını ve bayrama hazırlanılırken İsa peygamberin doğuşunu temsil eden figürlerin bulunduğu sahnenin nasıl yapıldığını gördüm. Madame Ray, Noel bayramı gecesi kilisede yapılan ayine bizi de davet etti. Hayatımda ilk defa o gece kiliseye gittim. İstavroz çıkarmadım ama, herkes gibi ben de âyin masasının önünden geçerken diz kırdım. Aklıma kiliseye gitmenin de sevap olduğunu söyleyen nenem geldi. Başıma neler geldiğini görerek gülesim tuttu.

Meğer daha çok güleceğim varmış

Bundan tam 54 yıl önce geçen bu ilk kilise ziyaretinde halime gülmem meğer sadece bir başlangıçmış. Kiliseyi ilk defa içinden gördükten yaklaşık kırk yıl sonra dünürümün bir Protestan rahibi olacağını bana o gün biri söyleseydi, herhalde aklını kaçırmış, derdim. Hayat gerçekten çok garip sürprizler saklıyor insana.

Oğlumun çok sevdiğim eşi Juja'nın babası bir Macar Protestan papazı. Juja'nın bir Finlandiyalı olan annesini hiç görmedim. Dördüncü çocuğunu doğururken Macaristan'da ölmüş. Dünürüm Sandor, karısı öldükten sonra, onun o kadar istemiş olduğu Finlandiya'ya göç etmeyi hem bir manevî görev addetmiş, hem de 1950'li yıllarda Macaristan'da rahiplere yapılan baskılardan bıkıp usanmış. Bana anlattıklarından yalnızca bir tanesi bile bu konuda bir fikir vermeye yetecektir.

O yıllar Macaristan'da köylülerin, devlete vergi öder gibi vermek zorunda oldukları (çok kez güçlerini aşan) bir miktar ürünü toplamakla görevli olanlar, bir gün köyün papazı San-

dor'un evine gelip ertesi sabaha 250 tane yumurta hazır etmesini söylüyorlar. Evinde tek tavuk beslemeyen bir rahipten ertesi sabah 250 adet yumurta teslim etmesini istemenin ne anlama geldiği meydanda. Sandor tabiî kara kara düşünmeye başlıyor. Fakat görevlilerin, rahibin evine girdiğini görmüş olan köylüler, gelip soruyorlar kendisine, "Ne oldu, senden ne istediler" diye. Sandor da söylüyor ertesi sabaha 250 tane yumurta beklediklerini. Bunun üzerine köylüler hemen 250 yumurtayı aralarında toplayıp Sandor'a getiriyorlar. Sandor da ertesi günü teslim edebiliyor istenen yumurtaları ve böylece yakasını kurtarıyor. Bu türden olaylar çok oluyormuş o yıllarda Macaristan'da. Rakosi döneminde düşman ilân edilip "kulak" adı verilen orta halli köylülere ve köylerde çalışan rahiplere uygulanan baskılar arasında böyleleri de varmış. Ben bunları çok sonra öğrendim.

İşte bu baskılardan da yıpranan Sandor, uzun çabalardan sonra, 1960'lı yıllarda çocuklarını alıp nihayet Finlandiya'ya göçebilmiş. Ne var ki Finlandiya'da da bu sefer rahipler camiası kendisine rahat yüzü vermemiş. Macaristan'dan gelen bu rahibi aralarına kabul etmemek için türlü entrikalar çevirmişler. Sandor sonunda Batı Almanya'daki Macar cemaatinin davetini kabul ederek oraya gitmek zorunda kalmış. Yıllar boyu oradaki Protestan cemaatının rahipliğini yapmış. Oradan emekli olduktan sonra Finlandiya'ya dönerek yerleşmiş. Bana bunları anlattığı zaman, "desene Sandor, komünistler arasındaki ayak oyunlarına ruhaniler arasında da rastlanıyor" dediğimde, ağdalı konuşmasıyla, "Yaaa, öyle oluyor Gün!" demişti.

Onunla beraber karşı karşıya oturup konuştuğumuz sıralar hayatın cilvelerine şaşırıp kalıyorum. Başından çok şey geçmiş ve gayet kültürlü bir insan olan Sandor'un, bana öyle bir "Gün, sen farkında mısın bizim ortak torunlarımız olduğunun?" deyişi var ki, "nasıl oldu da bir komünistle bir papaz böyle akraba oldular" diyormuş gibi geliyor bana. Belki de benim aklımdan

böyle demek geçtiği için bu düşünceyi ona yakıştırıyorum, kim bilir? Ama pek güzel konuşuyoruz, hattâ birbirimizi ikna etmeye çalıştığımız konular da olmuyor değil. Son zamanlarda üşenmeden bana Finlandiya'dan Fransızca bir kitap gönderdi. Kitabın yazarı, Hazreti İsa'nın kendisine nasıl göründüğünü anlatıyor. Ben de somut bir şey söylüyordur belki diye okudum kitabı başından sonuna kadar, ama nafile!

Sandor'un papazlığı, benim dinle pek bir alâkam olmaması iyi ilişkilerimizi hiç ama hiç engellemiyor. Yalnız bazen şimdi artık on beş yaşında olan torunumunu bile güldüren şeyler olmuyor değil. Oğlumla ailesi bir ara Helsinki'de yaşarlarken, kendilerini görmeye gitmiştim. Bir gün, göl kenarında bahçeli çok güzel bir villası olan Sandor'u da ziyaret ettik. Sıra yemek yemeye geldiğinde sofranın başına oturan Sandor'un ellerini birbirine kavuşturarak durduğunu fark ettim ve o güne kadar yalnızca filmlerde gördüğüm Tanrıya şükran duasının yapılacağını anladım. Tam karşımda oturan ve o zaman sekiz yaşında olan torunum Yunus'a ilişti gözlerim. Baktım dirseklerini masanın üstüne dayamış, avuçlarını birleştirmiş duruyor ve bana göz kırpıyor. Edepsizliğine gülmemek için zor tuttum kendimi. Ellerimi, dirseklerimi masaya dayayıp, kenetlemek bana çok ters geldiği için masanın altında kucağımda tuttum ve Sandor'un Tanrıya şükür duasının bitmesini bekledim, arkasından gelen "Amin"e ben de katıldım. Yemek bitince de, "Dur bakalım Sandor!" dedim, "şimdi de yemekten bizim duamızla kalkacağız" Ve annemden öğrendiğim Yunus Emre'nin "sofra duasını" okuyarak çevirisini yaptım onlara:

Biz yedik elhamdülillah
Ziyade eyle Allah
Artsın eksilmesin
Taşsın dökülmesin
Bu gitsin ganisi gelsin

Hak, erenler bereketi versin
Soframız olsun Nur
Kaza, belâ geri dur
Hanemizi eyle mamur
Cümlemizi eyle mesrur

Gerçekten de çok güzel olan bu sofra duası pek beğenildi o gün. Torunum sevindi gibi geldi bana. Hem babaannesinin sofrada dedesine yanıt verebilmesinden, hem de sofra duasını yazanın adının da Yunus olmasından herhalde.

Grenoble'da o ilk Noel ayini gecesinde, nenemin "her ibadet yerinde Tanrı'ya dua sevaptır" sözleri kulağımda olarak kiliseye gittim gideli, kiliselerle aramda kendime özgü bir ilişki kurulmuştur. Gittiğim her yeni kentte yolum tesadüfen bir kilisenin önünden geçerse içeri girer, hemen kapının yanında bulunan kasaya biraz para atıp ufak mumlardan birini yakarak, yanan diğer mumların yanına yerleştirir, tek Tanrı4ya şükrederim.

Paris ve Fransa macerasının sonu

Grenoble'un tadı kaçmaya başlamıştı. Buna Necil'in hastalığının yanı sıra o evin soğuğu da katkıda bulundu. Ve bir gün tuvalete girdiğimde gözüm tesadüfen kapıya ilişip de ufacık bir delikten bana bakan bir gözle karşılaştığım vakit ne kadar irkildiğimi anlatamam. Madamın biraz geç doğurduğu 13-14 yaşlarındaki antipatik, kısa boylu, şekilsiz oğlu, ne zaman açtığını fark etmediğim bu delikten meğer beni gözlüyormuş. Madama "senin oğlun beni dikizliyor" diyemezdim, insan öz oğlunun böyle bir münasebetsizlik yaptığına kolay kolay inanamaz. Hele koyu Katolik bir ailede böyle bir şey söylemek kutsal ahlâk anlayışına saygısızlık etmek anlamına bile gelebilir. Her ne kadar deliği içerden tıkadımsa da o evde kalmanın benim için

yolu yoktu artık. Necil'e pansiyona dönmek istediğimi söyledim. O da gelmeyi o kadar arzuladığı o evden ayrılmak istiyordu ama, onun planı başkaydı. Gitmeyi tasarladığı yer pansiyon değil Paris'ti. Bence de iyi bir fikirdi bu. Paris'te de üniversiteye devam edilebilirdi. Ve Fransa denince benim aklıma o zamana kadar da zaten hep Paris gelmişti. Ben parasız kalmaktan hiçbir zaman korkmadığım, bunun çaresini mutlaka bulacağıma inandığım için Paris'in daha masraflı bir yer olması ihtimali de beni yıldırmıyordu. Bizi elimizden tutup Grenoble'a getiren Tahsin ağabey, Paris'e taşınmamıza ya aracı olmak istemediğinden ya da orada kimseyi tanımadığından bize yardımcı olmadı. O zaman, Paris'te yaşayan bir akrabam olduğunu anımsadım. Hani şu Bursa'da Safinaz hala dediğim akrabamızın torunu Turgut. Turgut'un annesi, sonra öğrendim, büyük amcamın baldızı oluyormuş, daha çok gençken ailesinin karşı koymasına aldırmayarak evden kaçıp bir İsviçreli ile evlenmiş ve yaşamının büyük kısmını Fransa ve İsviçre'de geçirdikten, çocuklarını orada doğurup büyüttükten sonra kocasından ayrılıp Türkiye'ye geri dönmüş. Üç çocuğundan ancak en büyük kızı Türkiye'ye uyum sağlayabildi. Bursa'da biriyle evlenerek oraya yerleşti. Diğer kızı ve oğlu kısa bir süre sonra, çok daha genç olmalarına rağmen, uyum sağlayamayarak Marsilya'ya, akrabalarının yanına geri döndüler. Turgut'un sonra Paris'e yerleştiğini öğrenmiş ve Türkiye'den çıkarken, ne olur ne olmaz diye, adresini almıştım. Paris'e gitme konusu gündeme gelince Turgut'a yazdım. Kendisiyle o zamana kadar gayet az ilişkim olduğu halde derhal cevap verdi ve yardıma hazır olduğunu söyledi. Böylece Paris'e gitmek kolaylaştı.

Bir gece Grenoble'dan trene bindik ve ertesi sabah Paris'te Turgut bizi garda karşılayarak kendi kaldığı semtte bulduğu bir evin kiralık odasına götürdü. Turgut'un kaldığı semt Paris'in oldukça uzak bir banliyösü idi. Yahut o zaman uzak geldi bana. O kadar özlediğimiz Paris, Turgut'un gayretlerine rağmen,

güzel yüzünü göstermedi bize.

Yeni uyandığım ve önümüzdeki güçlükleri nasıl aşacağımızı düşündüğüm bir sabah Necil, henüz kalkmadığı yatakta, başını karyolanın tahtasına dayayarak, "Dönelim Gün, vatan hasretine dayanamıyorum!" dedi. Bu isteğin yalnız vatan hasretinden kaynaklanmadığından emindim, ama onu teskin edebilecek güçte değildim. Türkiye'de çok daha rahat devam edebileceğini bildiğim öğrenim yaşamına dönmek, bana da daha cazip geliyordu.

Bundan sonrası birkaç gün içinde halloldu. Kendisinin de başından böyle gidip gelmeler geçmiş olan Turgut bu karara hiç şaşırmadı. Türkiye'den ayrılırken Necil'in ailesi, dışarıda açlık yokluk çekmeyelim diye, bir bavul dolusu erzak vermişti yanımıza. İçindekileri yavaş yavaş yediğimiz halde hâlâ kurşun gibi ağır olan bu bavulu taşırken, canımız çıkıyordu. Turgut bütün erzakı satmamızı önerdi. Bir de terazi getirip evdeki masalardan birinin üstüne koydu. Pirinçten zeytinyağına, şekerden bala, kakaodan çikolataya kadar ne varsa, Fransa'da o sıradaki satış fiyatından aldı.

Akşam Gare de Lyon'dan trene bizi Turgut bindirdi. Sabah Marsilya'ya indik. Bizi İstanbul'a götürecek olan gemi oradaydı, fakat henüz yolcu almıyordu. Marsilya'nın güzel lokantalarından birine gittik. Nefis bir yemek yedik. Ve yaptığımız büyük bir marifetmiş de bunu kutluyormuşuz gibi en pahalı şaraplardan biri olan Bordeaux şarabı içtik. Garsonun yayvan bir sepete yatırarak getirdiği şarap şişesinin üstü tozluydu. Bizim gibi salaklar şarabın eski olduğunu herhalde tarihini okuyarak değil şişenin tozuna bakarak anlıyorlardı.

Gemi yolcu almaya başladığı vakit duyduğumuz Türkçe selamlama sözleri ne kadar mutlu etmişti bizi.

İlk Fransa macerası 5 ay bile sürmedi.

Kesin gidişe kadar geçen yıllar

İlk Fransa macerasının bitiminden, Türkiye'den yurt dışına göçün başladığı 1960'lı yıllardan sonra dilimize giren kesin dönüş deyiminden esinlenerek kullanacağım Türkiye'den "kesin gidiş"imize, yani 1951'e kadarki yıllar benim için başdöndürücü bir hızla geçti. Çok insan tanıdığım, iyi, kötü çok şey yaşadığım o yılları fazla ayrıntıya girmeden anımsamaya çalışacağım.

Gurbete yenik düşerek Fransa'dan geri dönmenin yarattığı başarısızlık duygusundan kurtulabilmek özellikle Necil için kolay olmadı. Neredeyse depresyona varan bu ezikliğin hayatımızı her bakımdan kötü etkiilemeye başladığını, hattâ üniversite tahsilinin de tehlikeye düştüğünü fark edince, Necil'in Fransa'yı bir kere daha denemek yolundaki sürekli ısrarlarına karşı koyamadım. Kayınpederim bizi bir kere daha yurt dışına göndermeye razı oldu.

Ne var ki bu ikinci deneme de, bir yıldan fazla sürmesine rağmen, Necil'in dışardaki koşullara bir türlü uyum sağlayamaması nedeniyle birincisinden daha başarılı sonuçlanmadı, hattâ bir ara, belki üniversiteye devam ortamı daha elverişli olur diye Cenevre'ye bile taşındık. Gene olmadı.

Bu gidip gelmelerin, kararsızlıkların, sebatsızlıkların, fakülte değiştirmelerin, hoş görülebilecek hiç bir yanı yok. (Bu arada bir seneyi bitirmemize rağmen Tıptan ayrılmış Hukuka geçmiştik.) Bu üç yılı, hayatta kaybedilmiş zaman olarak da algılayabilirdim. Fakat geriye doğru baktığımda, bugün bu yılları, çok deneyim kazandığım, çok insan tanıdığım kazançlı yıllar olarak değerlendiriyorum.

Ömür boyu sürecek candan dostluklar bu yıllarda oluştu. Dayımın kızlarıyla çocukluğumuzda başlayan arkadaşlık, bu yıllarda dostluğa dönüştü. Sevim'le yakınlığım bu yıllarda pekişti. Muzaffer Özkolçak'ı o sırada tanıdım. Soyadı için "Kolçak yetmemiş bir de Öz demişler" diye hem güler, hem kızardı.

İlerde Hilmi'yle evlenip Artan olacak yakın dostum Faika Boratav'ı da o sırada tanımıştım. İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği üyesi olan Yılmaz Gülen'le ilk kez o yıllarda dayımın evinde karşılaştım. Orada bulunan, çoğunluğu Yüksek Tahsil Gençlik Derneği üyesi arkadaşlarla birlikte oynadığımız bir oyun sırasında "Basübadelmevt"in ne olduğunu bilerek hayretimi uyandıran, yüzünde âdeta bir maske gibi taşıdığı gülümsemesini eksik etmeyen bu incecik, gencecik çocuğa dikkatle bakmıştım. İleride onunla ömür boyu birlikte yaşamaya başlayacağımız, o zaman aklımın köşesinden bile geçmemişti. Yurt dışında tanıdığım kalıcı dostlarımın başında gelen Fahri Petek'i de o yıllar içinde tanıdım. O yıllar içinde İleri Jön Türkler Birliği'nde çalıştım. O yıllar içinde TKP'ye alındım.

O dönemde tanıdığım kimi insanlara ve hayatımın yönünü değiştiren kimi olaylara kısaca değinmek istiyorum şimdi.

İleri Jön Türkler Birliği

Fransa'ya ikinci kez gidişimizde o sıralarda orada oldukça etkin olan İleri Jön Türkler Birliği'nin çalışmalarına biz de katılmıştık. Türkiye'de o yıllarda sol basın susturulmuştu. Soğuk Savaş giderek tırmanıyordu. Olayların içyüzü hakkında doğru bilgi almanın neredeyse imkânsızlaştığı o günlerde İleri Jön Türkler türünden hareketlere çok ihtiyaç vardı. Her solcu genç gibi biz de katıldık bu harekete. Fakat kimilerinin sandığının aksine, benim İleri Jön Türkler Birliği'nde fazla bir faaliyetim olmadı. O sıralarda Jön Türklerin asıl idarecileri, Doğan Aksoy'la onun sağ kolu olan Kemal Baştuji idi. Jön Türkler'de Necil'in de fazla bir rolü olmadı. Oysa Necil daima istemiştir bu türden hareketlerde çok aktif olmayı. Anlaşılan Doğan Aksoy ondan baskındı.

Doğan çok ilginç bir insandı. Diline pelesenk ettiği ve yazdığı yazılarda durmadan tekrarladığı "lahana yaprakları"nın

burjuva basını anlamına geldiğini çözmem zaman aldı. Daima sonuna kadar içtiği sigarasını kül tablasına bastırırken parmaklarının kirlenmesine ayrı bir özen gösterir, hattâ bunun için tabladaki birikmiş küllere bular, bunu neden yaptığını soranlara, "ellerim işçi eline benzesin" diye şeklinde bir cevap verirdi. Son derece faaldi Doğan. Her yere o koşturur, yazıların bir çoğunu o yazardı. En ilkel yöntemlerle çoğaltılan bu yazılar, bildiriler, gene en ilkel yöntemlerle, Türkiye'deki adreslere postalanırdı. Adreslerin çoğu telefon rehberlerinden çıkarılırdı. Doğan'ın tükenmez bir enerjisi vardı ama bilgisinin ne ölçüde olduğunu tayin edecek durumda değildim o sıralarda. Sanıyorum, oldukça iyi bildiği Fransızca sayesinde, gayet geniş olan Fransız komünist basınından topladığı bilgileri, o zamanki Türkiye olaylarına başarılı bir şekilde uyguluyor, dünya olaylarının tahlilini de aynı yöntemle yapıyordu.

İleri Jön Türkler Birliği, Türkiye içinde ve yurt dışında önemli bir rol oynamıştır. Kore Savaşı ve NATO gibi konularda Türkiye'ye yönelik aydınlatıcı çalışmaları oldukça etkili olmuştur. İleri Jön Türkler Birliği, Türkiye'de olup bitenleri yurt dışına yansıtmak gibi çok önemli bir görevi de üstlenmişti. İleri Jön Türkler Birliği'nin en başarılı çalışmalarından biri, kuşkusuz, Nâzım Hikmet'i on üç yıldır yattığı hapishaneden kurtarmak için Türkiye'de başlayan kampanyanın dünya boyutlarına yayılarak gelişmesine yaptığı büyük katkıdır.

Jön Türkler hareketinde bulunanların çalışmalarında, bütün içtenliklerine ve özverilerine rağmen, özel bir yeteneğe gereksinim olmadığını zamanla anlayacaktım. Ancak yeni düşünce üretimi, özel yetenek gerektirir. Evrilip çevrilip durmadan tekrarlananlar, o zamanlar Türkiye gibi enformasyona ve olayların tahliline susamış insanların yaşadığı ülkelerde ne kadar büyük etki ve coşku yaratsa da, zamanla sönmeye mahkûmdur. Nitekim İleri Jön Türkler Birliği de, bir ara, yönetim kurulu toplantılarına, Fransa'da uzun süredir yaşayan yaşlı sosyalist-

lerden tutun da Aslan Humbaracı gibi aslında ne oldukları pek bilinmeyen becerikli gazetecilere, Tacettin Karan gibi gencecik komünistlerden Vartan İhmalyan ve Barkev Şamikyan gibi deneyimli eski komünistlere kadar bir çok kişinin katıldığı yaygın ve etkin bir hareket olmasına rağmen, küçülerek dağılmış ve yok olmuştur. Fakat Türkiye'deki ilerici hareketler tarihine, daima anılacak şerefli bir sayfa yazmayı başarmıştır.

Fahri Petek

Adını Türkiye'de duymakla beraber ancak Fransa'da tanıdığım Fahri, hayata yaklaşımı, sorunları özünde kavramaya yönelik çabası ve bu alandaki yeteneği ile bana çok şey öğretmiştir. İstemeyerek de olsa, onu kıracak şeyler yapmama rağmen bana olan sevgisini yitirmemesi, olgunluğunu gösterir. 1949 yılında Paris'te bulunduğumuz sırada, aramızda üniversite bitirmiş, hattâ bir süre çalışmış tek insandı. Doktora yapmaya gelmiş, fakat her devrimci genç gibi o da siyasî yaşamı öğrenimin önüne almıştı. Porte d'Orleans'da oturduğumuz otel odasının kapısı öğleden sonra kuvvetlice tek bir darbeyle vurulduğu zaman, gelenin Fahri olduğunu hemen anlardım. Satranç tahtası çıkar, Necil'i daima yendiği satranç partileri başlardı. Sonra otel odasında pişirilen çaylar bardak bardak içilir, siyasî konularda, parti ve partinin politikası veya kimi şahıslar hakkında (benim daima susup dinlediğim) konuşmalar başlardı.

Fahri'nin o sıralarda -karısından ve kızından ayrı olması dışında- en büyük sıkıntısı, partili olup olmadığının bir türlü kendisine açıkça söylenmeyişiydi. Hatırladığım kadarıyla Fahri, kendisine, "seni partiye bağlıyorum" diyerek partiye aldığını söyleyen kişiye, uzun süre parti aidatı bile vermiş, fakat bir süre sonra şimdi ismini anımsamadığım bu şahsın, partili olmadığı ya da partiden çıkarılmış olduğu anlaşılmış, böylece Fahri sipsivri ortada kalmıştı. Tanıdığı çeşitli arkadaşları aracılığıy-

la partili sayılıp sayılmadığının kendisine açıklanması, partili sayılmıyorsa, bu aracılık yapanın hatası olduğundan, kendisinin partiye alınmasını, tek sözle durumunun aydınlığa kavuşmasını istediği halde kimse buna kulak asmamıştı. Gayet iyi anımsıyorum, Türkiye'ye dönerken Necil'den de bu sorunu araştırmasını istemişti. Necil'in o zaman kime sorduğunu bilmiyorum ama, verilen yanıt belirsiz olmuştu.

Ancak, Türkiye'den artık partili olarak çıktığımız 1951 yılında, Fahri için "kendini partili bilsin" haberi gönderilmiş, fakat hiç bir parti görevi verilmemiş, hattâ bize verilen görevin ondan gizli tutulması özellikle tembih edilmişti. Bu türden manevralara Türkiye Komünist Partisi'nde çok rastlandığına zamanla kendim tanık oldum.

Fahri'yle ilgili olarak beni asıl etkileyen ve kendi beynimle düşünme yolunda ilk dürtüyü yapan olay, onun o sıralarda Komintern'in Tito'ya karşı aldığı karara gösterdiği tepkidir. Komintern'in kararlarının bütün komünist partileri ve komünistler tarafından tartışmasız kabul edildiği, satırı satırına uygulandığı sıralarda Fahri, bu kararın yanlış bir karar olduğunu defalarca söylemişti. O zaman beni asıl etkileyen, Fahri'nin cesareti değil, çünkü cesarete pek çok insan sahip olabilir, böyle bir şeyi düşünecek kafası olmasıdır. Omuzları üstünde taşıdığı kafada bir beyninin olduğunu ve bu beynin söylenenleri olduğu gibi kabul etmeye değil, aklın süzgecinden geçirmeye yaradığını bilmesidir. Ben bunu öğrenmemiştim henüz. Fakat bu şekilde hareket edenlere tepki göstermeyecek kadar açıktım özgür düşünceye ve "mutlak"tır diye söylenenleri kuşkuyla karşılamaya.

Gösterdiği tepki üzerine Fahri'nin hemen Titist diye damgalandığını, solcu çevrelere, komünist partilere bu yolda haberler uçurulduğunu söylemeye gerek yok. Bu, onun Fransa'daki hayatını daha da sıkıntılı hale soktu. Biz bir süre sonra ani bir kararla İsviçre'ye taşınmıştık. Fahri'yle ilişkimiz kesilmişti. Fah-

ri'yle ilerde defalarca karşılaşacağımı ve en çok sevdiğim insanlardan biri olacağını o zaman daha bilmiyordum.

Müntekim ağabey

O yıllarda tanıdığım Müntekim ağabey, Necil'in tanımış olmaktan ötürü çok övünç duyduğu ağabeylerden biriydi. Beni tanıştırdığında soyadı Öçmen'di. Hem Müntekim, hem Öçmen. Bu isimleri ona koyana şaşmıştım. İleride değiştirmiş, Ökmen yapmış. Gayet de iyi etmiş. Sarıyer'de annesiyle birlikte oturduğu eve kâbeye gider gibi giderdik. Müntekim ağabeyin, yalnızca susan, kendisine yöneltilen bir soru olmadıkça sesi soluğu hiç çıkmayan bu genç kızı, daha ilk gördüğünde cana yakın bulduğunu hissetmiştim. Sempati karşılıklı olur. Ben de, son derece asık, hattâ abus suratlı olmasına karşın onu sevmiştim. İstese de gülemeyecekmiş gibi bir hali vardı. Belki bizim dönemimizde ağabeylerin ağırbaşlı olmaları, gençlerle yüz göz olmamaları gerektiği görüşüne o da katıldığı için böyle yapıyordu. Galiba bu kuşkumda pek haksız değilim. Zira Müntekim ağabeyi ilk tanıdığım günün üzerinden on yıllar geçip de Budapeşte'ye geldiği ve bizde kaldığı zaman, tanıdığım o genç ve asık suratlı ağabeyin yerine gelen bu yaşını başını almış dostun yüzü güleçti, ondan da önemlisi gözlerinin içi gülüyordu. Onu ilk gördüğüm zamanlar bunu hiç fark etmemiştim. Belki de o ciddî ağabeyin gözlerinin içine bakmaktan çekinmişimdir.

Ne hikmetse bu ağabeylerimiz, bizim gibi öğrenmeye susamış gençlerle konuşurken bir ders çıkarabileceğimiz, bir şeyler öğrenebileceğimiz konulara hiç değinmez, havadan sudan söz ederlerdi. Gözlerimi dört açtığım, dikkat kesildiğim halde ben Müntekim ağabeyden, teori, pratik bir yana, ciddî hiç bir şey duymadım o zamanlar. Yalnızca bir tek defa, partiye girmemiz söz konusu olduğu sırada, "daha girmeyin" demişti o kadar. Fakat bunun nedeni hakkında hiç bir açıklama yapmamıştı. İyi

etmedi. Eğer benim yıllar boyunca çok kez acı tecrübelerle öğrenebildiğim kimi gerçekleri, Müntekim ağabey bana o zaman, kendi tecrübelerine dayanarak anlatsaydı, adımlarımı daha sağlam atmaya başlardım.

Evvelki yılın sonbaharında, Müntekim ağabeyin çok iyi arkadaşları ve benim de Necil vasıtasıyla akrabam sayılan Rizan abla ve Rıdvan ağabeyi, Türkiye'ye her gittiğimde yaptığım gibi ziyaret ettiğim zaman Müntekim ağabey, zamanımın genellikle çok kıt olduğunu bildiğinden beni görmeye onlara geldi. O zaman birden hatırıma gelerek bunu söyledim ona, yalnızca gülmekle yetindi.

Gözleri pek iyi görmediği için o gün, daha hava aydınlıkken, ayrılıp gittikten sonra, Müntekim ağabeyi ta birlikte okudukları Darüşşafaka'dan tanıyan Rıdvan ağabeyden beni çok şaşırtan bir şey öğrendim. Meğer Müntekim ağabeyin belki de Ruhi Su'nun sesinden bile güzel bir sesi varmış. Son derece güzel şarkı, türkü söylermiş. "Eğer sesini kullanıp şarkı, türkü söyleseydi, dünyanın parasını kazanır, bugün rahat rahat yaşayabilirdi" dedi Rıdvan ağabey. Hayretler içinde kalarak "Neden söylemedi?", diye sorduğumda, "Sen bizim solcuların kafasını bilmez misin?" dedi. O zaman birden anımsadım, özellikle Müntekim ağabey Budapeşte'ye geldiği ya da son zamanlarda kendisiyle Çeşme'de Faikalar'da buluştuğumuz sıralarda, aramızda bazı konularda ve özellikle de Türk müziği konusunda geçen tartışmaları. O sıralarda pek anlam verememiş olduğum, bana biraz inatçı gelen davranışları birden anlam kazandı, aydınlandı. Yazık Müntekim ağabey, hem de çok yazık, belki de Ruhi Su'nun sesinden de daha güzel bir sesten hepimizi yoksun bırakmaya nasıl razı oldu gönlün?

Benim gençliğimde halleri vakitleri yerinde olan solcular, o sıralarda hazır giyim Türkiye'de pek gelişmiş olmadığından, Beyoğlu'nda bir atölyesi olan terzi Simo'da diktirirlerdi takım elbiselerini. Kendisi de ileriye açık bir insan olan Simo'nun evi, böylece solcuların buluştukları bir uğrak yeri gibiydi. Ben de Necil'le beraber giderdim Simo'ya. Hoş bir adamdı.

Mihri Belli'yi ilk defa orada gördüm. Necil'in birden heyecanlanarak, fısıltıyla, "Mihri Belli geldi" dediğini anımsıyorum. Bizler için bir efsane kahramanıydı Mihri Belli. Hakkında çok şey anlatılırdı. Katıldığı savaşlar, gösterdiği kahramanlıklar, yaralanmaları, neler neler. Çok ileriki yılların Che Guevera'sı gibi bir imaj çizilirdi o zaman anlatılanlarla. Hattâ gizlice girdiği Türkiye'de, polisin kendisini tanıyamaması için, yüzünün şeklini bile estetik ameliyatla değiştirdiği rivayet edilirdi. Hakkında o zaman anlatılanlarda ne kadar abartı vardı bilmiyorum. Ama yıllar sonra okuduğum Yunan iç savaşını konu edinen Rigasın Dediği adlı kitabında estetik ameliyat öyküsünün aslının, iç savaşta çenesinden aldığı korkunç yaranın tedavisi amacıyla yapılan ameliyatlar olduğunu öğrenecektim. Ve gene yıllar sonra Budapeşte'de tanıdığım Yunanlı arkadaşlar, Yunanistan'daki iç savaşta, silâh elde çarpışmış olan Türk komutanlarından övgü ile bahsedecekler, benim bu komutanı tanımam onları sevindirecekti. Bütün bunları bilmemiş bile olsak solcuların köşe başlarında kurşunlandıkları günlerde, Mihri Belli'nin kendisine yapılan saldırıyı etkisiz bırakacak kadar atak ve cesur davranabilmesi, onun farklı bir kumaştan biçildiğini kanıtlıyordu.

O gün terzi Simo'da Necil, "Mihri Belli" dediği vakit, duyduğum acayip bir çekingenlik, hattâ korku diyebileceğim bir hisle yüzüne bile doğru dürüst bakamadım. Yalnızca Mihri

Belli'yi benim de görebilmemin yarattığı bir tür ayrıcalık duygusu kaldı içimde.

Mihri Belli'yi bir daha ancak aradan uzun yıllar geçtikten sonra, 1980 darbesinin ardından Türkiye'den kaçarak İsveç'e gidip Sevim'le birlikte orada yaşamaya başladıkları vakit, kendilerini ziyaret ettiğim ve on gün kadar birlikte kaldığımız zaman gördüm. Son derece cana yakın, "humour"u ve esprisi olan, kendi söylediği olmayacak bir şeye kendisi gülen, şakacı, güler yüzlü bir Mihri benim tanıdığım. Hattâ insanları kendisine çok kolay yakınlaştıran çocuksu bir tarafı bile var. Bugün de ilerlemiş yaşına rağmen hâlâ savaşımına ara vermemiş, her mesele hakkında fikir üretebilen, doğru gördüğü şeyi en ufak bir tereddüde kapılmadan yapan, hiç bir korku duymadan mücadeleye, hattâ bir maceraya bile atılmaya her an hazır olduğu hemen fark edilen, gençliğimin efsanevî kahramanı Mihri Belli'yi ben çok sevdim.

Partiye alınıyoruz

1950 yılı Türkiye iç politikasında olduğu kadar benim yaşamımda da çok önemli bir yıl oldu.

Türkiye'de 1946 yılında sona eren tek parti döneminden sonra, 1950'de Demokrat Parti iktidara geldi. Onca yıl Atatürk'ün partisi Cumhuriyet Halk Partisi'ni bütün varlıklarıyla desteklemiş olan annem ve babam bile Demokrat Parti'ye oy verdiler. Annem, Demokrat Parti'nin şekeri ucuzlatacağına inandığı için, babam ise tek parti iktidarından illallah dediği için. Babam gibiler CHP'nin giderek ağırlaşan baskıcı rejiminden ne kadar usanmış olmalılar ki, çok iyi hatırlıyorum, Demokrat Parti seçimleri kazandığı vakit babam, Cemiliye apartmanın ön balkonuna çıkarak bayrak asmıştı. "Baba ne yapıyorsunuz?" dediğim zaman da, "Demokrasi geldi kızım!" demişti. Gelen demokrasinin nemene bir demokrasi olduğunu o da anlayacaktı zamanla.

O yıl Türkiye Kore Savaşına girdi. Kore nire? diye şiirler, yazılar yazdılar ilerici yazarlar, şairler, gazeteciler. Kore'nin nerede olduğunu bile bilmeden oralara sürüklenen askerlerimiz, vücutlarını Amerikalılara siper ettiler.

Kore savaşını protesto eden Türkiye'deki Barış Hareketinin, cüssesine göre çok büyük yankısı ve etkisi olunca, kurucuları ve üyeleri, başta Behice Boran olmak üzere, hapislere sürüklendiler.

Gene o yıl Nâzım Hikmet açlık grevine başladı. Gerek Türkiye'de gerekse dünyada "Nâzım Hikmet'i kurtaralım!" kampanyası o zamana kadar görülmemiş boyutlara erişti.

Ve o yıl Necil ve ben Türkiye Komünist Partisi'nin üyesi olduk.

Üyeliğimizin evveliyatı, sanırım Muzaffer Özkolçak'ın bizimle sıkı dostluk kurmasıyla başlamıştır. Aslında Fahri mi bize Muzaffer'i tanıtmıştı yoksa Muzaffer mi Fahri'yi Paris'teyken bize göndermişti, hatırlamıyorum. Ama Fahri ve Muzaffer'in bugün de çok iyi dost olduklarını biliyorum. Muzaffer, hayatta gördüğüm en kibar, en nazik ve ince insanlardan biridir. Arkadaşlığı ve dostluğu bir kazançtır, mutluluktur. Türkiye ölçülerine göre çok uzun boylu olduğu için arkadaşları arasında Uzun Muzaffer diye anılır bugün de. Muzaffer'in bizimle, sanıyorum bizi yakından tanımak vazifesiyle, başladığı bu arkadaşlık gerçek dostluğa dönüşerek kalıcı oldu.

Sonraları bir harabe haline gelen Hay Layf Pastanesi'nde sık sık buluştuğumuz günlerde, somut olarak nelerden söz ettiğimizi anımsamıyorum ama, Türkiye'de en doyurucu konuşmaları onunla yaptığımızı iyi hatırlıyorum. Sevim'le giriştiğimiz Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi'ni Türkçe'ye çevirme çabalarının dışında, en ciddî çalışmaları o sıralarda şahsen ben, Muzaffer'le yaptım. Bunlar doğrudan siyasî konular değil sanat konularıydı, sanat ve sanatçılar üzerine yaptığımız araştırmalardı. Şahsen benim ve Muzaffer'in çok ciddiye alıp birçok dergi

ve kitap okuyarak hazırladığınız yazıları, sonra birlikte okur, üzerinde konuşurduk. Böylece Muzaffer, kör parmağım gözüne demeden, bana birçok şeyler öğretiyordu. Ve en önemlisi, araştırma yöntemini gösteriyordu. O günleri hep büyük bir keyifle anımsarım.

Nihayet anlaşılan, ön hazırlıklar başarılı sonuç vermiş, birileri, "vakit tamam!" demiş olacaklar ki, Muzaffer, falanca gün, falanca saatte, feşmekânca yerde birinin bizimle buluşacağını söyledi. Aynen polisiye filmlerde olduğu gibi bizimle buluşacak şahsın adı verilmedi, kıyafeti ve de elinde bir Cumhuriyet gazetesi tutacağı anlatıldı ve hangi parolayla tanışacağımız bildirildi.

O gün bu buluşmayı çok garipsemiş ve âdetim olduğu üzere, beynimin kıvrımlarından birine atmıştım herhalde.

Trençkotlu biri, Harbiye-Taksim arasında, henüz otellerin, binaların doldurmadığı boş arazide -parktı galiba o sıralarda orası- aşağı yukarı yürüyüp duruyor. Biz de Necil'le, onun tam karşısına düşen Notre Dame De Sion civarında kaldırımları arşınlıyoruz. Buluşacak olanlar acaba sahiden biz miyiz, diye kontrol mu ediyoruz nedir birbirimizi. Hani arada biri, bize dikkat edecek olsa, kuşkulanacağı yoksa bile bu ne, ne oluyor bunlara, diye şüpheye düşer.

Bu gidiş gelişler bir süre devam ettikten sonra anlaşılan bizim taraf, yani Necil tarafı ikna olmuş olmalı ki, kesin bir kararla karşı yöne doğruluyor, trençkotlu adamın kaldırımına geçiyoruz. O da bizi görünce, Cumhuriyet gazetesini daha görünür bir şekilde tutarak, elini uzatıyor. Tokalaşıyoruz ve şimdi unuttuğum parolaları söyleyerek tanışıyoruz. Sonra başlıyoruz birlikte yürümeye. Ve bir süre havadan sudan konuştuktan (Necil ve trençkotlu genç konuşup ben sustuktan sonra) anlaşılan dolanmayı yeterli bulmuş olmalıyız ki, oralarda bulunan bir banka ilişiyoruz. Evet evet, bir park vardı orada o zaman. Banka oturduktan sonra da, çok çok ilerde adının Enver Gök-

çe olduğunu öğreneceğim bu genç, elindeki Cumhuriyet gazetesini açarak o günün haberlerini şöyle bir gözden geçirip kısa bir yorum yapıyor. Necil doğruluyor onun söylediklerini. Ve gazete muhabbeti de bu minval üzerine devam ettikten sonra, Enver Gökçe, "Partiye alındınız" deyiveriyor. Necil bu sözlere, "Bu bizim için büyük bir şereftir" karşılığını veriyor. Ben hâlâ bütün bu acayipliğin şaşkınlığı içinde büsbütün susmuş olmamak için bir şeyler mırıldanıyorum. Sonra Enver Gökçe, elimize pembe kâğıtlara yazılmış, bir tomar sıkıştırıyor. Partinin programı ve tüzüğü imiş. Okuduktan sonra iade etmemizi tembih ediyor. Biraz daha muhabbetten sonra ayrılıyoruz.

İşte bizim partiye girişimiz böyle oldu. Elimizdeki tomarla kaldık. Nereye koyacağımızı Necil benden sordu. Ve benim verdiğim akıl üzerine, annemin o sıralarda Şişli'de satın almış olduğu ve bizim artık Türkiye'ye yerleşeceğimiz ümidiyle, oturmamız için bize vermek üzere hazırlattığı, badana boya yaptırdığı dairenin banyo odasındaki su ısıtma sobasının içine koyduk. Bir süre sonra bu tüzük ve programı, kimse bulmadan geri verebilelim kaygısıyla, alelacele okuduk. Ben okuduklarımdan hiçbir şey anlamadım. Necil ne düşündü bilmiyorum, bana bir şey söylemedi, konuşmadık.

Aradan uzun yıllar geçtikten sonra Leipzig'de, 1936'da kaleme alınmış, o zamandan beri el değdirilmemiş bu tüzük ve programı rahatça okuyabilecek, hem içindekilere hem de bunun partiye yeni girenlere 50'li yıllarda da hâlâ program, tüzük olarak verilmesine çok şaşıracaktım.

Bu buluşmadan sonra, benim bir kere daha parti teması yapmam gerekmedi. Bir müddet sonra Türkiye'den tekrar Fransa'ya gitmek üzere ayrılacaktık. Bunu Necil istemiş ve beni razı etmişti. Bu gidişin Türkiye'den kesin gidiş olacağından elbette haberimiz yoktu o zaman. Neden bir yerde duramıyor, oraya buraya gidip geliyorduk, neden ben Necil'in bu sonu gelmez huzursuzluğuna karşı direnemiyordum, bilmiyorum. İnsan

gençken, tecrübesizken birçok şeyi bilmeden, düşünmeden yapıyor. Evet, gene Fransa'ya gitme kararı alınmış ve bu kararın önümüze çıkardığı sorunları çözmek işi her zamanki gibi bana kalmıştı. Bize gene para gönderecek olan Ali beyin haberi bile yoktu henüz bu kararımızdan. Ama parti biliyordu. Ve elbette kendi istekleriyle Fransa'ya gidecek iki yeni üyesinden yararlanacaktı. Öyle de oldu.

Çiçek Palas ve...

1950 yılında Nâzım Hikmet'in sağlık durumunun iyice bozulmasıyla, şairin kurtarılması için başlatılan kampanya yurt içinde ve dışında büyük bir ivme kazanmıştı. Yüksek Tahsil Gençlik Derneği üyeleri, ellerinde Nâzım'ın serbest bırakılması isteğini dile getiren bildirilerle, kapı kapı dolaşıyor, tanınmış kişilerden imza topluyorlardı. Babamın da bu dilekçeye imza verdiğini biliyorum. Nâzım Hikmet'in açlık grevine başlaması, durumun ciddiyetini arttırmıştı. Bir an önce daha etkin hareketlere geçmek gerektiğini bilenler, ellerinden geleni yapıyorlardı. Ne o tarihten önce, ne de ondan sonra yurt içinde ve yurt dışındaki herhangi bir kampanyanın bu kadar birlikte ve uyumlu bir şekilde yürütülüp geliştiğine tanık oldum.

İlerde Leipzig'de beraber çalışarak gayet iyi tanıyacağım Mustafa Fahri Oktay (Veli Gündüz), "Nâzım Hikmet" ismini verdiği gazetesini, (gazetenin başlığında bu isim, demir parmaklıklar ardında gösteriliyordu) o sırada çıkarmaya başlamıştı. Dernek üyesi gençler, bildirilerin, çağrıların yanında bu gazeteyi de kapı kapı dolaşıp dağıtıyorlardı. Bu arada birçokları, polis tarafından nezarete götürülüyor, fakat suç denebilecek bir şey bulunmadığı ve bundan da önemlisi dünya kamu oyunun Türkiye'ye çevrilmiş olan dikkatinden çekindikleri için, en çok bir gün nezarette tutulup sonra salıveriliyorlardı. Nâzım Hikmet'in annesi Celile hanım, ilerlemiş yaşına karşın, elinde

oğlunun fotoğrafı, sokak köşelerinde oturuyor, Nâzım'ın hayatının kurtarılması için imza topluyordu. Yurt dışında, İleri Jön Türkler Birliği'nin de büyük katkısıyla, kuvvetlenen hareket dünyaca isim yapmış yazarları, sanatçıları, bilim adamlarını, aydınları da harekete geçirmişti. Bu tanınmış kişilerin, Nâzım'ın serbest bırakılması isteğiyle, Türk yetkililerini âdeta bombardıman ettikleri telgraflar, yazılar, açık mektuplar, devlet yöneticilerini çaresiz bırakıyor, karşı adım atmaktan, açıkça baskıya başvurmaktan çekiniyorlardı.

İşte bu ortam içinde Laleli'deki Çiçek Palas'ta, 15 Mayıs 1950 günü, "Nâzım Hikmet'i kurtarma" toplantısı düzenlendi. Akın akın gittik bu toplantıya. Düzenleyiciler, herhangi bir taşkınlık yapıp provokasyona meydan vermememiz için, önceden uyarmışlardı hepimizi. Hiçbir taşkınlık yapılmadı. Nâzım Hikmet'in adlî bir hataya kurban giderek 13 yıldan beri cezaevinde yattığı tekrar edildi, bozulan sağlığının, açlık grevinin ikinci haftasında daha da vahimleştiği üzerinde duruldu. Nâzım'ın derhal serbest bırakılması istemleri tekrarlandı. Nâzım hakkında konuşmalar yapıldı, şiirler okundu.

Ne var ki polis ve millî duyguları çok kolay galeyana (!) getirilebilecek bir takım gençler, -ki bunların büyük bir kısmı iddiaların aksine öğrenci falan da değildi- Çiçek Palas'ın etrafını sarmışlar, oraya yığılmışlardı; bizleri dövmeye, belki de linç etmeye hazırlıklıydılar. Milli Emniyet tarafından tezgâhlandığı kuşku götürmeyen bu durıma, gene Milli Emniyet, bizi korumak için müdahale edecek ve bu arada mitinge katılanların tümünün kimlikleri tespit edilecekti. Senaryo peşinen hazırlanmıştı. Öyle de oldu. Dışarıda birikenlerin tehdit edici, intikamcı bağırışları giderek artınca polis, toplandığımız büyük salona girerek, bizimle dışarıda saldırıya hazırlananlar arasında, bir duvar oluşturdu. Ben şahsen, olayı düzenleyenin sivil polisler olduğundan şüphe etmesem de, polis müdahalesine o gün gerçekten sevindim. Dışarıdaki azgın kitlenin saldırısından

başka türlü kurtulmanın olanağı olmadığına inanıyorum.

İçeriye giren sivil polisler, biraz önce konuşmacıların oturdukları masaya oturarak, hepimizin kimliğini tespit etmeye başladılar. Herkesin yanında kimlik cüzdanı ya da kimlik yerine geçecek şebeke falan da yoktu. Türkiye'de pek âdet değildi kimlik taşımak. Benim yanımda şebekem vardı. Sıralanıp sivil polislerin önüne dizildik. Kimlikleri tespit edilenler, gene sivillerin nezaretinde, dışarı çıkarılıyorlardı. Dışarıya çıkarılanların ne olduklarını henüz bilmiyorduk. Bir ara baktım, yanıma Melahat Türksal yanaştı. Kendisiyle o zamana kadar hiç konuşmamıştım ama, partinin ileri gelenlerinden biri olduğu söyleniyordu. Kimliğimin yanımda olup olmadığını sordu. Yanımda olduğunu söyledim. Ne diyeceğime hiç bakmadan, "Öyleyse benim kim olduğumu sen kanıtlayacaksın" dedi. Bu şekilde âmirane konuşmasını yadırgamakla birlikte, "Tabiî kanıtlarım" dedim. Bunun üzerine Melahat önüme geçip, sivil polise kimliğinin yanında olmadığını söyleyerek beni gösterip, "kimliğimi ispatlayacak" deyince, ben, "evet" diyerek kendi kimliğimi gösterdim ve onun Melahat Türksal olduğuna tanıklık ettim. Aslında bunu benden istememesi gerekirdi. Çünkü o sıralarda benim gibi partiye yeni girmiş, henüz tanınmamış bir gençten, partinin yüksek katlarında bulunan bir kişiye tanıklık etmesinin istenmesi, o kadar gizli koşullarda çalıştığını iddia eden, bizimle buluşmak için bile polisiye filmlerde rastlanan numaraları taklit eden parti ileri gelenleri açısından, benim bile fark ettiğim büyük bir gaftı.

Kimlik kontrolünden geçtik. Sivillerin eşliğinde dışarı çıktık. Salondan en son çıkanlar arasındaydık. Dışarı çıktığımızda bizden önce çıkanlardan kimsenin orada olmadığını gördük. Biraz ilerde iki otobüs bekliyordu. Son kalan iki otobüslük grubu, sivil polislerin korumasında, yuhalamalar, bağrışmalar ve atılan taşlar arasında, otobüslere doldurdular. Yola çıktık. Bizleri nereye götürdüklerinden hiç haberimiz yoktu. Otobüs bi-

raz yol aldıktan sonra, yanlış hatırlamıyorsam, Sultanahmet'te durdu. Kapılarını açtı. Siviller bize, "haydi inin, dağılın!" dediler. Emniyete götürüleceğimizi beklerken salıverilmemize doğrusu çok şaşırdık. Herhalde Nâzım Hikmet'i kurtarma kampanyası, yurt içinde ve dışında, o kadar yaygınlaşmıştı ki, hiçbir taşkınlık yapmayan, Nâzım Hikmet'in şiirlerini okuyarak kurtarılması istemini dile getiren, büyük çoğunluğu üniversiteli olan gençleri nezarete almak bu ortamda polisin pek işine gelmemişti. Bunun acısını ilerde çıkarmayı kararlaştırmıştı. Öyle de yaptı.

Ve sonrası

Gayet iyi anımsıyorum, polisler bizi otobüsten indirdikten sonra, heyecanımız biraz yatışsın diye hemen eve gitmemiş, Beyoğlu'na çıkarak biraz dolaşmış, sonra yavaş yavaş evin yolunu tutmuştuk. Önünde uzunca bir bahçenin bulunduğu eve geldiğimizde (bugün de İzzetpaşa sokağında olduğu gibi duran, yıkılıp da yerine büyük bir apartmanın dikilmediği belki de tek bahçeli ev) hiç alışılmadık bir şekilde, bizim odamız da dahil, evin bütün odalarında elektriklerin yandığını fark edince garip bir durum olduğunu sezdik. Nitekim daha sokak kapısı açılır açılmaz kapının hemen karşısına düşen ve yukarıda yatak odalarının bulunduğu kata çıkan merdivenin ortasında duran Necil'in babasını, kenarda alı al moru mor bekleyen annesini fark ettik. Ali beyin ilk sözü, "defolun evimden pis komünistler!" diye bağırmak olunca, hemen geri dönüp çıktık kapıdan. Sokakta Necil yüzüme bakıp:

Nereye? dedi.

Tabiî annemle babamın yanına!

Babam o sıralarda artık yumuşamıştı. Her ne kadar Necil'e olan kızgınlığı devam ediyor ve bana karşı mesafeli davranıyorsa da konuşmazlık etmiyordu. Bomonti'den, yayan olarak yarım

saatten fazla çekmeyen bizim eve geldiğimizde babam da evdeydi. Beni bir anne ve babanın karşılaması gerektiği gibi karşıladılar. hattâ babam, hem kendi başından geçenleri, hem de Ali beyin yaptıklarını biraz da gülerek anlattı.

Birkaç gün evvel Nâzım Hikmet'in kurtarılması kampanyasına imza vererek katılmış olan babamın, Çiçek Palas'ta yapılacak toplantıdan ve benim de orada olacağımdan haberi vardı. Biz orada toplandığımız sırada babam, Sirkeci'deki yazıhanesindeymiş ve Çiçek Palas'taki gelişmelerden, düzenlenen saldırılı gösteriden, sivil polislerin müdahalesinden ve bizlerin bir otobüse bindirilip meçhul bir yere götürüldüğümüzden derhal haberdar olmuş. Yolda salıverileceğimizi hiç hatırına getirmeden, soluğu Sansaryan Han'da almış ve birinci şubeye dalarak, (çok tanınan ve sevilen bir insan olduğu ve aynı zamanda elbette avukat da olduğu için bunu rahatlıkla yapabilirdi) girişe filan gerek görmeden, "Getirin bizim çocukları, (beni ve Necil'i kastediyor) konuşmak istiyorum kendileriyle" demiş. Bunun üzerine, bir zamanlar öğrencisi olduğu da anlaşılan Milli Emniyet görevlilerinden biri, "Hocam, vallahi kimse yok burada, hepsini çoktan salıverdik!" yanıtını verince, içi rahatlayarak eve dönmüş. Ne var ki, bu arada, kim olduğunu şimdi unuttuğum işgüzar arkadaşlarımızdan biri, bizim otobüslere bindirilip götürüldüğümüzü duyunca, soluğu Neciller'in evinde almış ve "aman polisler eve gelip mutlaka arama yapacaklar, evde bir şey varsa yakın!" deyince hem Ali beyin hem de Necil'in annesi Nigâr hanımın etekleri tutuşmuş. Bizim yattığımız odaya girmişler. Tabiî evde yasak sayılacak hiç bir şey yoktu. Olsa da nereden bileceklerdi ki! Hiç bakmadan başlamışlar ellerine geçen çeviri kitapları -hem de marksizm üstüne falan da değil- bodrum katında bulunan mutfaktaki büyük sobada cayır cayır yakmaya. Tam bu sırada, işin aslını öğrenen babam, onlara telefon edince bu kitap yakma eylemine son vermişler. Allah'tan polislerin arama yapacakları tutmadı o ak-

şam. Yoksa mutfaktaki büyük sobada yanık kâğıt artıklarının ne olduğunu bilemeyeceklerinden hakikaten gizli evrak sanırlar ve başımız da iyice belâya girerdi.

O geceden başlayarak, sınavlarımız bitinceye kadar, bizim evde kaldık. Bize bir vakitler nenemin, bir sıra da anneannemle dedemin yattığı küçük odayı verdiler. Hukuk Fakültesinin ikinci sınıfının sınavlarına hazırlanıyorduk. Zaten başlamak üzere olan sınavlar biter bitmez, o yıl Tıbbiyeden mezun olup Bartın'a çalışmaya giden Necil'in arkadaşları Fevzi ile İbrahim'in yanına gidip yazı orada geçirmeyi kararlaştırdık. Sonrası Allah kerimdi.

Her şeye rağmen güzel bir yaz geçirdik Bartın'da. Benim sonbahar döneminde verilecek tek bir sınavım kalmıştı. Onun için fazla zorlanmama gerek yoktu. Fevzi ve İbrahim bize son derece yakınlık gösterdiler. İki katlı güzel bir ahşap ev kiralamışlar, pratisyen hekimlik yapıyor ve oldukça iyi para kazanıyorlardı. Ben onlara fazla yük olmamak için mutfak işlerinin kâhyalığını gönüllü olarak üstlendim. Alışverişe ben çıkıyor, o gün ne pişirileceğini, ne yeneceğini ben tayin ediyordum.

Ben evin kâhyalığını üstlendikten sonra evin masrafı, iki boğaz daha eklenmesine karşın, artacağına azaldı. Ben bu işe soyunmadan önce mutfak ve ev idaresine bakan Ayşe teyzenin de keyfi kaçtı birden. Ben önce durumu kavrayamadım ve çocukların masraflarını azalttım diye bayağı sevindim. Neyse ki benden çok daha büyük ve çok daha tecrübeli olan İbrahim ve Fevzi işi fark ederek, mutfaktan ve alışverişten elimi ayağımı çekmemi söylediler. Harcanan para hemen arttı, Ayşe teyzenin yüzü güldü. Ama masraflar, eskisini, yani bizim gelmemizden önceki durumu aşmadı. Bu kadarına cesaret edememişti Ayşe teyze.

Bartın yolculuğu, Bartın yöresini de tanımamıza, Karadeniz'i biraz olsun yakından görmemize olanak verdi. Amasra'ya hayran oldum. Amasra'ya yakın yerlerdeki sahil köylerine de

gittik. Güzel günler çabuk geçiyor ve sınavlar ve ondan da önemlisi, yeniden yurt dışına çıkmanın yolunu düzlemek gibi çok önemli bir ödev beni bekliyordu.

İstanbul'da son günler

Necil'in babasıyla benim aram öteden beri iyiydi. Yaptığından üzülerek, özellikle bana haber göndermiş, Bartın dönüşünde eve geri dönmemizi istemişti. Eğer, arada yeniden yurt dışına çıkmanın zorunluluğuna inanmış olmasaydım, kovulduğum eve asla geri dönmezdim. Ne var ki, o sıralarda çeşitli nedenlerle, burnumu şimdi tuttuğum gibi yüksekte tutamıyordum.

Bartın'dan döner dönmez ilk işimiz eylül dönemine bırakılan sınavları vermek oldu. İkinci sınıf böylece bitmişti. Bir taraftan üçüncü sınıfın derslerine devam ediyorduk, öte yandan da ben, bütün kabiliyetimi kullanarak, Necil'in babasını bizi bir kere daha yurt dışına göndermeye ikna etmeye çalışırken ve bu kez o da çok haklı olarak buna kesinlikle yanaşmazken, Milli Emniyette çalışan uzaktan bir akrabadan Ali beye bir haber geldi. Habere göre, büyük bir tutuklama hazırlıkları yapılıyordu ve ilk tutuklanacaklar arasında bizim isimlerimiz de bulunuyordu. Bu haber üzerine Ali bey, diretmek şöyle dursun, derhal çıkmamız için gereken tüm işlemleri hemen yapmamızı söyledi. Derhal dördüncü şubeye pasaport başvurusu yaptık. Bize tutuklama hazırlıkları haberini uçuran o uzaktan akraba sayesinde pasaportumuz çok çabuk çıktı. Hareket günümüz en yakın bir tarih olan 19 Ocak olarak saptandı. Biletimiz alındı. Tek tehlike, yapılacağı söylenen tutuklamaların o günden evvel başlaması ihtimaliydi.

Annem babam, bir şey demediler. Yalnız annem, herhalde bir şeyler hissetmiş olmalı ki, bana, paraya ihtiyacım olursa kendisine yazmamı, gereken parayı derhal göndereceğini söyledi. Bu, bana, gerçekten yıllar boyunca büyük bir güven ver-

miştir. Ayrıca, parmağında taşıdığı, babamın hediyesi olan pırlanta yüzüğü çıkarıp bana verdi. Bu hareketi, kendisini babamın bir hediyesinden mahrum etmesi, beni o kadar duygulandırmıştı ki, ancak babam öldükten sonra o yüzüğü parmağıma takabildim. Ondan önce yüzüğü kullanmaya âdeta hak bulamadım kendimde. Bilezik, broş gibi diğer takılarımla beraber ufacık bir çıkı içinde o yüzük de durdu. Gerek oğlumun gerekse kızımın, arada bir kendilerine tanıdığım en büyük zevklerinden biri, o ufacık çıkıyı açıp içindekileri görmek, ellerine almak, tutmaktı. "Hazineleri görmek"ti bu sevilen oyunun adı. Kızım Gül, beş yaşını dolduralı birkaç ay olmuştu. Bir keresinde gene hazineleri görmek oyunu oynadığımız sırada pırlanta yüzüğe o kadar hayranlık ve istekle baktı ki, "Annem bana verdi, ben ölünce senin olacak" dedim. O güzel, o masum gözleriyle yüzüme baktı, "Anneciğim ne zaman öleceksin?" diye sordu.

Gül 1999 yılında 40 yaşını bitirdiği zaman, ona doğum günü hediyem bu yüzük oldu.

İstanbul'dan ayrılmadan bir kaç gün önce vedalaşmak için dayımlara gittik. Dayımın ikinci ve üçüncü kızları olan Güler ve Solmaz'ın da aynı hareketin içinde olduklarını tahmin ediyordum. Lâf arasında bizim gideceğimiz gün, aynı gemiyle Yılmaz Gülen'in de yola çıkacağı anlaşıldı. Biz Fransa'ya gidiyorduk, o Almanya'ya. Gittiği Teknik Üniversitede, Almanya'dan gelen bir davet üzerine, pratik yapması için hocaları onu önermişti. Gemide bizimle birlikte bir arkadaşın daha olacağına gerçekten çok sevinmiştik.

1950'yi 51'e bağlayan yılbaşı bizim için neşeli bir yılbaşı olmadı. O sırada, galiba bir rahatsızlık nedeniyle, evde kalmak zorunda kaldığından pek keyifsiz olan, ilerde tanınmış yazarlardan Leyla Erbil'in eşi olacak Mehmet Erbil ile beraberdik o gece. Üçümüzün de canı sıkkındı. Mehmet, Necil'in çok eski ve sevdiği bir arkadaşıydı.

Necil, Türkiye'den ayrılmadan önce, partiden gerekli talimatları almak üzere üst düzeyde bir yönetici ile buluşmuştu. Kim olduğunu hatırlamıyorum. Belki de Zeki Baştımar'dı diyeceğim ama, sanmıyorum. Çünkü Necil'in naklettiği bu talimatlar, eli ayağı düzgün bir şekilde söylendiği belli olan şeylerdi ki, ilerde yakından tanıyacağım Zeki Baştımar'ın o sırada da böyle derli toplu bir şekilde konuşabileceğini pek sanmıyorum.

19 Ocak 1951 günü geldi çattı. Ondan dört yıl öncesinde olduğu gibi aynı rıhtımdan hareket ediyorduk. Şu farkla ki, bu kez rıhtım, bizi geçirmeye gelenlerle dolu değildi. Ve bu kez geminin burnunda değil kıçında duruyor, ileriye doğru bakmaktan belki ürktüğümüz için ve geride bıraktıklarımızı bir daha kolay kolay göremeyeceğimizi belki kendimize bile itiraftan çekindiğimiz halde ta içimizde bir yerlerde duyduğumuz için, gözümüzü giderek uzaklaşan sahilden ayıramıyorduk. Bir ara uzakta Saray Burnunun tam burnunda, benim İstanbul'dan ayrılmadan önce ısmarladığım fakat bitip bana yetiştirilemeyen ayakkabılarımı, havaya doğru kaldırdığı elinde sallayan Muzaffer'i gördüm. Sonra öğrendim, son dakikada bunları alıp bana verebilmek için rıhtıma koştuğunu, fakat yetişemeyince Sarayburnundan bana salladığını. Gözden kaybolunca kadar baktım Muzaffer'e. Onun giderek ufalan çizgileriyle birlikte, İstanbul'un o kadar sevdiğim görüntüsü de yavaş yavaş siliniyordu. İstanbul'la, bir daha kırk yıl sonra görebileceğim İstanbul'la vedalaştım.

Dördüncü Bölüm

TÜRKİYE'DEN KESİN GİDİŞ

Paris, sevgilim

Gemi, önce İstanbul limanından ayrılıncaya, sonra da Türkiye sularından çıkıncaya kadar huzursuzluk yakamızı bırakmamıştı. Aldığımız tutuklama hazırlıkları haberinin her an fiiliyata dönüşebileceğinden ve bizi yoldan çevireceklerinden endişe ediyorduk. Endişemiz boşunaymış. Bize gelen haberin de pek güncel olmadığını, daha sonraları yapılması tasarlanan büyük tutuklama hazırlıklarının söz konusu olduğunu ileride öğrenecektik.

Açık denize çıkıp da Akdeniz'in, o güzelliği tarif edilemez koyu mavi sularını gördüğüm zaman, içimi büyük bir huzur ve mutluluk sardı. Küpeşteye dayanmış denizin derinliklerini seyrediyordum. Geminin hemen yanı başında yüzen, hayatımda ilk olarak gördüğüm, koskocaman bir deniz kaplumbağasının koyu mavilikler içindeki yeşilliğinden gözlerimi ayıramıyordum. Doğanın beni büyüleyen bu eşsiz güzelliği karşısında, geleceğin bilinmezlikleri, bana çok uzaktaymış gibi geliyordu.

Yılmaz'la sadece aynı gemide yola çıkacağımızı sanmıştım ilkin, fakat yolculuktan galiba bir gün önce, yurt dışında birlikte parti çalışması yapacağımız, hem Yılmaz'a hem Necil'e bildirilmişti. Gemide aramızda bu konuya ilişkin bir konuşma geçti mi hatırlamıyorum. Sanmıyorum. Çünkü Yılmaz da disipline son derece uyan bir insandı. Birlikte çalışacağımızı bildiğimiz halde buna ilişkin konuşmaları, iş somutlaştığı vakit yap-

manın daha doğru olacağını düşünmüş olmalıyız.

Yolculuğumuz, Yılmaz'ın bavulundaki reçel kavanozunun kırılıp bavulu ve içindekileri rezil etmesinin dışında, arızasız geçti.

Bize verilen görev çok ciddiye benziyordu. O sıralarda artık çoktan Paris'e gitmiş olan Sevim Tarı, Necil ve ben yurt dışındaki başlıca parti grubunu oluşturacaktık. Yapılacak tüm işlere ilişkin kararlar, üç kişiden oluşan bizim grupta alınacaktı, sonra gerekirse diğer parti üyeleriyle de iş toplantıları yapılacaktı. Almanya'ya giden Yılmaz bize bağlanıyordu. Ayrıca, Türkiye ile temas yolları da düşünülmüştü. Belirli aralarla gelecek bir kurye, aramızdan biri ile buluşacaktı. Hattâ bu temas için gerekli parola bile söylenmişti.

Paris'te partili olarak, bize sadece Sabiha Sertel, Yıldız Sertel ve Ulvi Uraz'ın isimleri verilmişti. Oysa o sıralarda orada olan Barkev Şamikyan ve Vartan İhmalyan'ın da TKP üyesi olduklarını daha ilerde öğrenecektik. Fahri Petek'in parti çalışmalarının dışında bırakılması gerektiği önemle belirtilmişti. Buna ilişkin bir neden gösterilmemişti ama, parti başında bulunanların her sözlerinde bir hikmet bulunduğu, her konuda bizim bilmediğimiz birçok şeyi bilerek karar verdikleri söylenirdi daima. Fahri'yle ilgili bu talimatın, aramızdaki dostlukta bir takım sorunlara yol açacağını sezinliyordum. Kaldı ki, bu türden tembihlere akıl erdirmekte güçlük çekiyordum. Nasıl olur da bir insana, kendisini partili bilmesi söylenir, fakat parti çalışmalarına katılması yasaklanırdı? İlerde de karşılaşacağım ve akıl erdiremeyeceğim benzer yasakların nedenini, o sıralarda henüz ne sormaya cesaret edebiliyordum ne de soracak insan vardı.

Hotel İdeal

Paris'e varır varmaz Sevim'in kalmakta olduğu, Port d'Orleans'daki Hotel İdeal'e inmiştik. Fahri, artık kendisine pahalı

geldiği için, eskiden kaldığı bu otelden ayrılmış, Boulevard St. Denis'de ucuza bulduğu, hizmetçi odası denilen, tavan arası odalarından birine taşınmıştı. Sevim bize, otelde kendi kaldığı odanın tam karşısındaki odayı ayırtmıştı. İki odanın kapıları ufacık bir antreye açıldığı için, bu antrenin koridora bakan kapısını kapattığımızda, ayrı bir dairede imişiz gibi oluyordu.

Genelde uyumlu çalışan grubumuzda ufak tefek bir takım sürtüşmeler yok değildi. Şimdi geriye doğru bakıp düşündüğümde bunların, karakter farklarından ziyade, yapılması gereken işleri somutlaştıracak ve kendimizi bütün gücümüzle bunlara verecek imkânların olmayışından kaynaklandığını anlıyorum. İnsanın, başını kaşıyacak vakit bile bulamadan işe koyulduğu ve yaptığı iş kendisini doyurduğu sıralarda karakter ve kişilik farklarının, sürtüşmelere pek yol açmadığını ilerde gördüm. Bizden büyük işler bekleniyordu ama, hiçbir araç verilmemişti elimize. Ne Fransız Komünist Partisi'nden yardım isteyebileceğimiz bir resmî temasımız, ne başvurup akıl danışabileceğimiz bir adres, ne parasal yardım, hiç bir şey! En büyüğü 25-26 yaşlarında üç deneyimsiz genç, daha yüzmeyi öğrenmeden, derin sulara atılmıştı. Üstelik, gerek Sevim'e gerekse Necil'e, Türkiye'de yaptıkları temaslar sırasında başka başka şeyler söylendiği meydana çıkıyor, bu da tatsızlığa neden oluyordu. Üç kişilik grubumuzun, aramızdan birini grup sekreteri seçmesi sırasında olanlar, bunun tipik bir örneğidir.

Necil'e Türkiye'de iken verilen talimata göre, Paris'te grup olarak çalışmaya başladığımız zaman grup sekreterimizi, aramızdan kendimiz seçecektik. Necil bunu söyleyince Sevim'in canının sıkıldığı hemen belli oldu. Nitekim anlaşıldı ki, ona da Paris'e giderken verilen talimatta, kurulacak grubun sorumlusunun Sevim olacağı söylenmiş. Bu durumda Sevim'e göre, sekreterin kim olacağı, böylece Türkiye'de tayin edilmiş oluyordu. Sevim bunu söyleyince, bu kez bozulma sırası Necil'e geldi. Bana, kimse bu konuda hiçbir şey söylemediği için, hem tama-

miyle rahattım, hem de aslında sekreterin kim olacağı beni pek ilgilendirmiyordu. Madem Sevim belirlenmişti, o halde Sevim'in sorumlu kalmasını kararlaştırdık. Fakat gerek Necil gerekse Sevim, bu meselede olgun hareket ettilerse de, ikisinin de içinde bir burukluk kaldı. Anlaşılan bizim tepemizdekiler, mavi boncuk politikası güdüyorlardı.

Bana gelince, Fahri konusunda Sevim'le aramızda ikimizin de açıkça söylemediğimiz bir kırgınlık oldu. Sevim, Fahri'den pek hoşlanmıyordu. Onunla dostluğumuza karışmamakla birlikte bundan rahatsız olduğunun farkındaydım. Türkiye'den aldığımız, Fahri'yi çalışmalarınızdan uzak tutmak talimatı da onunla eskisi gibi buluşmamızı zorlaştırdığı için Fahri'yle ilişkilerimiz gevşedi.

Ben, Komintern'in Yugoslavya hakkındaki kararı olayında Fahri'nin göstermiş olduğu yiğitliği, onunla olan ilişkimiz konusunda gösterememiş olduğum için çok üzgünüm. Çok ilerde bunu telâfi edecektim, ama Fahri, aramızın neden böyle soğuklaştığını uzun zaman anlayamayacaktı.

Barış Yolu

Sekreterlik faslı tatlıya bağlandıktan sonra, bir iş bölümü yapmaya çalıştık. Sevim, eskiden de ona verilmiş olan Jön Türkleri derleyip toparlama işine devam edecekti. Yeri gelmişken söyleyeyim, Türkiye Komünist Partisi, kendisinden tamamen ayrı ve müstakil olarak başlamış olan Jön Türkler hareketine sahip çıkmak istemiş, bunun için Türkiye'den çıkarken Sevim'e verilen Jön Türkleri çekip çevirme ödevi, bize de, onlara farkettirmeden Jön Türkleri idare etmeye çalışmak şeklinde tekrarlanmıştı. Fakat, bu idare işi nasıl düşünülmüştü, bilemiyorum. Zira, biz bu kez Paris'te partililer olarak bulunduğumuz için, Jön Türkler hareketine katılmamız, parti yönetimince uygun görülmemişti.

Bize adları verilen partili arkadaşlarla, Yıldız Sertel, Sabiha Sertel ve Ulvi Uraz'la buluşarak aktif çalışma yollarını aradık. Böyle zamanlarda insanın aklına ilk gelen şey, bir gazete, bir dergi çıkarmak oluyor. Adını, Sevim'in koyduğu ufacık dergimiz Barış Yolu, bu ortamda çıkmaya başladı. Mumlu kâğıda yazıp bastırdığımız, arada bir resimlerle de süslemeye çalıştığımız bu derginin resimlerini Sevim, saatlerce uğraşarak mumlu kâğıt üzerine çizerdi, yazıların bir kısmını aramızda iş bölümü yaparak biz yazar, bir kısmını başka dergilerden çevirirdik. Bunların çoğunu mumlu kâğıtlara ben daktilo ederdim. Yazıların konusu, Kore Savaşı, Amerikan emperyalizminin Türkiye üzerinde tezgâhladığı oyunlar, barış, Sovyetler Birliği'nin barışı korumak uğrundaki çabaları, dünyadaki işçi ve emekçi hareketleri, halkların özgürlük mücadelesi gibi konulardı. Büyük bir coşkuyla çalışıyorduk. Bu dergiciği kendi paramızla çıkartır, otel odasında Ulvi'nin eşi Selçuk da dahil, hepimiz bir araya gelerek paketler, adreslerdik. Derginin Türkiye'ye ulaşmasına Vartan da yardım ederdi. Sonradan öğrendiğime göre, Vartan'ın o zaman Lübnan'da yaşayan kardeşi Jak da dergilerin bir kısmını Lübnan'dan Türkiye'ye postalarmış. Adreslerin çoğunu telefon rehberlerinden çıkarırdık. Barış Yolu'nun, küçücük cüssesine karşın Türkiye'de yankısı hiç de az olmadı. Elimde hâlâ birkaç sayısı kalmış olan bu dergilere, bugünkü kafamla baktığımda, yazıları da, dergiyi de ilkel buluyorum ama, her şeyi kendi ortamında, kendi koşullarında değerlendirmek gerekir. Barış Yolu da o günün koşullarında ve o günkü olanaklar dahilinde görevini yerine getirmiştir.

Nâzım Hikmet'in, Seni düşünüyorum, İstanbul'um başlıklı şiirinde bile bu derginin adının geçtiği dizelerin olması, Barış Yolu'nun çıkmasına ve dağıtılmasına katkısı olanlar için -hâlâ yaşayanlar, çok az kaldık- gurur kaynağıdır.

seni düşünüyorum tomacı Rahmi
belki bu sabah basıldı evin
belki şimdi birinci şubedesin
kolların kelepçeli arkadan
kan içinde yüzün gözün
biliyorum söyletemezler "barış yolu"
dergisini kimden alıp dağıttığını.

Bu dergi çalışmaları, zamanımızı oldukça dolduruyordu. O sıralarda en çok istediğimiz şeylerden biri, Fransız Komünist Partisi ile resmî bir temas kurulabilmesi, aramızdan birinin FKP'ye Türkiye Komünist Partisi'nin temsilcisi olarak resmen tanıtılmasıydı. Bu gerçekleşirse, çalışmalarımızın çok daha verimli olacağından, birçok işimizin kolaylaşacağından, örneğin Barış Yolu dergisinin daha derli toplu olarak çıkabileceğinden, mumlu kâğıt gibi en ilkel yöntemlerden kurtulabileceğimizden emindik. Türkiye'den çıkarken, bizimle yapılacağı vadedilen ilk temasta, bu konuyu tekrar gündeme getirmeye ve mutlaka çözülmesini istemeye karar verdik.

Nihayet beklediğimiz haber geldi. Marsilya'da yapılacak bu buluşmaya, grubumuzun sekreteri olarak, Sevim'in gitmesi gerekiyordu. Gitmesine gitti ama biraz düş kırıklığına uğrayarak eli boş döndü. Bize somut hiç bir bilgi gönderilmemiş, bizden somut hiç bir şey istenmemiş, hattâ o zamana kadarki çalışmalarımızın her hangi bir değerlendirmesi bile yapılmamıştı. Bu buluşmada Sevim, aramızdan birinin, Türkiye Komünist Partisi'nin temsilcisi olmasını sağlayacak resmî bir belgenin gönderilmesini istediğimizi ısrarla bildirmişti. Buluştuğu şahıs, bu konuda fikir yürütecek bir konumda değildi. İsteğin iletileceğini bildirmekten başka bir şey yapamazdı.

O yaz düzenlenecek Dünya Gençlik Festivali'ne, mutlaka Türkiye'den katılımın sağlanmasını da o buluşmada istemiştik. Bu istek, yerine getirildi.

Berlin'de Dünya Gençlik Festivali

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Halk Demokrasileri ülkelerinde en başarılı girişimlerden biri bence, Dünya Gençlik Festivallerine yer verilmesi olmuştur. Bunlardan ilki, 1947 yılında Prag'da yapılmış, buna 71 ülkeden 7.000 genç katılmıştı. İkincisi, 1949 yılında Budapeşte'de yapıldı. Türk gençlerinin ilk defa katıldıkları üçüncüsü ise, 1951 yılında Doğu Berlin'de düzenlendi ve Demokratik Almanya'nın başkenti Berlin 104 ülkeden 30 bine yakın genci konuk etti. Ondan sonraki yıllarda 1953 Bükreş, 1955 Varşova ve 1957 Moskova festivalleri bunları izledi. Yanlış hatırlamıyorsam, son olarak Viyana'da gençlik festivali düzenlenmişti. Değişen koşullarda, değişen ortamda bu festivaller, giderek önemini ve hattâ amacını yitirmiştir.

Düşünüyorum da, her dönemin gençliğinin yığınsal olarak katıldığı dünya çapında bir hareket oluyor. Bizim gençliğimizde bu hareket, Dünya Gençlik Festivalleri olmuştu. Sonra Hippiler çıktı ortaya. Her ne kadar bazıları, şimdi buna itiraz edeceklerse de, Hippi hareketi, bence, bizim kuşağımızın festivallerinde olduğu gibi, "bir şeye" karşı duyulan tepkiydi, başka türlü bir dünya, başka türlü bir yaşam isteminin ve özleminin dile getirilmesiydi. Sonra 1968 gençliği geldi. Dünyayı sarstılar. Paris'te kaldırımları sökenlerle, Çekoslovakya'da "Prag Baharı" için savaşanlar kendi düşlerindeki ve düşüncelerindeki özgür ve âdil dünyanın savaşımını veriyorlardı. O hareketlerin önde gelenleri, bugün, içinde yaşadıkları düzenle iyi kötü bütünleşmiş haldeler. Günümüzde globalizme, yani küreselleşmeye karşı mücadele birinci plana çıkıyor. Cenova'da toplanan ve çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu 150 bin kişinin küreselleşmeye karşı direnişi, dünyayı sarstı. Acaba günlerimizde Cenova'da, Brüksel'de ve dünyayı yönetmek isteyen uluslarüstü tekellerin temsilcilerinin toplandıkları her kentte gösterilere katılanlar, bundan on beş yirmi yıl sonra nerede olacaklar, ne is-

teyecekler, ne yapacaklar? Ve acaba o zamanın genç kuşakları, hangi hareket etrafında toplanacaklar?

Bu satırların, karamsar bir izlenim vermesini istemiyorum. Ve bütün bunların boşuna çabalar olduğunu hiç mi hiç aklıma getirmiyorum. Tam tersine, bence gelişmenin sarmalının kaçınılmaz yolu budur. Bütün bu hareketlerin toplumu ve insanlığı ileriye doğru götürmeye katkısı olmuştu, bugün de oluyor. Ben, Berlin Festivaline katılanların, ondan sonra nasıl bir yol izlediklerini, ne olduklarını -birkaç kişinin dışında- elbette bilmiyorum. Ama biz, Berlin Festivaline katılan gençler, muazzam bir hareket oluşturduğumuz inancındaydık ve bunun heyecanını duyuyorduk. Hep bir ağızdan festival marşını inanılmaz bir coşkuyla söylerken, "halklara mutluluğu getireceğimize, savaşı ve korkuyu yeryüzünden ebediyen sileceğimize" ant içiyorduk.

Berlin Festivali son derece politik bir buluşma olmuş, çok iyi örgütlenmişti. Bunda kuşkusuz ev sahipliğini Demokratik Almanya'nın gençlik örgütü FDJ'un yapmış olmasının aslan payı vardır. Almanlar disipline dayalı organizasyon işlerini son derece iyi bilirler.

Türkiye'den de katılım olması isteğimiz karşılıksız bırakılmamış, liseyi yeni bitiren Erem Esen ve İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği üyelerinden Halim Spatar da Berlin Festivaline katılmak üzere gönderilmişlerdi. Erem, bizimle beraber Berlin'e hareket etmek üzere Paris'e gelmişti. Halim'in festivale hangi yolla, kimlerle geldiğini hatırlamıyorum. Fransa'da yaşayan bizler, Fransız Demokratik Gençlik Örgütü'nden yardım görüyorduk. Bu örgütte, komünist gençler ağırlıktaydı. Bir avuç Türk gencinin festivale katılabilmesinin yükünü, Fransız Gençlik Örgütü üstlendi. Fransızlarla beraber, onların yardımıyla yola çıktık.

Festivale hazırlananlar yalnız bizler değildik. Gençliğin dünya çapında bu kımıldanışından ürken karşı taraf da hazırlanı-

yordu. Karşı taraf deyimini kullandığımı şimdi biraz şaşırarak fark ediyorum. Ama gerçekten de ikiye bölünmüştü o sıralarda dünya. Soğuk Savaş, bizim taraf ve karşı taraf arasında olanca hızıyla sürüyordu. Evet, karşı taraf da hazırlıklarını sürdürüyor ve festivale katılımın kabil olduğu kadar az olması için her türlü engeli çıkarıyordu. Yollarda neler yaptıklarını gazetelerde okuyorduk. Paris, festivale doğru yol alan dünya gençlerinin buluştuğu merkezlerden biriydi. Çeşitli ülkelerden gelerek Paris'te buluşan gençler, buradan trenlerle yola çıkıyorlardı. Fransız Gençlik Örgütü, yolda kabil olduğu kadar az fire vermemiz için, gençlerin ufak gruplar halinde, günlerce öncesinden yola çıkmalarından yana karar almıştı. Biz Türk gençleri de yola hep birlikte çıkmadık. Yıldız baştan gitti, Sevim, sanıyorum Erem'le birlikte, onu izledi. Ben Necil'le beraber son olarak yola çıkanlar arasındaydım. Birçoğumuz inanılmaz maceralardan, türlü zorluklarla dolu yollardan geçerek festival yeri olan Doğu Berlin'e varabildik. Biz de dahil olmak üzere birçok kişi, festivalin açılışına yetişemedik.

Bizim Berlin yolumuz

Hareket günü Paris'ten İsviçre'ye doğru yola çıkan trende, festivale giden gruplar arasında, Fransızların yanı sıra Madagaskar'dan, Latin Amerika ülkelerinden, Kıbrıs'tan, İsrail'den gelenler vardı. İsviçre'de başkaları da grubumuza katıldı. O sıralarda trenlerde, tahta sıraları olan üçüncü mevki vagonlar ve kompartımanlar da bulunuyordu. Biz tüm gençler yanımıza kabil olduğu kadar az eşya almıştık ve en ucuz olan tahta sıralı vagonlarda çıkmıştık bu yolculuğa. Pasaport kontrollerinde dikkati çekmemek için hepimiz bir vagona doluşmuyor, kabil olduğu kadar farklı yerlere dağılıyorduk. İsviçre'yi nispeten rahat geçtik. Fakat o sırada dört devletin işgalinde bulunan Avusturya'ya geldiğimiz anda iş değişti. Yol boyunca Fransız

ya da Amerikan askerlerinin sürekli kontrolünden bir türlü kurtulamadık. Anlaşılan trenimiz, Avusturya'nın Fransız ve Amerikan işgali altında olan bölgelerinden geçiyordu. Amerikan askerleri, neredeyse adım başı treni durdurup kontrol ediyorlar, festivale gittiğinden şüphe ettikleri gençleri zorla trenden indiriyorlardı. Trenden indirilen gençler, daha sonra gelen başka bir trene binerek, hep devam ettiler yollarına. Gene bir kontrol geldiği fark edilir edilmez, haber gençler arasında yıldırım hızıyla yayılıyor, her birimiz ayrılıp başka bir köşeye gidiyorduk. Necil'le benim böyle bir Amerikan kontrolünden, Amerika'nın sadık dostu ve müttefiki Türk pasaportlarımız sayesinde çok rahat kurtulduğumuzu, aynı kontrolde iki Latin Amerikalı gencin yaka paça trenden indirildiğini hatırlıyorum. Bu gençlerle sonra Berlin'de festivalde buluşmuştuk. Ne yapıp yapıp Berlin'e kadar gelebilmişlerdi.

Dura kalka ilerleyen trenimiz, nerede olduğunu bilmediğimiz bir çayırın ortasında, stop etti. Lokomotif trenden ayrıldı, sonra vagonların bir kısmını içindeki yolcularla birlikte alarak gitti. Tahta sıralı vagonlar ve bu vagonların genç yolcuları olan bizler, orada kalakaldık. Galiba Amerikan işgal bölgesindeydik ve Amerikalılar, festivale giden gençlerin yolunu kesmek için bu radikal yolu bulmuşlardı. Güneşli güzel bir gündü. Hepimiz vagonlardan inip çayıra yayıldık. Orada ne kadar kalacağımız belli değildi. Allahtan hava sıcaktı ve biz gençtik. Bir ara kızlar, çayırın kenarından geçen ufak bir derecikte çamaşır bile yıkayıp kurutmak için çalılara serdiler. Bütün zorluklara rağmen, gençliğin verdiği umursamazlıkla gülüp oynuyor, yemeklerimizi, suyumuzu paylaşıyorduk.

Bu arada tüm bu gençlerden kendilerini sorumlu bilen Fransız gençlik örgütünün, bizden daha yaşlı ve deneyimli olan yöneticilerinden bir grup, yolumuza devamı sağlamak için gerekli başvuruları yapıyor, gerekli temaslarda bulunuyorlardı. Bunlar nasıl yapılıyordu hiç bilmiyorum. Hatırladığım tek

şey, bizim grubumuzun şefinin Lorant isimli bir Fransız olduğu ve ne yapacağımızı, onun bize bildirdiği idi. (Lorant ilerde Fransız Komünist Partisi'nden milletvekili olmuştur.) Kendimizi, bizden yaşça büyük olan, güvendiğimiz bu gencin eline bırakmıştık. Lorant ve yanındakiler ne yaptılar ne ettiler bilmiyorum, çok uzun bir beklemeden sonra bir lokomotifin gelerek trene bağlandığını sevinçle gördük. Hemen doluştuk vagonlarımıza. Bu tren bizi bir Avusturya kentine, galiba İnsburg'a kadar götürdü. İnsburg'da trenden inildi ve orada bir ahırda, ciddî söylüyorum büyük bir ahırda topladılar hepimizi. Bizden evvel yola çıkan ve döküle döküle, günler sonra bu kente varanlarla da bu ahırda buluştuk. Bizden sonra da gençler tek tük ya da gruplar halinde gelmeye devam etti. Lorant'ın, kuşkusuz Avusturya gençlik örgütüyle temasa geçerek, bize sağladığı sandviçleri dağıttılar. Lorant, yüksekçe bir yere çıkarak hepimize hitaben yaptığı konuşmada, sakin olmamızı, bu geceyi burada geçirdikten sonra ertesi sabah dikkati çekmemek için küçük gruplar halinde yola çıkacağımızı söyledi. O gece, yere atılan samanların üzerinde yattığımız ahırda, en tatlı uykularımızdan birini uyuduk.

Sonrasını hayal meyal hatırlıyorum. En belirgin anım, gene bir Avusturya kentine, bu sefer Linz'e gelmemizdir. Trenden indiğimizde, diğer yolcularla karışmamamız için, hemen yanımızda peydah olan, bizi bir araya toplamakla görevli Fransız gençleri, "gaulois, gaulois" diyorlardı alçak sesle. Fransızları ve onlarla birlikte gelenleri aramak için kullanılan bu parolayı duyanlar, dağılmadan bir yere toplanıyor, öyle ilerliyorduk. Böyle yürüye duralım, bir süre sonra bizi, bu kez, "fritz, fritz" diyen Avusturyalı gençler teslim aldı ve tramvaylara bindirerek, şehrin içinden geçen bir nehrin ayırdığı Sovyet sınırının başındaki köprüye götürdüler. Köprünün karşısı artık Sovyet işgal bölgesiydi. Hayatımda şapkasının ortasında kızıl yıldız bulunan ilk Sovyet askerini orada gördüm. Fritz, fritz diyen Avus-

turyalı genç bizi, köprünün başında bıraktı. Köprüden geçerek Sovyet askerinin bulunduğu tarafa gittik. Asker -tabiî durumdan haberi olduğu için- pasaportlarımıza şöyle bir bakarak, sınırın bariyerini açtı, geçtik. Bundan sonra artık kimse bizi rahatsız etmeyecekti. Öyle de oldu.

Bizi Doğu Almanya'dan geçirerek Berlin'e götürecek özel tren, garda bekliyordu. Lokomotifin her yanından bayraklar, çiçekler sarkıyordu. Gelin gibi süslenmişti vagonlar. İstasyonda gençler, ellerindeki kahvaltı ve yemek paketlerini bizlere verdiler. Trenimize bindik. Bu sefer hiç durmadan ta Berlin'e kadar gidecektik. Bizi bu yolda sarsan tek şey, Dresden'den geçerken karşılaştığımız korkunç manzara oldu. Trenin pencerelerine toplanmış, bir korku filmi seyreder gibi bakıyorduk karşımızdaki dehşetli görüntüye. Dresden'in İkinci Dünya Savaşı'nda bombardıman edildiğini, yıkıldığını hepimiz duymuştuk ama, böylesine yerle bir edilen bir şehir olabileceğini aklımızın köşesinden bile geçirmemiştik.

Festivalin ikinci açılışı

Günlerce süren bu yolculuk nedeniyle festivalin açılışını kaçırmıştık. Yanılmıyorsam, festivalin üçüncü gününde varabildik Berlin'e. Bizler gibi yolda döküle döküle gelen gençler için Berlin'in meydanlarından birinde ikinci bir açılış töreni yapıldı. Bu törende bizi karşılayanlar arasında dünyanın en büyük sürprizi vardı. Kurulan tribünde, bizleri selâmlayanların hemen ortasında, bütün haşmetiyle Nâzım Hikmet duruyordu. Yanında, Vietnam'a asker ve silâh taşıyan bir Fransız treninin önüne yatarak trenin hareketini engellediği için, Fransa'da günün kahramanı olan genç bir kız, Raymonde Dien. Festivalin açılışına yetişememiştik ama, hem yaşadığımız bunca maceranın kazandırdığı deneyim, hem de bizleri bekleyenin ve yaptığı kısa bir konuşmayla hepimizi selâmlayanın Nâzım Hikmet olma-

sı, açılışa katılamamanın üzüntüsünü gölgede bırakmıştı.

Berlin Festivaline katılanların, çok erkenden yola çıkanlar hariç, hemen hepsinin ayrı bir macerası vardır. Örneğin Almanya'dan Almanlarla beraber yola çıkan Yılmaz ve yanındakiler sınırı geçerken, onları engellemek için askerler havaya ateş etmişlerdi. Çayırda saklana saklana sınırı geçmek zorunda kalmışlar ve Berlin'e bizden daha geç varmışlardı. Halim Spatar'ın nasıl gelebildiğini hiç hatırlamıyorum. Ama gelmişti, oradaydı. Yazık, o zaman herkes başından geçenleri en azından bir öykü olarak yazsaydı çok güzel bir festival kitabı, festival anıları çıkardı ortaya.

İnsan gençken böyle şeyleri hiç düşünmüyor. Anılarını hiç unutmayacağını sanıyor. Bir gün yaşlanacağını, başından geçenleri başkalarının da bilmek isteyeceğini ve anlatmaya çalıştığı zaman da hatırladıklarının giderek azaldığını dehşetle göreceğini, gençken hiç ama hiç aklına getirmiyor.

Anı yazmaya oturmak, ölümün yaklaştığı anlamına gelir. İnsan ancak o zaman, yaşamına geriye doğru şöyle bir bakmaya ve kendisiyle hesaplaşmaya razı olabiliyor. Ama işte bunun da kötü yanı, hatırlananların artık eskiden olduğu gibi canlı olmaması. Günce tutmak varmış ama, bizim yaşadığımız hayatta, kimin aklına gelirdi olanı biteni günü gününe yazmak. Ve buna kimin zamanı oldu ki!

Gün, Gün! Unuttun mu konspirasyonu?!

Nâzım ağabey

O gün ilk defa gördüğüm Nâzım Hikmet, benim için o andan itibaren ölümüne kadar, Nâzım ağabey oldu. Sevilmeyecek, hayran olunmayacak bir insan değildi Nazım ağabey.

1950 yılında dünya çapında başlayan Nâzım Hikmet'i kurtarma kampanyası sonucu hapisten çıktıktan sonra Nâzım ağabey, o kadar istemesine rağmen sakin bir hayat yaşayamamış,

bir taraftan geçim zorlukları çekmiş, bir taraftan hapiste hastalanan yüreği onu her an tedirgin etmiş ve bütün bunlar yetmiyormuş gibi, polis bir an olsun yakasını bırakmamış, sürekli bir izleme altına alınmıştı. Her şeye rağmen dayanıyor ve Münevver'le birlikteki yaşamı, yeni doğan Memed'i ve yeni yazdığı şiirleri, onu mutlu ediyordu. Ne var ki, köşesine çekilen Nâzım Hikmet bile büyük bir tehlikeydi Türkiye'de egemen çevrelerin gözünde. Ve Nâzım'ın gölgesinden bile korkanlar, büyük şaire karşı korkunç bir komplo hazırlayarak, onu askere almaya karar verdiler. Nâzım Hikmet'i, 49 yaşında ve kalbi hasta iken askere almaya kalkışmak, eğer kalbi bu eziyete dayanacak olursa, kim vurduya getirmeye hazırlanmakla eş anlamlıydı. Nâzım Hikmet, ancak askere alınması söz konusu olduğu zaman kaçmıştı Türkiye'den. Yoksa Türkiye'yi terk etmeye, "memleketim, memleketim" diye diye yâd ellerde ölmeye hiç ama hiç niyeti yoktu...

Ben, ilk defa Berlin Festivalinde, bizleri karşılamak için yapılan açılış merasiminde, tribünde gördüğüm Nâzım Hikmet'le birçok kez buluşmak, onunla birçok şeyi konuşmak, hattâ beraber çalışmak mutluluğuna erişmiş insanlardan biriyim. Şimdi yaşadıklarımı yazarken, Nâzım hakkındaki anılarımı da anlatarak bir gönül borcumu yerine getiriyorum.

1955 yılında, çalıştığım Budapeşte Radyosu'nun Türkçe yayınlarında, dinleyicilerden gelen birçok mektupta sorulan bir soruyu, kendisiyle yaptığım bir söyleşide Nâzım Hikmet'e sormuştum. Dinleyici-lerimiz arasında, "Nâzım Hikmet neden Türkiye'den gitti? Neden burada bizimle beraber kalıp bize faydalı olmadı?" gibi soruları olanlar çoktu. Nâzım Hikmet'in bu sorulara verdiği yanıtı, dinleyicilerimize yayınlarımız sırasında birkaç defa, çeşitli vesilelerle dinletmiştik. Şimdi bu satırları okuyanlar arasında, belki de bu söyleşiyi dinleyenler vardır. Ama dinleyememiş olanlar bulunabileceği gibi dinleyip unutanlar da az değildir. Nâzım Hikmet'in o konuşmada söy-

lediklerini olduğu gibi buraya alıyorum:

"Bütün Türkiye'deki okuyucularıma, beni sevenlere ve yurttaşlarıma bir hakikati açıklamak istiyorum.

Ben eğer Türkiye'den çıkmasaydım öldürülmüş olacaktım.

Gayet basit. Birbiri ardına on üç sene hapiste yattım. Bu on üç senelik hapis, doğrudan doğruya işlediğim bir suçun karşılığı değildi. Uydurulmuş bir suçun, omzuma yüklenen bir suçun cezasıydı. Bu yetmiyormuş gibi hapisten çıktıktan sonra, 50 yaşına basmama ancak bir yıl varken ve yüreğim dehşetli hastayken, beni askere almak istediler. Yani 49 yaşında ve on üç yıl hapiste yatmış bir insanı askere almak istediler.

Ben askerden kaçan adam değildim, ama o yüreğimle askere gitmek, basit bir nefer olarak talim meydanına çıkmak, elbette basit bir neferliğin büyük şerefi vardı, ama bu büyük şerefi hayatımla ödemem demekti.

Haber aldığıma göre, beni sadece askere alacak değillerdi, askere almak bahanesiyle harcayacaklardı. Sonra, Nâzım Hikmet askerden kaçtı ve kaçarken öldürdük, diyeceklerdi.

Şimdi buradan açıklayamam vesikalarımı, fakat Menderes hükümetinin bana böyle bir tuzak kurduğuna dair elimde gayet kuvvetli vesikalar da var. Gün gelince bu da ortaya çıkar.

Onun için, elbette ki memlekette kalsaydım çok daha faydalı olurdum. Ama cesedim memlekette kalsaydı, size şimdi yaptığım hizmeti dahi yapamazdım."

Nâzım benimle bu konuşmayı yapalı 45 yıldan fazla zaman geçti aradan. O, Türkiye'de büyüyen işçi hareketinde bayrak olduğu günleri göremedi. Şiirlerinin türküleşip söylendiğini duyamadan, adına geceler tertiplendiğinden, radyolarda, televizyonlarda programlar düzenlendiğinden habersiz öldü. Bunun yalnızca onun yazgısı olmadığını, daha birçok büyük insanın, tarih boyunca aynı kaderi paylaştığını bilmek, bir derece hafifletiyor insanın kahrını. Ama bir zamanlar Nâzım Hikmet'in adının anılmasının bile yasak olduğu Türkiye'de, onu

ananların, şiirlerini okuyanların, "vatan haini" diye damgalandıkları, eziyet gördükleri, hattâ hapsedildikleri Türkiye'de, Nâzım'a o zamanlar vatan haini diyen kişilerle aslında aynı çizgide olan kimilerinin, günümüzde, demeçlerinin, söylemlerinin etkili olması için Nâzım Hikmet'ten alıntılar yaptıklarını duymak, görmek insanı şaşırtıyor, hattâ öfkelendiriyor. Bundan kısa bir süre önce kapatılan Refah Partisi'nden bir milletvekilinin, kendisine soru soran gazeteciyi, Nâzım Hikmet'in, "sen yanmasan ben yanmasam biz yanmasak, nasıl çıkar karanlıklar aydınlığa" dizelerini söyleyerek yanıtladığını televizyonda duyunca kulaklarıma inanamadım. Nâzım yaşasaydı bilmem buna sevinir miydi? Sevinirdi belki de. Çünkü her büyük sanatçı gibi Nâzım da çok hoşgörülüydü. Ama bir zamanlar bana yasaklanmış olan bu dizeleri, bunları yasaklayanlarla aynı safta oldukları kuşku götürmeyen kişilerin böyle uluorta ağızlarına almaları beni sevindirmiyor, sinirlendiriyor, kızdırıyor. Kızdırıyor, çünkü Türkiye değişti değişmesine ama, o insanların içtenliğine inanabileceğim kadar değişmedi. Nâzım Hikmet'e, Vasiyet isimli şiirinde istediği gibi Türkiye'de bir çınarın altında yatmayı bile hâlâ çok görenler, şimdi kendi demeçlerinin anlamlı, etkili ve güçlü olması için nasıl hak bulabiliyorlar kendilerinde, Nâzım Hikmet'in adını ve şiirlerini kullanmaya, anlayamıyorum bir türlü.

Festival günleri

Nâzım Hikmet'i ilk defa festivalde gördüğüm zaman, Türkiye'den kaçalı pek az olmuştu. Seyahata ilk çıkışı, Berlin'e ilk gelişiydi. Omuzlar, eller üzerinde taşınıyordu. Sevinçliydi, mutluydu. Her gittiği yerde sonu gelmeyen alkışlar "Yaşa Nâzım!" sedaları yükseliyordu. Herkes tarafından bu kadar sevilen, bu kadar sayılan bu insanın bize ait olması nasıl gururlandırıyordu oradaki bir avuç Türk gencini, anlatamam. Nâzım da ilk de-

fa tanıdığı bizleri, onu görmenin mutluluğu yetmezmiş gibi, ayrıca sevindirmek için çırpınıyordu. Eline bir yerden biraz para geçmişti o sıralarda. Dışarda basılan, çevrilen, yığınla şiiri vardı. Başkalarına ne verdi, bilmiyorum ama Yılmaz'a ve Necil'le bana Praktika marka birer fotoğraf makinesi alıp hediye etmişti. Benim praktikam hâlâ durur. Yılmaz'ınki de sonraki yıllarda, Berlin'de kelimenin tam anlamıyla aç kaldığı günlerde, onu biraz olsun kurtardı.

Berlin'de her günümüz dolu ve coşkulu geçiyordu. Gündüzleri dünya gençlerinin birbirlerini daha yakından tanımalarına yardım eden çeşitli buluşmalar düzenleniyor, bu buluşmalarda gençlerin ve ülkelerinin sorunları tartışılıyordu. Bunlardan ikisini, özellikle hatırlıyorum. Biri, Kore delegasyonuyla yaptığımız buluşmaydı. Bu buluşmada, "Kore nire" dedirtecek kadar ilgimiz olmayan bir savaşa, askerlerimizin de Amerikalılarla birlikte katılmalarından ötürü duyduğumuz üzüntüyü ve utancı dile getirmiştik. Koreliler bize karşı biraz soğuk davrandılar gibi gelmişti bana. Korelilerin yüzlerinin genellikle öyle soğukça bir ifade taşıdığından mı öyle gelmişti, yoksa gerçekten mi soğuk davrandılar, bundan hâlâ emin değilim.

Hatırladığım ve beni çok yadırgatan diğer buluşma, Orta Doğu ülkeleri gençlerinin buluşması olmuştu. Bu buluşmaya, Arap ülkelerinin yanında İsrail de davetliydi. Bazı Arap ülkeleri heyetlerinin, İsrailli gencin bu buluşmaya katılmasına nasıl karşı koyduklarını ve İsrailli genci nasıl aralarına almadıklarını çok iyi anımsıyorum. İsrailli'nin iyice boynu bükülmüştü. Unutmayalım, yıl, 1953'tü henüz. Biz Türk gençleri, arabuluculuk yapmaya çalıştıysak da, sonuçsuz kalmıştı. Halklar arasında dostluğu, anlayışı yaymak için bir araya gelen gençler içinde de bu türden anlaşmazlıklar çıkabileceğine, kinli bir düşmanlık duygusuna tanık olunabileceğine biraz şaşırmış ve utanmış, biraz da gelecek açısından umutsuzlaşmıştım. Ondan sonraki olaylar ve bugün hâlâ süren acı çatışmalar, bu umut-

suzluğun yersiz olmadığını maalesef kanıtladı.

Gündüzleri yapılan bu ciddî buluşmaları akşamları, çeşitli ülkelerden gençler tarafından düzenlenen eğlence programları, gösteriler, danslar izliyordu. İnsan, nereye gideceğini ne yapacağını şaşırıyordu âdeta. Her sabah, masada bulduğumuz kumanyamızı alıp yola çıkıyorduk. Dolu dolu geçen bir günün akşamı bize tahsis edilen küçük, tek katlı eve döndüğümüzde masalarımızı yiyecekle dolu buluyorduk. Bize yapılan bu bol keseden ikramların Demokratik Almanya bütçesine hiç de azımsanmayacak bir yük oluşturduğunu birkaç yıl sonra bana söyledikleri vakit doğrusu pek şaşırmadım.

Kaldığımız evde bizim her sorunumuzla uğraşan görevliler vardı. İki Hans ile Doris'i bugün de hatırlıyorum. Hans'ları birbirinden ayırmak için daha yaşlıca ve daha sempatik olana Hasan demeye başlamıştık. Doris, Türkolojiye devam ettiğinden biraz Türkçe biliyordu. Hans'lar Türkçe bilmiyorlardı, ama Almanca'yı iyi bilen Yılmaz'ın her şeye çok yardımı oluyordu.

Festivalin açılış törenini kaçırmıştık, fakat kapanış gecesi muhteşem oldu. On binlerce gencin bir ağızdan söyledikleri gençlik marşı, gökte patlayan havai fişekler, her yeri çınlatan "dostluk, barış" haykırışları, arada bir atılan slogan üzerine on binlerce gencin ağzından perde perde yükselen "Stalin, Stalin" nağmeleri (Biz o zamanlar, Sovyetler Birliği'ne ve onun yöneticisi Stalin'e barışın en büyük güvencesi olarak bakıyorduk) ve toplandığımız büyük meydanın üstünde daireler çizerek dolaşıp duran Batı Berlin'den kalkmış helikopterler, o geceyi unutulmaz yaptı.

Festival süresince, Nâzım ağabeyle birkaç defa bir araya geldik, hattâ birkaç iş toplantısı bile yaptık. Bunlardan birinde, her demokrat kişiyi etrafında toplamayı amaçlayacak bir dergi çıkarmamızın iyi olacağını söylemiş, hattâ bu derginin adının "Tek Cephe" olmasını önermiş, derginin sorumluluğunu benim üstlenmemi istemişti. O sırada giderek kuvvetlenmekte olan

politik doğrultunun, barışsever, yurtsever, demokratik görüşten her insanı, geniş bir cephede bir araya getirmeye yöneldiğini daha sonraları fark etmiştim. Nâzım ağabey beni, (herhalde Fransa'da yaşayan partililerin en genci olduğum için) Türkiye'deki öğrencilerin temsilcisi olarak, Fransız Gençlik Örgütü temsilcilerinden Guy du Colonet'ye tanıttı. İlerde bu tanıştırmanın yardımını da gördük. Nâzım ağabey, benim katılmadığım başka bir buluşmada, Türkiye ile temas kurulması için aramızdan birinin Türkiye'ye gitmesini istemişti. Bu birisi Sevim olacak ve birkaç hafta sonra gittiği Türkiye'den bir daha dönemeyecekti.

Bunların dışında, hatırladığım başka bir şey Doğan Aksoy'la ilgilidir. Doğan da katılmıştı festivale. Ama hepimizden farklı olarak, yanında çok eşyası vardı. Sanıyorum o zaman Doğan'ın niyeti, doğu blokuna geçmek ve bunun için Nâzım ağabeyin yardımını istemekti. Ben Doğan'ın böyle bir şeyi istediğini kendisinden duymadım. Fakat Fransa'ya dönmek üzere yola çıktığımızda, Doğan'ı, yanındaki çantalar ve bavullarla trene binerken görünce böyle düşündüm. O bir şey söylemedi. Ben bir şey sormadım. Nâzım ağabey, kendisine yardımcı olmamıştı sanıyorum. Belki o sıralarda böyle işler için henüz ağırlığını koymak istemiyordu.

Ben ondan sonra Doğan'ı bir daha görmedim. Aradan yıllar geçtikten sonra, Fahri'den öğrendiğime göre, Doğan, Paris'te çok sıkıntı, yokluk çekmiş, çok zor günler geçirmiş, defalarca sınırdışı edilme tebligatı almış. Sonunda bir Fransız hanımla evlenerek hayatına biraz çeki düzen verebilmiş, bir işte çalışmaya başlamış. 1990'lı yıllarda da ölmüş.

Yazık oldu Doğan'a. Yalnız Doğan'a mı? Daha ne kadar çok insana yazık oldu!..

İsviçre'den Varşova'ya mektup

Berlin Festivali'nden hemen sonra Uluslararası Öğrenciler Birliği'nin Varşova Kongresi toplanıyordu. Türkiye'den gelmiş öğrenci gençlerimizin bu kongreye katılmaları iyi olur diye düşündük. Halim Spatar ve Erem Esen'in Varşova'ya gitmelerine karar verildi. Kendilerine yardım etsin, yol göstersin diye de çok daha tecrübeli olan ve iki yabancı dil bilen Yıldız Sertel onlara katıldı. Necil, Sevim ve ben de İsviçre yoluyla Paris'e dönmek üzere yola çıktık. Neden İsviçre'den geçtiğimizi ben anımsamıyorum. Sevim, anılarında, Nâzım ağabeyin İsviçre'de bankaya yatırılmış olan parasını Münevver'e götürebilmesi için, kendisine vekâletname verdiğini ve bunun için İsviçre'den geçtiğimizi yazıyor.

Benim, İsviçre yolculuğumuzdan en net olarak hatırladığım iki olaydan biri, Guy du Colonet'nin, yardım etmesi için bizi gönderdiği Elia isimli bir İsviçreli komünist gençle buluşmamızdır. Bunu hatırlamamın nedeni ise, ilerde anlatacağım gibi, en çok gerektiği an Elia'nın, bizi sap gibi ortada bırakmasıdır. İkincisi, Varşova'daki Türk heyetine gönderdiğimiz mektuptur. Nedense kendilerine gereken her şeyi söylemediğimiz, her türlü talimatı(!) vermediğimiz hissine kapılmış olmalıyız ki, öyle ya, yurt dışında bütün işleri idare edecek parti grubu bizdik- Varşova'daki heyetimize bir mektup yazarak neler yapmaları gerektiğini bildiren bir yazı göndermek ihtiyacını duyduk. Bu mektupta neler yazıldığını hiç mi hiç hatırlamıyorum. Eminim önemsiz ve de gereksiz bir takım uyarılardan ibaretti. Bu mektubu yazdıktan sonra nasıl ve nereye göndereceğimize sıra geldi. Zira kongrenin toplanacağı yerin adresini bilmiyorduk. Düşünüp taşındık. Fransızca olarak, "Türk Delegasyonu, Uluslararası Öğrenci Birliği Kongresi, Varşova, Polonya" diye adreslemeyi uygun gördük. Ve Cenevre'nin ana postanesi önündeki posta kutusuna da attık. Buraya kadar her şey nor-

mal. Ama iş bununla bitmiyor.

Bu mektubu postaladıktan birkaç ay sonra, Sevim, Türkiye'den dönerken daha gemiye binemeden gözaltına alınıp emniyette tutulduğu sırada, arada bir imkân bulup bize haber ulaştırıyordu. İşte bu haberlerden birinde Sevim, bizim Cenevre'den Varşova'ya gönderdiğimiz bu mektubu, Emniyette polislerin gözünün önüne çıkardıklarını yazmıştı. Tabiî son derece afallamış o zaman. Bunu öğrenince afallama sırası bize geldi. Fakat afallamamız geçtikten sonra, işin yorumunu yapmakta da gecikmedik ve o kadar demokrat gözüken İsviçre'de, o kadar liberal görünümü olan İsviçre polisinin ne kadar ince yollarla ve kurnazca çalıştığını, yazdığımız bu mektubu, nasıl bizim ruhumuz bile duymadan, alıp Türkiye'de Emniyete ulaştırdığını, yıllarca herkese anlattık durduk. Gerçekten de buna kesinlikle inanmış ve biraz da İsviçre polisinin bu maharetinden (!) hem ürkmüş hem de etkilenmiştik.

İşin iç yüzünü, yüzde 99 doğruluk payı ile, yıllar sonra Budapeşte Radyosu'nda çalışırken anladım. Budapeşte'deki Türk Büyükelçiliği, radyoya gönderildiği halde adresin eksikliği nedeniyle elçiliğe giden bazı mektupları, muntazaman Budapeşte Radyosu'na havale ediyordu. Türkiye'den eksik adresli yazılmış mektupların hemen hepsini posta, Budapeşte'de Türkiye ile ilişkisi olan tek kurumun elçilik olduğunu düşündüğünden, elçiliğe gönderiyor, elçilikte mektubu açıyorlar ve asıl adresin radyo olduğunu görünce radyoya gönderiyorlardı. Hiç unutmam, bir keresinde bir dinleyicimiz zarfını şöyle adreslemişti: "Türkçe yayın yapan Budapeşte Radyosuna, Budapeşte, Macaristan." "Yapan" sözcüğü Macarca Japon anlamına gelir. Postacı bu acayip adresin içinden çıkamamış olacak ki, herhalde Japon Büyükelçiliği olacaktır, diye mektubu oraya göndermiş. Japon elçiliği mektubu açınca kendilerine ait olmadığını anlayarak Türk elçiliğidir, diye oraya gönderiyor. Türk elçiliğindeki görevli de asıl adresi keşfederek Macar radyosunun

Türkçe yayınlarına postalıyor. Zarfın üzerinde bu maceralı yol yazılarla, mühürlerle izlenebiliyordu. İsviçre'den postaladığımız, adresi tam olmayan mektubu Polonya postası, aptallığından ya da baştan savdığından değil, büyük bir iyi niyetlilikle, sahibinin eline ulaştırmak için elçiliğe göndermiş ve elçilikte görevli memurlardan biri de bu mektubu hemen, en fazla ilgileneceğini tahmin ettiği Milli Emniyete havale etmiştir.

İsviçre polisinin maharetinden kuşkum yok, ama mektubun başına gelenlerin nedeni İsviçre polisinin işgüzarlığı değil, Varşova postacısının iyi niyetliliği idi.

Bizi şaşkına çeviren haber

İsviçre'de birkaç gün kaldıktan sonra Paris'e döndük. Sevim hemen Türkiye'ye gidiş hazırlığına başladı. Bir daha dönemeyeceğini hiçbirimiz aklımıza bile getirmemiştik. İnsan bazen ne kadar gaflete düşüyor, hayret ediyorum doğrusu. Biz Türkiye'den, yakında büyük bir tutuklama yapılacağı haberini duyduğumuz için, apar topar çıkmış değil miydik? Tutuklama hazırlıkları haberinin üstünden ancak birkaç ay geçmişti. Yurt dışında yaşanan birkaç ayın özgürlüğü insana bu kadar mı kolay unutturuyor bıraktığı ülkenin koşullarını ki, Sevim Türkiye'ye giderken tutuklanma olasılığının üzerinde hiç durmadık?

Sevim'in Türkiye'ye tam olarak nasıl bir ödevle gittiğini ben bilmiyordum. Necil'in bilip bilmediğinden de haberim yoktu. Yalnız Necil'in, sürekli olarak Sevim'e, "İçimizden birinin Fransız Komünist Partisi'ne resmen temsilci olacağını belirten yazılı bir belge almadıkça gelme" dediğini çok iyi anımsıyorum. Ben de böyle bir belgeye sahip olmanın doğru olacağını düşünüyordum.

İlerde bu yüzden yıllarca vicdan azabı çekmişimdir. "Sevim dönmek üzere gemiye binerken yakalandı, üzerinde belgeler çıktı", diye duymuştuk. Bu belgelerin ne olduğunu hiçbir za-

man kimse söylemediği için yıllar boyunca, bunun, ısrarla istediğimiz temsilcilik belgesi olduğunu sanmış, Sevim'in bu yüzden yakalandığını, bu yüzden tutuklandığını sanarak, "bu olmasaydı Türkiye'den çıkabilirdi, biz sebep olduk" diye yıllarca kendi kendimi yemiş, hep kendimi suçlamışımdır. Hattâ daha da ileri gitmiş, Sevim sırf bu belgeyi elde etmek için Türkiye'ye gitti sanmıştım da kahrolmuştum. 1980'li yılların sonunda İsveç'te Sevim'le buluşup da bunu sorduğum zaman, "Ben her vaziyette gidecektim, temsilcilik belgesi almak değildi gitmemin nedeni, o belge de yakalanmadı" dediği vakit, üstümden öyle büyük bir yük gitmişti ki! İnsan bazen nasıl da bencil olabiliyor. Sevim'in yıllar boyu hapiste yatmış olmasının ağır yükü, nedeninin ben olmadığımı öğrendiğim an hafiflemedi dersem yalan olur.

Evet, Sevim Türkiye yolculuğunun arifesindeyken, biz de, artık bize pahalı gelen Hotel İdeal'den ayrılıp, Belleville'de Türkçe bilen bir Ermeni ailenin yanına taşınmıştık. Sevim eylülün başında Türkiye'ye hareket etti. Biz dönüşünü beklemeden, Tek Cephe dergisini orada, eski Barış Yolu kadrosuyla çıkarmaya başladık. Adreslemeler, paketlemeler bu kez Madam Kara'nın evinde, onun biraz da kuşkulanan gözleri önünde yapılıyor, bu çalışmalara Sabiha hanım bile bizzat katılıp bize yardım ediyordu..

Sevim yazdığı mektuplardan birinde, bizim anlayacağımız bir dille, istediğimiz belgeyi sağladığını da söylemişti. Keyfimize diyecek yoktu. Artık bütün işlerimiz yoluna girecekti demek.

Biz Sevim'in yakınlaşan hareketini bekleye duralım gemiye binmeye hazırlanırken alıkonulduğu, üzerinde belgeler çıktığı haberi, bizi şaşkına çevirdi. Bunun, aylarca öncesinden kulağımıza gelen büyük tutuklamanın başlangıcı olabileceği hâlâ aklımıza gelmiyordu. Fakat bundan sonrası ne olacaktı, ne yapmamız gerekiyordu, işleri nasıl yürütecektik, Sevimin yakalan-

masının ne gibi sonuçları olacaktı? Cevabı olmayan sorular günden güne artıyordu.

Viyana

Sevim'in yakalanmasıyla birlikte, birimizin Fransız Komünist Partisi'ne temsilci olarak tanıtılmasını sağlayacak belge umutları suya düşmüştü. Oysa Türkiye'de, gerginleşeceği beklenen koşullarda, Fransız Komünist Partisi'yle resmî bir temasımız olması hiç fena olmayacaktı.

İşte neyi nasıl yapacağımızı kestirememenin sıkıntısını çektiğimiz o günlerin birinde, Dünya Barış Konseyi'nin Viyana'da toplandığını ve Nâzım Hikmet'in de bu toplantıda olacağını gazete haberlerinden öğrendik. (Nâzım ağabey yurt dışına çıkar çıkmaz, kendisini derhal Dünya Barış Koseyi'nin daimi üyeleri arasına almışlardı.) Sevim'in dönmeyeceği anlaşılınca, üç kişilik grubumuz iki kişi kaldı ve grup sorumluluğunu üstlenen Necil, ani bir kararla, benim Viyana'ya gidip Nâzım ağabeyle son durumu görüşmemin iyi olacağını söyledi ve ben bunu gayet makul buldum.

Öncesini pek iyi anımsamıyorum ama şimdi kendimi, Paris'ten Viyana'ya kalkan trene binerken görmekteyim. Hangi gardı orası? Galiba Gare de l'Est. Elimde ufacık bir çanta. Bundan anlaşıldığına göre, bir ya da iki gün kalmak üzere Viyana'ya gidiyorum. Neden ben gidiyorum da Necil gitmiyor? Nâzım ağabey beni, Türk gençlerinin temsilcisi olarak, Guy du Colonet'ye takdim ettiği günden beri ben, dış temaslar sorumlusu gibi algılanıyorum. Aslında bu iş hoşuma gitmiyor değil ve şimdi Gare de l'Est'te biraz ürkek, biraz şaşkın, bu işi nasıl becereceğimi pek bilmeden ama kendime de güvenerek, Viyana'ya gidecek trene biniyorum. Necil beni garda uğurluyor ve Nâzım ağabeye söylemem gerekenleri bir daha hatırlatıyor. Temsilcilik sorunu! Mutlaka resmî temsilcilik işinin çözülmesi.

Başlıca sorunumuz bu hâlâ.

Tren kalkıncaya kadar, belki bir şey olur da gitmem, diye umutlandım hep. Ne olacak? Hiç bir şey olmadı tabiî. Tren kalktı, bir yere oturdum. Elbette gene tahta sıralı üçüncü mevkideyim. Ama bu kez Berlin Festivaline giderken geçtiğimiz tanıdık yollardan geçerken, durmadan Amerikalılar, Fransızlar tarafından rahatsız edilmeden yol alıyoruz. Mantomu, yanı başımdaki askıya asmışım. Yanımda sallanıyor. Kıvırıyorum, başımı kıvrıntısına dayayıp uyuyorum. Bir ara sarsılarak gözlerimi açtığımda, başımı, yanımdaki delikanlının omzuna dayamış, uyuyor buluyorum kendimi. İrkilerek başımı çekiyorum. Oğlan gülüyor. "Koy koy buraya başını, uyu" diyor bana Fransızca. Necil görse kim bilir ne kıyamet kopardı, diye geçiyor içimden. Gülüyorum. Ve başımı omzuna dayayıp uyuyorum.

Viyana ne kasvetli bir şehirdi o zaman. Dört büyük devletin işgali altında olan bu şehirde insanın içi kararıyordu. Tren gara girer girmez bir taksiye binerek elimdeki adresi gösterdim. Bir Avusturyalı gencin adresiydi. Bu adresi kim, ne zaman vermişti, hatırlamıyorum. Herhalde Fransa'daki gençlik örgütünden almış olmalıyım. Şoför, hiçbir şey söylemeden hareket etti. Bir hayli gittik ve kasvetli bir sokakta, kasvetli bir binanın önünde durduk. Her şeyin belleğimde bu kadar karanlık kalmasının nedenlerinden biri, Orta Avrupa mimarisini o sıralarda hiç tanımamam olsa gerek. Benim hiç alışmadığım bir stildi bu. Üstelik savaşın yıkımı da henüz ortadan kalkmamıştı. Taksinin parasını ödedim. Kapıdan içeri girdim ve gene hiç alışık olmadığım mimarî stilde bir binanın katlarını çıkmaya başladım.

Orta Avrupa'da 18[illegible]'lü yılların sonu 1900'lü yılların başında yapılmış çok daireli kiralık binalar, genellikle bir iç avlunun etrafını çevreler. Tavanları çok yüksek olan bu dairelerin çok odalıları, caddeye ya da varsa, bahçeye bakar. Bir de avluya bakan daireler olur ki bunlar, hem az ışık aldığından hem de

az odalı ve az konforlu olduklarından dar gelirli aileler tarafından tercih edilen konutlardır. Bu tür çok daireli apartmanlarda bir oda bir mutfaktan ibaret olan daireler de vardır, dört beş odalı olanlar da. Bu tür binaları 1952 sonundan beri yaşamakta olduğum Macaristan'da çok gördüm. Şunu da hemen söyleyeyim ki, ilk görüşte hiç beğenmediğim bu binalara, özellikle modern inşaat adı altında yapılan son derece çirkin yapıları gördükten sonra, şimdi hayranım. Budapeşte'de, harikulâde güzel Batı Garı'nın karşısına dikilen, güya modern, kara camdan yapıyı gördükçe ağlamaklı oluyorum. Eiffel bize, Batı Garı'nı bırakmış, hâlâ inci gibi duruyor. Biz gelecek kuşaklara, Skala adını taşıyan bu kara ucubeyi bırakıyoruz.

Evet 1951 yılı sonbaharında Viyana'da, Sovyet işgal bölgesinde bulunan bu binanın önünde, o gün içim kararmıştı. Adreste yazılı kata çıkıp da aradığım genci evde bulamayınca daha fena bozuldum. Kapıyı açan hanım bana, işaretle falan, yarım saat sonra geleceğini söyledi. İçeri buyur etti. Aynı zamanda oturma odası vazifesini de gören büyük mutfakta oturduk. Birazdan, aradığım genç geldi. Adını tamamiyle unutmuşum, Klaus diyelim. İngilizce'den başka yabancı dil bilmediğini öğrenince işim daha da zorlaştı. Almancam, hâlâ "Guten Morgen Herr Fischer" düzeyinde olduğu için, kesinlikle söz konusu olamazdı. Ne gariptir, Türkiye'de yıllar yılı seyrettiğim Amerikan filmlerinin kulağımı iyice doldurmuş olduğunu birden şaşkınlıkla fark ettim. Ve derdimi anlatacak kadar İngilizce konuşmaya başladım. Zaten kimden selâm getirdiğimi öğrenen Klaus, her türlü yardıma hazırdı. Benim de istediğim fazla bir şey değildi aslında. Barış Konseyi'nin nerede toplandığını sorup beni oraya götürmesini rica ettim. Orada olan Nâzım Hikmet'le konuşmam gerektiğini söyledim.

Toplantının yapıldığı bina, yakın bir yerde olmalıydı. Çünkü yürüyerek gittik. Bir oteldi burası. Kapıda görevliler vardı. Klaus derdimizi anlattı. İçeriye birini gönderdiler. Bir süre bek-

leclikten sonra biri dışarı çıktı ve beni içeri aldılar. Klaus'la vedalaştım, yardımına çok teşekkür ettim ve bir daha da görmedim kendisini.

Nâzım ağabeyle Viyana'da bir akşam

Nâzım ağabey beni görünce hem şaşırdı hem sevindi. Hiç beklemediği zamanlarda iki kez daha böyle karşısına çıkacaktım. Bir keresinde Berlin'de, bir keresinde de Çekoslovakya'nın Frantisko Vlazne ılıcalarında. 1955 yılında Budapeşte'de, Seçilmiş Şiirler adlı kitabını imzalarken, bana yazdığı satırlarda, eski beklenmedik buluşmalarımızın anısı vardı.

"Her yerde, ince, yeşil bir selvi gibi karşıma çıkıp İstanbulumu gözümün önüne getiren kızım ve yoldaşım Gün'e. Nâzım. 1955. Budapeşte.

Nâzım ağabeye, gelişimin nedenini anlattım. Türkiye'deki durum hakkında o da fazla bir şey bilmiyordu yahut bana bir şey söylemiyordu. Büyük tutuklama henüz başlamamıştı. Paris'te, Fransız Komünist Partisi'yle daha sağlam bir temasımız olmasının gereğine o da inanıyordu. Elbette ki kendisinin parti adına böyle bir belge vermeye yetkisi yoktu. Fakat şifahen söylediği bir sözün ne kadar önemli olduğunun o da farkına varmıştı artık. Barış Konseyi toplantısına katılan Fransız heyetinde gene Guy du Colonet de vardı. Derhal onu aradı ve bu sefer parti yüksek düzey yetkililerinden biriyle beni temasa geçirmesini ve gerekli yardımı bize göstermelerini istedi. Guy du Colonet ile zaten tanışıyorduk. Yapacağına söz verdi. Nitekim yaptı da.

O akşam Nâzım ağabey beni bir sürü insanla tanıştırdı. Dünyanın tanınmış sanatçılarına, yazarlarına genç bir Türk kızını göstermek kuşkusuz onun da hoşuna gidiyordu. Ünlü Sovyet yazarı Simonov, Şili'li şair Pablo Neruda, Küba'lı şair Ni-

colas Guillen, Demokratik Hukukçular Birliği'nin başkanı İngiliz Norman ve daha birçoklarına tanıttı beni. "Bizim kızlarımız işte böyledir" der gibi bir havası vardı. Otelin salonunda Neruda ve Guillen ile birlikte yemek yedik. Neruda ve Guillen ile arası çok iyiydi Nâzım ağabeyin. Durmadan birbirlerine takılıyorlar, şakalar yapıyor, çocuklar gibi gülüyorlardı. Nâzım ağabey, asık suratlı Pablo Neruda'yı bile güldürüyordu. Bir ara bana döndü, "Bak, kızım" dedi. "Büyük sanatçıların hepsinin bir zaafı vardır. Kimi içer, kimi palavra atar, kimi kadınlara düşkündür. Hiçbirine tam normal adamdır diyemeyiz. Neruda ile Guillen de bunların arasındadır." Nâzım ağabey sanatçı olmak ve zaaf arasındaki ilişki hakkında ufak bir konferans verip de Neruda ile Guillen'in zaaflarından bahsettikçe onlar da gülüyorlar ve tabiî bunlar, benim önümde anlatıldığı için biraz da bozuluyorlardı.

Gerçekten büyük sanatçıların çoğunluğunun, bizim gibi sıradan insanlara normal değilmiş gibi görünen büyük tutkuları ve hattâ zaafları olduğuna birkaç kez tanık oldum. Nâzım ağabeyin büyük tutkusu ve hattâ zaafı bence sevda idi. Sık sık âşık olması, bence onun her şeyden önce, aşka âşık olmasından ileri geliyordu.

Bundan birkaç yıl sonra Budapeşte'de, benim hayatta en yakın arkadaşım olan ve gerçekten de güzel ve alımlı bir kız olan Bianka'yla onu tanıştırdığım vakit hemen vurulmuştu. 1954 yılıydı. Bir iki hafta kaldığı Budapeşte'den ayrılırken bana imzalayıp verdiği fotoğrafının arkasına şu satırları yazmıştı: "Başımın son tatlı belâsını başıma sen getirdin kızım, Güncüğüm. Kahrol ve çok yaşa. 1954.

Ah Nâzım ağabey! Senin başının son tatlı belâsı değildi bu! Ama sen, her sevdalandığın zaman, sahiden bunun son olduğunu sanacak kadar büyük bir tutkuyla seviyordun ve gerçekten de samimi idin. Bana bu satırları yazdıktan sonra on yıl bile yaşayamadın. O yıllar boyunca da kim bilir daha kaç kere

son belâna çattığını düşünmüşsündür. Ve en sonuncusu, birçok nedenin de etkisiyle, seni mezara götürecek kadar son olmasaydı, kimbilir daha kaç kez sonuncu sandığın sevdalara kapılırdın.

Marius

O gece Nâzım ağabeyin, organizatörlere söyleyerek otelde bana verdirdiği ufak bir odada uyuduktan sonra, ertesi gün Paris'in yolunu tuttum. Dönüşü hiç ama hiç hatırlamıyorum. Anlaşılan insan, kendince önemli bir işi halletmek için bilinmezlere doğru giderken yolu iyi anımsıyor da, bilinene doğru götüren dönüş yolu artık bir gizem taşımadığı için belleğinde kalmıyor.

Guy du Colonet sözünü tuttu. Birkaç gün sonra adresimize pneumatique bir mektup geldi. Telefonları olmayanlara o yıllarda acele mektuplar, hava postası diye çevirebileceğim bu yolla gelirdi. Hava basıncıyla borulardan giden bu mektupları semtin postacısı hemen alır ve adresine ulaştırırdı. Bu mektupta belirli gün ve belirli bir saatte şimdi anımsamadığım bir yere çağırıyordu beni Guy. Gittiğim zaman beni o sıralarda Fransız Komünist Partisi Merkez Komitesi üyelerinden Marius ile tanıştırdı. Marius orta yaşlı, ciddî görünümlü, pek az gülen biriydi. Yazıları sık sık Fransız Komünist Partisi'nin teorik dergilerinde de çıkardı. Bundan sonra herhangi bir sorunumuz olursa ona başvuracaktım. O günlerin ortamında bu, son derece önemli bir temastı. O kadar arzuladığımız resmî kâğıt gelmemişti ama, Nâzım Hikmet'in sözü resmî belge yerine geçiyordu.

Bu olay, 1951 yılı sonlarına rastlıyor. Eğer bundan sonra daha uzun süre Paris'te kalmış olsaydık ve Türkiye'de büyük tutuklamalar başlamamış olsaydı, bu resmî temasın ilerde kuşkusuz yararı olurdu. Ama başlangıçta bizim bu buluşmalarımızda

daha çok âdet yerini bulsun havası vardı. Şimdi anımsadığım kadarıyla bazen benim, bazen de Marius'un girişimiyle yaptığımız birkaç buluşmada önemli sayılacak hiç bir şey olmadı. Marius'un girişimiyle yapılan bir buluşma hariç, ki ben bu buluşmanın konusunu, o gün de tedirginlikle karşılamıştım. Aradan yıllar geçtikten sonra, hayatımın ilk yüzkarası olarak değerlendirdim.

O gün pneumatik postadan çıkan, Marius imzalı, mavi kâğıda yazılı birkaç satırlık mektubu çok iyi anımsıyorum. Beni iki gün sonra verdiği bir randevuda Paris'in kahvelerinden birine çağırıyordu. Biraz da merak ederek gittim buluşmaya. Lâfı pek uzatma âdeti olmayan ve zaten vakti de buna müsait olmayan Marius, derhal konuya girerek benden, Hasan Akkuş hakkında bilgi istedi. Daha doğrusu Hasan Akkuş'un Çekoslovakya makamlarına politik sığınma isteğiyle başvurduğunu ve Çekoslovakya makamlarının da Hasan Akkuş'a sığınma hakkı verip vermeyeceklerini kararlaştırmak için, Fransız Komünist Partisi'ne sorduklarını anlattı kısaca. Bu durumda Fransız Komünist Partisi bizden bilgi istiyor, hattâ bununla da yetinmeyip bizim Hasan Akkuş hakkında sorumluluk alıp almayacağımızı soruyordu. Hayatımda ilk defa böyle bir durumla karşılaşmıştım. Hemen cevap veremeyeceğimi, arkadaşlarla konuşmam gerektiğini söyledim. O da zaten hemen cevap beklemiyordu, yeni bir randevu tarihi tespit ederek ayrıldık.

Hasan Akkuş'la ben bir iki defa karşılaşmış, pek bir şey konuşmamıştım. Hakkında, polise çalışırmış falan, diye bir takım dedikodular dolaşırdı. Bizim millet bayılırdı, "poliste çalışır, polise yardım eder" diye dedikodu çıkarmaya. Bu dedikoduları bir ara, İleri Jön Türkler Birliği'nde çalışan gençlerden biri olan Cahit için de çıkarmışlardı. Sevim daha iyi tanıyordu Hasan Akkuş'u, böyle bir dedikodunun doğruluğuna pek ihtimal vermediğini de daha Paris'te bunlar duyulduğu zaman söylemişti. Durum böyle somutlaşıp da Fransızlardan somut bir soru alıp bu-

na cevap vermek gerekince diğer arkadaşlarla da konuştuk. Ve sonunda böyle bir sorumluluğu üstlenemeyeceğimiz, Fransız Komünist Partisi'nin bizden istediği referansı vermeye yetkimiz olmadığı sonucuna vardık ve bunu Marius'a böylece söylemek gerektiğinde anlaştık. Son derece tedirgin olmuştum. Hasan Akkuş'a Çekoslovakya'ya sığınabilmesi için vize verilip verilmemesi bize bağlı oluyordu. İlk defa bir insanın kaderi benim iki dudağımın arasından çıkacak lâfa bağlanmıştı.

O zaman belki de bunu bu kadar açıklıkla görmemiştim ama, sorun özünde buydu. Bunu ancak yıllar sonra, bu kadar açık olarak algıladım. Bir insanın yazgısına, siz ya da sizin de üyesi bulunduğunuz bir grup karar veriyor, verebiliyordu. İsyan etmemek kabil mi buna? Sen koskoca bir ülkesin. Polisin var, gizli teşkilâtın var, istihbaratın var. Biri sana sığınmak istiyor, yap tahkikatını kendin! Ne demeye kalkıp başka insanları buna karıştırarak sorumluluğu onlara yüklüyorsun? Hasan Akkuş o sırada Fransa'da yaşıyor diye neden Fransız Komünist Partisi sorumlu olsun o şahıstan? FKP de, "bana ne kardeşim, araştırmanı kendin yap, o kadar önem veriyorsan! Neden kendin bakmıyorsun da bana yüklüyorsun sorumluluğu" diyeceğine, enternasyonalizmin çok ters bir algılanması ve uygulanmasıyla kalkıyor bu kez sorumluluğu bana yüklüyor. Tilki tilkiye, tilki de kuyruğuna demişler ya. Ne kadar ters ve düşündükçe ne kadar ürperti verici bir uygulama. Sayıları kimsenin tam olarak kestiremeyeceği kadar çok olan Sibirya sürgünlerinde de sonuç itibariyle işlem aynı değil miydi? Evet bu tuzağa düşmem, benim "militanlık" yaşamımdaki ilk yüzkaramdır. Aymayanların çok olması ve benim nispeten çabuk aymam utancımı azaltmıyor.

Marius'la buluştuğumda, Hasan Akkuş hakkında istediği referansı parti adına veremeyeceğimizi, böyle bir sorumluluğu üstlenemeyeceğimizi söyledim. Çok tedirgindim. "Ne diye benden sorumluluk üstlenmemi istiyorsunuz, siz ne güne du-

ruyorsunuz? Çekoslovaklar kendi işlerini kendileri yapsın!" demek vardı. Bunu yapmadım. Böyle bir şey yapılabileceği aklıma bile gelmedi. Yalnızca rahatsız oldum, tedirgin oldum. Çok canım sıkıldı.

Hasan Akkuş, herhalde vize alamadı ki, bir süre sonra Türkiye'ye döndüğünü duydum. Orada kendisine fazla sıkıntı çektirmemiş olmaları, tek avuntum oldu. Bir de zaman geçip bir takım işlerin nasıl yürüdüğünü yakından öğrenince, "belki de hayırlı bir iş yaptık Hasan Akkuş için" şeklinde bir teselli de duymaya başladım. Zira onun gibi fazla eleştirici, onun gibi yerinde rahat duramayan, onun gibi heyecanlı ve her şeye karışan bir başka insanın, Mustafa Fahri Oktay'ın başına neler geldiğini gördüm ilerde. Kim bilir diyorum, belki de Fransızlara karşı ona referans vermeyi üstlenmeyişimiz, onu çok daha büyük belâlardan korumuştur.

İsviçre'ye yol göründü

Sevim'in, gemiye binerken alıkonulduğunu bildiğimiz halde, belki de kurtulur diye düşünüyor, büyük tutuklamaların başlamadığını umuyorduk, ama yanıldığımız çok geçmeden anlaşıldı. Fransız Komünist Partisi'yle resmî diyebileceğimiz temasımızın sonu çabuk geldi. Türkiye'de büyük tutuklama başlayınca, Fransız Komünist Partisi, bize karşı tuhaf bir tutum aldı. Bunun nedenini bir türlü anlayamadık. Ama sanki bu tutuklamaların nedeni bizlermişiz gibi bir tavır takındılar. Belki de, diyorduk, tutuklama Sevim'in yakalanmasıyla başladığı ve Sevim de dışarıda bizim grubumuzda olduğu için, kimileri, tutuklamanın sorumluluğunu Fransa'daki gruba yüklemişti. Oysa bu büyük tutuklamanın gerçekten de çoktan hazırlandığı, Sevim'in bunun için bir vesile olduğu ilerde anlaşılacaktı. Ama o zaman belki Fransızlar da bu versiyona inanmışlar, ne olur ne olmaz diye bizimle teması aniden kesmişlerdi. Marius'a gönderdiğim mek-

tuplar yanıtsız kaldı, kendisiyle buluşma, temas kurma isteklerimizin hiçbirine cevap vermedi. Yardımlarına en çok ihtiyacımız olduğu sırada bizi yüzüstü bırakmışlardı.

Solcu hareketlerin merkezi Fransa ve özellikle de Paris olduğu için, oradaki gençlerin, pasaportlarının uzatılmamasından bursu olanların burslarının kesilmesine kadar bir yığın sıkıntıya uğrayacakları ayan beyan meydandaydı. O kadar yardımsız ve o kadar ne yapacağımızı bilmez durumda kaldık ki, herkes başının çaresine bakmaktan başka çıkış yolu göremedi.

Öyle sanıyorum ki, bir doğu ülkesine geçmeyi Necil ilk defa o zaman ciddî olarak düşünmeye başlamış, fakat henüz bu düşüncesini bana açmamıştı. Artık birkaç yıllık beraberliğimiz sırasında, benim ani kararlara ilk tepkimin daima olumsuz ve sert olduğunu, beni bir şeye ikna edebilmek ya da razı edebilmek için zamana ihtiyaç olduğunu anlayacak kadar tanımıştı beni. İlk olarak gene İsviçre'ye gitmek geldi gündeme. Cenevre, solcu hareketlerin hemen hiç görülmediği, kendi halinde, sakin bir üniversite şehriydi o zaman. Önceki gidişimizde bir pansiyonda kalmıştık. Hattâ ben üniversiteye de yazılmış, Hukuk Fakültesine devam etmiştim. Cenevre'de, pasaportun uzatılmaması, sınırdışı edilme tehlikesi Fransa'ya oranla çok daha azdı. Önümüzdeki ayların ne göstereceğini Cenevre'de beklemek daha akla yatkın geliyordu. İsviçre'ye taşınmaya karar verdik.

O durumda taşınmak ne ki? Topu topu üç bavulunu doldurup akşam trene binince ertesi sabah İsviçre'desin. Zaten arkadaşların tümü de gara bizi geçirmeye geldiler. Kolay olsun diye bavulları, Türk usulü, pencereden vermeye kalkışanlardan biri, bavulu tersinden itip de camı kırınca, eşyalarla giderken kolaylık olur diye paraya kıyıp kaldığımız yataklı vagonda sabaha kadar tir tir titredik. İsviçre'ye giderken İsviçre'deki komünist arkadaşlar, ne de olsa ufak bir partidir, Fransızlar gibi her şeyi dikkate almak zorunda değillerdir, bize daha fazla yar-

dımcı olabilirler, umudu vardı içimizde. Bunun ne kadar ham hayal olduğunu, Cenevre'de, Elia'yı evinde aradığımız vakit, bir zamanlar o kadar yakınlık gösteren bu gencin, bu kez bizi içeri buyur bile etmediğini görünce daha iyi kavradık. Hele Elia kapıda bizimle konuşurken içerdeki odadan yükselen sesler arasında, çok iyi tanıdığım Guy du Colonet'nin sesini duyunca, beynimden vurulmuşa döndüm. Anlaşılıyordu ki, bundan böyle gemisini kurtaran kaptandır.

Diğer dostlar, tanıdıklar, arkadaşlar da başlarının çaresine bakmak zorunda kalmışlardı. Ulvi ile Selçuk Türkiye'ye dönme yolunu seçtiler. Sevim'le mektup yoluyla seyrek bir teması sürdürebiliyorduk. Ulvi ile Selçuk Uraz'ın isimlerinin o zamana kadar hiç geçmediği haberini ulaştırdı bize. Tabiî onun duymamış olması isimlerinin gerçekten hiçbir yerde geçmediği anlamına gelmiyordu. Ulvi için sanatı son derece önemliydi. Ve o, tiyatrosunu ancak anadilinde yapabileceğini gayet iyi biliyordu. Her tehlikeyi göze alarak Türkiye'ye dönme kararını verdiler. Biz o sırada artık İsviçre'de idik. Son bir kere beraber olabilmek için İsviçre'ye geldiler. Bizim kaldığımız pansiyonda, tesadüfen boş olan yanımızdaki odada kaldılar. Çok güzel bir hafta geçirdik birlikte. İsviçre'yi beraber gezdik. Lac Leman'da bir gemiyle dolaştık. Montreux'ye kadar gittik. Lausanne'a çıktık. Fotoğraflar çektik. Bugün de albümümde duruyor. Ve nihayet onların Paris'e harekete edecekleri gün geldi. Oradan Türkiye'ye gideceklerdi.

Cenevre garında, onları geçirdiğimiz gün hâlâ son derece canlı, üç boyutlu bir fotoğraf gibi belleğimde. Ulvi ve Selçuk'un vagonun penceresinden görünen başları gözümün önünde. Birbirimize bakıyoruz. Tren kalkıyor. Selçuk her zamanki munis çehresiyle, Ulvi her zamanki biraz acılı gülüşüyle gözlerimin içine bakıyor. Biliyorum, onları son görüşüm bu! Kendi kendime "değil" diyorum, "bu son görüşüm değil" Ama biliyorum son görüşüm olduğunu. Son olarak bakıyorum Ul-

vi'ye, gözümün önünden kaybolduncaya kadar bakıyorum.

Son görüşümdü. Bir daha hiç görmedim onları. Nefret ediyorum tren garlarından, istasyonlarından, sevdiklerimi uğurlamaktan.

Diğer dostlardan bazıları

Başının çaresine bakmak zorunda kalanlar arasında en çok sıkıntı çekenlerden biri, Fahri Petek olmuştur. Karısı ve kızı da yanına geldikten sonra sorumluluğu artan Fahri, doktora için üniversiteye gitmeye başlamıştı. Boulvard St. Denis'de bir binanın altıncı katındaki odada, üç kişi yaşıyorlardı. Kıpırdayacak yer yoktu odada. Fahri'nin maddî durumu bir ara o kadar kötüleşti ki, annesi gelip torunu Gaye'yi aldı ve Türkiye'ye götürdü. Fahri, bir daha ancak yıllar sonra kızını görebilecekti. Çünkü zamanın polisi, Fahri'ye eziyet olsun diye, kızına pasaport vermeyi reddetmiş, yıllarca Fahri'ye evlât hasreti çektirmişti. Nihayet en sonunda Paris Büyükelçiliği'ne tayin edilen Sayın Kepenek, "Biz babalarına kızıp, çocukları perişan edemeyiz, bu türden hareketler bize yakışmaz" deyip Gaye'ye derhal pasaport verilmesi için nüfuzunu kullandıktan sonra Fahri kızına kavuşabildi. Ama aradan yıllar geçmişti.

Ben Fahri'nin sıkıntılı döneminde neler çektiğine tanık olmadım. O zaman artık Paris'ten ayrılmıştım. Yıllar sonra buluştuğumuz zaman, bütün ayrıntılarıyla anlattı bana. Günlük ekmek parasını çıkarabilmek için neler yapmamış neler. Çok iyi becerdiği fotoğrafçılıkla, şipşak fotoğraf çekerek, çektiği fotoğrafları satıp ekmek parası çıkarmış. Bulvarlardaki şans oyunlarına katılarak bir kutu şeker götürmeye çalışmış evine. Paris'te o sıralarda sokaklarda bu türden oyunlara çok rastlanırdı. Örneğin şimdiki çarkıfelek'e benzeyen bir tekerlek çevrilir, okun ucu, sizin parayı koyduğunuz haneye isabet ederse oradaki hediye size verilirdi. Bu bazen bir oyuncak, bazen bir kilo kes-

me şeker ya da bir paket bisküvi olurdu. Fahri saatlerce bunu izler, tekerin kaç defa ve ne kadar hızla çevrildikten sonra bir kilo şekere isabet ettiğini aşağı yukarı kestirir, en sonunda kendisi oyuna girer, elindeki son frankı koyarmış bir kilo şekeri evine götürebilmek için. Çok kez başarırmış da, ama bazen son frankını kaybettiği de olurmuş. Annesi de zaten bu hali görüp de Gaye'yi Türkiye'ye götürmeye karar verince, ne Fahri ne de karısı Neriman itiraz edebilmişler.

Bunları yirmi yıl sonra beni arayıp bulduğu Budapeşte'de anlattığı vakit ne kadar üzülmüştüm. Hem de ben böyle eziyetler çekmedim ve böyle eziyetler çeken en sevdiklerime en ufak bir yardımım olamadı, diye bir nevi suçluluk duygusuna kapılmıştım. Ama uzun yıllar boyunca en sevdiklerinize bir haber olsun iletemeyecek durumda kalmak da eziyet değil midir?

1970'li yılların başında bir akşamdı, çok iyi hatırlıyorum. Budapeşte'deki evde, bizimla aynı katta oturan bir arkadaşımın, Klari'nin yanına geçmiştim biraz gevezelik etmek için, Yılmaz evde kalmıştı, televizyon seyrediyordu. Saat kaçtı bilmiyorum. Birden kapı çalındı. Klari açtı baktı, Yılmaz. "Ne oldu" demeye kalmadı. "Gel Gün, biri bekliyor seni aşağıda" dedi. İndik. Baktım tam asansörün önünde, spor ceketli bir erkek duruyor. Kırlaşmış sakalı bayağı uzun, tepesi çıplak başının kenarlarından aşağıya doğru sarkan kırlaşmış, uzunca, seyrek saçları var. Böyle uzun saçlı sakallı kimseyi hiç tanımadım ben. Ama gözleri, gözleri... Öfkesini, neşesini, alaycılığını, ciddiliğini, nefretini, sevgisini, üzüntüsünü ve sevincini hiç saklayamadan gösteren kahverengi gözleriyle bakıyor bana. Bu gözleri tanımamak kabil mi? Bu gözler Fahri'nin gözleri!

Yılmaz, televizyon seyrederken, aşağıdan kapının zili çalınmış. Yılmaz, dışarı çıkıp bakınca kapıcı aşağıdan, "Gelin, biri sizi arıyor" diye seslenmiş. Yılmaz inmiş bakmış, tanımadığı biri. "Ben Fahri Petek" deyince, Yılmaz'ın ilk lâfı, "Eczacı Fahri mi?" demek olmuş. Çünkü benden çok dinlemişti Fahri'yi ve

eczacı olduğunu. Petek, diye hiç bahsetmemiştim. Ve eklemiş hemen, "sizi o kadar çok dinledim ki Gün'den"

Evet, gerçekten çok dinlemişti. Fahri'yi görünce ne kadar sevineceğimi de biliyordu. Onun için gözleri gülüyordu bana yukarıya haber vermeye geldiğinde.

Fahri, Budapeşte'de ancak birkaç gün kaldı. Aslında, çalıştığı CNRS'teki (Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi) bir asistanı ile beraber, Sofya'da yapılan bir kongreye gitmişler. Sofya'da, eski arkadaşı, Bilal Şen'i aramış. Benim adresimi istemiş. Bilal de 60'lı yıllarda beraber çalıştığımız sıralarda, benden Fahri'nin adını çok duyduğu için, her zaman yaptığı gibi, neden, niçin diye sormadan hemen vermiş. Fahri, arabasına atladığı gibi Sofya'dan Budapeşte'ye kadar durmadan gelmiş. Hattâ yolda arabasının egzoz borusu kırılmış da bir iple bağlamıştı boruyu, gene de pat pat pat diye ötüp duruyordu.

O akşam gece yarılarına kadar konuştuk. Fransa'da çektiği sıkıntıları, yokluk yetmiyormuş gibi manen de ne kadar büyük baskılarla karşılaştığını, kızına yıllar sonra nasıl kavuşabildiğini bütün ayrıntılarıyla o zaman öğrendim.

Bir gün, yabancılar polisinden, 48 saat içinde Fransa'dan çıkması emri gelince yapacağını şaşırmış tabiî. Allahtan o sıralarda artık üniversiteye muntazam devam ediyormuş ve çalışmaları profesörü tarafından beğeniliyormuş. Durumu anlatmış profesörüne. Dürüst adammış doğrusu. Siyasetle hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen iyi bir asistanının, salt politikaya karışmış olmak yüzünden sınır dışı edilmesini, Fransız özgürlüğü taşıyan yüreği kaldırmamış. Bütün forsunu kullanarak önce uzatmış sınır dışı edilme süresini, sonra da kendisi Fahri'ye kefil olmuş ve kararı iptal ettirmiş. O gün bugündür Fahri, Fransız Bilimsel Araştırma Merkezi'nde çalışıyormuş. Epey bir zamandan beri de profesör olmuş, şimdi bir grup asistanı ile birlikte önemli bir konu üzerinde çalışıyorlarmış ve bu konu hakkında bir bildiri sunmak üzere Sofya Kongresine davet edilmişler.

Çok çok sevindim Fahri'nin yalnız kendini kurtarmakla kalmayıp bu kadar başarılı olmasına. Fransız Komünist Partisi'nin üyesiydi. Biz, Fahri'ye haber bile vermeden bu taraflara geçtiğimiz için bayağı kırılmıştı başlangıçta. Ama haber verme olanağımızın pek olmadığını sonra anlamıştı. Necil'den ayrıldığımı duymuş ve hiç şaşırmamıştı.

Galiba benim dışımda herkes, bu evliliğin bitmeye mahkûm olduğunu daha çok erkenden fark etmişti.

Cenevre'de Madam Fumagalli'nin pansiyonunda

Paris'in gerginliğinden ve aşırı hızından sonra, bana daima olumlu etki yapan, hattâ huzur veren bu kent, beni gene kucakladı. Paris'te ne kadar mutlu oluyorsam, Cenevre'de o derece huzura kavuşuyordum. Paris'in bulvarları beni heyecandan ne kadar çıldırtıyorsa, Leman gölünün kenarındaki düzenli parkların ağaçları, parkta dolaşırken önümden geçen sincaplar bana o denli rahatlık veriyordu. İnsan bu kentte, kendisini genç yaşta emekliye ayrılmış sanırdı.

Bana hep dinginlik vermiş olan Cenevre'de, 1951 yılının yaz aylarında, biraz belirsiz günler başladı. Kalacak yer sıkıntısı çekmemiş, doğru Cenevre'de bundan bir sene önce kaldığımız pansiyona gitmiştik. Cenevre'nin İtalyan asıllı halkından olan Madam Fumagalli hem iyi kalpli, hem hoş, hem de anlayışlı bir kadındı.

İsviçreliler için son derece bencildir, derler. Bilmiyorum, galiba ben, Avrupa'da belki de hep olağandışı insanlarla karşılaştığım için, İsviçrelileri de benciller sıralamasına koyamıyorum. Oysa bizzat kızım bile kurban gitmişti bir İsviçrelinin oyununa. Lisenin son sınıfındayken bir Avrupa seyahatına çıktığı zaman, İsviçre'ye, hem de benim o kadar sevdiğim Cenevre'ye gitmişti. Benim çocuklarım üniversiteli oldukları zaman, seyahat tarzı değişmişti artık. Bizim bir zamanlar yaptığımız gibi, olanak-

ların artacağı günleri beklemeden, çok az imkânlarla yola çıkıyor, dünyayı görmeye çalışıyorlardı. Kızım Gül bu yolculuğundan, İsviçre hariç, çok iyi izlenimlerle dönmüştü. Yanında gayet sayılı parası olduğu bir sırada, bir şey içmek için Cenevre'de kafeterya gibi bir yere oturmuş. Yanına gelen, delikanlılıktan biraz daha büyük yaşta, bir İsviçreli ile konuşmaya başlamışlar. Kızım anlatmış seyahatte olduğunu, nereden geldiğini, parasının az olduğunu falan. Bir hayli ahbaplık etmişler. Adam sormuş "bir şey ister misin" diye. Gül de bir sandviçle bir kola istemiş. Adam, kendisine de söylemiş aynı şeyi. Yemişler, içmişler. Biraz sonra adam kalkmış tuvalete gidiyorum, diye. Gidiş o gidiş. Adamın yediklerinin parasını da Gül ödemek zorunda kalınca çok bozulmuş tabiî. Ben Cenevre'yi hep iyi duygularla anıyorum, Gül hep kötü duygularla. Dünya değişti anlaşılan, hem de iyiye doğru değil kötüye doğru.

Madam Fumagalli, bizleri görünce şaşırmadı, sevindi. Neden gitmiştiniz, neden döndünüz gibisinden bir soru da sormadı. Yalnızca eskiden kaldığımız odada maalesef başka bir pansiyoner olduğunu, bize karşı dairede bir oda verebileceğini söyledi. Fiyat da değişmemişti. Yalnız son zamanlarda Türkiye'den para göndermekte sıkıntılar arttığı için elimizdeki parayla daha iyi idare etmeye çalışıyorduk. Bu nedenle öğle yemeklerini Madam Fumagalli'nin kiracılarının hepsinin toplandığı, hattâ bazılarının sırf yemek için dışardan geldikleri sofra başında yememeyi kararlaştırdık. Tren istasyonunun yanında, İsviçre fiyatlarına göre ucuz denebilecek bir lokanta keşfetmiştik. Civarda çalışan işçiler, orada yemek yiyorlardı. Lokantaya gitmek için vasıtaya binmek zorunda bile kalsak gene de yemek, Madam Fumagalli'de vereceğimiz paradan daha ucuza geliyordu. Bu nedenle öğle yemeklerini o lokantada yemeğe başladık. Yalnız akşam yemeklerini pansiyonda yiyorduk. Bu iş bir süre böyle devam etti. Sonunda her gün öğle vakti evden çıkmamız, Madamın dikkatini çekti. Bir gün öğleden son-

ra, evde bizden başka hiç kimse yokken, her gün öğle vakitleri nereye gittiğimizi sordu. Üniversiteye, kantine filan diyemezdik. Yaz aylarında kapalı oluyordu buraları. Biraz tereddütten sonra söyledik lokantaya gittiğimizi. Hangi lokantaya gittiğimizi de öğrenince duraladı. Sonra kaç paraya yemek yediğimizi, gidip gelme yol parasıyla beraber yemeğin bize kaça çıktığını sordu. Yemeğin kaça olduğunu, troleybüs parası olarak ne ödediğimizi biz söylüyorduk, o elinde kâğıt kalem, yazıyordu. Yazdıklarını topladı ve bir öğün yemeğin kaça geldiği böylece anlaşıldı. Bunun üzerine ertesi günden itibaren öğle yemeklerini aynı fiyata pansiyonda bize vereceğini, her gün yemek yemek için o kadar yol tepmememizi ve böyle biçimsiz lokantalara da uğramamamızı söyledi.

Sofra muhabbetleri

Madam Fumagalli'nin evinde uzun süre kalmamamıza rağmen, orada, beni çeşitli yönlerden etkileyen ve kendilerinden bazı şeyler öğrendiğim kimi insanlar tanıdım.

Bilmem fark ettiniz mi, anılar çoğunlukla, bir yemek sofrasına bağlı oluyor. Bu, herhalde yemeğe son derece düşkün olmanın bir sonucu değil. Öyle sanıyorum ki, yemek sofraları, eğer bir aile sofrası ise, aile bireylerinin bir araya geldikleri yer olduğu için, diğer yemek sofraları ise dostların bir araya gelip sohbet ettikleri yerler olduğu için belleklerde kalıyor. Benim İsviçre'de pansiyonda geçirdiğimiz haftalar sırasında tanıdığım kişilerle ilgili anılarım genellikle yemek yediğimiz masaya bağlı.

En başta Mr. Andrea'dan söz etmek istiyorum. İnsan gençken kendinden yaşlı olanların yaşını tayin etmekte çok güçlük çeker. Kendi akranı olmayanlar, bir genç için yaşlıdır. Mr. Andrea'nın da yaşını kestiremiyorum. Orta yaştaydı diyeceğim geliyor ama, ben 23 yaşındayken herhalde 35'inde olan ve pekalâ genç denecek bir kişi benim için orta yaşlı kategorisine gi-

riyordu. Onun için bilemeyeceğim Mr. Andrea'nın kaç yaşında olduğunu. Medenî bir şekilde tartışmanın nasıl yapıldığını ilk önce onda gördüm. Benim o zamana kadar izlediğim tartışmalar hep gürültü patırtı içinde geçer, tartışanlar hep lâfı karşısındakinin ağzına tıkayarak, kendi söyleyeceklerini söylemeye çalışırlardı. Yahut kırgınlıkla, kızgınlıkla, bazen de kavgayla biterdi bu konuşmalar. Tartışmayı çok seven Necil, aynı tartışmalara Madam Fumagalli'nin, etrafında 10-15 kişinin toplandığı yemek sofralarında da devam etti. Necil'in en çok tartıştığı iki insandan biri Mr. Andrea idi, diğeri, yaşça bize denk olan Robert Pfeiffer. Mr. Andrea ile somut olarak hangi konularda tartıştığını pek anımsamıyorum. Ama bunlar politikadan, sosyal hayattan kültür olaylarına kadar ciddî konulardı. Birbirlerine taban tabana zıt fikirleri savunan Necil'in ve Mr. Andrea'nın tartışma tarzları arasındaki dehşetli farkı, ilk defa o masa başında gördüm. Mr. Andrea, Necil'in söylediklerini, mimiklerinde ya da jestlerinde en ufak bir küçümseme, bıkkınlık ya da başka bir ifade olmadan büyük bir sabır ve dikkatle sonuna kadar dinliyor, ancak Necil konuşmasını bitirdikten sonra, büyük bir sükûnetle söze başlayarak Necil'in söylediklerinin tam tersini, son derece kibar bir şekilde söylüyor, daha doğrusu söylemeye çalışıyordu. Çünkü Necil, evvelâ mimikleri ve jestleriyle söylenenlerle hemfikir olmadığını ifade etmeye başlıyor ve bununla yetinmeyerek lâfı adamın ağzına tıkıyor ve kendisi devam ediyordu fikirlerini tekrarlamaya. Hayret ediyordum, Mr. Andrea'nın hemen susup Necil'i dinlemeye başlamasına ve ancak Necil lâfını bitirdikten sonra kaldığı yerden devam etmesine. Bu böyle sürüp gidiyordu. Şimdi ne Mr. Andrea'nın söylediklerini hatırlıyorum, ne de Necil'in söylediklerini. Herhalde ikisi de son derece anlamsız buluyordu karşısındakinin savunduğu fikirleri. Mr. Andrea'nın temsil ettiği bu medenî tartışma biçimine ilk defa rastlamıştım. Etkiledi beni. İleride bunu uygulamaya çok gayret ettim. Her zaman başardığımı söyleye-

mem, lâkin bugüne kadar anımsadığıma göre, hayatta iyi bir ders olmuştu bana.

Necil'in ikinci tartışma partneri Pfeiffer idi. Gençti, zengindi, kendini beğenmişti ve üstüne üstelik bir baron sülalesinden geliyordu. Dünyaya tepeden bakan bir tavrı vardı ki, Necil buna hiç dayanamıyordu. Sofrada diğer oturanların pek umurunda değildi Pfeiffer'in bu tavrı. Ne ki, biraz da edepsiz olan Pfeiffer, Necil'i kışkırtabildiğini fark edince, kancayı ona taktı. Son derece ironik bir tavırla konuşuyor, Necil'i her konuda çileden çıkarıyordu. Ve nihayet bir gün, nasıl oldu bilmiyorum, Türk erkeklerinin son derece kıskanç olduklarına, karılarına nefes aldırmadıklarına geldi söz. Necil bunu doğrulayıp karısına biri kur yapacak olursa ona dünyanın kaç bucak olduğunu göstereceğini söyleyince, Pfeifer'in damarı tuttu ve en edepsiz gülüşüyle, "Bunu bizzat denemek isterdim" dediği anda kıyamet koptu. Necil, öylesine hiddetle yerinden fırlayıp Pfeiffer'in üzerine yürüdü ki, benim ödüm koptu. Pfeiffer de hiç beklemediği bu tepkiden adamakıllı şaşırmıştı. Sofradakiler alışmadıkları bu davranış karşısında donup kaldılar. Allahtan Madam Fumagalli müdahale etti duruma. Pfeifer'in kötü niyetle hareket etmediğini, bu türden sözlerin lâtife olarak algılanıp bunlara gene latifeyle yanıt verilmesi gerektiğini hatırlattı ve Pfeiffer'e de dönerek, karşısındakinin bir Türk erkeği olduğunu unutmakla hata ettiğini, Necil'den özür dilemesinin iyi olacağını söyledi. Pfeiffer işi uzatmadı. Kötü bir niyeti olmadığını söyleyerek Necil'den özür diledi. Necil oturdu yerine. Daha bir süre titreyip durdu. O kadar ki yemekten sonra Madam Fumagalli, Necil'i özel olarak kendi odasına çağırdı, uzun süre teskin etmeye çalıştı. Ben çok çok utandım. Anlamsız kıskançlığın insanı hem zor, hem de gülünç duruma sokabileceğini, benimle ilişkisi olmayan bir vesileyle görmeyi yeğlerdim doğrusu. Sözle yapılan takılmalara sinirlenmeden, kaba kuvvete başvurmadan sözle cevap verebilmenin de insanlar arasında bir ilişki biçimi, hattâ

bir kültür olduğu ve bunu bir an önce öğrenmek gerektiği meydandaydı. Bunu benimsemekte hiç zorluk çekmediğimi söylemeliyim.

Tanıdığım ilk Troçkist: Bert

Madam Fumagalli'nin pansiyonunda, bizim kaldığımız dairenin sokağa değil, dağlara doğru bakan odalarından birinde, Bert adında bir Amerikalı genç kalıyordu. O sıralarda İsviçre'de çok Amerikalı genç vardı. Üniversitede de rastlamıştım. Fakat ilk defa bir dairede bir Amerikalı'yla beraber kalıyordum.

Bert'i bugün de üç nedenden ötürü çok iyi hatırlıyorum. Birincisi, hijiyenin günlük yaşamda ne demek olduğunu ondan öğrenmiş olmamdır. Bert'in, özellikle yaz günlerinde, günde birkaç kez duşa girdiğini görünce önce garipsemiştim biraz. Benim çocukluğumda, kaldığımız evlerin bir banyo odası olurdu ama, buradaki büyük soba, haftada bir kere yakılır, o gün bütün ev halkı yıkanırdı. Yıkanmak, başlı başına bir program olurdu. Çamaşır günü olduğu gibi, banyo günü, hamam günü de vardı evlerimizde. Ben böyle büyüdüm. Gittiğim ilk Avrupa ülkesi olan Fransa'da durum, bizde olduğundan da kötüydü. O zamanki Fransız evlerinin bir çoğunda banyo bile yoktu. Biz de yıkanmak için mahalledeki umumî banyolara giderdik. Duşa girince saat tutulurdu. 20 dakikadan fazla kalınacak olursa güm güm kapıya vurulurdu banyoları işleten. İlk defa İsviçre'de gördüm sabah akşam sıcak su akan bir banyonun, bir duşun varlığını. Bert'in günde iki kez duşa girmesi, bende ilk anda, "bu adam ördek gibi sudan çıkmıyor" izlenimini yaratmıştı ama, bunun temizlik ve hijyen olduğunu çabuk kavradım. Birçok yönlerini hiç mi hiç sevmediğim Amerikalıların vücut temizliklerine bugün de hayranımdır.

Bert'i bu kadar iyi anımsamamın ikinci medeni, sigara. Navy Cut içiyordu. Bana da ikram etmekle çok kötülük yaptı aslında. O zaman alışmadım ama, Bert'in ikram ettiği sigara-

larla sigaradan tat almayı öğrendim. Öğrenmesem daha iyi olurdu.

Üçüncü nedene gelince, Bert bir Troçkist idi. Sık sık odamıza gelir, Sovyet devriminin yolundan sapmış, yozlaşmış (raté) bir devrim olduğunu savunurdu. Troçki'yi, Stalin'in öldürttüğünü söyler, bizi son derece kızdırırdı Bert. Troçki'nin kim olduğunu, o zamanlar sadece okuduğumuz Sovyetler Birliği Bolşevik Partisi Tarihi'nden biliyorduk. Yıllar boyunca bu kitap, bir başucu kitabı bellenmiş, bütün Marksizm öğretimi, bu parti tarihinin hatmedilmesiyle başlatılmıştır. Bu kitabı okuyan, iyice belleyen, hele bir de Marx'ın Manifesto'sunu okursa allâme olur çıkardı. Türkçe'den başka dil bilmeyen kimi Marksistlerimizin bilgi kaynağı, Türkçe çevirileri son derece kötü olan bu kitaplardı. Tabiî ki İngilizce yazılmış pek çok kitabı okumuş olan Bert'le, argüman göstererek tartışmak kolay olmuyordu. Gerçi öğrendiğimiz Fransızca'yla kitap okuma fırsatı geçmişti elimize ama, o sıralarda Paris'te İşçi Üniversitesi'nde okutulan kitapları okumayı yeğlemiştik. Belki de dilinin daha kolay olmasından ötürü. Bunlar da örneğin Politzer'in Felsefenin Temel İlkeleri gibi oldukça basit, hattâ ilkel olduklarını ilerde anlayacağım bazı kitaplarla sınırlı kalmıştı. Velhasıl kolay olmuyordu Bert'le tartışmak. Fakat ne söylerse söylesin, ne kadar delil getirirse getirsin, biz bildiğimizden şaşmıyor, söylediklerinin hiç birine inanmıyor, bunların hepsinin sınıf düşmanlarının uydurmaları olduğunu söylüyorduk. Ve elbette sınıf düşmanlarının uydurması olduğu için bunlara inanmadıktan başka, Troçkizmin ne olduğunu, Troçki'nin kim olduğunu, neyi savunduğunu duymak bile istemiyorduk. Bert, ender rastladığım geniş kültürlü Amerikalılardan biriydi. Sevimli ve terbiyeli idi de. Biz ne söylersek söyleyelim çileden çıkmadı hiç. Bert, benim rastladığım ve troçkist olduğunu söyleyen ilk troçkisttir. Bert'i çok sevmiştim.

Lukas ve Jean Benoit

Hayatta böyle çok sevdiğim iki troçkist daha olacaktı. İkisiyle de 1970'li yıllarda Budapeşte'de karşılaştım. Aslında çocuklarımın arkadaşları olan bu gençleri ben de çok sevdim. Biri Perulu idi: Lukas, diğeri Fransız'dı: Jean Benoit. Lukas'ın babası Peru'nun Budapeşte büyükelçisiydi. Lukas ve kız kardeşi, oğlum ve kızımla bir yerde tanışmışlar ve kısa zamanda çok kaynaşmışlardı. Bizim evde ya da büyükelçinin rezidansında sık sık buluşurlar, hattâ bazı geceler onların bizde, benim çocuklarımın onlarda kaldığı olurdu. Lukas, bize her gelişinde, bana, Troçki hakkında nutuklar çekerdi. Troçki'nin yozlaşan Sovyet devrimi hakkındaki ünlü kitabının Fransızca'sını bana o hediye etti. O zamanlar artık Troçki hakkında İsviçre'de olduğundan çok daha fazla ve gerçeğe yakın şeyler biliyor ve birçok konuda Luka'ya hak veriyordum.

Peru büyükelçisinin dört yıllık Budapeşte görevi sırasında süren bu candan ve yakın ilişkinin gerek bende gerekse oğlumda kötü bir anısı da kalmıştır.

Elçilikler, konsolosluklar sanırım dünyanın her yerinde o ülkenin milli emniyeti tarafından belirli ölçüde izlenir ama, o sıralarda Macaristan'da bunun çok aptalca yapılmak istendiğine de tanık oldum. Çocuklarımız arasındaki yakın ilişkiyi fark eden ya da gözleyen Macar Yabancılar Polisi, bir gün oğlumu çağırtmış ve Peru büyükelçisinin evine kimlerin geldiğini, orada olan biteni Yabancılar Polisine haber vermesini istemiş. Can bunu duyunca elbette hem çok kızmış, hem de korkmuş. Önce bana söylememişti. Bir süre düşündükten sonra, herhalde benim bilmemi daha doğru bulmuş olacak ki, bir gün söyledi. Fena halde içerlemiştim oğlumun böyle bir şeye alet edilmek istenmesine. Fakat bu türden öneriler yapıldığında, bunu yapanın üzerine gitmenin çok daha ters tepki yapacağını, insanın başına büyük dert açacağını biliyordum. Bu türden öneri-

ler bir defa yapılır, bir daha tekrarlanmaz. Ve önerinin yapıldığı taraftan yanıt gelmezse hiç yapılmamış gibi davranılır. Bunu başkalarına söylemeye, şikâyet falan etmeye kalkarsanız ilk yapacakları şey, inkâr etmek ve sizin üstünüze çamur atmak olacaktır. Can'a, hiç oralı olmamasını, böyle bir şey hiç olmamış gibi davranmasını, eskisi gibi harekete devam etmesini söyledim. Öyle de yaptı. Ve bir daha kendisine ilişmediler.

Tanıdığım ve çok sevdiğim diğer Troçkist, Jean Benoit da gençti, fakat yaşına göre olgun ve çok değerli bir insandı. Aristokrat bir Fransız ailesinden geliyordu. Ailesiyle ilişkisini kesmiş, birkaç arkadaşı ve karısıyla birlikte Paris'in banliyölerinden birinde yaşamaya başlamıştı. Oğlum, üniversiteyi bitirip doktora yapmak üzere kıt olanaklarımızla Paris'e gittiği zaman, tesadüfen karşılaşmış oldukları halde, Jean Benoit'dan çok yardım görmüştü. Jean Benoit, Budapeşte'ye bizi ziyarete geldiğinde, birçok konudan, bu arada Troçki'den, Troçkizmden de çok söz ettik. Troçkizmden konuşurken o kadar içten ve o kadar inanıyor ve umut bağlıyordu ki inandıklarına, onu sarsmamaya büyük özen gösterdim.

Jean Benoit'yı daima sevgiyle ve üzüntüyle anacağım. Fizik araştırmanı olarak davet edildiği Amerika'ya gittikten kısa bir süre sonra beynine bir kurşun sıkarak hayatına son verdiğini öğrendik. Nedenini bilmiyoruz. Belki bunda bütün yaşamını verdiği idealini ve dolayısıyla hayatını, bir gün anlamsız bulmuş olmasının da payı vardır. Erkekler politik ve ideolojik alanlardaki büyük hayal kırıklıklarına, kadınlara oranla çok daha güç dayanıyor, çok daha kuvvetle sarsılıyorlar. Ben buna doğu ülkelerindeki büyük rejim değişiklikleri sırasında tanık oldum. Bu, belki de, doğanın kadını analığa aday olarak yaratması ve bu nedenle kadına daha büyük direnç vermesindendir.

Artan huzursuzluk

Paris'te kalan arkadaşlarımızın sıkıntılı günler yaşadıklarını, bazılarının oturma izinlerinin uzatılmadığını, kaçak yaşamaya başlamak zorunda kaldıklarını duyuyoruz. Türkiye'den gelen haberler de hep kötü. Tutuklananlardan kimin ne konuştuğu, İsviçre'de ne türden güçlüklerle karşılaşacağımız belli değil. İşte belirsizliğin böylesine arttığı bir ortamda Necil, bir süredir kafasında işlemekte olduğu fikri, sosyalist ülkelerden birine geçmek fikrini bana söyledi. İlk tepkim, onun da tahmin ettiği gibi, ters oldu. Benim için doğuya geçmek, ancak en son çare olarak gündeme gelebilirdi. Burada daha bütün imkânlar kullanılmamıştı. Bunun üzerine Necil bir adım geri attı, doğuya geçmenin hemen yapılacak bir şey olarak değil, bir olasılık olarak gündemimizde kalması fikrini işlemeye başladı. Necil, benim kafamın, bütün olasılıkları daima hesaba katmaya yönelik bir şekilde çalıştığını iyi kavramıştı. Doğu ülkelerinden birine geçmenin, bir olanak olarak gündemde kalmasına karşı koymam için bir gerekçem yoktu. Geleceğin ne göstereceği bilinmediğine göre bu da hesaba katılabilirdi. İşte ben bu fikre bu şekilde yanaştığım an, bundan sonra atılması gerekecek ikinci adıma sıra gelecekti. Nitekim öyle de oldu. Doğu ülkelerinden birine nasıl gidilecek? Kapıyı çalıp ben geldim mi diyeceksiniz? Hasan Akkuş olayının üzerinden ne kadar zaman geçti ki! Festivalde yüzüstü kalan, bütün eşyası elinde trene binmek için garda bekleyen Doğan'ı unutmak mümkün mü? Elia, bizi evine bile buyur etmezken, İsviçre İşçi Partisi bize destek mi olur? Bu işin tek bir yolu var. O da gene Nâzım ağabey ile temasa geçmek. Nâzım ağabey Moskova'da yaşıyor. Moskova'ya gitmek mümkün değil. Sovyetler vize mi verir insana! Üstelik batı ülkelerinin gazetelerinde her gün Demir Perde gerisinde olan baskılar, estirilen dehşet havası üstüne çarşaf çarşaf yazılar çıkıyor. Böyle bir şey mektupla da yazılmaz.

Tek yol gene Nâzım ağabeyle buluşmanın imkân dahilinde olacağı bir yer bulmak, bunun için fırsat kollamaktır. Başka çare olmadığı meydanda. Nâzım ağebeyle buluşarak, gerekirse bir doğu ülkesine geçebilmek fikrini ortaya atmakta, bunun şartlarını hazırlamakta yarar var. Böyle bir olanağı elde tutmaya ben de karşı değilim. Ortaya çıkacak ilk imkânda, Nâzım ağabeyle buluşmaya gene benim gideceğim de belli bir şey. Necil önermedi bile kendisinin gitmesini. Ne ki ben, böyle bir olasılığa hazırlanırken bu sefer pasaportumu, Necil'in pasaportundan ayırmakta kararlıyım. Türkiye'de o sıralarda yurt dışına çıkarken eşlere, eğer isterlerse, tek pasaport verilirdi. Pasaport sahibi koca olurdu, fotoğrafın bulunduğu sayfadaki refakatindekiler hanesine de karısının resmi yapıştırılır, onun yanındaki sayfaya veriler yazılırdı. Daha ucuz olurdu bu pasaport. Biz neden böyle bir pasaport çıkarmıştık bilmiyorum. Belki daha kolay oluyordu bunun çıkartılması. Ben dışarda yolculuklarımı bu pasaportla yapmaktan, "eşiniz nerede" sorusunu yanıtlamaktan usanmıştım. Pasaportumu ayırmak işi için Cenevre'deki Türk Konsolosluğu, Paris'tekinden çok daha elverişli idi. Aynı zamanda Konsolosluğun bize karşı tavrını yoklamak için de iyi bir fırsat olacaktı bu. Necil'le birlikte konsolosluğa gittik. Hiç sorun çıkarmadan işlemleri derhal yaptılar. Bana yepyeni, kırmızı kapaklı bir pasaport verdiler. Necil'inkini yenilemediler, fakat onun pasaportunda, refakatindekiler hanesinde bulunan resmim üzerine kocaman iki çapraz çizgi çektiler. Tabiî yandaki sayfada verilerimin bulunduğu haneler üzerine de. Böylece benim bu pasaportla işim bitmiş oluyordu. İşte buna çok sevinmiştim.

Hayatın cilvelerinin sonu yok. O zaman bu pasaportla hiç bir ilişkim kalmadığını sanıp sevinmekle meğer çok yanılmışım. 1956 yılının 31 ekim günü Macaristan'dan çıkabilmemi bu eski pasaport sağlayacaktı. Ama biz henüz 1952 yılının haziran ayındaydık. O tarihe kadar daha dört yıl geçecekti.

Kırmızı pasaportum

Kendi adıma düzenlenen, içinde yalnızca benim fotoğrafımın bulunduğu, bir yıl süreli kırmızı pasaportumu alınca sanki özgürlüğüme kavuşmuşum gibi acayip bir duyguya kapıldım. Üstelik bu işlemler sırasında rahatlamıştım da. Konsoloslukta en ufak bir soru bile sormamışlardı. İşimiz süratle yapılmıştı, üstelik vatandaşlık ilmühaberi de almıştık. Pasaportumuzu hiç yurt dışında uzatmak zorunluluğumuz olmadığı -daima pasaportun süresi bitmeden Türkiye'ye döndüğümüz için- vatandaşlık ilmühaberi almaya o zamana kadar sıra gelmemişti. Bu kez İsviçre'de ilmühaberi de düzenlediler.

1974 yılında babam, arada kaybettiğim vatandaşlığımı geri almak için dava açtığı zaman, bu ilmühaberin ne kadar işe yarayacağını o zaman nereden bilecektim.

Pasaportumuz bir yıl süreli olduğuna göre demek ki daha bir yıl garantideydik. Ve önümüzdeki bir yıl içinde, bir doğu ülkesine geçmek ihtimali de böylece dışlanmış oluyordu. Annem son çıkışımızda bankada bir hesap açtırmamı istemiş ve bu hesaba bir imkân bularak bir miktar para göndermişti. Hiç dokunmamıştım bu paraya, ama bankada olması benim için bir güvence oluşturuyordu. Böylece Necil'in, parasız kalırsak sorusunun da cevabı hazırdı.

İşte tam o sıralarda Dünya Barış Kongresi'nin Doğu Berlin'de yapılacağı haberi çıktı basında. Dünya Barış Kongresi demek, Nâzım Hikmet'le buluşma olanağı demekti. Gitmeliydim. İlerde fevkalâde bir durumla karşılaşacak olursak, bir doğu ülkesine geçme olanağımız olup olmadığını Nâzım ağabeyden öğrenmeliydim.

Doğrusu bu sefer bu seyahat, Viyana yolculuğundan çok daha fazla tedirgin ediyordu beni. Savaştan sonra dört büyük devletin işgali altında olan Almanya'nın İngiliz, Fransız ve Amerikan işgali altında olan batı kesiminde Federal Almanya,

Sovyet işgali altında olan Doğu kesiminde ise Alman Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştu. Dört büyükler tarafından işgal edilen Berlin'in özel bir statüsü vardı. Sovyet işgali altında olan doğu kesimi, Demokratik Almanya'nın başkenti olmuştu, batı kesiminde İngiltere, Fransa ve Amerika denetimi sürüyordu. Berlin, coğrafî bakımdan, tümüyle Sovyet işgali altında olup da sonra DDR olan Demokratik Almanya'nın tam ortasında bulunuyordu. Yani Berlin'e gidebilmek için tek yol -Demokratik Almanya topraklarından geçmek söz konusu olamayacağına göre- uçak yoluydu. Önce Bundes Republik vizesi almak gerekiyor, ayrıca da "interallié", müttefiklerarası makamı denilen özel bir kumandanlıktan Berlin'e girebilme vizesi alınıyordu ki bu, Berlin'in her yerine bu arada DDR'in başkenti olan Doğu Berlin'e de girme hakkı veriyordu. Barış Kongresi'nin yapılacağı Doğu Berlin'e gidebilmek için Frankfurt'a kadar trenle gidip oradan Batı Berlin'e uçmam gerekecekti, ondan sonra da Doğu Berlin'e geçmenin yolunu bulmam. O sıralarda batı basını doğuda olup bitenler hakkında dehşet verici haberlerle doluydu. Dikenli teller, nöbetçi kulübeleri, sınırdan geçerken ateş edilerek öldürülenler, daha neler neler. Bayağı ürküyordum bu yolculuktan. Beni en çok düşündüren şey de Berlin'e vardıktan sonra Doğu Berlin'e nasıl geçeceğimdi. Ama diyordum, nasıl olsa Yılmaz'la bu işin bir çaresini buluruz. Yılmaz Gülen, ilk gittiği kent olan Mainz'tan çoktan ayrılmıştı, öğrenimine Batı Berlin'deki Teknik Üniversite'de devam ediyordu. İlk işimiz tabiî Yılmaz'a bir mektup yazmak oldu. Neden Berlin'e gideceğimi yazmadım ama, oraya geleceğimi yazdım. O zamanlar bugün olduğu gibi zart zurt telefon edilmezdi. Herkesin yoktu bile telefonu, çok da pahalıydı. Haberleri mektupla bildirir, en fazla telgraf çekerdik. Yılmaz'ı durumdan haberdar ettikten sonra Federal Almanya vizesini almak için Zürih'e gittim ve hemen aldım vizeyi. Ondan sonra da, gene Zürih'te olan "Müttefiklerarası Kumandanlığı" denilen makama giderek oradan da

Berlin'e giriş izni aldım. Bu giriş izni, hem Fransızca hem de Rusça olarak yazılıydı. Şimdi hâlâ bende olan bu pasaportta Berlin'e giriş tarihi olarak, 3 Temmuz 1952 yazılı.

Frankfurt yoluyla Berlin

Doğu Berlin'e nasıl geçeceğim sorusu kafamda giderek büyüdüğü için ve herhalde yalnız bununla meşgul olduğumdan Frankfurt'a nasıl gittiğimi hiç hatırlamıyorum. Frankfurt'ta her vaziyette bir gece kalmam gerekiyordu. Berlin'e uçak biletini Frankfurt'tan alacaktım. İstasyona çıkar çıkmaz bir otele gitmek için bir taksiye bindim. Hayatımın en muazzam kazığını o taksi şoföründen yedim. Beni bir otele götürmesini rica ettiğim taksi şoförü, önce ileri doğru dümdüz sürdü arabayı. Bir hayli gittikten sonra sağa saptı, bu sefer de o istikamette bir süre gittikten sonra gene sağa saparak geldiğimiz tarafa doğru gerisin geriye gitti ve sonra gene dönerek beni bir otelin önünde indirdi. O zamanlar trafik, henüz yolları durmadan "tek yön" tabelasıyla dolduracak kadar yoğun olmadığından, taksi şoförünün iyi niyetinin söz konusu olmadığı meydandaydı. Tek kelime Almanca bilmediğim için bu numarayı sineye çekmek zorunda kaldım ve kendimi büsbütün enayi yerine koydurmamak için de başka bir şeyle meşgul oluyormuş, nereye gittiğimizi fark etmemiş numarası yaptım. Güzel bir oteldi indiğim otel. Valizimi bırakıp hemen uçak biletini almaya gittim ve ertesi sabah Frankfurt - Berlin seferi yapan uçağa bilet aldım. Hiç bir şeye keyfim olmadığı için, otele geri döndüm. Akşam yemeğini otelin lokantasında yedim. Çok erken çıktım odama.

O geceyi hiç unutamıyorum. Sabaha kadar durmadan uçaklar uçtu şehrin üstünde. Uykuya her dalışımda müthiş bir uçak sesiyle sıçrıyor, üçüncü dünya savaşı başlıyor korkusuyla gözlerimi açıyordum. Sabaha kadar bu böyle sürdü, gökyüzünde

renk renk ışıklar yandı söndü. Sonra Yılmaz'dan öğrendim. Meğer Frankfurt, o zaman en büyük Amerikan askerî hava üslerinden biriymiş. Onun için uçakların biri inip biri kalkıyor, durmadan manevra yapıyorlarmış. Ertesi sabah sorunsuz geçti. Bilet aldığım acenteden hava alanına yolcu götüren otobüsün kalkacağı saati öğrenmiştim. Uçak erken kalkıyordu. Zamanında gittim. Sonrasını hatırlamıyorum.

Bundan sonra ilk hatırladığım şey Yılmaz'ın Berlin'de kaldığı evini bulup kapısını çalmamdır. Kimsecikler açmadı kapıyı. Bir daha çaldım, bir daha. Gene kimsecikler açmadı. Oysa Yılmaz o gün geleceğimi biliyordu. Beklemekten başka çare yoktu. Onun kaldığı dairenin önündeki merdiven basamaklarına oturdum. Valizimi yanıma koydum ve beklemeye başladım. Ne kadar bekledim bilmiyorum. Belki yarım saat belki bir saat. Bu süre zarfında durmadan birileri ya yukarı kata çıkmak için ya da yukardan aşağı inmek için yanımdan geçti durdu. Bu kadar işlek bir apartmana o zamana kadar rastlamadığım için biraz şaşırdım. Neden sonra kapı açıldı, bir de baktım Yılmaz çıktı, bakıyor kim var, diye. "Yahu neden açmıyorsun kapıyı madem evdesin?" Duymuş duymasına ama tam o sırada banyodaymış. Benim olabileceğim hiç aklına gelmediği için, "boş ver kim ise, bir daha gelir" demiş. Banyodan çıktıktan sonra da unutmuş kapının çalınmış olduğunu. Sonra bir ara "dur bir bakayım dışarıda kimse vardır belki de" diye düşünüp de kapıyı açınca beni görmüş. İyi vallahi! Akşama kadar oturacaktık basamaklarda. Yanımdan durmadan birilerinin geçip durduğunu söyleyince de güldü. Meğer üst katta bir randevu evi varmış. Tevekkelli değil gelip geçenler öyle acayip acayip yüzüme bakıyorlardı. İşte benim Yılmaz'la üçüncü buluşmam böyle oldu. İlki dayımların evinde, ikincisi Galata rıhtımından kalkıp bizi meçhule götüren gemide, üçüncüsü de Berlin'de eskiden kalma tahta merdivenli bir apartmanın basamaklarında.

İçeri aldı beni. Macar asıllı bir hanımın evinde kiracı olarak kalıyordu. Ufacık bir odası vardı. Ben daha nasılsın iyi misin demeden atıldım:

- Doğuya geçmem, Nâzım ağabeyi görmem lâzım, dedim.

Sonraları çok daha iyi tanıyacağım o her zamanki sakin haliyle.

- Olur, geçeriz! demez mi? Yahu bu ne biçim iş böyle! Hiç şaşırmıyor, ne yaparız, nasıl ederiz, diye hiç düşünmüyor, hani sinemaya gidelim demişim gibi, "olur, gideriz" diyor.

E peki nasıl gideceğiz?

- S-Bahn'a binip gideceğiz, deyince büsbütün şaşırıyorum.

- Peki o tel örgüler, yasaklar falan?

- Sen her okuduğuna, her duyduğuna inanıyor musun, deyince biraz utanıyorum. Ama her gün aynı şeyi seksen sekiz versiyonda okur ve duyarsa insan, en azından "acaba" demeye başlıyor.

Kongre ertesi gün başlayacaktı. "Gel önce sana kalacak bir yer bulalım" dedi. Çıktık evden. Çok yakında, pansiyon gibi bir yere götürdü beni. Temiz pak bir odaydı. Yatağın çiçekli kumaştan örtüsünü hâlâ hatırlıyorum. "Şimdi de gel seni üniversiteye götüreyim, orada Amerikalıların bize verdikleri bedava yemekten yersin sen de" dedi. Yemekten çok üniversiteyi görmek ve Yılmaz'la beraber olmak için gittim. Gerçekten de ne olduğu belli olmayan, Amerikan yardımı yemek, felâket bir şeydi. Hele benim gibi şımarık İsviçre'den gelenler için. Yemek seçmem. Yedim getirileni. Biz yemek yerken baktım, Yılmaz'ın yanından geçenler, herhalde arkadaşları, kaş göz ediyorlar ona. Anlaşılan beni, dalgası sandılar. Allahtan böyle şeyler beni hiç rahatsız etmiyordu. Ne sanırlarsa sansınlar. Kimin umurunda. Necil olmadıkça korku yok. Yaşasın özgürlük. Yemeği bitirdik. Üniversiteden çıktık, galiba biraz dolaştık. Pek hatırlamıyorum o günün nasıl geçtiğini. Akşam, "Gidelim, bir yerde doğru dürüst yemek yiyelim" dedim. Parasız olduğunu

biliyordum Yılmaz'ın. Daha ziyade onun doğru dürüst bir yemek yemesiydi istediğim. Hava sıcaktı. Beni bahçeli bir yere götürdü. Etli birer yemek ısmarladık. Bir de o kocaman yuvarlak bardaklarda içilen Berliner Weisse içtik. Bir paket de Astor sigara aldım. Navy Cut yoktu orada. Neler konuştuk hiç hatırlamıyorum. Herhalde görüşmeyeli başımızdan geçenleri, tutuklamaları, bundan sonra neler olabileceğini.

Berlin'de Nâzım ağabeyle

Ertesi sabah anlaştığımız saatte Yılmaz geldi, beni kaldığım pansiyondan aldı. S-Bahn'a bindik. Bilmiyorum hangi durakta indiğimizde artık Doğu Berlin'deydik. İş bu kadar basitti. Birçok insan o yıllarda Doğu Berlin'e gelip alışveriş yapıyor, sonra yaşadığı Batı Berlin'e dönüyordu. Özellikle öğrenciler Batı Berlin'de, batılılar tarafından kasten çok düşük tutulan bir kurdan, batı markını doğu markına değiştirerek doğuya geçiyor her türlü tüketim ihtiyaçlarını doğudan ucuz ucuz sağlıyorlardı. Doğuda bilhassa ucuz tutulan fiyatlar, batıda ise kasten Doğu Almanya aleyhine uygulanan para kuru, yalnız ihtiyacı olanların işine yaramakla kalmadı, zamanla büyük çapta kaçakçılık olaylarına da zemin yarattı. Nitekim Berlin duvarı bir gecede çekildiği zaman Ulbricht'ler, en kuvvetli gerekçe olarak, bunu öne sürmüşlerdi. Elbette ki duvar bu nedenle çekilmemişti ama, giderek artan kaçakçılık da ihmal edilemeyecek bir olgudur.

Barış Kongresi, Doğu Berlin'de yeni yapılan, modern otellerin en büyüğü olan Hotel Berlin'de toplanmıştı. Aslında çok kolay bir yerde bulunan otele götüren Yılmaz, beni kapıda bıraktı ve ayrıldı. İşim bitince nasıl döneceğimi, nereye gideceğimi göstermişti. Gayet basitti her şey.

Otele girip görevlilere Nâzım Hikmet'i görmek istediğimi söyledim. Gerekli kontrol yapıldıktan sonra önce telefonu ver-

diler elime. Telefonda Nâzım ağabeye kim olduğumu söyleyince gene hayretler içinde kaldı. Hemen aşağıya hole koştu ve beni içeriye aldı. Gene hiç beklemediği bir anda karşısına çıkmıştım. "Aman ne iyi oldu geldiğin, ben de seni mutlaka görmek istiyor, nasıl bulabileceğimi düşünüyordum" dedi. Bu sefer şaşırma sırası bana gelmişti. Ben ona ne söylemek için gittiğimi biliyordum ama, onun bana ne söylemek için beni aradığından hiç haberim yoktu. Bu durumda beklemeyi, önce onu dinlemeyi tercih ettim.

Kısa bir süre sonra, otelin aşağıdaki salonunda oturduğumuzda Nâzım ağabey, özetle şunları söylüyordu bana: "İleride bir takım çalışmalar olacak. Sosyalist ülkelerde de Türkçe radyo yayınları başladı, yahut başlamak üzere. Bu yayınlarda da arkadaşlara ihtiyaç olacak. Şimdilik dışardaki arkadaşları bir araya toplamaya çalışıyoruz. Hangi sosyalist ülke, bizi hangi sıfatla kabul edecektir, henüz bilmiyorum. Bunu zamanla öğreneceğiz. Sizden sorum şu: Bir sosyalist ülkeye radyoda çalışmak üzere ya da bu oluncaya kadar öğrenci olarak gelmeyi kabul eder misiniz?"

Şimdi bu satırlarımı okuyanlar, körün istediği bir göz Allah vermiş iki göz, diye düşünecekler. Bu, Necil bakımından gerçekten de böyleydi. Ama ben kendi açımdan bir oldu bitti karşısında kalmıştım. Aslında benim de ortaya koyacağım konu buydu ama, hemen şimdi, şeklinde değil, ilerde başka çare kalmazsa koşuluyla. Nâzım ağabey, parti adına konuşuyorum dememişti. Zaten o sırada bunu diyebilecek durum olmadığını sonraları anlamıştım. Emir kipi de kullanmamış, parti sizden bunu istiyor falan da dememişti. Kaldı ki, kendini mecbur hissetmedikçe emir kipi kullanmazdı Nâzım ağabey. Bütün bunlar bir an içinde geçti kafamdan. Fakat tabiî verilebilecek tek yanıtı verdim. "Evet, elbette!" dedim.

Kısa bir süre sonra, Sabiha Sertel'in de bir süredir şimdi kongrenin yapıldığı otelde beklemekte olduğu anlaşıldı. O da

sosyalist ülkelerden birinden gelecek haberi bekliyordu. Demek biraz önce Nazım ağabeyden duyduklarım Sertellere de iletilmişti. Zekeriya beyin ve Yıldız'ın nerede olduğunu hatırlamıyorum ama Sabiha hanım, Doğu Berlin'de bekleyerek gün doldurmaktaydı. Beni otele Yılmaz'ın getirdiğini söyleyince, Sabiha hanım Yılmaz'ın orada olduğuna çok sevindi. "Gelsin mutlaka arasın beni" dedi. Nitekim Yılmaz, sonra gidip buldu Sabiha hanımı ve bir çok şeyinde yardımcı oldu ona.

Nâzım ağabey ile nasıl konuşacağımı bir türlü tam olarak kararlaştıramadığım konu, hiç beklenmedik bir şekilde, onun girişimiyle başlamış ve çabucak bitmişti. Doğu Berlin'de artık yapılacak bir işim kalmıyordu. Hangi sosyalist ülkeye gideceğimizi henüz Nâzım ağabey de bilmiyordu. Bunu nasıl öğreneceğimiz konusunda aramızda çok ilkel bir parolada anlaştık. Dört ülke idi söz konusu olan. Romanya, Macaristan, Bulgaristan ve Polonya. Bunlardan hangisinin olacağı henüz belli değildi. Belli olduğu vakit Nâzım ağabey, bizim adresimize, havadan sudan bahseden bir mektup gönderecekti. Tabiî kendi imzasıyla olmayan bir mektup. Bu dört ülkenin tipik özelliklerinin ne olduğunu konuşmuştuk. Şimdi Polonya, Romanya ve Bulgaristan için hangi özellikte karar kılmıştık anımsamıyorum ama mektup kazlardan bahsederse bu, kazları ve kaz ciğeriyle dünyaca ünü olan Macaristan anlamına gelecekti. Ve o zaman İsviçre'deki Macar elçiliğine gidecektik.

Otelde daha fazla kalmanın bir anlamı kalmamıştı artık. Zaten akşam da olmuş, yemeğimizi de yemiştik. Kafam karmakarışık ve biraz da sersemlemiş bir halde otelden ayrıldım. Yılmaz'ın anlattığı gibi giderek S-Bahn istasyonuna vardım.

Alman halk polisiyle ilk karşılaşma

Tam perona çıkacaktım ki, bir anda üniformalı bir yığın polis etrafı sarıverdi. Kaşla göz arasında trene gidecek yolu kestiler.

Kimlik kontrolüne başladılar. İstasyon ana baba gününe döndü. Gerçi pasaportum yanımdaydı ve üzerinde de Berlin'e gidebileceğime dair müttefiklerarası kumandanlıktan aldığım mühürlü izin bulunuyordu. Ama bu damganın bana Doğu Berlin'e de geçme hakkı verip vermediğinden birden kuşkuya düştüm. Eminim, bir anda o kadar çok sayıda polis yerden biter gibi ortaya çıkıp, kulağa hiç de hoş gelmeyen o Almanca emirlerle bağıra çağıra kontrole başlamış olmasalardı, bu denli ürkmez, ben de rahat rahat girerdim kontrole. Yüksek sesle Almanca verilen sert emirleri duyunca insanın aklına hemen İkinci Dünya Savaşı'na ait gördüğü filmler geliyor. Ansızın ortaya dökülen halk polisinden öylesine ürkmüştüm ki, o anda tek çıkar yolu, gene o halk polisine sığınarak, geri dönmekte buldum. O kontrolden geçmeyi kesinlikle istemiyordum. Halen bulunduğum yer, Demokratik Almanya Cumhuriyeti topraklarıydı. Hemen geri dönmeye imkân yoktu. Çünkü kontrol, iki yönlüydü. Ne oradan buraya, ne buradan oraya geçit vardı. Etrafa göz atarak gördüğüm ilk istasyon görevlisi odasının kapısını vurup içeri girdim. Ve orada masa başında oturan memura, Berlin Oteli'nde Barış Kongresi'ne katılan Türk şairi Nâzım Hikmet'le mutlaka buluşmam gerektiğini anlatmaya çalıştım, tabiî Fransızca ve de işaretler yardımıyla. Anlattıklarımdan tek anladığı Hotel Berlin oldu. Fakat durumumda bir olağanüstülük sezmiş olacak ki başka bir görevliyi ve bir halk polisini yardıma çağırdı. Bu yeni gelen, biraz Fransızca anlıyordu. Ne kadar telâşlı olduğumu görünce, Hotel Berlin'e telefon edip resepsiyondan Nâzım Hikmet'i telefona bağlamaya razı oldular. Naâzım ağabey, anlaşılan erken çekilmişti odasına. Telefonda sesimi duyunca çok şaşırdı. "Bana soru sorma, oraya gelmemi sağla Nâzım ağabey" dedim. Tercüman yardımıyla görüştüğü görevliye, "Getirin buraya" dedi, benim için. Yanıma bir halk polisi kattılar, tabiî halk polisi yanımdayken kontrol polislerinden kontrolsüz geçtim. Otele gidip Nâzım ağabeye başıma ge-

lenleri anlattım. "Kızım bu adamlar korkulmayacak gibi değil ki" dedi bana. Otel tıklım tıklım doluydu. Benim tekrar Batı Berlin'e doğru yola çıkacak halim kalmamıştı. O geceyi Sabiha hanımın odasında, onun yanındaki yatakta geçirdim.

Ertesi sabah yola çıktığımda hiç bir engelle karşılaşmadan S-Bahn'a bindim ve rahatça Batı Berlin'e geçtim. Doğru Yılmaz'a gittim. Hiç merak etmemiş. Ben olsam çatlardım meraktan. Herhalde bir işi çıktı orada kaldı, diye düşünmüş. Kaldığım pansiyonun sahibi gece gelmediğimi fark edince, anlaşılan Yılmaz'dan daha çok merak etmiş olacak ki, ertesi gün Yılmaz'a söylemiş gece gelmediğimi. O da kadın Doğu Berlin'e geçtiğimi düşünerek kuşkulanmasın diye, "Evet, biliyorum, beraberdik" diye yanıtlamış kadını.

İşte benim Doğu Berlin maceram böyle geçti. Hemen geri dönmem gerekiyordu. Yılmaz uçak biletini almaya benimle geldi. Frankfurt'ta uçaklardan ne kadar korktuğumu anlatınca "Haklısın korkmakta" dedi, "bu hava koridorunda bazen tatsızlıklar da oluyor" Uçak, koridordan çıkarsa Demokratik Almanya'nın hava sularını ihlâl ediyor sayılıyormuş. Bana uçağa girince kanat üzerinde bir yerde oturmamı salık verdi. Ateş mateş edilirse kanat üstleri daha güvenli oluyormuş. Ne garip, insan gençliğinde böyle şeylerden hiç korkmuyor. Şimdi bana biri böyle bir şey diyecek olsa vallahi binmem uçağa. İnsan yaşlandıkça hayat daha bir tatlı oluyor anlaşılan. Uçak yolu normal geçti. Frankfurt'ta İsviçre'ye gidecek treni biraz beklemek gerekiyordu. Garda açık bir kahveye oturdum. Frankfurt istasyonunda da biraz ürktüm. Tam bir işgal şehri manzarasındaydı gar. Yığınla Amerikan askeri, Amerikan inzibatı dolaşıyordu garda ve peronlarda. Benim oturduğum masaya bir Amerikan askeri geldi. Benden izin isteyip oturdu. Kahvede başka yer kalmamıştı. "Benimle bir kahve içer misiniz?" dedi. Hiç terslemedim, tersleyemedim adamı. Bu sözlerinde genç bir kadına sarkıntılık etmek niyeti değil, evinden, yurdundan

uzakta, bulunduğu yerde ne aradığını bile bilmeyen ve daha ne kadar orada kalacağından belki haberi bile olmayan genç bir askerin korkunç yalnızlığı vardı. Hem kahve içtik hem de biraz gevezelik ettik. Trenim geldi. Ayağa kalktı, onunla bir kahve içtiğim için bana teşekkür etti. Elimi sıkarak bana iyi yolculuklar diledi.

Benzer bir olay bir kere daha başıma geldi benim. Budapeşte'de idim. Çok acele bir yere gidiyordum. Aktarma yapmak üzere tramvaydan indiğim sırada tam karşıma çıkan asker kıyafetli biri, gözlerinde büyük bir hüzünle, "Çok rica ediyorum, benimle bir kahve için" demişti. Bu rica beni yıllarla geriye, Frankfurt tren garına götürdü. "Kusura bakmayın çok acelem var. Yoksa memnuniyetle içerdim" dedim. "Yazık, çok yazık, iyi günler!" dedi bana. Koşar adımlarla ayrıldım oradan. Bilmiyorum vaktim olsaydı gerçekten içer miydim yoksa insanlara eskiden olan güvenimi yitirmeye mi başlamıştım artık.

"Besili kazlar"

Ondan sonraki günler Nâzım ağabeyden haber beklemekle geçti. Bekleyiş çok sürmedi. Bir doğu ülkesine gideceğimizi kimseye söylememiz gerekiyordu. Madam Fumagalli'ye nasıl bir yalan uydurduğumuzu hatırlamıyorum. Bir yığın kitabımız vardı. Onları kartonlara koyup evin tavan arasına bıraktık. İlerde gelip alacağımızı söyledik kendisine. Yıllarca beklemiştir bizi eminim, sonra da kurtulmuştur o kitaplardan. Kalan eşyamızı topladık. "Besili kazlar"dan bahseden mektuptan vizemizin Macaristan Elçiliğinde bizi beklediğini anlamıştık. Bern'deydi elçilik ve konsolosluk. Pansiyondaki tanıdıklarla vedalaştık. Bern'e doğru yola çıktık.

Cenevre'den, bu kenti bir daha görüp göremeyeceğimi asla bilmeden ayrılırken, yalnız kalmak istediğim için vagonun arkasındaki boşlukta durmuş, gözlerimi o sırada güneş içinde

olan Leman gölüne dikmiş (Leman gölü, Cenevre ile Lausanne arasında görünür ve sonra kaybolur) ayırmadan bakıyordum. Bir daha görmemecesine bakıyordum güneşin ışıkları altında parlayan pırıl pırıl göle. Ne zaman, acaba ne zaman göreceğim bir daha buralarını diye düşünüyordum. Buna düşünmek de diyemezsiniz. Garip bir duygu sarar içinizi, bir üzüntü, bir gariplik, hattâ belki de kelimelerle dile getirilemeyecek bir duygudur bu. Çok sevdiği yerlerden buralarını bir daha görüp göremeyeceğini bilmeden ayrılan insanlar anlayabilir bu duyguyu. Galiba bu duyguya isim konmadı daha. Çünkü bir insanın yaşamında sevdiği bir insandan ayrılırken, onu tekrar görme şansı iki mislidir, siz gidemezseniz, onun gelmesi ihtimali vardır. Ama bir yerden ayrılış böyle değil. Bir yerden ayrılırken, insanın orayı bir daha istese de göremeyeceğini düşünerek, bundan korkarak, hattâ belki de bunu bilerek ayrılması sık rastlanan bir şey değil. Dillerimiz bu duyguya hazırlıklı değil. Bunun ayrı bir kelimesi olması gerek. Ben bu duyguyu Leman gölünden gözlerimi ayıramadığım o günden daha birkaç yıl önce Türkiye'de, otobüsle Maçka'dan Dolmabahçe'ye giden Bayıldım yokuşundan aşağı inerken de duymuştum. O zaman da gözlerimi böyle dikip bakmıştım kıvrılarak inen yolda açılan manzaraya, karşıdan birden denizin görünüşüne. Bir daha hiç göremeyeceğim, son defa gördüğüm duygusuyla otobüs son virajı alıp da düz yola çıkıncaya kadar içime doldurmuş, beynime kazımıştım bu görünümü.

Bayıldım yokuşunu 40 yıl sonra görmek, görmek değil de gördüğümü sanmak varmış nasipte. Zira benim bıraktığım Bayıldım'ın yerinde yeller esiyor şimdi. Kimse de Bayıldım demiyor artık.

Lac Leman'ı, göle böyle gözlerimi dikip içime doldurduğum günün üstünden 26 yıl geçtikten sonra gene gördüm, Gene vagonun arkasındaki boşluğa gittim yalnız kalmak için. Bu sefer annemle babamla birlikte Lugano'dan Lausanne'a gidiyorduk.

Lac Leman beni hayal sukutuna uğratmadı Bayıldım'ın yaptığı gibi. Lac Leman gene güneşin altında pırıl pırıldı. Aynen 26 yıl önceki gibi duruyordu sakin ve vakur, temiz ve güzel. Kıyılarını beton yığınları kaplamamıştı. Gözlerimi diktim göle gene. Bu seferki duygunun da galiba kelimeyle karşılığı yok. Sevinç de değil, hüzün de değil, mutluluk da değil, neşe de değil, Tanrıya şükür duygusu da değil, gene bambaşka bir şey, belki bunların hepsinin bir karışımı. Macarların güzel bir deyişleri var. Türkçe'ye çeviremedim. Başka dillerde var mı bilmiyorum. "Daire kapanıyor" diyorlar. İstediğiniz gibi algılayabilirsiniz bu cümleyi. Bir ömrün bitişi anlamına da gelebilir, bir olayın bir daha tekrarlanmamak üzere kapanışı anlamına da. Bir meçhulün bütün bilinmeyenlerinin bulunarak kapanmasını da ifade edebilir, uzun bir yolculuğun başlangıç noktasına geri dönülmesi anlamına da gelir. Bu cümlede bir tamamlanış, bir bitiş, sonrası olmayan bir sonuçlanma vardır. O andaki duygu ortamınıza bağlı olarak, bundan sonra sanki insanın yapabileceği hiçbir şey kalmamış gibi bir anlam da çıkabilir. Ben örneğin, Cenevre'ye gitmeyi hem çok istiyor, hem de bunu durmadan ileri bir tarihe atıyorum. Oraya gidersem son yıllarda durmadan bir tarafından kapanmakta olan daire bütünüyle tamamlanacak gibi geliyor bana.

Bir dönem kapanıyor

Bern'de bir otele indiğimizi hatırlıyorum. Macar Elçiliğinin adresini önceden araştırıp bulmuş olmalıyız ki, doğru oraya gittik. Galiba bahçe içinde bir binaydı. Elçilikte görüştüğümüz kişi, Macaristan'ın Bern konsolosuydu o sıralarda. Vizemiz hazırdı. Elimizde vesika, belge türünden bir şeyler varsa bunları birlikte götürmememizi, kendisine vermemizi, arkamızdan göndereceğini söyledi. Ne olacaktı vesika, belge türünden şey bizde. Paris'teyken çıkardığımız dergilerin birkaç nüshası vardı.

Berlin Festivalinde, dünyanın çeşitli ülkelerini tanıtmak için düzenlenen sergide, Türk gençlerine ayrılan köşeye bu dergileri de koymuştuk, Türkiye'de legal olarak çıkan Nâzım Hikmet, Marko Paşa, Nuhun Gemisi vb. gibi diğer basın ürünleriyle birlikte. Şahsî eşyamızın dışında yanımızda bir tek bunlar vardı. Ama Türkçe olduğu için, biri görürse belki bir şey sanır diye, konsolosa verelim dedik.

Ne acayip bir gündü o gün. Elimizde bu gazetelerin, dergilerin bulunduğu ufak bir çanta var. Konsolosluğun kapısında buluşuyoruz Konsolos Radvanyi ile. Bizi siyah bir arabaya bindiriyor. Beraber tepelere doğru çıkıyoruz. Yeşillikler arasından geçiyoruz. Sonra yolda giderken çantayı alıyor bizden. Bir türlü akıl erdiremiyorum bu acayip hareketlere. Ne oluyor? İkinci Dünya Savaşı'nda direniş hareketinde miyiz? Şaşkın şaşkın bakıyorum. Necil de aslında biraz şaşırıyor ama bozuntuya vermiyor. O daima böyle maceralı, gizemli şeyleri sever zaten.

Lâf arasında söyleyeyim, Radvanyi görevi bitince Macaristan'a geldi, bir süre burada yaşadı, 50'li yılların sonuna doğru da kaçtı Macaristan'dan. Kaçtı diyorsam sınırı gizlice geçti sanılmasın. Pasaportla seyahat için ya da bir iş nedeniyle gitti ve geri dönmeyi unuttu! "Geri dönmeyi unuttu" derlerdi, o sıralarda Macaristan'dan çıkıp bir başka ülkeye sığınarak geri dönmeyenlere.

Yalnız arkadaşlara değil, ailemize de hiç bir şey söylemeyecek, ailemiz dahil, kimseyle mektuplaşmayacaktık. Hiç kimseye adres vermeyecektik. Bu, Nâzım ağabey aracılığıyla verilmiş kesin talimattı ve benim son derece zoruma gidiyordu. Hiç bir şey söylemeden ortadan yok olmanın bir anneyi ve babayı ne kadar perişan edeceğini hiç mi düşünmezler bu talimatları verenler. İnsanlığın mutluluğu için her fedakârlığı yaparken, her zorluğu göze alırken, nasıl oluyor da insanlığın teker teker insanlardan oluştuğunu düşünmüyor, teker teker insanlara böylesine azap çektirmeyi mübah sayıyoruz. Bu ne kadar korkunç

bir çelişki. Ben yıllarca anamı, babamı, kardeşimi habersiz bıraktım. Bir gün isyan edinceye ve çok yakın arkadaşlarımın yardımıyla, ailemle mektuplaşmaya başlayıncaya kadar. Pekâlâ da oluyordu, oldu da. Bunu daha ilk günden de yapmak kabildi.

Her şeye rağmen, hiç haber vermeden, hiçbir şey söylemeden ortadan yok olamazdım. Bir doğu ülkesine gideceğimi söylemeyecektim, pekâlâ. Ama bundan sonra benden haber almayacaklarını, bir şey uydurarak da olsa anneme ve babama yazmadan edemezdim. Yazdığım mektup, onların eline ulaştığı zaman, benim, Güney Amerika'da bir ülkede olacağımı, beni merak etmemelerini, fakat artık benden mektup beklememelerini yazdım onlara. Hem hüngür hüngür ağlıyor, hem yazıyordum. Yüreğim parça parçaydı. Hayatımın en acılı günlerinden biriydi o mektubu yazdığım ve sonra da postaladığım gün. Yüreğimden bir parça kopup yok olmuştu sanki. İçimde muazzam bir boşluk vardı.

Ondan sonra ne yaptık, trene ne zaman, nasıl, nereden bindik hiç ama hiç hatırlamıyorum. Tam bir boşluk vardı kafamda da.

Beşinci Bölüm

BUDAPEŞTE'DE İLK AYLAR

Budapeşte, yazgım

Trendeyiz. Ağustos ayı olduğuna göre sıcak bir günün gecesi olmalı. Gecesi diyorum, çünkü yataklı vagonda olduğumuzu iyi anımsıyorum. Demek Viyana'dan aktarma yaparak gelmiyoruz. Viyana'da aktarma yapmış olsak yataklıda olmayacağız. Zira Viyana Budapeşte arası dört saatten fazla sürmez. Trene herhalde Zürih'ten bindik yahut da Bern'den. Demek Budapeşte'ye o zaman da oradan direkt tren vardı. Ağustos ayının onu. Asla unutmadığım, unutamayacağım bir tarih. Çok şeyi unuttum ama Macaristan'a 1952 yılının 10 ağustos günü ayak bastığımı, adımın Gün olduğunu bildiğim gibi biliyorum. Bir çok istasyondan sonra trenimiz bir kere daha duruyor. İçimde bir tedirginlik var. Biraz heyecan, biraz da, artık ne olacaksa olacaktır, bundan dönüş yok bilinci karşısında duyulan yazgıya katlanma hissi. Bu duyguyu önceleri de duymuştum. Sonraları da duyacaktım. Yataklı vagonun kapısı açılıyor. Herhalde vurıldu, biz açtık. Bir asker. Anlamadığım bir dilde konuşuyor. Pasaportları istediği belli. Necil'le benim pasaportlarımız artık ayrı. Elimde Cenevre'de yeni aldığım kırmızı kapaklı pasaport var. Eski gri renkli ortak pasaportumuzun eşkâl sayfasında alt alta duran fotoğraflarda, üstüne çapraz iki çizgi çekilerek iptal yazılmış çehrem, anlamsız bir biçimde duruyor. Bu pasaportun ilerde benim için ne kadar önemli olacağını daha bilmiyordum o zaman.

Sınır muhafızı olduğunu düşündüğümüz askere pasaportları veriyoruz. Necil'in uzattığı pasaporttaki, benim üstü çizilmiş fotoğrafıma bakıyor dikkatle, sonra da elindeki yepyeni kırmızı kapaklı pasaporta. Duralıyor. Neden acaba? Kuşkulanacak hiçbir şey yok ki. Belki pasaportlarımızda yalnızca bir kerelik giriş ve on dört günlük ikamet vizemiz olması şaşırtmıştı bu genç askeri. Ama ben bu tek girişin onu şaşırtabileceğini o zaman hatırıma bile getirmemiştim. Macaristan'daki herkes ve Macaristan'a gelecek herkes yoldaştı o zaman benim için.

Sınır muhafızının o zaman şaşırmış olabileceğini şimdi neden düşündüm acaba? Herhalde dostumuz Haik Açıkgöz'ün Macaristan'la ilgili bir anısı geldi aklıma. Haik ve karısı Angel bizden daha önce Türkiye'den ayrılarak Lübnan'a gitmişler. Yıllarca orada kalmışlar. Sonra onlar da Nâzım Hikmet'in, dışarıdaki arkadaşları bir araya toplamak talimatı üzerine, bizim Budapeşte'ye gelmemizin üstünden fazla zaman geçmeden, Viyana yoluyla Budapeşte'ye gelip burada bir süre kaldıktan sonra Varşova'ya gitmişlerdi. Arada onlar da Doğu bloku ülkelerine geçen birçoklarının yaptığı gibi hüviyet değiştirmişler Haik, İko olmuş, Angel de Abdülkadir Pirhasan'ın (Vedat Türkali) eşi Merih'in adını almıştı. Angel, Merih'i çok sevdiği için başka bir isim almak gündeme geldiği vakit Merih'ten başka bir isim düşünememişti. Ben bugün de Merih derim ona. Haik, şimdi aklıma gelen olayı o zaman Budapeşte'de değil, yıllar sonra Almanya'da anlattı.

Viyana'dan eşi ile birlikte Budapeşte'ye gelirken sınırı geçip de Macaristan'a girince rayların üstünde çalışan bir demiryolu işçisi görüyor. Bir Halk Demokrasisine ilk girişi Haik'ın. Heyecan ve sevinç içinde. İşçiye coşkuyla bakıyor ve yumruğunu sıkıp havaya kaldırarak selâmlıyor onu. İşte o zaman İko'nun yıllar boyunca bir türlü nedenini anlayamadığı, hiç bir anlam veremediği bir şey oluyor. Bizim hayalimizde işçi sınıfının sembolü olarak yaşayan, kaç yerde afişlerde heyecanla seyrettiği-

miz demiryolu işçisi, başını kaldırıp İkonun yüzüne bakıyor ve elini şakağına götürerek taralelli işareti yapıyor. Haik-İko, bunun nedenini çok sonra anladı. Bu anısını anlattığı zaman gülmekten bir hal olmuştuk. Hayatımızın birçok acıklı anısı zamanla komediye dönüşmeseydi herhalde zor bulurduk yaşama gücünü.

Sınır muhafızı bir şey söylüyor. Anlamıyorum. Sorusunu tekrarladığı yabancı dil galiba Almanca'ydı. Biz Almanca bilmiyoruz, ama para, mücevher gibi şeyler sorduğunu anlıyoruz. Yanımızda sadece birkaç yüz İsviçre frangı var. Paramızın tümünü yanımıza almamış bankada bırakmıştık. İsviçre bankaları kale gibi sağlam. İstersen yıllarca semtine uğrama. İsteyince, paranı koyduğun yerde buluyorsun. Ama neden varımızı yoğumuzu yanımıza almamıştık bilmiyorum. Geldiğimiz yere güvensizlik değil bu. Daha çok bir Türk ailesinin verdiği, daima temkinli olma eğitiminin sonucu. Nitekim bunun ne kadar yerinde bir hareket olduğunu bir süre sonra Macar partisinden yoldaşlar, elimizdeki İsviçre franklarını bankada forinte bozdurmamızı kibar bir dille söyledikleri vakit, daha iyi anlıyoruz. Kimse buna zorlamadı gerçi bizi ama, ne de olsa, elimde paramı istediğim gibi tutamayacağımı hissettirmeleri, beni biraz rahatsız etti. Sonra Macar parası olan forinti gerçek değerinden çok yüksek tutan resmî kur uygulamasıyla, pek de ucuza gitti bizim franklar. Zaten az olan paranın böyle eriyivermesi de hoş değildi. Ama nedense, buna pek önem vermedim. Üstelik para konularında daima benden çok daha hesaplı ve titiz olan Necil, Halk Demokrasisine bu kadarcık bir katkının yerinde olduğunu söylemişti. Hak vermiştim.

Askere, İsviçre franklarını gösteriyoruz. Necil'in pasaportunun arka iç sayfasına itinayla yazıyor. Bana bakıyor. Çantamdan, annemin hediyesi pırlanta yüzüğümü, kayınvalidemin hediyesi altın bileziğimi, broşumu çıkarıp gösteriyorum. Bakıyor ve pasaporta bir şeyler karalıyor. İleride Macarca'yı anladığım

vakit görmüştüm, mücevherlerin neler olduğunu bayağı etraflıca yazmış. Herhalde bu, karaborsayı önlemek için bir yöntemdi. Ama şunu söyleyeyim ki, Macaristan'ın en baskılı yıllarında bile kimse gelip benden mücevherlerin hesabını sormadı.

Avusturya sınırından çıktıktan sonra Budapeşte'ye varış şimdi çok sürmez. O sıralarda herhalde trenler çok daha yavaş gidiyordu ve de malumdur, insana bilmediği yere giderken yol daima çok daha uzun gelir.

Keleti (Doğu) Garı

Bundan sonraki ilk anım, karanlık, kasvetli bir gara girişimiz. Vakit epey ilerlemişti. Güneşli bir gündü. Fakat o zamana kadar hayatımda bu kadar karanlık ve kasvetli bir gar gördüğümü hatırlamıyorum. Ben garları genelde sevmem, hiçbir zaman da sevmemişimdir. Garlar benim için daima ayrılıklar demektir. Halbuki garlar, ayrılıkların yeri olduğu gibi, kavuşmaların da yeridir ama, benim için daha çok acılı ayrılıkların mekânı oldu garlar. Garda birini geçirirken bugün artık trenin kalkmasını beklemeden ayrılıyorum. El sallamak, gideni ufak bir nokta halinde kalıncaya kadar izlemek istemiyorum. Noktalaşıp kaybolanlardan bir kısmı, kendilerini bir daha göremeyeceğim şekilde yoklara karıştı. Kendilerinden kalan son resim, vagonun penceresinden dışarı eğilerek bana bakan yüzleri, demiryolunun dönemecinde artık kime ait olduğu bile fark edilmeyen bir mendil. Kaderime nankörlük etmeyeyim. Böyle ayrıldıklarımın bir kısmıyla yeniden buluşmak nasip oldu. Fakat bu buluşmanın sevinci, o ayrılık anının yürekleri parçalayan anısını unutturamadı. Evet sevmiyorum garları, hele tren garlarını. Budapeşte'nin Keleti garı, anılar dağarcığında birikmiş bu hüzünlü anların üzerine, bir de kasvet ekliyordu.

Macaristan'ın en önemli, en büyük garı zaman içinde geçtiği önemli onarımlarla, bugün eli yüzü düzgün hale geldiyse de, bence gene tatsız bir yer.

Trenden nasıl indik hatırlamıyorum. Bir yığın eşyamız vardı. Birkaç yıl alışverişe gerek bıraktırmayacak şekilde üstümüzü başımızı düzeltmiştik. Eşyamızla uğraşarak yürürken bize doğru yaklaşan bir delikanlı fark ettik. Elinde, bir tane kırmızı gül vardı. Biraz acemice ve sıkılarak tuttuğu gülü bana uzatarak güzel bir Fransızca'yla, "Türk müsünüz?" diye sorduktan sonra, "Hoş geldiniz! Sizi aramızda görmekten çok mutluyuz" dedi. Çok şaşırmıştım. Ama doğrusu bu incelik hoşuma gitmişti. Necil'le bakıştık. İkimiz de garın kasvetli havasını unutmuşa benziyorduk. Konuşarak gardan çıktık. Neler konuştuğumuzu elbette hatırlamıyorum. Ama, zamanla çok iyi dost olduğumuz, bugün de Macaristan'ın ünlü gazeteci yazarlarından biri olan László Róbert de bu buluşmayı çok iyi hatırlar. Sonraları bunu birçoklarına anlatmıştık. Fıkra olmuştu artık.

Gardan çıkar çıkmaz yıldırımla vurulmuşa döndüm. Kelimenin tam ve gerçek anlamıyla bayılıyorum sandım. Keleti garı, şehrin tam göbeğindedir. Yani gardan çıkar çıkmaz kendinizi derhal şehrin alışveriş caddelerinden birinde bulursunuz. İsteseniz de istemeseniz de ilk gördüğünüz şeyler mağazalardır. Allahım, ben o zamana kadar böylesine bakımsız, toz içinde ve çirkin mağaza vitrinleri görmemiştim. Mağaza vitrinleri ve bu vitrinlerde acınacak derecede külüstür eşyalar.

Hiçbir zaman vitrinler önünde duran, eşyaları seyreden bir insan olmamışımdır. Alacağımı süratle alıp oradan ayrılmayı daima yeğledim. Vitrinler ve mağazalar beni her zaman bunaltı. Ama savaş görmemiş İsviçre'nin, yanına yanaşamadığım pahalı ve güzel eşyalarla dolu vitrinlerinden sonra Budapeşte mağazalarının bu hali gerçekten bende şok etkisi yapmıştı. Bir vitrinin önünde durup bir an baktığımı anımsıyorum. Kendisi de dünyayı görmüş bir genç olan László, halimi fark etmişti, fakat renk vermedi. Bizi bir arabaya bindirdi, kalacağımız yere doğru yola çıktık.

İki tarafı büyük binalarla dolu geniş caddelerden birinde

beş katlı bir binanın önünde durduk. Arabadan indik. Asansöre binerek beşinci kata çıktık. Eşyaları taşımamıza yardım eden László, bizi çok odalı olduğu belli olan, geniş bir daireye sokunca, hemen yanımızdan ayrılıverdi.

Bu hızlı ayrılışın nedenini ancak birkaç gün sonra anlayabildik. Efendim, meğer o benim çok sevindiğim ve duygulandığım çiçekli karşılama töreni, bana ve Necil'e değil, o sıralarda beklenmekte olan başka bir Türk çifte aitmiş. İsviçre'deki Macar Elçiliğinden bir Türk çiftin Budapeşte'ye doğru yola çıktığı Macar Emekçi Partisi Merkez Komitesine bildirilince, onlar da gelenlerin, Budapeşte Radyosu'nda kısa bir süre önce çalışmaya başlayan Türkçe Yayınlar Seksiyonuna yardım etmek üzere gelecek olan, Sabiha Sertel ile eşi Zekeriya Sertel olduğunu sanmışlar. Radyoda yabancı dilde yayınlar bölümünde gazeteci röportör olarak çalışan László Róbert'i, hemen eline bir gül sıkıştırıp, karşılamaya koşturmuşlar. Karı koca mı? Karı koca! Türk mü? Türk! Fransızca biliyorlar mı? Biliyorlar! Gerçi László Róbert, orta yaşlı insanlar beklerken gençlerle karşılaşınca biraz kuşkulanmış ama, bu kadarı da olur artık.

İşte biz şuradan buradan konuşurken László Róbert işi fark etmiş. Fark etmiş ama ne yapsın. O gül sana değildi, ver onu bana geri diyemez ya! Beklediğim sizler değildiniz, ne haliniz varsa görün de diyemez. Bizi Sabiha ve Zekeriya Serteller'i götüreceği binaya götürüp, alelacele ayrılarak durumu radyodakilere anlatmaya koşmuş. İşte bizim kırmızı güllü karşılanma hikâyemiz, her şey geçmişte kaldıktan sonra en komik anılar arasına yerleşti. Ama o sıralarda üzücü, sıkıntılı günlerin, haftaların başlangıcı olmuştu.

Muzeum caddesindeki pansiyon

Muzeum caddesindeki pansiyonun hayatımda çok büyük önemi vardır. En iyi arkadaşlıklarım orada kuruldu, ilerde büyük

yardımlarını gördüğüm insanları orada tanıdım. Ama ilk kırıklıklar da orada başladı. Muzeum caddesi maceramız, iki perdeliktir. Şimdi birinci perdeyi anlatıyorum.

László Róbert'in bizi götürdüğü büyük dairenin Macar radyosunda çalışan yabancıların kaldığı pansiyon olduğunu henüz anlamamıştık. Bir hanım, dil bilmeden anlaşabilenlerin işaretleriyle, bizi odamıza götürdü. Basit döşenmiş, ufak bir odaydı. Bavulları üst üste yığdık. Nedenini bilmediğim bir tedirginlikle ne yapacağıma karar veremeden duruyor, öyle uzun boylu yerleşmeye de girişemiyordum. Kısa bir süre sonra, bir yerden gelen bir telefonla, Milli Eğitim Bakanlığına gitmemiz gerektiği söylendi. Yanımıza bir tercüman verdiler. Bakanlığın yolunu tuttuk. Genç bir bayan, bizi odasına buyur etti ve beni ilk şaşkınlığa uğratan haberi ondan aldık. Bizi bir yanlışlık sonucunda radyonun pansiyonuna götürmüşlerdi. Oraya başka bir Türk aile bekleniyordu. Biz burslu öğrenciler olmak üzere Macaristan'a gelmiştik. Dolayısıyla radyoda çalışan yabancıların kaldıkları yer olan pansiyonda değil, bir öğrenci yurdunda kalacaktık. Ben, Tıp Fakültesine gidecektim, Necil Tarım Fakültesine. Böyle karar alınmıştı. Tabiî ilk işimiz Macarca'yı öğrenmek olacaktı. Kalacağımız öğrenci yurdu da hazırdı. Derhal oraya gitmeli ve yerleşmeliydik. Bize burs da tahsis edilmişti.

O kadar şaşırmıştık ki dilimiz tutulmuştu âdeta. Ben Hukuk Fakültesinin üçüncü sınıfına gidiyordum. Tıp Fakültesi şimdi nereden çıkmıştı? Necil'in ömründe tarımla yakından uzaktan en ufak bir ilişkisi olmamıştı. Sonra bu "karar verildi" ne demek oluyordu? Kim karar vermişti, nasıl karar vermişti? Kaldı ki, radyoda madem Türkçe yayınlar başlamıştı, o halde biz neden radyoda çalışmaya başlamıyorduk? Buraya, radyoda çalışmak üzere gelmemiş miydik? Kolu kanadı kırılmış bir halde pansiyona geri döndük. İyice bunalımıştım.

Ertesi gün, Parti Merkez Komitesinin Yabancılarla İlişkiler Şubesinde, İtalyanlar'dan ve İspanyollar'dan sonra, Türk-

ler'den de sorumlu olacak yoldaşlardan biri olan János Russz, tanışmak üzere bizi Merkez Komitesine davet edince, durum yavaş yavaş aydınlandı. Güzel Fransızca biliyordu János. İtalyanca ve İspanyolca'yı da çok iyi konuştuğunu sonraları öğrendim. Gönüllü olarak katıldığı İspanya İç Savaşı'ndan kalan derin yara izi, yüzünü çirkinleştirmiyor, aksine ilginçleştiriyordu. Böyle zamanlarda âdet olduğu üzere hoşbeş ettik. Pasaportlarımızı görmek istedi. Gösterdik. Benimkine uzun uzun baktı. Sonra bana, "Bunu bize ver, bizde kalsın, lâzım olursa veririm, olur mu?" dedi. Neden olmasındı. Bu pasaportun bana bir daha hiçbir zaman lâzım olmayacağından emindim. Kimse kesin bir şey söylememişti ama, bu pasaportla bir daha asla buradan çıkmayacağımı kesinlikle biliyordum. "Kalsın" dedim, dedim ama bu pasaportun onun ne işine yarayacağını da bir türlü anlayamadım. Kendisinden ayrıldıktan sonra Necil'le konuşmuştuk. Bütün yaşamı boyunca fantezisi daima çok engin bir şekilde çalışmış olan Necil, "Kim bilir şimdi kimler kullanacaktır bu pasaportu, kimler bununla nerelere gideceklerdir?" dedi. Biraz canım sıkıldı doğrusu. Ama yapılacak bir şey yoktu.

Daha ilk buluşmamızda bana son derece sempatik gelen ve gerçekten çok dürüst bir insan olan János, tüm hayatı boyunca gerçek bir yoldaş olarak kalmıştır. Ve Nâzım ağabeyin çok sevdiği bir deyimle "sıra neferi" olarak da ölmüştür. Öldükten sonra, kasasındaki eşyaları arasında, benim pasaportum da çıkmış. Bana getirip verdiler. Pasaport, verdiğim zamanki gibiydi. Hiç kullanılmamıştı. János neden istedi bu pasaportu benden, hâlâ anlamış değilim. Ama onca yıllık pasaportumun sonunda beni bulması çok iyi oldu. 20 kusür yıl sonra gittiğim Budapeşte'deki Türkiye Büyükelçiliğinde, kendilerine vatandaşlık ilmühaberinin yanı sıra gösterebildğım tek belgeydi.

János Russz, o günkü konuşmamızda, merak ettiğimiz bütün soruları yanıtladı. Nâzım ağabey, radyoya yardımcı olmak

üzere Sabiha hanım ve Zekeriya beyin gelmelerini istemiş. Bizlere de okumak üzere burs sağlanmasını rica etmiş. Peki ne okuyacaklar diye sorulunca da, biri tarım biri de tıp, deyivermiş. İleride karşılaştığımızda sormuştum kendisine, "Nâzım ağabey, Allah aşkına bütün bunları nereden çıkardın?" diye. "Kızım" dedi, "benim aklım fikrim sizleri güvenli bir yere getirebilmekteydi. Hangi ülkenin bizi kabul edeceğinden bile haberim yoktu. Agronoma daima gerek olur diye tarım deyiverdim. Tıp da fena mı yani?" Yooo, fena değil, elbette değil ama, hani biz buralarda çalışacaktık, hani şöyle olacaktı, böyle olacaktı. Tabiî benim o zamanlar işlerimizin nasıl yürüdüğünden pek haberim yoktu.

Yapılacak bir şey kalmıyordu. Bu arada Sabiha hanımla Zekeriya bey de gelmişler, pansiyonda kalmayacaklarını, ancak otelde kalmaya razı olduklarını açıklamışlar ve Budapeşte'nin en güzel otellerinden birine yerleştirilmişlerdi. Radyoya giderek kendileriyle görüştük. Eskiden de tanıştığımız için bu buluşmaya hepimiz sevinmiştik. Radyoda Türk seksiyonunda çalışan Macar arkadaşlar bizleri çok iyi karşıladılar. Spiker olarak çalışmak isteyip istemediğimizi sordular. Tabiî çok sevindik. Böylece radyoya da adımımızı atmış olacaktık. Serteller, otele yerleşmiş oldukları için, bize pansiyonda kalmak imkânı da açılabilecekti. Olmadı. Bunu istemek üzere gittiğimiz Milli Eğitim Bakanlığındaki genç hanım, buna imkân olmadığını bildirdi. Fakat Tarım Fakültesine ya da Tıbbiyeye gitmeyeceğimizi kesinlikle açıkladığımız zaman itiraz etmedi. "Hangi fakülteye isterseniz elbet oraya gidersiniz. Önce zaten dil öğrenmek gerekiyor. Bursunuz geldiğiniz günden itibaren işliyor. Herhangi bir şeye ihtiyacınız olursa beni arayın" dedi. Ayrıldık.

Öğrenci yurdu

O günün koşullarında gerek Milli Eğitim Bakanlığında bizimle meşgul olan genç bayanın, gerekse partide Russz yoldaşın ba-

şına ne kadar belâ olduğumuzu ileride çok daha iyi anladım. Bize gösterdikleri öğrenci yurtlarının her biri, Buda'nın en güzel yerlerinde bulunan villalardı. Birinin yolunu çok dik yokuş bulduk, birinin odasını çok küçük. Aslında mesele, bizim öğrenci yurdunda kalmak istememizdi elbet. O güne kadar ya ailemizin yanında ya da otel ve pansiyonlarda yaşamış olduğumuz için, o kadar insanın bulunduğu bir yerde barınmak zor geliyordu bize ve gerçekten de zordu. Milli Eğitim Bakanlığının kapısını aşındırdık durduk. Nihayet gene Buda'nın en mutena semtlerinden birinde, erkekler öğrenci yurdu olarak kullanılan bir villanın, en azından 7x7 metrelik bir odasını tümden boşaltıp, ortasına iki demir karyola koydular, bir dolap bir masa ve iki sandalye koydular. Tamam dediler. Çaresiz yerleştik.

Fransa'da Grenoble'de iken, Madame Ray'in kış günü hiç ısıtılmayan buz gibi odasında bile, burada olduğundan rahattım. Eskiden zengin bir ailenin mülkü olduğu belli olan, bahçe içindeki büyük villada, bizim kaldığımız odanın yanı başında gene aynı büyüklükte olduğunu tahmin ettiğim bir oda daha vardı. Çok yüksek tavanlı bu iki odayı, büyük ve çok güzel bir tahta kapı ayırıyordu birbirinden. Anlaşılan bir vakitler bu kapı açılınca muazzam bir salon oluyordu burası. İşte bu tahta kapının hemen önüne bizim gardırop yerleştirilmişti. Yanı başımızdaki odada 15 tane delikanlı yatıyordu. Aynı katta bulunan büyük ve güzel bir banyo ve bu banyodaki tuvalet hepimizin kullanmak zorunda olduğumuz yerdi. Ve ben bu evde tek kızdım. 15 delikanlının bir arada yattığı odanın hemen yanıbaşında, eşiyle birlikte koskoca bir odada kalan tek bir kadın. O zamana kadar böylesine taciz edici bir durumla hiç karşılaşmamıştım. Allah'tan ve biraz da kuşkusuz benim saflıkla birleşen dik kafalılığımdan o kadar uzun sürmedi bu durum.

Aradan yıllar geçtikten sonra hep merak etmişimdir. Görüp de girmeyi reddettiğimiz bu villalar, ya da kısa da olsa, bir süre yaşadığımız o villa neredeydi acaba diye. Adresi hatırımda

kalmadı. Ana yolları hatırladım da, hangi sokaktan girip yokuş yukarı çıkılacağını bilemiyordum. Bundan birkaç yıl önce geçirdiğim bir rahatsızlıktan sonra doktor, yüzmemi salık verdi. Çok sevdiğim, ve hayatımda çok büyük rolü bulunan bir dost, Nur, o zaman, Mányoki sokağındaki yüzme havuzunun çok güzel olduğunu söyledi.

Manyoki sokağı! Bu isim, bu sokak bana hiç yabancı gelmiyor. Yüzüyorum. Havuzun önü boydan boya cam, dışarıda ağaçlar ve hemen arkasında güzel villalar görülüyor. Ben tanıyorum bu villayı. Evet, bu villa benim, 7x7'lik odasında birleştirilmiş iki beyaz demir karyolanın birinde, huzursuz ve rahatsız günlerimi geçirdiğim villa! Artık öğrenci yurdu değil.

Zamanla ne kadar çok şey değişti!

Manyoki sokağını gene de tanıdım. Üstünden on yıllar geçmiş olmasına karşın değişmemişti.

Hiç tanıyamayacağım kadar değişen sokakları ise, Manyoki sokağındaki villayı hatırladıktan birkaç yıl sonra görecektim.

Tanıyamadığım sokaklar

1978'de son defa gördüğüm babam hastalandığı vakit Türkiye'ye gidemedim. Bunun acısını hâlâ yaşıyorum. Zamanla bir çok şey değişti Türkiye'de de. 141. ve 142. maddeler kaldırıldı. Bazı özgürlükler geldi. Bunlarla birlikte, sıla hasretinin beni yiyip bitirmemesi için, yıllar boyu beynimde devreden çıkardığım Türkiye, içime ateş düşmüş gibi gündeme geldi. 1980'li yılların sonuna doğru her gelenden sorar oldum Türkiye'ye gitmemin mümkün olup olmadığını.

Yeni tanıdıklarıma çok zor yakınlaşan ve yeni tanıdığım insanların, bana yakınlaşmalarına da zor imkân veren tabiatım, yaşam boyunca az fakat çok iyi arkadaşım olması sonucunu vermiştir. 60'ını aştıktan sonra tanıdığım, çok kısa zamanda kendime çok yakın bulduğum için "sen hayatımın en büyük

sürprizisin" dediğim Nur, bu insanlardan biridir. Ve hayatımda çok önemli bir rolü olmuştur. Budapeşte'de Türk Elçiliğinde çalışan Nur da farkındaydı elbet, yüreğimde giderek kızışan Türkiye adlı korun için için yandığını. Ekim ayı sonuna doğru bir gün kendisini ziyarete gittiğimiz evinde, kasımın başında bir hafta kalmak üzere Türkiye'ye gideceğini söyledi. Ve gözlerini gözlerime dikerek, "Haydi sen de gel, beraber gidelim" dedi. O anın dehşetli şaşkınlığını bu satırları yazarken yeniden yaşıyorum. Yılmaz'ın da, şaşırdığını belli etmeyen gözlerine bakarak, "Peki" dedim, "geliyorum" Yılmaz, henüz askerlik sorununu halledemediği için, Türkiye'ye gidemezdi.

O akşamdan sonraki günleri rüyada imiş gibi yaşadım. Geçerli Türk pasaportum ve çok kez giriş çıkış hakkı veren Macar vizem olduğu için yol hazırlığının resmî hiçbir tarafı yoktu. Nur, aynı uçağa bilet almamı sağladı. Ben, kardeşime haber verdim, Nur, Türkiye'deki arkadaşına. Ve hareket günü geldi çattı.

Gençliğimde dinlemiştim, Türkiye'den ayrılan ve kırk yıl sonra Türkiye'ye gemiyle dönen bir Ermeni vatandaşın, İstanbul'un silueti görünür görünmez kalp sektesinden düşüp öldüğünü. Uçakta böyle bir riziko yoktu. Bir buçuk saat süren yolculuğun, uçak korkusuna karışan Türkiye'ye gitme heyecanı ile nasıl geçtiğini bile anlayamadan kendimi pasaport kontrolünde buldum. Kontrolden geçer geçmez karşımda Budapeşte'den tanıdığımı ve beni karşılaması için Nur'un haber verdiği arkadaşını görüp, hiç de samimiyetimiz olmadığı halde, boynuna sarıldığımı iyi hatırlıyorum. Kardeşimi çok daha sonra fark ettim. O, beni karşılayan olacağından habersiz, geride bekliyordu. Elimde ufacık bir çantamdan başka hiç bir şeyim yoktu. Nur'un arkadaşının bizi bekleyen arabasına, kardeşimle beraber bindik.

Hiç tanımadığım caddelerden, yollardan geçerek şehrin merkezine doğru ilerlemeye başladık. Hiç tanımadığım bir yer-

de, hiç tanımadığım bir apartmanın önünde durduk. Asansöre bindik. Yukarı çıktık. İki kapılı bir dairenin misafir kapısını, anahtarıyla açtı Esin. Hiç tanımadığım bir eve girdim. Esin, bana eliyle "dur" işareti yaptı. Koridora geçip mutfak kapısının önünde durdu.

- Ablam geldi anne.

- Annem elindeki kahve fincanını bırakmadan,

- Öyle mi kızım? dedi

Esin'in arkasından girdim mutfağa. Annem hiç bir şey olmamış gibi fincanı yavaşça masanın üzerine koydu. Ve ancak o zaman, bana sarılarak:

- Zavallı babacığın, göremedi bunu, dedi.

O hiç tanımadığım sokaklardan geçip, hiç tanımadığım evi görebilmem için aradan on yıllar geçmesi gerekecekti. İyi ki o Ermeni vatandaş gibi ben de düşüp ölmemişim o gün.

Ama şimdi henüz 1952'nin sonu. Ve biz Manyoki sokağındaki öğrenci yurdundayız.

Macarca ve Palas Oteli'nin garsonu

Öğrenci yurduna yerleşir yerleşmez, Milli Eğitim Bakanlığının tayin ettiği bir öğretmen, haftada iki kere yurda gelerek bize Macarca öğretmeye başladı. Orta yaşlarda bir hanımdı. Fransızca'yı oldukça iyi biliyordu. O sırada Fransızlar için hazırlanmış Macarca dil kitabı sanıyorum yoktu. Yahut olan, eski rejimden kalma olduğu için, sınıf düşmanı sayılıyordu anlaşılan. Çünkü İmkân veremiyorum, 1945 öncesi Macaristan'da yabancılara Fransızca öğretmek için kitap hazırlanmadığına. Velhasıl, bizim kitabımız yoktu bu dili öğrenmek için. Biraz da korkarak yanaşıyordum Macarca'ya. Budapeşte'ye geldikten iki üç gün sonra Necil'le beraber, geniş ve güzel caddelerden birindeki bir otelin, Palas Oteli'nin lokantasına girip oturduğumuz zaman, radyo açıktı ve biri, avaz avaz bağırıyordu radyoda. Garsondan

sormuştuk radyodan duyulan programın ne olduğunu, meğer bir futbol maçının naklen yayını imiş. Ben o zamana kadar kulağa bu kadar çirkin gelen bir dil duymadım. Bir yığın kedi miyavlıyor gibi bir şey. Hem de mart ayı kedileri.

Zekeriya bey de çok takılmıştır sonraları Macarca'ya. "Olacak şey değil" derdi, "şu hale bakın, piyano diye bir kelime vardır, İngilizcesi, Almancası, Fransızcası, Türkçesi, hep piyano ya da benzeri âhenkli bir sözcüktür. Ya Macarca ne diyorlar piyanoya: 'ZONGORA!' Olacak şey mi bu?" Gülerdim. Ve babamın Ermenice'ye ilişkin verdiği örnek gelirdi hatırıma. "Bak" derdi, "biz gül, diyoruz, Fransızlar rose, Almanlar, İngilizler hep bu sözcüğü kullanıyorlar. Ya Ermenicesi nasıl gülün? Vart! Olur mu böyle şey?"

İnsan bir dili öğrendikçe güzelliğini kavrıyor. Macarca aslında çok güzel ve ilk duyumun tersine müzikal bir dil. Ama bunu duyabilmek için dili bilmek gerek. Ben tabiî dili anlamaya başladıkça kedi miyavlamaları kayboldu ama, Zekeriya bey, İngilizce ve Fransızca biliyorken Macarca'yı öğrenmeye hiç bir gerek duymadığı için hiç oralı olmamış, Macarca, kulağına ilk geldiği günkü kabalığını korumuştu onun için. Zaten aslında Macaristan'da kalıcı değil geçici olduğunu, başka yere gideceğini Zekeriya bey ta o zamandan biliyordu. Biz bilmiyorduk.

Evet, Macarca öğrenmek şarttı ve doğrusu biraz güç oluyordu. O kadar gayret ettiğim halde bir türlü ilerleyemiyordum. Öğretmenimiz, Fransızca'nın yardımıyla veriyordu dersleri. Günün birinde muazzam bir keşifte bulundum. Baktım bu dilin Fransızca'yla uzaktan yakından alâkası yok. Macarca'nın yapısı, neredeyse aynen, Türkçe'nin yapısı gibi. Dilde önek diye bir şey yok, hep sonek'lere dayanıyor ve bunları, Türkçe'de olduğu gibi, uzattıkça uzatabiliyorsunuz. Aynen "Avustralyalılaştıramadıklarımızdan mısınız"da olduğu gibi. Böyle bir dili Fransızca'nın prefiksleri yardımıyla öğrenmeye kalkışmak, olacak şey değil. Ben bunu keşfettikten sonra, "tamam" dedim,

"bu iş burada biter!" Ben bu dili Fransızca yardımıyla öğrenemem. Milli Eğitim Bakanlığından aldığımız izinle öğretmenimizle vedalaştık. Onların da işine geldi. Çünkü bize lisan öğretilmesi için bakanlık ayrıca para ödüyordu. O tarihten sonra dili, günlük pratikle öğrenmeye başladım. Bunun bir dezavantajı var tabiî. Macarca konuşurken çok kez anadilimin Macarca olmadığı bile fark edilmiyor ama, Macarca yazarken, hiçbir zaman bu dilin gramerini doğru dürüst öğrenemediğim için hâlâ yanlış yapıyorum.

Bir taraftan Macarca öğrenmeye çalışıyoruz, öte taraftan da radyoya gidiyoruz. Haftada birkaç gün yaptığımız spikerlik karşılığında o zamanki koşullara göre elimize bursun dışında iyi para geçiyor. Arada bir lokantaya gidip öğle yemeği yemek maddî bakımdan zor gelmiyor bize. İşte böyle günlerden birinde yolumuz gene Palas Oteli'nin lokantasına düştü. Girdik. Siparişimizi verdik. Garson Fransızca konuşuyor. Gayet iyi hatırlıyorum, havadan yakındık, birden ne kadar soğuk oldu diye. Garson, "Evet, ağustosun yirmisinden sonra hava değişti burada" dedi. İrkilerek yüzüne baktım. 20 Ağustosun, Halk Cumhuriyeti anayasasının kabul edildiği gün olduğunu öğrenmiştim artık. Sosyalist kuruculuğun başlangıç tarihi olarak o günü veriyorlardı. En büyük bayramlardan biri olarak kutlanıyordu. Şimdi bu adam kalkmış 20 Ağustostan sonra havaların bozulduğunu söylüyor. Gerçi Macaristan'da geçirdiğim birkaç gün bile halk demokrasilerinde herkesin yoldaş olmadığı gerçeğini anlamama yetmişti ama, garsonun bu lâfı bana açıktan açığa düşmanlık gibi geldi. Bayağı rahatsız olmuştum. Garson başka hiçbir şey söylemeden gitti. Yemeğimizi getirdi. Necil'le konuştuk aramızda. Garson rejim aleyhtarıydı herhalde. Demek söylenenlerde gerçek payı vardı. Uyanık olmak gerekiyordu her zaman için.

Aradan bunca yıl geçti, Palas Oteli'nin garsonu rejim karşıtı mıydı, değil miydi bilmiyorum. Ama Macaristan'da gerçekten

de sıcak günlerin 20 Ağustostan sonra neredeyse bıçakla kesilir gibi bittiğini, havaların hakikaten serinlediğini, hattâ soğuduğunu her yıl gözlemledim. Belki de garson bu meteorolojik gerçeği anlatmak istemişti o zaman iki yabancıya.

Gellert hamamı

İlk günlerde kaldığımız pansiyondaki arkadaşlar, bize Budapeşte'yi biraz olsun tanıttılar. Özellikle bir İtalyan arkadaş, çok güzel yerleri gösterdi bize. Bu arada Budapeşte'nin aslında bir ılıcalar, termal sular kenti olduğunu da o anlatmıştı. Annemle gittiğim Bursa ve Yalova kaplıcalarını anımsamış, merak etmiştim Budapeşte'deki banyoları. Buda'da bugün de en eski ve en güzel otellerden biri olan Gellert'e bir gideyim bakayım nasıl yermiş bu kaplıcalar diye düşündüm. Tercihimin Gellert'e düşmesi hem otelin gerçekten çok güzel olması, hem de gerek pansiyona gerekse radyoya çok yakın olmasıydı. Gittim bir gün.

Budapeşte'deki büyük şaşkınlıklardan bir diğerini o otelin termal banyolarında yaşadım. Gellert gerçekten harikulâde güzeldi ve hamamın erkekler tarafı ayrıydı, kadınlar tarafı ayrı. Buraya kadar iyi güzel de, soyunma kabinine girerken elime önlük gibi bir şey tutuşturdular. Aynen mutfak önlüğü gibi, beyaz bir bez parçası. Arkası tümden açık. Ne işe yaradığını hiç anlayamadım. Meğer bizdeki peştamal yerine imiş. Ben alışmamışım böyle şeye. Ben Türkiye'de büyümüşüm. Biz o sıralarda kızlar bile, öyle pat diye soyunmazdık birbirimizin yanında. Neyse ki yanımda, kısa bornoz gibi bir şey vardı. Onu sırtıma geçirip girdim içeri. İçerdekiler o önlük parçasını da atmışlar, anadan doğma dolaşıyorlardı. Ben yarım bornozumla içeri girdiğimde birkaç kişinin bana şöyle bir baktığını fark ettim ama oralı olmadım. Çok güzel havuzları vardı Gellert hamamının. Bornozumu sırtımdan çıkarmadan birine girdim. Havuzda, yanımda duran genç bir kız, benim halimden yabancı olduğumu

hemen anladı. Ve bana çok yakınlık göstererek, gayet basit, anlayacağım kelimeleri kullanarak konuşmaya başladı. Herkesin çıplak olduğunu göstererek neden bornozumu çıkarmadığımı sordu, ben de herkes içinde çıplak dolaşmaya alışkın olmadığımı söyledim. "Zararı yok, alışırsın zamanla", dedi. Benimle konuşurken hasta masta olmadığımı da anlamış, içi rahat etmişti anlaşılan. Öyle ya, herkesin üryan dolaştığı bir yerde biri kapanacak olursa, "acaba göstermek istemediği bir hastalığı mı var" diye düşünürlermiş meğer.

Hakkı varmış o genç kızın. Zor alıştım ama sonunda alıştım ben de herkes gibi davranmaya. Ve bunun da bir eğitim, bir alışkanlık, hattâ bir kültür meselesi olduğunu anladım. Benim kızım, burada doğup büyüdüğü için, kız arkadaşları arasında iken yahut doktora gittiğinde çıplaklık sorun olmadı hiçbir zaman onun için. Ama Avrupa'nın başka ülkelerinde de Türkler gibi utangaç insanlar olduğuna o da bizzat tanık olacaktı.

On yıl kadar önce İtalya'ya, birkaç günlüğüne; Bianka'nın yanına gittiği vakit, çok sevdiği parmezan peynirinden o kadar çok yemiş ki, tüm vücudu ürtiker olmuş. Bunun üzerine Bianka'nın kızı Katya, Gül'ü bir hastaneye götürmüş. Gül, doktorun yanına girer girmez buradaki alışkınlığı ile hemen soyunuvermiş. Macaristan'da doktorlar, özellikle de deri şikâyetlerinde, derhal soyunmasını isterler hastanın. Gül böyle paldır küldür soyunmaya başlayınca genç doktor biraz şaşırmış ama bir şey dememiş. Biraz sonra Gül bir de ne görsün, başka doktorlar da gelmişler bu harikulâde güzel vücutlu çıplak kızı seyrediyorlar kapıdan. Gül o zaman anlamış ki, İtalya da annesinin doğup büyüdüğü ülke gibi, utangaçların ülkesi.

Bir kaç yıl önce buna ben de tanık oldum. Bianka, arkadaşı Silvana ile birlikte, bizimle birkaç gün geçirmeye, buraya gelmişti. Silvana, yataklı vagonda yatağına çıkarken tren birden sarsılınca, düşmüş ve kaburgalarını yatağın yan demirine vurmuş. Çok ağrı çekiyordu. Korktuk belki kırık, çatlak vardır

diye. Hemen yakınımızda olan ve gazetecilerin gittikleri muayenehaneye götürdüm. Yaşlıca başhekim Silvana'ya, "Soyunun lütfen" diyor, Silvana ceketini çıkarıp duruyor; doktor, "soyunun rica ederim, bakayım kaburgalarınıza!" diyor, Silvana bluzunu çıkarıp duruyor. Adam akla karayı seçti Silvana'ya kombinezonunu çıkarttırıncaya kadar. Nihayet kemiklerini teker teker yoklayabildi ve "Yok bir şey olmamış, geçer!" dedi. Silvana zorla soyunmasına rağmen hayran kalmıştı o doktora. "Teker teker bütün kaburgalarımı inceledi, İtalya'da olsa yürü röntgene diye başından savardı beni", dedi. "Böyle eski toprak doktorlar kalmadı artık" diye de hayıflandı. Aradan on yılı aşkın zaman geçti. Burada da ender rastlanıyor artık böyle doktorlara.

İlk ve kalıcı dostlardan biri, Frida

Radyoda çalışan Macarlar uzun yıllar Türkiye'de yaşamış, Türkçe'yi oldukça iyi bilen kişilerdi. Bu Macarların bir kısmı Atatürk'ün, Türkiye'nin kalkınması çalışmalarına dışardan yabancı uzmanları davet ettiği yıllarda Türkiye'ye gitmiş olanlar ve bunların çocuklarıydı. Bazıları Alman faşizminin Avrupa'yı kasıp kavurduğu yıllarda Türkiye'ye sığınmış, orada ev kurmuş, çoluk çocuk sahibi olmuş ve Macaristan'da yeni bir düzenin başlamasıyla birlikte, yurtlarına katkıda bulunabilmek için dönmüşlerdi. Her birinin hayatı ayrı bir romandır.

Radyoda çalışanlarla çabuk kaynaştık. Bize gerçekten sevgi ve ilgi gösterdiler. Özellikle bir aileyle çok iyi dost olduk. Yayınlarımızın süperlektörü olan Frida ve Sándor'la. Süperlektörün ne demek olduğunu anlatayım iki cümleyle. O dönemde yayınlar, merkez redaksiyondan gelen haber ve yazılardan oluşurdu. Seksiyonda çalışanların işi, bu haber ve yazıları Türkçe'ye çevirmekten ve sonra da gidip stüdyoda okumaktan ibaretti. Önce banda alınan ve sonra, saati gelince, vericiye giden

bu yayınları stüdyoda spiker okurken, stüdyonun teknik bölümünde oturan biri, okunanları dinler ve metnin elinde bulunan kopyası ile karşılaştırarak, yayınlarda kâğıtlarda yazılı olandan başka hiçbir şey okunmadığının güvencesi olurdu. İşte bu kişiye Süperlektör denirdi. Süpersansür de diyebiliriz süperlektör yerine. Süperlektörlerden biri olan Frida, Rus asıllıydı. 1917 Ekim devriminden sonra Türkiye'ye göç eden, başka bir deyişle kaçan, Beyaz Rus ailelerden birinin kızı. Gençliğini İstanbul'da geçirmişti. Dünyada en çok sevdiği yer İstanbul'du. Babasından hiç bahsetmedi bize. Kitaplığının raflarından birinde, hemen görünecek bir yerde duran fotoğraftan bize bakan yakışıklı adamdı Frida'nın babası. Sorduğumuz zaman "öldü" der ve gözleri uzak bir yerlere dalıp giderdi. Türkiye'de kaldığı sürece, Frida'nın ne yaptığını bilmiyorum, bahsetmedi. Bildiğim tek şey, Türkiye'den sınır dışı edildiğiydi. Sınır dışı edildiği zaman da, Türkiye'ye ticaret için Macaristan'dan gidip geldiği sıralarda tanıştığı ve kısa zamanda çok iyi anlaştığı Sándor Léderer, onu sınırın öte yanında karşılamış ve alıp kendi vatanı olan Macaristan'a getirmiş. Tek kelime Macarca bilmiyormuş o zamanlar Frida. Sándor'la da ortak dil olarak Almanca konuşuyorlarmış. Sándor pek iyi bilmiyormuş Almanca'yı. Bir buluşmadan döndüklerinde Frida annesine, "Sándor galiba bana evlenme teklif etti ama pek anlayamadım" demiş. Bunu anlattığında ne kadar gülmüştük.

Frida Türkiye'de o zamanın ünlülerinden çok insan tanıyordu. Bunlardan bazılarının adı geçince, yüzü biraz kızararak güler, "Ah" derdi, "Türkiye'ye gidebileceğim günler bir gelse! Onlarla görülecek bir hesabım var" Bu hesap neydi, ona ne yapmışlardı, neden sınır dışı edilmişti, bilmiyorum. Sormadım. Anlatmadı.

Hayatta gördüğüm sayılı güzel ve zeki kadınlardan biri olan Frida'nın hayatı Macaristan'da da olaysız geçmedi. Biz geldikten bir iki yıl sonra bir gün aniden radyodan yok oldu. Anadili Rus-

ça olduğu için Gorki kütüphanesine memur olarak atadılar birden Frida'yı. Neden işinden çıktığını, daha doğrusu çıkarıldığını anlayamamıştım. Macaristan'da esen baskı havasını hâlâ algılayamamıştım o zamanlar. Frida, bana, çok iyi dost olmamıza rağmen, hiçbir şey anlatmadı. Yalnız birilerinin kendisini ihbar ettiğini ima etti. Bu birilerinin kim olduğunu ve ihbarın konusunu söylemedi. Herhalde bazı şeyleri öğrenerek kendimi tehlikeye sokmamı istememişti.

Frida 1956 yılında birçoklarının yaptığının aksine Macaristan'ı terk etmedi. Sonra aklandı. Ömrünün son gününe kadar çok önemli bir uluslararası kurumda, Tuna Komitesi'nde sorumlu bir mevkide çalıştı.

Frida İstanbul'unu, ölmeden görebildi. Hem de bir kaç kez gidebildi İstanbul'a. Kimseyle de hesaplaşmadı. Hesaplaşmak istediği kişiler artık yaşamıyordu belki de. Yaşasalardı da dünya değişmişti. O bilgeleşmişti. Orada bıraktığı ve yıllarca hasretini çektiği yakınlarıyla tekrar buluşabildi. Kız kardeşinin, ünlü kalp cerrahı Siyami Ersek'in eşi olduğunu ne kadar sonra öğrendim.

Frida, İstanbul'a ilk gittiği zaman, yıllarca hasretini çektiği Boğazda bir balık lokantasında, kız kardeşi Fela ve Siyami Ersek ile birlikte, hayalinde canlandırdığı gibi rakısını içmiş, mezelerini yemiş ve geçmişi düşünmüştür.

O sıralarda ben daha Türkiye'ye gidemiyordum. Döndüğünde bana, "Üzülme" demişti, "İstanbul diye bir şey kalmamış, hayalindeki İstanbul'u yaşat daha iyi!" Bu sözleri daha çok beni teselli etmek için söylediğini İstanbul'a gittiğim zaman anladım. Evet İstanbul, bambaşka bir İstanbul'du ama gene de İstanbul'du.

Frida benim İstanbul'a gittiğimi göremedi. Yakalandığı kanserden kurtulamayarak ameliyat masasında öldü. Sándor'a, kocasına kavuştu. Evet, kavuştu diyorum. Çünkü Sándor, ondan birkaç yıl önce, bir sabah Frida'yı öpmek için eğildiği anda bir

kalp kriziyle Frida'nın kolları arasında can vermişti. O zaman Frida, hayatta çok az insana nasip olacak kadar mutlu bir hayat yaşadıklarını, herkese böylesini dilediğini gözyaşları arasında söylemişti. Kanser olduğu ilk kez ortaya çıktığı zaman da ne paniğe kapıldı ne de şok oldu. Gülerek, "Elbette Sándor yanına gitmem için bana pasaport gönderecek değildi ya!" dedi.

Sıcak bir yaz günü Musevi mezarlığına götürdük Frida'yı. Artık hepsi yetişkin olan onun çocukları, benim çocuklarım, arkadaşlar, dostlar. Musevilerde âdet olduğu gibi mezarının üstüne ufak bir taş koyduk. Hayatımızın, kalbimizin büyük bir parçası vardı bu ufacık taşta.

İş yerindeki kimi arkadaşlar

İnsan yeni bir ülkeye gittiği zaman ilk günleri, haftaları, hattâ ayları şaşkınlık içinde geçer. Belirli bir ritim tutturur. Etrafında olup bitenleri de pek fark etmeden yaşar. Bizim de hayatımız böyle geçiyordu. Hemen her gün radyoya gidiyorduk. Gazete okuyor, yapılan çevirilerin Türkçe'sini düzeltiyor, haberleri sıraya koyuyor, bir şeylerle meşgul olmaya çalışıyorduk. Seksiyonda çalışan Macar arkadaşlardan birinin, "Çıraklar iyi çalışıyor" dediğini hatırlıyorum. Ben böyle şeylere pek aldırış etmem, ama Necil buna biraz içerledi. Aslında kötü niyetle söylememişti bunu Macar seksiyonunun o zamanki şefi olan Matyi (Mária Éber). Seksiyonda çalışan diğer arkadaşlara kıyasla Matyi'nin Türkçe'si zayıf sayılırdı. Espri yapmak istemişti herhalde. Matyi, kocasıyla beraber otuzlu yıllarda Türkiye'ye gidenlerden biriydi. Kocası mühendis olduğu için iyi bir iş bulmuştu, çocukları orada doğmuştu. İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden hemen sonra da derhal vatanlarına dönerek yeni düzenin kurulmasına katkıda bulunmak istemişlerdi. Macar Emekçiler Partisi'ne girmişlerdi ikisi de. Matyi, Türkçe bildiği için, Türkçe yayınlar başlarken Türkçe bilen diğer iki Macar'la

birlikte radyoya alınmıştı. Bunlardan biri olan Fenyö'yü ancak bir kez gördüm. Mükemmel Türkçe konuşuyordu. Fakat pek kısa bir zaman sonra ortadan kayboldu. "Fenyö nerede?" diye sorduğumuzda, "Başka bir şehre gitti" gibisinden müphem bir şeyler söylediler. Biz de fazla üstelemedik. Sonraları, 1956 Ekim olayları sırasında Macaristan'dan kaçtığını duyduk. Kendisini görmediğimiz sürece neredeydi hiç öğrenemedim. Belki de cezaevindeydi. 1956'da cezaevlerinin boşaldığına, birçok kişinin de cezaevinden çıkar çıkmaz Viyana'nın yolunu tuttuğuna ilerde bizzat tanık olacaktık.

Türkçe'yi anadili düzeyinde koşuşan diğer Macar ise (benim yaşımda olanlar herhalde hatırlayacaklardır, Tepebaşı'nda Çardaş isimli bir lokanta olduğunu) işte o lokantanın sahibinin kızı Elizabet'ti. O zamanki Şehir Tiyatrosu'nun karşısında, hemen de bütün binanın yüzeyini kaplayan muazzam afişteki Macar ulusal giysili hanımın lokantaya müşteri davet eden gülüşü bugün de gözlerimin önünde. Sanki yazgımın işaretleriydi bunlar. Daha çocukluğumda dört beş yaşlarındayken, annemin amcasının bir vesileyle gittiği Macaristan'dan bana getirdiği işlemeli, göz alıcı Macar elbisesi, on iki, on üç yaşlarımda Büyükada'da iskeleye gidip gelirken, Nizam caddesinin üstündeki evlerden birinin ön terasında oturan sarışın yakışıklı Macar delikanlının, kendisine ayran budalası gibi hayran hayran bakışımı fark eden çapkın gülüşü. Çardaş Lokantası'nın beni son derece etkileyen apartman boyu afişi. Beni topun ağzına yerleştirmek istediğini sandığım, Macar sirkindeki sirk artisti. Babamın durmadan dinlediği Çardaş operetinin ezbere bildiğim nağmeleri... Biri o sıralarda bana ömrümün hemen de tamamını Macaristan'da geçireceğimi söyleseydi inanmazdım. Geleceğim, göreceğim, ömrümü burada geçireceğim varmış.

Elizabet'le uzun yıllar beraber çalıştık. Son derece neşeli ve son derece apolitik bir insandı. Herhalde bunu herkes bildiği için en baskılı dönemlerde de başına hiçbir dert gelmedi. O da

ölüm için genç sayılan bir yaşta kanserden öldü. Onu da bir Hristiyan mezarlığında son yolculuğuna geçirdik.

Matyi ile ancak birkaç yıl beraber çalışabildik. Matyi'nin kaderinde Macaristan'dan bir kere daha ayrılmak varmış. 1956 yılı ekim olaylarından hemen sonra, ben Prag'da iken bir gece geç saatlerde telefon etti.

Vedalaşmak istedim Gün, dedi. Yarın biz de yola çıkıyoruz.

O sıralarda Macaristan'da sınırlar açıktı. Her gün yüzlerce Macar, çeşitli nedenlerle, bilinmeyene doğru yola çıkıyordu.

- Nereye gidiyorsun, dedim.

- Şimdilik Viyana'ya. Oradan Türkiye'ye gitmeyi deneyeceğiz. Korkuyorum Gün, galiba gene başlayacak Macaristan'da Yahudi kırımı.

Denebilecek hiç bir şey yoktu. O günler tam kaos günleriydi.

Yolun açık olsun, dedim.

Bir daha görmedim Matyi'yi. Türkiye'ye gitmeye başladıktan sonra, bir yaz günü Datça'da, üniversitede profesör olan görümcem ve kocasıyla birlikte dolaşırken, gençten bir beyle karşılaştık. Görümcemin eski öğrencilerinden biriymiş. Birlikte bir kahveye oturduk. Lâf lâfı açtı, bizim Macaristan'da yaşadığımızı öğrenince, o bey, kendisinin de Ankara'da bir Macar hanım tanıdığını söyledi. Piyano dersleri veren, çok neşeli ve hoş biri olduğundan bahsetti. Matyi'nin Ankara'da piyano dersleri vererek hayatını kazandığını duymuştuk. Biraz ilgilenince gerçekten o olduğu anlaşıldı. Bir kaza sonucunda biraz da yanlış ya da eksik tedavi yüzünden pisi pisine ölmüş pek de yakın bir tarihte. Dünya ne kadar küçük, ölüm haberleri en olmadık yerlerde nasıl da buluyor insanları...

Zekeriya bey ve Budapeşte Radyosu

Günler tekdüze geçiyor. Zekeriya bey huzursuz, Sabiha hanım huzursuz, Necil huzursuz. Zekeriya bey çok kez gelmiyor bile radyoya. Gelip de ne yapsın. Başlıca birkaç yabancı dile çevirileri ile birlikte bütün yazılar, merkez redaksiyondan hazır olarak geliyor. Türkçe'ye çevirisi kalıyor onlara. Ya da çevrilenin düzeltilmesi. Sabiha hanımın buraya bir takım hayallerle geldiği belli. Necil de öyle. Zekeriya bey o keskin zekâsıyla durumunu hemen kavramış olmalı. Bizimle ve tüm radyoyla dalga geçiyor. Redaksiyondan gelen yazıların Macaristan'ı tanıtanlarının hemen her birinde Macaristan'da elde edilen olağanüstü büyük başarılardan söz edilmekte. Macar buğdayı hektar başına bu yıl kaç ton ürün vermiş. Macar mısırları nasıl ıslah ediliyormuş. Zekeriya bey başladı Macar hıyarları, Macar kabakları demeye, bunun radyoculukla hiçbir alâkası olmadığını Allahın günü tekrar etmeye. Durmadan devamlı dinlediği BBC'den örnek vererek bizim aklımızı başımıza getirmeye çalışıyor. Demokrasinin ne olduğundan haberimiz bile olmadığını söylemeye getiriyor. Açık açık söylüyor da. Zekeriya beyin bu şekilde söylenmesine Sabiha hanım alışmış. Pek oralı olmuyor, "Ne yapalım Zikri, böyle işte!" diyor. Sabiha hanım bütün ümitlerini, adını ilk defa duyduğum bir şahsa bağlamış: "Marat!" Marat gelecek, işler düzelecek. Marat'ın geldiği yok. Necil'in huzursuzluğu sinirlenmeye dönüştü. Zaten çabuk sinirlenir. Zekeriya bey de bunu fark etti, Necil'in damarına basıp duruyor. Ben de huzursuzum ama benimkisi havanın gerginleşmekte olduğunu hissetmemden. Zekeriya beyle Necil'in araları neden daha ilk günlerden gerginleşti, pek anlayamadım. Sanıyorum bu, daha çok ikisinin yapılarının tamamiyle birbirine zıt olmasından kaynaklanıyor. Necil, bir şeyler yapabilmek için yanıp tutuşuyor ve kendisinin de bunu en iyi yapabilecek kişi olduğu inancında. Zekeriya bey, dünyayı görmüş geçirmişliğin

ve yılların birikiminin verdiği deneyimle birçok şeyi, ayrıntılarında kaybolmadan, bütünüyle görebilen ve tespitleri, sonradan iyice fark ettiğim gibi, doğru olan bir insan. Bir yerde de insanlardan saygı bekleyen, hattâ saygı talep eden bir tarafı var. Necil için en büyük saygınlık parti üyesi olmak ve komünist olmak. Zekeriya bey ne parti üyesi ne de komünist. Gerginliğe, her ikisinin de, yangına körükle gider gibi gittiğinin farkındaydım. Zekeriya bey, daha ilk günlerde Necil'e karşı duyduğu antipatiyi acayip bir şekilde ifade etti. Spikerlik denemesi yapmak üzere stüdyoya girdiğimiz zaman ben de konuştum mikrofonda, Necil de konuştu. O, "uzman" olarak teknik bölümde bizleri dinledi. Dışarı çıktığımızda bana, "Senin sesin son derece iyi. Türkçe'yi çok iyi konuşuyorsun. Çok iyi bir spiker olacaksın" dedi. Necil'e hiçbir şey demedi. Oysa Necil'in sesi, bence benimkinden daha uygundu radyoya. Böyle ufak tefek şeylerle birbirlerini iğneleyip duruyorlar. Sabiha hanım bu işlere karışmıyor. Ben, Necil'i teskine uğraşıyorum ama, bakıyorum Zekeriya beye saygı gösterdiğim için, Necil bana da kızıyor. Onun için bir çok defa takıştıkları vakit Necil'i desteklemek zorunda kalıyorum. Ben bunca yıllık gazeteci Zekeriya beyden öğrenmek gerektiği, birlikte çalışmanın bu bakımdan iyi bir şans olduğu görüşündeyim. Belki pek bir şey bilmediğimin bilincinde olmak bende bu yaklaşımı yaratıyor. Necil ise, bana kıyasla çok daha uzun zamandan beri kenarından köşesinden de olsa bu harekete karışmış insanlarla ilişkide olduğu için, benden çok daha fazla şey biliyor ve bildiklerinin başkası tarafından kabul görmemesi çok sinirlendiriyor onu. Hele Zekeriya beyin radyodaki çalışmalara ilişkin alaylı çıkışlarına, durmadan, bir burjuva (!) radyosu olan BBC'den örnekler vermesine hiç dayanamıyor.

İş giderek tatsızlaştı. Zekeriya bey, Necil'in olduğu yerde çalışmayacağını söyledi. Sabiha hanım bunu, istemeye istemeye, Macar Emekçiler Partisi'ne bildirmek zorunda kaldı. Zeke-

riya bey de az inatçı değildi çünkü. Bunun üzerine Parti Merkez Komitesinden Necil'i ve beni çağırdılar. İşin aslını astarını bir de bizden dinlemek istediler. Necil de bunun üzerine Zekeriya beyin durmadan BBC'yi övdüğünü, bunun da kendisini fena halde kızdırdığını ve bu nedenle Zekeriya beye karşı sinirli davrandığını söyledi. Kim bilir, Zekeriya bey ve Sabiha hanım da ne tür şikâyetlerde bulunmuşlardı. Allahtan bunların anlatıldığı insan iyi niyetli, aklı başında, görmüş geçirmiş János Russz'tu. Onun dirayeti sayesinde işin tatlıya bağlandığını ilerde anlayacaktım. Aslında ne kadar tehlikeli bir işin içine düştüğümüzün, ateşle oynadığımızın o zaman hiç birimiz farkında değildik.

İsyan ediyorum

İşte bu gergin hava içinde bir gün Dünya Barış Konseyi'nin Viyana'da toplanacağı haberi geldi. Zekeriya bey, Dünya Barış Koneseyi'nin üyesiydi. Ve zaten sık sık Viyana'ya gidip gelmekteydi. Konsey toplantısına Zekeriya beyle birlikte Necil'in de katılacağı haberi, Nâzım ağabey kanalıyla geldi. Necil ve ben bu işe çok sevindik. Böylece Necil kendisine önem verildiğini görerek biraz sakinleşti. İyi güzel ama, Necil'in konseye bir haftalığına gitmesi benim o öğrenci yurdunda tek başıma kalmam demek olacaktı. "Ben burada tek başıma kalmam, olmaz!" dedim. "Otele giderim. Kim ne derse desin, burada kalmam!" Necil itiraz etmedi.

Palas Oteli'ne gidiyoruz. Bir oda istiyorum. Ufak bir oda. Kaydımı yapıp hemen veriyorlar. Ve ben Necil'in Viyana'ya gideceği gün bir iki parça eşya alıp otele yerleşiyorum. Aman Yarabbi dünya varmış. Ne var ki, bir hafta çok çabuk geçti. Necil ve Zekeriya bey döndüler. Fakat ben arada iyice aklıma yerleştirmiştim bir daha öğrenci yurduna dönmeyeceğimi. Gerekirse elime geçen bursun ve radyoda kazandığım paranın tü-

münü otele verecektim, fakat öğrenci yurduna dönmeyecektim bir daha. Dönmedim de. Yurttaki odayı boşaltmadık, Necil de otele geldi. Birkaç gün sonra Milli Eğitim Bakanlığından bizi çağırdılar. İlk kaldığımız Muzeum caddesindeki pansiyona dönebileceğimizi söylediler.

O zaman bu yaptığım işin, yani kimseye sorup etmeden otele yerleşmemin nasıl bir cesaret istediğini, ne kadar tehlikeli olduğunu kesinlikle bilmiyordum. Bilsem, belki de yapamazdım. Zaten beni birçok hengâmeden kurtaran, saflığım ve de damarıma basıldığı zaman tutan dik kafalılığım olmuştur. Otele gitmek, orada kalmak, denetimden çıkmak demek oluyormuş. Otelde kiminle görüşeceğin ne yapacağın öyle kolay kolay izlenemiyormuş. O zamanlar egemen olan, her yerde düşman görme havasından benim haberim yoktu. O yıllar baskının en ağır olduğu yıllarmış. Çok ilerde bunun bilincine vardığım zaman, "herhalde" dedim, "benim dosyam o gün tutulmaya başlamıştı"

Aradan uzun yıllar geçti. Leipzig'de bir 1 Mayıs gününün arifesinde her zaman olduğu gibi bayramı kutlamak için gittiğimiz bir eğlence yerinde, diğerleriyle olduğu gibi, Marat'la da dans ediyordum. Şimdi, o zamandan beri Marat hakkında yazılan çizilen çok şeyi okumuş olanlar ya da onu tanıyan bazıları, "bu adamla dans eden de varmış demek" diyecekler. Vardı elbette, neden olmasın? Marat tepeden tırnağa kötü olan, kötülük yapmak için yaratılmış bir insan değildi ki. O da bir insandı. Zaaflarıyla, hırslarıyla iyi ve kötü taraflarıyla bir insan. Misafir ağırlayan, kendi eliyle yemek pişiren, kahveni yapıp önüne koyan, yardıma ihtiyacın olduğu zaman koşan, sohbeti seven bir insan. Türkiye komünist hareketi için kendisinin biçilmiş tek kaftan olduğunu, hareketin gelişmesi için ancak ve ancak ona gerek olduğunu, onun her şeyden üstün, her şeyi bilen olduğunu düşünmesine ve de bunu gösterip savunmasına gerek olmadığı zamanlar, yani sıradan günlük yaşamında o

da bir ademoğluydu. Liderliğe soyunan kimi komünistlerin düştükleri en korkunç hatalardan birinin, kendilerinin bir nevi peygamber olduklarına, onların dışında kimsenin bu işi yürütemeyeceğine yürekten inanmaları olduğunu, bunca yılın deneyiminden sonra çıkarttım. Öylesine inanıyorlar ki buna, karşılarına çıkanları kırıp geçerken, hattâ kimi zaman fiziksel olarak yok ederken, bunu, komünist hareketle kendilerini özdeşleştirdikleri için kendilerini izlemeyen, kendi fikirlerine karşı çıkan diğer herkesin düşman olduğuna, en azından yanlış hareketle davaya zararlı olduğuna inandıkları için yapıyorlar. Belki bu konuda benimle tartışacak olanlar çıkacaktır. Belki onların hakkı vardır, benim değil. Olabilir. Ben böyle düşünüyorum. Benim yaşadıklarım beni buna inandırdı.

Evet, yıllar sonra bir 1 Mayıs günü arifesinde Marat'la dans ederken biraz içkili olduğundan, biraz da beni, o sıralarda saplandığını düşündüğü ters yoldan kurtarma endişesiyle olacak, "Biliyor musun, bir zamanlar seni Sibirya'ya sürülmekten ben kurtardım" demişti. Doğru olabilir. Gerçi ben Marat'ın ne zaman doğru ne zaman yalan söylediğini pek anlayamamışımdır ama, doğru olabilir. İleride anlatacağım başımdan geçen başka olayları da düşününce, bu Sibirya hikâyesinin pek de masal olmadığını hissediyorum. Ama o mu kurtardı beni Sibirya'dan, yoksa o mu açtı bana Sibirya yolunu, bilmiyorum. Fakat herhalde dosyam, Palas Oteli'ne yerleştiğim zaman açılmış olacak.

Gene Muzeum Caddesi'ndeki pansiyon

Bu sefer temelli kalmak üzere gidiyoruz pansiyona. Caddeye bakan balkonlu bir odadayız. Macaristan'daki en güzel günlerimin bir kısmı bu pansiyonda geçmiştir. Bugün de Peşte'yi Buda'ya bağlayan köprülerden birine giden bu caddeden her geçişimde başımı kaldırır, en üst kattaki balkonlu odaya bakarım.

Büyük bir apartman dairesinde olan bu pansiyonun tüm odaları, büyük bir hole açılıyor. Burada kocaman bir masa var. Akşamları bu masa etrafına doluşuyoruz. Yemeğimizi, çok ucuz bir fiyata, burada yiyoruz. Pansiyonu, Eszter Fekete adında yaşça bizden oldukça büyük bir hanım yönetiyor. Alışveriş işleriyle, yemeklerin hazırlanmasıyla, yardımcısı Annuşka ile birlikte o meşgul oluyor. Bunun ne kadar zor bir iş olduğunun henüz farkında değilim. Bir gün pazardan gelen Eszter'in, sevinçle, "domates salçası buldum" demesine şaşıp kalmıştım. Benim ne alışveriş ettiğim var, ne bakkala çakkala gittiğim. Yemekler, ya radyonun kantininde, ya lokantada ya da bu pansiyonda hazır önüme konuyor. Meğer o sıralarda en zaruri gıda maddelerini bile bulabilmek büyük bir hünermiş. Eszter bize hiçbir şeyin yokluğunu çektirmedi. Ester'in kocası Pali'yi de arada bir görüyor ama ne iş yaptığını bilmiyordum. Aramızda bir dostluk kurulmamakla birlikte, bana çok büyük yardımları dokunan Eszter ve Pal Fekete'nin Macar Emniyetinde çalıştıklarını çok sonra anladım. Eszter yıllar sonra ailemle mektuplaşabilmek için bana adını kullanma imkânını veren ilk insan olmuştu. Pal Fekete ise, 1956 yılı ekim ayının sonlarına doğru bir gün, patlayan silahlar arasında, benimle birlikte kilometrelerce yolu yayan yürüyerek oğlumu, kaldığı yerden alıp eve getirmeme yardım etmişti. Şimdi artık ölmüş olan bu insanları hiçbir zaman unutmayacağım. Annuşka'ya gelince, pansiyonun mutfağında başlamış olan karşılıklı sempatimiz yıllar boyunca sürdü, gelişti, dostluğa dönüştü. Bugün de ev işlerinde yardımcımdır. Bugün de ben seyahate gittiğim vakit, "Çok kalma, senden başka dert anlatacak kimsem yok" diye yolumu gözler, her gelişimde tertemiz çiçek gibi bulurum evimi.

Eszter ile Annuşka'nın hazırladığı yemekleri yemek üzere masa başına toplananlar arasında İtalyanlar, Finler, İngilizler, Fransızlar, İspanyollar var. Hepsi radyoda çalışıyor. Pansiyonda kalmayanlardan da buraya yemeğe gelenler oluyor. Büyük

bir aile gibiyiz. Herkes kendi arasında kendi dilinde konuşuyor, Macarca'yı öğrenmiş olabilenler az henüz. Ortak dilimiz yok. Ama başını gözünü yara yara Fransızca, İngilizce, İtalyanca, hiç biri olmazsa, tarzanca anlaşıyoruz pekâlâ. Hepimiz genciz. Geleceğe umutla bakıyoruz, sosyalist düzeni kuruyoruz. İtalyanlar, partizanlıktan gelme. Çeşitli nedenlerle henüz İtalya'ya dönemiyorlar. İtalyan hükümeti, Musolini faşistlerine karşı partizanların verdikleri savaşın hesabını şimdi onlardan sormaya kalkmış. Ne garip durum! İster istemez Fransa'da el üstünde tutulan direnişçileri anımsıyorum. Faşist diktatörlük demek bir ülkeye damgasını böylesine vurabiliyor.

Pansiyonun şenliği İtalyanlar. Hele pazar günleri, Mariza kollarını sıvayıp bir pastaşutta yaptığı vakit, keyfimize diyecek yok. İspanyollar, İspanya İç Savaşı'ndan sonra Franko'nun teröründen kaçmış olanlar. Mültecilik hayatları hepimizinkinden eski. Yugoslavlar, Tito'ya karşı Stalin'i tuttukları için Yugoslavya'dan kaçmak zorunda kalmış olanlar. Fransızların, İngilizlerin, Finlerin durumu başka. Onları, Macar radyosunda başlatılan yabancı dillerdeki yayınlarda çalışmak üzere, kendi komünist partileri göndermiş. Belirli bir süre için gelmişler. Dönecekler. Nitekim biz radyoda çalıştığımız süre içinde Fransız, İngiliz ve Fin seksiyonlarında çalışanlar sık sık değişti. Eskiler gitti, yeniler geldi. Aralarında eşlerinden ayrılıp burada evlenerek kalanlar da oldu, bir Macarla evlenip eşlerini kendi yurtlarına götürenler de. Sağ olanlar hâlâ arada bir gelirler, görüşürüz. İtalyan Lina ve Fin Taimi ile kalıcı dostluklarım bu sofra başında başladı.

Sofrada olmayanlarla ilgili birkaç anı

Masa etrafına oturan çeşitli uluslardan arkadaşlar arasında Yunanlı yoktu. Oysa Yunan seksiyonu da vardı radyonun. Ama Yunan İç Savaşı'nın sonunda o kadar büyük bir göç olmuş ki,

Yunanistan'dan Macaristan'a sığınan Yunanlılar için, kentin dış semtlerinden birindeki eski bir tütün fabrikası değiştirilerek çok odalı bir barınak haline getirilmiş. Ayrıca Budapeşte'ye pek de uzak olmayan bir yerde bir Yunan köyü kurulmuş. Birçok defa bu köyden Yunan köylülerinin beslediği koyunlardan yaptıkları beyaz peynirlerden satın alırdık. Yunan köylülerinin yaşadıkları bu köy bugün de vardır. Köyün adı Beloyanis'ti. Şimdi hâlâ aynı adı taşıyor mu, bilmiyorum. Macaristan'da 1989 rejim değişiminden sonra, yeni kurulan ilk muhafazakâr hükümet döneminde, tutucu belediye başkanlarının ilk işlerinden biri sokakların adını değiştirmek, heykelleri, anıtları yerlerinden oynatmak oldu. Budapeşte'deki Beloyanis caddesinin adı değiştiğine göre Beloyanis köyünün adı neden değişmesin ki! Elindeki "Beyaz karanfiliyle" bize bakmaktan bugün de kurtulamadı Nâzım Hikmet'in "Beyaz karanfilli adam"ı: Beloyanis!

Yıllar boyunca bu köyde veya diğer yerlerde yaşayan Yunanlıların bir kısmı temelli Macaristan'a yerleşti, emekli oldu ya da öldü. Bir kısmı Yunanistan'a gitme yolu açılınca temelli geri döndü. Dönenlerden kimi uyum sağlayabildi, yeniden iş güç sahibi oldu. Kimi bir tür inzivaya çekildi. Kimilerinin burada başlayan trajedisi Yunanistan'da da sürdü. Dora'nın başına gelenler gibi.

Dora'nın kocası Argiris Macaristan cezaevlerinde üç yıl hapis yatmıştı. Hem de ağır baskı yılları çoktan geride kalmışken. Argiris'in öyküsü, hem acıdır hem ibret verici. 1960'lı yıllarda Yunan Komünist Partisi'ndeki bölünme sırasında parti, iç ve dış komünist partileri diye ikiye ayrıldığı vakit, aynı bölünme elbette mülteciler arasına da yansımış, Macaristan'daki Yunan komünistleri de iç ve dış parti taraftarları olarak ikiye bölünmüştü. Bölünmekle de kalmayıp her iki taraf kendi tuttukları yolun mutlak ve tek doğru olduğunu iddia ederek -eski hastalıktır- karşısındakini hasım, hattâ düşman görmeye başlamıştı. Bu gerginlik, iki grubun karşılıklı olarak birbirlerini suçlamala-

rına kadar vahimleşti. Bu halden Macarların da başları iyice derde girmişti o zaman. Karşılıklı şikâyetler karşısında ne yapacaklarını şaşırıyorlardı. Öyle sanıyorum ki Argiris, bu çatışmaların kurbanı olmuş, kendisi iç partinin tarafını tuttuğu için dış particiler tarafından gammazlanmış ve insanı çok kolayca hapse sürükleyecek bir suçla itham edilmişti. Yunan Elçiliğiyle temas kurduğu, gizli bilgi ve belgeleri onlara verdiği iddia ediliyordu. Argiris, Yunan Elçiliğiyle temasta olduğunu inkâr etmedi, zaten bir kişinin kendi ülkesinin elçiliğiyle temasta bulunması 1960'lı yıllarda Macaristan'da artık suç sayılmıyordu. Ama gizli belgeler iddiası işi karıştırıyordu. Gerçi bu gizli (!) belgeler arasında, Macar Telgraf Ajansının gazetelere ve radyolara gönderdiği matbu haberlerden ve Macar Radyosu Yabancı Diller redaksiyonunun seksiyonlara gönderdiği haber bültenlerinden ve yazılardan başka hiçbir şey gösterilemiyordu delil olarak ama, bunları bir elçiliğe ulaştırmak suç sayılabilirdi. Bunlar her ne kadar teksir edilmiş de olsa, iç hizmette kullanılmak üzere hazırlanmış sayılıyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından desteklenen Yunan Dış Komünist Partisi'nin sözü, elbette daha fazla geçecekti. Ve ihbarcılar, dış partililer oldukları için Argiris okkanın altına gitti. 5 yıla mahkûm oldu. Üç yıl sonra, iyi hareket gerekçesiyle, kalan cezası affedilerek salıverildi.

Üç yıl boyunca Dora çok zor günler yaşadı Macaristan'da. Biz o sıralar artık Leipzig'deydik. Arada bir Macaristan'a geldikçe Dora'yla görüşebiliyorduk. Bizim şimdi oturduğumuz Benczur sokağındaki apartman dairesinde oturuyordu. Kocası mahkûm olunca, herhalde Yunan dış komünistlerinin ısrarı üzerine, Macar partisinden bazı işgüzarlar, Dora'nın evden atılması için radyoya baskı yapmak istemişler. Oturduğumuz apartmanın yönetimi, o sıralarda radyonun elindeydi. Fakat Yabancı Dilde Yayınlar Bölümünün şefi Andras Tardos, bütün ağırlığını koyarak, Dora'yı iki çocuğuyla birlikte sokağa attırmayacağını

vurgulamış. Attırmadı da. Dora üç yıl boyunca apartmandaki dairesinde küçük kızı ve oğluyla yaşadı. Dora'yı işinden de atmadılar. O tarihlerde artık atmalar satmalar pek kalmamıştı. Meğer ki, parti ille de atılsın diye karışmaya. Anlaşılan bir dokuma fabrikasında işçi olarak çalışan Dora, Yunan iç komünistleri dış komünistleri çatışmasının etki alanı dışında kalmış olacak ki, işinde kalabildi. Tardos'un diretmesiyle de evinden çıkarılmayarak üç yılı geçirdi. Tardos, bu hareketiyle çok iyi bir numara almıştı benden ve benim gibi düşünen daha birçoklarından.

Argiris hapisten çıkınca kendisine, Macaristan'da kalmak istiyorsa, Budapeşte'de kalamayacağını, başka bir kente gitmesi gerektiğini söylediler. Yahut da Yunanistan'a geri dönecekti. Argiris Yunanistan'ı seçti. Argiriadis ailesi için galiba isabetli bir seçim olmadı bu. Yoksa yazgı mı diyeyim. Arada bir Macaristan'a geliyorlardı. Argiris, Yunanistan'da derhal iş bulmuştu. Fakat Dora bir türlü uyum sağlayamıyordu. Partizan olan ailesiyle birlikte Yunanistan'dan çocuk yaşta çıkmıştı. Yıllarca Doğu Almanya'da yaşamış, sonra Argiris'le tanışıp evlenerek Macaristan'a gelmişti. Macaristan'ı, buradaki hayatı, işini, arkadaşlarını sevmişti. Yunanistan'da, en iyi arkadaşının bir Türk olduğunu komşularına söylediği zaman, "Üstüme yürüdüler, bir beni dövmedikleri kaldı" diyerek gülüyordu. Macaristan'da doğan ve büyüyen çocukları da Yunanistan'a uyum sağlayamadılar. Çok zorluk çektiler. Son acı haberlerini bundan birkaç yıl önce aldım. Dora ve Argiris'in kızı feci bir trafik kazasında ölmüş. Oğlu uyuşturucuya alışmış. Nerede olduğunu bile bilmiyorlarmış.

Evet, bu bir trajedi.

Trajikomik olanlar da yok değil. En iyi dostlarımdan biri olan Amalia'nın başına gelenler gibi. Kendisiyle arkadaşlığımız üniversite sıralarında başladı. Aynı apartmanda uzun yıllar kapı komşuluğu ettik. Çocuklarımız üç hafta arayla doğdu, aynı

yuvaya gittiler, aynı bahçede oynadılar. Amalia da buraya partizanlarla birlikte çocukken gelmiş, radyoda çalışan kocasıyla çok genç yaşta evlenmişti. Kocası kanserden öldükten sonra, oğlu Poli'nin yeni bir erkeği nasıl karşılayacağı endişesiyle bir daha evlenmedi. Yunanistan'da diktatörlüğün devrilmesinden sonra geriye göç başlayınca Poli Yunanistan'a gitmek istedi. Amalia, uzun zaman bilinmeyenin verdiği korkuyla, gitmemekte direndiyse de sonunda oğlundan ayrılmamak için işini, evini tasfiye ederek çocukken bıraktığı vatanına geri döndü. Her yıl mutlaka bir kere gelir. Buluşur, konuşur, dertleşiriz. Hiç memnun değil dönmüş olmaktan. "Dostluk ve sıcaklık yok, alışamıyorum çevreme" diyor. Üstelik kaderin şu cilvesine bakın ki, Poli üç yıl sonra Macaristan'a geri döndü. Şimdi gene burada yaşıyor. Amalia, oğlu yüzünden Yunanistan'a gitmişken oğlundan da ayrı kaldı, buradaki işinden, arkadaşlarından, kurulu düzeninden de yoksun oldu.

Burada doğup büyüyen çocukların kaderi daha bir başkadır. Onlar kendilerini ne Yunanlı bildiler ne Macar olabildiler. Büyük bir kısmı buraya temelli yerleşti, çoluk çocuk sahibi oldu. Bir kısmı genç yaşında Yunanistan'a giderek şansını orada denemek istedi. Kimi başardı, kimi Poli gibi geri döndü. İki üç yıl önce başka bir Yunanlı tanıdığımızın Yunanistan'a giden kızıyla apartmanın asansöründe karşılaştım.

Nasılsın Ritsa, alışabildin mi, kendini iyi hissediyor musun?" dedim.

- Alıştım alışmasına ama, kendimi ne orada ne de burada iyi hissedebiliyorum artık, dedi.

Bu yanıtı yadırgamıyorum hiç. Göç çocuklarının tipik durumunu yansıtır bu yanıt. Gerçeği ifade eder. Köklerini bulamaz bu çocuklar. İki arada bir derede kalırlar. İkinci kuşağın durumu acılıdır, çok acılı.

Eğer hayatım başka bir süreç izleseydi de Bianka'yı tanımasaydım çok büyük bir kayıp, yeri asla doldurulamayacak bir kayıp olurdu benim için. Yalnızca bunun için bile olsa, Macaristan'a gelmeye değdi. Herkesin hayatında, Bianka ile aramdaki dostluk gibi bir dostluğu tanıyabilmesini gerçekten isterim. Bu dostluğun başlangıcı, Muzeum caddesindeki pansiyondur, bitişi ölümümüz olacak.

Çok iyi hatırlıyorum, sofra başında toplandığımız bir akşam, arkamdaki odanın kapısı açıldı, biri çıktı. Başımı çevirip baktım. Uzun boylu bir kızdı. Üzerinde bordo ve gri çizgili bir sabahlık vardı, ayaklarında siyah lastik yağmur çizmeleri. Bu kadar acayip kılıklı birini hayatımda ilk defa görüyordum. Açık kumral, dalgalı saçlarını arkadan bağlamıştı. İri masmavi gözleriyle -yeni gelenler olan- bizlere, gülerek baktı. Elini uzattı, "Bianka" diyerek tanıttı kendisini. Ve o anda bir araba soru sordu. Kimsin, nesin, nereden geldin, ne yapıyorsun. Çok kötü bir Fransızca'yla makineli tüfek gibi konuşuyordu Bianka.

Ben çok zor arkadaşlık kuran, tanımadığım insanların bulunduğu bir toplulukta rahat hareket edemeyen bir insanım. Bu yüzden beni tanımayanlar hep kendini beğenmiş, kibirli bir insan sanmış, bu davranışımın, çekingenliğimden kaynaklandığını ancak beni yakından tanıdıktan sonra anlamışlardır. Necil, benim tam tersimdi. Her yerde, her zaman herkesle konuşacak şey bulabilen, rahat hareket edebilen bir insan. Çok gıpta ederdim onun bu serbestliğine. Necil'in bulunduğu toplulukta benim ağzımı açmam pek zor olurdu. Hem sıra gelmezdi bana, hem de ben pek heves etmezdim ağzımı açmaya. Gene aynı şey oldu. Necil derhal Bianka ile konuşmaya başladı. İki dakika içinde arkadaşlık kurdular, lâfı, birbirlerinin ağzından alarak konuşmaya başladılar. Ama Bianka, doğrusu Necil'e de baskın çıkıyordu.

O tanışmadan sonra sık sık odamıza lâflamaya gelirdi Bianka. Babası İtalyan'dı annesi Rus. Rusların, ilerde yakından tanıyacağım sıcak ve kocaman yürekleri, İtalyanların cana yakınlığı ve canlılığı kaynaşmıştı onda.

Bianka'yla, bu tanışmamızdan sonra, iki yıl aynı binada yaşadık. Önce Pansiyondaki odalarda, sonra ilerde taşınacağımız apartmandaki dairelerde. Çalıştığımız ya da üniversiteye gittiğimiz zamanların dışında hayatımız beraber geçti. Beden ölçülerimiz aynı olduğu için, bir gün onun üstünde olan giysi ertesi gün benim üstümde olabiliyordu. Çok defa arkadan görenler bizi karıştırıyorlardı. Gardırobumuzu ortak kullandık. Yemeklerimizi ortak yedik. Başımızdan geçenleri birbirimize anlatmadıkça rahat etmedik. Necil de hemen daima bizimle birlikte oluyor, fakat gelişen büyük dostluğun aslında Bianka ile benim aramda olduğunu herhalde fark ediyordu. Bundan biraz endişe ettiğini de ilerde, hareketlerimde daha serbest olmaya ve görüşlerimi Necil'e karşı savunmaya başladığımda, "Bianka'nın senin üstünde kötü etkisi oldu" dediği zaman anlayacaktım.

Gözünden hiçbir şey kaçmayan keskin zekâsıyla Bianka, çok kısa zamanda beni benden daha iyi tanıdı, çok az konuştuğum halde, çok şey anlayabildi. Necil'le aramdaki ilişkinin içeriğini benim bile fark etmediğim bir açıklıkla gördüğünü yıllar sonra anladım. Hiç bilmediğim, tanımadığım, belki de tanımak istemediğim taraflarımı gösterdi bana, hiç kimseye söylemediğim şeyleri ona söyledim, hiç kimseye anlatmadığı şeyleri bana anlattı. O son derece serbest ve atılgan davranışların altında çok kırılgan ve çekingen bir insan bulunduğunu gördüm. Tartışmalarında acımasızdı, kafasına koyduğu bir şeyi karşısındakini susturuncaya kadar savunurdu. Ama hangi konuda olursa olsun, en basitinden en önemlisine kadar, yanıldığını anladığı an, derhal, hiç uzatmadan, kendisine hiç bir mazeret aramadan gülerek susar, "yanılmışım" der, özür dilerdi. İlk de-

fa karşılaşıyordum bu tipte bir insanla. İnsan o kadar hararetle savunduğu şeyin yanlış olduğunu fark edince hiç değilse yavaş yavaş geriler, bir bahane bulmaya çalışır, ağrına gider yanlışının böyle pat diye ortaya çıkması. Bianka böyle değildi. Hiç gerek duymazdı geri dönüşünü yumuşak inişle yapmaya. Yanıldım, özür dilerim der ve konuşmasındaki cerbezenin tam tersine mahcup bir gülüşle bakardı karşısındakinin yüzüne.

Zamanla aramızdaki bağ o kadar derinleşti ve kökleşti ki, tek ve bütün bir insan olduk âdeta. Birbirimizi yıllarca görmesek bile buluştuğumuzda dostluğumuzun, kaldığımız yerden aynen devam edeceğini biliyorduk. Öyle de oldu.

Bianka Budapeşte'de 1954'ün sonuna kadar kaldı. Bu iki yılı o kadar yoğun dostluk ilişkileri içinde yaşadık ki, içimizi dolduran derin sevgi, birbirimizi göremediğimiz yıllarda da besledi bizi.

Bianka'nın sözü daha çok geçecek bu anılarda. Muzeum caddesindeki pansiyonda tanışmamız böyle olmuştu. Bugün de bizi ziyarete geldiği zamanlar Muzeum caddesinden geçerken başını kaldırır bakar ve "notre maison" (bizim evimiz) der.

Bay yoldaş, bayan yoldaş

Bizim Macarca öğrenmekle, radyoda spikerlik yapmakla geçen günlerimiz, yeni dostlar da yaşamımıza eklenince artık sıkıcı olmaktan çıktı. Zekeriya bey, zaten arada bir Viyana'ya gidip geldiği için ve her yerde her zaman kendine bir meşguliyet bulup kendisiyle barışık yaşamayı beceren bir insan olduğu için, onun da fazla bir sıkıntısı yok. Fakat Sabiha hanım, o kadar beklediği Marat bir türlü gelmediğinden bir hayli sıkıntılı ama bunu her zamanki iyimser ve saf görünümüyle örtmeye çalışıyor. Saf görünüm de Sabiha hanım için zaten bir sorun değil. Ben kendisini ilk görüşümde, *Tan* gazetesinde o yazıları yazan

kişinin, bu kadar saf bir yüzü olduğunu görünce ne kadar şaşırmıştım. Hattâ ne yalan söyleyeyim, inanmamıştım o yazıları yazanın o olduğuna. Tabiî birlikte çalıştığımız zaman boyunca gördüm Sabiha hanımım çalışma ve yazı yazma yeteneğini. Öyle bir dış görünüşü vardı ki, yazı yazmak şöyle dursun, bu insan lâf bile yapamaz derdiniz. Lâf yapamadığı sanısı doğrudur. Ama eline kalemi alıp gözlüğünü gözüne takıp, tombul ve kırmızı elleriyle sağdan sola -eski yazıyla- çiziktirmeye başlayınca, başka bir insan olurdu. Çok kez önünde bazen ikisi birden yanan sigarasını unutur, yanında top patlasa duymazdı. Bir süre sonra yazısını bitirince -eski Türkçe olduğu için- birine dikte ederdi. Ve o zaman pek alâ iyi olan bu yazının bu hanımdan nasıl çıktığına şaşardı insan. Sabiha hanımın saflığının hikâyeleri de hem hoştur, hem bunlardan birini bugün de Budapeşte'de bilmeyen pek yoktur. Aradan bunca yıl geçmesine rağmen, bu sahici öykünün tamamen başka isimler ve şahıslara atfedilerek, radyo yayınlarında bile bir fıkra gibi anlatıldığına tanık oldum. Şimdiye kadar tanıdığım, mizahı, özellikle de politik mizahı en kuvvetli halk olan Macarların fıkra hazinesine geçebilmek büyük iştir ve Sabiha hanım bunu başarmıştır.

Macaristan'a ilk geldiğimiz sıralarda burada yaşayan herkesin yoldaş olduğunu düşündüğümüzü söylemiştim. Bu fikri beslemek için, dilde değişikliklerden başlayarak, pek çok şey yapılmıştı Macaristan'da. O kadar ki Macarca'da bay ve bayan lâfları neredeyse yok edilmiş, yerine yoldaş anlamına gelen elvtarş sözcüğü yerleşmişti. Lokantadaki garsona da elvtarş deniyordu, taksi şoförüne de, tramvay biletçisine de, radyo müdürüne de, ayak oğlanına da. Bunun bir benzerine Fransa'da da rastlamıştım. Orada da komünistler arasında isim yok olmuştu, "camarade" aşağı "camarade" yukarı. Ama orada hiç değilse gerçekten komünist ve partili olanlardı birbirlerine böyle hitap edenler. Macaristan'da bütün bir ülke "elvtarş" olmuştu. Tabiî Macarca'yı öğrenip de halk arasına karıştığım za-

man, bunun hiç de böyle olmadığını görecektim ama, özellikle birbirlerini iyi tanımayanlar ve resmî dairelere işi düşenler, hep elvtarş sözcüğüyle hitap ederdi birbirine.

Bu tutum bir ara bizim komünistler arasında da moda olmuştu. İsimlerini bırakıp birbirlerine "yoldaş" demeye başladılar. Bir keresinde yeni tanıştığım isimsiz genç bir hanım yoldaş, ismimi bildiği halde bana "yoldaş" diye hitap edince, "adım Gün" demiştim. Biraz bozulmuştu. İçimden, "zamanla sen de görürsün" diye düşündüm, "insanları isimsizleştirip tek forma yapmanın sakıncalarını"

Nereden nereye geldik. Sabiha hanımın fıkra olan öyküsünü anlatacağım. Sabiha hanımın da kulağı dolmuştu bu elvtarş sözüyle. Macarca'nın bir özelliği daha vardır. Her ne kadar dilde eril, dişil yoksa da, kişilere ilişkin sıfatlarda var. Örneğin doktor hanım yerine doktornö deniyor, bu "nö" soneki ilgilinin hanım olduğunu anlatıyor. Elvtarş'ta da böyle. Elvtarşnö, yoldaş hanım anlamına geliyor.

Evet, Sabiha hanım bir gün pazara gidiyor. Niyeti bir piliç almak, güzel bir yemek yapmaktır (çok nefis yemek pişirirdi). Ne var ki pazardaki köylü kendisine ısrarla bir horoz kakalamak istiyor. Sabiha hanım tavuk ya da horozun Macarca nasıl dendiğini bilmediği için, "nem elvtarş, elvtarsşnö" diye anlatıyor, horoz değil tavuk istediğini. Dillere destan olmuştu rahmetli Sabiha hanımın tavuklarla horozları da yoldaşlar arasına sokması. Ama işte Macar mizahı bugün de yaşayan bir fıkrayla zenginleşti böylece.

Sabiha hanımın, Doğu Berlin'de, henüz neresi olacağı meçhul bir yerlere gitmeyi bekleyerek otelde gün doldurduğu zamanlardan kalma başka bir öyküsü daha vardır. Onu da Yılmaz anlatmıştı. Sabiha hanım, Berlin Oteli'ndeki o buluşmamızdan sonra, Yılmaz'ın Batı Berlin'de olduğunu öğrenince "Gelsin Yılmaz, arada bir beni arasın" demişti bana. Yılmaz gerçekten de birçok defa gidip yardımcı olmuştu kendisine.

Bir seferinde Yılmaz geldiğinde:

- Aman oğlum, demiş, sorma bugün başıma gelenleri.
- Ne oldu Sabiha hanım?

Çıktım şöyle bir dolaşmaya, yürüdüm yürüdüm. Bir de baktım ki bir manavın önüne gelmişim. Aman Allahım, neler yok neler. Patlıcandan tut kabağa, mandalinadan tut muza kadar her şey var. Hemen girdim patlıcan, kabak, domates, muz aldım. Parasını ödemek isteyince, adam elimdeki paraya baktı bir şeyler söyledi. Anlamadım bir türlü. Sonunda, "aman pekâlâ" gibisine bir işaret yaptı. Bir yığın paramı aldı. Şaşırdım kaldım.

Yılmaz hemen anlamış durumu. Sabiha hanım, o her zamanki meşhur saflığıyla yürüye yürüye, hiç bir işareti fark etmeden, Batı Berlin'e geçivermiş. Batı Berlin'e geçince de ilk karşısına çıkan manavda Doğu Berlin'de bulunmayan çeşitli sebze ve meyveleri görünce, "aman ne güzel dükkân varmış da benim haberim yokmuş" diye şaşırmış.

Sabiha hanım doğuda hiç bulunmayan sebzeler, meyveler birden karşısına çıkınca bundan kuşku duymayacak kadar saftı. O kadar çok para vermesinin nedeni de doğu ve batı arasındaki mark paritesinin o sıralarda Batı Almanya tarafından 1'e 4 sayılmasıydı. Söylememe gerek yok sanıyorum, Doğu Almanya da kuru, 1'e 1 sayıyordu. Hakikat, bunun ikisinin arasında bir yerdeydi.

Marat geliyor

1953 yılına girmiştik artık. 52'yi 53'e bağlayan yılbaşı gecesini Zekeriya beylerle birlikte Frida'larda geçirdik. 1953 yılının bizim hayatımızı da çok yakından etkileyen olayı, kuşkusuz Stalin'in ölümüdür

O günü iyi anımsıyorum. Mart ayının başındaydık. İlerde hep söylemişlerdir Stalin güya daha önce ölmüş de saklamış-

lar birkaç gün diye. Doğru mu, bilmiyorum. O gün radyoya gittiğimiz zaman, havada tarif edemeyeceğim bir acayiplik sezdik. Hemen verdiler Stalin'in ölüm haberini. Bunu duyduğum an, tam olarak ne hissettiğimi bir cümleyle anlatamayacağım. Daha bir süre önce, Berlin Festivalinde boğazını patlatırcasına Stalin diye bağıran bir insanı, bu haberin etkisiz bırakacağı elbette düşünülemez. Stalin'in ismi ve cismi benim için ve benim gibi birçokları için barışa bağlıydı. O olduğu için bir savaş patlamıyor, o olduğu için güvendeyiz diye düşünüyor ve buna inanıyorduk. Stalin'in ölümünü ayağımızın altındaki güven ağacının kesilmesi gibi algılamıştık. Başkalarını bilmem ama ben korkmuştum da bundan sonra acaba ne olacak diye.

O gün Stalin'in ölüm haberini yayınlarımızda benim değil Necil'in duyurmasına karar verdik. Tok ve güzel bir erkek sesi daha iyi giderdi böyle bir ölümü duyurmaya. Gerçekten de Necil, Stalin'in ölüm haberini, Moskova Radyosu'nun, özellikle savaş yıllarında ünlenmiiş deklaratif spikeri Levitan gibi okudu. İftihar ettim onunla.

Sabiha hanımın günleri sayarak beklediği Marat'ın gelmesinin de Stalin'in ölümünden sonraya rastladığını hiç düşünmemiştik. Marat'ın ondan önce Moskova'dan çıkamadığını, şahsen ben çok sonra, 1962 yılında yapılan Leipzig Konferansı'nda, Nâzım ağabey bir soruya cevap verirken öğrenmiştim. Marat kendisi buna hiç bir zaman değinmedi. Evet, Marat Stalin'in ölümünden sonra geldi Budapeşte'ye. Onun gelişine gerçekten çok sevinmiştik. Çözüme kavuşmamış tüm işlerimizin olumlu bir şekilde sonuçlanacağından emindik artık.

Marat'ın Türkiye Komünist Partisi'nin Moskova'daki tek temsilcisi olduğunu söylemişlerdi. Oraya ne zaman, nasıl gittiğinden söz edilmiyordu. Zaten ben bunu merak da etmedim. Madem partinin temsilcisiydi, elbette parti resmen göndermişti. Sabiha hanım ve Zekeriya bey, onlar bildiğine göre kuşkusuz Yıldız da, Marat'ın İsmail Bilen, namı diğer Laz İsmail ol-

duğunu herhalde biliyorlardı. Necil bunu bilmiyordu sanırım, belki şüpheleniyordu. Ben kesin bilmiyordum. Hoş bilsem de benim için hiç bir şey ifade etmiyordu İ. Bilen ya da Laz ismail isimleri. Laz İsmail adını, yalnızca Nâzım Hikmet'in, "İşte böyle Laz İsmail" dizeleriyle duymuştum ve kim olduğundan da haberim yoktu. İlerde Marat'ın diğer isimlerini öğrendiğim vakit dilim Marat'a alıştığı için Marat demekten vazgeçemedim.

Marat'la ilk buluşmamız, yabancı ülkelerden gelen parti sorumlularının Budapeşte'de misafir edildikleri parti otelinde oldu. Uzun boylu, yapılı ve kuvvetli olduğu belli olan biriydi Marat. Tuttuğunu koparacağı hemen anlaşılan, pençeyi anımsatan elleri vardı. Hiç saç olmayan kafası, uzun burnu, dört köşeye yakın yüzü ve sert ifadesiyle ilk bakışta insanı ürküten bir görünümü olmakla beraber konuşmaya başladığı vakit bu hava dağılıyor, hattâ sempatikleşiyordu. Bize yakın ve sıcak davrandı. Sohbetinde natıkası biraz kıttı. Cümlelerini çok kez "şey"lerle dolduruyordu. O kadar ki, bazen ne demek istediğini tam olarak anlamakta güçlük çekiyordu insan. Benim Marat hakkındaki ilk izlenimim kötü değildir.

Marat'ın Budapeşte'ye gelip birkaç gün kalarak bizleri ziyaret etmesi Sabiha hanımın da umduğu gibi bazı şeyleri değiştirdi. Marat, Macar Komünist Partisi'nin illegal olduğu dönemlerde uzun zaman Moskova'da mülteci olarak yaşamak zorunda kalmış olan parti yöneticilerinden bazılarını, kendisi de Moskova'da yaşadığı için yakından tanıyordu. hattâ bunlardan kimileri ile aynı binada yaşamış, yakın arkadaşlık da kurmuştu. Şimdi bu dostluklar ve arkadaşlıklar bizim bazı işlerimizin yoluna girmesi için elbette işe yarayacaktı. Nitekim Marat, Macar partisinin yöneticileriyle temasa geçtikten, buradaki Türklerin işlerinden sorumlu olanlarla görüştükten sonra radyonun Yabancı Dilde Yayınlar sorumlularıyla da konuştu. Ve bu temasların sonucu olarak bazı önemli değişiklikler gerçekleşti. Türk Seksiyonunun şefi, Sabiha hanım oldu. Sabiha hanıma ve

elbette Sabiha hanımın -parti politikası açısından kontrolünden geçmesi koşuluyla- Zekeriya beye, yorum, yazı yazmak hakkı tanındı. Ben gençlik sorumlusu olarak, merkezi Budapeşte'de bulunan Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu'na takdim edildim. Yıldız'a, Dünya Demokratik Kadınlar Birliği'nde Türkiye'yi temsil etmek görevi verildi. Marat'ın da katıldığı bir parti toplantısı yaptık ve Budapeşte'deki parti grubu böylece resmen kuruldu, bu grubun sorumlusu da Sabiha hanım oldu. O günün koşullarında bunlar az şey değildi. Marat'la ilk temasımız gayet verimli olmuştu. O tarihten sonra Marat'la düzenli diyebileceğim ilişkisi devam etti Sabiha hanımın ve dolayısıyla bizim de.

İlk gazetecilik öğretmenim Zekeriya Bey

Sabiha hanımın seksiyon şefi olması işleri değiştirmişti. Macarlar, Türk seksiyonunu bu işleri bilen ve güvenilir insanların eline teslim ettiklerini anladıktan sonra, her şeye karışmaktan vazgeçtiler. Sabiha hanım yahut Zekeriya bey hemen her gün Türkiye ve dünya olaylarıyla ilgili bir yorum yazıyorlardı. Macaristan'ın o sıralarda Türkiye ile yakın diplomatik ilişkileri olmadığı için Türkiye hakkında yapılan yorumların arada bir biraz sert oluşuna da pek aldırmıyorlardı. Yayınlarda temiz ve iyi Türkçe konuşulması ve eli ayağı düzgün yazılar yazılmasıyla birlikte Budapeşte Radyosu Türkçe Yayınları Türkiye'de de ilgi uyandırmaya başlamıştı. Az da olsa Türkiye'den mektup alıyorduk. Zekeriya bey de yaptığının bir işe yaradığını görünce daha aktif olmaya başlamıştı. Ve bir gün bana ilk gazetecilik ödevini verdi.

O sıralarda Macaristan'da Tuna nehri kenarında bulunan Dunapentele adlı beldede eşine rastlanmadık bir inşaat sürüyordu. Burada kurulmakta olan muazzam bir demir-çelik işletmesiyle birlikte orada çalışacak işçilerin, ailelerinin ve başka

yerlerden gelerek buraya yerleşecek olanların yaşayacakları yepyeni bir kent fışkırıyordu buğday ve mısır tarlalarının ortasından, okuluyla, çocuk yuvalarıyla, mağazaları, dükkânları ve bir kentin gereksinimi olacak bütün yapılarıyla birlikte. Kurulmakta olan bu kente Macaristan'ın ilk sosyalist şehri deniyordu ve adı da Stalinvaroş olacaktı. Zekeriya bey buraya gidip bir röportaj yapmamı söyledi bana.

Radyoda çeşitli seksiyonlarda çalışan yabancıları, röportaja gidileceği zaman, içinde sesli röportaj için gerekli cihazların da bulunduğu bir minibüse bindirir, yanımıza da bize yol yordam gösterecek, gittiğimiz yerde konuşmak istediğimiz kişileri ayarlayacak bir Macar gazeteci yahut yardımcı katar, öyle gönderirlerdi. Böyle bir minibüsle ve diğer seksiyonlarda çalışan bir grup arkadaşla birlikte yola çıktık. Bir süre yol aldıktan sonra muazzam bir şantiyeden başka hiçbir şeye benzetemediğim bir yere geldik. Hayatımda röportaj falan yapmamıştım. Ne yazacağımdan, nasıl yazacağımdan hiç haberim yoktu. Annemin çocukluğumda bana bir gün yazdırdığı ve sonra düzelttiği kompozisyon (tahrir derdik biz o zamanlar) vazifesi geldi hatırıma. İçinde güller bulunan bir kavanozu önüme koyup "gördüğünü yaz" dediğini ve benim, güllerin saplarına güreş ettirdiğim yazıyı yazdığım günü hatırladım. Etrafıma baktım ve ne görüyorsam yazdım

Seksiyona geri döndüğümde Zekeriya bey yazdıklarımı okumamı istedi. Okudum. Çok iyi hatırlıyorum. Dikkatle uzun uzun baktı yüzüme. "Aferin kızım, iyi gazeteci olacaksın!" dedi. Dünyalar benim oldu. Zamanla çok şey öğrendim Zekeriya beyden. Bir yazının girişi, ortası ve çıkışı olması gerektiğini, bunların arasındaki oranları anlatan ve kendi yazılarından örnekler göstererek öğreten o oldu bana. İlerdeki bütün çalışmalarımda Zekeriya beyden öğrendiklerimi hep hatırladım.

Benim ilk röportajımı yaptığım Stalinvaroş hakkında uzun yıllar sonra çok eleştiriler yapılacak, çok şeyler söylenecekti.

Bu eleştirilerin başında demir cevheri olmayan bir ülkenin demir-çelik işletmeleri kurmasının anlamsızlığı üzerinde duruluyor, ille ağır sanayi kurmakta diretmenin ham madde gereksinimi açısından dışarıya bağımlılıkla sonuçlanacağı söyleniyordu. Konumuz şimdi bu değil. Stalinvaroş röportajım bana başka bir şeyi anımsatıyor.

Macaristan'da bugün Stalinvaroş diye bir kent yok. Adı değişti. Dunaujvaroş oldu. Bunu doğal, hattâ yerinde buluyorum. Fakat Sovyetler Birliği'ndeki Stalingrad şehrinin adının değiştirilip Volgagrad yapılmasını bir türlü hazmedemiyorum. Stalingrad muharebesi, Stalin'in adını taşısa bile, İkinci Dünya Savaşı'nda bir kavram olmuş, İkinci Dünya Savaşı'nın seyrini değiştirmiş büyük bir zaferin adıdır. Bugün Paris'te bile Stalingrad meydanı duruyor. Kimsenin hatırına gelmiyor bunu değiştirmek. Bir ulus nasıl olur da geçmişini böylesine inkâr edebilir. Stalingrad muharebesini filmlerde, televizyonlarda görenler için bile Stalingrad zaferi, hiçbir zaman Volgagrad zaferi olamayacak, Stalingrad zaferi olarak kalacaktır.

İlk evimiz

O yıl hayatta ilk kez yalnızca kendimize ait bir daireye taşındık.

Bizim pansiyonun yöneticisinin anlattıklarını artık az çok anlayacak kadar Macarca öğrenmiştik. Pansiyonda kalanların, hattâ otellerde yaşayan arkadaşların hepsinin oturacakları bir binanın inşaatı bitmek üzereydi. Adresini de öğrendiğimiz bu yapıya sık sık gidip inşaatın ne aşamada olduğuna bakıyorduk. Avrupa anakarasının ilk metrosu olan tek hatlı metroyla kolayca ulaşılan Benczur sokağında bulunan bu apartman, Peşte yakasının en mutena semtlerinden birindeydi. Bu sokakta İkinci Dünya Savaşı'ndan önce zenginlerin oturdukları villalar ve

apartmanlarda artık elçilikler, sendika merkezleri, resmî daireler yer almıştı. Anlattıklarına göre, taşınacağımız binanın, İkinci Dünya Savaşı'nda bir bombardıman sonucunda yalnızca dış duvarları kalmıştı. Yıkılmadan önce iç tertibatı nasıldı bilmiyorum ama, o sırada bir oda bir hol veya iki oda bir hol ve elbette mutfak, banyo ve tuvaletten oluşan kırk dairelik bir apartman oluyordu. Yapım masraflarını üstlenen de Macar Emekçiler Partisi idi. Binanın sol yanında, yüzyıl başında inşa edilmiş ve adı Macar şarkılarına geçmiş harikulâde güzel, saray yavrusu bir konak vardı. O zaman onarılmayı bekleyen bu konak, bugün Çin Büyükelçiliğidir. Sağında sağırların ve dilsizlerin sendika ve kültür evleri bulunuyordu, bu da eskiden yapılmış çok güzel bir binadır. Bugün de hâlâ onlarındır. Konağın tam karşı köşesinde ise gene eski yapı çok güzel bir villayı, Sovyetler özel mağaza olarak kullanıyorlardı. Budapeşte'de, portakal, mandalina, muz gibi meyveler şöyle dursun limonun bile bulunmadığı o günlerde o mağazaya, herkesin gözü önünde giren sandık sandık limonlar ve alışverişe giden Sovyet kadınlarının dolu filelerle dışarı çıkmaları, bunları görenlerde haklı olarak öfke yaratıyordu. Bu bina 1956'dan sonra Vietnam Büyükelçiliği oldu. Son zamanlara kadar da Vietnam Büyükelçiliği olarak kaldı. Geçenlerde fark ettim, kapısının üstünden elçilik yazısı, kaldırılmış. Önüne "kiralık ya da satılıktır" diye kocaman bir pano asılmış. Kim bilir kim kiralayacak ya da satın alacak bu çok güzel binayı. Herhalde yabancı sermayenin işlettiği şirketlerden biri. Yakında görürüz.

Budapeşte Radyosu'nun yabancı diller bölümünde Türkçe'den başka, Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Fince, Yunanca, Sırpça yayınlar yapılmaktaydı. Ve bütün bu yayınlarda o dilleri az ya da iyi bilen Macarların yanı sıra adı geçen ülkeler partilerinin gönderdiği gençler çalışıyordu. Pansiyonun oda sayısı mahdut olduğu için radyoda çalışan bir çok yabancı mecburen otellere yerleştirilmişti. Otellerde bi-

rini sürekli olarak barındırmanın masrafı çoktu. Bu nedenle Macar partisi, Benczur sokağındaki bu binayı 40 daireli bir apartman olarak yaptırmayı ve radyoda çalışan yabancıları bu dairelere yerleştirmeyi düşünmüş ve bu işe başlamıştı. Pansiyonda kaldığımız için haliyle biz de bu apartmana geçecektik. Kazan kaldırarak pansiyona geçmemizin ne kadar isabetli olduğunu böylece daha iyi görüyordum. Bir süre sonra yabancı diller bölümünün sekreterliğinde, apartman dairelerinin aramızdaki taksimi başladı. Çocuksuz olanlar bir odalı dairelere, çocuklu olanlar iki odalı dairelere yerleşeceklerdi. Binanın ortasında büyük bir avlu vardı. Beş katlı binanın ön yüzü sokağa arka yüzü ağaçlarla dolu büyük bir bahçeye bakıyordu. Bize de sordular sokağa bakan daire mi yoksa bahçeye bakan daire mi istediğimizi. Ben o zamanlar hâlâ sokak meraklısıydım. Geleni geçeni görmek çok önemliydi benim için. Sokağı yeğledim.

Çok sürmedi bekleyişimiz. Birkaç ay sonra dördüncü katta dayalı döşeli bir apartman dairesi verdiler bize. Sabiha hanımlar birinci kata taşındılar. Bianka üçüncü kattaydı. Radyoda çalışan Yunanlılar da geldi aynı binaya. Böylece tütün fabrikasından kurtuldular.

Şimdi on-on beş yıldır artık bir otel apartman olarak işleyen bu binada, bizim gibi ta ilk günden kalma birkaç kişinin oldukça yüksek kira ödeyerek kalmalarına herhalde, "nasıl olsa yakında öleceklerdir" düşüncesiyle göz yumulan bu dairelerin o zaman otelle pansiyon arası bir işleyişi vardı. Otellerdeki gibi her gün temizlik yapılırdı. İki haftada bir çarşaflar, havlular değişirdi. Beşinci kattaki lokantada istersek her akşam belirli bir para karşılığında yemek yiyebiliyorduk. Gene beşinci katta pingpong oynadığımız bir spor odası vardı. Bozulan, kırılan her şeyi evin kapıcı dairesinde kalan Muzeum sokağının yöneticisi Feketeler karşılardı. Yanan ampullerin yerine yenilerini bile onlardan alırdık. Ve bütün bunların karşılığı olarak

ödediğimiz kira o zaman 100 forintti. Fikir vermek için benim aldığım öğrenci bursunun 800 forint olduğunu söyleyeyim.

Gerçi Eszter Fekete, evde oturanlara dışardan kimin ziyarete geldiğini, kime geldiğini, kaçta geldiğini, kaçta gittiğini, elindeki büyük deftere daima yazıyordu ama ne gam! Yarası olan gocunsundu! Zaten aslında biz yabancılardan hiç birimizin fark etmediği bu büyük gözaltı uzun zaman sürmeyecek, 1956 yılı gelecekti.

HIZLANAN YAŞAM

Prag'a gidiyorum

1953 yılında, Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu'nun (DDGF) Prag Kongresi'ne katılmama karar verildi. Yıldız ve Necil'le birlikte oturup orada okuyacağım raporu hazırladık. Raporda Türk gençliğinin durumundan, öğrenci gençlikten, işsizlikten, sömürüden, demokrasi mücadelesinden ve özellikle de Amerikan emperyalizminden bol bol söz ediliyordu.

Prag kongresi, her ülkeden temsilcilerin geldiği önemli bir kongreydi. Bu kongrede DDGF'nin o zamana kadar tanışmadığım bir sorumlusuyla, İtalyan Franco Moretti ile karşılaştım. Ben onun Bianka'nın kocası olduğunu biliyordum, ama o benim Bianka'nın arkadaşı olduğumu bilmiyordu. O sıralarda özellikle İtalyanların etkisinde olan federasyonun genel doğrultusu, yumuşama havasını başlatmak, emperyalizm, sınıf kavgası vb. sözcüklerini kabil olduğu kadar azaltmaktı. Ne var ki, federasyona üye olan gençlik örgütlerinde komünist gençler çoğunlukta olduğu için, bu siyasî doğrultuyu benimsetmek pek kolay olmuyordu. İşte bu ortamda Franco'nun işi, okunacak bu raporları evvelden görmek ve eğer gerekli bulursa, o ülkenin temsilcisi gençle konuşarak, onu, rapordaki aşırılıkları gidermeye ikna etmekti. Sıra bana geldiğinde, "Gün", dedi bana, "iki cümlede bir Amerikan emperyalizmi diyorsun. Azalt şunları! Geniş yığınları kapsayacak bir politika oluşturmaya çalışıyoruz"

Tabiî ben hemen, ateşli ve bilinçli bir gençten beklendiği

gibi, "olmaz" dedim ve direttim. O nasıl şeydi? Amerikan emperyalizmi inkâr mı edilecekti? Türkiye'nin halini görmüyor muydu? Franco, çaresiz kalarak, "Peki" dedi, "o zaman şöyle bir şey yapalım. Sen nasıl olsa raporunu Türkçe okuyacaksın. Ben bunun Fransızca'sını biraz değiştirip yumuşatayım, emperyalizm sözcüklerini biraz azaltayım. Sen Türkçe ne istersen söyle!" Bu durumda ben de fazla diretmek istemeyerek, "Olur!" dedim. Olur dedim ama böylece ona nasıl bir kazık attığımın ne o farkındaydı ne de ben.

Raporu okumak sırası bana geldi. Çıktım kürsüye okudum raporumu. Bir güzel alkışlandım ve indim aşağı, gidip yerime oturdum. Birazdan Franco beni çağırdı. Gittim baktım, zaten pembe olan yanakları kıpkırmızı olmuş. Fransızca konuşuyoruz tabiî.

- Sen nasıl bir oyun oynadın bana? diye başlamaz mı.
- Ne yaptım ki?
- Türkçe nasıl deniyor emperyalizm?
- Nasıl denecek, emperyalizm deniyor! derken fark ettim işi. Meğer ben kürsüde iki cümlede bir "Amerikan emperyalizmi", dedikçe, Franco hop oturup hop kalkıyor, emperyalizme Türkçe'de emperyalizm dendiğini hiç hatırına getirmediği için kendi kendine küplere biniyormuş.

Aradan yıllar geçti. Franco en iyi dostlarımdan biri oldu. Hayatta en büyük güçlüklerle karşılaştığım zaman daima yardımıma koştu. Fakat bu emperyalizm hikâyesini hiç unutmadı. Birlikte olduğumuz zamanlar, o güne kadar henüz tanışmadığım bir İtalyan arkadaşı bana tanıtırken, hemen İtalyanca:

- O! Che miseria! Siz bu Cezayirli suratlı Türk'ün bana oynadığı oyunu biliyor musunuz? diye başlar, yıllarca önce Prag'da geçen emperyalizm hikâyesini tekrarlardı.

Neden Cezayirli suratlı derdi bana, bilmem. Acaba Cezayirliler kurnaz mı oluyorlar, çok mu atlatıyorlar insanları?

Biz Franco ile didişirken, Nâzım Hikmet'in, Çekoslovakya'da Frantıskovy Lázné kaplıcasında dinlenmekte olduğunu bilmiyordum. Daha yeni geçirdiği bir kalp krizinden sonra doktorları, sıkı bir rejim, dinlenme ve düzenli bir hayat yaşaması için Nâzım'ı Çekoslovakya'da kalp hastalıklarının başlıca tedavi yerlerinden biri olan Frantıskovy Lázné'ye göndermişlerdi. Doktoru olan ve birlikte yaşadığı Galina (Galya) da onunla beraberdi.

Prag'da bana Nâzım ağabeyin orada olduğunu ve eğer istersem bir günlüğüne oraya götürebileceklerini söyledikleri vakit çok sevindim ve böylece bir kere daha, hiç beklemediği bir anda Nâzım ağabeyin karşısına çıktım. Güzel bir yerdi Frantıskovy Lázné. Kalp sanatoryumu yeşillikler arasında muazzam bir parktaydı. Nâzım ağabeyi bahçede bir koltuğa oturmuş, önünde beyaz bir masa bir şeyler yazarken gördüm. *Lehistan mektubu* yeni doğuyordu. Ve ben bu şiirin doğuşuna tanık olmak mutluluğuna erişmiştim. Nâzım Hikmet geçirdiği kalp krizinden yeni iyileşmiş, son derece karamsar dönemlerinden birini yaşıyordu. Elini sık sık kalbine götürüyor, çocuksu mavi gözleri sık sık buğulanıyordu.

"Şiirin ilk kısmı hazır" dedi ve okudu bana. Ender güzellikte şiirlerinden biriydi. Dinlerken ağlamamak için kendimi zor tuttum. Nâzım ağabeye göre şiir daha bitmemişti. Yazmaya devam edecekti. Başka düşünceler vardı daha kafasında. Ne haddimeydi benim, "yeter burada bırak!" demek.

Bu şiirin uzun zaman sürüklenip durduğunu biliyorum. 1954'te buluştuğumuz zaman sormuştum, daha bitirmemişti. Ne zaman tamamladığını bilmiyorum. Çok ilerde basılan bu şiirin altında 1954 tarihi var. Öyle sanıyorum ki, bir kere "daha bitmedi" dediği için, yazdı sonunu. Bana kalırsa, bana ilk oku-

duğu haliyle eşsiz güzellikte olan bu şiir daha güzel olamazdı. 1953 tarihinde yazdığı ve okuduğu kadarıyla olan kısmını buraya geçiriyorum şimdi *Lehistan mektubu*'nun:

Sevgilim, konca gülüm,
Başladı Lehistan ovasında yolculuğum;
küçücük bir çocuğum,
bakıyorum ilk resimli kitabıma;
küçücük bir çocuğum,
sevinçler içinde, hayretler içinde;
küçücük bir çocuğum,
bakıyorum ilk resimli kitabıma;
insanları, hayvanları, eşyaları,
daha renkli, daha güzel
yeni baştan keşfederek.

Lehistan ovasında bahar.
Bir bizim ovaların baharları böyledir,
ışığında şahin olup uçasın gelir,
deresinde sazan olup yüzesin gelir
yeşilini çiy çiy yiyesin gelir.
Bir bizim ovaların baharları böyledir,
sesin var mı yok mu bakmaz,
zorla türkü söyletir;
uykunda bile yakanı bırakmaz,
girer, düşüne girer
güneşlerle yüklü dallar...
Lehistan ovasında bahar,
bahar,
bahar.
Sevgilim, konca gülüm, ah konca gülüm
sokmak için fırsat kolluyor ölüm
çöreklenmiş sol mememin altında;

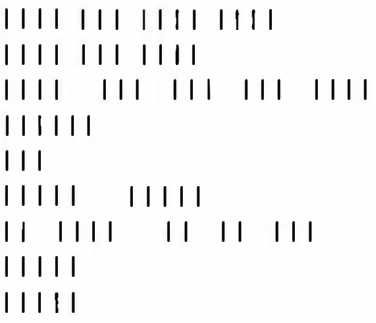
rezillik olurdu, zulüm mü zulüm,
ayrılmak dünyadan bahar vaktinde.

Sevgilim, dayı kızım, Memedimin anası,
dedelerimizden biri, 1848 Polonya muhaciri
Belki o Varşovalı güzel kadına, senin
ikizmişsiniz gibi benzeyişin bundandır
belki ben bu yüzden böyle sarı bıyıklı
böyle uzun boyluyum,
oğlumuzun gözleri böyle kuzey mavisi.
Belki de bu yüzden bu ova bana
bizim ovaları hatırlatıyor,
yahut ta bu yüzden bu leh türküsü
içimde, derinde, yarı aydınlık
uyuyan bir suyu kımıldatıyor.

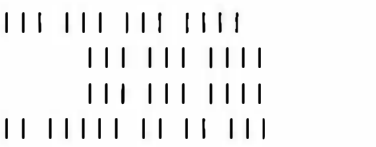
Lehistan'dan gelmiş dedelerimizden biri,
gözlerinde karanlığı yenilginin
saçları al kana boyalı.
Uykusuz geceleri Borjenskinin

Nâzım ağabey, o gün oturduğumuz o beyaz masanın başından kalktığında, *Lehistan mektubu*'nu yazarken üzerinde çalışmış olduğu kâğıtları topladı, yırttı. Yan yana çizilmiş çizgilerle, tekrarlanmış dizelerle dolu bu kâğıtları atarken aldım elinden. Bir şiirin doğuşuna tanık olmuştum. Her bir çizginin olağanüstü manevî bir değeri vardı benim için. Yıllarca sakladım bu kâğıt parçalarını ne yapacağımı bilmeden, düşünmeden. Şimdi diğer anılar arasından çıkardım. Yırtık parçaları birbirine ekledim.

Sayfaların birindekiler:

belki de ben bu yüzden böyle uzun boyluyum
oğlumuzun gözleri böyle mavi
belki o Varşovalı güzel kadına senin
kardeşmişsiniz gibi benzeyişin bundandır
benim upuzun boyum, sapsarı bıyıklarım
yahut kuzey mavisi gözleri oğlumuzun
belki oğlumuzun da gözleri bundan

Başka bir sayfa:

Belki de bu yüzden bu ova bana
bizim ovaları hatırlatıyor

Aynı sayfada tersine yazılmış:

Ben böyle uzun boyluyum
|||| |||| |||
|||| ||||

Başka bir sayfa:

Lehistan'dan gelmiş bize
dedelerimizden biri
Belki o Varşovalı güzel kadına senin
ikizmişsiniz gibi benzeyişin bundandır
Belki de ben bu yüzden böyle uzun boyluyum
bu yüzden böyle mavi oğlumuzun gözleri

Erem Esin (Melike)

Kendisini ilk defa Berlin'de gördüğüm ve Türkiye'ye döneceği için, kendi seçtiği Melike adını kullanan Erem, Türkiye'ye dönmesinin üzerinden çok geçmeden Melike oldu ve hep öyle kaldı. Çünkü Erem, Türkiye'ye döndükten bir süre sonra tutuklamalar başlayınca, bu gencecik kızın tutuklanıp perişan olmaması için arkadaşlar, Türkiye'den kaçmasını uygun bulmuşlardı. Önce Erem'in dış görünüşünü kabil olduğu kadar değiştirmeye çalışmışlar. Kara saçlı, kara gözlü ve çok güzel olan Erem'in saçlarını, yanılmıyorsam Nuran Bozer boyamış, sapsarı saçlı olmuş Erem. 18 yaşında bir genç kız kaçmayı yalnız başına başaramayacağı için İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği üyelerinden Kemal Dayan, Erem'le birlikte yola çıkmış. Uzun bir maceradan sonra Lübnan'a varmışlar, bir süre Lübnan'daki komünist arkadaşların yardımıyla yaşamışlar ve nihayet Halk Demokrasisi ülkelerine doğru yola çıkabilmişler.

O sıralarda kimin nereye yerleştirileceğine, kimin ne yapa-

cağına Marat karar veriyordu. Melike Bükreş'e öğrenci olarak yerleştirildi. Buna canım sıkılmış, dışarıdaki Türklerin bir ülkede olmasının daha akıllıca olacağını düşünmüştüm. Marat'ın, Melike'yi Bükreş'e yerleştirmesinin başlıca nedeni, sanıyorum o zaman tasarlanan *Bizim Radyo* yayınlarının hangi ülkede yapılacağına daha karar verilmemiş olmasıydı.. Marat'ın bu nedenle her sosyalist ülkede bir iki kişinin olmasını ilerdeki işler için elverişli bulduğunu tahmin ediyorum. Melike ile birlikte Kemal Dayan da Bükreş'e yerleştirildi.

Melike'nin şimdi nerede olduğunu, hayatta olup olmadığını bilememek bugün en büyük üzüntülerden biridir. Bilmediğimiz bir yerlerde yaşıyor olması en büyük temennimizdir. Bükreş'e yerleştikten sonra birçok kez karşılaştığım Melike'yi son defa eşi Carol Roman ve kızı Deniz ile birlikte 1980'li yılların başında Paris'e giderlerken Budapeşte'ye bize uğradıkları ve iki üç gün bizde misafir kaldıkları zaman gördüm. Her yılbaşında bir kart atardı Melike. İki eli kanda olsa bunu yapardı. Ben hayatımda Melike kadar yeni yıl kutlamalarını aksatmayan, buna önem veren insan görmedim. Bir ara hastalandığı vakit bile ihmal etmemiş, yattığı hastaneden gene bir tebrik kartı göndermişti. Keşke o da benim gibi bu kutlamalara hiç önem vermeyen biri olsaydı, o zaman böylesine merak etmezdim onu.

Melike'den, 1989 Romanya olaylarından beri, tek satır olsun almadık. Yalnız ben değil, kimse almadı. Daha 1989'da, burada televizyonda izlediğimiz Bükreş olayları sırasında, hemen Melike'ye telefon etmiştik. Birbiri ardına günlerce süren denemelerimiz sonuçsuz kalmış, kimse açmamıştı telefonu. Yazdığımız ve son adresine postaladığımız kartlar, mektuplar, yanıtsız kaldı. Onu son adresinde arayanlar, bulamadılar. Nerede olduğunu, yaşayıp yaşamadığını kimse bilmiyor. Bilmiyorum, ne oldu Melike'ye. O korkunç ayaklanma günlerinde kim vurduya mı gitti? Yoksa bazılarının umduğu gibi, kocası ve elbet-

te kızıyla beraber kimlik değiştirerek kimsenin bilmediği bir yere mi kaçtılar? Farkındayım bu söylediklerim biraz Hollywood polisiye filmlerine benziyor ama, ben Melike'nin öldüğünü, ölmüş olabileceğini düşünmektense bir yerlerde kimlik değiştirerek yaşadığını ve onun için kimseye yazamadığını ummak istiyorum.

Bükreş Festivali

1953 yazında yapılan Bükreş Festivaline bu kez Türkiye'den beklediğimiz kimse yoktu. Almanya'dan bir tek Yılmaz gelecekti. O da son dakikada hastalandığı için gelemedi. O zamana kadar hayatımda her yere ismimi değiştirmeden katılan ben, bu sefer neden bilmem, Bükreş Festivalinde başka isim kullanmam önerilerine karşı çıkmadım. Bükreş'e Türkiye'den gazetecilerin de geleceklerini öğrenmiştik ve benim kendi ismimle boy göstermem doğru bulunmamıştı. Ne saçma şey! Sanki ben ismimi değiştirince tanımak isteyen beni tanımayacakmış gibi. Takma ismimi Zekeriya bey koymuştu. Çok güzel yemek pişiren Sabiha hanım bizleri de sık sık yemeğe çağırırdı. Benim çok hassas olan midem, yemek biraz yağlı olduğu zaman hemen bozulurdu. Bunu çok iyi bilen Zekeriya bey, "Gün" dedi, "Festivalde senin adın Nemide olacak" Yani ne mide! anlamına. Zekeriye beyin bu buluşuna o kadar güldüm ki hemen kabul ettim Nemide olmayı.

İsmimi değiştirsem de, kim olduğumu bilmek isteyenin bunu hemen bulacağını düşünmekte hiç yanılmamıştım. Nitekim festival sırasında Bükreş'in muazzam parkında tüm ülkelerden gelen bütün gençlerin buluşarak eğlendikleri bir gece yanıma gelerek benimle konuşan, *Hürriyet* gazetesinin şimdi adını unuttuğum bir yazarı, Türkiye'ye gidince gazetesinde çıkan üç sütunluk büyük yazıda hem benim bir gençlik toplantısında

kürsüden konuşurken çekilen resmimi basmış hem de altına Nemide (Gün Togay) diye yazmıştı.

Bu kez, Türk delegasyonunun şefi bendim. Bükreş Festival Komitesiyle ilk sürtüşmem, Türk heyetini yerleştirdikleri binayla ilgili oldu. Bizleri, herhalde Müslüman bir ülkenin gençleri olduğumuzdan ötürü, Orta Doğu Arap ülkelerine ayrılan oldukça büyük bir binaya yerleştirdiler. Biz gittiğimizde bina henüz boştu. Diğer heyetler daha gelmemişti. Ama aradan birkaç saat geçtikten sonra yalnız erkeklerden oluşan belki de 200 kişilik bir grup akın ettiğinde bayağı afalladık ve biraz da ürktük. Üç tane genç kıza yiyecek gibi bakmaya başladıkları vakit, soluğu festival komitesinde aldım ve bizim Orta Doğu ülkelerinden gelen heyetlerle bir arada kalmayacağımızı en kesin şekilde söyledim. Bunun üzerine ufacık delegasyonumuzu Bükreş'in dış semtlerinde bahçe içinde küçük bir eve, Vietnamlıların kaldığı yere yerleştirdiler. Vietnamlılar gibi alçak gönüllü, cana yakın, sevimli ve ince insanlara az rastladım hayatımda. Bükreş'te kaldığımız iki hafta boyunca Vietnam heyetiyle bu villada kardeş gibi yaşadık.

Bizim heyetimiz o kadar ufaktı ki, festivalin açılış günü, hem Türk bayrağını taşımakta kızlara yardımcı olsun diye, hem de heyetimiz biraz daha kalabalık gözüksün diye, yanımıza iki Romanyalı genç katmışlardı. Hâlâ sakladığım fotoğrafta bu gençlerden biri üzerinde "Turkey" yazılı levhayı tutuyor. Sopasını yere dayadığım bayrağın kenarını ben kavramışım. Yıldız ve Kemal Dayan, üzerinde "Türk gençlerinden dünya gençlerine barış selamları" yazılı pankartı birer ucundan tutmuşlar. Melike ile başka bir Romanyalı genç de yan yana duruyorlar.

Kemal Dayan'ın acı sonu

Bükreş Festivali biter bitmez, Varşova'da yapılacak Uluslararası Öğrenciler Kongresi'ne Türkiye'yi temsilen katılmak üzere

ben, Melike ve Kemal Dayan yola çıktık. Aslında pek de önemi olmayan bu sıradan kongreyi iyi hatırlamamın başlıca nedeni, ilk defa o sırada Kemal Dayan'ın hasta olduğundan şüphelenmemdir.

Kemal'i ben Türkiye'den tanımadığım için davranışlarında bana normal gelmeyen hallerini ancak Varşova'da gözlemlemeye başladım. Örneğin herhangi bir şeyden konuşurken Kemal, gözlerini birden bir yere dikerek uzun zaman öyle duruyordu. Baktığı bu yer konuştuğu biri de olabiliyordu, başka bir insan ya da herhangi bir eşya. Birkaç kere kendisini bu durumda yakalayıp, "ne var?" diye sorduğumda ya herhangi bir şey söyleyerek beni atlatıyor, ya da "hiç bir şey yok, daldım!" diyordu. O zaman daha çok dikkat etmeye ve daha fazla sormaya başladım. Bir keresinde,

- Bak şu adam bizi takip ediyor! dedi bana.

Baktım, hiç böyle bir şey yoktu. Başka bir keresinde büyük bir sofrada karşı karşıya yemek yerken

Bak arkamdan şimdi geçen adam durmadan beni izliyor! dedi.

Baktım, bir şey görmedim. Kızdı.

- Nasıl fark etmiyorsun birilerinin sürekli beni izlediğini? dedi. Geçekten böyle bir şey görmüyordum. Bir ara Melike'ye sordum:

Kemal böyle böyle diyor, sen bir şey görüyor musun?

- Hayır, ama Kemal sık sık böyle garip davranışlarda bulunmaya başladı son zamanlarda, anlamıyorum.

Ne yalan söyleyeyim bir ara Kemal'in, çok güzel bir kız olan Melike'ye vurulup, karasevdaya tutulduğunu bile düşündüm. Melike'nin o sıralarda Carol ile yeni yeni başlayan bir arkadaşlığı vardı. Bu kuşkumu söylediğim vakit Melike, "sanmıyorum, ama kontrol ederim" dedi. Varşova'da kaldığımız birkaç gün boyunca Kemal Dayan'ın bu davranışları sürdü. Ben iyice huzursuzlandığım için Melike'ye, "Bükreş'e döner dön-

mez hemen bir doktora gidin, bu çocuğun hali normal değil" dediğimi hatırlıyorum. Bunu ilk görüşümde Marat'a da söylemiştim. Sanıyorum o da ilgilenmişti. Bilmiyorum Kemal'in hastalığı Bükreş'te hemen anlaşıldı ve hemen tedaviye başlandı mı? Aradan bir yıl bile geçmeden Melike, Kemal'in şizofreni teşhisiyle Romanya'da bir hastaneye yatırıldığını söyledi. Arada bir ziyaretine gidiyormuş Kemal'in. Kemal onu bazen tanıyor, bazen tanımıyormuş.

Kaç sene geçti aradan bilmiyorum, bir gün Melike, Kemal Dayan'ın hastanede öldüğü haberini ulaştırdı bize. İçimde bir ukdedir Kemal Dayan. Onunla gerektiği gibi meşgul olunmadığını düşünüyorum. Bizim elimizden bir şey gelmezdi. Melike insan olarak yapabileceği her şeyi yaptı. Ama sanırım Marat'tan daha fazla ilgi görmesi gerekirdi.

Heitmatlos pasaportu

1953-54 yılı benim için doğu ülkelerinde seyahatlerle dolu geçti ve o zamana kadar hiç bilmediğim bir pasaport türünü tanıdım. Macarların "Hontalan", yani vatansız dedikleri pasaportun uluslararası adının "Apatride" ya da "Heimatlos" olduğunu, batıya da seyahat edebildiğim zaman öğrenecektim. Bunun için tam yirmi yılın geçmesi gerekiyordu.

Cenevre'de aldığım pasaportun bir yıllık süresi çoktan dolmuştu ve Budapeşte'de uzatmak söz konusu bile olamazdı. Başka ülkelere bir görevle giderken, bundan haberi olan Macar partisi, yabancılar polisine bir yazı gönderiyor ve bunun üzerine bana bir seyahat belgesi veriliyordu. Macaristan'da pasaportları olmadan yaşayan yabancılara verilen bu seyahat belgesi, genellikle bir yıl süreliydi fakat hiç bir zaman yanımızda kalmıyordu. Bu pasaportu almak için, ikamet izni belgesini yabancılar polisine teslim etmek gerekiyordu ve ikamet belgesini geri alabilmek için de Macaristan'a döner dönmez bu pasa-

portu geri vermek icap ediyordu. Her ne kadar bu seyahat belgesinin iç kapağında "bütün ülkeler için geçerlidir" diye yazılıysa da, batı ülkelerinden geçtim, sosyalist ülkeler bıile türlü güçlükler çıkarıyor, eğer seyahatin amacı resmî değilse, vize verinceye kadar insanın anasından emdiği sütü burnundan getiriyorlardı. Çok iyi anımsıyorum, bir keresinde o sıralarda Prag'da yaşayan Bianka'ya gitmek için vize istediğim Çekoslovakya elçiliği -seyahat özel amaçlı olduğundan- olmadık zorluklar çıkarmış, sonunda "yahu siz ne biçim komünistsiniz, elimde Türk pasaportu olsaydı vizemi çoktan almıştım" diye sesimi yükseltmiştim de görevli, hiç istifini bozmamıştı. Adam kızar da vize vermeyi tümden reddeder, diye çekinip vizenin Prag'a sorulup olumlu yanıt alındıktan sonra verilmesini beklemekten başka çarem olmadığını anlamıştım. Vize vermeyi hiçbir gerekçe göstermeden reddetmek de onların elindeydi.

Bu pasaportu almak da kolay değildi. İlerde devamlı olarak radyoda çalışmaya başladığım zaman bir yere gitmek istediğimde, her şeyden önce çalıştığım yerden, yani radyodan yazılı izin almak zorundaydım, ancak ondan sonra yabancılar polisine pasaport başvurusu yapabiliyordum. 1970'li yılların başlarında batı ülkelerine gitmek imkânları da açılmaya başladığı vakit bir Heimatlos, senede bir kereden daha fazla çıkış vizesi isteyecek olursa, yabancılar polisi yüzüne ters ters bakar, "Dövizi nereden buluyorsunuz?" diye sorardı. Macar vatandaşlarına üç yılda bir kere batıya çıkmak için döviz veriliyor, bunun dışında dışarda yaşayan akrabasından resmî davetiye getirenler yılda bir kere seyahate çıkabiliyorlardı.

Bu pasaportla insan Macar sınırından dışarı ayak bastığı anda da diğer zorluklar başlıyordu. Yılmaz'la beraber ilk defa arabayla Paris'e, Fahri'ye doğru yola çıktığımız zaman Fransız'ların vize vermek için iki ay beklettikleri yetmemiş, Fransa sınırına girdiğimiz vakit arabayı kenara çektirmişler, bizi ayrı bir odaya alarak bir saat ahret suali sormuşlardı. Nihayet daya-

namayıp, "Ben bu soruların tümünü hem de yedi nüsha olarak, Budapeşte'deki konsolosluğunuzda verilen formlara doldurarak yanıtladım" dediğim vakit, adam gülmüş, "Bir kere de bana anlatın, ne kaybedersiniz?" diye cevap vermişti kibar kibar. Yasalar böyleydi. Heimatlos'a seyahat özgürlüğü yoktu ne doğu blokunda ne de batı blokunda! Yalnız Fransızlar mı, Almanlar da sınırda durdurup, tezgâhın altında tuttukları kara kitapta isimlerimiz var mı yok mu, diye bakarlardı. Avusturyalılar -komşu oldukları için en iyi tanımaları gerektiği halde- bu pasaportu ilk defa görüyormuş gibi yaparlar, sınır muhafızları birbirlerini çağırır, gülerek gösterirlerdi pasaportları. Ben ifrit olurdum. Yılmaz terslenerek bir şey söyleyeceğimden ve başımıza belâ açacağımdan çekinir, güzel Almancası ve her zamanki yumuşak tavrıyla adamlarla şakalaşırdı.

Nefret ettiğim bu pasaporttan, Macar vatandaşlığını alarak, çok daha önce kurtulabilirdim. Ama yitirdiğimi henüz bilmediğim vatandaşlığımı, beni Türkiye'ye bağlayan son resmî bağ gibi algılıyor, başka bir ülkenin vatandaşı olarak Türk uyruklu-ğumu kaybetmemekte direniyordum. Bu Heitmatlos'luk işkencesi, Türk pasaportunu almamla bitti. Çocuklarım için de öyle oldu. Çünkü onlar da, birçoklarının akıllarının almayacağı bir direnişle, Macar olmamış, Heimatlos pasaporta kalmışlardı. Sonunda hepimiz aldık Türk pasaportlarımızı. Bir süre sonra da artık Macar vatandaşlığını da alarak çifte uyruklu olduk.

Burada üzülerek Necil'i anıyorum. Babam 1974 yılında af başvurumu bana yaptırdığı vakit, İçişleri Bakanlığından gelen yanıtta, Necil'in ve benim aynı zamanda vatandaşlıktan çıkarıldığımız bildirilmişti. Necil 1985 yılının eylül ayında vatanını bir daha göremeden ve bir yıl sonra doğacak torununun varlığından haberi olamadan kalpten öldü. Ruhi Su'nun Yunus Emre plağından yaptığımız bir derlemenin eşliğinde, yakınları ve en sevdikleri, son istirahatına uğurladık Necil'i.

Macaristan'da 1989'daki düzen değişikliğinden beri herkesin

pasaportu evinde, cebinde. İsterse yılda yüz defa girip çıksın, kimsenin bir şey sorduğu yok. Ama kazın ayağı öyle değil. Eskiden ancak üç yılda bir döviz alabildiklerinden yakınanlar, üç yılda bir gerçekten dışarı çıkabiliyorlardı, hele dışarıda yaşayan akrabaları varsa her yıl bir defa batıya gidebiliyorlardı. Şimdi, eskiden yakınan kimileri, üç yılda değil beş yılda bir bile dışarı gidemiyorlar. Pasaportsuzluktan değil parasızlıktan.

Bianka ve Franco üstüne birkaç söz

Bianka, gittiği Lenin Enstitüsü adlı yüksek okuldan o yıl mezun olduktan sonra çalışmaya başlamadı. Çünkü kocası Franco Moretti'nin ne yapacağı, nereye gideceği, nerede çalışacağı belli değildi.

Asıl adının Francesco Moranino olduğunu ilerde öğreneceğim Franco Moretti, hayatımda tanıdığım en iyi yürekli, en candan, en fedakâr insanlardan biriydi. İkinci Dünya Savaşı sırasında İtalya'da partizan.gruplarından biri olan Garibaldi grubunun liderliğini yapmıştı. Muzeum caddesindeki pansiyonda tanıdığım diğer partizan İtalyanlar gibi Franco da, kimi partizanlara karşı o sıralarda başlatılan iftira kampanyasından ötürü İtalya'ya gidemiyordu.

Bianka'yla, Prag'da tanışmışlar, bir müddet Prag'da kaldıktan sonra Franco'nun işi nedeniyle Budapeşte'ye gelmişler ve Bianca o zaman, öğretimin Rusça yapıldığı Lenin Enstitüsü'ne devama başlamıştı. Franco Budapeşte ile Prag arasında mekik dokumaya başlayınca Bianka, Muzeum caddesindeki pansiyona yerleşmiş ve sonra da bizimle beraber Benzcur sokağındaki apartmanda bir daireye geçmişti. İtalyan Komünist Partisi, o sıralarda yakınlaşan seçimlerde Franco'yu milletvekili adayı gösterdiği için, seçimleri kazandığı taktirde Franco İtalya'ya gidecekti. Tabiî Bianka da onunla beraber. Bu nedenle devamlı bir işe başlaması anlamsızdı. Günleri sürekli bir bekleyiş içinde geçiyordu Bianka'nın.

Bianka, Trieste Komünist Partisi genel sekreteri Vittorio Vidali'nin kızıydı. Vittorio Vidali, bir süre bulunduğu Moskova'da, Bianka'nın annesiyle tanışmış ve bu tanışmanın sonucunda 1930 yılının Ekim ayında Bianka dünyaya gelmiş. O tarihlerde, çeşitli ülkeler komünist partileri ileri gelenlerinden bazıları, militan yaşantıları yüzünden çocuklarıyla meşgul olamıyorlarmış, bazıları ise öldükleri yahut hapse düştükleri için çocuklarını büyütme imkânı bulamıyormış. İşte Bianka, bu çocuklara bakılması amacıyla Sovyetler Birliği'ndeki İvanova'da kurulan çocuk merkezinde, üç ila 16 yaş arasındaki çocuklarla beraber kalıyor, onlarla birlikte büyüyor, okula gidiyor. İkinci Dünya Savaşı yıllarını da onlarla birlikte geçiriyor. Arada bir, Sovyetler Birliği'nde yüksek görevli bir devlet memuru olan annesini görüyor, ama asıl büyüdüğü yer İvanova'dır. Bianka'nın orada birlikte büyüdüğü çocukların arasında Maurice Thorez'den Mao Tse Tung'un çocuklarına kadar kimler yok ki! Günün birinde, eğer isterse, bunları açıklamak Bianka'ya düşer, bana değil.

Evet, günün birinde Vittorio Vidali, İvanova'daki kızını alıp Avrupa'ya getirmeye karar veriyor ve 16 yaşındaki Bianka'yı Prag'a, orada politik mülteci olarak yaşayan İtalyanların yanına götürüyor.

Bianka Prag'da geçirdiği günlerin hem mutsuz hem de mutlu olduğunu söylerdi. Şurası bir gerçektir ki, Bianka'nın kısa bir zaman sonra tanıştığı, kendisinden yaşça hayli büyük sayılan Franco ile birlikte yaşama kararını vermesinin en önemli nedeni, biraz da ürktüğü o yepyeni ortamda kendisine bir koruyucu araması, bunu Franco'nun şahsında bulmasıdır. Bu koruyucunun o kadar iyi bir insan olan Franco olması Bianka'nın şansıdır, akıllıca yaptığı bir tercih sonucu değil.

Ve işte 1953 yılının sonbaharında Bianka, Benczur sokağındaki dairesinde oturup sabahtan akşama kadar kitap okuyarak geleceğin kendisine ne göstereceğini beklerken, ben onun o

yıl bitirdiği Lenin Enstitüsü'ne girmeye karar veriyordum.

Bu kararımın en önemli nedeni, o zamana kadar ancak kulaktan dolma öğrendiklerimi bir temele dayandırmak isteği idi. Lenin Enstitüsü'nde öğrenimin Rusça ağırlıklı olarak yapılması da tercih nedenlerimden biriydi. Macarca herhalde benim pek işime yaramayacaktı ama bir dünya dili olan Rusça'yı öğrenmek akıllıca bir iş olurdu.

Bazı kuşkular

1952 -1954 arası yılların Macaristan'da en ağır, en zor, en büyük baskılarla geçen yıllar olduğu ilerde çok söylendi, çok yazıldı. Bunları şimdi ben de biliyorum. Fakat o zaman hiç bir şeyin farkında değildim. Bazen dikkatimi çeken şeyler olsa da bunlardan bir sonuç çıkaramıyordum. Örneğin, radyonun merkez redaksiyonunda çalışan gazeteci arkadaşlardan kimileri ortadan yok olmaya başlamışlardı. Bir sabah radyonun kapısı önünde toplanmış olan Macar arkadaşları, aralarında heyecanlı heyecanlı konuşurken görmüştüm. Redaksiyonda çalışanlardan birini AVO, yani Devlet Güvenlik Örgütü görevlilerinin götürdüğünü öğrenmişlerdi. Onu ben de tanıyordum. Çok şaşırdım. Herkes son derece gergindi. Kendilerine sıranın ne zaman geleceğini bekliyorlardı.

Bundan daha fazla şaşırdığım ve hiçbir anlam veremediğim bir olaya daha tanık olmuştum o günlerden birinde. Radyonun Yabancı Dilde Yayınlar Bölümünde çalışanların da katıldığı ve Radyo Genel Müdürünün, çalışmaların değerlendirmesini yaptığı büyük toplantıya ben de gitmiştim. Genel Müdür Szirmai, konuşmasını yaparken, "Mermer Salon" denilen büyük salonun kapısında birileri belirdi, Szirmai kapıya baktı, kendisini çağırdıklarını görünce bizlere döndü, "Özür dilerim, bir dakikanızı rica ediyorum, hemen dönerim" diyerek kapıdan dışarı çıktı. Çıkış o çıkış. Radyonun Genel Müdürü Szirmai bir daha

geri dönmedi. Ancak aradan yıllar geçtikten sonra aklandığını duyduk.

Sınıf düşmanı denilen düşmanlar arasında, parti merkez komitesinin de üyesi olan radyo genel müdürünün de olduğunu anlayabilmek güçtü doğrusu. Ama her şeyi en yukarıdakilerin en iyi düşündüklerini, en iyi bildiklerini, onların bildiği her şeyi bizim bilmemize gerek olmadığını ezberleyen kafalarımız, etleşen beyinlerimiz, "vay canına, demek buraya kadar girmiş düşman!" demekle kalıyor, şaşırmaktan başka bir şey yapamıyordu.

Ben, Macaristan'daki hayatı, arada hiçbir aracı olmadan, ilk defa üniversitede tanımaya başladım. Gerçi radyoda Macaristan'ı tanımak ve tanıtmak adı altında sık sık köylere, tarım üretim kooperatiflerine, fabrikalara, okullara, kreşlere, kısacası günlük yaşamın geçtiği yerlere röportajlar yapmaya gidiyorduk ama, bunlar hep evvelden organize edilen buluşmalar oluyordu. Kiminle konuşacağımızı, yanımızdaki Macar organizatör önceden ayarlıyordu. Bu röportajlarda bizler konuşmaktan çok gözümüze ve duyularımıza bağlıydık. Ve bizler, her yerde en iyiyi en güzeli görmek istediğimiz için, en iyiyi en güzeli görüyor, her gittiğimiz yerden, yaşamın biraz daha iyileştiği duygusu ve sosyalizmin çalışanlara getirdiği kazanımları görmek mutluluğu ile ayrılıyorduk.

Aslında bugün geriye doğru düşündüğümde, bu duygularımızda tamamen yanılmış olmadığımız inancındayım. Zira o zamandan bugüne, Macar tarihi hakkında öğrendiklerim, halk demokrasisi idarelerinin özellikle ilk yıllarının Macaristan'a birçok kazanım getirdiğini kanıtladı. Bunların belki de en başında, İkinci Dünya Savaşı öncesinde tarımda feodal düzenin egemen olduğu, fakir ve topraksız köylülerinin, işsizlerinin sefaleti nedeniyle "üç milyon dilenci ülkesi" diye anılan Macaristan'da büyük bir dönüşüm olması, fakir ve topraksız köylüye toprak dağıtılmış olması gelir. O zaman özellikle sanatçıların

kullandığı isimle "ışıklı rüzgârların" estiği 1945-49 arasında topraksız köylü toprağa kavuşmuş, işsizlere iş verilmiş, halk çocuklarının önünde okumak ve öğrenmek olanakları açılmıştır. İlerki yıllarda bu köylü çocukları, işçi çocukları arasından dünyaca ünlü sanatçılar, sinema, tiyatro oyuncuları, edebiyatçılar çıkmıştır. Herkesi kapsayan bir sağlık düzeni kurulmuştur. Bunlar, inkâr edilemeyecek gerçeklerdir.

Ne var ki bu kazanımlar, baskıları, eziyetleri, haksızlıkları, giderek artan keyfi uygulamalar dönemini, bunların neden olduğu acıları affettiremez.

Lenin Enstitüsü'nde ilk yıl

Ben ilk defa Lenin Enstitüsü'nde, yaşamı yakından görmeye başladım. Zamanımızın büyük kısmını en fazla on beş kişilik gruplardan oluşan seminerlerde geçirdiğimiz için birbirimizi çok iyi tanımak fırsatını da buluyorduk.

Lenin Enstitüsü'nün özelliklerinden biri, geçim sıkıntısı nedeniyle okumaya devam edememiş, liseyi bitiremeyerek hayata atılmak zorunda kalmış olan gençlere bir şans tanıyan yüksek okullardan biri olmasıydı. Bu gençler, iki yıllık çok yoğun bir öğrenimden geçtikten sonra, bazı yüksek okullarda, bu arada Lenin Enstitüsü'nde, yüksek öğrenime başlayabiliyorlardı. Bu uygulama Macaristan'da, sosyalist düzenin kurulmasına geçildiği ilk yıllarda sürmüş ve böylece eski düzenden kalma sosyal adaletsizliklerin bir kısmının daha ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır. Zamanla herkese, ilkokuldan itibaren öğrenim eşitliği verildiği varsayılarak bu uygulama kalktı.

Lenin Enstitüsü'nde benim grubumda liseyi bitirmiş olanlar da vardı, böyle iki yıllık yoğun öğrenimden geçerek gelmiş olanlar da. Şansıma grubumuzdaki öğrencilerden biri olan Agnes gayet iyi Fransızca biliyordu. Ailesi Macaristan'daki faşist baskı döneminde Fransa'ya göçmüş ve savaşın bitimiyle bera-

ber yeni sosyalist düzenin kuruluşuna katılmak için Macaristan'a dönmüşlerdi. Zamanla arkadaş olduk. Ve ilk defa Agnes'ten duydum, batıya göç edip de Macaristan'a geri dönenlere, komünist de olsalar, Macaristan'da bugün güven duyulmadığını, kendilerine daima kuşkuyla bakıldığını, Sovyetler Birliği'ne göç edip de dönenlere ise apayrı davranıldığını. Bir süre sonra bu ayırımın, Nazilerin toplama kamplarından Amerikan askerleri tarafından kurtarılanlarla, Sovyet askerleri tarafından kurtarılanlar arasında da yapıldığını öğrenecektim.

Lenin Enstitüsü'nde, marksizm seminerlerini yöneten genç hocamız Fazekas'tan çok şey öğrendim. Her şeyden önce her konuya ve her sorına ilişkin olarak kendi kafamızla düşünmeyi öğretiyordu bize. Yönettiği seminerler, bizleri düşündürmek için günlük yaşamdan verdiği örneklerle, çok eğlenceli ve aynı zamanda çok düşündürücü ve öğretici oluyordu. Herhalde ben de omuzlarımın üstünde taşıdığım kafamdaki beynin, büyüklerimizin(!) söylediği her şeyi olduğu gibi kabul etmeye değil, üzerinde durup düşünmeye yaradığını ilk defa onun seminerlerinde hissetmişimdir.

Fazekas, 1956 yılında Macaristan'ın sınırlarının açık kaldığı günlerden birinde çıkıp gitmiş. Bir daha hiç duymadım adını.

Nâzım Hikmet'in piyesi Budapeşte'de

1954 yılı Tiyatro mevsiminde Budapeşte tiyatrolarından biri ilk defa, Nâzım Hikmet'in *Bir Ölü Evi* adlı piyesini "Bayramın Birinci Günü" ismiyle sahneye koydu. Ve Nâzım Hikmet Budapeşte'ye davet edildi. İnanılmaz bir sükse yaptı hem piyes, hem de Nâzım Hikmet. Bizler gene aynen Berlin Festivalinde olduğu gibi bu eşsiz insanın, bize ait olmasının kıvancını yaşadık. O yıl Nâzım Hikmeti davet eden Yazarlar Birliğinin örgütlediği programlarla Nâzım ağabey, Macaristan'da birçok yere götürül-

dü. Birçok yer gezdi, çok şey gördü. Macaristan üzerine yazdığı o güzel şiirler o yıl doğdu. Hiç unutmuyorum, György Somlyo, Gabor Devecseri gibi o zamanın en ünlü Macar şairleriyle Nâzım Hikmet'in buluştukları bir akşam sofra başında, şairlerin istekleri üzerine Nâzım ağabey, kendi şiirlerini okuduktan sonra, "şimdi biraz da siz okuyun ben dinleyeyim" dediği vakit, Macar şairleri birbirlerine bakmışlar, herhalde kimin şiirini okuyacaklarına karar veremedikleri için, Petöfi'den, Jozsef Attila'dan şiirler okumayı yeğlemişlerdi. Nâzım Hikmet'in şiirlerinin ilk Macarca çevirilerini, o akşam o sofra başında oturan o Macar şairleri yapmıştır. Bu çevirilerin çok güzel olmasında, bu şairlerin bu şiirleri Nâzım Hikmet'in kendi ağzından dinlemiş olmalarının büyük payı olduğuna inanıyorum.

Nâzım ağabeyin Budapeşte'de kaldığı o kısa süre içinde, başka yerlere davetli olduğu zamanların dışında kalan akşamları birlikte geçiriyorduk. Bianka'yla da tanıştırmıştım o zaman Nâzım ağabeyi. Franco, arada yapılan İtalya genel seçimlerinde milletvekili seçildiği için İtalya'ya gitmişti. Fakat adı, partizanlığı döneminde geçen bir olaya karıştırıldığından ötürü hakkında dava açılması ihtimali belirince Bianka'yı İtalya'ya götürmek istememiş, durumun nasıl gelişeceğini, Bianka'nın Budapeşte'de kalarak beklemesini yeğlemişti. Nâzım Hikmet'le tanışmak çok sevindirdi onu. Bianka Nâzım ağabeyin şiirlerini biliyordu, Rusça çevirilerini okumuştu. Ortak dil olarak Rusça bildikleri için kolaylıkla anlaşabilen Bianka'yla Nâzım ağabey saatlerce konuştular ve benim bu güzel, güzel olduğu kadar da yaşına göre görmüş geçirmiş olan arkadaşıma vuruldu Nâzım ağabey. Sabiha hanımların evinde, Bianka'nın da bulunduğu bir akşam yemeğinde, Nâzım ağabeyin, Bianka'nın ellerine uzun uzun bakarak, "kuşkonmaz (asperge) gibi parmakları var" dediğini hatırlıyorum. Kırk yıl düşünsem bir parmağı kuşkonmaza benzetmek hatırıma gelmezdi. Şairlerin ne zengin hayal âlemleri oluyor. Bianka, hem son derece mutlu olmuş

hem de son derece utanmıştı Nâzım ağabeyin bu sevdasından. Bir şaire, hem de Nâzım ağabey gibi bir şaire ilham verebilmek, eşsiz bir mutluluktu kuşkusuz. Ama Bianka'nın, o serbest görünüşünün altında bundan utanacak ve hattâ ne yapacağını şaşıracak kadar mahcup bir iç âlemi vardı. Aramızdaki arkadaşlığın derinliğini kavrayan Nâzım ağabey, bizim dairede oturduğumuz bir gün, üstündeki beyaz gömleğinin manşetlerini ani bir hareketle çıkardı. İlerde topaz olduğunu öğrendiğim Ural taşından yapılmış bu manşetlerin birini bana uzattı, diğerini Bianka'ya. "Benden size anı olsun, size beni hatırlatsın ve aranızdaki arkadaşlığı yaşatsın daima" dedi. Ben hayatımda az hediyeye bu kadar sevindim.

Aradan yıllar geçtikten sonra Bianka'yla buluştuğumda bana, Nâzım ağabeyin verdiği kol düğmesinin taşından yaptırdığı kolyeyi gösterdi. Bendeki kol düğmesini aldı, İtalya'ya götürdü, orada kendisine yaptırdığı kolyenin eşini bana da yaptırdı. Bu kolyelerimiz bugün de duruyor. Çok az insan biliyor bu taşların bizim için ne kadar değerli olduğunu.

Yılmaz geliyor

Yılmaz'ın Batı Berlin'den Budapeşte'ye gelerek yerleşmesi o yıla rastlar. Ben kendisini son olarak 1952'de Batı Berlin'de gördüğüm zaman da para sıkıntısı çeken Yılmaz'ın durumu daha zorlaşmış, devam ettiği Teknik Üniversite'nin son sınıfında olduğu halde üniversite harçlarını ödeyemediği için üniversiteye devam edemez olmuştu. Çok kez yemek parası bile bulamıyordu. Öte yandan Batı Almanya polisi de herhalde yapılan bir ihbar soncunda faaliyete geçmiş, Yılmaz'ı çalıştırmamaları için, iş yeri sahiplerine baskı yapmaya başlamıştı. Nitekim Yılmaz'ın en son çalışabildiği Siemens fabrikasının bölüm şefi bundan böyle kendisine iş veremeyeceklerini söyleyerek bir nevi özür dileyince Yılmaz'ın hali gerçekten iyice sarpa sarmış-

tı. Yılmaz hiç bir zaman durumundan şikâyet eden bir insan olmamıştır. Bu nedenle de bizim gerektiği gibi aymamız ve onun gerçekten büyük sıkıntılar içinde olduğunu kavramamız zaman aldı. Marat'a durum bildirilerek, Yılmaz'ın derhal Budapeşte'ye getirilmesi için gerekli girişimler başladı ve kısa bir süre içinde sonuç alındı.

Burada benim de ortak olduğum bir hataya değinmeden geçemeyeceğim. Batı Berlin'de Teknik Üniversite'nin son sınıfında olan Yılmaz'ın, Doğu Almanya'ya geçmesini ve öğrenimine orada devam etmesini sağlamak çok daha yerinde bir iş olurdu. O zaman üniversiteyi hemen bitirir ve gerekirse ondan sonra da Budapeşte'ye gelebilirdi. Neden bunun üzerinde durulmadı hatırlamıyorum. Belki de Doğu Almanya o sıralarda sığınma hakkını kolay vermiyordu, belki de Marat'ın kafasında, hâlâ çözülmemiş olan, *Bizim Radyo* yayınlarına yer bulma düşüncesi vardı ve hangi ülkeden ne isteyeceğine özellikle dikkat ediyordu. Her ne hal ise, ne Yılmaz söyledi, ne de bizler düşündük doğrudan doğruya Doğu Almanya'ya geçmesini. Hattâ buraya, bize akran bir arkadaş gelecek diye hem Necil, hem de ben çok sevinmiştik. Fakat tabiî ki yanlıştı, büyük yanlış. Bir insanın hayatını kaydırabilecek bir yanlış.

Yeri gelmişken bu konuya ilişkin görüşlerime kısaca değinmek istiyorum. Benim tecrübelerim, Türkiye'deki "devrimci hareketin" her zamanki yöneticilerinin, gençlerin öğrenimine gerekli önemi asla vermediklerini gösterdi bana. Bizim gençliğimizde de herhangi bir parti yöneticisinin çıkıp, gençlerin öğrenimine ağırlık verilmesi gerektiğini söylediğini hiç duymadım. Ondan sonra da böyle bir yöneticinin çıktığını görmedim. (Nâzım Hikmet müstesna.) Tam tersine, çok kez, şartların yanlış değerlendirilmesinin de sonucu olarak, ortada bir devrim durumu olduğunun sözü edilir, öğrenim bir yana atılarak gencecik çocuklar, bütün heyecanları ve özverileriyle bu devrimci harekete girerlerdi. Bunun sözde teorilerinden biri de, "tüm

hayatını devrime adamak, bütün hayatını bir devrimci gibi yaşamak" ilkesiydi. Ne kadar genç bu yüzden perişan olmuş, yükseldiği sanılan o devrim durumu şu ya da bu nedenle inişe geçip yok olduğunda sap gibi ortada kalmış, hayatını nasıl devam ettireceğini bilememiştir. Yazık olmuştur bu gençlere. Bilmem bunun yıllar boyunca vermiş olduğu büyük zararları inceleyen ve bundan gereken sonuçları çıkaran oldu mu? Biraz daha ileri giderek, bir dönemin sosyalist ülkelerinde de, yönetimin yozlaşmasının nedenleri arasında bunun büyük rol oynadığı inancındayım. Bir meslek sahibi olmayan, o işin ehli olmayan bir kişi, salt güvenilir olduğu, devrime inandığı için önemli bir mevkiye getirildiği ve bu mevkide hem maddî bakımdan rahata kavuşup, hem saygınlık kazandığı zaman, günün birinde yerine başka biri geçerek bunu kaybedecek olursa, mesleğine kaldığı yerden devam etme gibi bir şansı olmadığını bildiği için, bir hiç, bir sıfır olacağının bilincinde olduğu için (daima böyle olmuştur) sandalyesine sıkı sıkıya yapışmış ve bu sandalyeyi kaybetmemek uğrunda elinden geleni ardına koymamış, her türlü kanunsuzluğa bile başvurmaktan çekinmemiştir. Bunun örneklerine yaşadığım ülkelerde ve bizzat kendi çevremde çok kez rastladım.

Hoşgeldin Attila!

Nihayet Yılmaz'ın hangi gün geleceğini öğrendik. Karşılamaya ben gidecektim. Son dakikada Bianka, "Ben de geleyim seninle" dedi. Beraber gittik. Yılmaz, sonraları anlatmıştı, hiç tanımadığı bir kızın kendisine Merihten gelmiş bir yaratıkmış gibi dikkatle bakmasını nasıl garipsediğini. Bunu garipsememek için Bianka'yı tanımak lâzımdı. Bianka merak ettiği insana bu merakını hiç gizlemeden dikkatle bakardı. Gerek benden gerekse Necil'den çok dinlediği Yılmaz'ı çok merak ediyordu.

O haziran günü, trenden inen Yılmaz'ı görünce korktum.

Son derece zayıflamış, avurtları çökmüştü. Kırk sekiz kilo geliyordu o zaman. Fakat neşesinden ve iyimserliğinden hiçbir şey kaybetmemişti. Bianka daha o gün yakasını bırakmadı Yılmaz'ın. Elinden tuttuğu gibi hemen bir yere dondurma yedirmeye götürdü. Anlaşacak ortak bir dilleri olmadığı halde hoşlandılar birbirlerinden. Ama gerek Bianka gerekse Yılmaz tabiatında insanlar için, karşılıklı sempati olduktan sonra, anlaşacak ortak dile o kadar gereksinim yoktu.

Yılmaz hemen ertesi gün radyoya geldi. Burada herkes kendi adıyla yaşarken, Sabiha hanımın o gün birdenbire neden, "Yılmaz senin adını değiştirelim" dediğine hâlâ akıl erdirebilmiş değilim. Bu öneri nedense herkese sempatik geldi. Oysa kendi adımızla yaşamış olmanın hiçbir sakıncasını görmemiştik. Evet, Yılmaz'ın başka bir isim alması fikrini ortaya atan Sabiha hanım oldu. Takma ismini ben koydum, soyadını Sabiha hanım. Ve Yılmaz Gülen, o günden itibaren Attila Yaşar oldu. Kendisine neredeyse 50 yıldır Attila diyorum. Türkiye'ye gittiğimiz zaman onun ve benim akrabalarımın, eski arkadaşlarımızın yanında Yılmaz demek icap ettiğinde o kadar ters geliyor ki.

Yılmaz'ın yalnız zayıflamakla kalmayıp sırtına giyecek pek bir şeyi de olmadığı çabuk anlaşıldı. Paltosu çoktan eskidiği için kışın çok rüzgârlı olan Berlin'de sokağa çıktığında, pardesüsünün önüne ve arkasına gazete kâğıtları yerleştirdiğini anlatmıştı bizlere. Çok ileride benim çocuklarım da, onun çocukları da, Yılmaz bu anılarını anlattığı vakit, nedense bu yaşanmış yoklukları, zorlukları çok romantik buldular. Oysa hiçbir romantikliği yoktu o zaman Yılmaz için. Bianka yakında İtalya'ya gideceğinden emin olduğundan, Franco'nun ters yüz ettirip giydiği paltosunu, hemen Yılmaz'a verdi. Bu sefer de düğmelerini, erkek paltosu haline gelecek şekilde değiştirmesi için gene aynı terziye götürdük. Franco'nun eski elbiselerinden Bianka'ya tayyör dikmekten usanan sempatik terzi, "Gene mi tersine çevireceğiz" diye dalga geçti bizimle. Parti grubumuzun

sekreteri olan Sabiha hanım parti kasasından Yılmaz'a, acil ihtiyaçlarını karşılaması için para ayırmamızı önerince sevinçle kabul ettik. Ne var ki, bir süre sonra Budapeşte'ye gelen Marat'a bunu söylediğimizde, "Parti kasası yardım kasası değildir" diye paylayacaktı bizi. Ödünç alındığını ve yerine koyacağımızı söyledikse de büyük (!) kabahatimizi affettiremedik.

Pekin'e hiç beklenmedik bir yolculuk

Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu o yıl kongresini Pekin'de yapmaya karar verdi. Uluslararası Öğrenciler Birliği de Moskova'da. Gene DDGF'nin Budapeşte'den hareket eden heyetine katıldım. Moskova'ya kadar uçakla gidecek, orada diğer ülkelerden gelen gençlik heyetleriyle buluşarak Transsibirya ekspresi ile Pekin'e doğru yola çıkacaktık.

Beklenen gün geldi. İlyuşin adı verilen Sovyet yapısı bir uçakla, sallana sallana ve korkmamak için yarı uyuklayıp, uyuklamadığımız zaman da birbirimize fıkralar anlata anlata Kiev'e vardık. Oradan gene üç saat uçuştan sonra da Moskova'ya. Sonrasını hatırlamıyorum. Herhalde o gece orada kalmış olmalıyız. Moskova'yı hiç göremeden ertesi günü, çok çirkin ve çok kalabalık bir gardan bindiğimiz çok rahat ve çok güzel kompartımanları olan trenimizi, Transsibirya ekspresini hatırlıyorum. Moskova-Pekin arası o kadar uzaktı ki (tam kaç gün olduğunu hatırlamıyorum, çünkü ben daha yarı yola gelmeden trenden inecektim) trenin tüm vagonları yataklıydı. Trende oturarak gitmek diye bir şey yoktu. Yalnız vagonların konfor dereceleri değişiyordu. Transsibirya ekspresinde, kadife kaplı, dört kişilik yataklı kompartımanları olan birinci mevki vagonlardan herkesin bölmesiz, büyük bir vagonda, tahta sıralarda dizi dizi yattığı üçüncü mevki vagonlara kadar her türlüsü vardı. Bu tahta yataklı vagonlarda yola çıkanlar, özellikle de erkekler, tren kalkar kalkmaz hemen soyunup pijamalarını giyerler ve gidecekleri yere kadar bir daha giyinmezlerdi.

Biz dört kişilik güzel bir kompartımandaydık. İki kişi alttaki, iki kişi üstteki yataklarda yatıyordu. Kompartıman, istediğimiz zaman yatabileceğimiz, istediğimiz zaman ise aşağıdaki yataklarda dört kişi çok rahat oturabileceğimiz kadar büyüktü. Ekspresin birkaç vagonunu, her ulustan biz gençler doldurmuştuk. Çünkü vagon restorana gidebilmek için, birkaç vagon geçmemiz gerektiğini hatırlıyorum. Beyaz örtülü sofralarda siyah ve kırmızı havyar dahil her şey vardı. Yok yoktu. Yemekte başlayan şarkılar sonra da devam ediyor, özellikle kendi vagonumuza kadar yürürken geçtiğimiz diğer vagondaki Rus gençlerin söyledikleri Rus halk şarkılarını büyük bir zevkle dinliyorduk. Rus halk şarkıları gerçekten eşine az rastlanır güzellikteydi ve Ruslar harikulâde güzel söylüyorlardı bu şarkıları. Tren hareket edeli daha iki gün geçmeden hemen herkes birbirini tanımıştı, herkes birbirine adıyla hitap ediyordu. Tek sıkıntımız ve şikâyetimiz sıcaktı. Hava son derece sıcaktı ve Sibirya uçsuz bucaksızdı. Evet yok yoktu, dedim. Ama bir şey gerçekten yoktu. O da su. Her türlü gazoz, meyve suyu bulunuyordu yemek masalarında, fakat kompartımanlarımızda içecek su yoktu. Susadıkça çay içebiliyorduk. Her yataklı vagonun sonundaki küçük bölmede duran semaverde durmadan çay kaynıyordu. Ve beyaz ceketli yataklı vagon görevlisi, su istedikçe çay veriyordu bize. Sıcak günlerde çayın harareti kestiği söylense de ben buna hiç inanmamışımdır. Nihayet dayanamadım, herhalde diyorum, sıcaktan beynim uyuşmuştu, tuvaletin musluğundan akan sudan, üzerinde koskocaman "İçilmez" yazılı olmasına rağmen iki ufak yudum, sadece iki yudumcuk içtim, "ufah ufah böcehler"i hiç aklıma getirmeden. Şimdi düşünüyorum da, benim gibi okumuş öğrenmiş bir insan için böylesine bir hareket affedilmeyecek bir gaftı. Ama iyi ki içmişim o suyu. İçmeseydim ondan sonra yaşadıklarımı hiçbir zaman yaşayamayacaktım.

Çok beklemem gerekmedi. Birden ateşim çıktı. Bizim va-

gondaki kompartımanlardan birinde, Budapeşte'de yaşayan, İspanyol İç Savaşı göçmenlerinden, Tıbbiyenin beşinci sınıfına giden bir genç, Carlos vardı. Ateşlendiğimi duyar duymaz geldi. Yanından eksik etmediği dereceyle ateşimi ölçtü ve 39 olduğunu dehşetle gördü. Aniden yükselen ateşe hiçbir anlam veremedi. Zira başka bir hastalık belirtisi yoktu. Ne var ki diğer belirtiler için de fazla beklemek gerekmedi. Ani bir sancıyla, soluğu tuvalette aldım ve o andan itibaren yarım saatte bir tuvalete koşmaya başladım. O kadar ki benim, kompartımanın kapısına çıktığımı görenler, "Gün geliyor, yol verin" diye bağırır ve eğer o sırada tuvalette birisi varsa, yeri bana bırakmak için hemen çıkardı. Carlos, aşırı sıcaklarda yediğimiz nispeten ağır olan yemeklerle midemi bozduğuma hükmetti. Ateşimi düşürmek için bir ilaç verdikten başka sulu şeyler içirmeyi ihmal etmedi. Fakat yüksek ateşimin canını sıktığını sık sık yanıma gelip yatağımın kenarına oturarak nabzımı tutmasından, endişeyle yüzüme bakmasından anlıyordum. Bendeki salaklığa bakın ki, hâlâ aklıma gelmiyordu Carlos'a tuvaletteki musluktan su içtiğimi söylemek. Tren Sibirya'da yol alıyordu, ben ateşten yanıyor ve aniden gelen şiddetli sancılarla tuvalete koşup duruyordum.

Sovyetler Birliği'nde sağlık teşkilatı

Dünyanın dört bir yanından gelmiş gençleri Pekin'e götüren Transsibirya ekspresinde, bir gencin hastalandığının, ne zaman kimler tarafından, nereye haber verildiğini bilmiyorum. Ama ben hastalandıktan sonra trenimizin durduğu ilk istasyonda, üzerlerine bembeyaz önlükler giymiş, başlarına beyaz başlıklar takmış iki genç kadın trene bindi ve doğru yanıma geldiler. Biri doktor biri hemşire idi. Sovyet delegasyonunun bulunduğu kompartımanda Pekin'e delege olarak giden ve aslında memleketinde milletvekili olan bir genç Azerbecanlı'yı bana tercü-

man olarak gönderdiler. Beni muayene eden doktora şikâyetlerimi tercüme etti. Doktorun, karnımda bastırdığı yerlerde bir ağrı duymuyordum. Tuvalete taşınmaktan başka bir şikâyetim yoktu, sancı ancak o sırada geliyordu, ateşim Carlos'un verdiği ilaçlarla düşmüştü. Doktor beraberinde getirdiği hekim çantasından bana ilaç bıraktı. İyileşeceğimi umduğunu söyleyerek indi trenden. Ekspresimiz, gene Sibirya steplerinde yoluna devam etmeye başladı. Tren, Sibirya'da birçok istasyonda duruyordu. Başka bir istasyonda durduğumuzda gene trene beyazlar giymiş bir doktorla, beyazlar giymiş bir hemşire bindiler. Doğru yanıma geldiler. Aynı sorular, aynı muayeneler tekrarlandı. O zaman fark ettim bir istasyondan diğerine, gelecek trende bir hasta bulunduğunun haber verildiğini, doktorun trene girerek hastayı kontrol etmesinin istendiğini. O zamana kadar hiçbir yerde rastlamadığım bu mükemmel organizasyona hayret ettim. Bu ne kadar devam etti hatırlamıyorum. Nihayet durduğumuz başka bir istasyonda gelen doktor, beni muayene bile etmedi. İki sağlık memurunun taşıdığı sedyeye koydular. Kompartımanımızdaki kızlar alelacele etraftaki eşyalarımı toplayıp bavuluma yerleştirdiler. Carlos, "Gün, bu böyle devam edemez, inmen gerek, doktorlar, apandisit krizi olduğunu sanıyorlar" dedi. Bana tercümanlık yapan Azerbaycanlı milletvekili genç de benimle birlikte trenden indi. Böylece o da, doktorlara ve bana çevirmenlik yapabilmek için, Pekin'e giden yolunu kesmiş oluyordu. İtiraz edecek halim yoktu zaten. Bizim vagondaki arkadaşların, meraklı ve üzüntülü bakışları arasında, beni sedyeyle indirdiler trenden. İstasyonda bir yere koydular. Herhalde hastaneye götürecek araba bekleniyordu. Ekspres yavaşça kalktı ve hızlanarak uzaklaştı. Ben Sibirya'da kalakaldım.

Akşam oluyordu. Ortalık kararmaya başlamıştı. Gözlerimi gökyüzüne dikmiş, yeni yeni gözükmeye başlayan tek tük yıldızları seyrediyorum. Sibirya'dayım, diyorum, Sibirya'nın tam ortasındayım. Göğü seyrediyorum yattığım sedyeden. Lenin'in

bir ara sürgünde olduğu Sibirya'dayım. Lenin de bu göğü seyretmiştir sürgün günlerinde. Lenin'in seyrettiği aynı göğü, aynı yıldızları seyrediyorum. İnanılır gibi değil!

Bir köy hastanesi

Bir müddet sonra ambulansa benzer bir araba geldi. İçinden çıkan iki sağlık görevlisi, sedyeyle arabaya koydu beni. Yol çok sürmedi. Tarkovski'nin filmlerindekine benzer ufak bir binanın önünde durduk. Beni indirdiler. Bir odaya, ameliyat salonuna götürülenlerin yatırıldıkları tekerlekli yataklardan birine koydular. Yanımdaki milletvekili çevirmen, "yukardaki odada, ameliyata hazırlanıyor doktorlar" dedi. Gözlerimi yumdum. Demek kaderde Sibirya'nın bir köyünde ameliyat olmak da vardı. "Doktorlar şimdi bıçaklarını biliyorlardır" diye işi alaya dökmek geldi içimden. İçim bomboştu, ne korku ne heyecan, ne endişe hiç bir duygu yoktu içimde. Yalnızca kadere boyun eğmek vardı. Eskiden beri tanıdığım bir duyguydu bu. Artık yapılacak hiç bir şey kalmamıştı. Ne olacaksa olacaktı.

İşte tam o sırada gene korkunç bir sancı geldi karnıma. Dayanamıyorum, "hemen tuvalete gitmem lâzım" diye haykırınca, hastabakıcı zor yetiştirdi lâzımlığı bana. Sonra yerimden güçlükle doğrularak, yatağa yattım gene. Beklemeye başladım. O sırada çevirmenim yanıma geldi. Yüzüme baktı güldü: "Senin için ağrırmiş, emeliyat yok" dedi. Bu "için ağrırmiş"in ne demek olduğunu anlamadım ama, "emeliyat yok" lâfına sevindim doğrusu. Beni alt kattaki odalardan birine, tertemiz bir yatağa yatırdılar. Doktor yanıma geldi ve ne yediğimi ne içtiğimi sordu. Soru o kadar kesin ve açıktı ki, musluk suyu geldi hatırıma. Yüzüme baktı. Galiba güldü de. Hastalığım dizanteri idi. Derhal tedaviye başladılar. İlk tedavi bana, karnımı bozduğum zamanlar, kahveyle yumurta sarısını karıştırıp yutturan nenemin tedavisini hatırlattı. Bir şeyle karıştırılmış yumurta sarısını

yedirdiler bana. Kaldığımız yerin ufacık bir köyün hasta evi olduğunu, burada gerekli tedavinin yapılamayacağını söyleyerek bir gün sonra, Krasnoyarsk'taki hastaneye gönderileceğimi söylediler. Çevirmenimin yoluna devam etmemesi için bir neden kalmamıştı. Hastalığım artık belliydi ve benim de biraz Rusça anladığım ve kem küm de olsa biraz konuştuğum meydana çıkmıştı. Hemşirelerle ve doktorlarla en zorunlu şeylerde anlaşabiliyorduk. Azerbaycanlı milletvekili çevirmenimle vedalaştık. Ve ben o gece, doktorun karnımı kesmek için bıçaklarını bilemekte olmadığının bilinciyle, çok rahat çok güzel bir uyku uyudum.

Hasır şapkalı komsomol kızlar

Sabah uyandığımda günlük güneşlikti her yer. Hemşire bana lapa gibi bir şeyle ilacımı getirdi ve o gün öğleden sonra Krasnoyarsk'a hastaneye götürüleceğimi söyledi. Oysa ben kendimi artık neredeyse iyileşmiş addediyordum. Bir gece önce bana yedirdikleri nenemin ilacı son derece iyi gelmişti. Ama karar kesindi, hastaneye gidilecekti. Aslında Rusları yakından tanımak fırsatı çıkmasına sevinıyordum da. O gün öğleden önce, saat 11 sularında kapım vuruldu ve iki genç kız girdi içeri. O köyün komsomol, yani komünist gençlik örgütünden iki genç kız, trende hastalanıp da köylerindeki hasta odasında yatan Türk gencini ziyarete gelmişler, komsomolun selâmını getirmişlerdi bana.

Bu kadar karmakarışık duyguların benliğimi sardığı zamanlar az olmuştur. Yüzleri, gerçekten güzel olan bu iki genç kıza baktıkça beni hem gülme alıyor, hem de içimi sonsuz bir sevgi ve biraz da acıma sarıyordu. Benim ziyaretime gelirlerken çok büyük bir özenle giyinmiş oldukları belli oluyordu. Akıllarınca çok da şıktılar. Üzerlerindeki, artık çoktan modası geçmiş emprime elbiseye takılmıştı gözlerim. Bir de odaya girdikleri

halde kuşkusuz şıklık icabı saydıkları için kafalarından çıkarmadıkları geniş kenarlı hasır şapkaya. Komsomol olmanın verdiği gururla ve çok şık olduklarına müthiş inanmalarının özgüveniyle dimdik tuttukları başları üzerine kondurulmuş bu geniş kenarlı hasır şapka ve sırtlarındaki rengarenk çiçekli emprime elbiseyle anlatılamayacak kadar rüküştüler. Bana bakan gözlerindeki sevecenlikle son derece cana yakın ve sevgiye, saygıya lâyık genç komsomol kızlardı bunlar. İçim sevgiyle dolarken, yüreğim sıkışıyordu. İnsanların kendilerini nasıl bu kadar gülünç yapabileceklerini düşünüyor, bunun hangi koşulların bir sonucu olabileceğini keşfetmeye çalışıyordum. Benim biraz Rusça anlamam ve konuşmam büsbütün hoşlarına gitmişti. Yarım saat kadar oturdular. Köylerini, köylerindeki komsomolun nasıl çalıştığını övünerek anlattılar bana. Belki daha da otururlardı ama hastabakıcı gelerek, "Tamam ziyaret bitti, hastamızın dinlenmeye ihtiyacı var" diyerek sepetledi onları. Gülerek kapıdan çıkan bu komsomol kızların ardından uzun süre içim tarif edilemez duygularla dopdolu baktım.

Krasnoyarsk'a gidiyoruz

Öğleden sonra biraz dalmıştım ki hemşire geldi. "Haydi gidiyoruz!" deyince şaşırdım. O da mı geliyordu benimle? Tabiî geliyordu ya! Ne sanmıştım yani, beni o yola yalnız mı göndereceklerdi. Kendilerine emanet bu Türk kızını, hastanenin doktoruna kendi elleriyle teslim edecekti.

Bu kez sedyeye gerek kalmamıştı. Üstüme bir elbise geçirmiştim. Hastane doktoruyla vedalaştım. Beni bir arabaya koydular, hemşire de yanımda. Doğru oranın havaalanına gittik. Bu kadar küçük yerde nasıl olur da havaalanı olur diye önce şaşmıştım ama, arabayla yarım saatten fazla gittikten sonra bizi bekleyen uçağın kocaman bir normal uçak değil, içine birkaç kişinin ancak girebileceği bir askerî uçak olduğunu görün-

ce iş anlaşıldı. Burası sivil değil, ufak bir askeri havaalanıydı. Hemşire ve ben uçağa bindik. Bir tek pilot vardı bizim dışımızda. Beni gülerek selâmladı, elimi sıktı. Koltuk bile denemeyecek iki oturma yerine oturduk yan yana. Bunun dışında oturulacak iki yer daha vardı. Ve hemşire yere, hemen yanı başıma, kocaman bir lâzımlık koymuştu. Gerçi "içimin ağrıdığı" anlaşıldığından ve nenemin ilacını yuttuğumdan beri lâzımlık gerekmemişti ama, ne olur ne olmaz! Ne de olsa askerî uçaktaydık.

Bir iki döndürdü pervanesini uçak ve havalandık. Ne kadar uçtuğumuzu hatırlamıyorum. Belki yarım saat, belki bir saat, belki daha fazla. Bir havaalanına, Krasnoyarsk şehrinin havaalanına indik. Bir araba bizi orada bekliyordu. Oranın hemşiresi de arabayla gelmişti. Köyün hemşiresi beni, kentin hemşiresine teslim etti. Ruslara özgü o yakınlıkla bana sarılarak iki yanağımdan öptü. "Dikkat et kendine, güle güle git" dedi. O geri dönmek için gene uçağa bindi, ben Krasnoyarsk hastanesine doğru yola çıktım.

Krasnoyarsk hastanesi, benim ilk kaldığım köy hastanesi gibi değil, bayağı bildiğimiz hastaneler gibiydi. Benim hastalığımın dizanteri olduğunu doktor bildiğinden ve dizanteri hastalarının tecrit edilmesi zorunluluğu olduğundan, beni ayrı bir odaya yatırmak gerekiyordu. Hastanede yalnızca bana ayrılabilecek bir oda herhalde yoktu ki, beni başhekim olan doktor hanımın hem muayene hem de çalışma odası vazifesini gören bir odaya koydukları bir karyolaya yatırdılar. Kocaman, çok pencereli, ferah bir odaydı. Mobilyaları hastane mobilyasından çok çalışma odası mobilyası olduğu için kendimi birden bir oteldeymiş gibi hissettim.

O hastanede bir hafta yattım. Her türlü muayenem yapıldı, eskiden amipli dizanteri geçirdiğimi de söylediğim için bana ayrı bir özen gösterildi. Çok sıkı bir perhiz yanında pek az ilaç vererek dizanterinin geçmesi için gerekli sürenin dolmasını bekliyorlardı. Artık nekahet dönemindeydim. Bir gün doktor

her günkü gibi beni kontrol etmeye geldiğinde, "Bugün seni biraz gezdirelim Krassnoyarsk'ta, ister misin?" dedi. İstemez miyim, elbet isterim. Hemen giyindim. Aşağıya indik. Odam ikinci kattaydı. Doktor hanımla beraber, bizi bekleyen bir arabaya bindik. Bana Krasnoyarsk'ı gezdirdiler. Şehrin dışındaki ormana da götürdüler. Az görünür güzellikteydi orman. Ağaçların arasından geçerken şoförümüz birden zınk diye durdurdu arabayı ve kapısını açıp dışarı fırladı. Ne oluyor demeye kalmadan ormanın ortasındaki dar yolun kenarından içeriye, ağaçların arasına doğru koşmaya başladı. Orada yerde, ağaçların altında, tek bir sarı çiçek duruyordu. İnce uzun, koyu sarı, tanımadığım, hiç görmediğim bir çiçek. Bir Sibirya çiçeği. Eğilip kopardı çiçeği. Koşa koşa geldi, gözleri gülerek, bütün kalbiyle gülerek, bana uzattı. Ben Sibirya insanı gibi alçak gönüllü, içten, cana yakın insan görmemiştim o güne kadar. Ondan sonra da görmedim.

Gobi çölünde güneşin batışı

Beni iyileştirmek ve rahat ettirmek için her şeyi yapıyorlardı hastanede. Ama Transsibirya ekspresi artık Pekin'e varmıştı ve kongre bir iki gün sonra başlayacaktı. Doktor hanıma, yoluma devam etmek, Pekin'e gitmek istediğimi söyledim. "Olamaz" dedi. "Daha bu hastalığın tamamiyle iyileşmesi için gereken süre dolmadı. En ufak bir ihmalden hastalığın gene tepebilir. Bu süre dolmadan hastaneden çıkamazsın." Ben söylediklerini anladığımı, kendisine hak verdiğimi, ama her şeye rağmen gitmek istediğimi, kongrenin bir gün sonra başlayacağını, benim mutlaka orada olmam gerektiğini, orada benden başka Türk olmadığını, ben gitmezsem Türk gençlerinin temsil edilemeyeceklerini anlatıyor, yalvarıyordum beni bırakması için. O da bir Sibirya insanıydı. Beni anladı. Hekimler heyetinin toplantısında beni taburcu etmeye razı olmaları için elinden geleni yapa-

cağına söz verdi. Ertesi günü iple çektim doktor hanımın ne yaptığını öğrenebilmek için. Vizite saatinde her günkü gibi yanıma geldiğinde gözleri gülüyordu. "Oldu" dedi. "Kabul ettirebildim hekimler heyetine seni taburcu etmelerini. Biliyor musun ne yaptım? Masaya vurdum. 'Bu genç kız, bir komünisttir!' dedim. Görevi, kendisini bekliyor. Onun görevi şimdi Pekin kongresine gitmek ve Türkiye'nin gençliğini orada temsil etmektir. Biz buna engel olamayız!" Bu sözler, kariyerist değil, inanmış ve candan komünistler olan Sibirya insanlarını, Sibirya doktorlarını ikna etmişti. Doktor hanım, daha on beş gün çok sıkı perhizime devam edeceğime benim adıma söz vermişti. Benden de aynı sözü istiyordu. Verdim. Ve Çin'in, o son derece merak ettiğim yemeklerini, ucundan bile tatmadan başhekimime verdiğim sözümü tuttum da.

Krasnoyarsk'tan Pekin'e direkt uçak seferi yoktu. Önce İrkutsk'a uçmak gerekiyordu, oradan Pekin'e giden uçağa binecektim. Uçak parasını, herhalde Krasnoyarsk'ın Komsomol örgütü ödedi. Bende bunu ödeyecek para yoktu çünkü. Gene bir hemşire ile, bu sefer Krasnoyarsk hastanesinin hemşiresi ile İrkutsk'a doğru yola çıktık. Beni gene yalnız bırakmıyorlardı. Ta Pekin'e gidecek uçağa beni yerleştirinceye kadar, bana bir çocuk gibi baktı hemşirem.

Beni bir hemşire eşliğinde yola çıkarmalarının ne kadar isabetli olduğu, aradan çok geçmeden anlaşıldı. Benim yanımda valizim vardı, hemşirenin elinde ise bembeyaz tülbentten yapılmış kocaman bir torba. Bu torbanın içi bana gerekli olan yiyeceklerle doluydu. Haşlanmış tavuk, peksimet, bisküvi, haşlanmış patates, haşlanmış pirinç, kaynatılmış su vb. Ben bu kadar yemeğe ne gerek var, diye düşünürken uçağımız, tarifede olmadığı halde Ulanbator yakınlarında bir yere iniş yaptı. Allahın çölünde ufacık bir alana indik. Ne oldu ne oluyor demeye kalmadı, pilot yola devam etmeyeceğini, ileride fırtına olduğu haberini aldığını söyledi. Fırtına geçinceye kadar burada bekleye-

cektik. Etrafta tek bir bina yoktu. Çok ileride birkaç göçebe çadırı, yurta göze çarpıyordu o kadar. Gobi çölünün tam orta yerindeydik. Bir süre, uçakta kalayım diye düşündüm. Bu bir askerî uçak değil normal yolcu uçağıydı. Ön sırada oturuyor ve uçağın içindeki termometreyi görüyordum. Güneşin altında uçak kızmaya başlayınca içi de ısındı. Isı 48 dereceye çıkınca dayanamadım uçaktan indim, dışarı çıktım. Dışarısı da en azından bir 40 derece vardı. Ama uçağın kanatları altındaki gölgeye yerleşince insan dayanabiliyordu. İşte hemşiremin bembeyaz tülbent torba içinde taşıdığı su ve bir süre sonra da haşlanmış tavukla peksimet, Gobi çölünde ne kadar bekleyeceğimizin belli olmadığı o günün öğleden sonrasında çok işe yaradı. Birazdan akşam çökmeye başladı. Harika bir gün batımıyla birlikte pilotumuz, "Tamam, fırtına geçmiş, yola çıkıyoruz" deyince tüm yolcularla birlikte biz de bindik uçağa.

Bundan sonrası silinmiş kafamdan. İrkutsk'ta hemşiremden ayrıldığımı hatırlıyorum. Artık Sovyetler Birliği sınırı bitiyordu. O, torbada kalanları bana vermek istediyse de almadım. Beni öptü, sarıldık. Sağlığıma nasıl dikkat edeceğime dair son ihtarlarını yaptı. Bundan sonra hatırladığım şey, Çin Seddi üzerinden uçuşumuzdur. İrkutsk'la Pekin arası ne kadar sürüyordu hatırlamıyorum. Bir ara yolculardan biri, "Çin Seddi" diye bağırınca uçağın camlarından baktık hepimiz. O güne kadar yalnızca kitaplarda okuduğumuz, tarih kitaplarında öğrendiğimiz bu duvarı uçaktan öyle boylu boyunca görünce tuhaf oluyor insan. Ben kitaplardan, kartpostallardan iyi tanıdığım yerleri, gerçekte gördüğüm zaman hep böyle pek acayip olurum. İnanamam bir türlü yaşadığıma, o an orada olduğuma, o zamana kadar sadece resmini gördüğüm şeyin karşısında bulunduğuma. İlerde çarpık Piza kulesini gördüğüm vakit de böyle olacaktım, Roma'daki Colosseum'un önünde de, New York'ta kaldığımız otelin 32'nci katından Brodway'i seyrederken de.

Çin, beni yalnız ünlü Çin Seddi ile olduğum yere mıhlamak-

la kalmadı. Uçağın camından dışarı baktığımda o zamana kadar bilmediğim, tanımadığım bir dünyaya geldiğimi hissettim. Ağaçları, bitkileri, otları bambaşkaydı. Florası başkaydı bu ülkenin ve bu daha havada uçarken görülüyordu. Yere indiğimizde bu duygu azalmadı arttı, sokakları başkaydı Pekin'in, meydanları başkaydı, evleri başkaydı, her şeyi başkaydı. O zamana kadar hiç görmediğim, hissetmediğim bir başkalıktı Çin'deki. Ne olduğunu bugün de anlatamam. Yalnızca başka diyorum, bambaşka bir yerdi Çin.

Pekin'de

Pekin havaalanında uçaktan indiğim zaman beni ufak bir çocuğun çiçekle karşıladığını gösteren fotoğraf da duruyor albümümde. Demek haberleri vardı Çin'dekilerin benim o uçaktan çıkacağımdan. Kongrenin ikinci günüydü, yanılmıyorsam. Beni hemen otele götürdüler. Otel, büyük bir meydanda yeni yapılmış, Çin stiliyle uzaktan yakından ilgisi olmayan, modern ve büyük bir binaydı. Kongre de bu büyük otelin, bu amaçla yapılmış salonunda toplanıyordu. Salona girer girmez Türkiye'ye ayrılan yeri gösterdiler bana, oraya oturdum. Aradan beş dakika geçmeden sağdan soldan, üzerinde yazılar yazılı ufak pusulalar gelmeye başladı. "Hoş geldin Gün! Geçmiş olsun Gün! Seni yeniden görebilmek ne güzel şey Gün!" Daha neler neler. Hattâ koskoca bir sayfayı dolduran bir şiir de aldım. Lüksemburg'lu René yazmıştı. Benim nasıl hasta olup yollarda kaldığımı ve şimdi tekrar onlara katıldığımı anlatan şiir biçiminde yazılmış bir öyküydü bu. Çok gülmüştüm. Uzun saman sakladım da. Sonra ne oldu, bilmiyorum.

Pekin'de bu kez kongre ya da kongrede söylenenlerden çok, Pekin ilgilendiriyordu hepimizi. Ve çalışmaların bittiği saatlerden hemen sonra etrafı gezmeye çıkıyorduk. Akşamları mutlaka bir yere götürüyorlardı, operaya, müsamereye, şehir

gezisine. Kongre kaç gün sürdü hatırlamıyorum. Ama çok yer gezdirdiler bizlere. Harikulâde güzel Pagodalar gördük, hiç görmediğimiz türden ağaçların doldurduğu parklara gittik, hiçbir yere benzetemediğim sokaklarda, hiçbir şeye benzetemediğim Çin evlerini gördük. Hiçbir geceye benzemeyen Çin gecelerini, o zamana kadar gördüğüm hiçbir gökyüzüne benzemeyen Çin gökyüzünü seyrettim. Geceleri Çin göklerinde, hiçbir yerde görmediğim kadar çok yıldız, hiçbir yerde görmediğim gibi bambaşka şekilde parlıyordu.

Çinliler son derece kibar ve nazik insanlardı. Fakat Vietnamlıların cana yakınlığı yoktu onlarda. Bu kibarlıkları bana, Vietnamlılarınki gibi içten değil, yapmacık geldi. Her an insanı rahatsız edecek kadar hizmete ve yardıma hazırdılar. O kadar ki, akşam ya da gündüz herhangi bir nedenle odama çıkacak olsam, koridorda bir yerlerde olan Çinli beni görmesin diye kabil olduğu kadar sessiz yürürdüm, gene de görür koşar, tuhaf bir gülüşle odamın kapısını açardı bana. Katın odalarının anahtarları onda da vardı. Adetâ yarış ederdik kim daha önce varacak oda kapısına diye. Hiçbir defa bana nasip olmadı bu yarışı kazanmam, kendi kapımı kendim açmam. Yerden biter gibi biter, koşarak ve gülerek gelir önümde hafifçe eğilerek kapıyı açardı. İçerde bir sepet dolusu meyve bulurduk her akşam. Oysa birkaç arkadaş, otelin bulunduğu modern meydandan ayrılır ayrılmaz başlayan Çin mahallelerinde dolaşırken, hiç de böyle yapmacık gülücüklerle karşılaşmazdık: Çocukların sokaklarda oynadıkları, Çinlilerin kapı önünde oturdukları, bu tek katlı evlerle dolu sokakların garip bir havası vardı. Bambaşka bir yerde, alışmadığı bir yerde, şimdiye kadar görmediği bir yaşam içinde olduğunu hemen hissediyordu insan. Yağmur beklendiği günlerde, gene hiçbir yerde rastlamadığım türden, kırmızı renkte, acayip şekilli şemsiyelerini yanlarına alır öyle çıkarlardı sokağa Çinliler. Yağmur aniden bastırır ve o anda ellerindeki bu hangi maddeden yapıldığını kestiremediğim

kırmızı şemsiyelerini açınca sokaklar birden kıpkırmızı kesilirdi. Herhalde suların gittiği kanallar yetersiz olduğundan, yerler o anda su dolardı. Sonra yağmur, geldiği gibi kesilirdi birden. Yağmurla birlikte sokakların kırmızılığı da biterdi.

Birkaç yeri gezdirdiler bize. Çin pazarına götürdüler. Fildişinden yapılmış akıl almaz incelikte Çin işleri gördük. Tahtadan oyma, her biri birer sanat eseri olan ufak heykelciklere hayranlıkla baktık. Fildişinden olduğunu söyledikleri ufacık bir balıkçı heykelciği, bir iki tane tahta oyma figür ve bilmem hangi yüzyıldaki, hangi Çin sülalesinden kaldığını yemin billah söyledikleri bir siyah vazo almıştım. Vazonun o kadar eski bir yüzyıldan ve bilmem hangi sülaleden kalma bir eser olmadığından kesinlikle emindim. Satan beni aldattığını sanıp sevinmişti herhalde. Ben vazonun şekline, rengine ve üstündeki desene vurulmuştum. Balıkçı figürü de kuşkusuz fildişi değil kemikti ama güzeldi, inceydi. Çin işiydi.

Çin yemekleri

Kongreye katılanların tümünü, bir gün akşam yemeğine, Çu En Lay davet etti. Tien An Men Meydanı'ndaki muazzam saraya gittik. O zaman daha kana bulanmamıştı Tien An Men Meydanı. Bianka'yla ve Yılmaz'la birlikte İtalya'da, Siena'da gezerken, Tien An Men Meydanı'ndaki vahşeti protesto için imza toplayan gençlerin uzattıkları protesto yazısına imzamı basacağım günler uzaktaydı henüz.

Çu En Lay'ın davetinde biz gençler, o akşam, upuzun sofralara oturduk. Üzeri ufak ufak tabaklarla donatılmış, hayatımda ne gördüğüm ne de duyduğum yüzlerce tür yemekle doluydu masa. O zaman Çin mutfağının bu kadar çok çeşit yemek üretmesinin efsanesini anlatmışlardı. Vaktiyle Mandarinlerden biri, aşçısına her gün yeni bir yemek çıkarmasını, aksi taktirde boynunu vurduracağını söylemiş. Öldürülmekten kor-

kan aşçı her gün bir şey icat ederek kabil olduğu kadar uzatmış yaşamını. İnsan, kırlangıç yuvasından bile yemek yapan Çin mutfağını düşününce o kadar da yadırgamıyor bu efsaneyi. Ben de herkes gibi muazzam sofraya oturdum. Ve ekmek yerine yenen pirinçten aldım tabağıma, biraz da haşlanmış tavuk. Öbür yemeklere, kenarından köşesinden biraz tatsam mı diye bakıp dururken, yanımda bitiverdi Carlos. Tabağıma baktı, pirinçle haşlanmış tavuğu gördü. "Aferin" dedi ve ekledi: "Sakın aklından geçirme öbürlerinden tatmayı!" Tatmadım hiçbirinden. Çu En Lay'ın masasında, özel olarak hazırlanan sofradaki yemeklere elimi sürmemekle de, kendi irade rekorumu kırmış oldum.

Aradan yıllar geçti. Hayatımda ilk defa Paris'te, sonra Viyana'da yedim Çin yemeği. Hiç beğenmedim. Ve böylece o muazzam sofrada fazla bir şey kaybetmediğimi anladım. Pekin mutfağıyla ilgili bir diğer anım da, bizi, meşhur Pekin ördeğinin yapıldığı bir lokantaya götürmeleridir. Pekin ördeğinin başlıca özelliği gagasından ayaklarına kadar her yerinin yenmesi. Bir tek tüyleri yenmiyor. Hazırlanmış yemekleri, ördeğin gagasından başlayıp ufak tabaklarda masanıza getiriyorlar. Ördeğin piştiği ya da kızardığı muazzam kazan hiç yıkanmıyor, hep aynı kazanda pişiyor ördek. Böylece bu kazanın özel tadı, pişen ya da kızaran ördeğe karışıyormuş. Ben gene ördeğin etinden biraz yedim her zamanki haşlanmış pirinçle beraber.

Tabiî bir gece Çin tiyatrosuna da götürdüler bizleri. Bu ayrı bir sanat türü. Buna alışmak gerek. Çok renkli, alacalı bulacalı kıyafetlere bürünmüş, suratlarına acayip maskeler takmış bir takım insanların, ellerinde garip sopalarla, silâhlarla, acayip sesler çıkararak, oraya buraya zıpladıkları, alışmayan kulaklara çığlık gibi gelen seslerle şarkı söyledikleri çok yadırgadığım bu gösterinin, bir an önce sona ermesini bekledim.

Kongre bittikten sonra, Çinli ev sahiplerimiz, birçoğumuzu Çin'de bir aylık bir gezi yapmaya davet ettiler. Kalanlar kuşku-

suz çok memnun olmuş, çok şey görmüşlerdir. Ben kalmadım. Çünkü Moskova'da yapılacak olan Uluslararası Öğrenci Birliği'nin Kongresi'ne katılmalıydım. Aslında o kongreye hiç gitmesem de olurdu. Çin'de kalıp Çin'i gezmek, bir daha asla ele geçmeyecek bir fırsattı. Neden bunu yapmadığımı, neden Moskova'ya gitmeye karar verdiğimi bugün de bilmiyorum. Birçok şeyi neden yaptığımı bilmeden yapıp, sonra hiç pişman olmadığım işlerden biri oldu bu da. Evet, hiç pişman olmadım. Zira Moskova'daki kongreden sonra Nâzım ağabeyin yazlık evinde, onun davetlisi olarak unutulmayacak bir hafta geçirdik.

Sararmış duvarların dili olsaydı

Pekin'e giderken Moskova'da gecelediğimizi saymazsak, ilk defa gidiyordum Moskova'ya. Pekin-Moskova yolunu bu kez uçakla yaptık. Güneşin hiç batmadığı bu yol, uçakla gitmemize karşın gene de çok uzun sürdü.

Lomonosof Üniversitesi'nin öğrenci yurdunda kalmıştık. Ben bu öğrenci yurdu kadar rahat ve güzel bir yurt olabileceğini o güne kadar düşünmemiştim bile. İki kişilik odalarda her türlü konfor düşünülmüştü. Kongre çalışmaları önemli değildi fakat kongre dışında geçenler belleğimde iz bıraktı.

Moskova, ölçüleri insanı rahatsız edecek kadar büyük tutulmuş bir kent. Birkaç istisnanın dışında, güzel de değil. Caddeler o kadar geniş ki, insan, bir yanından öte yanına acaba nasıl geçsem, diye düşünüyor. Moskova'ya ilk gidişimden on yıllar sonra Waşington'a gittiğim zaman, Moskova ile Waşington arasındaki o şaşılası benzerlik afallatmıştı beni. Büyüklük manisi, başka bir deyişle megalomani, demek bu ülkelerin başkentlerine de yansıyor böyle. Kendilerinin "en büyük" olduklarına inananların sanat(!) eserleri de insanı ürkütecek kadar benziyor birbirine. Ben, Waşington'da gezdiğimiz Uzay Yolculukları Müzesi'nde, kolunu havaya kaldırmış heykelcikteki

dünya ve uzay fatihi havasının aynısını, on yıllarca önce Moskova'daki heykellerde görmemiş miydim?

Eski Moskova'nın bir çok güzel yeri olduğunu ilerde gördüm ama, kongre sırasında Moskova gezilerini düzenleyen Sovyet sorumluları, bizlere devâsâ Moskova'yı göstermek istiyorlardı anlaşılan. Her şeyden önce Kızıl Meydana ve Lenin'in mozolesine gittik. Kızıl Meydandaki eskiden kalma kilise bir şaheserdi, Kremlin, Vatika'nın dış görünüşü gibi ürkütücü bir yer. Lenin'in ve o zaman Stalin'in de yatırıldığı mozolenin önü, Allahın günü içeri girmek için kuyrukta duran insanlarla dolu. Moskova'ya ilerde de her gittiğim zaman bu kuyrukta en ufak bir değişiklik olmadığını gördüm. Bizi, bir delegasyon olduğumuz için, o zaman fazla sıra bekletmeden içeri aldılar. Yarı karanlıkta Lenin de, Stalin de her an ayağa kalkıverecekmiş gibi görünüyorlardı. Gene de insan Lenin'i ve Stalin'i gördüğü için mutlu mu olsun, yoksa doğa dışı bu havadan ürksün mü, kestiremiyordu.

Moskova'da gördüğümüz yerlerin hepsi ilginçti, fakat biz aslında Marat ve Nâzım ağabeylerle buluşmak istiyorduk. Nâzım ağabey o sırada bir seyahatte olduğu için Moskova'da değildi, her an geri dönmesi bekleniyordu.

Nasıl buluştuğumuzu hatırlamıyorum, fakat şimdi kendimizi Marat'ın Moskova'da Gorki Caddesi'nde ya da buna yakın bir yerdeki apartman katında görüyorum. Biraz büyükçe bir odayla ondan daha küçük bir odadan ibaret bir daireydi burası. Marat'ın mutfağı var mıydı, aklımda kalmamış, ama o binadaki dairelerin çoğunun, aynı katta bulunan ortak bir mutfakları vardı. Marat'ın anlattığına göre, bu binada savaş sırasında birçok ülkenin komünist partilerinin ileri gelenleri, Komintern temsilcileri kalmışlar. Marat, bir ara sigara dumanından biraz sararmış duvarlara bakıp da, "Bu duvarların dili olsa da anlatsa" dediği zaman ne demek istediğini tamamiyle anlayamamıştım. Fakat daha sonraları, Sovyetler Birliği'ndeki

baskılar, düzmece mahkemeler, Sibirya sürgünleri, çalışma kampları meydana çıktığı zaman hep gözlerimin önünde canlanmıştır bu dört duvar arasında, elinde birini söndürüp birini yaktığı sigarasıyla oturan ve sıranın ne zaman kendisine geleceğini korkuyla bekleyen Marat. Ve bu sırayı geçiştirmek ya da en azından geciktirmek için, kendisinden bir yoldaş hakkında soru soruldukça, tanıdığı halde "tanımıyorum, bilmiyorum" diyen, hattâ bazen sorulmasını bile beklemeden, "düşmandır, haindir, ajandır, likidatördür, provokatördür" diyerek, böyle olmadığını gayet iyi bildiği halde onu sürgüne, belki de ölüme gönderip kendisi, gene sigara dumanları içindeki dört duvar arasına gömülen Marat. Can pazarında yozlaşan Marat.

Bir insanın kötü doğduğuna, bir insanın kanında kötülük etmek olduğuna inanmıyorum. Ama bir insanın, yıllarını korku içinde geçirerek yozlaşabileceğini düşünüyorum. Marat için böyle oldu herhalde. O, ancak başkalarının sırtına basarak ayakta kalabileceğine inandı öldüğü güne kadar. Kendisi için son demek olacağını sandığı zaman, öyle olmasa bile, amansızsa tasfiye etti karşısına çıkanı.

Sigaradan sararmış o duvarların dili olsaydı, o gün herhalde bunları anlatacaktı bizlere.

Nerede kaldı benim Sibiryalı Ruslarım

Kongre çalışmaları sürerken, bir öğleden sonra programında, Moskova'da o sıralarda açılmış olan tarım sergisini gezmek vardı. Oysa biz bir gün önce Nâzım ağabeyin geldiğini Marat'tan öğrenmiş, hattâ Nâzım ağabeyle telefonla konuşmuştuk. O gün bizi, Moskova'daki evine bekliyordu. Bu nedenle tarım sergisi yerine Nâzım ağabeye gidecektik. Bunu bizlerden sorumlu olan görevliye söylediğimiz ve Nâzım ağabeye gidebilmek için bir vasıta ayarlamaya çalıştığımız sırada hiç beklemediğimiz bir durumla karşılaştık. Sahne bugün de taptaze duruyor belleğimde.

Kongrenin yapıldığı binanın önündeki yüksek mermer merdivenlerin ortasında duruyoruz. Bizden bir iki basamak yukarda duran Komsomol ileri gelenlerinden ve kongredeki Sovyet heyetinin sorumlularından olan bir Rus, adı galiba Vladimir'di, gayet sert bir ifadeyle bize bakıyor.

- Duyduğuma göre Türk yoldaşlar tarım sergisine gitmek istemiyorlarmış, diyor. Yoksa tarım alanındaki Sovyet başarıları sizleri ilgilendirmiyor mu?

Yüzünde küçümseyen, hattâ biraz tehditkâr bir ifade var. Bizden bir iki basamak daha yukarda durup yanımıza inmemesi, yukardan konuşunca daha etkili olacağını sandığı hissini uyandırıyor bende.

- Elbette ilgilendiriyor, neden ilgilendirmesin, diyoruz. Ama Nâzım Hikmet, bugün bizi bekliyor. Ona gideceğiz.

Aynı sert ifadesine bu kez bir de inanmama ekleniyor.

Nâzım Hikmet burada değil. Nasıl buluşacakmışsınız burada olmayan biriyle?

O anda tepemin attığını hissediyorum. Ben daha dün gelmişim Sibirya'daki canım Rusların yanından. Bu adam Moskova'da sorumlu diye ne sanıyor kendisini?

Tabiî kesinlikle farkında değilim, 1954 yılında bir Sovyet gençlik sorumlusunun kendisini ne sanabileceğinin ve ne türden bir iktidara sahip olduğunun. Beni söyleten gene saflığım, iyiye ve doğruya kalbimle inanmışlığım ve damarıma basılınca tutan dikkafalılığım.

Bilmeden nasıl konuşuyorsunuz siz böyle, diyorum. Ne bileceksiniz Nâzım Hikmet burada mı değil mi? Biz daha dün konuştuk kendisiyle. Canınız istiyorsa telefon edin, öğrenin! Tarım sergisi elbet önemlidir, ama Nâzım Hikmet bizim için sizin tarım serginizden daha önemli.

Vladimir'in, Nâzım'ın gerçekten dönmüş ve burada olması ihtimali karşısında biraz bozulduğu belli. Kendisine kafa tutulmasına da pek alışmamış. Bu işi burada kapamayı tercih ediyor.

- Elbette istediğiniz yere gitmekte serbestsiniz, diyor. Ve tatlıya bağlanıyor iş.

Ben Vladimir'i yıllar boyunca hep öfkeyle anmış, o tepeden bakışını, o astığı astık, kestiği kestik davranışını bir türlü hazmedememiştim. Kaderde bir kere daha karşılaşmak varmış.

1956 yılı Ekim ayının 31'i. Budapeşte'den Tuna yoluyla Bratislava'ya gidecek son gemi rıhtımda. Rıhtım, ana baba günü. Budapeşte'den gidenlerle, kaçanlarla dolu. Birçok yabancı ile birlikte burada çeşitli işlerde çalışan Sovyetler'den bazıları da aynı rıhtımda. Başımı sağa çevirip ileri doğru bakıyorum. Vladimir orada. Bir Rus grubuyla beraber. Kendilerine millî muhafız deyip kollarına Macar trikolor pazıbendi takmış Macar gençlerin birçoğunun Ruslardan nasıl nefret ettiklerini biliyorum. Vladimir de biliyor. Rıhtımdaki muhafızlar da, o yumruk sallayan, küfreden Macarlardan. Vladimir'in üzerine doğru yumruklarını sıkarak yürüyor ikisi. "Eyvah" diyorum, "Vladimir'in canına okuyacaklar" şimdi. Vladimir, kılı kıpırdamadan dimdik duruyor ve yüzünde o dehşetli küçümseyen, karşısındakini hiçe sayan ifadeyle ve hiç oralı olmadan Rusça:

- Ne oluyorsun, ne istiyorsun, çekil buradan! diye bağırıyor. Ve eliyle defol işareti yapıyor. Kendinden o kadar emin, o kadar korkusuz ki Vladimir, karşısındaki ne yapacağını bilemeden çekiliyor oradan.

O gün Vladimir'in cesaretine hem şaştım, hem bunu takdir ettim doğrusu.

Beyaz ekmek ve ponponlu perdeler

Çok güzel bir gün geçirdik o gün Nâzım ağabeyin evinde. Üç odalı ufak bir daire idi. Her türlü konforu vardı. Nâzım ağabey oldukça iyi para kazanıyordu o sıralarda. Şiirleri basılmış, birçok dile çevrilmişti. En büyük derdi, Münevver'in bir türlü Türkiye'den çıkamamasıydı, oğluna duyduğu dayanılmaz hasretti.

Gerçekten de Memet fotoğraflarda büyüyordu, şiirinde yazdığı gibi. Nâzım ağabeyin çalıştığı odadaki yazıhanenin üstünde duran camın altı, Memed'in küçüklükten başlayıp giderek büyüyen fotoğraflarıyla doluydu. Her gittiği yerde kendisine, incik boncuktan en değerli şeylere kadar çeşitli hediyeler verilen Nâzım ağabey, bunları odasının duvarlarına, odadaki masalara, koltuklara, yazıhaneye doldurmuştu. (Kendisini Moskova'da gördüğümüz o yaz, yeni hediye edilmiş iki tilki boanın mavisini bana, siyahını Yıldız'a verdi. Yıldız kendisininkini ne yaptı bilmiyorum. Ben Bianka'ya vermiştim. O da babasının Meksika'da yaşayan son karısına vermiş.)

Neden Münevver'e kimse yardım etmiyor, yahut edemiyordu Türkiye'den çıkması için. Gerçi biz o zaman Nâzım ağabeyin de nasıl kaçtığını, kaçırıldığını bilmiyorduk. Sormuyorduk da. Bunu parti tarafından örgütlenmiş muazzam bir iş sanıyor ve asla konu etmiyorduk. Elbette bu da sorulmazdı, Münevver'in neden bir türlü çıkarılmadığı da. Yıllar sonra öğrendik gerçekleri.

Eğer Nâzım ağabey o zaman bizim partiyi idealleştirip gözümüzde büyütmemize darbe vurma pahasına da olsa, söyleseydi aslında Türkiye'den nasıl çıktığını, nasıl kaçtığını, en azından benim için daha iyi olurdu. Ama Nâzım ağabey, parti dendi mi, hayatımda gördüğüm en disiplinli olan insanlardan biriydi.

Nâzım ağabeyin bizleri "daça" denilen sayfiye evine bir hafta geçirmeye davet etmesi, o güzel günü daha da güzelleştirdi. Kongre biter bitmez, Macar delegasyonuyla birlikte Budapeşte'ye dönmek yerine, Nâzım ağabeyin daçasına yerleştik.

İki katlı çok büyük olmayan güzel bir villaydı sayfiye evi. Kendi parasıyla almıştı Nâzım ağabey. Yatak odaları yeşillikler içinde bir bahçeye bakıyordu. Bahçede çektiğimiz, Nâzım'la Galya'yı odanın penceresinden bakarlarken gösteren fotoğraflar da albümümde duruyor. Alttaki büyük yemek salonuna sık

sık misafirler gelir, Nâzım ağabeyin kendi eliyle hazırladığı yemekleri yerlerdi. Herhalde hapishanede öğrenmişti yemek yapmayı Nâzım ağabey, güzel yemekler pişirirdi. Orada kaldığımız bir hafta boyunca her akşam sofrasının misafirlerle dolu olması dikkatimi çekmişti. Bilmem neden, bana biraz Türkiye'deki eski konaklarda, paşa babanın masasına toplanan hazır yiyicileri anımsatmıştı o sofralar. Doktor Galina (Galya) da orada onunla beraber kalıyor ve Nâzım'ın sağlığına en ince ayrıntılarına kadar dikkat ediyordu.

Eğer Vera Tulyakova'ya vurulup da Galya'nın korumasını bir kenara atmasaydı Nâzım ağabey, daha çok yaşardı. Aslında ben Vera'ya âşık olmasına da hayıflanmıyorum ya! Vera'ya âşık olmasaydı "Samansarısı"nı yazmazdı herhalde. Nâzım ağabey, şair olduğu, büyük bir sanatçı olduğu için hep tutulacaktı birilerine. Bu onun yaşamının bir parçasıydı ve bunu, onun yaşamına giren tüm kadınlar biliyordu kuşkusuz. Ama hiçbiri Vera Tulyakova'nın yaptığı gibi, Nâzım ağabeyin büyük tutkusunu ve zaafını sömürmedi. Evet, ben Vera'yı sevmeyenlerdenim.

Nâzım ağabeyin evinde geçirdiğimiz daha ilk gün, sabah kahvaltı ederken, Sovyetler Birliği'nde daha beyaz ekmeği bir kez olsun yememiş, yemek ne kelime görmemiş köyler olduğunu aklımızdan çıkarmamamız gerektiğini söyledi. "Bilmiyorlar, görmemişler daha beyaz ekmeği, düşünebiliyor musunuz, devrimden bunca yıl sonra" diyordu. Sesi acıyla ve öfkeyle doluydu. Aklıma Transsibirya eksperinde kırmızı ve siyah havyarlarla dolu sofralar geldi. Bir şey söylemedim.

Sonra başka bir gün, Moskova'da benim de dikkatimi çekmiş olan, ponponlu perdelerden söz etti. En çok da özel arabaların arka camlarına konmuş ve iki tarafa çekilerek açılan bu perdelerin uçlarında bazen püskül, çoğunlukla ponpon sarktığını görmüştüm ben de. Hayretle dinledim Nâzım ağabeyi. "Çarlık döneminde" diyordu, "halk için zenginlik ve refahı, köyde ya da kentte zenginlerin evlerinde gördükleri kadife

perdeler temsil ediyormuş. Uçlarında püsküllerin ya da ponponların sallandığı kadife perdeler. Yıllarca bu ponponlu perdelerin rüyasını yaşadı halk. Devrimden sonra, yapabilen herkesin ilk işi evine ponponlu perde takmak oldu. Bu böyle sürüp gidiyor. Kültürleri kökten değişen kuşaklar yetişinceye kadar da devam edecek. Bugün özel arabaların camlarında da gördüğünüz bu ponponlu perdeler, kimileri için, onca zaman özlenmiş olan refahın simgesidir. Onların da eski zamanlardaki zenginler gibi ponponlu perdeleri var artık"

Ağzım bir karış açık, Nâzım ağabeyi dinliyordum. Benim herkesten fazla şaşırmamın nedeni vardı. Aklıma Sibirya'daki ufak köyde hastane odasında beni ziyarete gelen Komsomol kızların geniş kenarlı hasır şapkaları gelmişti. Ve ünlü Rus yazarlarının, örneğin Çehof'un romanlarından yapılan filmlerde, Çarlık döneminde zenginlik ve refah içinde yaşayan hanımları, geniş kenarlı hasır şapkalarıyla gösteren sahneler.

Nâzım Hikmet'le Budapeşte'de son buluşma

Sayılı günler her zaman olduğu gibi çabuk geçti. Budapeşte'ye döndüğümüzde özellikle beni hoş olmayan büyük bir sürpriz bekliyordu. Franco ani olarak İtalya'yı terk etmek zorunda kalmıştı. Bianka, İtalya'ya gitmeye hazırlanırken, mültecilik hayatı daha on yıldan fazla sürecekti. Franco'ya İtalyan Komünist Partisi tarafından bu sefer verilen görev, kapanmış olan Komintern'in yerine o sıralarda Kominform'un Bükreş'te çıkan gazetesi, "*Sürekli bir barış ve bir halk demokrasisi için*" isimli gazetenin redaksiyonunda çalışmaktı. Bianka ve Franco 1954 yılının sonunda Bükreş'e hareket ettiler. Bianka'nın, Bükreş macerası fazla sürmeyecek, bir süre sonra Kominform'la birlikte bu gazete de kapanacak ve Franco bu sefer siyasî muhacerette yaşayan bütün İtalyanların sorumlusu olarak Parag'a gi-

decek, hakkındaki suçlamanın asılsızlığı belli oluncaya kadar ve tekrar milletvekili seçilerek bu sefer Bianka'yla birlikte İtalya'ya döneceği 1960'lı yılların sonuna kadar Prag'da kalacaktı.

1955 yılında Nâzım Hikmet Budapeşte'ye Yazarlar Birliği'nin daveti üzerine bir kere daha geldi. O zaman bunun son olduğunu elbette bilmiyorduk. Fakat nedense o yıl, 1954 yılında olduğundan çok daha akıllıca davranarak, hemen her gün Yılmaz ve Necil'le birlikte Nâzım ağabeyin kaldığı otele gidiyor, o yorulup pes diyene kadar şiirlerini teybe okutuyorduk. O zamandan beri birçok yerde çoğaltılıp bant, plak, kaset ya da CD olarak yayılan, Nâzım Hikmet'in kendi sesiyle okuduğu şiirlerin hemen hepsini ona, Yılmaz'ın tuttuğu bir mikrofonla, işlettiği ve ayarladığı çok ilkel bir teybe söyleten bizdik. Bununla iftihar ediyoruz. Yazık ki, teknik, 1955 yılında bugün olduğu kadar ilerlememişti. Yılmaz'ın doğuştan teknik yeteneği olmasaydı, bugün hiç kimsenin elinde Nâzım Hikmet'in kendi sesiyle bu kadar çok şiiri olmazdı!

O yıl yaptığımız iyi işlerden bir diğeri de Nâzım ağabeyle edebiyat konuşmaları oldu. Budapeşte Radyosu'nun Türkçe yayınları için hazırladığımız bu programlarda, az kitabımız olduğu için ele alabildiğimiz yazarlar ve şairler de yazık ki çok az. Bu konuşmalar, dinleyicilerimiz arasında büyük ilgi uyandırmış, sonra Bulgaristan'da kitap halinde basılmıştı. Yazarlar, şairler hakkında Nâzım ağabeyin kısa değerlendirmelerini enine boyuna düşünmeden, hemen canlı yayına giden bir programda imiş gibi yaptığını hatırlatmakta yarar var. Geçenlerde Internette Nâzım Hikmet sitesinde, örneğin Nâzım Hikmet Picasso hakkında ne dedi ya da Charlie Chaplin hakkında, Abidin Dino hakkında ne dedi, gibisinden üç dört satırlık alıntılara rastladım. Bunlara ek olarak şimdi bizlere örneğin Orhan Kemal hakkında ya da genellikle şairler hakkında ne dediğine bakalım.

Nâzım'ın şairler üstüne söyledikleri

Türk edebiyatı hakkındaki düşünceleri sorusunu şöyle yanıtlamıştı o zaman Nâzım Hikmet: "Türk edebiyatı hakkında ana hatlarıyla şunu söyleyebilirim ki, bizim edebiyat hiçbir zaman bu kadar güzel, bu kadar derin, bu kadar -ana hatlarıyla söylüyorum tabiî- yurtsever, bu kadar halk sever olmadı ve böyle usta olmadı. Çok usta, mükemmel bir edebiyatımız var. Zannediyorum dünya ölçüsünde şairlerimiz var. Bunları yakından da takip etmeye çalışıyorum tabiî."

Nâzım Hikmet'le yapılan bu edebiyat konuşmalarında Orhan Veli'den olsun, Oktay Rıfat'tan, Melih Cevdet'ten ya da Cahit Sıtkı'dan olsun, konuşmalarda geçen bütün şiirlerini kendisi okudu. Bu şiirlerin Nâzım Hikmet'in sesiyle, arşivde olması elbette ayrı bir kazançtır.

Nâzım Hikmet, Türk şairlerinin seçtikleri konular, kullandıkları dil ve teknikleri hakkında ne düşündüğünü sorduğumuz vakit şöyle yanıtlamıştı:

"Bilhassa şunu söylemek istiyorum ki, bizde cidden yurtsever ve hakiki, gerçek şair denilen şair tipi artık bugün rastlanan aydın tipi. Halbuki bu, eskiden pek de o kadar çok değildi. Şiir daha ziyade halk ile, yurt ile, günün meseleleriyle ilgili olmayan bir nevi fikir oyunu sanılırdı. Şimdi bizim yeni şairlerin dilleri şüphesiz çok güzel, teknikleri çok güzel, seçtikleri konular çok güzel, çok mükemmel. Yalnız yeni şair, genç şair derken kelimeyi biraz ters kullanıyorum galiba. Çünkü içlerinde meselâ Oktay Rıfat gibi, Melih Cevdet gibi, rahmetli Orhan Veli gibi hiç de artık genç sayılmayan, hiç de yeni diye hemen yeni çıkmış manasına gelmeyen şairler var. Artık bu şairler ve bu şairlerin arkadaşları bizim çoktan beri eskimiş şairlerimiz. Ama eskimek, çoktan beri yazdıkları manasında. Şimdi yalnız benim söylemek istediğim şeyler var. Birbirlerine hakikaten bazen çok benziyorlar. Bundan kurtulmak için de bir çare var.

O da her şairin kendi seçeceği konuya en uyan şekli bulması ve bunu araştırması lâzım. Sonra şekil oyunları ve şekil o halde olmalı ki ben bunu hissetmemeliyim, duymamalıyım, Yani bir deri gibi olmalı. İnsan vücudunda deri neyse, yahut bir kadın bacağında ince çorap, hiç gözükmeyen çorap neyse, fakat eti ve içindeki bacağı güzelleştiren şey ise, şekil de bu kadar ince ve bu kadar hissedilmeyen şey olmalı. Şimdilik söylemek istediğim şey yalnız bu."

Yazarlar üstüne söyledikleri

Yazarlar üstüne yapılan başka bir konuşmada Nâzım Hikmet, Sait Faik'in *Papaz Efendi* adlı hikâyesine ilişkin olarak diyor ki:

"Ben Sait Faik'i çok severim. Allah rahmet eylesin, çok da genç öldü. Benim kanaatıma göre en güzel hikâyecilerimizden biri. Bazen bedbin, bazen ümitsizliğe kapılır. Fakat çok namuslu insan, memleketini çok seven insan. Ve belki de bedbinliği, ümitsizliği bir çıkar yol bulamamasından ileri geliyor. Halbuki çıkar yol var tabiî. Velhasıl büyük bir hikayeci."

Nâzım Hikmet'in edebiyat konuşmalarında hakkında belki de en çok konuştuğu yazar, *İki kız* isimli öyküsünün okunmasından sonra Orhan Kemal oldu:

"Ben Orhan Kemal'i severim. Biliyorsunuz Maksim Gorki'nin, aşağı yukarı bu mevzuu işleyen bir hikâyesi vardır. Hani Orhan Kemal, Maksim Gorki'nin hikâyesinin tesiri altında kalmış da yazmış demek istemiyorum. Katiyen. Bence hattâ belki Orhan Kemal, okumadı bile onu. Fakat iki hikâye de diyebilirim aynı güzellikte. Yani demek istediğim Orhan Kemal bu mevzuu aşağı yukarı Maksim Gorki kadar güzel işlemiş. Fakat Orhan Kemal'de itiraz ettiğim bir taraf var. Dili diyeceğim. Lüzumundan fazla mahalli şive ile yazıyor. Demek istiyorum ki, nihayet Anadolu insanı var, Anadolu dillerinde, yerli dille-

rinde konuşmalı tabiî. Fakat bu öyle olmalı ki bunu Anadolu'nun her tarafındaki insanlar anlasın ve İstanbullu da anlasın. Yani bütün Türkler anlasın. Bir itirazım bu. Bence buna dikkat etmesi lazım gibime geliyor. İkincisi de, meselâ *Bereketli Topraklar*, nefis bir roman, biliyorsunuz. Fakat karanlık dehşetli. İnsana müthiş bir ümitsizlik veriyor. Halbuki ben Türk milletinin hiç de ümitsiz bir durumda olduğuna kani değilim. Türk milletinin geleceğinin çok güzel olduğuna kaniyim. Ve bu güzel geleceği de, bugün yaşayan insanların yapacağına kaniyim. Türk köylüsü içinde, Türk işçisi içinde, Türk esnafı, sanatkârı içinde, Türk aydını içinde mükemmel insanların varlığına kaniyim. Onun için şu bereketli topraklarda, bütün o havalide yaşayan köylüler içinde gayet eminim ki, memleketini dehşetli seven ve büyük insan olan köylüler de vardır, insanlar da vardır. Onlar yok kitapta. Onun için biraz karanlık. Aşağı yukarı Mahmut Makal'ın kitapları gibi. Her ikisinin de içine biraz daha aydınlık komasını isterdim doğrusu.

Mahmut Makal hakkında gayet kısa bir şey söylemek istiyorum. Yazdıklarını gayet beğeniyorum, doğruyu yazıyor. Fakat bana öyle geliyor ki, bir eksik tarafı var bütün bu doğrunun. Yani köyü bir parça ümitsiz görüyor gibi geliyor bana. Halbuki bizatihi kendisinin bu köyün içinde çıkmış olması, bunları yaşamış olması köyün aydınlık tarafı. Ve bana öyle geliyor ki, belki Mahmut Makal'ın köyünde bir ikinci Mahmut Makal yok ama, yakınlardaki köylerde, biraz daha uzaklardaki köylerde bir sürü Mahmut Makal var. Hepsi belki Mahmut Makal gibi yazı yazmıyor, okuyamamış, fakat bizim Türk köylüsünün içindeki bu aydınlık unsurları da herhalde vermek lâzım."

Mavi gözlü başkumandan

1955 yılında Nâzım Hikmet'le yaptığımız bu edebiyat konuşmalarında kısaca onun kendi eserlerinden de söz edilmişti O

sıralarda Türkiye'de Nâzım Hikmet'in hiçbir eseri basılmıyor, dünyada herkesin ayağa kalkarak alkışladığı bu insan kendi vatanında unutturulmaya çalışılıyordu. Onun en büyük eserlerinden *Memleketimden İnsan Manzaraları* olsun, ne de bunun çok önemli bir kısmı olan *Kurtuluş Savaşı Destanı* olsun tanınmıyor, bilinmiyordu. Henüz basılmamıştı. Onun için konuşmalarımızda bunlardan söz etmemiz çok doğaldı. Şöyle geçmişti aramızdaki konuşma:

- Hapishanede kaldığınız sıralarda uzun bir destan yazmışsınız. Doğru mu?

- Evet, destan. 20. asır tarihi yahut destanı. Ben aşağı yukarı 60-70 bin mısra kadar yazdım. Mübalağa olmasın 60 bin diyelim. Çünkü saymadım. Bunun içinde bizim Türkiye'nin de tarihi vardır. Bilhassa Meşrutiyet inkılâbından ta 1941 hattâ 45 senesine kadarki tarihi. Ve içinde tabiî Türk halkının tarihinin en şerefli parçası, en aydınlık günleri, en mükemmel günlerinden biri Milli Kurtuluş Hareketi günleri. Hattâ bu *Millî Kurtuluş Hareketi Destanı*'nı da ayrı bir parça olarak memlekette bastırmak bile istemiştim. Size bu *Millî Kurtuluş Hareketi Destanı*'ndan bazı şiirler okuyayım.

Saatler diye bir parça var. Oradan okuyacağım, yani Büyük Taarruz gecesinin arifesinde, daha doğrusu gecesindeki saatler nasıl geçiyor.

Okudu. O zamandan beri bu dizeler artık Türkiye'de de basıldı. Onun için buraya almıyorum. Ama bu konuşmayı yaptığımız gün "Saat beşe beş var" diye başlayan kısmıyla ilgili olarak çoktandır merak ettiğim bir soruyu sormuştum ona:

Nâzım ağabey, demiştim. Bu dizede "mavi güzlü başkumandan" yazılı olduğunu duymuştum bir yerden. Atatürk'ü övüyorsun diye eleştirilmişsin de çıkarmak zorunda kalmışsın demişlerdi. Doğru mu?

- Doğru, kızım.

- Peki, öyleyse bugün aslını okur musun?

Okudu. Ve hâlâ elimde sakladığım yazıda kendi el yazısıyla yaptı düzeltmeyi:

beygirinin yanında duran sarkık bıyıklı süvari
kısa çizmeleriyle atladı atına.
Mavi gözlü başkumandan
baktı saatına:
beş otuz.
Ve başladı topçu ateşiyle
ve fecirle birlikte
Büyük taarruz.

Tarihin şerefli sayfaları

Nâzım Hikmet'le yaptığımız, bu konuya çok bağlı başka bir söyleşiyi de özetle aktarmak istiyorum:

"Her milletin tarihinde, şerefli sayfalar vardır. Bu şerefli sayfalar, yalnız o milletin tarihinin şerefi değildir, diyebilirim ki bütün insanlığın şerefidir. 1848 tarihi, yalnız Macar milletinin tarihinde yalnız Macar milletinin şerefli bir sayfası değil, aynı zamanda bütün insanlık tarihinin şerefli bir sayfasıdır.

Bizim tarihimizde de meselâ bir şerefli sayfa var buna çok benzeyen. Bu bizim Millî Kurtuluş senelerimizin tarihidir. Yani Birinci Dünya Harbi'nden sonra Türk halkının millî bağımsızlığı için giriştiği savaşın tarihidir. Ve bizim bu tarihimizle de bütün insanlık öğünebilir. O kadar şereflidir. Biz bu savaşla bütün dünyadaki ezilmiş milletlere, millî kurtuluş savaşı yapan milletlere örnek olduk.

Size garip bir şey anlatayım. Hapisliğimin son senelerinde hastanede yatıyordum. Benimle beraber orada iki jandarma bekliyordu beni gece gündüz hapiste. Bir gün jandarmalardan bir tanesi, genç bir delikanlı bana sordu. Dedi ki:

'İstanbul vaktiyle işgal altındaymış, İtalyanlar, Fransızlar fa-

lan gelmişler, sonra halk ayaklanmış ve bütün bunları kovmuş. Bu doğru mudur?'

Yani düşünebiliyor musunuz, bir Türk jandarması, ki biliyorsunuz jandarma mektebi var, okuyor, 1950 senelerinde artık bizim Millî Kurtuluş Savaşımızı bilmeyen bir unsur haline geliyor."

Nâzım Hikmet'in vasiyeti

Hayır, sözünü ettiğim, "Vasiyet" adlı şiiri değildir. Her ne kadar bir şey söylemese de, Moskova'da da olup bitenleri kuşkusuz bizden daha iyi izleyebilen ve kavrayan Nâzım ağabeyin Macaristan'a son gelişinde bir gün bize söylediklerini, şimdi bu kitabı okuyacak herkese duyurabileceğim için mutluyum.

İşte Budapeşte'deki son buluşmamız olduğunu henüz bilmediğim 1955 yılının o yaz günü, Nâzım ağabey, bizim evde birlikte olduğumuz bir sırada bana, Necil'e ve Yılmaz'a bakarak şöyle dedi: "Çocuklar bir vasiyetim var sizlere, unutmayın! İlerde günü gelince, ne yapıp edip uygulayın, uygulattırın! Bir gün elbet Türkiye'de de devrim olacak, sosyalist düzen kurulacaktır. Sizin bunu göreceğinize inanıyorum. O zaman asla, hiçbir şekilde, bayrağımızı değiştirmeyin. Değiştirmek isteyenlere engel olun! Ay yıldızlı bayrağımız değişmeden, hep öyle kalsın. Ve eğer bir gün sizler, yönetici mevkilere geçecek olursanız, mutlaka çarşıya, pazara kendiniz gidip, alışverişinizi kendiniz yapın!"

İlk bakışta son derece basitmiş gibi görünen bu sözler, Nâzım ağabeyin daha o zaman müthiş bir gerçeği fark ettiğini gösteriyor. Bunların üstünden bir yıldan biraz fazla bir süre geçtikten sonra Macaristan'da komünist yönetimin, Macar bayrağındaki eski armayı değiştirerek koyduğu buğday başaklı kızıl yıldızlı armanın, ayaklananlar tarafından nasıl makasla, bıçakla kesilip çıkarıldığını görecektim. Diğer sosyalist ülkelerin

bayraklarındaki değiştirilmiş armaların sökületeceği yıllar da ilerde gelecekti. Nâzım ağabey daha o günden görmüştü bunu. Ay yıldızımıza dokunmamamızı vasiyet ediyordu bize.

Çarşı pazara gitmeyi ihmal etmemek de bundan farklı değildir. Halkın nasıl yaşadığını, neden şikâyet ettiğini, derdinin ne olduğunu halk arasına karışmadıkça anlamak mümkün değildir. Halktan kopmak, halk için olduğunu söyleyen rejimin sonu demektir.

O yıl Nâzım ağabeyi son gördüğüm yıl değil, ama kendisiyle birlikte fotoğrafımızın çekildiği son yıl oldu. Bu resimlerde Nâzım ağabeyin bir tarafında bazen Yıldız, bazen de o yaz yapılacak Varşova festivali hazırlıklarında bize yardım için Budapeşte'ye gelmiş olan Melike, diğer tarafında ben varım. Karnım burnumda.

O yaz, oğlum Can dünyaya geldi. Nâzım ağabey bu münasebetle bana yazdığı kartpostalda, "Oyun bozanlık ettin. Oğlan doğurdun. Şimdi kimi alacağız Memed'e?" diyordu.

İhbar ediliyorum

1955 yılı Macaristan'da büyük kaynaşmaların yaşandığı bir yıldı. Sonradan anladığıma göre, 1956 olayları mayalanıyordu o sıralarda. Stalin'in ölümünden sonra demir yumruk idaresi her yerde gevşemeye başlamıştı. Macaristan'da parti üst kadrolarındaki değişiklikleri, isimlerin temsil ettiği doğrultuları bilmediğimiz için, fazla bir şey çıkaramadan izliyorduk. Ortada durmadan dolaşan İmre Nagy, János Kadar isimlerinin neyi simgelediğini pek bilmiyorduk. Macar Partisi Merkez Komitesinde yapılan her bir önemli değişiklikten, alınan her bir önemli karardan sonra radyoda yabancı partililerin de davetli olarak katıldıkları parti toplantılarında söz konusu değişikliğin ya da alınan kararın önemi anlatılıyordu ama, bunlar hep üstün çıkan doğrultuya uygun olarak izah ediliyordu. Böylece çok kez birbiri-

nin tam tersi olan kararların da aynı şekilde savunulduğunu görerek büsbütün kafamız karışıyordu. Macar arkadaşlarımız bu konularda suskunluklarını koruyordu. Ama huzursuzluk bize de geçmişti. Ve hâlâ ne büyük tehlikelerle iç içe yaşandığını benim de anlamama yarayan bir olay bizzat başıma geldi.

Kendilerine yardım ettiğim Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu, dünyadaki gençleri bünyesinde toplayacak geniş bir örgüt olma çabalarını sürdürüyor, bunu çeşitli yöntemlerle renklendirmeye çalışıyordu. Bunlardan biri, Macaristan'da o zaman ilk kez yapılan bir tür yarışma denemesi oldu. "DDGF'yi tanıyor musunuz? Nasıl çalıştığını biliyor musunuz? Dünya gençleri arasındaki ilişkinin arttırılması için ne gibi önerileriniz var?" gibisinden basit sorularla hazırlanan yaklaşık yarım dakikalık bir metin, radyo yöneticileri ve DDGF arasında bu konuda anlaşıldıktan sonra, radyonun yabancı dillerdeki yayınlarında, o dile çevrilip okunacak, gelecek mektuplar da DDGF'ye verilecekti. Sonunda en güzel önerileri yapanlara da bir takım armağanlar vaadediliyordu. Metnin Türkçe'sini haftada iki defa, "Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu sizlere sesleniyor" diye açtığımız bir köşede okuyorduk. Gerçekten mektup da gelmeye başladı. Çok değil ama geliyordu. Ben bu mektupları, DDGF'ye götürüyordum. Bunlara yazılı yanıt verilmiyor, ancak gene radyo yayınlarında, yazanların fikirlerinden bir özet sunuluyor, yazanın adı duyuruluyordu.

Bir gün postadan çıkan mektuplar arasında DDGF yarışmasına katılan dinleyicilerimizden biri bana, yani bu yarışma metnini radyoda duyurana hitap ederek, "Ben sizin kim olduğunuzu biliyorum. Sizi Türkiye'deyken görmüştüm. Bana mektup yazarsanız sevinirim" gibi bir şeyler yazmıştı. Necil ve Yılmaz'la birlikte dikkatle okuduk mektubu. Yazılarından bir şey çıkaramadık, kim olduğunu anlayamadık. Sabiha hanım da gördü mektubu. "Kim bilir, belki de sesini benzetmiştir" dedi bana. Elbet bu mektuba da, diğerlerine olduğu gibi, yazılı yanıt ve-

rilmedi, yalnızca yayınlarda yer verildi (beni tanıdığını iddia eden satırlarına değinilmeden). Diğer mektupları olduğu gibi bunu da DDGF'ye götürdüm. Ben bu mektubu artık unutmuşken bir gün beni DDGF merkezinden çağırdılar. Herhalde gene bir şey lâzım olmuştur diye gittim. Fakat beni Türkiye'ye ilişkin konularla meşgul olan yabancı görevli Oscar Fischer değil (ilerde Demokratik Almanya'nın Dışişleri Bakanı olmuştur), DDGF'de çalışan Macarlardan biri karşıladı. Türkiye'den gelen ve beni tanıdığını iddia eden mektup öyküsünü anlatmamı istedi ve mektubu yazan şahsı tanıyıp tanımadığımı sordu. Tanımadığımı söyledim. Ona da anlattım mektubun içinde olanları ve mektubun da zaten bende değil, kendilerinde olduğunu söyledim. Konuşmamız burada bitti. Bu sorulara pek bir anlam veremedimse de fazla üzerinde durmadım. Aradan kısa bir zaman geçtikten sonra Macar partisinden hiç tanımadığım birileri beni çağırarak aynı şeyleri tekrarladılar ve daha da ileri giderek: "Herhalde bu şahsı tanıyorsunuz ki, size mektup yazmış, cevap vermenizi de istemiş, siz de herhalde cevap vermişsinizdir, ne yazdınız?" türünden sözlerle beni sigaya çekmeye başladıklarında midem bulandı. Mektuba cevap vermediğimi, o şahsın kim olduğundan haberim bile olmadığını bütün ayrıntılarıyla bir kere daha anlattıysam da yetmedi. Kendileriyle beraber DDGF'ye gitmemi istediler. Mektuplar incelenecekti. Gittik. Mektupların hepsi çıkarıldı. İncelendi. Söz konusu mektubu gösterdim, fakat diğerlerine de teker teker baktılar. Bilmiyorum bu Türkçe yazılı mektupları nasıl anlıyorlardı. Kim bilir belki aralarında biri Türkçe biliyordu. Oldukça uzun bir süre kaldık orada. Sonra "Tamam!" dediler. Ayrıldık. Ne zaman başladığını bile bilmediğim bu iş benim için burada bitmişti. Oysa hiç de bitmemiş olduğunu bir yıl geçmeden anlayacaktım.

Benim damarıma basarlarsa o zaman sözümü hiç sakınmadığımı, sonunu düşünmeden hareket etmeye eğilimli olduğumu iyi bilen Yılmaz, beni daima korumaya çalışmıştır. Bu nedenle benim tepemin atıp bana haksızlık edenden hemen hesap sormaya kalkacağımı tahmin ettiği bazı şeyleri bana, o zaman söylememiş, çok ilerde onun kanaatına göre sırası geldiği zaman, artık kendimi boşuna tehlikeye atacak durum kalmadığına inandığı vakit söylemiştir. Bunlardan ilkini -kendisi de ne olup bittiğini hiç bilmeden- bu mektupla ilgili olarak yapmış meğer. Aradan yıllar geçtikten sonra anlattı bana. Son zamanlarda sık denebilecek kadar çok Budapeşte'ye gelen Marat, herhalde o da Stalin'in ölümünden sonra kendisine tanınan seyahat özgürlüğünden kabil olduğunca yararlanmak istiyordu, Can doğduktan bir süre sonra Budapeşte'ye gene geldiğinde, bir gün Yılmaz'a gayet ciddî bir ifadeyle, bana güvenip güvenmediğini, benim güvenilecek bir insan olup olmadığımı sormuş. Tabiî burada güvenden kasıt siyasî güven, yani polis molis olmadığım, düşman falan olmadığım. Yılmaz da, o zaman böyle hiç beklemediği bir soru karşısında kalınca önce şaşırmış, ama hemen kendini toplayarak her zamanki soğukkanlılığı ve herkesi daima inandırıcı ağırbaşlılığıyla benim için elini ateşe sokmaktan çekinmeyeceğini söylemiş.

Bunu o zaman söylemedi Yılmaz bana. Kim bilir neler yapardım. Macar partisine gidip şikâyet falan ederdim belki de. Böylece kendimi büsbütün çıkmaza sokardım. Kimi kime şikâyet ediyorsun?

Yılmaz bunu bana söylediği vakit aradan yıllar geçmişti artık. Kim ne zaman bana taktı, kim ne zaman benden ne istedi hâlâ bilmiyorum. Ama Marat'ın, 1960'lı yıllarda 1 Mayıs'ı kutladığımız o gece, beni Sibiryadan kurtardığından söz etmesinin herhalde bir nedeni vardı.

On yıl sonra gene çok önemli bir konuda Yılmaz bir kere daha benden bir şey gizleyerek kuşkusuz beni başka türden kötü bir akıbetten korumuştur. O zaman Leipzig'de parti içi mücadelenin had safhasına gelmiştik. İlerde ayrıntılarıyla anlatacağım bu konulara ilişkin olarak Türkiye'den çok beklediğimiz mektup, Mihri Belli'den nihayet gelmişti. Ne var ki bu mektup bize hiç bir çıkar yol göstermemiş, umutlarımız boşa çıkmıştı. Fakat temas kurulduğunun ortaya çıkması, özellikle beni çok zor durumda bırakırdı. Mektubu Yılmaz bende bırakmadı. "Ben saklarım" dedi, aldı götürdü. Sonra da bir gün "imha ettim mektubu" diyerek beni de buna inandırdı. Herhalde gene kafam kızıp mektubu göstereceğimden çekinmiştir. İyi de yapmış, korumuştur beni başıma gelmesi kuvvetle muhtemel birçok kötü sonuçtan. Bu mektubu bir daha bana da yeniden Budapeşte'ye geldiğimiz zaman çıkarıp gösterdiği vakit, bunca zaman nasıl söylemeden durabildiği için hayret etmiştim. Mektubu gene okuyunca gerçekten o zaman da hiçbir işimize yaramayacağına salim kafayla da kani oldum. Bilal istedi mektubu. Ona verdik. Bilmem ne yaptı...

Bomba gibi patlayan 20. Kongre

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 24 Şubat 1956'da yapılan 20. Kongresi, benim şimdiki değerlendirmeme göre, SBKP'de uzun zamandan beri mevcut olup da Stalin'in ölümünden sonra yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan parti içindeki reformcular kanadının o tarihte üstün geldiklerini gösteren çok önemli bir kongredir. Bu kongre kanımca iki türlü sonuç verebilirdi. Ya SBKP de dahil olmak üzere bütün komünist partileri, kendi içlerinde ve yapılarında büyük bir reformu gerçekleştirerek, "Prag baharı" sırasında ortaya atıldığı vakit çok eleştirilere neden olan deyişle "Güler yüzlü" sosyalizmin, (Macaristan'da buna "insan yüzlü sosyalizm" denmişti bir ara) kurulma-

sına yönelecek yolu açar, bunu güvence altına alırdı. Zira halk zaten buna açıktı, geniş yığınlar bunu istiyordu. Ya da bu reformlardan korkulduğu ve bu yüzden de reformlar en azından geciktirildiği için, reform karşıtı olan, yozlaşmış, baskıcı kanat tekrar galip gelir ve ilerde tanık olacağımız sonun başlangıcı olurdu. İkincisi oldu.

Macaristan'da 1956 Ekim olayları, Çekoslovakya'da 1968 Prag baharı ilk alternatifin bir kere, bir kere daha denenmesidir. Macaristan'daki deneme kısa bir süre sonra biraz farklı bir biçim aldıysa da, "Prag baharının" daha ağaçlar tomurcuk veremeden bastırılması, artık kaçınılamayacağı aşikâr olan "son"u biraz daha yakınlaştırmıştır.

24 Şubat 1956 günü bizler çok şaşırdık. Yalnız bizler mi? Dünyanın bütün komünist partileri, bütün komünistleri. Ama Doğu Bloku'nda yaşayanların Batı'dakilere oranla bir avantajları vardı. Batılı komünistler 20. Kongre'de olup bitenlerden, söylenenlerden hiçbir şey anlamaz, bunu nasıl izah edeceklerini bilemezlerken, bizler yıllardır yavaş yavaş büyümekte olan, isim vermekten bile çekindiğimiz kuşkuların temellerini, kaynaklarını görür gibi oluyor ve bundan çıkış yolu bulunabileceğini de fark ediyor, hattâ umutlanıyorduk.

Fakat kafasını kullanmayı öğrenmeye başlayanlarda bir burukluk, bir tatminsizlik, bir güvensizlik olduğunu da söylemeliyim. 20. Kongre'de açıklanan akıl almaz cinayetlerin, bütün günahların, gün ışığına çıkan yozlaşmaların tümünün bir şahsın varlığına ve şahsa tapmaya bağlanması, nedenlerin aranmaması, meselenin özüne inilmemesi ya da inilememesi, kökteki olumsuzlukların deşilmemesi, düşünmeyi bilenleri rahatsız ediyordu. Stalin'i, şahsa tapma denen fenomeni hangi koşulların, temeldeki hangi bozuklukların yarattığını açıkça görmek, kökte var olan bu çarpıklıkları ortaya koymak gerekirken bu yapılmadı. Marksizmi ve diyalektiğin kurallarını papağan gibi ezberlemiş olanların, bunları güncel konulara uygulamaktaki

neredeyse kasıtlı denecek hatalı ve ters yaklaşımları ve bunu da Marksizm adına yaptıklarını iddia etmeleri, belki de buna inanmaları, çarpıklığın sanıldığından daha ciddî olduğunu göstermeliydi o zaman. Şurası muhakkak ki, SBKP 20. Kongresi, Macaristan'daki olayların da akışını olağanüstü hızlandırmıştı.

Peş peşe gelen aklanmalar

Onca yıllık suskunluktan sonra herkes konuşmaya başlamıştı Macaristan'da. O zamana kadar bizlerden gizlenmiş olanları artık biz de fark ediyor, görüp de anlam veremediğimiz olaylar anlam kazanmaya başlıyordu. Korku kalkınca düşünceler rahatlıkla söyleniyordu. "Hain, düşman, emperyalist ajanı" diye itham edilmiş, hapsedilmiş, ölüme mahkûm edilmiş, hattâ idam edilmiş komünistler birbiri ardına aklanıyordu.

Köylerde orta halli köylülere karşı yapılan haksız uygulamalar, baskılar bir bir ortaya dökülüyor, kentlerde çok kez gelişi güzel uygulanan, üç tane müşteri koltuğu olan berber dükkânının, bir çırak çalıştıran terzi atölyesinin devletleştirilmesine kadar varan her şeyi devletleştirme politikasının verdiği olağanüstü zararlı sonuçları açıklanıyor, bunun kurbanı olan esnafın, küçük tüccarın düştüğü sefalet artık açıkça söyleniyordu. Öğrenim olanaklarının fakir köylü ve işçi çocuklarına açılması gibi olumlu bir iş yapılırken, zengin ailelerin çocuklarına, pek sevilen deyişle burjuva çocuklarına, salt aydın kesimden gelmiş oldukları için yüksek öğrenim kapılarının nasıl kapatıldığı anlatılıyordu. Yüzlerce yıllık haksızlıklar, adaletsizlikler giderilirken yeni haksızlıklar, yeni kanunsuzluklar yapılmıştı, yeni düşmanlıkların tohumları serpilmişti topluma.

Herkes konuşuyordu artık Macaristan'da. Yazarlar, öğrenciler, gazeteciler, parti üyesi olan ya da olmayan komünistler, sosyal demokratlar, demokrat düşünceli aydın insanlar, politikayla uğraşan ya da uğraşmayan herkes. Çeşitli sivil örgütler

kurulmaya başlamıştı özellikle Budapeşte'de. Yazarların, gazetecilerin, aydınların, düşünürlerin kurdukları ve demokrat düşünceli herkese açık olan Petöfi Çevresi bunların belki de en önemlisiydi. Üniversite ve yüksek okullarda yeni yeni öğrenci birlikleri kuruluyor, öğrenciler gerçek sosyalizm, insan yüzlü sosyalizm, demokrasi istemlerini dile getiriyorlardı. Macar Emekçiler Partisi içindeki reform kanadı SBKP. 20. Kongresi'yle büyük bir güç kazanmış, reformcular, komünist hareketin ve onun örgütü olan partinin demokratik temellere oturtulması amacıyla seslerini yükseltmeye başlamıştı.

Rakoşi döneminde parti adına işlenen cinayetlerin kurbanları aklandıktan sonra, o zamana kadar bir mezarları bile olmayan bu komünistlerin cenaze törenleri yapılıyor, kemikleri merasimle toprağa veriliyordu. Bu törenlerin en büyüğü, düzmece bir mahkemeyle idama mahkûm edilerek öldürülen Laszlo Rajk ve arkadaşları için düzenlenen büyük cenaze töreni oldu. Bütün Budapeşte dökülmüştü sokaklara. Biz de oradaydık. O gün hava son derece ağır, son derece elektrikliydi ama, gözlerde ve kalplerde yalnız öfke değil, umut da vardı.

İşte bu ortam içinde Budapeşte Radyosu'nda çalışmak üzere Paris'ten Vartan ve eşi Sona geldiler. Bütün hayatı sıkı bir parti disiplini, partiye sonsuz bir inanç ve güven içinde geçen Vartan İhmalyan, Macaristan'da olup bitenlere çok şaşırıyor, burasının gerçeklerinden bütünüyle uzakta yaşadığı için olanlara anlam vermekte zorlanıyordu.

Şimdi düşünüyorum da, Zekeriya beyin de pek fazla konuşmadığını, eskiden en ufak bir meseleye ilişkin olarak eleştirisini ve fikrini esirgemediği halde, o sıralarda suskunluğu yeğlediğini hatırlıyorum. Acaba o çok yıllık deneyimi ve ileriyi gören zekâsıyla, o zaman bağlanan umutların gerçekleşemeyecek bir arzu, istek, hattâ hayal olduğunu mu sezinlemişti?..

23 EKİM 1956 VE SONRASI

Bir köy düğünü

23 Ekim 1956'yı aynı şekilde anlatacak iki kişi çıkmaz dersem, biraz abartmalı da olsa, bu iddiamda büyük bir gerçek payı vardır. 1956'yı bizzat yaşamış olanların sayısı, biyolojik yasalar gereğince giderek azaldığı için bu kişilerin kendi yaşadıklarını anlatmalarının, ilerde 1956'yı objektif olarak değerlendirecek ve 1956'nın tarihini yazacak olanlara büyük yardımı olacağına inanıyorum. Bence hâlâ o günlere gerekli mesafeden bakamıyoruz. 1956 bugün hâlâ bazı acıları ve umutları, sevinçleri ve çaresizlikleri anımsatıyor. Ve yazık ki, 23 Ekim 1956, bugün kimi politik çıkarlara ve çıkarcılara da âlet ediliyor.

23 Ekim 1956'ya, üstünden geçen 45 yıl içinde, isyan diyen oldu, halk ayaklanması diyen oldu, karşı devrim diyen oldu, devrim diyen oldu, Macarca Üzücü Ekim Olayları'nın (Októberi Sajnálatos Események) kısaltılması olan "OSE" diyen oldu. Ben bu nitelemelerin hiçbirini tam anlamıyla benimsemiyorum. Elbette 1956'nın tarihini yazmak gibi bir düşüncem de yok. Ben sadece, kendi yaşadığım 23 Ekim 1956'yı ve sonrasını, anımsadığım kadarıyla anlatmaya çalışacağım.

O yıl 23 Ekim sabahı, diğerlerinden farksız başladı. Son haftaların her günü heyecan, endişe ve umut dolu geçiyordu. O gün röportaj yapmak için bir köy düğününe gidecektik. Buna çoktan karar verilmiş, radyonun ses kayıt donatımı da olan minibüsü sabah bizi almaya gelmişti. Radyoda bizim çalıştığımız bölümde çalışan bir gazeteci-röportör arkadaşımız Károly Ko-

valik ve gene arkadaşımız olan gazeteci eşi Marta da beraberdi bizimle. Ve aslında gittiğimiz köy düğünü onların bir yakınlarının düğünüydü. Gece orada kalmaya karar verdiğimiz için bir yaşındaki oğlumu, bir süre kendisine bakmış olan, bir arkadaşımın annesi Orosz teyze, o gün kreşten alıp kendi evine götürecek, ertesi gün de ben döndüğüm zaman alacaktım.

Pek de uzun olmayan bir yolculuktan sonra vardığımız düğün evi çok şendi. Fakat bizim içimizde bir tedirginlik olduğundan bu şenliğe pek katılamıyor, Budapeşte'de havanın son günlerde gayet gergin olduğunu bildiğimiz için minibüste bulunan radyodan sürekli olarak haberleri dinliyorduk. O gün asıl merakla beklediğimiz haber, Teknik Üniversite öğrencilerinin 23 Ekim günü yapmayı kararlaştırdıkları büyük yürüyüşün nasıl geçeceği idi. Gençler, Petöfi heykeline kadar gitmeyi ve orada, maddeler halinde topladıkları isteklerini okumayı kararlaştırmışlardı. Bu büyük gösteriye karşı parti yönetiminin nasıl bir tutum alacağı belli değildi. Budapeşte'de Petöfi Çevresi tarafından da desteklenen bu gösteri öğleye doğru başlayacaktı, fakat İçişleri Bakanlığından hâlâ izin çıkmamıştı.

Yürüyüşe ve gösteriye izin verilmemesinin öğrencileri olduğu gibi onları destekleyen geniş yığınları da kızdıracağı belliydi. O zamana kadar yapılan gösterilerin hepsi normal koşullar içinde geçmiş, hiçbir taşkınlık olmamıştı. İçişleri Bakanlığı bir gün önce kararlaştırılan gösteriye hâlâ izin vermemekle gerginliği tırmandırıyordu. Bir sonraki haber bülteninde, gösteriye izin verildiğini duyunca biraz rahatladık. Ne var ki, bunun üstünden yarım saat bile geçmeden gösterinin yasaklandığı ve bundan çok kısa bir süre sonra İçişleri Bakanının son dakikada gösteriye izin verdiği duyurulunca endişemiz iyice arttı. Birbirini izleyen bu çelişkili haberler parti ve devlet yönetiminde büyük bir anlaşmazlığın, hattâ bir çatışmanın sürdüğünü kanıtlıyordu. Bunları artık biz de az çok öğrenmiştik, biliyorduk.

Reform kanadı ve Stalinci kanat

Stalin'in ölümüyle başlayan yumuşama döneminde Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin tavsiyesiyle(!) Rákosi, parti birinci sekreterliğinden alınmış, birinci sekreterliğe ve başbakanlığa gelen reformcu kanadın temsilcisi İmre Nagy'ın programı halk arasında büyük ilgi görmüştü. Ne var ki Sovyetler Birliği'nde Stalinci kanadın yeniden ağırlık kazanmasıyla İmre Nagy'ın da pozisyonu sarsılmıştı. Macaristan'da da iktidar gene Stalinci kanadın elinde, somut olarak da Rakosi'nin yandaşı Ernö Gerö'nün elindeydi. 20. Kongre'den sonra yeniden ivme kazanan gelişmelerle birlikte parti yönetiminde de reformcularla Stalinciler arasındaki çatışmaların derinleştiğini biliyorduk.

Artık düğünü falan bir tarafa bırakıp radyonun başından ayrılamaz olduk. Son olarak yürüyüşün başladığını öğrendiğimiz zaman parti birinci sekreteri Ernö Gerö'nün öğleden sonra radyodan naklen bir konuşma yapacağı da duyuruldu. Bu çok önemli, önemli olduğu kadar da insanı tedirgin eden bir haberdi.

Bu seferki gösterinin muazzam bir yürüyüş olduğu anlaşılıyordu. Haberlerde dinlediğimize göre, yürüyüşte yalnız gençler değil, tanınmış yazarlar, şairler, gazeteciler de vardı. Sokakta ilerlerlerken birçok kişi onlara katılıyordu. Şimdiye kadar yapılmış en büyük gösteriydi bu. Bu ortam içinde Gerö'nün ne söyleyeceğini gerçekten merak etmeye başlamıştık

Ve nihayet Gerö konuştu. Ben hayatımda o güne kadar, böylesine saldırgan, pervasız, kendini beğenmiş ve herkesi hiçe sayan bir konuşma duymadım. Yürüyen binlerce, on binlerce insan, Gerö'ye göre ayak takımı idi, ipten kazıktan kurtulmuş serseri idi, emperyalistlerin ajanı idi, haindi, düşmandı. Ernö Gerö, gençlere, gençlerle birlikte yürüyen aydınlara, gazetecilere, yazarlara, partinin reformcu kanadından olanlara düpedüz savaş ilân ediyordu. Onların haykırdıkları demokrasi is-

teklerini, insan yüzlü sosyalizm taleplerini emperyalizm ajanlığı, düşmanlık, ihanet nitelemeleri ile damgalıyordu.

Radyonun başında donup kalmış, dehşet içinde birbirimize bakıyorduk. Hepimiz aynı şeyi aynı anda düşünmüş olacağız ki, Károly, "Hemen dönelim, Budapeşte'ye!" dediğinde hepimizin aklından geçeni yüksek sesle dile getirmiş oldu. Hemen toparlandık, radyonun minibüsüne bindik ve yola çıktık. Gerö'nün meydan okuyucu sözlerinin, yangına körükle gitmek demek olduğunda hepimiz aynı görüşteydik. Hepimizi, bunun kötü sonuçlar verebileceği endişesi sarmıştı.

Budapeşte'ye girdiğimizde ortalık kararmıştı. Minibüsün şoförü, bizi eve götürmek için yukarı yoldan değil, aşağı yoldan geçeceğini söyledi. Şoförümüzün Benczur sokağına girmek için seçtiği bu güzergâh, aslında yolu biraz uzatıyordu. Neden bunu önerdiğini bilmiyorum, o da bilmiyordu herhalde. İçine öyle doğmuştu. Buna hiç birimiz itiraz etmedik. İçimize öyle doğmuştu herhalde. Aşağı yoldan gelen minibüsün şoförü bir süre sonra bizi, Benczur sokağına, oturduğumuz evin kapısına bıraktı, yoluna devam etti.

Sonra öğrendik ki, şoförümüz tam da "aşağı yoldan gireceğim yukardan geçmeyeceğim" dediği zaman, eğer yukarı yoldan girseymişiz, geçeceğimiz büyük meydanda, bayram günleri törenlerin, askerî geçitlerin, 1 Mayıs yürüyüşlerinin yapıldığı Stalin meydanında, büyük bir grup gösterici, büyük şehir parkının önünde duran muazzam Stalin heykelini parçalamakla meşgulmüş. Üzerinde "Macar Radyosu" yazılı olan minibüsümüz o sırada oradan geçseydi, radyodaki çatışmalardan hızlarını alamayıp oraya, Stalin heykelini devirmeye gelenlerin elinden kendimizi güç kurtarırdık.

23 Ekim'i 24'e bağlayan gece

Evin sokak kapısı akşam ondan önce kapanmazdı. Bizim geldiğimiz saatlerde daima açık olur, zili çalmak gerekmezdi. Ka-

palıydı bu kez. İçerde garip bir sessizlik vardı. Kapıyı çaldık. Bir iki dakika sonra kapıya gelen Eszter Fekete, heyecanını ve biraz da korkusunu gizlemeden kapıyı açtı. "Çabuk girin!" diye bizi içeri aldı ve hemen kilitledi kapıyı. "Radyoyu kuşattılar, radyoda çarpışmalar sürüyor" dedi. Hiçbir şey anlamadan hayretle yüzüne baktık. Kim kuşatmış radyoyu? Kim kimle çarpışıyor? Yılmaz'ı sorduk. "Daha gelmedi" dedi. Bu sefer Yılmaz'ı merak etmeye başladık. O saatte çoktan gelmiş olması gerekiyordu. Radyoya telefon etmek istedik. İmkân yoktu. Radyo ile ev arasında telefon bağlantısı kesilmişti. Doğru yukarıya, dördüncü katta sokağa bakan dairemize çıktık. İşte o zaman uzaklardan gelen silâh seslerini duyduk. Hayatımda ilk kez silâh ve makineli tüfek seslerini o zaman duydum. Kim ateş ediyordu, kime ateş ediyordu? Olan bitenden hiç bir şey anlamadığımız için ne yapacağımızı da bilemiyorduk. İlk işim Can'ı o gün kendi evine götüren Orosz teyzeye telefon etmek oldu. İyilerdi, ne olduğunu onlar da bilmiyorlardı. Onların kaldıkları semtte hiç bir şey olmamıştı. Can uyuyordu. Can'ı artık ertesi sabah gider alırdım. Hoş, bana, "Gel, çocuğu şimdi al" deseydi, nasıl gidecektim, ondan da haberim yoktu ya! Gerçi o zaman vasıtaların artık işlemediğini de daha bilmiyordum. Duyduğumuz silâh sesleri artmaya başlayınca, bir serseri kurşunun içeri girmesi ihtimalini düşünerek, odadaki büyük gardırobu pencerenin önüne ittik. Böylece odanın yere kadar inen Fransız tipi büyük camını gardıropla kapattık. Yatağı hole çekerek o gece pencereden uzakta yattık.

Gecenin geç vakitlerinde sessiz sokakta bir kamyon gürültüsüyle fırladık yerimizden. Dolapla kapatmadığımız diğer odanın penceresinden dışarı baktık. Kamyon, bizim evle hemen bitişiğimizdeki sağır dilsizlerin sendika ve kültür evlerinin olduğu binanın arasında durmuştu. Kamyonun arkasında, bazılarının elinde tüfek olan on-on beş kişi vardı. Kimi oturmuş, kimi ayakta yüksek sesle bir şeyler konuşuyorlardı. Olaylara

ilişkin olarak o zamana kadar bize söylenen, bildiğimiz tek şey radyonun kuşatılmış olduğu ve silâhlı çatışmaların devam ettiğiydi. "Demek silâhlılar şimdi de radyoda çalışanların yaşadıkları eve geldiler ve şimdi bizi öldürecekler" diye düşündüm. Bu kadarmış demek ömrümüz, dedim. Tanrıya şükrettim Can evde olmadığı için, Can ölümden kurtulacağı, yaşayacağı için. Bunun dışında içim gene bomboştu, ne korku, ne heyecan. Kadere boyun eğmek vardı gene. Yapılacak hiçbir şey kalmamıştı. Ne olacaksa olacaktı. Pencereden biraz geri çekilip perdenin arkasından dışarıyı seyretmeye, silâhlıların, apartman kapısından içeri girecekleri anı beklemeye başladım. Dördüncü katta olduğumuz ve pencere de kapalı olduğu için sesler duyuluyor, fakat konuşmalar anlaşılmıyordu. Bir süre kaldılar orada. Bizim binaya ve yanımızdaki binaya baktılar. Sonra yandaki binanın kapısını çaldılar. Birkaçı içeri girdi. Biraz kalıp çıktılar. Gene kamyona bindiler. Sonra birden kamyon hareket etti. Gittiler.

Yılmaz hâlâ yok

Silâhlılar gittikten sonra, üzerimize tehlikenin geçmesinin yarattığı gevşeme çökmüş olacak ki, uyumuşuz. Çok geçmeden uyandık ve günün ilk ışıklarıyla birlikte aşağıya, Yılmaz'ın kaldığı daireye koştuk. Hâlâ gelmemişti. İçimizi korku kapladı. Ne olmuştu Yılmaz'a. Radyo binasında olup bitenler hakkında sağlıklı hiçbir haber almaya imkân yoktu. Radyonun, nereden yapıldığını o zaman bilmediğimiz yayınlarının sabah haberlerinde (yayının radyo stüdyolarında yapılmadığı hemen belli oluyordu) karşı devrimin başladığı, eli silâhlı karşı devrimcilerin, kapitalist rejimi geri getirmek için sosyalist Macaristan'a karşı saldırıya geçtikleri, fakat parti merkez komitesinin duruma hâkim olduğu, karşı devrimci isyanın pek yakında bastırılacağı anons ediliyordu. Sonra da olmayacak müzikler, şarkılar

çalınıyordu. Bunlardan birini hiç unutmam. "Her köşe başında cümbüş var" nakaratının sık sık tekrarlandığı bu meyhane şarkısını, o gün anonslar arasında kaç kere dinledik. Anlaşılan haberler ya da anonslar arasında geçen zamanı doldurmak için teknisyen, elinin altında hangi plaklar varsa onları koyuyordu. Tam bir traji komediydi bu hal.

Yılmaz hakkında belki bir şeyler biliyorlardır umuduyla Sabiha hanımla Zekeriya beyin dairesine indik. Vartanlar oradaydı. Onlar 23 Ekim günü çok erken saatlerde radyodan çıkmışlar, eve gelmişlerdi. Ne olduğunu pek anlamamışlardı. Çok büyük bir hareketlilik ve hissedilir bir gerginlik varmış o gün radyoda. Başka birşey bilmiyorlardı. Artık bizimle beraber çalışmaya başlayan Vartan'ı da o gün bizim bölümün yöneticileri vaktinden çok evvel eve göndermişler, radyoda kalmasını istememişler. Sabiha hanımın her zamanki saf ve şaşkın görünüşü daha da artmıştı. Vartan daha yeni geldiği Macaristan'da ve diğer Doğu Bloku ülkelerinde olan bitenlerden habersiz, partinin her yaptığının mutlak doğruluğuna yürekten inanmış, bundan asla kuşkuya düşmemiş insanların gönül rahatlığıyla Macar partisinin vereceği kararları, yapacağı açıklamaları bekliyordu. Zekeriya bey âdeti olmadığı kadar suskundu. Kuşkusuz pek çok şey düşünüyor, tahmin ediyordu. Fakat bıçak açmıyordu ağzını o sabah. Sırtını bize çevirerek önünde durduğu pencereden mütemadiyen sokağa bakıyordu.

Saat ilerledikçe merakımız arttı. Bir ara radyoya gidip Yılmaz'ı aramayı düşündük. Yürüyerek kırk-kırk beş dakikada gidilebilirdi radyoya. Tam evin kapısından çıkmak üzereydik ki, Eszter'le kocası Pal vazgeçirdiler bizi. Kapının önünde beklersek daha çabuk haber alacakmışız gibi, Yılmaz'ı merak eden diğer yabancı arkadaşlarla birlikte sokak kapısının önüne çıktık. Ortalık sessizdi. Geceki silâh sesleri kesilmişti. Ne kadar bekledik orada bilmiyorum. Bir süre sonra Yılmaz, her zamanki ağır yürüyüşüyle, solumuzdaki büyük konağın yan tarafın-

daki öbür sokağın köşesini dönüp çıktı meydana. Radyoda çalışan bizden oldukça yaşlı bir Macar arkadaşımız, Kati, koluna girmişti Yılmaz'ın. Konuşarak, yavaş yavaş bize doğru geliyorlardı. Kapının önünde bekleştiğimizi gören Yılmaz, hiç eksik olmayan sakin görünümüyle bize bakıp gülerek, "Ne oldu, ne var, ne arıyorsunuz sokakta?" dedi.

Yılmaz'ın 23 Ekim'i

Kati, işlerini bitirmek istediği için, o gün herkesle beraber çıkmamış radyodan. Gitmeye karar verdiği vakit de artık geç kaldığı anlaşılmış. Yılmaz, o günün yayınının banda okunması ve vericiye gitmesi nöbeti kendisinin olduğu için, radyoda kalmış. (Bu yayın ne mikrofona okundu ne de vericiye gitti o gün. 23 Ekimde kesilen Türkçe yayınlar, ancak kasım ayının onunda yeniden başlayacaktı.) Yayının banda okunacağı saatte stüdyo bölümü artık göstericilerle doluymuş ve bir süre sonra da Yılmaz'la Kati, girişin herkese yasak olduğu, ancak orada çalışanların özel radyo kimlik kartıyla girebildikleri, önü demir kapılı verici bölümüne sığınmak zorunda kalmışlar.

Yılmaz o günün bir kısmını, demokrasi ve "insan yüzlü sosyalizm" için yürüyüş yapan gençlerle birlikte geçirmiş, bir kısmını ise giderek gerginleşen ve nihayet silâhların patlamasıyla sonuçlanan bir havanın egemen olduğu radyo binasında.

Teknik Üniversite öğrencilerinin, bir gün önce yaptıkları büyük toplantıda, istemlerini maddeler halinde kaleme aldıklarını biliyorduk. Bu maddelerin hepsi aslında o zaman Macaristan'da çoğunluğun taleplerini dile getiriyordu. O günün şartları içinde hiç gerçekçi olmadığı sonradan anlaşılan Varşova Paktı'ndan derhal çıkılması ve Sovyet askerî birliklerinin Macaristan topraklarını derhal terk etmeleri istemi de.

Evet, ezici çoğunluğun taleplerini maddeler halinde toplayarak yürüyüşe başlayan ve yol boyunca kendilerine her yer-

den katılanlarla giderek bir çığ gibi büyüyen gençler, 1848 Macar özgürlük ve bağımsızlık savaşı kahramanlarından General Bem'in ve şair Petöfi'nin heykelleri önünde toplanarak bunları okuyor, bağımsızlık, özgürlük, demokratik haklar istemleri hakkında konuşmalar yapıyorlar. Petöfi Çevresi üyeleri de katılıyor onlara, kimi sanatçılar, şairler, yazarlar da. Heyecanlı bir hava içinde ve hiçbir taşkınlık olmadan sürüyor birçok kişinin konuşmalar yaptığı bu toplu gösteri.

Sonra kimin, ne zaman, "Radyoya yürüyelim!" diye bağırdığını kimse bilmiyor.

Macaristan'da o günlerde geniş halk yığınları arasında hoşnutsuzluk kaynağı olan başlıca üç şey vardı. Sovyet askerî birliklerinin, meydanda gözükmeseler de, hâlâ Macaristan'daki varlıkları. Bu olgu Macaristan'ın bağımsızlığının tanınmaması olarak algılanıyordu. İkincisi, özellikle ellili yılların başlarında yaşanan Stalin adına bağlı baskı ve diktatörlük rejiminin Macaristan'da uygulanmasına Macar Emekçiler Partisi yöneticilerinin âlet olmaları. Ve üçüncüsü, ama belki de sıralamada ilk yerde gelmek üzere, bütün baskıların ve her türlü zulmün bir numaralı aracı olan, AVH ve AVO, yani Macar KGB'si olan Devlet Savunma Dairesi ile burada görev yapanlar.

Radyo, söylenen yalanların ülke çapında yayılmasını sağlayan belli başlı organlardan biri olarak algılanıyordu. Ve bunun pek de yanlış bir algılama olmadığını ben de anlamaya başlamıştım artık. "Radyoya yürüyelim" sloganı, maddeler halinde toplanmış isteklerin yayınlarda okutulmasını sağlamak için ortaya atılmış da olabilir, göstericiler arasına sokulmuş olan ve radyoyu ele geçirmenin ilk stratejik hedeflerden biri olduğunu iyi bilen eski rejim taraftarlarından biri de yapmış olabilir bu çağrıyı. Bilmiyoruz. Fakat "Radyoya yürüyelim" lâfının, orada toplanan herkesi şu ya da bu nedenle derhal harekete geçireceği aşikârdı. Öyle de oluyor, kalabalık yığınlar radyo binasına yürüyorlar. Ve radyo binasına gelindiği vakit, Teknik Üni-

versitede gençlerin kaleme aldıkları maddelerin yayınlarda okunmasına ilişkin olarak Radyo idaresiyle, Yılmaz'ın da tanık olduğu pazarlıklar başlıyor. Yeteneksiz ve kurulu düzenin bir sonucu olarak hiçbir sorumluluğu, hiçbir zaman üstlenmemiş olan radyo idaresi yanaşmıyor buna. Taleplerin çoğunu desteklediğini, ama bunların radyodan okunmasına imkân olmadığını bildiriyor Radyo Genel Müdürü Valeria Benke. İsteklerin çoğunluğu ile aynı fikirde olduğunu nasıl söylemesin? Bir bir sıralanan maddelerde demokrasi isteniyor, fikir özgürlüğü, toplantı özgürlüğü isteniyor, sivil toplum örgütlerinin kurulması özgürlüğü isteniyor. Kısacası istenenler arasında aslında, sosyalist bir düzenin sağlamasının zorunlu olduğu bütün özgürlükler var. Çok partili düzen istiyorlar, seçim özgürlüğü istiyorlar, parti içi demokrasi istiyorlar. Yalanla, iftirayla hapsedilen bütün siyasî hükümlülerin serbest bırakılmasını istiyorlar. Bir baskı organı olarak çalışan AVH ve AVO'nun lağvedilmesini istiyorlar.

Kapitalist rejimin yeniden kurulmasını, toprakların eski sahiplerine geri verilmesini, sosyalist kazanımların yok edilmesini isteyen kimse yok!

Radyo genel müdürünün davranışı gerginliği ve hoşnutsuzluğu arttırıyor. Üniversiteli gençler ısrar ediyorlar taleplerinde, bu maddeler radyoda yayınlanırsa tırmanan gerginliğin ve hoşnutsuzluğun azalacağını söylüyorlar. Radyo idaresi ne yapacağını bilmez halde. Partiden yardım bekleniyor, parti merkez komitesiyle temas aranıyor. Ne var ki parti yönetimi radyo idaresinden daha şaşkın.

Oysa o zaman hemen yapılacak önemli bir değişiklik, işlerin çığrından çıkmasını önleyebilirdi. Aylardır isteniyor ve bekleniyordu bu değişikliğin yapılması. Her ikisi de Rakosi yönetimi sırasında haksız yere hapis yatmış ve sonra aklanmış iki yönetici, İmre Nagy başbakanlığa, János Kádár ise parti birinci sekreterliğine getirilseydi, yarın öbür gün değil, "hemen,

şimdi!" çok şey başka türlü olurdu o zaman.

Macaristan'da yönetici kadro o sıralarda daima gelişmelerin iki adım gerisinde kaldı. Olanları izler, haberleri dinlerken hepimizin derhal alınmasını beklediğimiz kararlara, uygulanmasını istediğimiz önlemlere, 48 saat sonra bunlar güncelliğini yitirdiği zaman sıra geliyor, olayların tırmanışı, artık çoktan başka bir aşamaya dayanmış bulunuyordu. Buna bir türlü anlam veremiyor, bizim bile gördüğümüz bu gerçeğin neden parti üst kademelerince anlaşılamadığına akıl erdiremiyorduk. Ama bugün anlıyorum ve hattâ biliyorum ki, daima gecikmeli olarak atılan son derece gerekli o adımları, partinin yönetici kadroları, yukarıdan, yani Sovyetler Birliği'nden onay gelmedikçe atamazdı. Nitekim bunu yaptığı anda Sovyet orduları girdi Budapeşte'ye 4 Kasım 1956 günü.

Ama biz henüz 23 Ekim'deyiz. Yılmaz radyoda o günün Türkçe yayınını banda okumaya hazırlanıyor.

Aranızda AVO'lu var mı?

"Radyoya yürüyelim" sloganıyla yürümeye başlayarak radyo binasına gelenler o kadar karşı devrimci ya da örgütlü düşman değiller ki, radyo binasının 4 tane giriş kapısı olduğunu bile bilmiyorlar. En dar sokaktaki kapı önüne yığılıyorlar. Uzun ısrarlardan sonra içeri bir delegasyon gönderebilen gençler, taleplerinin radyodan duyurulması pazarlıklarını yaparken dışarıdakiler içeri girmeye çalışıyorlar. Kapıda duran iki nöbetçi asker var. Yakalarında, AVO'nun işareti, yeşil renk dikdörtgen olan üniformaları var üstlerinde. Ama bunlar basit sıra neferi. Askerlikleri gelip de kuraları, AVH'ya, AVO'ya isabet etmiş köy çocukları. Camları perdeli, Sovyet malı büyük siyah arabalarıyla gece yarısı kapıları gümbür gümbür vurup içeri giren, amirlerinden aldıkları emirle evdekini ya da evdekileri alıp bilinmeyen bir yerlere götüren siyah deri paltolu, siyah deri ceketli, si-

yah şapkalı AVH, AVO görevlileri ile uzaktan yakından ilgisi yok bu askerciklerin. Askerler, kapıyı zorlayan kalabalık karşısında büyük ve masif tahta kapıyı açsınlar mı, kilitlesinler mi, bilemiyorlar. Üstlerinden de hiç bir komut gelmiyor bu konuda. Artık dışarıdan başka insanların da katıldığı anlaşılan kalabalık giderek büyüyor. Karşılarında AVO askerlerini görünce büsbütün sinirleniyor kapının önüne yığılanlar. Birileri, gene bir takım sloganlar atıyor. Yılmaz duymuyor bunları. Yılmaz artık avluda değil, radyo binasının içinde. Ve Yılmaz da birçokları gibi bilmiyor nasıl olduğunu, ama patlayan ilk silâh sesi duyuluyor. Kim attı bu ilk silâhı? Bilmiyorum. Silâhı bizzat çekenden başka kimse bilmiyor. Ve ondan sonra kıyamet kopuyor. Dışardakiler içeri giriyorlar, girmek ne kelime, akın ediyorlar. Her şeyi kırıp dökerek. Radyoda çalışanlar binanın içindeki odalara çekiliyorlar. Yılmaz ve Kati o sırada artık stüdyo binasındalar. Önü demir kapılı verici bölümünde çalışanlar kapıyı açıp onları içeri alıyorlar. Biraz sonra yaralanan AVO'lu genç bir neferi de getiriyorlar oraya. Ölenler de var artık, iki taraftan da. Uzun zaman ateş emri almamış olan askerlere nihayet ateş emri verilmiş çünkü.

Yılmaz'la Kati'nin bulundukları verici bölümünde ayrı dramlar yaşanıyor. Teknisyenlerden biri, yaralı AVO askerine kendi iş gömleğini giydiriyor, dışardakiler buraya da dayanırlarsa askerciği linç etmesinler diye. Böylesine yürekli insanlar da var. Hem de partili falan da değiller. Ama partili olanlar arasında parti kartlarını yırtıp atan, bir köşeye sinen korkaklar da çıkıyor. Bir süre sonra ellerinde kırıcı bir takım aletler olan bir küme genç demir parmaklıklı kapıya dayanıyor. O anda demir parmaklıkların berisinde Yılmaz'larla beraber olan verici bölümün şefinin sesini duyuyor Yılmaz. Kapıyı zorlayıp içeri giren gençlerden birine şöyle haykırıyor bölüm şefi Sanyi: "Ulan Pista, canına okurum senin buradaki makinelerin birine birşey olursa. Burada milyonlar yatıyor haberin ola! Sakın elinizi sü-

reyim demeyin bu donatımlara. Çekin gidin bakalım!" Pista, verici bölüm şefinin oturduğu mahalledeki gençlerden biri. Pista, oradan tanıyor Sanyi amcayı. Sanyi amcanın sözüne karşı gelinir mi hiç? Tabiî dikkat edilecek makinelere. Hem de bu sefer Pista kendisi dikiliyor demir parmaklıkları zorlanarak kırılmış verici bölümün kapısına. "Kimse giremez içeri! Burada milyonluk makineler var! Bu bizim ulusal servetimiz!" Ve kimse girmiyor içeri, kimse bir şey yapmıyor teknik donatımlara. Yalnız soruyorlar, "İçinizde AVO'lu kimse var mı?" diye. Zavallı yaralı askercik yaprak gibi titriyor. Ama ona kendi koyu mavi teknisyen gömleğini veren teknisyen de dahil olmak üzere hepsi "hayır!" diyorlar, burada AVO'lu kimse yok! Radyoyu basanlar, her tarafı dolaşarak AVO'lu arıyorlar.

Aradan bir hayli zaman geçtikten sonra, ortalık yavaş yavaş sakinleşiyor. Radyoyu basmış olanlardan bir kısmı zaten Stalin heykelini devirmek için başkentin büyük meydanına, Stalin meydanına doğru yola çıkmış çoktan. Başka bir kısmı da silâhlanmak için silâh aramaya başlıyor. Duymuşlar, nereden duymuşlarsa, güya parti binalarında, resmî dairelerde, sendika binalarında silâh depoları varmış diye. Meğer onun için o gece, kamyonlu bir grup genç, bizim oturduğumuz evin oraya gelmiş. Niyetleri, yanımızdaki sendika ve kültür evlerinde silâh aramakmış. Bakmışlar ki, gizli silâh deposu aramak için geldikleri bina, sağır ve dilsizlerin sendika ve kültür evleri, dönmüşler gerisin geriye. Aradıkları, biz değilmişiz!

Radyo binasının stüdyolar bölümü gün ışığı almaz. Yılmazlar hâlâ verici bölümünde. Ama dışarıda artık şafak sökmektedir. Sabahleyin, bütün geceyi radyoda kısılıp kalmış olarak geçirenler de evlerine gitmek üzere radyodan çıkıyorlar. Tabiî ne tramvay var ne de herhangi bir vasıta. Herkes gideceği yere, sağda solda patlayan silâhlar arasından yürüyerek gidiyor.

İşte bizler evin sokak kapısında bekleşirken gözlerimizi diktiğimiz köşeden, ağır ağır çıkan Yılmaz, böyle uykusuz ve kor-

kulu bir gecenin sabahında bize, "Ne oldu, ne var, ne arıyorsunuz sokakta?" diyerek gülüyordu.

Gördüğümüz ilk Sovyet tankı

Çok iyi anımsıyorum, Zekeriya beylerin evindeydik gene. İnsan ne olacağını bilmediği, olup bitenleri de tam anlamıyla kavrayamadığı günlerde daima birlikte olmak ihtiyacını duyuyor. Böyle zamanlarda aklıma hep tehlike karşısında birbirlerine sokulan koyunlar gelir.

Yılmaz bir önceki gün ve gece yaşadıklarını, gördüklerini anlatıyor. Herkes olanların, kendine göre yorumunu yapıyor. Zekeriya bey susuyor.

Yılmaz'ın eve dönmesinin üstünden çok geçmemişti. Hâlâ bir şey beklermiş gibi pencereden ayrılmayan Zekeriya bey, birden, "Tamam, geldiler!" dedi. Bu tümcede ne sevinç vardı, ne korku, ne üzüntü, ne de telâş. Bir saptama vardı, o kadar. Pencereye koştuk. Gelen, tam bizim oturduğumuz Benczur sokağı ile sol yanımızdaki güzel binanın köşe oluşturduğu Bajza sokağının tam kesiştiği çaprazda duran bir tanktı, bir Sovyet tankı. Kim çağırmıştı, ne zaman çağırmıştı, ne arıyordu orada? Bugüne kadar bilmiyorum. Belki de karşı köşede bulunan Sovyetlere mahsus yiyecek içecek mağazasını korumak yahut da sağır dilsizlerin hemen yanındaki, bizim kaldığımız binanın ikizinde oturan, buradaki görevli Sovyet ailelerini korumak için gelmişti. Belki de Macaristan'da bulunan Sovyet kışlalarındaki âmirlerinden emir almıştı. Bir süre bizim şaşkın bakışlarımız altında orada durdu tank, sonra geldiği gibi gitti.

Sonra öğrendik ki, başka yerlere de gelmiş tek tük Sovyet tankları. Örneğin bir gün sonra, evdeki çocuklara süt bulmak için giden Yılmaz, bir yerden ayarladığı bir güğüm sütle eve dönerken, güğümde molotof kokteyli yapmak için benzin olduğunu sanan Sovyet askeri, tanktan başını çıkarıp, "Stoy" di-

ye bağırıyor Yılmaz'a. Yılmaz, zınk diye duruyor tabiî hemen. Asker tankın silâhını Yılmaz'a doğru çevirip elindeki güğümü gösterince, Yılmaz, "Malako malako" (süt, süt) diyerek eliyle boy boy çocuk işareti yapıp, "malenkiy" deyince, asker "davay" diye git işareti yapıyor.

Kimi Macar gençleri, gerçekten de molotof kokteylleri yapıp savuruyorlarmış tek tük duran bu tanklara, kimi Macar gençleri ise tankın üst kapağını açıp dışarı çıkan genç Rus, Tatar, Özbek askerlerle gevezelik ediyorlarmış. Hattâ bazı yerlerde gençler, Sovyet tankına çıkıp ellerindeki Macar bayraklarını Sovyet tanklarına dikiyor, genç Sovyet askerleri de gülüyorlarmış.

Bir müddet sonra bu tankların hepsi, herhalde aldıkları emir üzerine, kışlalarına geri çekildi. Ben filmlerin dışında ilk Sovyet tankını hayatımda o gün gördüm. Bir müddet sonra, 4 Kasım 1956'da, art arda ve ateş ederek şehre girdiklerini görmedim. O zaman Prag'daydım artık.

Macar gençlerinin Sovyet tanklarına çıktıkları, bayrak diktikleri, Sovyet askerlerinin güldükleri sahneleri, sonraları belgesellerde görmüştüm. Kaderin cilvesine bakın ki, aynı sahneler aradan on iki yıl geçtikten sonra, bu kez de Prag'da tekrarlanacaktı.

Can'ı almaya gidiyorum

Olaylar çok garip bir şekilde cereyan ediyordu. Parlamento binasından yapıldığını artık bildiğimiz radyo yayınlarında, birbirinin tersi olan kararlar, birbirini dışlayan anonslar duyuruluyordu. O sırada yönetimde olanların hâlâ ne yapılacağını ve bundan da önemlisi ne yapılması gerektiğini bilmez bir halleri vardı. Ama doğrusu beni o sırada ne radyo haberleri ilgilendiriyordu, ne Sovyet tankları, ne arada bir duyulan mitralyöz sesleri, ne de çeşitli merkezlerde yuvalanan bazı grupların sür-

dürdüğü silâhlı çatışmalar. Beni ilgilendiren tek şey, Can'ı nasıl eve getireceğim idi. Durmadan telefonla konuşuyorduk Orosz teyze ile. Onların bulunduğu semt, Köbánya, bir işçi semtiydi. Ve orada hâlâ hiçbir şey olmamıştı. İşçiler kendilerini, yaşanan bu kargaşadan kesinlikle uzak tutuyorlardı. Orosz teyze telefonda beni teskin ediyor, Can'ın sakin ve iyi olduğunu söylüyordu. Çok uzakta olan Köbánya'ya gidecek hiçbir vasıta yoktu. O zaman, şimdi olduğu gibi, hemen herkesin bir arabası da yoktu. O yıllarda, bizim evde oturanların hiçbirinin arabası olmadıktan başka, Benczur sokağına park etmiş tek bir araba olsun bulunmazdı. Köbánya'ya nasıl gidileceğini bile bilmiyordum. Taksiler de çıkmıyordu sokağa. Yürüyerek gitmekten başka hiçbir çarem yoktu. Necil'in benimle gelmesi söz konusu olamazdı. Oturduğumuz binadaki bütün arkadaşlar, yalnız başıma gitmeme kesinlikle karşı çıktı. Hem yolu bulmam çok zor olacağı için, hem de tek başına bir kadının üstelik bir yabancı kadının sokakta dolaşması, silâhların nerede ne zaman patlayacağının bilinmediği bir ortamda tehlikeli olduğu için. Ayaklananlar AVO'lu avına çıkmışlardı o zaman. Kimin AVO görevlisi olduğu alnında yazılı değildi elbet. Sonra yabancıların da sokaklarda dolaşması pek tekin değildi. Kimin Rus, kimin Türk ya da İtalyan olduğu konuşmasından da kolay kolay anlaşılmıyordu. Yaklaşık on kilometre uzakta olan Köbánya'ya kimsenin dikkatini çekmeden gitmek gerekiyordu. Nasıl bir çözüm bulacağımızı düşünürken Eszter'in kocası Pali'nin o zaman bana yaptığı iyiliği yaşadıkça unutmayacağım. Kendisinin Macar Emniyetinde çalıştığını çok sonra öğrendiğim Pal Fekete, o tehlikeli günlerde Can'ı almak için Köbánya'ya benimle birlikte geleceğini söyledi.

Ve biz ertesi sabah, her türlü olasılığı hesaplayarak, silahlılar yolumuzu keserlerse ne diyeceğimizi kararlaştırarak uzun, hele o ortamda bana çok uzun gelen Köbánya yoluna çıktık. Yolda biri bizi durduracak olursa, kesinlikle konuşmamamı

tembihlemişti Pali. Konuşmamdan, yabancı olduğum derhal anlaşılacaktı ve Rus olmadığım anlaşılıncaya kadar ne olacağı belli olmazdı. Biz yola çıktığımız zaman evde kalanlar, herhalde bizden daha fazla heyecanlıydılar. Hep öyle olur zaten. Olayın içinde yaşayan, onun nasıl sonuçlanacağını bilebileceği için dışarıda bekleyenden çok daha az heyecanlanır.

Bitmek tükenmek bilmedi Köbánya yolu. Yollar ıssızdı, yalnızca ayaklananların nedense önemli buldukları bazı kavşaklarda, silâhlı gençlere rastladık. Bize şöyle bir baktılar. Hiçbir şey demediler, yolumuza devam ettik. Kaç saat yürüdük bilmiyorum. Sonunda bulduk gideceğimiz evi. İlk defa gidiyordum o semte de, Orosz teyzenin yaşadığı o eve de. Köbánya semtine girer girmez hava değişmişti. Orada da sokakta gençler vardı ama, ellerinde silâh yoktu. Futbol oynuyorlardı. Şehrin merkezinde olup bitenleri bizden sordular. Orosz teyzenin oturduğu dairenin kapısının zilini çaldığım zaman kalbim yerinden fırlayacak sandım. Bütün aileyi iyi tanıyordum. Kapıyı açıp beni görünce sevindiler. Hemen Can'ın olduğu odaya götürdüler.

Hiç unutmuyorum, uykudan yeni uyanmıştı Can. İçinde kaybolduğu büyük bir yatakta oturuyordu. Üzerinde, ayaklarını dışarı çıkarıp üşümesin diye, altından düğmelenen beyaz flanel geceliği vardı. Geceliğinin önünde yediği ıspanak yemeğinden kalma lekeler. Tek bir kıyafeti ile tek bir gecelik vardı Orosz teyzenin yanında. Bir geceliğine gitmiştim köye. Can üçüncü gecedir oradaydı. Bana baktı. Gözleri sevinçle mi ışıdı, üzüntüyle mi buğulandı bilmiyorum. Gözlerini ayıramıyordu benden. Bana gelmek için kollarını bile uzatmıyor, karşısındaki hayalin birden kaybolacağından korkuyordu âdeta. Yanına yaklaştım. Kucağıma aldım. O zaman sarıldı boynuma. Gözünden sessiz gözyaşları dökülmeye başladı.

Hemen giydirdim. Hiç vakit kaybetmeden yola çıkmalıydık. Önümüzde geriye doğru on kilometrelik yol vardı hâlâ. Geriye

dönüş daha korkusuz ve rahat oldu. Çünkü Pal, ben ve Can ana baba ve çocuktan oluşan bir aile gibiydik. Can'ı bir süre ben taşıyordum kucağımda, yorulunca Pali alıyor, bir müddet o taşıyordu. Bizi durduran hiç kimseyle ve hiçbir engelle karşılaşmadan böylece saatlerce yürüdük. Nihayet evimizin bulunduğu sokağa, üst tarafından, merasimlerin yapıldığı, Stalin'in heykelinin parçalandığı meydan tarafından girdik. Eve doğru yaklaşırken kapının önüne birikmiş, bizi merak, endişe ve heyecanla bekleyenleri gördük. Herkesin yüzü gülüyordu. Herkes derin bir nefes almıştı. 1956'nın bana verdiği en büyük üzüntü bitmişti böylece.

Ev içinde örgütlenmeler

Evde hemen hemen aynı yaşta çok çocuk vardı. İlk şaşkınlığımız geçip de evdeki yedek erzak da tükenince (bizler savaş günlerine hazırlıklı değildik), karşımıza çocukları doyurma sorunu çıktı. Bakkallar kapalıydı. Gerçi belediye, fırınların ekmek çıkarmasını, bakkallara süt, şeker, tuz gibi en zaruri tüketim maddelerinin her gün gönderilmesini organize etmişti ama, hangi gün hangi bakkalın açılacağı, sabah saat kaçtan kaça kadar ekmek dağıtılacağı belli değildi. Birkaç kişinin bunu vazife bilip peşinde koşması gerekiyordu. Komünistler, eski partizanlar, örgütlenmede zorluk çekmedik. Ev sakinleri arasında derhal bir iş taksimi yapıldı. Hapishanelerde kurulduğunu duyduğumuz ve kimilerimizin yaşayarak bildikleri komunayı, bir halk demokrasisinde kuracağımız doğrusu asla hatırıma gelmemişti. Erkeklerden bir sorumlu kadrosu seçildi, özellikle çocuklara yiyecek ve süt sağlamak için. Her gün nöbet sırası gelen iki arkadaşımız, sabah erkenden ekmek süt peşine düşüyor, bulursa başka şeyler de satın alıyordu. Ve satın alınanlar, önce çocuklu aileler olmak üzere aileler arasında dağıtılıyordu. Çocukların hiçbiri sütsüz kalmadı. Ailelerden hiçbiri ekmeksiz

kalmadı. Komuna daima yenecek birşey sağladı hepimize.

İşte böyle günlerden birinde, Yılmaz sokaktaki bir Sovyet tankından çıkan bir Sovyet askeri tarafından, "Stoy" diye durdurulmuştu. Başka bir gün de Yılmaz'la bir Yugoslav olan Mandiç, ekmek almaya giderlerken, üstlerine bilinmeyen bir yerden ateş edilmişti. Bir kapının altına dar atmışlardı kendilerini. Bu da çoğu kez kimin kime, ne için ateş ettiğinin bile bilinmediğini gösteriyordu. Aslında kimin ne için silâhlandığı da kesin değildi. Örneğin, ben bursumu almak için üniversiteye gitmek zorunda kaldığım o kargaşa günlerinden birinde sokağa çıktığım vakit, kendisine sık sık rastladığım bir genci, omzuna astığı tüfekle yürürken görünce öylesine şaşırmıştım ki. 15-16 yaşlarından fazla olmayan, daha bıyıkları terlememiş, düzgün kıyafetli, sarışın, temiz yüzlü bu gençle hemen her gün karşılaşırdım işe ya da üniversiteye giderken. Hiç öyle silâh tutacak, ateş edecek hali de yoktu.

Şimdi bu satırları yazarken, aklıma 9 yaşındaki ikiz torunlarım geliyor. En büyük zevklerinden biri, arada bir birlikte sokağa çıkıp eski Stalin meydanının arkasındaki büyük parkta bulunan oyuncakçı standlarından ufak bir oyuncak almamdır kendilerine. Bu işe en fazla kaç para ayırdığımı baştan söylerim, ne seçeceklerine karışmam. Yol boyunca onun hesabını yapar, oyuncaklara bakarken de hep paranın miktarını göz önünde bulundururlar. Şimdiye kadar aldıkları oyuncakların hepsi tabanca, tüfek, makineli gibi şeyler oldu. Hele o ta ta ta ta diye birbiri ardına kurşun atar gibi ses çıkaran makineli tüfek bozması oyuncaktan gözlerini ayıramamışlardı da hemen almıştık. Daha iki ay önce de dört buçuk yaşındaki torunuma, "Artık büyüdün, seninle de parka oyuncak almaya gidebiliriz" dediğimde, bana hemen, "Bir makineli tüfek alırız" demez mi?

Tüfeğini omzuna asmış o sarışın oğlanın anısı torunlarımı çağrıştırdı bana şimdi.

Yunan partizanları

Biz evde her şeyden önce, çocukların rahatının ve güvenliğinin sağlanmasını düşünmüştük ve onların yemek işlerini örgütlemiştik. Kurduğumuz komuna tıkır tıkır işliyor herkesin en elzem gereksinimlerini karşılıyordu. Ne var ki, Yunanistan dağlarında çarpışmış Yunanlı partizanlar hepimizden baskın çıktılar. Silâhlanıp evin savunmasını yapmaya niyetlendiler. "Durun yahu, etmeyin eylemeyin, daha kimi kime karşı savunacağımızı bile doğru dürüst bilmiyoruz" diyecek olduysak da, anlaşılan gerilla savaşı günlerinin aşkına kapılarak ille hepimizi savunmak üzere evde mevzileşmeye kalktılar. İşi bayağı ciddîye aldıklarını fark edince, özellikle biz kadınlar, bu savaşçılık oyununa şiddetle karşı çıktık. Gerçekten de buraya silâhlı birileri gelmeye kalkacak olursa, evde savunmasız kadınlar ve çocuklarla karşılaşmalarının, ellerinde silâh bulunan birkaç Yunan partizanıyla karşılaşmaktan çok daha az tehlikeli olacağını anlatmaya çalıştık kendilerine. Ve kesinlikle, hani şu kadınların akıllarına bir şey koydukları vakit yapabilecekleri mutlak kesinlikle karşı koyduk. Allahtan aramızdaki İtalyan partizanları da, Yunanlılar gibi Akdenizli olmakla birlikte, belki partileri daha batılı olduğu için daha gerçekçi düşünüyorlardı da Yunanlıları bu sevdadan vazgeçirmekte biz kadınlara yardımcı oldular.

Biz 31 Ekim günü Budapeşte'den ayrıldıktan sonra evde kalan Yunanlılar ve diğer yabancılar, apartmanda oturanların mensup oldukları milletlerin ulusal bayraklarını asmışlar. İngiliz, Fransız, Yunan, İspanyol, Fin, Macar bayrakları sallanmış evin cephesinde. İtalyanlar, İtalyan Komünist Partisi'nden ve biz Türkler de TKP'den aldığımız talimat üzerine, o sırada artık Macaristan'dan ayrılmıştık.

Hemen şunu da söyleyeyim ki, bizim partizanların (İtalyanlar hariç) hevesleri kursaklarında kalmamış. Biz Budapeşte'den

ayrıldıktan bir müddet sonra bayrakları indirip silâhları ele aldıkları, kolluk kuvvetleri üniformaları giyerek sokaklara çıktıkları günler de gelmiş. Ben iki buçuk ay kaldığım Prag'dan döndükten sonra öğrenecektim bunları.

Lenin Enstitüsü'nde bir öğleden sonra

O silâhlı sarışın oğlanla karşılaştığım gün bursumu almak için Lenin Enstitüsü'ne gidiyordum. Sokaklar, gündüzleri artık tenha ve sessiz değildi. Yalnız geceleri ıssızlaşıyor ve makineli tüfek sesleri bizim tarafımızda da duyuluyordu. Yolda eski Andrássy, o zamanki adıyla Stalin caddesinde çok büyük bir gösteriyle karşılaştım. Bir insan seli geniş caddeyi doldurmuştu. El ele tutuşmuşlar, kol kola girmişlerdi bir sürü kız, erkek, genç ve orta yaşlı insan. Tek bir şiarı haykırarak yürüyorlardı: "Katil hükümet istifa!"

Bu caddenin yazgısı da bir acayip. 1800'lü yılların sonu ve 1900'lü yılların başında, yani çağ dönümünde birçok büyük ve güzel yapı yaptırmakla ünlenen Kont Andrássy'nin ismini taşıyan bu cadde, Hitler Almanya'sının Macaristan'ı istila ettiği dönemde Hitler caddesi olmuş. Biz Macaristan'a geldiğimizde Stalin caddesi idi. 1956'dan hemen sonra Macar Gençliği caddesi oldu. Kádár'ın konsolidasyon döneminde Halk Cumhuriyeti caddesi, 1989 rejim değişikliğinden sonra gene Andrássy caddesi oldu.

Nâzım ağabey nasıl oldu da bize yaptığı vasiyetinde, "sokak isimlerini de değiştirmeyin" demeyi unuttu diye düşünüyorum şimdi. Belki aklına gelmemiştir. Belki de düşünmemişti bu konuyu o zaman.

Evet, benim Lenin Enstitüsü'ne gittiğim o gün, Stalin caddesi yazılı levhalar sökülmüş, yerlere atılmış, çiğnenmişti. Yanımda sonu gelmeyen bir kalabalık, slogan atarak yürüyor. Ben de kenarda, onlara bakarak yürüyorum. Bir süre sonra yollarımız

ayrılıyor. Onlar büyük caddede devam ediyorlar yollarına. Ben eskiden borsa iken, sonra Lenin Enstitüsü adıyla yüksek okul yapılan, dehşetli güzel bu binaya doğru giden sokağa sapıyorum. (Bu bina, yüksek okul 1957'de kapanarak öğrencileri başka üniversitelerde öğrenimlerine devam etmeye mecbur olduktan sonra, televizyon binası olarak kullanılmaya başlandı.) Yolda bir kitabevinin önünden geçerken irkiliyorum birden. Yerler atılan kitaplarla dolu. Çoğunluğu Sovyetler Birliği'nde basılmış olan bu kitaplar, dergiler, broşürler yırtılmış, parçalanmış bir halde kaldırımlar üstüne yığılmış. Stalin'in yırtılmış resimleri, çiğnenmiş bıyıkları yerlerde sürükleniyor. Yıllarla geride kalmış bir günü, Tan matbaasının basıldığı günü anımsıyorum birden.

Lenin Enstitüsü'nün önüne gelince, orada da binanın cephesinde sallanan, ortasındaki arma makasla kesilmiş Macar bayrağını ve binanın tepesinden yere atılmış kızıl yıldızı görüyorum. Hiçbir tereddüde kapılmadan yaklaşıyorum büyük kapıya. Mermer merdivenleri çıkıyorum. Yavaş ve sakin adımlarla içeri girerken bir el koluma yapışıp, hızla çekiyor beni içeriye doğru. Biraz şaşırarak bakıyorum, aynı seminer grubumdan Miklos Erös. "Deli misin Gün? Ne arıyorsun burada, şimdi Lenin Enstitüsü'nü basmaya geliyorlarmış." Erös biliyor benim komünist olduğumu. Ama beni koruyor. İstemiyor bana bir kötülük gelmesini. Kendisi de gelecek olanlardan hiç korkmuyor.

O gün, kimse gelmedi Lenin Enstitüsü'nü basmaya. Ama ben o gün, bayraktaki armayı kesip kızıl yıldızı binanın tepesinden yere indirmiş olmalarına rağmen, (partinin arması baskıyı, kızıl yıldız Sovyet işgalini simgeliyordu onlar için) sosyalist düzenin devrilip kapitalizmin geri getirilmesine kesinlikle karşı çıkan bu gençlerin beni nasıl korumaya aldıklarını gördüğüm an, bütün bir öğleden sonrayı onlarla birlikte geçirdiğim zaman, 1956 olaylarının asla tek bir sözle damgalanıp ya-

lın ve sığ bir şekilde anlatılamayacağını iyice kavradım. Ve anladım ki, herkesin başka bir 1956 tanımlaması, herkesin başka bir 1956 anısı olacaktır. Herkes başka türlü yaşamıştır 1956'yı. Ben böyle yaşadım.

İş çığırından çıkıyor

Göstericilerin, yol boyunca haykırdıkları sloganların da gösterdiği gibi, geniş yığınların talepleri hâlâ karşılanmamıştı. İmre Nagy nihayet hükümetin başına geldiği, Janos Kádár partinin başına geçerek, "Macaristan'da ayaklanan gençleri selâmlıyoruz!" şeklinde bir konuşma yaptığı vakit, artık geç kalınmıştı, çok geç. Olayların başına geçemediler. Olaylar sürükledi onları. İş, çığırından çıkmıştı.

O gün Parlamento binasının önündeki muazzam meydanda toplanarak İmre Nagy'ın ve Janos Kádar'ın binanın balkonundan halka hitaben yapacakları konuşmayı bekleyen yığınların üstüne tam karşıdaki binanın tepesinden ateş açıldı. O gün orada kaç kişinin kanlar içinde yere yığıldığı tam olarak bilinmiyor. O gün orada silâhsız kalabalığın üstüne, başbakan ve parti yöneticisinin yapacağı konuşmayı bekleyen yığınlara ateş açılması emrini kim verdi, kimler verdi? Bilmiyorum!

Silâhların patladığı, insanların yere yığıldığı o an belki de 1956 Ekim ayaklanmasının dönüm noktası olmuştur.

Ondan sonra her şey büyük bir hızla bilinmeyene doğru yuvarlanmaya başladı. Eski toprak beyleri, kontlar, baronlar fakir köylüye dağıtılmış olan topraklarını geri almak için artık Avusturya sınır kapılarına dayanmıştı. Macaristan'a girecekleri anı bekliyorlardı. Bazıları, yanlarındaki Hortici eski jandarmalar, subaylarla birlikte sınırdan girmişti bile.

Göstericilerin arasına, kapitalizmi restore etmek için karışan rejim düşmanları, örgütlenmeye başlamışlardı. Hapishanelerin kapıları, yalnız siyasî mahkûmlara değil adî suçlulara da

açılmıştı. Kışlalar basılmış, isteyene silâh dağıtılmıştı. Kimin ne, kimin kim olduğunun bilinmediği, anlaşılamadığı günler geliyordu.

Köylüler, eski toprak sahiplerinin topraklarını geri almaya geldiklerini gördükleri vakit, onları ellerinde tırmıklarla karşıladılar. Kızıl Çepel diye anılan en büyük işçi semtindeki büyük fabrikalar, kapılarını kapadılar, kimseyi sokmadılar içeri. Fabrikalarda kurulan devrimci işçi konseyleri fabrikaların yönetimini ele almaya başlamıştı. Her yerde devrimci konseyler kuruluyordu. Radyoda da radyo çalışanlarından kurulan devrimci konsey, Özgür Kossuth Radyosu adıyla yaptığı ilk yayına "Sabah yalan söyledik, akşam yalan söyledik, bütün gün yalan söyledik" sözleriyle başlamıştı. Her iş yerinde, yüksek okullarda, üniversitelerde, hattâ resmî dairelerde yönetimi, Devrimci Konseyler almıştı ellerine. Olayların umut verici şekilde geliştiğini sanmaya başlamıştık. Yanılmışız. Geç kalınmıştı. Çok geç kalınmıştı. Boşunaydı İmre Nagy hükümetinin ve János Kádár'ın çabaları. Bir yandan işçi konseyleri, devrimci konseyler idareyi ele alırken, diğer yandan artan sokak çatışmalarını, yeni hükümet kuvvetleri durduramıyordu. Kimileri, AVO'lu avıyla yetinmeyip komünist avını başlatmıştı artık. Birçok yere giden, bütün gün sokakları gezen Yılmaz, akşam eve geldiğinde, yollarda ağaçlara asılmış insanlar gördüğünü anlattı. Aynı akşam İtalyan arkadaşlarımızdan Gianni'nin, yüzü bembeyaz, bize geldiğini hatırlıyorum. "İşin beklenecek yanı kalmadı, komünistleri asmaya başladılar" diyordu. Prag'dan, dışardaki İtalyan komünistlerinin sorumlusundan, yani benim Biankam'ın kocası Franco'dan haber gelmişti, Budapeşte'deki İtalyanların derhal Macaristan'ı terk edip Prag'a gitmeleri ve bizi de birlikte götürmeleri için. Arada Marat da Sabiha hanıma telefon etmiş, Macaristan'ı terk etmemizi söylemiş, ama bunu nasıl yapacağımıza dair hiçbir yol göstermemişti.

Bundan sonrasını hiç hatırlamıyorum. Silinmiş kafamdan.

Yılmaz, yalnız, Gianni ile birlikte Çekoslovakya elçiliğine gidip buradan ayrılması gereken Türklerle İtalyanların isimlerini verdiklerini hatırlıyor. Ben onu da hatırlamıyorum. Hatırladığım tek şey, İtalyanlarla beraber bizim de yola çıkacağımızdı.

Ayın otuzu idi o gün.

Macar Emekçiler Partisi'nin Budapeşte merkez binasının bulunduğu meydana toplanan kalabalığın, parti binasına silâhlı saldırı yaptıkları, Peşte parti sekreteriyle diğer parti çalışanlarını öldürdükleri, kimilerini meydandaki ağaçlara astıkları gün. O gün öğleden sonra, Sabiha hanıma, Polonya ekçiliğinden bir telefon geldi. Bizi alıp Varşova'ya götürmek için Varşova'dan özel bir uçak geldiğini söylediler. Uçağı, bizleri Budapeşte'den alıp Varşova'ya götürmesi için Nâzım Hikmet göndertmişti. Nâzım Hikmet, Polonya'da çok sayılıyor ve seviliyor, soyunda 1848 özgürlük savaşçılarından bir Lehli de bulunduğu için Polonyalılar tarafından ayrıca benimseniyordu. Budapeşte havaalanı o sırada tüm uçaklara kapatılmıştı, fakat Macarlar, 1848 özgürlük savaşlarındaki kalıcı dostları Polonyalıların küçük uçağına iniş izni vermişlerdi. Ama aynı zamanda Franco'nun organizasyonu üzerine Çekoslovaklar da artık elçilikte bizi bekliyorlardı. Ertesi sabah, Zekeriya beyle Sabiha hanımı almak için elçilik arabasını göndereceklerdi. Son dakikada, "biz size gelmekten vazgeçtik, Polonya'ya gidiyoruz" demek olmazdı. Polonya uçağı bizi almadan geri döndü.

Nerede benim kırmızı pasaportum?

Sabah erken saatte, dikkati çekmemek için, hep birlikte değil, ayrı gruplar halinde yola çıkacaktık. Yılmaz, Çekoslovakya elçiliğinin, iki sokak öteye göndereceği arabayı bulabilmeleri için, Sabiha hanımla Zekeriya beye yardım edecekti. Vartan'ın karısı Sona'yla oğlu da aynı arabaya bineceklerdi. Yılmaz sonra, Vartan'la birlikte gidecekti elçiliğe. Ben ve Necil sabah er-

ken ayrı çıkacak ve yürüyerek gidecektik.

İşler bu kadar somutlaştıktan sonra insanın birden hatırına geliyor, çok önemli bir şeyin, pasaportun eksik olduğu. Ne de olsa başka bir ülkeye gidiyoruz. Normal zamanlarda olduğu gibi sınır görevlilerinin yaptığı pasaport kontrolü falan yok ama, gemiye binerken biri ya "pasaport" derse? Nerede benim kırmızı pasaportum? Russz aldı onu benden. Bir daha da vermedi. Ben de nasıl olsa lâzım olmaz diye hiç üstüne düşmedim. Kim düşünürdü böyle apar topar gidileceğini! Necil'in pasaportu var. Hani şu İsviçre'de ayırdığımız zaman onda kalan, benim resmimin üstüne bir çapraz çekilip "iptal" yazılmış olan pasaport. Pasaporta bakakaldım ve fena halde afalladım. Evet acı gerçek ortadaydı. Benim hiçbir belgem yoktu Macaristan'dan çıkabilmek için.

Yılmaz yetişti imdadıma. "Ver şu pasaportu bana, sen de otur şuraya, sakinleş bakalım!" dedi. Bir fotoğrafımı, bir de yumurta istedi benden. Pasaportu aldı, kendi dairesine gitti. Aradan ne kadar zaman geçti bilmiyorum. Yılmaz geldiğinde gözleri gülüyordu. Uzattı pasaportu bana. Türkiye'den çıkarken Necil adına düzenlenen ve refakatindekiler hanesinde verilerimin ve resmimin bulunduğu sayfada, son zamanlarda çektirmiş olduğum fotoğrafım bana bakıyordu. Üzerinde hem soğuk damga vardı, hem de mühür. Süresi de on yıllık olmuştu pasaportun. Yani daha beş yıl geçerliydi.

Son derece güzel teknik resim yapan Yılmaz'ın sanıyorum bu, hayatta yaptığı ilk ve son büyük sahtekârlıktır. Elbette normal zamanlarda ilk pasaport kontrolünde hemen takılır kalırdı ama, Tuna'daki rıhtımdan Bratislava'ya doğru hareket eden son vapura binerken, kollarına Macar trikolor pazıbendi bağlamış, kendilerine millî muhafız adı vermiş amatör denetimcilerin kontrolünden geçmeye yetecekti. O pasaportu çok değerli bir anı olarak hâlâ saklıyorum.

Pasaport sorunu böylece çözüldükten sonra o gece ufacık

bir valiz, valiz de değil, ufacık bir çanta hazırladım. İçi her şeyden önce Can'ın çocuk bezleriyle doluydu. Öyle pampers mampers yoktu o zamanlar. Bir iki kalın tulum, hırka, iç çamaşırı filan koymuştum Can için çantaya. Kendimize bir iki iç çamaşırı, Necil'e iki gömlek. Bir de ünlü mücevher çıkımı. Üstümüze iki kazak, ayağımıza iki pantolon geçirmiştik. Ve ertesi sabah şafak sökerken Necil, ben, kucağımızda Can, elimizde ufacık bir çanta, sonunun ne olduğunu bilemediğimiz bir yolculuğa çıkar gibi değil de, bir akraba ziyaretine giden bir aile görünümünde Çekoslovak elçiliğine gitmek üzere gene Stalin meydanından, Stalin'in, kaidesinin üstünde tek bir ayağından başka hiçbir şey kalmamış heykelinin önünden geçiyorduk.

Bratislava yolunda

Budapeşte'nin Tuna boyundaki rıhtımlarında iskelelerden, özellikle yaz aylarında, sık sık güzel beyaz gemiler kalkar. Bunlardan kimi Tuna nehri üzerinde turistleri ya da bir nehir sefası yapmak isteyenleri gezdirir, kimi Budapeşte sınırları dahilindeki çeşitli iskeleler arasında düzenli yolcu seferleri yapar, İstanbul'un vapurları gibi. Kimi Tuna nehrinin üstünde bulunan Macar kentleri arasında yolcu seferlerinde kullanılır. Kimileri de sınırları aşıp, Viyana, Bratislava gibi başka ülkelerin kentlerine giderler. Severim bu beyaz vapurları. İstanbul'u anımsatır bana.

31 Ekim günü Bratislava'ya gidecek vapur öğleden sonra kalkacaktı. Ve Macaristan dışına çıkan son gemiydi. Çekoslovakya Elçiliğinde vizelerimiz düzenlenip, isimlerimiz bir belgeye yazıldıktan sonra bizleri, arabayla rıhtıma yakın bir yere götürüp bıraktılar. Budapeşte'nin Bem rıhtımındaki iskelede, o güzelim beyaz gemilerden biri duruyordu. Ana baba gününü andıran rıhtıma bizler de sokulup kalabalığa karıştık. Sabiha hanım, Zekeriya bey ve Vartanlar biraz ilerde kaldılar. Biz İtal-

yanlarla beraber vapura nispeten yakın bir yerde yolcu alınacağı zamanı beklemeye başladık. Etrafımızda yalnızca yabancılar, hattâ yalnızca Sovyetler, Ruslar vardı. Aman Allahım, neler yoktu yanlarında, ellerinde. Dikiş makineleri mi, ufak sandıklar mı, koca koca bavullar mı, hattâ hattâ avizeler mi istersiniz, her şey vardı, her şeyi götürüyorlardı. Ev taşıyorlardı düpedüz. Hani, koyun can derdinde kasap et derdinde, diye bir söz vardır ya, aynen öyle! İskeleden kalkacak bu vapurun son vapur olduğunu herkes biliyordu, vapurun ne kadar insan, ne kadar eşya alabileceği apaçık meydandaydı. Oysa vapurun istiabından çok daha büyük bir insan ve mal birikimi vardı rıhtımda. O Rus kadınlarının, o günkü o davranışlarını, bugün salim kafayla bile nitelendiremiyorum. Kendilerine yumruk sallayan millî muhafızlara hak vermemek elden gelmiyordu.

Bir süre sonra bir hareketlilik oldu geminin giriş bölümünde ve herkes başladı birbirini ite kaka içeri koşuşmaya. Rus kadınları ellerinde avizelerini, dikiş makinelerini sürükleyerek doluşuyorlardı gemiye. Ben, kucağımda Can, donup kalmıştım. Sabiha hanım ve Zekeriya bey biraz daha beride kıpırdayamadan duruyorlardı. Yılmaz beni iterek, "Yürü, giremeyeceğiz gemiye!" dedi. Yürüyeyim ama, nasıl yürüyeyim, ortalık tam bir ana baba günü.

İnsanın böyle beklenmedik hallerde birden, beklenmedik şeyler geliyor aklına. Kucağımda Can'la, trikolor pazıbentli millî muhafıza doğru, yüksek sesle Macarca bağırarak, ilerlediğimi hatırlıyorum: "Yol verin! yardın edin! Türküz" Millî muhafız, "elçilikten mi" diyerek o anda elini kaldırdı ve, önümde birbirini itip kakan insanlar arasından bize yol açtı. Biraz ilerde duran Sabiha hanımları işaret ettim: "Onlar da bizimle birlikte!" Hemen Zekeriya beylerle aramızdaki insan kalabalığında da onların geçmesine yarayacak yolu açtılar millî muhafızlar ve biz böylece gemiye bindik. Elimdeki Türk pasaportunun yalnızca kapağını göstermem yetmişti.

Vapurun kapalı yerleri hep işgal edilmişti. Ranzaların bulunduğu ufak bir kabindeki yataklardan biri daha boştu. Yılmaz'la Necil, Can'la beni oraya itelediler hemen. Kıvrıldık o yatağa. Yılmaz, Necil ve Gianni güvertede duruyor rıhtıma bakıyor ve sonra bana itiraf ettikleri gibi insan kalabalığından gemi batacak diye korkuyorlardı. Alabileceğinden çok daha fazla insan ve eşya dolmuştu gemiye. Ve bir müddet sonra, anlaşılan kaptan da daha fazla sorumluluk yüklenmek istemediği için, hâlâ gemiye binmek isteyenlerin önünü kestirdi. Halatlar çözüldü. Gemi kalktı. Yavaş yavaş ilerlemeye başladı güzelim Tuna nehri üzerinde Bratislava'ya doğru. Nehrin üstündeki köprülerin altından geçerken köprünün üzerine yığılanların, Rusların bulunduğunu bildikleri gemiye doğru, yani bizlere doğru salladıkları yumrukları görüyorduk.

Akşam karanlığı basmıştı. Sert bir soğuk vardı, kar yağmaya başlamıştı. Gemide kapalı yerler tıklım tıklım doluydu. Necil, Yılmaz, Gianni o gece güvertede yattılar. Üstlerine kar da yağdı ama hasta olmadılar.

Ben Can'ın yanında kıvrıldığım yatakta, onun uykusunu seyrediyor, altını temizlediğim vakit kirli bezlerini, Tuna'nın sularına salıveriyordum.

"Altın Şehir" Prag'ın bakır yüzü

Prag'a "Altın Şehir" derler. Bianka, uzun yıllar Prag'da yaşadığı için, ben, ilerki yıllarda çok gittim Prag'a. Prag'ı çok gezdim. Güzel mimarisi, inci gibi binaları, köprüleri, sarayları, eski tip meydanları, meydanlardaki heykelleri, iç içe girmiş hem geniş hem dar sokakları, yeşili bol caddeleri, parkları, adım başı yaşattığı tarih ile Prag, gerçekten Altın Şehir adı verilecek kadar güzeldir. Ama ben, o gidişimde Prag şehrinin sadece bakır yüzünü görebildim.

Bratislava-Prag arası trenle çok uzun sürmez. Fakat 1 Kasım

1956 günü, o kadar heyecandan sonra, bize çok uzun geldi. Son durağımız olup olmayacağını bile bilmediğimiz Prag garında trenden indiğimiz vakit ayağımız toprağa bastığı için bayağı rahatladık. Bir süredir Prag'da bulunan Yıldız, uzun boylu, sarışın, orta yaşlı biriyle gara gelmişti. Bizlere doğru ilerlediler. Çekoslovakya Komünist Partisi'nden bir görevli olduğunu sonra öğrendiğim, o sodruh (yoldaş) ile kimin konuştuğunu, nece konuştuğunu hiç anımsamıyorum. Yalnızca biz Türklerin garda hep birlikte yürüdüğümüzü hatırlıyorum. (Yanımızdaki İtalyan arkadaşları, bir İtalyan sorumlu gelip almıştı.) Bir ara ne oldu hiç anlayamadım. En önde giden Sabiha hanım ya da Zekeriya bey yanlarında yürüyen sodruh'la bir şeyler konuşarak, arkaya doğru kaçamak bir şekilde bakıp, bizi işaret ettiler. Ve sonra da, "haydi hoşça kalın, görüşürüz!" bile demeden Yıldızla birlikte yollarına devam ederek gardan çıkıp kendilerini bekleyen siyah bir arabaya bindiler. Biz, onları başka birine teslim edip yanımıza gelen sodruh'la birlikte yürümeye devam ettik. Bizi de bir arabaya bindirdiler. Prag'a, Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu Kongresi'ne geldiğim zamandan tanıdığım Vaclav meydanında eski ve güzel otellerden biri olan Hotel Europa'nın önünde durdu arabamız. İndik. Odalarımızın anahtarlarını verdiler. Necil'i ve beni caddeye bakan bir yatak odası, ufak bir oturma odası ve bir banyodan oluşan süite çıkardılar. Otelin lokantasında yemek yiyebileceğimizi, hesaba, oda numaramızı yazıp imzalamamızı söyledi sodruh. Vartan'ların da odası aynı oteldeydi, Yılmaz'ın da. Biz Sabiha hanımla Zekeriya beyi de orada bulacağımızı sanmıştık, ama onlar yoktu. Nerede olduklarını sorduğumuzda sodruh, "Onları Çekoslovakya Komünist Partisi'nin misafirhanesine götürdük" dedi.

Onlar Çekoslovakya Komünist Partisi'nin misafirleriydi. Biz ise Çekoslovakya Kızılhaçının sığınmacıları. Bu kadar basitti iş.

Olanları hâlâ anlayamamış, anlasam da hazmedememiş, biraz şaşkın, biraz kırgın, oturuyoruz süitimizin oturma odasın-

da. Can'ın karnını doyurduk. İki kişilik geniş yatağın ortasına yatırdık. Uyuyor. Yerleştirecek bir eşyamız yok ki onunla vakit geçsin. Küçük çantaya doldurduğum çocuk bezlerinin tükenmekte olduğunu dehşetle görüyorum. Banyoda bulduğumuz sabunla ve çok şükür, musluktan akan sıcak suyla iki üç parça eşyamızı yıkıyorum. Vakit bir türlü geçmiyor.

Ortalık yeni kararmıştı. Kapı vuruldu. Necil açtı. Hayatımda hiç görmediğim, orta boylu, en fazla 30-35 yaşlarında, kıvırcık sarı saçlı, mavi gözlerinden biri neredeyse şaşı denebilecek kadar şehlâ bir adam. Gülerek elini uzattı, kuvvetli bir İtalyan aksanıyla Fransızca konuşarak kendisini tanıttı, Franco Moretti tarafından geldiğini söyledi. Buyur ettik. İçeri girdi, oturdu. Yolculuğumuzun nasıl geçtiğini, Can'ın yola nasıl dayandığını sordu. Anlattık. Biraz hoş beş ettik. Belki on belki on beş dakika kadar oturdu. Ve izin isteyip kalkarken cebinden çıkardığı bir zarfı bana uzattı. "Franco Moretti gönderdi. İtalyan Komünist Partisi'nin yardımıdır. Çocuğun ilk ihtiyaçları için lâzım olur şimdi size" dedi, gözlerime bakarak. O mavi şaşı gözündeki tatlı gülüşü, zarfı uzatırken biraz da sıkıldığını belli edercesine başını biraz yana eğişini, hiç unutmuyorum. Benim göz hafızam çok zayıftır. Ama o yüz, enstantane bir fotoğraf gibi bu gün de belleğimde pırıl pırıl duruyor.

Franco'nun gönderdiği Bertini geldiği gibi sessizce gitti. Zarfa baktım. Beş yüz kuron vardı içinde. O zaman için gerçekten ilk ihtiyaçları karşılamaya yetecek bir miktardı bu. Benim partim beni Kızılhaç'a devretmişti ama İtalyan partisi bağrına basıyordu. Bertini gittikten sonra, 23 Ekim 1956 gününden beri, ilk defa ağladım.

Gene hırsız-polis oynuyoruz

Elimi uzatsam değecek kadar yakınında olduğumu biliyorum Bianka'nın. Buna rağmen ne görüyorum ne de duyuyorum

onu. Ne kadar garip! İnsan, birine bütün varlığıyla inandığı vakit, "acaba neden beni aramıyor" gibisine sorular, kuşkular hiç gelmiyor aklına. Nitekim bir gün sonra telefonda sesi çıktı Bianka'nın. Odanın içine güneş doğdu birden sanki. İlk imkânda gelip beni göreceğini söyledi. Bir şeye ihtiyacım olup olmadığını sordu. Telefonunu verdi bana. Ama çok gerekmedikçe telefon etmememi ve edersem de ancak akşam geç saatlerde aramamı söyledi.

Bir şeye ihtiyacım yoktu. Zaten bana verdikleri parayla da Can'a gerekli olan her şeyi alabilmiştim. Hattâ para kalmıştı bile. Tek derdim, o güzel otelin o güzel odasının soğuk olmasıydı. O dönemde oteller gündüzleri ısıtılmaz, ancak akşamları belli bir saatten sonra ısıtılmaya başlardı. Bundaki mantık, otelde kalanın turist olduğu, turistin ise gündüz gezip akşam otele geleceği, dolayısıyla gündüz otelin ısıtılmasına gerek olmadığı idi. Zaten ellili yıllarda bir kentin sakini, keyfi isteyip de o kentte bir otele gidip kalamazdı. Herhalde güvenlik(!) icabı. Bizim kaldığımız otel de aynı kurala uyarak ancak akşam üstü ısınmaya başlıyordu. Her ne kadar Grenoble'da Madam Ray'ın evinde, soğuğun ne olduğunu öğrenmişsem de bütün gün soğukta oturmak zorunda kalmanın ne demek olduğunu, Altın Şehir Prag'ın patine "Europa" oteli öğretti bana.

İki gün sonra Bianka geldi. Odamın ne kadar soğuk olduğunu gördü. Bizi neden parti oteline değil de, buraya koyduklarını sordu benden. Parti misafirhanesi yahut diğer adıyla parti oteli, misafirlerinin her türlü konforunu karşılayan, daima sıcak, rahat bir yerdi. "Bilmiyorum" dedim. Gerçekten de bilmiyordum.

Bianka'yı, elimi uzatsam değecek kadar yakınımda hissederken, doğru hissetmiştim. Bana çok yakın bir yerde oturuyordu. Fakat oturdukları üç odalı ve büyük mutfaklı daire (ilerde gittiğim için biliyorum) aslında ikamet yeri değil Franco'nun çalıştığı büro idi. Dışardan durmadan gelip giden oluyordu bu-

raya. Ve Çekler burasının yurt dışında yaşayan İtalyanların sorumlusunun kaldığı yer olduğunun başkaları tarafından bilinmesini kesinlikle yasaklamışlardı. Bianka'nın da İtalyan olmayanlarla teması, Çekler tarafından hoş karşılanmıyordu. Bana neden hemen gelemediği anlaşılıyordu. Ben de ona gidemeyecektim.

Ama biz Bianka'yla her zaman yaptığımız gibi, bir süre sonra bozduk bu konspirasyonu. Necil ve Yılmaz Budapeşte'ye döndükten sonra ve soğuktan hastalanan Can'ı ikinci kez hastaneye yatırmak zorunda kaldığım vakit, Franco'nun bir iş münasebetiyle Prag'da olmadığı günlerin akşamları, geç saatlerde gizlice Franco'nun bürosuna gider, biriken dertlerimi dökerdim Bianka'ya.

Bir başka Nâzım Hikmet

Aradan birkaç gün geçtikten sonra Nâzım Hikmet Prag'a geldi. Çok sevindik. Dünyalar bizim oldu. Doğru parti oteline indiğini duyduk. Oraya gidip, biz geldik, diye rahatsız etmenin doğru olmayacağını düşünerek bizi aramasını bekledik. Çok geçmedi. Ertesi gün Necil'e ve bana, şu saatte parti oteline gelip beni arasınlar diye haber gönderdi. Can'ı Yılmaz'a bırakarak onun söylediği saatte parti otelinde olduk. İlk defa görüyordum parti otelini. Gerçekten son derece rahat, güzel bir yerdi. Sımsıcaktı. İnsanı saran, kucaklayan bir havası vardı. Ve küçük çocuklu ailelerin de her türlü gereksinimi düşünülmüş, çocukların bir odaya kapanıp bunalmalarına gerek olmayacak bir düzen kurulmuştu.

Nâzım Hikmet'le o günkü buluşmamız, beni bambaşka bir nedenle o kadar etkiledi ki karşılaştığımızda kucaklaştık mı, hiç anımsamıyorum. Şu anda da belleğimdeki canlı olan tek sahne, büyükçe bir odada üçümüzün üç koltukta oturduğumuzdur. Benim yanımdaki koltukta Necil oturuyor. Karşımda-

ki koltukta hem beni hem Necil'i aynı anda görebilecek şekilde Nâzım Hikmet oturmuş. Yüzü, her zaman olduğu gibi sevecen değil, asık. Hattâ özellikle ciddî ve soğuk olmaya çalışıyor izlenimi kalmış bende. Önce bir şeyler söylemiş miydi, hatırlamıyorum.

- Türkiye ile temasınızı derhal keseceksiniz! diyor.

Şaşkınlıkla yüzüne bakıyorum:

- Ne temasımızı? Yok ki bizim bir temasımız!

- Türkiye ile temas kurduğunuz, ilişkide olduğunuz biliniyor. Bu teması derhal ve kesinlikle kesmeniz parti emridir.

Biraz bir şeyler sezmeye başlıyorum. Benim iki sene tam suskunluktan sonra, anneme babama, Avusturya'daki komünist arkadaşımız vasıtasıyla, son derece seyrek olarak ve nerede olduğumdan hiç söz etmeden yazdığım mektuplar değil kastedilen. Kaldı ki bundan Marat'ın da haberi vardı. Hayır, kastedilen temas bu değil. Nâzım'ın sesi biraz sert ve biraz da çabuk çabuk konuşarak tekrarlıyor.

- Türkiye ile kurmuş olduğunuz teması derhal keseceksiniz. Boşuna inkâr etmeye çalışmayın! Bu temasın varlığını gösteren belgeler, vesikalar var elde.

Birden Necil'in sesini duyuyorum yanı başımdan.

Nâzım ağabey, diyor. Çocuğumun başı üzerine yemin ederim ki...

O zaman beynim atıyor birden. Necil'e dönüp:

- Sus! diyorum. Karıştırma çocuğunu. Ve karşımda oturan Nâzım ağabeyin gözlerinin içine baka baka:

- Bizim Türkiye ile hiçbir temasımız, hiçbir ilişkimiz yok, diyorum. Ben iki yıl boyunca anama bile tek satır olsun yazmadım. Şimdi annem bile hâlâ nerede olduğumu bilmiyor. Sözünü ettiğin, temasımızı sözde kanıtlayan belgelere, vesikalara gelince, biz böyle belgeleri çok gördük. Biz Macaristan'dan geliyoruz Nâzım ağabey, Macaristan'dan! Rajk'ların, Rajk gibilerinin sahte belgelerle, vesikalarla ipe çekildikleri Macaris-

tan'dan. Sen hangi belgeden, hangi temastan söz etmeye kalkıyorsun şimdi!

Bunları söylediğim sürece gözlerimi, onun gözlerinden ayırmıyorum. Ben onun mavi, masmavi gözlerini hiçbir zaman böyle görmemiştim. O günden sonra da görmedim bir daha. Kıpır kıpır oynuyordu gözleri. Gözlerime sabit olarak bakmıyor, durmadan sağa sola oynatıyordu göz bebeklerini. Bu gözlerde bir ışıltı vardı. Benim ağzımdan çıkanları duymaktan duyduğu bir sevinç vardı sanki. Ağzıyla bir şey söylemiyor gözleriyle, "söyle, söyle devam et!" diyordu âdeta.

Ben susunca bir an sessizlik oldu. Sonra Nâzım ağabey gözlerini bu sefer benden tamamen kaçırarak:

Bilmem artık işte! Ben söyledim! dedi.

Bir parti emri daha

Hemen o akşam bir bahane uydurarak Marat'a telefon ettim. Her zaman "Ablaaa! Nasılsın bakalım" türünden lâflarla, bana yakınlık gösterdiğini özellikle ifade etmiş olan Marat, o akşam mesafeli ve soğuk davrandı. O zaman emin oldum Nâzım ağabeyin o gün söylediklerinin kendi kafasından çıkmadığına. Fakat Marat'la ne konuştuğumuzu şimdi hatırlamadığım o telefon muhaveresinde de Türkiye ile temasım konusunda en ufak bir lâf geçmedi. Ne o akşam, ne de ondan sonraki görüşmelerimizde hiçbir zaman konu etmedi bunu Marat.

Belki o 1 Mayıs gecesi, biraz kafayı bulmuşken, "Seni Sibirya'ya gönderilmekten ben kurtardım" dediğinde bunu ima etmek istemişti. O zaman da hiçbir şey sormadım. Hiçbir şekilde, hiçbir zaman üstüme almadığım iftira ve iddiaları söz konusu ederek, bunlara ayrı bir önem atfetmiş görünmek istemedim. Kaldı ki Marat'ın ya da o zamana kadar tanıdığım "elvtars"ların, "sodruh"ların birçoğunun, işlerine gelmeyen her şeyi kıllarını bile kıpırdatmadan inkâr edebileceklerini fark et-

miştim artık. Hele akıllarınca, partinin yüksek(!) çıkarları bunu gerektiriyorsa.

Marat'ın, o günlerde kendisinin hiç haberi yokmuş gibi davranıp, karşısındakilerin tepkisini yaratacak pis işleri Nâzım Hikmet'e yaptırdığı anlaşılıyordu. Nitekim bizim Nâzım'la o mahut konuşmamızın üstünden iki gün geçtikten sonra, bu kez Vartanları ve Sabiha hanımla Yıldız'ı da çağırarak yaptığı bir toplantıda bir parti emri daha bildirdi Nâzım Hikmet. Onun aracılığıyla bize açıklanan parti emri şöyleydi: Vartan ve karısı, Polonya radyosunun Türkçe yayınlarında çalışmak üzere Varşova'ya gideceklerdi. Vartan'ın kardeşi Jak ve M. Fahri Oktay (Veli Gündüz) zaten oradaydılar. Necil, Yılmaz ve Gün Macaristan'a geri döneceklerdi. Eğer Macaristan'a dönülecek durum olmazsa, o zaman Yılmaz, Çekoslovakya'da bir fabrikaya çalışmaya giderdi, Gün'le Necil'e de elbet Çekoslovakya'da yapabilecekleri bir iş bulunurdu. Sabiha Hanım, Yıldız ve Zekeriya beye, önemli bir parti görevi verildiği için, Prag'da kalarak bu görevin başlayacağı zamanı bekleyeceklerdi.

Bu parti emrine ne kadar şaşırdığımı ve şaşırmaktan çok kızdığımı hatırlıyorum. 4 Kasım'da Sovyet orduları Macaristan'a girmişlerdi ve çatışmalar hâlâ devam ediyordu. Macaristan'a bir daha gidebilmek imkânı olup olmayacağı hiç belli değildi. Herhalde bunu, bu parti emrini verenler de biliyorlardı ki, Yılmaz'ın bir fabrikada çalışması bile söz konusu olmuştu. Madem buradaki insanların geleceği söz konusuydu neden onların fikri alınmıyor, kendilerine hiçbir şey sorulmuyordu? Yıldıza, Sabiha hanıma ve Zekeriya beye verilen ve esrarengiz bir havaya büründürülen parti ödevinin, bir süredir hazırlıkları yapılan Türkiye Komünist Partisi radyosunun çalışmaları olacağı apaçıktı. Neden hiçbir şey oturup konuşulmuyor, bir takım emirler yağdırılmakla yetiniliyordu?..

Orada o gün Nâzım ağabeyin açıklamalarından sonra ne söylediğimi ben hiç hatırlamıyorum. Yılmaz çok iyi hatırlıyor.

"Parti bana emir veremez, önce benim fikrimi almak zorundadır!" demişim. Yılmaz bu sözlerimden sonra ortalıkta bir sessizlik olduğunu ve Nâzım ağabeyin mavi gözlerini bana dikip baktığını söylüyor. "Hiçbir şey söylemedi. Ama senin ağzından çıkanları duymaktan sanki memnunmuş gibi bir hali vardı" diyor.

Nâzım Hikmet'in parti disiplini anlayışı

Ben şimdi anımsadığım bu olayların üstünden geçen kırk küsur yıl içinde, Nâzım Hikmet'e ilişkin olarak yazılmış birçok kitap, yazı gördüm. Türkiye Komünist Partisi hakkındaki kimi yazılar, anılar ve kimi değerlendirmelerde gene Nâzım Hikmet üstüne söylenenleri, anlatılanları büyük bir dikkatle okudum. Nâzım'ın, özellikle parti içindeki yaşamını anlatan, onun bir komünist olarak değerlendirmesini yapan yazıların önemli bir kısmında, Nâzım Hikmet'in, parti içinde kendisine idareci rolü verilmemiş olmasını bir türlü hazmedemediğine, Nâzım Hikmet'in partinin yöneticisi olmak hevesinde olduğuna işaret ediliyordu.

Bu kitapların yazarları, bu iddiaların sahipleri Nâzım Hikmet'i, benim tanıdığımdan daha iyi tanımış olabilirler. Örneğin ben, parti içinde vaktiyle işçi muhalefeti adı verilen ve başını Nâzım Hikmet'in çektiği bir Nâzım muhalefeti hareketinin varlığını duymamıştım. Zaten Türkiye'de, Türkiye Komünist Partisi'ne, partinin yönetici kadrolarına geçmiş olan kişilere, bu kişilerin savundukları doğrultulara ait doğru dürüst bir bilgiye rastlamak kabil değildir. Herkes kendi yaklaşımına göre bir şeyler anlatmıştır, bir şahsı ya da bir olayı kendi açısından değerlendirmiştir. Benim gördüğüm kadarıyla, birinin ak dediğine, öteki kara demiştir.

Nâzım Hikmet'in parti yöneticisi olma hevesinde olduğu iddiasının ne kadar doğru olduğunu bilmiyorum. Ben onunla bir-

likte geçirdiğim kısa süreli fakat yoğun ilişkiler sırasında, böyle bir şeye tanık olmadım. Bazılarının iddia ettiği gibi, parti içinde yönetici mevkide olmamanın onu üzdüğünü ise hiç ama hiç fark etmedim. Tam tersine, yönetici mevkiye getirildiği vakit, bunu ne denli umursamadığını kendi gözlerimle gördüm.

Nâzım Hikmet'in partiyle ilgili olarak asla akıl erdiremediğim tarafı, parti disiplini anlayışı idi. Kendisine parti üst kademesinden olan biri tarafından verilen ödevi, talimatı, yanlış olduğunu apaçık görse bile, derhal ve komutanından görev almış bir asker gibi uygulardı. Belki de durmadan tekrarladığı, "Ben bir sıra neferiyim" deyişinin anlamı da buydu. Örneğin ben, hiçbir zaman, sıra neferliğine gönüllü olmadım. Komutan olmak istediğimden değil, komutanın emirlerinin yanlış olması ihtimalini hesaba katmamdan. Nâzım ağabeyin, kendisi hemfikir olmadığı halde, araç edildiği bir parti emrine birinin itiraz etmesini, gözleriyle belli ettiği bir sevinçle karşılamasını, ben onun akıl erdiremediğim bu parti disiplini anlayışına bağlıyorum. Parti emrine hemen ve kayıtsız şartsız uyulmaması onun disiplin anlayışına sığmıyordu. Ama karşısındakinden gelen tepki, onun aklının gerektirdiği davranışa uygun düşünce, çok keyif alıyordu bundan.

Bir süre sonra, anlaşılan birbirini izleyen bu direktiflerin, emirlerin, talimatların yanlışlığı ve parti içi demokrasi denen şeye ters düşmesi öylesine ağır bastı ki, Nâzım ağabey, o acayip parti disiplini anlayışını rafa kaldırdı ve etrafında olup bitenlere o zamana kadar da düşündüğü ve içinden geldiği halde, parti disiplini uğruna göstermediği sert tepkileri vermekten kaçınmadı ve hain ilân edilişi de gecikmedi.

"Nâzım'ı öldü bilin!"

Prag'daki olayların üstünden daha bir yıl geçmeden, Budapeşte'de, gene Benczur sokağındaki dairemizde, Necil, Yılmaz,

ben ve Marat masa başında oturuyoruz. Marat'ın parti toplantısı dediği toplantılardan biri bu. Marat elindeki kalemle oynayarak ve başını hafifçe öne doğru eğerek, bize Nâzım Hikmet'in davranış ve konuşmalarıyla Türkiye Komünist Partisi'ni son derece güç duruma düşürdüğünü, kendisinin artık bir partili bile sayılmayacağını, onunla temas edilmemesi gerektiğini söylüyor. Nâzım'ın en büyük suçu, özellikle 1956 Macaristan olaylarından sonra Marat'ın deyişiyle, "ileri geri konuşmak, Sovyetler Birliği hakkında yalanlar uydurmak, Sovyet aleyhtarlığı, Sovyet düşmanlığı yapmak"

Zekeriya beyin 1978 yılında *Nâzım Hikmet'in Son Yılları* adlı kitabında yazdıkları, benim bu hatırladıklarımla örtüşüyor. O da şöyle anlatıyor: "1957'de ailemle birlikte Prag şehrinde bulunuyordum. Bir gün ansızın İsmail Bilen çıkageldi. Bizi otelde (Parti misafirhanesinde) yemek sofrasında buldu. Gayet sevinçli, gayet neşeliydi. Gelsin içkiler, gelsin yemekler diye sağa sola emirler verdi. Konuşma sırasında söz Nâzım'dan açıldı. Bu söz İsmail Bilen'i sinirlendirdi ve sert bir sesle:

Bırakın Nâzım'ı artık. Nâzım yok, Nâzım'ı öldü bilin, dedi."

O yıllarda dünyadaki bütün komünist partilerinin savundukları temel görüşe göre, komünist olmanın başlıca mihenk taşı, Sovyetler Birliği'ne ilişkin olarak alınan tutumdu. Dünyada komünizmi kuran ilk ülke olan Sovyetler Birliği ne yaparsa yapsın doğruydu ve yapılan ne kadar yanlış ve ters olsa da, birincil ödev bunu savunmaktı. Gerçi 20. Kongre'de yapılan açıklamalar Batıdaki bazı güçlü komünist partilerini, örneğin İtalyan ve İspanyol komünist partilerini bu tutumdan nispeten kurtarmıştı ama gene de eski alışkanlıklar sürüyordu.

Evet, Nâzım Hikmet, işte bu kuralı ihlâl etmişti, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin ve halk demokrasilerindeki komünist partilerinin yanlışlarını, yeri geldikçe söylemekten kaçınmıyordu. Özellikle 1956'da Sovyetler Birliği'nin Macaristan'a

müdahelesi, onun için bardağı taşıran son damla olmuştu. Kim bilir, yaşayıp da 1968 Prag baharının akıbetini görseydi ne diyecekti?..

İşte o gün masa başında oturur ve Marat'ın, kendisine ayrı bir ciddîyet kazandırmak için olacak, iyice astığı yüzünü, arada bir "şey, şey"lerle kestiği cümlelerini, "bu böyledir", "bunun başka yolu yoktur" keskinliği ile konuşmasını dinlerken, üçümüzün de yüzünde en ufak bir his, düşünce, tepki belirtisi yoktu. Macarların "tahta surat" dedikleri anlamsız bir ifade ve boş gözlerle dinliyorduk Marat'ı. Bir kulağımızdan girip ötekinden çıkıyordu söyledikleri. Bunlara hiçbir yanıt vermemenin en doğru hareket olduğunu o güne kadar gördüklerimiz, yaşadıklarımız öğretmişti bize. Marat, bilmiyorum ne akla hizmetse, o sıralarda Nâzım'ı her yerde karalama işini üstlenmişti. Bunu uzun süre devam ettiremeyeceğini herhalde kendisi de biliyordu. Nâzım Hikmet'in ismi ve cismi, karalanamayacak, lekelenemeyecek kadar büyüktü. Nitekim uzun sürmedi Nâzım aleyhine yapılan konuşmalar. Marat kendisi de biliyordu Nâzıma ihtiyacı olduğunu ve ilerde daha büyük ihtiyacı olacağını da tahmin ediyordu.

Nâzım'ın karalanması çabaları hiçbir sonuç vermeden çabuk bitti. Fakat bundan en fazla kârlı çıkanın bizzat Nâzım Hikmet olduğunu sanıyorum. Zira o zamandan sonra, herhalde kendisinin pek anlam veremediği o katı parti disiplininden azat etti kendisini.

Sınırları açık Macaristan

Kasım sonuna doğru Budapeşte Radyosu'ndan haber gönderdiler Prag'a. O zamana kadar kadro dışı çalışmış olan bizleri, yani Necil'i, beni ve Yılmaz'ı radyoda kadrolu çalışmak üzere bekliyorlardı. Bu daveti kabul edersek çok sevineceklerini de ayrıca belirtiyorlardı. Yılmaz'la Necil'in hemen dönmesini isti-

yorlar, "Gün, çocukla daha gelmesin, burada onların rahatını sağlayacak koşullar henüz yok" diyorlardı. Gerçekten de Sovyet ordularının Macaristan'a girdiği 4 Kasım gününden itibaren bütün Macaristan'da işçiler, madenciler, ulaştırma emekçileri grevdeydi. Sobaları, kaloriferleri ısıtacak odun kömür zor bulunuyordu. Gıda maddeleri güçlükle sağlanıyordu. Gerçi Sovyet tanklarına karşı girişilen ve sonuçsuz kalacağı başından belli olan savaşlar bitmişti ama, şehrin merkezi, büyük caddeleri harabe haline gelmiş, binaların yüzü delik deşik olmuştu. Hayatın yeninden başlamasına çalışmaktan, aynen bir savaş sonrasında olduğu gibi, yeniden kuruluş işlerine geçmekten başka çare yoktu. Yalta Konferansı'nda çizilen ve Amerikalılar da dahil, bütün müttefiklerin onayını almış olan siyasi nüfuz bölgelerinin, bloklar sisteminin 1956 Macaristan ayaklanmasıyla değiştirilemeyeceğini, dünyanın siyasal gerçeklerinden bir süre uzaklaşan bazı politikacılar da anlamışlardı. Olmayacak duaya amin demeye benzeyen bu direniş, çizili sınırlar dahilinde reformcu adımlar atabilmek umudunu da uzun bir süre için erteliyordu.

Bir an bile tereddüt etmedik Macaristan'a geri dönmekte. Orada yaşadığımız dört sene Macaristan'ı, Macarları sevmemize yetmişti. Bizim kaderimiz de artık Macar halkının kaderine, daha geniş bir deyişle, Orta Avrupa'nın kaderine bağlanmıştı. Günlerdir, haftalardır açık duran Macar sınırlarından kimileri Macaristan'a bir daha geri dönmemek üzere dışarı çıkarlarken, bizler o sınırlardan geçerek Macaristan'a dönmeye hazırlanıyorduk. Haftalar boyunca açık kalan sınırlardan binlerce, on binlerce Macar çıktı yurt dışına. Bunların ezici çoğunluğu, gençlerdi. Gittikleri Batı ülkelerinde, bu gençlerin hemen hepsine, 1956 devrimi kahramanları muamelesi yapıldı. Burada bir noktaya değinmeden geçemeyeceğim. 1956 yılında Macaristan'ı terk eden Macar gençlerinin hepsinin, baskıdan, terörden kaçanlar ya da devrimciler olduğunu sanmak, hattâ buna inan-

mak büyük bir gaflettir. Daha iyi bir hayat isteğiyle, umuduyla ülkesini terk edenleri asla kınamıyorum. Kendi dar çevremde, radyoda, arkadaşlar arasında bile politikayla, toplumsal sorunlarla hiçbir ilgisi olmayan birçok kişinin o günlerde Batı'ya doğru yola koyulduğuna tanık oldum.

Macaristan'dan gidenler arasında kendilerine daha iyi bir hayat yaratmak isteğinde olanlar da vardı, macera peşinde koşanlar da. Yahudi düşmanlığının yeniden başlayacağından korkanlar da vardı, katıldıkları siyasal hareketlerin hesabının kendilerinden sorulacağından çekinenler de. Salt politik görüşleri nedeniyle girdikleri cezaevlerinden çıkmış olanlar da vardı, kapıları açılan cezaevlerinden siyasî suçlularla birlikte çıkmış adî suçlular da. İnsan yüzlü bir sosyalizm için ayaklananlar da vardı, kapitalizmi geri getirmek için silâhlananlar da. Hiç ama hiç homojen değildi Macaristan'dan kaçan yığınla insan. Ve birçok gerçek devrimci, gerçek muhalif burada, Macaristan'da kaldı. Bunlardan kimi yargısız infaz edildi, kimi sözde yargıyla. Kimi idamdan kurtulamadı, kimi ölüm cezasından kurtulup ömür boyu hapse mahkûm edildi. Ve bir müddet sonra gelen afla dışarı çıktıkları zaman, Macaristan'da en büyük iç muhalefet kesimini oluşturdular. Ne gariptir ki, 1956 ayaklanmasının idam edilen asıl yöneticileri İmre Nagy ve yakın çevresinin isimleri, giderek anılmaz oldu bugün. 1956'da insan yüzlü sosyalizm isteğiyle ayaklananlar kasten unutturuldu. Kapitalist rejimi ihya etmek için silâha davrananlar, bugün 1956 ayaklanmasının asıl kahramanları sayılıyor. Onlar tutuluyor el üstünde. Macaristan'dan gitmeyip burada kalanlar, halkın kaderini paylaşanlar, çizilmiş olan katı ve sert sınırlar içinde yaşamı biraz iyileştirebilmek için, biraz daha fazla özgürlük, biraz daha fazla demokrasi için bir sisifus didinmesine girmiş olanlar bugün inkâr ediliyor.

Prag'da yalnızlık

Necil ve Yılmaz Macaristan'dan gelen davet üzerine gittiler. Bana altın yüzünü göstermemekte direnen gri ve soğuk Prag'da yalnız kaldım. Otelde büyük bir daireyi meşgul etmemize gerek kalmamıştı. Banyolu, tek bir odaya geçtik. Can'la bana bol bol yetiyordu. Her gün hava almak için küçük bir gezinti yapıyor, sonra tüm zamanımızı otel odasında geçiriyorduk. Can'ın en büyük zevklerinden biri öğlenleri yiyecek bir şeyler alıp odamıza çıkmak için asansörle zemin katta bulunan otel lokantasının mutfağına inerken otel komisi bir cüce ile karşılaşmamız oluyordu. Kendisinden biraz daha büyük olduğu için bu cüceyi, çocuk sanan Can hemen oynamak istiyordu onunla. O da dünyanın en tatlı cücelerinden biriydi. Can'ı görür görmez "Ahoy" (merhaba) diye gülerek yanına gelir, ona ufak bir şeker verirdi.

Havaların daha da soğumasıyla, gündüzleri ısıtılmayan otel odamızda Can, sık sık hastalanıyordu. Bianka'nın yardımıyla Can'ı iki defa çocuk hastanesine yatırmak zorunda kaldım. Gayet modern, temiz, bembeyaz, Macaristan'dakilerden çok daha Avrupaî bir hastaneydi Can'ın yattığı hastane. Fakat Macar doktorlarının yakınlığı ve candanlığı yoktu Çeklerde. Ufacık bir çocuğun annesini birden kaybederek, etrafındakilerin konuştukları dili hiç anlamadan bir hastane yatağında kalması, yetişkinlerin düşünemeyecekleri kadar korkunç bir şey olmalı. Bugün de oğlumun unutamadığı travmalardan biridir o hastane odası. Kenarlarında kafes biçiminde parmaklıkları olan demirden beyaz karyola, Can'ın anılarında, yatağın üstünde onu boğan, nefes almasını engelleyen bir kafes olarak kalmış.

Franco'dan istemiştim "sodruh"larla konuşarak, beni parti oteline almalarını sağlamasını. Otelin soğuğuna Can'ın dayanamadığını, hastalıktan bir türlü kurtulamadığını zaten biliyordu. Franco, elinden geleni yapacağını söylemişti. Aradan bir hafta

geçmedi. Bianka'yla haber gönderdi bana. "Olmuyor. Bir yere takılıyor, birileri engelliyor, bir yerden reddediliyor bu istek. Anlamıyorum" dedi. Yapılabilecek hiçbir şey kalmamıştı.

Bilmiyorum kim, kimler engelledi benim oğlumla parti misafirhanesinde kalmamı. Kim, kimler ufacık bir çocuğun hasta olmasına bile aldırış etmeyecek kadar taş yürekliydiler. Bugüne kadar bilmiyorum bunu. Bana bu yapılandan alabildiğim tek çocukça hınç, akşamları Can'ı uyutup Europa Oteli'nin lokantasına indiğim zaman, en pahalı yemekleri seçmek ve son derece kabarık yemek hesaplarının altına oda numaramı yazarak imzamı basmak oldu.

Bianka'nın dışında diğer İtalyanlar da Prag'da yalnız kaldığım sürece bana çok yardım ettiler. Can'ın hastanede olduğu günler beni tek başıma bırakmadılar. "Oggi in İtalia"nın o sıralarda Prag'dan yapılan yayınlarının hazırlandığı villada, bir yabancının orada kalmasının yasak olmasına rağmen, misafir ettiler. Yılbaşı gecesini de İtalyanlarla beraber geçirdim.

Sonra günler geçtikçe dayanma gücümü yitirdim. Budapeşte Radyosu sorumlularına haber gönderdim. "Soğuksa burası da soğuk, zorluksa burada da zorluk var. Üstelik çocuğumu hastaneden çıkaramıyorum. Ben de geleyim bari oraya. Zarar yok herkesle birlikte biz de üşürüz, biz de herkes gibi idare ederiz" dedim. "Tamam! Gel!" dediler.

Ocak ayının ortalarına doğru bir gün uçağa bindik. Bir saat bile geçmeden Budapeşte'ye varmıştık. Necil havaalanında bizi bekliyordu. Can Necil'i görünce başını birden benim kucağıma gömerek ağlamaya başladı. Aradan bir süre geçtikten sonra sakinleşip Necil'in kucağına gitti ve sarıldı ona. Herhalde babasını bir daha hiç göremeyeceğini sanmıştı küçücük yüreği.

Yeniden evimizdeyiz

Benczur sokağında, 31 Ekim günü tüm eşyalarımızı bırakıp çıktığımız dairede, biz döndüğümüz vakit iki çocuklu bir İspanyol aile oturuyordu. Binada boşalan dairelere, evleri sokak savaşları sırasında hasar gören, tamir bekleyen Macar aileler taşınmıştı. Sabiha hanımın kaldığı dairede 23 Ekim günü köy düğününe beraber gittiğimiz Kovalikler kalıyorlardı. Yılmaz'ın eskiden kaldığı dairede, evi bir Rus tankından açılan ateşle yıkılan rejisör Solymosi ve karısı. Yılmaz ve Necil üçüncü katta boş olan tek odalı bir daireye yerleşmişlerdi. Ben Can'la birlikte gelince Yılmaz o daireden çıkarak, zemin katında Gianni'nin kaldığı tek odalı daireye, onun yanına geçti. Üçüncü katta bu kez bahçeye bakan dairemize bir de soba yerleştirmişlerdi. Kalorifer yeter derecede yanmazsa odun kömür tedarik edip odayı ısıtabilelim diye.

Evler mobilyalı olduğu için eşya derdimiz yoktu. Biz gittiğimiz gün hemen öğleden sonra, Bianka'yla aynı yüksek okula gittiği için tanıdığım ve o zamandan beri de en iyi Macar arkadaşlarımdan biri olan Jutka Balog ve kocası (Budapeşte'den ayrılacağımızı biliyorlardı) gelmişler, evde bıraktığımız giysilerimizi ve tek değerli eşyamız olan radyomuzu alıp, bisikletle birkaç seferde taşıyarak kendi evlerine götürmüşlerdi. Böylece arkadaşlar sayesinde bütün eşyalarımız sağlam yerde bizi bekliyordu.

Hayatımın en güzel kışını geçirdim o yıl o tek odalı dairemizde. Apartmanımızın her dairesinde çeşitli uluslardan gençler oturuyorduk. Her akşam evin bir dairesinde toplanıyor, günün haberlerini birbirimize naklediyor, her gün üretilen ünlü Macar fıkralarını anlatıyor, radyo dinliyor, müzik çalıyor hattâ dans ediyorduk. Hemen hepsi aynı yaşlarda olan çocuklarımızı gündüzleri, vasıtalar işlemediği için, radyonun uzakta olan kreşine götüremiyorduk. Fakat bizim evin sokağında Macar

Devlet Demiryollarında çalışanların çocukları için olan kreşe - boş yer olduğundan- bizim çocuklarımızı da almışlardı. O yıl çok sert bir kış oldu, yağan kar günlerce yerden kalkmadı. Sokakları temizleyecek araçlar ve işçiler çalışmadığı için sokaklar diz boyu kardı, her taraf bembeyazdı. Yollar, ağaçlar en güzel yılbaşı kartpostallarında olduğu gibiydi.

Üç genç kadının, benim, Yunan Amalia'nın, İtalyan Orsini'nin Macar karısı Erzsi'nin, karlar içinde düşe kalka gittiğimiz demiryolları kreşinde çocuklarımızı kucağımıza alıp gene düşe kalka, yuvarlana yuvarlana evimize döndüğümüz akşamların güzelliği hâlâ gözlerimin önünde. Karların beyaz sessizliğinde üç neşeli, genç ve güzel kadının kahkahaları birbirine karışıyordu.

Gençlik! Ne çabuk unutuyor insan çektiği sıkıntıları!

Evimizi yıkılmaktan kurtaran resim

31 Ekim sabahı biz gittikten sonra evde kalanların öykülerini kimi zaman gülerek, kimi zaman yaşananın dehşetini yeni baştan biz de duyarak dinledik. Biz giderken tırmanan sokak çarpışmalarının yanı sıra başlayan komünist avcılığı İmre Nagy hükümetinin "ateş kes" emrine rağmen durmadığından, radyodaki devrimci konsey ev halkını korumak için, iki silâhlı genç muhafız göndermeye karar vermiş ve üniversite öğrencisi iki silâhlı genç gelerek binanın önünde nöbet tutmaya ve kimseyi içeri bırakmamaya başlamışlar. Ne var ki, Kasımın dördünde, Budapeşte sınarlarını geçerek, şehre giren ve önlerine çıkan her şeye ve herkese ateş etmeye başlayan Rus tanklarını görünce, "Bizim iki makineli tüfekle, Sovyet tanklarına karşı savaşmaya niyetimiz yok" diyerek, silâhlarını da orada bırakıp evden ayrılmışlar. Pal Fekete ne yapsın? Gençlerin bıraktıkları silâhları almış, götürüp tavan arasına saklamış ve sonra unutmuş gitmiş bu işi.

İmre Nagy ve iş arkadaşları Yugoslavya Büyükelçiliğine sığındıktan ve Sovyetler'in himayesinde János Kádár hükümeti kurulduktan sonra da durmayan silâhlı çarpışmaların, karşı devrime dönüştüğüne inanmış olan evdeki eski Yunan ve Yugoslav partizanları, yeni hükümetin kurmuş olduğu ve genellikle komünistlerden ve işçilerden oluşan silâhlı kolluk kuvvetlerine girmişler. Ve elbette yeni görevleri icabı, kendilerine tabanca da verilmiş. Yugoslavlardan Mandiç ile Radiç ve Yunanlardan Mimis ve Taksidis yeni kurulan kolluk kuvvetlerinin üyeleri olmuşlar. Macaristan'da çok samimi ve gerçekten inanmış komünistlerin birçoğu bu kolluk kuvvelerine girmişti o zaman.

Bu durumu özetlemek, anlatacağım öykü için şarttı.

Bir gece yarısı, zemin katta caddeye bakan dairede kalan Eszter ve Pal Fekete, büyük bir gürültüyle uyanıyorlar. Pencereye gidip baktıklarında bir de ne görsünler, koca bir Sovyet tankı topunun ağzını tam da bizim binaya çevirmiş duruyor. İki Sovyet subayı kapıya yanaşıp başlıyorlar kapının zilini hiç ara vermeden çalmaya. Sovyetlerin, kuşkulandıkları evi, girip aramaya hakları var o zaman. Ama bu aramayı yanlarında bir Macar kolluk kuvveti üyesi, ya da bir Macar subayı olmadan yapmaları yasak. Kapıyı çalan Sovyet subayların yanında Macar yok. Pal Fekete bir an kafasından geçiriyor şimdi kapıyı açıp da, "hani nerede yanınızda Macar görevlisi? Macar askeri olmadan arama yapamazsınız" diyecek olsa kim dinleyecek? Adamlar kızıp da binaya çevirmiş oldukları topu ateşleyecek olurlarsa ne yazar!.. Kimi kime şikâyet edeceksin? Bunun üzerine gayet soğukkanlı bir şekilde gidip kapıyı açıyor. Rusça bilmiyor Pali. Giriyorlar içeri. Silâh arayacaklarını söylüyorlar. Bunu anlamak için Rusça bilmeye gerek yok. Pali, "Burada silâh yok" diyor. "Jurnalist" diyor, "radyo" diyor. Fakat adamlar aldırmıyorlar ve evi zemin katından başlayarak aramaya girişiyorlar. İlk terslik orada başgösteriyor. Sovyet subayı zemin katındaki dairede oturan ve o sırada evde olmayan Radiç'in ve

Mandiç'in tabancalarını bulunca, "Bu ne?" diye Pali'nin burnuna sokuyor. Pali, anlatmaya çalışıyor Mandiç'le Radiç'in kolluk kuvvetleri üyeleri olduğunu ve silâhların da, görevleri icabı kendilerinin olduğunu. Ama Sovyet subayı kül yutar mı? "Kolluk görevlisinin silâhı, yanında olur, evde olmaz!" diyor. Allahtan kolluk görevlilerinin giydikleri üniformayı da görüp gösteriyor Pali de, bunun üzerine Mandiç'le Radiç'in görevde değil, başka bir yerde oldukları için tabancalarını evde bıraktıklarına inanıyor Sovyet subayı. Fakat evi daire daire aramaya devam ediyorlar. Zemin katında başka silâh çıkmıyor. Birinci katta her daireye giriyorlar ve hiçbirinde silâh bulunmuyor tabiî. Tam ikinci kata çıkarlarken Pali'nin hatırına birden tavan arasına sakladığı makineli tüfekler geliyor. Felâket! Bunlar makinelileri bulurlarsa ne halt edecek. Kimse kurtaramaz ne Pali'yi, ne de ev halkını! Kara kara düşünmeye başladığı sırada arama sırası Bert'in evine geliyor.

Radyodaki Avusturya seksiyonunun şefi Bert Tardos, İkinci Dünya Savaşı sırasında Naziler'den kaçarak gittiği Fransa'da direniş hareketinde çalışmış, partizanlara kuryelik yapmış Avusturyalı bir komünisttir. Hasta olan küçük oğlu, işgal altındaki Paris'te, Naziler tarafından engellenip doktora götüremediği için, kucağında ölmüştür. Bert, daha sonra gene Alman faşistlerinin Macaristan'ı işgali sırasında Fransa'ya kaçarak direniş hareketine karışan bir Macar'la, yazar Tibor Tardos'la tanışıp evlenmiş ve savaştan sonra kocasıyla beraber Macaristan'a gelip yerleşmiştir. Zamanla kocasından boşanıyor, fakat dost kalıyorlar. Yerleştiği Macaristan'dan da ayrılmıyor artık. Kocası, Petöfi Çevresinin yöneticilerinden biriydi. 1956 ayaklanması bastırıldıktan sonra birçok reformcuyla birlikte o da hapsedildi. Daha ilerki yıllarda Fransa'ya giderek bir daha dönmedi. Bert de 1956 ayaklanmasının bastırılmasından sonra, "benim artık buralarda işim yok!" diye Avusturya'ya gitti. Macaristan'a sık sık gelirdi. Biz de ilerde imkânımız olunca çok kez gittik

ona. 1997 yılında biz Amerika'dayken ölmüş. Harika bir kadındı. Onun ölümüyle en büyük dostlarımızdan birini kaybettik.

Evet, arama sırası Bert'in evine geliyor. Bert de kızı Anni de kütük gibi uyuyorlar. Hiç ses vermiyorlar kapının çalınmasına, hattâ yumruklanmasına. Neden sonra Bert, uykulu gözlerle kapıyı açıyor. Anni de odasından çıkıp bakıyor şaşkın şaşkın. Askerler ikisini de şöyle bir itip önce Bert'in odasına giriyorlar arama yapmak için. Bert'in yatağının hemen üstündeki kitap rafı baştan başa Lenin'in eserleriyle dolu. Ve odaya girer girmez tam karşıda Lenin'in portesi. Lenin'in, Sovyet subayının gözlerine dikilen gözleri! Subay bir an duralıyor. Önce bir küfür sallıyor, sonra özür dileyerek kapıyı çekip çıkıyorlar. Ve binayı aramayı sürdürmekten de vazgeçiyorlar.

Lenin'in resmi ve kitapları, Pali'yi ve bizim güzel binamızı tankların top ateşinden kurtarmış o gece.

Bu olayın üstünden on iki yıl geçtikten sonra, bu kez Prag caddelerinde gençlerin Lenin'den yardım isteyeceklerini kim düşünürdü ki. Bundan kısa bir süre önce, 1968 "Prag baharı"nın kahramanı Dubçek'in ölüm yıldönümü münasebetiyle "Arte" isimli Fransız-Alman TV kanalında seyrettiğim bir belgeselde, Prag caddelerinde yürüyen Sovyet tanklarının karşısındaki duvara kocaman harflerle yazılmış bembeyaz bir yazı okunuyordu:

"Lenin uyan! Çıldırdı bunlar! Delirdiler!"

O delirenler arasında bu sefer, Varşova Paktı'nın diğer ülkelerinin askerleriyle birlikte, temsilî de olsa, Macar askerleri de vardı.

Ne ayıp! Ne kadar ayıp!

Kahramanlar meydanında 1 Mayıs 1957

O yıl yerlerden bir türlü kalkmayan karları eriten güneşle birlikte gelen 1 Mayıs'ı daima hatırlayacağım. Sanırım, herkesin,

diğerlerinden farklı olarak unutamadığı bir 1 Mayıs anısı vardır. Nitekim o tarihten iki yıl önce Nâzım Hikmet'le Budapeşte'de yaptığımız konuşmalardan birinde, kendisinden 1 Mayıs'la ilgili bir anısını anlatmasını istediğimizde, yaşadığı onca 1 Mayıs'tan birini hiç unutamadığını söylemiş ve Bursa hapishanesi anısını şöyle anlatmıştı:

"Bursa hapishanesindeydim. Bursa hapishanesinde bir komünisttin, yani yurtseverlerden bir tanesinin bulunması yüzünden 1 Mayıs'tan dört gün evvel Bursa hapishanesinin etrafı jandarma kuvvetleriyle sarıldı, jandarmalardan bir kordon çevrilerek herhangi birinin hapishaneye yaklaşması imkânsızlaştı. Zira bir haber duyulmuş. Bursa işçilerinin bir kısmı bir gösteri yapacak ve bu gösteri, kendilerinden bir insan Bursa hapishanesinde yattığı için hapishanenin önünde yapılacakmış. Onun için hapishane çevrildi ve içeri ziyaretçi bırakılmadı.

Ben o sıralarda birinci kalp krizini geçirdiğim için hapishanenin revirindeyim. Akşam üstü hapishanenin revirine iki çocuk getirdiler. İkisinin de kafaları yarılmış, yüzleri gözleri kan içinde. İlk tedavileri yapıldı. Anlaşılan birbirleriyle dövüşmüşler, yaralamışlar birbirlerini, nöbetçi hâkim onları tutuklamış ve polis nezaretinde hastaneye göndermek mecburiyetinde kalmış. Çocuğun hafif yaralısını koğuşa gönderdiler, diğer yaralı revirde kaldı. 15-16 yaşlarında tığ gibi bir işçi delikanlısı. Ama yüzü sapsarı, benzi uçuk. Kocaman büyük işçi elleri var. Harikulâde gözleri var. Çocuk gözleri. Ama çocuk gözlerinin içinde, büyük insanlarınki gibi ümidi, azmi olan ve biraz da kederi olan gözler.

Çocukla bakıştık. İşçi çocuğu. Benim memleketimin en güzel çocuğu. Bahtiyarlığı için bütün ömrümü verdiğim çocuk. Dövüşmüş işte. Ne yaparsın! Neyse, kaldı revirde.

Benim de revirde bir odam var. Bana ayrı bir oda vermişler. Malûm ya bende sari hastalık müthiş, komünist hastalığı var. Revirde tecrit edilmiş durumdayım. Neyse yatıyordum revirde.

Uykum da tavşan uykusudur. Gece yarısı kapı açıldı. Baktım çocuk içeri girdi. Malûm hapishane revirinde lamba sönmez bizim, yanar durmadan. Girdi çocuk içeri. Kalktım. 'Ne istiyorsun?' dedim. 'Nâzım ağabey, sana geldim' dedi. 'Yarın 1 Mayıs' dedi. 'Arkadaşlar sana bir hediye gönderdiler' dedi. Ve işçi tulumunun içinden küçük bir kırmızı karanfil çıkardı.

Ömrümde aldığım en büyük hediye ve en büyük mükâfat bu karanfildir. Ve sonra anladım ki hapishaneye ziyarete gelmek kabil değil. Bunun üzerine aralarında kararlaştırmışlar. Dövüşmüşler, hapse düşmüşler. Arada birisi bayağı yaralanmış. Revire düşene vermişler, işte benim işçi sınıfımın, bana bu armağanını. Ömrümün en güzel 1 Mayıs anılarından biridir."

Budapeşte'nin en güzel ve büyük meydanı olan Kahramanlar meydanı, o 1 Mayıs günü iğne atsan yere düşmez dedikleri gibi tıklım tıklımdı. Yüz binlerce insan dolmuştuk meydana. O gün meydanda toplananların hepsinin yüreklerinde ufak bir kırmızı karanfil vardı. Yüz binlerce insan 1956 umudunun yenik düşmesinden yorgun ve bezgin, fakat eski düzenin geri getirilmesi denemesinin yenilmesinden dipdiri ve umutlu olarak geleceğe bakıyor. O 1 Mayıs günü meydanın hemen ortasına konmuş ufacık bir kürsüden, yüz binlere hitap eden János Kádár'ı dinliyorduk. Bundan önceki yıllarda olduğu gibi tribüne toplanmış parti yöneticileri, hükümet erkânı seyretmiyordu bu kez önlerinden geçen yığınları. Bu defa aslında olması gerektiği gibi, partinin başına getirilmiş kişi de, yüz binlerin arasındaydı. Bu toplantı, bir nevi ant içmekti. Demokratik bir düzenin kurulması için her şeyin yapılacağı, insan yüzlü sosyalizmin yeşermesi için elden gelen bütün gayretlerin sarf edileceği, özgürlüğün egemen olacağı, korkunun yüreklerden silineceği bir toplumun kurulacağı andıydı bu. Yüz binler katılmıştı buna. Hiçbir 1 Mayıs bu kadar anlamlı olmamıştı o zamana kadar. Ve o meydana toplanmış olan yüz binler bu büyük andın gerçekleşeceğine inanıyorlardı.

Ne gariptir, 1957 yılının 1 Mayıs'ı, Macar yakın tarihinden silindi sanki. Ne kadar zamandır hiç gösterilmiyor o gün çekilen belgeseller. Unutturuldu o gün.

Günler, aylar, yıllar geçti aradan. "İnsan yüzlü" nitelemesiyle kastettiğimiz sosyalizm değil, ama yumuşak yüzlü bir düzen kurulabildi Macaristan'da. Doğu Blokunun en neşeli barakası oldu Macaristan, Batılıların çok yerinde bir deyişiyle gulaş sosyalizmini kuruyordu.

Aradan 30 küsur yıl geçtikten sonra gene aynı meydandayız. Gene iğne atsan yere düşmeyecek dendiği kadar büyük bir kalabalık var. Yumuşak yüzlü düzenin kurulmasıyla meşgul olunduğu yıllarda, gürültüsüz patırtısız, hattâ sessizce ölüm cezasına çarptırılarak idam edilen İmre Nagy ve en yakın iş arkadaşlarının isimsiz mezarlarından çıkartılan ve aklanan kemiklerinin konduğu tabutlar önünde görkemli ve muazzam bir tören yapılıyor. Kahramanlar meydanına biriken yığınların, tabutların önünden saygı ifadesi olarak geçmeleri saatlerce sürdü. 1956 ayaklanmasının ardından gelen misilleme yıllarında öldürülen insan yüzlü sosyalizme başlarını koymuş aydınlık düşünceli insanların, kimi komünistlerin, parti üyelerinin, ayrıca sokak çarpışmalarına katıldıkları için sonraları idam edilenlerin isimleri teker teker okundu. Sonra büyük bir kalabalığın eşliğinde son istirahatlerine, Büyük Mezarlığın 301 numaralı parseline götürülerek törenle gömüldüler.

Ne olmuştu arada? Daha 1956 ayaklanmasının ilk günlerinde bunu benimseyen, hattâ Sovyet orduları Macaristan'a ayaklanmayı bastırmak için girecek olurlarsa kendisini de elinde silâh karşılarında bulacaklarını söyleyen, o kadar insanın umutlarını bağladığı Kádár, niçin ihanet etmişti bu umutlara? Bu gizemli karanlık neden aydınlanmıyordu bir türlü?..

O gün evindeki televizyonunun başında bu muazzam ve anlamlı töreni seyreden Kádár acaba hayatının en acı gününü o gün mü yaşamıştı, yoksa bu ölüm kararlarına karşı hiçbir şey

yapmadığı ya da yapamadığı gün mü daha acılı olmuştu onun için?

Kádár, son günlerinde kendisini yakından görenlerin söylediğine göre, bir şeyler anlatmak isteyen fakat insicamsız konuşmalar yapan, bitkin ve yaşlı bir adam görünümündeymiş. Bu büyük törenden çok kısa bir süre sonra öldü. Sırrını mezara götürdü.

Sekizinci Bölüm

HEYECANLI, GÜZEL YILLAR

Burası Budapeşte Radyosu

11 Aralık'ta Necil ve Yılmaz'ın kadrolu olarak çalışmaya başladıkları Budapeşte Radyosu Türkçe Yayınları'na, Ocak sonunda ben de katıldım. Türkçe Yayınlar Seksiyonu, iki yıl gibi kısa bir süre içinde çok büyük bir gelişme kaydetti. Buna, yabancı dilde yayınlar bölümünün başına getirilen genç ve yetenekli bir uzman olan András Tardos'un da büyük katkısı oldu. Her şeyden önce birlikte çalıştığı kişilere güven duymak ve bunu göstermek ilkesinden hareket eden Tardos, bizleri büyük bir heyecanla başladığımız bu işte tamamiyle serbest bıraktı. Yayınları türlü türlü yeniliklerle, yeni yeni programlarla zenginleştirdik, dinleyicileri olağanüstü aktifleştiren yarışmalar düzenledik ve çok kısa zamanda Türkçe Yayınlar Seksiyonu'nun Türkiye'nin dört bır yanından ve yurt dışından aldığı dinleyici mektupları hızla arttı. Bu yayınlar, Türkiye'de son derece popüler oldu. Türkiye'nin bütün illerinden, ilçelerinden, köylerinden, öğrencilerden, öğretmenlerden, işçilerden, köylülerden, halı dokuyan genç kızlardan, ev hanımlarından, askerlerden, polislerden, kışlalardan, hapishanelerden, her katmandan aldığımız mektuplarda bize yazanlar, gayet temiz Türkçe konuşan spikerlere, kendilerine kardeşçe yakınlık gösteren sunuculara duydukları sevgiyi gizlemiyorlar, bir yabancı radyonun onlara gösterdiği bu yakınlıktan son derece duygulanıyorlardı. Hiçbir zaman bilmediler kendileriyle konuşanların gösterdikleri bu kardeşçe yakınlığın, özel bir gayretin sonucu olmadığını, onla-

rın da Türk halkının öz çocukları olmalarından kaynaklandığını. O zamanlar, bunu asla söylememiz, hissettirmememiz gerekiyordu. Zira Batılıların kullandığı deyimle, "Demir Perde" gerisinde bir radyoda çalışanların, o radyonun hitap ettiği ülkenin öz evlâtları olması, iki ülke arasında zaten pamuk ipliğine bağlı olan ilişkilerin bozulması için bir bahane olarak kullanılabilirdi. Takma Macar isimleriyle hitap ettik kendi halkımıza. Ben, yıllarca Margit Kovacs adına büründüm. Yılmaz, Attila János oldu, Necil, İmre Arpad. Ama ne gam! İnsan işini severek yaptığı zaman çok mutlu oluyor. Biz çok severek yaptık işimizi, hitap ettiğimiz insanlar kendi insanlarımızdı, onlara en ufak bir yardımımız olabilmesi bizi mutlu etmeye yetiyordu.

Diyebilirim ki, şahsen ben çok genç yaşta ayrıldığım Türkiye'min kentlerini, köylerini, genciyle yaşlısıyla insanlarını, onlardan aldığımız mektuplar sayesinde tanıdım. Kırk yıl sonra Türkiye'ye gidebildiğim zaman, ilk defa bir gece otobüsüyle İstanbul'dan Marmaris'e doğru yol alırken, bütün gece uyumadan yolda geçtiğimiz yerlerin isimlerini okuduğumu, işte Gölcük, işte Adapazarı, işte Balıkesir, işte Sındırgı, işte Muğla, işte Yatağan diye yüreğimin çarptığını, o zamana kadar mektuplarda gördüğüm bu yer isimlerini oradan geçerken okudukça, hayalimde canlandırdığım oralı dinleyicilerime yüreğimden selâm gönderdiğimi hatırlıyorum.

"Mavi Sürgün" filminde, Cevat Şakir'in (Halikarnas Balıkçısı) gençliğini canlandıran oğluma da, filmin çekimi arasında bir köy kahvesinde dinlenirlerken, kahvedekiler, Macaristan'da yaşadığını öğrendikleri vakit, hemen Budapeşte Radyosu'nun Türkçe yayınlarından bahsetmişler. O zaman Can, biraz da gururlanarak, "Radyoda o konuşan benim annemdir" dediğinde, kendisine ne kadar büyük bir sevgi gösterdiklerini anlatırken beni burada ağlatmıştı.

Ben, ilk etapta 1963 yılının sonlarına kadar, sonra da 1969 yılının sonundan ta rejim değişikliği gelip de diğer birçok sek-

siyonla birlikte Türkçe Yayınlar Seksiyonu'nun da kapatılacağı güne kadar aralıksız çalıştığım Budapeşte Radyosu Türkçe Yayınlarında, dinleyicilerimle baş başa çok mutlu oldum

Marat beni el üstünde tutmaya başladı

Prag'da kendisini telefonla aradığım akşam bana son derece soğuk ve mesafeli davranan, orada yaşadığım güçlükleri yakından bildiği ve bunların çözümü tek bir sözüne bağlı olduğu halde kılını kıpırdatmayan Marat, 1957 yılı yazında bize ve özellikle de bana, eşine az rastlanır bir yakınlık gösterdi.

Beni görür görmez hemen, "Sen oğlunla çok yoruldun, çok sıkıntı çektin, biraz dinlen" sözleriyle, daha o yaz bir ay tatil yapmak üzere Bulgaristan'a, hem de parti misafirhanesine yolladı. On gününü dağda geçirdiğimiz, 20 gününü ise Varna'da gene parti misafirhanesinde deniz kenarında Can'la beraber kaldığımız o yaz, yıllardır hasretini çektiğim denize kavuştum. Sofya'da, Bulgar Komünist Partisi'nin Bulgaristan Türklerinden sorumlu görevlileri ile tanıştırdılar beni. Türkiye'den kaçıp bir süredir Bulgaristan'da yaşamakta olan Fahri Erdinç'i, Ziya Yamaç ve eşi Şekibe'yi o yıl tanıdım. Bütün kış hastalıktan kurtulamayan oğlum, bol bol dağ havası ve deniz havası aldığı o yaz iyice kendine geldi.

Gene o yaz Arjantin'e göç eden bir İspanyol aileden boşalan iki odalı bir daireye taşındık. O yaz bizlerle parti toplantısı dediği bir toplantı yapan Marat, Budapeşte'de üç kişi olarak çalıştığımız için bir parti grubu oluşturacağımızı söyleyerek aramızdan bir sorumlu seçmemizi istemişti. Hem Necil, hem de Yılmaz, nedense, bir an bile düşünmeden beni önerdiler. Necil herhalde Marat'ın beni yeğleyeceğini tahmin ettiği için, Yılmaz ise hayatında hiçbir zaman böyle işlere heveslenmediği için. Ben bu durumda "hayır, istemem" demeyi herhalde anlamsız buldum. Kim bilir, belki de hoşuma gitmişti böyle bir

görevin bana verilmiş olması.

Marat'ta bana karşı bu ani değişikliğin sebebini anlayamamakla beraber üzerinde pek durmadım. Ben o zamanlar bugün olduğum gibi, her şeye dikkat eden, ilk anda güvenden çok kuşku duyan bir insan olmamıştım daha. Yaşam öğretti bana insanları önce önce tanıyıp sonra güvenmeyi.

Marat'ın o sıralarda bana karşı ayrıcalıklı davranışa geçmesinin nedeni öyle sanıyorum ki, benim şahsımda kendisi için gerektiği an kullanabileceği mutlak bir destek sağlamak düşüncesiydi. Bunu o zaman hiç aklıma getirmemiştim.

Grup sorumlusu olmayı kabul ettiğim o gün, parti kariyerimde yakında düşüşle sonuçlanacak olan yükselişin başladığını da o zaman henüz algılayamamıştım.

Bir evlilik ve sonrası

Zekeriya bey, Sabiha hanım ve Yıldız, bildiğimiz kadarıyla hâlâ Prag'dalar. Bekledikleri parti işinin, başlayacak Bizim Radyo yayınları olduğunu artık biliyoruz. Marat, gizemli bir tavırla buna değindi. Radyonun nerede faaliyete geçeceği hakkında bilgi vermiyor. Yalnız her zaman sevdiği abartılı ve de hayalci konuşmasıyla bu radyonun üç sınırın birleştiği bir yerden yayın yapacağını söylüyor. Allah Allah! Bu nasıl şey böyle. Nerede birleşiyormuş acaba bu üç sınır. Ben böyle şeylere pek aldırmam ya, Bizim Radyo'nun nereden yayın yapacağı Necil'in kafasını fena meşgul etmeye başladı. Ayrıca bu işin kendisini son derece ilgilendirdiğini ve çalışmak için oraya çağrılmadığına içerlediğini seziyorum. Bu içerleme zamanla sinirlenmeye, öfkeye dönüşecektir. Bakalım ne zaman.

Bu arada hiç beklenmedik birşey öğreniyoruz. Yıldız Prag'da, Mehmet adında bir delikanlı ile evlenmiş ya da evleniyormuş. Evlenir ya, neden evlenmesin. Yalnız bu delikanlıyı, bizim de tanıdığımız kısa bir süre sonra anlaşılıyor. Bunu

kimin söylediğini hatırlamıyorum. Zaten kimin söylediği önemli değil de, madem tanıyoruz o zaman kim olduğu neden gizleniyor?

Mehmet'in, Abuzer Özdemir olduğu çok çabuk çıktı meydana. Hemen herkese başka bir isim takılan ortamımızda, Mehmet denen delikanlının Abuzer çıkması garip değil de, benim yadırgadığım şey, Abuzer'in damat adayı olması. Ben Abuzer'i Türkiye'den çok iyi tanırım. Dayımın, çok sevdiğim kızının kocasıydı. 51 tutuklamalarından sonra Türkiye'den kaçtı diye duymuştuk. Türkiye ile hiçbir temasımız olmadığı için de bu konuda somut birşey bilmiyordum. Fakat ne yalan söyleyeyim, Abuzer'le dayımın kızı arasındaki aşk evliliğinin üstünden çok geçmeden, Abuzer'in Prag'da Yıldız'la tanıştıktan bu kadar kısa bir süre sonra kararlaştırılan bu evlilikleri, Abuzer açısından bu işin altında büyük bir hesap yattığı kuşkusunu uyandırmıştı bende. Zaman, bana yanılmadığımı gösterdi. Abuzer, 1958 yılında yayına başlayan Bizim Radyo'da çalışan ilk kadro arasına katıldı.

Ondan sonra ne olup bittiğini hiç bilmiyorum. Aradan pek geçmeden Abuzer'den postayla, deste deste yazılar geldi benim adıma. Mektup demiyorum, mektup değildi çünkü. Abuzer'in, kopya kâğıdı koyup yazdığı görülen bu yazıları, taşlama biçiminde yazılmış şiirlere benziyordu. Kopya kâğıdıyla çoğaltıldığına göre de yalnız bana değil, başkalarına da gönderdiği anlaşılıyordu. Neler yoktu ki bu taşlamalarda. Birlikte çalıştığı tanıdık tanımadık herkesi, teker teker ele alıyor, haklarında söylemediğini bırakmıyordu. Bunlar aklı başında bir insanın, içinde yaşadığı koşulları eleştiren, çıkar yol arayan bir savaşım tarzı değil, çaresiz kalmış, ne yapacağını şaşırmış bir insanın hezeyanlarıydı. Başka türlü niteleyemedim sayfalar dolusu taşlamaları.

Marat bir süre sonra Budapeşte'ye geldiği vakit soruyu gayet açık koyarak Abuzer'in, yazdıklarını bize de gönderip gön-

dermediğini sordu. O zaman biz de sorduk kendisine Abuzer'e ne olduğunu. "Bırakın canım!" diyerek şöyle bir salladı elini. O kadar. Abuzer'den bir daha hiç ses çıkmadı.

Abuzer'e ne oldu?

Aradan birkaç yıl geçip de Abuzer'in ne olduğunu Yılmaz Leipzig'de Almanlara sorduğu vakit, radyo işinden çıkıp ya da çıkarılıp bir süre Doğu Berlin'de mühendis olarak çalıştığını (mesleği mühendislikti), orada bir Alman kızla birlikte yaşadığını, sonra da bir gün ortadan kaybolduğunu anlatmışlardı. Bunları anlatan, gerçekten efendi bir hanım olan Hanna, Abuzer'den Suriye'den postalanmış bir kartpostal aldığını da söylemiş, hattâ kartı Yılmaz'a da göstermişti. O karttan sonra tamamiyle kayıplara karışmış Abuzer.

Bu olaydan bir süre sonra da ben Abuzer'e ilişkin daha detaylı bilgiyi, gene Leipzig'de, Abuzer'in, Demir'e (Zeki Baştımar) hitaben yazdığı mektuptan öğrenecektim.

Bu mektubunda Abuzer şöyle diyordu:

"Sen beni gerçekten partiden atılmış addediyorsun. Senin anlayış ve izanına şaşıyorum. Bir kimse mahkeme edilmeden, müdafaası alınmadan, partiden atılabilir mi? Sor soruştur. Göreceksin. Ben partiden atıldığım vakit müdafaam bile alınmadı. 1961 yazında partiden atılmama karar verildi. Bu kararın verildiği toplantıdan evvel müdafaam alınmak gerekirdi."

Doğrudur Abuzer, haklısın yerden göğe kadar. Ama anlaşılan bu mektubu Zeki'ye yazdığın sıralarda sen de işlerin nasıl yürüdüğünü henüz fark etmemiş, o sıralarda Türkiye'den geleli çok olmayan Zeki'den medet ummuşsun. Biz bunları zamanla çok iyi anlayacak, deneyimlerimizle yaşayacak, görecektik.

Zeki'nin, Abuzer'in bu mektubuna verdiği yanıt da az ilginç değil. 28 Mart 1963 tarihini taşıyan bu mektupta Zeki şöyle diyor:

"Sana TKP Merkez Komitesine müracaat etmeni söyledim. Şimdilik sadece yeniden partiye girmeni sağlayacak bir dilekçe ile müracaat et. İthamlarını sonraya bırak, dedim. İthamların kardeş komünist partileri ilgilendiriyorsa, onlara da müracaat et. Kardeş partilere bildirilmesi gereken birşey biliyorsan, derhal bildir."

Abuzer'in neden, ne gibi suçlamalarla partiden atıldığını öğrenemedim. Bunlara ilişkin olarak Leipzig'de bulunduğum sıralarda bir tek belgeye rastladım. O da Bizim Radyo'da izlenen yayın politikasının eleştirildiği bir yazıda dikkatimi çeken şöyle bir cümle oldu:

"Egemen sınıfın siyasî partileri arasında herhangi bir ayrım yapmak isteyenler, Marat tarafından, burjuva partilerin ajanı olarak nitelendi. İlk zamanlarda Marat'ın bu tutumuna Sertel-ler, Abuzer ve Doktor (Hayik) karşı çıkmış, Menderes diktatörlüğüne karşı savaşta CHP'nin aldığı rolden faydalanılması fikrini savunmuşlardı."

Anlaşılan Abuzer'in buna benzer suçları(!) onun partiden atılması sonucunu vermiş.

Aradan uzun yıllar geçtikten sonra ben, "Abuzer'i birilerinin temizlemiş(!) olabileceğinin" bile öne sürüldüğünü duydum. Böyle bir iddiaya ihtimal vermiyorum. Suriye'den gelen mektup, ilerde Veli Gündüz'e (M. Fahri Oktay) yapıldığı gibi Abuzer'in sınırdışı edildiği ihtimalini getirebilir akla. Belki bir yolunu bulup Doğu Almanya'dan kendisi çıkmıştır. Abuzer Kürt'tü. Batı Berlin'deki güçlü olan Kürt örgütleri ona yardım etmiş olabilirler. Abuzer, onların yardımıyla Suriye'ye gitmiş ve Kürtlerin sürdürdüğü savaşa katılmış olabilir. Ve bu savaşta bir yerlerde ölmüştür belki de.

Acaba diyorum, Abuzer o taşlamaları gönderdiği zaman Marat'a ısrar edip kendisiyle buluşmayı sağlayabilir miydik? Bundan bir sonuç çıkar, biraz olsun yatıştırabilir miydik Abuzer'i? Sanmıyorum. Marat böyle bir imkânı kesinlikle vermezdi bize.

Kaldı ki o zaman Abuzer'le konuşsaydık ve o tanık olduklarını bize bir bir anlatsaydı, inanır mıydık acaba? Onu da sanmıyorum. Belki de partiye ihanet ediyor gözüyle bakardık kendisine. Başımdan birçok şey geçtikten, birçok şeyi görüp anladıktan sonra ben de aynı ikilem karşısında kalmadım mı? Bana, partiye girmek istediklerini açıkça söyleyen pırıl pırıl gençlere, "Hayır girme! Senin gireceğin partinin başında olanlarla hiç bir yere varılamaz!" dedim mi? Diyebildim mi? Bunu söylersem bana inanmayacaklarından, hattâ dahası, hain gözüyle bakacaklarından emin değil miydim? Batı Almanya'da yaşayan en çok sevdiğim arkadaşlarımdan biri Ülkü, bir gün gelip, "Bildiklerini, yaşadıklarını bana neden anlatmadın, neden bunca yılımın heba olmasına sebep oldun?" diye sitem ettiği vakit, "Başka türlü yapsaydım, bildiklerimi anlatsaydım inanır mıydın bana?" yanıtını verdiğimde susmadı mı? Ya da büyük ve sarsılmaz inancıyla girdiği mücadelesinde kendini ömür boyu tekerlekli sandalyeye bağlayan o kadar sevdiğim Tarık, buraya geldiği zaman bildiklerimi, yaşadıklarımı anlatabildim mi kendisine? Birçok şeyi zamanla onun görmesini beklemedim mi?

Her şeye rağmen o sıralarda Abuzer'le temasa geçmeye çalışmadığım, girişimi ondan beklediğim için gene de kendimi affetmiyorum.

Bir evlilik daha

Affetmediğim başka bir davranışım daha var ki, o da Abuzer'in dizi dizi yazılarını gönderdiği sıralara rastlıyor. Tam tarihini hatırlamıyorum. Melike'nin nerede olduğunu bilsem sorardım şimdi ona. Marat, biz Prag'dan dönüp radyoda çalışmaya başladıktan sonra Budapeşte'ye geldiği bir sefer beni karşısına almış, "Haber aldım, Melike evleniyor Romanya'da" demiişti. Evlenir ya. Genç kız, ne var bunda? Ama Marat için iş böyle basite alınacak gibi değildi. Bir Türk kızının bir yabancıyla evlen-

mesi, o yabancının olduğu ülkede yerleşmesi, Türkiye Komünist Partisi için kaybolması demek oluyordu. Dolayısıyla bu evlilik yanlış, yapılmaması gereken bir evlilikti. Ve benim bir partili ve üstelik parti içinde gençlik sorumlusu olarak bu evliliği engellemem, Melike'ye yazarak, bu evliliğe partinin razı olmadığını bildirmem gerekiyordu.

Hay salak hay. "Madem öyle, ne güne duruyorsun? Parti sorumlusu sensin, yaz söyle, neden bana yüklüyorsun bu işi" desene! Hiç aklıma gelmiyor nedense böyle bir şey. Oysa kaç defa duymuştum, Nâzım ağabey, kendisine kadınlarla ilişkisi konularında eleştiriler yöneltildiğinde "Parti benim belimden aşağısına karışamaz" dermiş. Basiretim bağlandı anlaşılan, aklıma gelmedi Marat'ın söylediklerine itiraz etmek.

Sözün kısası, "militanlık" yaşamımda affetmeyeceğim bir davrannışta daha bulunarak Melike'ye bir mektup döşendim ve partinin gençlik sorumlusu olarak, bir yabancı ile nasıl olup da evlenmeye kalktığının hesabını sordum Melike'den. Kendisinin Türkiye Komünist Partisi'nin bir üyesi olduğunu, özel yaşamında da yapacaklarını partiye sorması gerektiğini falan söyledim, dokunaklı bir yığın lâf ettim.

Melike, herhalde bizden çok daha tecrübeli olan nişanlısı Carol'ın sayesinde, benden akıllı çıktı. Hiç cevap vermedi mektubuma. Evlendiler. İyi de ettiler. Ben o mektubu yazdığımla kaldım. İlerde Melike'yi gördüğüm zaman ilk işim, böylesine büyük bir saçmalık yaptığım için ondan özür dilemek olmuştu. Arada aklım başıma gelmişti.

Melike'ye karşı yaptığım münasebetsizliğin bilinçaltı utancı, herhalde öylesine içimde kalmış, beni öylesine rahatsız etmiş olacaktı ki, bunun acısını daha sonra çok acayip bir şekilde András Tardos'tan çıkardım. Yabancı Dilde Yayınlar Bölümünde yapılan bir parti toplantısında kendisine öylesine sert bir şekilde karşı çıktım ki, bana kızamayacak kadar şaşırdı.

İki de boşanma

Benim gençliğimde komünist partileri ne kadar çok karışırdı insanın özel hayatına! Evlenmek bir dertti, ayrılmak başka bir dert. İşin garip yanı şu ki, o sıralarda özellikle Türkiye'de komünistlere karşı, onları halkın gözünde kötülemek için yapılan propagandanın başında, "kadınların ortak olduğu", "şapkanın kapıya asıldığı" gibi yalanlar gelirdi. Hani akşam evine gelen erkek, güya içerde askıya asılı bir erkek şapkası görürse, "karım yalnız değil" der, döner gidermiş, komünistlikte kimin kiminle olduğu belli olmazmış diye atılan yalanlar, kim bilir ne kadar insanı korkutmuştur o sıralarda. Şapka asmak ne gezer efendim, komünist partileri insanın evlenmesine, boşanmasına bile karışırlardı. Hani babam için bir vakitler, beni nişanlamamakta direttiği vakit demişlerdi ya, "sarık onun kafasının içindedir" diye. Asıl sarık, bu konularda ahkâm kesen komünist partililerin kafasının içindeydi.

Aslında çok değer verdiğim bir insan olan András Tardos'a düpedüz saldırdığım o parti toplantısında, Macar Sosyalist İşçi Partisi'nin bizim bölümümüzde çalışan üyeleri ve toplantıya misafir olarak katılan diğer yabancı komünist partililer, o gün, Fransız seksiyonunda çalışan bir gazeteciyi parmaklarına dolamışlardı. Guy Balanger evli ve iki çocuk babasıydı. Fransız seksiyonunda çalışmak üzere karısıyla ve çocuklarıyla birlikte Macaristan'a gelmişti. Ama nasıl olmuşsa olmuş, gene radyoda çalışan bir Macar teknisyenle birbirlerine âşık olmuşlardı. Fransız Komünist Partisi bunu duyunca küplere binmiş ve Guy'in ailesiyle birlikte derhal Fransa'ya dönmesi talimatını vermişse de, Guy buna kulak asmayınca, bu kez Macar partisi araya girmişti. O günkü parti toplantısının konusu buydu. Macar ve yabancı komünist partileri üyeleri Guy'yi hedef aldılar. Söylemediklerini bırakmadılar. Vay efendim bu komünist ahlâkına yakışır mıymış, vay efendim insan iki çocuğu varken karısından

ayrılır mıymış. András Tardos da bu eleştirilere, karalamalara ağır bir şekilde katılıyordu. Zavallı Guy nereye bakacağını, ne söyleyeceğini şaşırmıştı. Kendini savunmak için bir şeyler söylemeye çalıştığı sıralarda, bir vakitler Melike'ye yazdığım mektubu hatırlamamla söz almam bir oldu. Ve tabiî ben de açtım ağzımı yumdum gözümü. Utanmıyorlar mıydı? Ne hakla karışıyorlardı bir insanın özel hayatına? Bu olsa olsa Guy ile onun karısını ilgilendirirdi. Fransız partisine, Macar partisine ne oluyordu. Ben Guy'in toplantıda deşilen özel yaşamını bu şekilde öğrenmekten utanç duyuyordum. Benim karşımda kendisini savunmak zorunda kalması benim haysiyetime ağır geliyordu. Konuştum durdum. Daha neler söyledim hatırlamıyorum. Tam karşımda oturan Tardos'un, benden hiç ummadığı bu sertlik karşısında, şaşkın şaşkın yüzüme baktığını, Guy'in ise hiç beklemediği anda gelen bu destekten gözleri parlayarak başını salladığını hatırlıyorum. Parti toplantısı hiçbir karar almadan bitti. Guy, rahat bir nefes aldı. Karısı, bir süre sonra çocuklarıyla beraber Fransa'ya döndü. Guy boşandı ve burada evlendi. Çok güzel bir kızları oldu. Biraz erken gelen ölümüne kadar da burada karısı Eva ile birlikte yaşadı.

András Tardos'un öyküsü de keşke burada bitseydi. András Tardos, bu toplantının üstünden yıllar geçtikten sonra 1960'lı yılların sonunda, kendisi başka bir kadınla evlenmek için karısından boşanmaya kalktığı vakit uğradığı saldırılar sırasında, yıllarca önce başkanlık ettiği o toplantıyı hatırlamış mıdır acaba? Tardos, Guy gibi yeniden evlenip mutlu olamadı. Tardos, ikinci bir mutluluğu deneyemeden çok genç denecek bir yaşta öldü. Bunu anlatacağım.

Leylek leylek leylekçik

Macarlar ömür insanlardır. Türklere de çok benzerler. Açık sözlüdürler, iyi yüreklidirler. Aslında biraz melankolik ve kö-

tümserliğe eğilimli oldukları halde son derece yaratıcı esprileri, en zor günlerde de kuvvet ve umut kaynağı olmuştur. Macaristan'ın Osmanlı egemenliğinde yaşadığı 150 yıldan kinle, nefretle bahsedildiğine hiç rastlamadım. Oysa az değil 150 yıl süren işgal. Macarca'yı anlamaya başladığım vakit, yeni tanıştığım Macarlar bana hep, ama daima gülerek, "150 yıl kaldınız burada!" derlerdi. Ben de, "Bu sefer içerden fethetmeye geldik, dikkat edin!" diye yanıtlardım onları.

1956 yılında yayılan ve Sovyetler'le Osmanlılar arasında paralellik kuran bir fıkra, Macar esprisini göstermek açısından tipiktir. Fıkra şöyle: "Bilir misiniz, Osmanlılar neden 150 yıl boyunca Macar topraklarında kalabildiler?" "Hayır, neden?" "Türkçe'yi okullarda mecburi dil yapmadılar ve Mohaç yenilgisini bayram günü olarak kutlamaya bizi mecbur etmediler de ondan."

Nâzım ağabeyin vasiyetini gene anımsamamak elde değil şimdi. Okullarda zorunlu dil olarak öğretilen Rusça, zorunlu dil olmaktan çıkarıldıktan sonra birçokları tarafından öğrenilmeye başlanan bir dil oldu. Uzun yıllar boyunca resmî bayram olarak kutlanan ve şimdi artık takvimlerden bile silinen 4 Nisan ise, Macaristan'a giren Sovyet askerlerinin tüm Macaristan'ı, Nazilerin işgalinden kurtardıkları gündür. Bu, bütün bir halk tarafından sevinçle kutlanan bir bayram günü de olabilirdi. Eğer kovulan bir işgal ordusunun yerine "kardeş" adı altında giren başka bir ordu, kendi çıkarı gerektirdiği anda bir işgal ordusu gibi davranmasaydı.

Evet, Macarlar 150 yıllık Osmanlı egemenliğine rağmen severler Türkleri. O zamandan kalma eski yapıları, anıları da büyük bir titizlikle korurlar. Bunu bildiğim için üç yaşındaki oğlumun radyonun yuvasından eve geldiği bir gün söylediği bir çocuk oyun türküsünü çok garipsemiştim.

Leylek leylek leylekçik
Bacağın neden kanıyor
Türk çocuğu yaraladı
Macar çocuğu iyileştiriyor.

Garipsemekle kalmadım. Yuvaya giden çocukların anneleriyle yuva öğretmenlerinin, çocuk bakıcılarının yaptıkları aylık toplantılardan birinde bu türküyü çok yadırgadığımı söyledim. Halklar arasında kardeşlikten bahsederken, nasıl olur da üç yaşındaki çocukların kafasına, Türk çocuğunun kötü, Macar çocuğunun iyi olduğu fikrini aşıladıklarını sordum. Biraz şaşırdılar. Sorunu yanlış algıladığımı, bunun bir halk türküsü olduğunu, on yıllardan beri söylendiğini, kimsenin bundan rahatsız olmadığını öne sürdüler. Ben de şimdiye kadar bu türküyü çocuğunun ağzından dinleyen bir Türk'le karşılaşmadıkları için kimsenin rahatsız olmadığını sandıklarını, ama benim rahatsız olduğumu ve oğlumun da Türklükle Macarlığı idrak edecek yaşa geldiği vakit rahatsız olacağını düşündüğümü söyledim.

O gün beni pek ciddîye almadılar. İşi tatlıya bağlamaya çalıştılar. Yeri geldikçe hep tekrarladım bu itirazımı. Sonra ben de unuttum herhalde. Geçenlerde radyo dinlerken birden kulak kabarttım, bir programda bundan kırk yıl önce geçen bu öykü anlatılıyor, türkünün sözlerinden hoşlanmayan bir anneye hak verildiği ve o zamandan sonra birçok yuvada bu türkünün,

Bir çocuk yaraladı
Öbürü iyileştiriyor

şeklinde söylendiği anlatılıyordu.

Bayağı duygulandım. Aklıma Nâzım ağabeyin anlattığı bir olay geldi. O da Sovyetler Birliği'nde bir istirahat evinde dinlendiği bir sırada, bir gün, istirahat evlerinin kültür programla-

rı arasında gösterilen bir filmi seyrediyormuş. Amiral Kutuzof'un Osmanlılara karşı elde ettiği zaferin öyküsüymüş bu. Ve filmin birçok sahnesinde, "Türkler geliyor, yürüyün! Haydi öldürelim, yok edelim Türkleri!" gibisinden Türklere karşı sözler geçiyormuş. Nâzım ağabey film biter bitmez hemen önünde duran masanın altına girivermiş. "Ne oldu, ne yapıyorsun?" diyenlere de, "Korktum"' demiş, "belki şimdi Türküm diye üstüme yürüyüverirsiniz"

Acaba o zamandan beri yapılan filmlerde Nâzım ağabeyin bu uyarısına dikkat eden çıktı mı?

Annemle babamla buluşma çabalarım

Kaç yıl olmuştu annemi, babamı, kardeşimi görmeyeli. Gerçi artık birbirimizden muntazaman haber alıyor, yazışıyorduk. Mektuplarımız biraz dolambaçlı olarak, Avusturya ya da İtalya üzerinden gitse de, gecikmeli olsa da yerine ulaşıyor, hasretimizi dindireceğine arttırıyordu. Kardeşimin kafasında bir hayal olmuştum artık. Ondan da arada bir gelen mektupları okurken ben de çocuk bıraktığım bu genç kızın yazdıklarını anlamakta güçlük çekiyordum. O yaşlarda uzun süren ayrılıkların yarattığı boşlukları doldurabilmek zor olur. Kardeşimle benim bu bakımdan şansımız varmış. Bir çocuk ve bir genç kız olarak ayrıldık birbirimizden. Yaşını başını almış iki insandık tekrar buluşabildiğimiz ve günleri, haftaları, ayları birlikte geçirebildiğimiz zaman. Ama sayılamayacak kadar uzun yılların boşluklarını çok çabuk, olağanüstü çabuk doldurduk. Herhalde bunu karşılıklı sevgimizin çok derin kökleri olmasına borçluyduk.

O sıralarda annemden gelen ve babamın da daima özlü iki üç satır eklediği mektuplar, bu hasretin onları artık tükettiğini gösteriyor, sürekli olarak Batı ülkelerinden birinde buluşma önerisini getiriyorlardı bana. Belki tahmin ediyorlar, fakat biraz da atmasyonlu mektuplarım nedeniyle benim ha deyince Viya-

na'ya gidemeyeceğimi bilemiyorlardı. Her defasında onlar yurtdışına çıktıkları vakit ben de bir yerde buluşmayı ayarlayabileyim diye çırpındım ama, Viyana, İsviçre söz konusu olamazdı. Ve onlara bunu anlatabilmek imkânsızdı yahut da istesem de buradan çıkamayacağımı bilmelerini istemiyordum. Ben o zamanlar heimatlos pasaportuyla ancak Doğu Bloku içinde seyahat edebilen bir insandım. Bunu nasıl söyleyebilirdim. Annem, babam kaç defa Viyana'da buluşabilme umuduyla oraya gidip benim son dakikada bir aksilik nedeniyle yola çıkamadığımı, Viyana'da yaşayan arkadaşım Bert'ten duymak zorunda kalmışlardı. İçim parçalanıyordu ama gerçeği anlatamıyordum.

Sürekli olarak annemle babamın yurtdışına otobüs ya da trenle çıkarak Sofya'dan geçmelerini, orada buluşma yollarını aramamızı öneriyordum. Diğer taraftan da bunu halletmesini Marat'tan istiyordum. 1958 yılında Marat beni Can'la birlikte gene dinlenmek üzere Varna'ya, parti istirahat evine göndermişti. Böyle bir fırsattan yararlanarak annemle babamın Türkiye'den, yalnızca Bulgaristan transit vizesi alıp çıkmalarını, Sofya'da trenden iner inmez Bulgarların kendilerine birkaç günlük vize vermelerini sağlamasını, yani tek sözle bu buluşmayı organize etmesini istiyordum Marattan. O da belki bunu kolayca yapabilecek durumda olmadığından, belki de tarihleri bir türlü denk düşüremediğimizden bir iki yıl gerçekleştirmedi. Nihayet bir gün ve benim için en az elverişli olan bir tarihte, 1959 yılının eylül ayında, yeni doğan kızım Gül iki aylıkken, 8 yıllık bir hasretten sonra Sofya'da buluşabildik.

Filmlerdeki gibi

Annemle babam o yıl gene kardeşimle beraber bir Avrupa seyahatine çıkacaklarını yazmışlardı. Sofya'dan geçiyordu trenleri. Hareket tarihini bu sefer zamanında bildirmişlerdi ve bu se-

fer Marat, bu buluşmanın organize edilmesi için elinden geleni yapmıştı. İstanbul'dan hareket eden trenin Sofya garına gireceği günden iki gün evvel Necil ve ben, iki aylık kızımızı koyduğumuz "Musa sepeti" adı verilen çocuk taşıma sepetini iki yanındaki tutacaklardan, Can'ı elinden tutmuş, Budapeşte havaalanından Sofya uçağına biniyorduk. Tam bir bilinmezdi önümüzdeki buluşma. Annem ve babam Sofya'da kalıp kalmayacaklarına dair hiçbir şey söylememişlerdi. Bulgarlar bu sefer her şeyi hazırlamışlardı. Annemin, babamın ve kardeşimin dört günlük Bulgaristan ikamet vizeleri Türkiye-Bulgaristan sınırındaki Bulgar sınır memurlarına gönderilmişti.

Bulgar partisinden bizi karşılamaya gelenler Sofya'daki en güzel turistik otelde bir odaya götürdüler. Tam karşımıza düşen büyük ve ferah oda annem ve babam için ayrılmıştı. Türkiye'den tanıdığımız, 1951 tutuklamalarında mahkûm olduğu hapis ve sürgün cezalarını çektikten sonra bunlar yetmemiş gibi, Bulgaristan doğumlu olduğu için Türkiye'den sınır dışı edilen ve o sırada Sofya'da oturan Bilal gelmişti bizimle gevezelik etmeye. Bir süre sonra bizi karşılayan ve iyi Türkçe bilen bir Bulgar parti görevlisi bir telefon konuşmasından sonra bize dönerek, "Sınırı geçtiler" dedi. Hayret ettim doğrusu bu organizasyona. Annem, babam ve kardeşim Türk-Bulgar sınırını geçer geçmez bana, Sofya'daki otel odasına, "sınırı geçtiler" diye haber geliyordu. "Vay be!" dedim kendi kendime, bu ne organizasyon!

Bulgar sınırından Sofya'ya kadar yolun kaç saat süreceği dakikası dakikasına bilindiği için o saatte gara gitmekten başka yapacak bir şey kalmamıştı bize. Hâlâ bilmiyordum, annem, babam ve kardeşim, Sofya'da yolculuklarına birkaç gün ara verecekler mi, yoksa Sofya'da trenden inip bir kucaklaştıktan sonra yollarına devam mı edecekler?

Saatler geçmek bilmiyordu. Dört yaşındaki Can, olağandışı bir şeyler olduğunun sezisi içinde son derece sinirli ve aksiy-

di. Gül karnı doydukça hiçbir dert çıkarmadan dünyasından habersiz, sepetinin içinde melekler gibi uyumaktaydı.

Nihayet yaklaştı trenin Sofya garına giriş saati. Daha fazla otelde beklemeye tahammülüm kalmamıştı. Belki yalnızca bize pencereden bakıp yollarına devam edeceklerdir düşüncesiyle, Gül'ü de sepetine koyup partinin gönderdiği arabayla Sofya garına gittik. Anlatılamayacak bir heyecan içinde beklemeye başladım.

Nihayet tren göründü. Biliyordum, benim hemen onları göreceğim bir şekilde pencerede duracaklarını. Kaldı ki, Bulgaristan sınırını geçtiklerini bildirenler hangi vagonda olduklarını da söyledikleri için, garda vagonun duracağını tahmin ettiğimiz yerde bekliyorduk. Tren yavaşlayarak girdi gara ve biraz daha yavaşlayarak durdu. O anda gördüm annemi, babamı ve hemen yanlarında, fotoğraflarında hep gördüğüm, başı hafifçe yana eğik, tipik duruşuyla genç ve güzel bir kızı, kardeşimi!

Ne yapacağımı bilmeden şaşkın bir şekilde pencereye doğru ilerlerken babam, her zamanki aceleci ve kararlı ve biraz sert tavrıyla vagonun penceresinden bir bavul uzattı bize. Sonra bir bavul, bir bavul daha. İneceklerini, kalacaklarını anladım. Trenin kapısına doğru koştum. Babam, annem ve kardeşim indiler vagondan. Annem şöyle bir baktı bana. Âdet yerini bulsun gibi kucakladı, öptü. Babam pek bakmadan şöyle bir öptü ve bizim için tren istasyonuna gelen iki siyah arabaya bindik. Benim bindiğim arabada arkada sol pencerenin yanına annem oturmuştu, onun hemen yanında ben. Benim yanımda kim vardı hiç anımsamıyorum. Annem gözlerini dikmiş yüzüme bakıyor, hiçbir şey söylemiyordu. Bir ara elini uzatarak sağ kulağımı örten saçlarımı hafifçe kaldırdı. O anda anladım beni tanımakta güçlük çektiğini. Gül doğduktan sonra fazladan aldığım on küsur kilo hâlâ üstümdeydi. Sağ kulağımdaki beni görmek istiyordu annem. Saçımı kaldırdım. Ona doğru çevirdim sağ kulağımı ve hemen sağ kolumu kapayan bluzun ko-

lunu sıvayarak, sağ dirseğimde bir kırmızı karanfile benzeyen doğum lekesini gösterdim. Annem bana hamileyken çok beğenip de komşunun kendisine hediye ettiği ve halk inancına göre, burnumda izi çıkmasın diye koklamadığı, fakat tesadüfen koluna sürülen kırmızı karanfili. Annem o anda sarıldı bana. Derin bir ah çekerek, "Oh kızım! Oh Gün'üm!" dedi.

Burada böcek var mı?

Neler düşünmemiş meğer annem. Acaba beni buluşturacakları insan şimdi sahiden Gün müdür diye çoktan takmış kafasına zaten. İnsan o yaşlarda, hele iki çocuk da doğurduktan sonra, bir hayli değişiyor. Beni öyle o kadar fazla kilolu görünce kendi kendine, "Tamam" demiş, "bu kadın Gün değil. Gün'ü kim bilir ne yaptılar. Belki hapsettiler, belki de öldürdüler. Şimdi ona benzer birini buldular, bana Gün diye gösteriyorlar." İşte böyle düşünürken başka bir insanda daha bulunmasına imkân olmayan işaretlerimi aramak istediği için, niyetinin pek belli olmamasına da özen göstererek, eliyle kulağımı örten saçları kaldırmaya çalışmış. Ben o anda ne düşündüğünü hemen anlayıp kolumdaki doğum lekesini gösterince o çok derinden gelen "Oh" işte önceki bu düşüncelerden ve endişesinden kaynaklanıyormuş.

O dört günü, hiç sokağa çıkmadan, hattâ geceliklerimizi, pijamalarımızı üstümüzden çıkarmadan, o iki odada nasıl geçirdik, anlatılır gibi değil. Sekiz yılın hasretini dört güne sığdırmaya çalıştık. Lâflarımız bir türlü bitmedi. Can'ın zaten Gül doğduktan beri ikinci planda kalmasından ötürü duyduğu hırçınlığı daha da arttı. Yanına kimseyi yanaştırmayan ters, aksi bir çocuk oldu. Kardeşime ne çok şey borçluyum o dört gün için. Can'ı o üstlendi. Her türlü oyunu oynadı Can'la. Dört gün kucağından indirmedi Can'ı. Babam ikide bir Gül'ün yattığı sepete eğiliyor, "Gül yaprağım, benim gül yaprağım" diye seviyor-

du Gül'ü. Annem minik torununun bezlerini yıkıyordu banyoda. Ben tam bir rüyada yaşıyor gibiydim.

Babam, geldikleri günün ertesi sabahı odada otururken bir ara, ısrarla yüzüme bakarak kaloriferleri göstermiş ve işaretle bir şeyler sormaya çalışmıştı. Önce anlayamadım ne demek istediğini. İşaretleri biraz daha belirgin bir şekilde yapmaya başlayınca anladım ve gülerek, "Hayır babacığım, hayır. Yok burada gizli mikrofon, kimse bizi dinlemiyor, istediğiniz gibi konuşabilirsiniz, istediğimiz gibi konuşabiliriz" dedim. "Hâlâ bu yalanlara inanıyor musunuz?" demeyi de ihmal etmedim. "Peki kızım", dedi. Rahatladı. Her şeyi konuştuk. Konuşacağımız gizli ne olacaktı ki zaten. Hasretle dolu bir aile üyelerinin buluşmasıydı bu.

Dört gün dehşetli bir süratle geçti. Ayrılık günü geldi çattı. Ben onları geçirmek için gara gidemedim. Garlardaki ayrılıklara uzun zamandır dayanamıyordum ben. Can gitti Necil'le beraber. Ben onlardan otel odasında ayrıldım. Otelin koridorunu dönüp gözden kayboldukları ana kadar izledim onları. Orada kapıya yığıldım. Sonra yavaşça odaya girdim. Pencereyi açtım. Aşağıya, boşluğa bırakmak istedim kendimi. Yatağın üzerine koyduğum Gül'ün sesini duydum. Can'ın dört gündür bir türlü değiştirmediğimiz gergin yüzü geldi gözlerimin önüne.

Pencereyi kapattım. Geldim, yatağa Gül'ün yanına uzandım.

Bu buluşmayı böyle acıklı bir şekilde bitirmek istemiyorum.

Aradan yıllar geçti. Leipzig'de Bilal'le beraber yolda bir yere doğru yürüyoruz. Ne olduğunu hatırlamıyorum ama, Bilal'in daima aşırı bulduğum kuşkuculuğu ile, hiç aklımın almadığı ve biraz da beni kızdıran bir iddiasına, "daha neler, o kadarı da olmaz artık!" şeklinde cevap vermiş olmalıyım ki, birden durdu bana baktı. "Sen biliyor musun Gün" dedi, "Sofya'da annenle babanla buluştuğunuz zaman o odadaki bütün konuşmalarınız banda alınmıştı. Tercümesini kardeşime yaptırdılar.

Ondan biliyorum"
Dondum kaldım

Bizim Radyo ve biz

Bizim Radyo yayınlarının başlamasıyla birlikte Necil'in gecesi gündüzü tek bir hedefe odaklandı. Bizim Radyo'da çalışmak. Evde bundan başka hiçbir konu kalmamıştı artık. Marat, Budapeşte'ye geldiğinde övüne övüne Bizim Radyo yayınlarından bahsediyor, bunların ne kadar iyi olduğunu, arkadaşların ne kadar iyi çalıştıklarını, yayınların Türkiye'de ne kadar çok ve iyi dinlendiğini, ne kadar beğenildiğini anlata anlata bitiremiyordu. Marat üç sınırın birleştiği yer hikâyesine ara vererek yayınların Demokratik Almanya'dan yapıldığını söylemişti artık. Fakat orada çalışan arkadaşların yaşam koşullarını öylesine gizemli, öylesine polisiye filmlerde olduğu gibi anlatıyordu ki, ben onun fantezisini ve atmasyonlarını artık aşağı yukarı tanımış olduğum halde, arkadaşların ne gibi şartlar içinde çalıştıklarını bir türlü tasavvur edemiyordum. Marat'ın anlattığına göre, orada çalışanlar büyük bir orman içinde, her yerden tecrit edilmiş, her taraftan kopuk bir vaziyetteydiler. Diz boyu su içindeydi kaldıkları yer. (Marat bunu söylerken eliyle dizlerini işaret ederdi.) Çalıştıkları yeri, korkunç bir kurt köpeği koruyor kimseyi içeri sokmuyordu. Arkadaşların güvenliklerini sağlamak ödevini bir Alman albay üstlenmişti.

Marat gözlerini belerte belerte bunları anlatırken, kendi kendime, "amam Allahım, nasıl çalışılır böyle bir yerde" düşüncesiyle ürperirdim. Necil'in galiba hoşuna gidiyordu Marat'ın anlattıkları. Onun zengin hayal gücüne uygun düşüyordu. Yılmaz hiç oralı olmuyor ve pek inanırmış gibi görünmüyordu aslında.

Necil öylesine Bizim Radyo'da çalışma hayaliyle yaşamaya başladı ve oraya gitmek onun için o kadar sabit fikir haline

geldi ki, bu işin teorisini de geliştirerek, "Burada yapabileceğimiz her şeyi yaptık, yerimiz artık Bizim Radyo'dur, orada çok muazzam işler yapabiliriz" demeye başladı.

Aslında insanın hayal kurması kötü bir şey değildir, yeni ufuklar açar, kuvvet verir ona. Ama ben Necil'in kurduğu hayallerin, benim için pek hayırlı bir şekilde sonuçlanmadığını yakından bildiğim için rahatsız oluyordum. Nitekim korktuklarım yavaş yavaş başıma geliyordu. Necil, Budapeşte Radyosu'ndaki çalışmasını yetersiz bulmaya başlayınca, bu iş kendisini artık doyurmaz olunca, sinirlenmeye ve radyo idaresiyle takışmaya başladı. Gayet iyi ilişkilerde olduğumuz Yabancı Diller Bölümü yönetimiyle ve özellikle de Tardos'la iyice açıldı arası. Bu, elbette hem çalıştığımız havayı bozuyor, hem Tardos'u da kızdırarak işlerimizin aksaması sonucunu veriyordu. Marat'ın her gelişinde, Bizim Radyo'ya gitmemiz konusu ortaya atılıyor ve Marat her seferinde bunun zamanının henüz gelmediğini söylüyordu.

Bir telefon, bayrak ve gönder

Günün birinde radyoya gelen bir telefon Necil'i daha da sabırsızlandırdı. O sırada odada benden başka kimse olmadığı için telefonu ben açmıştım. Ahizeyi alıp Macarca, "buyrun" dediğim zaman karşımdaki aynen şöyle dedi:

- Ben Zeki Baştımar. Kim olduğumu biliyorsunuz değil mi?
- Elbette biliyorum, buyrun!
- Türkiye'de değilim, yurtdışından telefon ediyorum. Kiminle konuşuyorum şimdi.
- Gün'le!
- Peki, size bir haber dikte edeceğim, Bu haberi Budapeşte Radyosu'ndan yayınlayacaksınız.

Hayret, sormuyor "yayınlayabilir misiniz", diye. "Yayınlayacaksınız" diyor. Ama ben o sırada bunun üzerinde durmuyo-

rum. Ne yalan söyleyeyim, adını o kadar duyduğumuz Zeki Baştımar'ı birden telefonda karşımda bulmak beni bayağı heyecanlandırdı.

- Buyurun söyleyin, diyorum ve elime bir kalem kâğıt alarak söylediklerini yazmaya başlıyorum.

Hiçbir özelliği olmayan yarım dakika, bilemedin bir dakika edecek kısa bir haberdi. Türkiye Komünist Partisi Birinci Sekreteri Yakup Demir'in Türkiye'den çıktığını bildiriyordu bu haber. Türkiye Komünist Partisi'nin on yıllarca süren savaşımı üzerine her zaman söylenen bir iki cümle de tekrarlanıyor ve Yakup Demir ile birlikte TKP'nin şerefli bayrağının göndere çekileceğinden söz ediliyordu.

Bu bayrak ve gönderi çok iyi hatırlıyorum. Çünkü nedense gönder sözcüğünü o güne kadar hiç duymamıştım. Biz okulda her pazartesi sabahı bayrak çekme töreni yapardık ama bayrağı çektiğimiz direğe gönder dendiğini bilmiyordum ya da unutmuştum. Bunu şimdi bu kadar iyi anımsamamın nedeni, Zeki Baştımar radyoda okunması talimatını verdiği haberi dikte ederken buraya geldiğimizde:

- Nereye çekeceğiz bayrağı, diye sormamdır.

- Göndere, göndere, bayrak direğine, dedi.

Biz o gün radyo idaresine hiç bahsetmeden, böyle bir haberi yayınlarımız sırasında vereceğimizi söylemeden, yani kuralları çiğneyerek, haberler arasında, Zeki Baştımar'ın getirdiği TKP bayrağını göndere çektik.

Allahtan kimse fark etmedi. Yoksa başımıza iş açılırdı. Bize o derece duyulan güveni sarsmış olurduk. Budapeşte Radyosu Türkçe Yayınları'nın TKP'ye ilişkin böyle bir haberi duyurması, bir devlet radyosu olduğu için, yayın politikasına ters düşüyordu.

O tarihten sonra Bizim Radyo'ya gidip çalışmak konusu, benim bütün karşı çabalarıma rağmen, hiç gündemden inmedi. Necil'in kafasına bir şeyi taktığı zaman ne yapıp yapıp bunu

mutlaka gerçekleştirdiğini biliyordum. Hiç ama hiç istemiyordum Almanya'ya gitmeyi. Fakat diretmemin sonuçsuz kalacağının da farkındaydım. Necil âdeta, bizi buradan kovsalar da Bizim Radyo'ya gitmekten başka çaremiz kalmasa gibi bir havaya girmiş, her vesile ile sorun çıkarır olmuştu. Yılmaz ve ben, elbette dayanışma gereği, bize ters düşse de her konuda idareye karşı Necil'i destekliyorduk. Giderek gerginleşen ortamda Budapeşte'de çalışmak gerçekten zorlaşıyordu. Hareket imkânımın giderek daraldığını, hiç istemediğim şeyin yakınlaştığını hissediyordum. Hiç istemiyordum Budapeşte'den ayrılmayı.

Önce ben gidiyorum Almanya'ya

Zeki Baştımar'ın dikte edip radyoda okuttuğu satırların üstünden çok geçmeden Marat'tan bir haber geldi. Demokratik Almanya'da bir parti konferansı yapılacağını, bizim de grubumuz adına bir rapor hazırlayarak aramızdan bir temsilci seçmemizi söylüyordu.

Yıllar boyunca Türkiye Komünist Partisi'nin konferansı şöyle dursun, plenumunun bile yapılmadığını duyduğumuz için bu habere pek sevindik. Ve hemen hummalı bir faaliyete girişerek 1952'den başlayarak içinde bulunduğumuz 1962 yılına kadar Budapeşte Radyosu'nun Türkçe Yayınları'nda sürdürülen çalışmaları gayet derli toplu bir şekilde 18 sayfalık bir rapor halinde hazırladık. Çalışmalarla ilgili eleştirilerin yanı sıra önerilerimizi madde madde sıraladık. Ayrıca kendi parti çalışmalarımızı değerlendirdik ve genel olarak parti çalışmalarında neler yapılabileceğine ilişkin görüşlerimizi, önerilerimizi açık bir şekilde ifade ettik.

Hâlâ bir takım belge niteliğinde yazılarla birlikte sakladığım bu raporu şimdi bir defa daha okudum. Ve gerçekten somutluğu, açıklığı, önerilerdeki gerçekçiliği ve zenginliği beni hay-

rete düşürdü. Hakiki bir kolektif çalışma ürünü olduğu belli olan bu raporun bir de ek kısmı var ki, şimdi bir göz atınca şaştım kaldım. Türkiye'nin bütün illerinden, kazalarından, nahiyelerinden, köylerinden Budapeşte Radyosu'na gelen mektupların sayısı, bunların katmanlara, mesleklere göre dökümü, dinleyicilerin yaşlarına, cinslerine, eğitim derecelerine göre tasnifi. Bunların yanı sıra yurt dışından aldığımız mektupların da ülkelere, kentlere, mesleklere, katmanlara, yaşa, cinsiyete ve daha akla gelen bir sürü kritere göre dökümü. İnsan bu raporu istatistik dairesi sorumlularının hazırladığını sanacak neredeyse. Üstelik bu verilerden sonuçlar da çıkartmış, hangi katmanlara ne şekilde yayınlar yapılması gerektiğinden tutun da, çeşitli tabakalardan dinleyicilerin, eğilimleri, nasıl örgütlenebilecekleri hakkında fikirler bile öne sürmüş, öneriler yapmışız. Tek kelimeyle bugün de utanmadan gösterilebilecek ciddî bir çalışma ürünü.

Elimdeki notlara bakıyorum.

Bu raporu, katıldığım Leipzig Konferansı'nda okuyup bitirdikten sonra Parti Konferansına diğer katılanların söylediklerinden birkaç cümle: "Hayatımda dinlediğim en güzel komünist şiir!" Şiirden bahsedildiğine göre söyleyen Nâzım Hikmet olmalı. Not etmemişim kimin söylediğini. Başka bir övgü: "Orta kadroların sağlamlığını gösteriyor." Kendi yetiştirdiğini düşündüğü insanlarla daima pek övünen Marat olmalı bu. "Nasıl rapor yazılır, rapor nasıl olmalı görünüyor işte!" Bilmem kim söylemiş. Anlaşılan Zeki'nin okuduğu rapordan memnun olmayan biri. "İşte böyle çalışılır!" "Aferin bacı!" Bu Abidin Dino olmalı. Not etmemişim. Ama ifade onun ifadesi. "Diğer bütün gruplara gönderilmeli bu rapor" vs. vs.

Raporu biz birlikte yazdık, övgüleri ben topladım orada. Ama döner dönmez bizim küçük Budapeşte grubumuza anlattım. Bu konferans niteliğinde toplantıya grup sorumlusu olarak benim gitmeme çok çabuk, tartışmasız karar vermiştik.

Beklenen gün geldi. Ben rapor çantamda, yüreğim sevinç ve heyecan içinde Doğu Berlin'e gitmek üzere uçağa bindim. Pek de uzun sürmeyen bir uçuştan sonra Berlin Schönefeld havaalanına indik. Kimin karşıladığını hatırlamıyorum. Hemen bir arabaya bindik ve yola çıktık. Gideceğimiz yerin Leipzig olduğunu o zaman söylediler.

Balım benim, tatlım benim

Berlin-Leipzig yolunun nasıl geçtiğini hiç fark etmedim. İnsanın dikkatini asla çekmeyen bir binanın önünde durdu araba. parti misafirhanesiymiş. Almanlar, parti oteli değil parti misafirhanesi diyorlar.

Ben misafirhaneye girdiğim vakit orada benden başka kimse yoktu. Odaya çıktım, eşyamı bırakıp aşağı indiğim zaman Nâzım ağabeyi gördüm. Çok sevindim. Prag'daki buluşmamızdan beri görmemiştim onu. O da sevindi beni gördüğüne, ama bir başka türlüydü, bir tuhaftı Nâzım ağabey. O eski hali yoktu. Sinirliydi, gergindi. Biliyordum, arada gerek özel hayatında, gerekse parti hayatında başından büyük sarsıntılar geçtiğini. Parti hayatındaki sarsıntıyı çabuk atlatmıştı, ama özel hayatı bu kez kıskıvrak bağlamıştı onu. Gene âşık olmuştu, hem de bu kez kendinden çok genç bir Rus kadınına, Vera Tulyakova'ya. Nâzım 60 yaşının tedirginliği ve umutsuzluğu ile tutkundu. Kendisi de karasevda diyordu buna. Kadın bunu biliyor ve bu tutkuyu bence adamakıllı kullanıyordu.

Nâzım'ın özel hayatındaki fırtınalar bununla da kalmamıştı. On yıllık bir bekleyişten sonra Münevver ve oğlu Mehmet Türkiye'den bir İtalyan hanımın yardımıyla kaçabilmişlerdi. Biz bu haberi ilk kez duyduğumuzda, bu kaçışı parti organize etti sanıp sevinmiştik. Öyle ya Nâzım'ın Berlin Festivalinden Sevim'le Türkiye'ye gönderdiği haberlerden biri, partinin ne yapıp yapıp Münevver'le Mehmed'i dışarı çıkarmanın yolunu bulma-

sı değil miydi? On yıl geçti ama nihayet başardı bu işi parti, diye düşünmüştük. Meğer Nâzım'ın kaçışında olduğu gibi, gene yanılmışız. Münevver'in kaçışının da aynen Nâzım'ın kaçışı gibi kişisel bir girişim, hem de Nâzım'ın bir girişiminin sonucu olduğunu çok geçmeden öğrenecektik. Ne yazık ki, bu girişimin üstünden de epey süre geçmiş, Münevver Türkiye'den kaçabildiği zaman artık Nâzım Hikmet Vera'yla evlenmişti.

Vera, Nâzım'a hayatına giren diğer kadınların gösterdiği anlayışı göstermemiş, karısıdır, çocuğudur falan dinlememiş, almıştı Nâzım'ın kaderini kendi ellerine. Münevver'in ve Mehmed'in adını bile duymak istemiyordu. Nâzım ağabey Münevver'i ve Mehmed'i oturduğu şehre bile aldıramadı. Onları Varşova'ya yerleştirdi. Münevver'e bir iş buldu. Münevver de bu olan bitenden hiçbir şey anlamamış, şaşkına dönmüştü.

Ben Münevver'i sonraki yıllarda çok gördüm. Budapeşte'de, Leipzig'de, birçok kez de Paris'te, Normandi'de. İlk zamanların şaşkınlığından sonra Nâzım ağabeyin sözünü bir daha hiç etmedi Münevver. Dünyada Nâzım yokmuş gibi davrandı. Ve iki yıl önce Paris'te ölünceye kadar, sanırım, Münevver Nâzım ağabeyi affetmedi.

Münevver'e ve Mehmed'e karşı son derece mahcup düşen ve onlarla beraber olamamanın üzüntüsünü de duyan Nâzım'ın çaresizliği zamanla öfkeye, sonra umutsuzluğa ve birçok şeye karşı ilgisizliğe dönüşmüş, zaten hasta olan kalbi büsbütün yıpranmıştı.

Hiç unutmuyorum, konferansın başlayacağı günün gecesi, otelde benim kaldığım odanın yanındaki odada kalan Nâzım ağabey gece 11'e doğru kapımı vurdu. Açtım. Saçı başı darmadağınıktı.

- Uyuyamıyorum Gün! Uyku tutmuyor bir türlü. Vera'ya da telefon edemiyorum. Saat farkı var. Şimdi uyuyordur. Var mı bir uyku ilacın, bana verir misin?

- Yok Nâzım ağabey, uyku ilacım yok ama, bir müsekkinim

var. Çok hafif. Hattâ aslında çocuklara bile veriliyor. İstersen vereyim, dedim.

Ver, dedi. Çocuklara veriliyorsa bana en azından üç tane ver ki etkisi olsun.

Üç tane vermeye korktum. İki tane verdim. Gitti.

O konuşma, Nâzım ağabeyle son konuşmammış.

Gece yarısını iyice geçtikten sonra koridordan gelen sesini duydum Nâzım ağabeyin. Yattığım odanın kapısının hemen yanındaki duvarda asılı duran telefonun yanından geliyordu sesi. Hattın öte ucunda Vera vardı anlaşılan. Rusça, "Tatlım benim, balım benim" diyordu Nâzım ağabey.

Leipzig Konferansı, 2-6 Nisan 1962

Ertesi sabah, parti misafirhanesinin yemek salonundaki büyük masanın etrafına oturduğumuz zaman, bu toplantının resmî adının "Dış Büronun yurt dışındaki aktiflerle yaptığı toplantı" olduğunu öğrendik.

Sonraları Leipzig Konferansı olarak anılacak bu toplantıya katılanlar şunlardı:

Yakup Demir (Zeki Baştımar), Marat (İsmail Bilen), Nâzım Hikmet, Abidin Dino, Bilal Şen, Sabiha Sertel, Yıldız Sertel, Ahmet Saydam (Aram Pehlivanyan), Vartan İhmalyan, Doktor (Hayik Açıkgöz), Fahri Erdinç ve ben.

İlk yapılan açıklama da şu oldu: Dış büro seçilmemiştir, teşekkül etmiştir.

Gündem tespitinden sonra, Zeki Baştımar, ilk gündem maddesi olan, memleketin ve partinin durumu hakkındaki oldukça uzun raporunu okudu.

Bu raporun ilk kısmında Zeki Baştımar, önce "Sovyetler Birliği Komünist Partisi 22. Kongresi'nin ışığında" dünya durumunun bir tablosunu çiziyor ve bu tabloyu memleket şartlarına uyguluyordu. Ondan sonra da raporun parti faaliyetlerine iliş-

kin kısmına geçiliyordu. Girişiyle, çıkışıyla, son sözüyle, kararıyla 50 sayfayı geçen ve bugüne kadar sakladığım bu yazıları şimdi buraya aktarmak gibi bir niyetim yok. Fakat belge niteliğinde olduğu için muhafaza ediyorum. Ayrıca raporun okunmasından sonra yapılan konuşmaları da birçok bakımdan ilginç buluyorum. Bu konuşmaların tutanaklarını kaydetme işi bana ve Fahri'ye verilmişti. Büyük kısmını ben not etmişim. Bu tutanakları olduğu gibi buraya geçirip, bu konferansın öyküsünü hiç yazmasam da olurdu belki. Ama aradan kırk yıl geçtikten sonra bugünkü kafamla o günleri anımsamak doğrusu ilginç oluyor. Bunları paylaşmak istedim bu satırları okuyacak olanlarla.

Raporun, SBKP 22. Kongresi ışığında dünya ve Türkiye olaylarını değerlendirmesini hiç yadırgamadık. O sıralarda komünist partilerinde her olay, SBKP Kongreleri ışığında değerlendirilirdi. Zaten konferansta bu okunanlar üzerinde uzun boylu durup fikir yürütme imkânı da pek olmamıştı. Ama bu raporun Türkiye'nin durumunu değerlendirmede büyük hatalar içerdiğini ilerde, 1963'ten itibaren bulunduğum Leipzig'de, parti grup toplantılarında anlayacaktım.

Fakat raporun parti çalışmalarına ve özellikle parti içi mücadelelere değinen ikinci kısmından Fahri, Sabiha hanım, Yıldız, Vartan ve ben hiçbir şey anlamadık. Neyse ki, diğer katılanların yaptıkları konuşmalarla meseleler yavaş yavaş aydınlığa kavuştu.

İlk olarak söz alan Bilal, raporun tarafgirane ve eksik olduğunu söyleyerek, şahsî ilişkilerin dışına çıkmak ve prensip meseleleri üzerinde durmak gerektiğini vurguladı. Reşat ve Mihri'nin rollerinin çok fena gösterildiğini söyleyince de, raporda Zeki'nin "likidatörlüklerinden ve provokatörlüklerinden" söz ettiği "zat"ların Mihri Belli ile Reşat Fuat olduğunu nihayet anlayabildik. Gene Bilal sayesinde, partiyi legal faaliyete geçirerek polisin partiye sızmasına yol açanın da Şefik Hüsnü oldu-

ğu çıktı meydana. Ayrıca şahsa tapma döneminin Türkiye Komünist Partisi'ne de ne kadar zarar verdiğini, Şefik Hüsnü'nün her verdiği emre körü körüne itaat edildiğini de Bilal söyledi. Teknik sekreterin (kim olduğunu öğrendik artık), yani Mihri Belli'nin ihtiyarları tasfiye etmek istediği hakkında konkre delil olmadığını da hatırlattı Bilal.

Hani bu ihtiyarlar da çok alıngan oluyorlar yani. Bundan üç yıl sonra da Marat, bu kez Bilal'in, ihtiyarların yerine geçmek istediğini iddia edecekti.

Bilal o günkü konuşmasında teknik sekreterin çeşitli vesilelerle gerçekten de çok şeyi eleştirdiğini kabul etmiş ama, Stalin'e karşı konuşmalar yapmasının mutlaka Sovyet aleyhtarı olmasını icap ettirmeyeceğinin altını çizmişti.

Bilal o zaman daha farkında değildi anlaşılan Sovyetler'in yaptığı bir şeyi eleştirmenin insanın başına ne büyük belâlar açabileceğini. Bilal parti içi mücadelede prensip bakımından bir ayrılık olmadığını, işin sekreterlik davasında, yani mühür ve Süleyman meselesinde kaldığını söyleyerek şöyle bağlıyordu sözlerini: "Türkiye'de son on yılda partinin teşkilatlanmaması iç birliğinin kurulamamasının sonucudur."

Raporda Zeki Baştımar'ın neden bahsettiğini iyi anlayanlardan biri olan Doktor Hayik, Zeki'nin naklettiği olayların aslında tamamen başka türlü geçtiğine kendisinin tanık olduğunu söyledi. Zeki'nin çok önem verdiği şey olan, Reşat Fuat'ın Bayer'de çalışmasına ve askerliğe gidiş, askerlikten dönüş tarihilerine ilişkin olarak Zeki'nin anlattıklarına ilişkin bazı çekincelerini belirtti. Doktorun bu sözleri biraz iç bulandırdı ama o da insandı nihayet, yanılabilirdi.

Sabiha hanımın saflıkları

Hiçbir şeyden haberi olmayanlar kesiminden olan Sabiha hanımın her zamanki saflığıyla sorduğu soru çok şaşırttı Yakup

Demir'i, namı diğer Zeki Baştımar'ı.

- Türkiye'de, Merkez Komitesi faaliyeti var mı?

Zeki'nin bu soruya verdiği yanıt ise hepimizi şaşırttı:

- Merkez Komitesi üyelerinden likidatör faaliyetlere katılmayan insan var. Ve bunun dışında pek çok müspet eleman var. Mesele müspet elemanları teşkilatlı hale sokmak. Buna mani olan da gene likidatörler.

Bitmedi bir türlü Sabiha hanımın can sıkıcı soruları:

- Genel Sekreter kim?

Nasıl cevap versin Zeki şimdi buna.

- Genel sekreter tabiri bizde kullanılmamıştır. 1937 yılında Komintern tarafından Reşat parti sekreteri olarak gösterilmişti. 1944'te Reşat hapsedilince fiilen ben partinin sekreteri olarak çalıştım. 49-50'de Merkez Komitesi üyelerinin bir kısmı Cihangir toplantısını yaptı. Başta ben olmak üzere daha iki sekreterden oluşan bir sekrataryat kuruldu. Şimdi memlekette parti sekreteri diye kimse yoktur. Bir tek ben varım merkez komitesi tarafından seçilmiş. İçerde teknik sekreter var ve sendika sekreteri olan da ölmüştür.

İşin bu kadar basit olmadığını, Marat, namı diğer İsmail Bilen'in de merkez komitesi tarafından seçilen bir sekreter olduğunu, birazdan anlayacaktık.

Dünyadan haberi olmayan cahillerin tatsız soruları bitmiyor ki! Bu sefer sıra Vartan'da:

Merkez komitesini kim seçti?

Hoppala! Bu sefer Marat, Zeki'ye yardım için işe karışıyor. Ama yardım edeceğine karıştırıyor işleri.

Merkez Komitesi 4. Kongre'de seçildi. 1934 yılında yapılan büyük konferansta seçilen sekreterlik şöyleydi: Bir yıl biri bir yıl biri çalışacak. İlk yıl sekreterlik Reşat'a düştü. Ondan sonra ben sekreter oldum. Sonra gene Reşat. O seçimde Merkez Komitesine seçilenlerden çok az kişi kaldı. Bir kısmı öldü bir kısmı tasfiye edildi.

Vartan bir türlü kavrayamadı durumu ki, şaşkın bakıyor:

Yani bugün Merkez komitesi yok mu?

Zeki açıklıyor:

Üyeler var fakat teşkilatlı bir merkez komitesi yok. Buradaki grubumuz merkez komitesini faaliyete geçirmek işine yardım edecek. Bizim buradan içerdeki faaliyete ilk hamleyi vermemiz lâzım.

İş yavaş yavaş aydınlanmaya başladı.

Bu satırları okuyanlar, siz bakmayın benim şimdi böyle konuştuğuma, o zaman ben de pek birşey anlamıyordum ne olup bittiğinden.

Ama anlayanlar da var

Doktor Hayik tecrübeli. Anlıyor dışarda teşekkül eden bir grubun partinin seçilmemiş merkez komitesi olmak niyetinde olduğunu. Sorusunu açık koyuyor.

- Hâlâ Türkiye'de Merkez Komitesi üyeleri bulunduğuna göre, niye bir araya gelmiyorlar? Merkez Komitesinde herkes mi birbirine karşı?

Nâzım işi tatlıya bağlamak için müdahale etmek gereğini duyuyor:

- Hepsi üç dört kişi.

Zeki aklınca açıklık getiriyor konuya:

- Bizim tezimizi savunanlar ve buna karşı gelenler var.

Nâzım, konuşmaları biraz başka kanala çekmek niyetiyle bir takım ihtilâfların olduğunun rapordan anlaşıldığını söyleyerek bunların neler olduğunu soruyor.

Ne var ki bu soru, işi fikir ayrılıklarına taşımak yerine Zeki'ye gene Reşat'a ve Mihri'ye hücum etmek fırsatını veriyor.

Marat bunlardan hemen ilkesel bir sonuç çıkararak ilerde de çok kez başvuracağı grupçuluğa bağlıyor bütün fikir ayrılıklarını. Ve grupçuluğun sınıfsal kökeninin de küçük burjuva

muhalefeti olduğunu söyleyerek büyük bir teorisyen olduğunu kanıtlıyor.

Konuşmalar Dino'nun, Nâzım'ın, bir takım anılarına dayanarak tanık oldukları fikir ayrılıklarından bahsetmelerine gelmişken, Sabiha hanım gene şaşırtıcı bir fikir ve soru atıyor ortaya:

Parti içindeki anlaşmazlıklardan biz burada haberdar olduk. Ben hâlâ bu iki grubun birleşmesi lâzım olduğu kanaatındaydım. Ama şimdi söylenenleri dinledikten sonra böyle bir birleşmenin imkânsız ve faydasız olduğu kanaatına vardım. Bu durumda bu insanlar partiden uzaklaştırılamazlar mı? Buradan bugün bu iş yapılamaz mı?

İşin bu yola dökülebileceğini herhalde Zeki de tahmin etmemişti. Marat atılıyor.

Sabiha yoldaş, bunların partiden atılmasından bahsetti. Burası çıkarıp atma yeri değil. Atma meselesi parti kongresinde konuşulur. Orası yetkilidir karar almaya. Sen beni, ben seni partiden çıkaramayız.

Dinliyorum bu sözleri. Takdir de ediyorum. O zaman daha bilmiyordum üç yıl sonra aynı Marat'ın ve de Zeki'nin ve de o gün sesi hemen de hiç çıkmayan Aram'ın, Bilal'i Dış Bürodan da partiden de tek bir sözle attıkları zaman, bu sözlerini Marat'a hatırlatmak durumunda kalacağımı.

Toplantının mahiyeti

Leipzig toplantısında, Yıldız'ın da rahatsız olduğu belliydi. O, Dış Büronun bu şekildeki varlığını da kuşkuyla karşıladığını söylüyor:

- Bu toplantının mahiyeti hâlâ bana malûm değil, diyordu. Türkiye'deki harekete karışmak için bu grubun yetkisi var mıdır? Karar almaya hakkı var mıdır? Parti demokrasisinden bahsediliyor. Öte yandan Dış Büro seçilmemiştir, teşekkül etmiştir deniyor. Biz büromuzu kendimiz seçemez miyiz? Bu daha de-

mokratik olmaz mı?

Yıldız, Yıldız! Küçük burjuva grupçuluğunu partiye taşıma sen bakalım! Bak, ne güzel, ne ikna edici bir biçimde anlatıyor Marat yoldaş.

- Merkez Komitesinin dışarda iki üyesi var. Parti tüzüğüne göre dış büro kurmaya ve üyeleri kooptasyon yoluyla almaya yetkisi vardır. Dışarda şimdiye kadar tek adam, ben vardım. Şimdi Zeki gelince büro kurulabildi. Kolektif çalışmanın ilk adımı bir büro kurmaktır. Eskiden vardı büro. Sonra yalnızca temsilcisi yani ben kaldım. Şimdi yeniden kurma imkânı oldu. Parti tüzüğünün dışına çıkmadık.

Öyle olmadık yerde parti tüzüğünden bahsetme Marat yoldaş! Pişman ederler insanı söylediğine. Bak ne diyor Sabiha yoldaş:

- Parti tüzüğünü de şimdiye kadar görmedik. Kabilse görelim bari!

Marat tüzüğü hâlâ görmemiş olanları, yahut da benim gibi görüp de hiçbir şey anlamadan geri vermek zorunda kalanları teskin ediyor hemen:

1934 yılında geçici olarak yapılmıştır bu tüzük. Gösterilecek.

Peki Gün! Söyle bakalım. Sen söz alıp da neler söyledin o gün?

Ben mi? Benim şansım varmış. Kâtiplik bende olduğu için söz söyleyecek zamanım pek kalmadı. Başka bir deyişle, söz söylemek zorunda kalmamak için kâtipliğe gömüldüm. Çok da isabet etmişim. Yoksa şimdi kim bilir kendimle de nasıl dalga geçmek zorunda kalacaktım.

Marat'ın raporu

Nâzım'ın teklifi üzerine konferansın ikinci günü, ilk günkü konuların tartışılmasına devam yerine memleket dışındaki parti çalışmalarına geçiliyor. Baş konuşmacı elbette Marat. Ve kabul

etmeli ki, durumu Zeki'ninkinden çok daha elverişli. Zeki somut olarak yapılan hiçbir iş gösteremedi raporunda. Belki gösterebilirdi eğer bazı "zat"ların içyüzlerini açıklamayı kendisine birincil hedef olarak koymasaydı.

Marat benim o gün hiç hissedemediğim, hiç düşünemediğim için kuşkulanmadığım, ancak ilerde fark edeceğim bir mücadelede, Türkiye'den gelerek kendisini ikinci plana atan Yakup Demir'e karşı Mühürü Süleymanı yeniden ele geçirme mücadelesinde ilk zaferini, 1950'li yıllardan beri partinin dış memleketlerdeki çalışmalarını özetlediği raporuyla kazandı. Zira yurt dışındaki faaliyetin aslan payı, haliyle onun adına bağlanıyordu.

Marat önce, Paris'te başlayan çalışmaların, tevkifler üzerine arkadaşların sosyalist ülkelere nakliyle devam ettiğini, başlangıçta ne iş yapılacağı hiç belli değilken, zamanla kendisinin arkadaşları tanımasıyla bu çalışmaların nasıl büyük bir hız kazandığını anlattı. Bu raporda uzun uzun Bizim Radyo ve Budapeşte Radyosu'nun çalışmalarını ayrıntılarıyla inceliyor, değerlendiriyor ve "Bugün yurt dışındaki çalışmaların iki ayağı vardır: Bizim Radyo ve Budapeşte Radyosu" diyordu. Marat çok usta bir biçimde Türkiye'deki partilileri de eleştiriyor, "Türkiye'deki arkadaşlar bu radyolara o kadar önem vermiyor, hattâ mektup alındığına bile inanmıyorlar, oysa Türkiye'de şu anda üç milyon radyo alıcısı vardır ve yayınlara gösterilen ilgi son derece büyüktür" diyordu. Yurt dışındaki bu çalışmaların Türkiye'de hareketin teşkilatlanması için gereken zemini hazırladığını, şimdi parti teşkilatlarını harekete geçirmenin zamanı geldiğini vurgulayarak konuşmasını bitiren Marat, bu raporuyla o gün istediği sonucu aldı sayılır. Çünkü Marat'tan sonra söz alanlar artık somut konuları tartıştılar, somut eksiklikleri belirterek yapılacak ve yapılabilecek işler üzerinde durdular.

Notlarıma bakıyorum. Bir S. harfi var. Yani Sabiha hanım demek. Yanında şöyle bir not: "Fahri'de." Bu demek oluyor ki, Sa-

biha hanım konuşurken ben biraz dinlenmek istemiş, Fahri'ye bırakmışım not tutma işini. Hata etmişim. Bu kısım yok şimdi notların arasında. Oysa biraz sonra Aram'ın Sabiha hanıma cevaben yaptığı konuşmadan, Bizim Radyo'daki çalışmaların hiç de öyle tıkır tıkır işlemediği anlaşılıyor.

O sırada Bizim Radyo'nun yönetimini üstlenmiş olan Aram bu konuşmasına, "Sabiha yoldaşın Bizim Radyo çalışmaları hakkında öne sürdükleri yanlıştır" diye başlıyor ve şöyle devam ediyor: "Radyoda siyasî hattımızı saptamak ve kullanmak alanında geniş bir yetkimiz var, her şeyi tepeden beklediğimiz, her şeyin tepeden geldiği, arkadaşların eleştiri yapmalarına imkân tanınmadığı doğru değildir. Sabiha hanımın iddia ettiği gibi, olaylar karşısında, örneğin 22 Şubat'ta şaşırdığımız da olmamıştır. Parti çalışmalarının aksadığı hakkındaki iddiaları da asılsızdır."

Daha sonra da Yıldız'ın konuşmasından o zamana kadar bilmediğimiz bir şey daha çıkıyor ortaya. Yıldız, babası Zekeriya beyin Bizim Radyo'nun faaliyetlerine yardımının büyük olduğunu, fakat kendisi partili olmadığı için bu toplantıya katılmadığını söylüyor ve radyo çalışmalarından ayrılmasının da bir takım tartışmalardan sonra olduğunu hatırlatarak diyor ki: "Bu arkadaşa en azından bir teşekkür etmek gerekirdi ve sembolik olarak bir emekli maaşı bağlanabilirdi. Bu grup toplanmışken bu konunun tartışılmasını ve kendisinin hizmetine karşılık grubun teşekkür ettiğini bildiren bir karar alınmasını istiyorum."

Bundan hiç haberimiz yoktu. Demek Bizim Radyo'nun çalışmalarında ilk kadroyu oluşturanlar arasında olan Zekeriya bey pes dedi, yahut pes dedirttiler kendisine.

Vartan'ın soruları, Dış Büro'nun üyeleri

O günün konuşmalarında Vartan'ın ilginç iki sorusu var. Bunlardan biri Nâzım ağabeye yönelttiği, parti işlerinde neden faal olarak çalışmadığına, siyasetle pek uğraşmadığına ilişkin so-

rusu. İkincisi ise Dış Büronun ne olduğu ve kimlerden oluştuğunu sorması.

Nâzım, buna şu yanıtı vermiş: "Benim iki türlü siyasî faaliyetim oldu. Marat Moskova'dan çıkamazken onun dışarıda yapması gereken teknik işleri onunla konuşarak ben yapıyordum. Aynı zamanda Barış Hareketinde çalışıyordum. Bu da siyasî bir harekettir.

Marat dışarı çıkabilince tabiî teknik işleri de aldı. Benim hiçbir yetkim, sıfatım yok. Ondan sonra bu işleri yapamadım, bana bu sahada iş kalmadı.

Arada bir Bizim Radyo'ya geliyorum. Az geliyorum, doğru. Son zamanlarda Bizim Radyo'da yapılacak bir işim olmadı. Arkadaşlar işe alıştılar ve piştiler. Bizim Radyo'da benim en mühim rolüm, yazı yazmam değil, sanatkâr fantezisiyle şu veya bu tekliflerde bulunmaktır. Bizim Radyo'ya şiir kuvvetiyle katılabilirim. Ama bunun için bana memleket havası lâzım, gazete lâzım. Marat yoldaş bu işle uğraştı fakat bu iş bir türlü hallolmadı. Siyasî hayattan uzaklaşmış değilim. Eskisi kadar faal olmamamın sebebini anlattım. Salâhiyetim yok. Ben kardeş partilerden yardım filan temin edemem. Ama şimdi biraz daha faal olabileceğimi tahmin ediyorum."

Nâzım ağabeyin bu tahmininin nereden kaynaklandığını Dış Büroya ilişkin sorunun yanıtıyla birlikte ertesi gün anlayacağız.

Ertesi günkü toplantıda önce Basın Yayın Bürosu üyelerinin kimler olacağı açıklanıyor. Sabiha, Bilal, Vartan, Fahri ve Gün. Büronun işi, adı üstünde, basın yayın işlerini yürütmek olacak. Ama Yıldız'ın gayet yerinde bir sorusu var: Her biri başka yerde oturan bu arkadaşlar işleri pratik olarak yürütmek için nasıl bir araya gelecekler? Bu soruya yanıt olarak, çeşitli diller konuşan ve çeşitli ülkelerdeki parti gruplarından olan bu arkadaşların böyle bir büronun çalışmasına daha yararlı olacağı öne sürülüyor. Aram'ın da çok önemli bır ihtarı var. Basın ya-

yın bürosu sakın ha radyonun işlerine karışmaya kalkışmasın. Bizim Radyo tamamen ayrıdır ve Bizim Radyo'nun denetimini ancak Dış Büro yapabılır.

Abidin Dino, ne cevap vereceklerini, akşam aralarında konuşmuş olacaklar ki, Vartan'ın, "bu dış büro nedir, üyeleri kimlerdir aydınlatılsın" şeklindeki istemini yanıtlamayı üstlenerek şöyle diyor:

Parti gizli çalışıyor. Kongre yapılamadı ki, Merkez Komitesi üyelerinin isimleri ortaya konsun. Buradaki toplantı bir kongre olmadığına göre kooptasyon usulüyle takviye edilen Merkez Komitesi üyelerinden müteşekkildir. Bu bir itimatsızlık değildir. Fakat gizli çalışmak zorunda olduğumuz için yalnız üç kişinin adını veriyorum. Nâzım, Marat ve Zeki.

Bunun üzerine bu kez Yıldız soruyor:

- Peki dış büro kaç kişiden oluşuyor?

Zeki, hemen cevap veriyor.

- Onu da bilmeye ihtiyaç yok!

Ah Yıldız! Bakıyorum sen hâlâ vazgeçmiyorsun üstüne vazife olmayan şeyleri öğrenmek çabasından! İyi olmayacak bunun sonu!

O gün, ondan sonraki konuşmalardan, Yıldız'ın, Bizim Radyo çalışmalarına ilişkin eleştirilerinden ve Aram'ın buna verdiği yanıtlardan Bizim Radyo'daki çalışma havasının bir hayli gergin olduğu anlaşılıyordu. Moskova'daki, Budapeşte'deki arkadaşlara haber verilip kendilerinden çalışma raporu istendiği halde Bizim Radyo'da çalışanlardan Leipzig toplantısı son güne kadar gizli tutulmuş, hazırlık yapmaları önlenmişti. Benim o gün hissettiğim bu gerginlik zamanla daha derinleşerek, Zekeriya beyin radyodan ayrılmasından sonra bu kez Sabiha hanım ve Yıldız'ın da radyodan gitmeye mecbur edilmeleri sonucunu verecekti.

Böylece de bizim Budapeşte'den ayrılarak, Bizim Radyo'da çalışmamız gündeme gelecek, Neçil'in o kadar istediği benim-

se o kadar istemediğim şey gerçekleşecek, gerek özel hayatımda gerekse parti hayatımda yepyeni bir dönem başlayacaktı.

Gülhane Parkı'ndaki ceviz ağacı

1963 yılının 3 Haziran günü, Nâzım ağabeyin ölüm haberini, radyoda çalışırken Moskova'dan gelen bir telefonla öğrendik. Çok genç öldü. Yeni şaheserlerini yaratırken, yeni bir şekil kullanarak yazdığı harikulâde şiirlerini üretirken öldü.

Onu götüren son kalp krizi geldiği anda yanında eğer Vera yerine doktoru Galina olsaydı ölmezdi. Onu yakından tanıyan kimsenin bundan kuşkusu yoktu. Anlattıklarına göre, sabah uyandığında Vera daha uyuyormuş. Yataktan kalkıp kapıya, gazeteleri almaya gitmiş ve orada yığılıp kalmış. Vera neden sonra fark edebilmiş Nâzım'ın odada olmadığını. Çoktan öldüğünü.

Ondan sonra yapılacak bir iş kalmıyordu. Onun için diyorum, yalnız ben değil, Doktor Galina'nın yıllarca nasıl Nâzım'ın üstüne titrediğini bilen herkes diyor, eğer Nâzım'ın yanında Galya olsaydı, gereken müdahale hemen yapılır, Nâzım ölmezdi o gün. "Genç öldü ama son yıllarını istediği gibi, doya doya yaşadı" diye de teselli edemiyorum kendimi. Bir yıl önce kendisini Leipzig'de son kez gördüğüm vakit mutlu ve rahat değil, gergin, endişeli ve huzursuz olduğunu fark etmiştim. Yazık oldu, çok yazık.

Yalnız Türkiye değil, dünya en büyük şairlerinden birini kaybetti o gün. Ne acıdır ki, dünya bunun bilincindeydi ama, Türkiye değil. Kendi öz vatanının, Türkiye'nin de bunu fark etmesi için daha onlarca yılın geçmesi gerekecekti. Nâzım şiirlerinin Türkiye'de türküleştiğini, eserlerinin sahnelendiğini, onu anmak için toplantılar, anma törenleri yapıldığını, müzikler bestelendiğini göremeden öldü. Yaşadığı zaman değeri kendi insanlarından, kendi halkından gizlenen bu büyük şair, bu bü-

yük insan, yıllar yılı hapislerde çürütülmeseydi ömrü bu kadar erken tükenmeyecekti.

Yaşasaydı, 2002'nin ocak ayında 100 yaşında olacaktı. Ocakta doğduğunu biliyor, fakat tam gününü bilmiyordu. Oysa daha yaşarken de birçokları Nâzım Hikmet'in doğum gününü, doğduğu gün anmak istiyorlardı. Kendisiyle söyleşiler yaptığımız günlerin birinde sormuştum, "Nâzım ağabey" demiştim, "söyle ayın kaçında doğdun, dinleyicilerimiz bilmek istiyorlar" "Bilmiyorum ki kızım!" diye yanıtlamıştı beni. Bu yanıt hiç yabancı gelmemişti bana. Onun akranlarının çoğu doğdukları tarihi tam olarak bilmezlerdi. Kaç defa duymuştum. "Bilmem hangi sene nisan ayında kar yağmış, soba yakmak zorunda kalmışlar, işte ben o zaman doğmuşum" diye. Evet, Nâzım ağabey de bilmiyordu tam olarak ayın kaçında doğduğunu. O günkü konuşmamızda, "Ama madem o kadar isteniyor tam tarih, haydi bir tarih uyduruverelim şimdi. 15 Ocak olsun mu?" "Olsun!" demiştik. Ve 1955 yılının bir bahar günü, elimde tuttuğum üzerinde "Nâzım Hikmet" yazılı, içinde Nâzım Hikmet'le ilgili programların bulunduğu dosyaya, "Doğum: 15 Ocak 1902" yazmıştım.

Bunu, 1963 yılında, ölüm haberinin bize ulaştığı gün, 3 Haziran 1963 tarihiyle tamamladım.

Gülhane Parkı'ndaki ceviz ağacı, o gün boylu boyunca yere devrildi.

Ok yaydan çıkınca

Ben Leipzig Konferansı'ndan döndükten sonra konferans hakkında Budapeşte grubumuza verdiğim bilgiler Necil'in, çalışılması gereken tek yerin ancak Leipzig olduğu yolundaki inancını daha da pekiştirmişti. Bunun sonucu olarak huzursuzluğu ve bana yaşattığı gerginlik arttı. Artık gece gündüz konuşulan tek konu bir an önce Leipzig'e gitmek olmuş, radyo yönetici-

leriyle aramızdaki sürtüşmeler artmıştı. Bu ortamda burada yaşamanın ne kadar zorlaştığını görerek, ben de hiç istemediğim halde evde huzurlu bir ortama kavuşabilmek için gitmekten başka çare olmadığına inandım. Neyse ki fazla uzun sürmedi bu bekleyiş. Bir süre sonra Budapeşte'ye gelen Marat, Bizim Radyo'da çalışmak üzere Leipzig'e gitmemize karar verildiğini, ancak şimdi Budapeşte'de çalışacak arkadaşların buraya gelmelerini bekleyeceğimizi söyledi. Önce Necil'le ben gidecektik, Yılmaz daha bir süre burada kalacak, yeni gelecek arkadaşlara işleri devredecek, ondan sonra o da gelecekti. Macar radyosundaki yönetici arkadaşlar, haklı olarak, Yılmaz'ın kalıp işi öğretmesini ve yeni gelecek olan arkadaşlara devretmesini istemişlerdi. Bu haberden sonra Necil'in gerginliği sabırsızlığa dönüştü, benim isteksizliğim ise umutsuzluğa.

Budapeşte Radyosu Yabancı Diller Yayınları yöneticileri bizim buradan ayrılacağımız haberinden hiç memnun olmamışlardı. Macarca'yı iyi bilen, radyoculuğu iyi öğrenmiş, Türkçe yayınlarını bu kadar geliştirmiş elemanların işten ayrılmaları onların canını sıkıyor ve bunu hiç gizlemiyorlardı. Defalarca bu karardan vazgeçmemizi, burada kalmamızı istediler. Bu ısrarları duydukça içimde bir şeyler eziliyordu. Ama artık benim için de ok yaydan çıkmıştı.

Buraya çalışmaya gelecek olanlar Romanya radyosunun Türkçe yayınlarında çalışmakta olan Ziya Yamaç, eşi Şekibe ve Bulgaristan'dan da Osman Alper, aslında büyük bir sevinçle geliyorlardı. Zira o sıralarda Romanya ya da Bulgaristan'a kıyasla Budapeşte'de yaşamın her bakımdan bir cennet olduğu kuşku götürmeyecek bir gerçekti. Gelmeleri pek uzun sürmedi. Böylece bizim gideceğimiz tarihe kadar birkaç ay beraber çalıştık. Arkadaşların artmasıyla işler hafiflemiş ve bayağı keyifli günler başlamıştı. Ne ki benim için çok hoş olan bu dönemin yakında sona ereceğini biliyordum.

Marat o yaz beni, bu sefer Necil'le birlikte, bir kere daha Bulgaristan'a tatile gönderdi. Annem ve babamla tekrar buluşmamızı da sağladı. Gene bir yurt dışı seyahatına çıkan annem ve babamla Sofya'da buluşmamız o yaz gayet kolay oldu. Ondan dört yıl önce olduğu gibi Sofya'ya uçakla gittik. Annem ve babam da artık tanıdık, bildik bir yere geliyorlardı. Bu kez odalarımız yan yana değildi. Anneme ve babama güzel ve konforlu bir otelin turistik bölümünde oda ayrılmıştı. Bize aynı otelin ayrı bir bölümü olan parti oteli kısmında. Bizi karşılayıp otele götüren mihmandarımız resepsiyondan anahtarımızı alırken, orada bırakılmış bir zarfı bana uzattı. Zarfın üzerinde adım yazılıydı ve kenarında C.K. harfleri. Benim gözüme çarpmamıştı ama Necil'in gözünden hiç kaçmaz böyle şeyler. "Bu Merkez Komitesinin kısaltılmış adıdır" dedi. Ne demek istediğini hiç anlamadan yüzüne baktım. Bana verilen zarfı aldım. İçinde bir ihtiyaçları olursa parasız kalmasınlar diye genellikle parti misafirlerine verilmesi âdet olan belirli miktarda Bulgar parası vardı. Şaşkınlığımın geçmesi, daha doğrusu başka bir şekil alması için çok beklemem gerekmedi. Biraz sonra bize hoşgeldine gelen Bilal, bir biçimine getirip kulağıma eğilecek ve, "İkimiz de Dış Büroya kooptasyon yoluyla alındık, haberin olsun!" diyecekti. Ve o zaman bana, beş kişiden oluştuğunu bildiğim Dış Büronun tanıdığım üç üyesinin yanındaki diğer iki Dış Büro üyelerinin Abidin Dino ve Aram Pehlivanyan olduğunu söyledi. Nâzım ağabeyin ölümüyle boşalan yere, birisinin koopte edilmesi gerekmiş. Bu Bilal olmuş. Fakat Dino, Paris'ten ha deyince gelmediği, hattâ hiç gelemediği için ve oylamalarda sayının beş olması gerektiğinden bir kişiye daha ihtiyaç görülünce Dış Büronun, kooptasyon hakkını kendisinde gören üç üyesi, Zeki Baştımar, İsmail Bilen ve Aram Pehlivanyan beni, kooptasyon yoluyla Dış Büroya almayı uygun bulmuşlar.

Dış Büroya girmek için, Merkez Komitesi üyeliğinin gerektiğini Leipzig Konferansı'nda öğrenmiştim artık. Böylece kooptasyon yoluyla Merkez Komitesi üyesi oluyordum. Bunun için bana verilen zarfta, CK harfleri vardı. Ve ben böylece parti kariyerimin en yüksek mertebesine ulaşmış oldum. Bundan çok kısa bir süre sonra kaçınılmaz düşüş başlayacaktı.

LEİPZİG'DE ALTI YIL, BİR ÖMÜR!

İki karabasan

Kimileri hiç rüya görmezmiş, daha doğrusu gördüğü rüyayı hiç hatırlamazmış ya, rüyalarını hatırlayan herkesin, arada bir tekrarlayan ve kendisini kan ter içinde uyandıran bir ya da birkaç karabasanı vardır. Benim böyle iki karabasanım vardı. Vardı diyorum. Çünkü ikisi de bitti. Hem de çok ilginç bir şekilde.

Bunlardan biri, Türkiye'ye bir daha hiç dönemeyeceğimi sandığım zaman başlamıştı. Hep çeşitli ortamlarda, farklı öykülerle tekrarlanan bu rüyalarda ana konu, herhangi bir şekilde Türkiye'ye gitmem ve polisin peşime takılması olurdu. Her defasında başka bir öykü biçiminde, başından sonuna kadar tutarlı bir şekilde gelişen bu rüyalarda, ben kaçardım polis kovalardı, ben gizlenirdim polis bulurdu. Nihayet kan ter içinde, yüreğim küt küt çarparak uyanırdım.

Leipzig'de geçirdiğim altı yıldan sonra Budapeşte'ye dönünce bu karabasana bir ikincisi eklendi. Gene gayet tutarlı öyküler biçiminde gördüğüm bu rüyalarda bu kez konu benim kendimi gene Almanya'da bulmamla başlardı. Bir türlü anlamazdım neden, nasıl geldiğimi oraya, hep Budapeşte'yi arardım ama mecbur olurdum o yeni evde, o yeni ortamda yaşamaya, oraya alışmaya. Niçin geldim ben buraya çırpınışlarıyla kan ter içinde uyanır ve "Şükür Tanrıma! Burada, Budapeşte'deyim" diye derin bir nefes alırdım.

Türkiye ile ilgili kâbus, 1991 yılında Türkiye'ye gittikten

sonra bıçakla kesilir gibi kesildi. Bir daha hiç görmedim o rüyayı.

Leipzig'le ilgili kâbus, anılarımı yazmaya karar verdiğim ve yazmaya başladığım güne kadar sürdü. Anılarımı tazelemeye çalışırken birden bir gerçeği algıladım. Leipzig'de yaşadığım ve daima büyük bir rahatsızlıkla andığım altı yıla, ben, ömrümün çok önemli bir dilimini sığdırmıştım. Aslında belki de ancak yirmi yılda yaşanabilecek şeyleri ben Leipzig'de altı yılda yaşamıştım. Hem meslek hayatımda, hem parti hayatımda, hem özel hayatımda. Leipzig silindir gibi üzerimden geçmiş, beni ezmiş bitirmiş ama aynı zamanda dolu dolu yaşatmıştı. Bunu idrak ettiğim andan itibaren Leipzig'e başka türlü bakmaya, Leipzig'i başka türlü anımsamaya, başka türlü değerlendirmeye, hattâ özlemeye başladım. Ve işte bununla birlikte Leipzig'le ilgili kâbus da silindi rüyalarımdan.

Başka iyi amca yok mu?

O kadar istemeyerek gittiğim Leipzig'e hareket günü nihayet geldi çattı. Necil mutlu. Can heyecanlı. İlerde anlattı evlâdım bu heyecanının nereden kaynaklandığını. Biz evde Almanya diye konuşurken o meğer Albánia anlarmış. Macarca'da Almanya'ya Németország denir. Can bu Almanya lâfını Albánia sanır, Macarlarım Albénia dediği Arnavutluk, deniz kenarında olduğu için de bayağı sevinirmiş.

Gül dört yaşının özelliği olan "en iyi yer annesiyle babasının yanıdır" duygusuyla hiç oralı değil. Bu taşınmayı bir oyuna benzetiyor. Ben ise her zaman böyle büyük değişiklikler sırasında olduğu gibi kadere boyun eğmiş durumdayım gene. Benim için artık ne olacaksa olacaktır. Bir nevi duygusuzlaşmışımdır.

Budapeşte'de radyodakiler, son dakikaya kadar gitmeyelim diye ısrar ettiler bize. Benim içim gidiyor bir aksilik çıksa da

gitmesek diye. Ama ne aksilik çıkacaktı ki? Radyoda bölüm şef yardımcısı bizi geçirmek için ta havaalanına geldi. Olmayacağını kendisi de biliyor ya hâlâ "gitmeyin, kalın burada" diyor. Pasaport kontrolünden geçip gözden yitiriyorum bizi geçirenleri.

Biliyorum uçuş çok sürmeyecek. İlk defa gittiğim yer değil Berlin. Ama ondan ötesini ben de bilmiyorum. Leipzig Konferansı sırasında beş gün boyunca otelden çıkmadık ki.

Berlin'e iniyoruz. Uçaktan çıkıp havaalanı binasına giriyoruz. Gül, babasının elini tutmuş çocuk gözleriyle etrafa bakıyor. Duvarda Walter Ulbricht'in kocaman resmi. Budapeşte'de Rákosi yok oldu olalı adım başı böyle resimlere rastlanmaz. Gül soruyor Necil'e, "Baba, bu kim?" diye. Necil yanıtlıyor: "İyi bir amca." Gene ilerliyoruz, pasaport kontrol bölümüne geliyoruz. Gül'ün gözleri gene, Walter Ulbricht'in duvarda asılı başka bir resmine takılıyor, bu sefer bir şey sormuyor. Biraz ilerde geçtiğimiz başka bir salonda aynı resim bir daha bakıyor duvardan Gül'e.

Bizi karşılamaya gelen Alman partisinden görevlilerle birlikte hemen arabaya binip yola çıkıyoruz. Bana çok uzun gelen saatlerden sonra, bir yıl öncesinden tanıdığım parti misafirhanesine geliyoruz. Girer girmez duvarda, bir önceki yıl benim hiç fark etmemiş olduğum Walter Ulbricht resmi ile karşılaşıyoruz. Gül bu sefer gene soruyor babasına: "Babacığım, burada başka iyi amca yok mu?"

Gül'ün çocukluğunda hep böyle insanı şaşırtan isabetli sözleri, insanın ne yanıt vereceğini bilemediği soruları olmuştur. Leipzig'de geçirdiğimiz yılların sonuna doğru bir yaz Budapeşte'ye geldiğimiz zaman, adım başı Coca Cola reklamlarını, Shell benzin istasyonlarını görüp bana, "Anne buradaki sosyalizm başka türlü bir sosyalizm" demişti.

Togay gitti İmre geldi

Doğrudan kalacağımız eve gitmeyip parti oteline inmemize biraz şaşırıyorum ama bir süre sonra durum anlaşılıyor. Zekeriya bey ve Yıldız çoktan ayrılmışlar Leipzig'den, Sabiha hanım dişinden rahatsızlandığı için onlarla birlikte gidememiş. Ufak bir ameliyat geçirmiş. İyileşince o da gidecek ve biz geçecekmişiz onlardan boşalan eve. Hemen o gün Sabiha hanımı ziyarete gittik. Bize yakın davrandı. Bana küçük çocukla otellerde sefil olmamamı, evde yer olduğunu, gelip orada kalmamı söyledi. Gerçekten de evde yer vardı. Makul bir teklifti, kabul ettim ve Gül'le beraber 6 yıl boyunca yaşayacağımız Rosentalgasse 25 numaradaki dairemize ertesi gün taşındık. Can ve Necil parti otelinde kaldılar. Ekim ayının ortalarıydı. Okullar çoktan başlamıştı. Can'ı hemen okula yazdırdılar.

İşi bu kadar sıkı tutanlar Almanlar mıydı, yoksa bizimkiler mi, bu güne kadar bilmiyorum, ama Leipzig'e vardığımızın ikinci günü hüviyetlerimizi aldılar elimizden. Bunu kelimenin hem somut, hem mecazi anlamında söylüyorum. Macar Heimatlos pasaportumuz elimizden gitti. Pasaportla birlikte benim ve çocukların isimleri de yok oldu. Can okula, İmre adıyla yazdırıldı. Telâffuzu zor olduğu için Can'ı Jan (Yan) yaptılar. Israrım üzerine İmre'nin önüne, Togay'ın kalıntısı olarak bir T. harfi koymaya razı oldular. Gül de T. İmre oldu. Tabiî ben de. Bu işi pek umursamayan bir tek Necil'di. Çünkü o Macaristan'da da adını değiştirmemiş olduğu halde her yerde kendisine Arpad İmre dedirtiyor, hattâ arada bir yazdığı yazıları da bu isimle yayınlatıyordu.

Macaristan'da György Hazai ile birlikte Necil'in de büyük emekleriyle çıkmış olan Macarca ilk büyük Türk şiir antolojisi "*Szenvedélyek tengere*" (Derya-ı Ah) adlı kitabı hazırlayanlar arasında Necil Togay yerine, kim olduğunu kimsenin bilmedi-

ği İmra Arpad adının sırıtıp durması bugün beni o kadar rahatsız ediyor ki!

Çocukların bütün hayatlarını nasıl etkilediğini çok ilerde öğreneceğim ilk büyük değişiklik bununla bitmedi. Almanya'ya ayak bastığımız andan itibaren Türk olduğumuzu da unutmamız gerekiyordu. Bir Macar aile olarak yaşayacaktık Leipzig'de. Almanların düzenledikleri kimliklerimizde artık Macar olduğumuz yazılıydı. Ben Türk olduğumu bildiğim için bu değişikliğe kızmakla birlikte fazla aldırmamıştım. Ama özellikle bazı şeyleri anlayacak kadar büyümüş olan Can'ın ve büyüdükten sonra da bana hiçbir zaman hiçbir şey için sitem etmemeye özel bir özen göstermiş olan Gül'ün hayatlarında neden olacağı travmayı o zaman tahmin etseydim, kesinlikle karşı koyardım. Aradan on beş yıl geçtikten sonra, Can bir gün bana, "Sen tahmin edebiliyor musun" demişti, "sekiz yaşında bir çocuğa bundan sonra senin adın Togay değil İmre'dir ve bundan sonra Türk değil Macar'sın denmesinin ve asıl adıyla asıl kimliğini kimseye söylememesi gerektiğinin en kesin bir şekilde bildirilmesinin ne demek olduğunu?" Hayır bilmiyordum, emin ol bilmiyordum oğlum. Bilseydim, düşünebilseydim, başka türlü yapardım. Çok şeyi başka türlü yapardım.

Orman içinde dizboyu su

Bizim oturduğumuz daire, Leipzig'in en güzel yerlerinden birinde, bahçe içinde üç katlı evlerden birinin çatı katıydı. Bu villa tipi apartmanlar, Hitler zamanında orta dereceli devlet memurları için yaptırılmış. Park gibi büyük bir bahçe içindeki apartmanımızın yanında gene üç katlı bir apartman daha vardı ve ondan sonra büyük bir çayır başlıyordu. Ortasında ördeklerin yüzdüğü ufacık bir gölet de bulunan bu çayır giderek önce bir koru, sonra ağaçları biraz daha sıkça bir orman biçimini alıyor, bu ormanın ortasındaki yoldan giderek, 45 dakika

kadar süren sıkı bir yürüyüşle şehrin doğusuna düşen bir villa mahallesine çıkılıyordu. Yahut evden çıkıp aksi istikamete, yani sağa doğru yürünecek olursa tam şehrin merkezine varılıyordu. Buradaki büyük meydandan şehrin her tarafına giden tramvaylar geçerdi. Bu tramvaylardan biri, 20 - 25 dakika sonra bu villa bölgesinin başladığı yerdeki bir durağa varırdı. İnsan bu durakta inip aşağıya doğru yürüyecek olursa beş on dakika sonra aynı villa mahallesinde bulurdu kendini.

Leipzig'e geldiğimizin ikinci günü, Bizim Radyo redaksiyonunun bulunduğu, yani arkadaşların çalıştığı yere götürdüler bizi. Oldukça yaşlı ve öksürüklü bir şoförün sürdüğü bej renkli bir özel araba bizi aldı, bir takım caddelerden geçerek güzel bir villa mahallesine geldi ve bir villanın önünde durdu. Arabanın şoförü Walter, öksüre öksüre bahçe kapısına yanaştı ve kapıya gelen, başını öne eğmiş, kuyruğunu kısmış bir köpeğe Almanca, "Çekil oradan bakalım Asta" deyince köpek süklüm püklüm gitti. Villa iki katlıydı. Ön yüzü sokağa, yanları ve arkası bahçeye bakıyordu. Villanın bulunduğu sokakta daha bir dizi villa vardı. Sokağın karşı tarafındaki villaların ardından da bir takım bahçelerin arasından geçerek bir çayıra varılıyordu. Oradan yürümeye başlayınca bir müddet sonra ormana ve oradan da bizim oturduğumuz evin karşısındaki çayıra çıkılıyordu.

İşte bu villaydı Marat'ın yıllar yılı anlattığı o gizemli yer. Arkadaşların çalıştıkları, ıssız bir ormanın içinde her yerden tecrit edilmiş bina, meyve ağaçlarının bulunduğu oldukça büyük bir bahçe içindeki bu iki katlı villaydı. Arkadaşları bekleyen, kapıdan kimseyi içeriye sokmayan korkunç kurt köpeği ise kim bilir kaç yaşına gelmiş, kuyruğunu kısmış, yerinden kıpırdamaya bile üşenen Asta, ve arkadaşların güvenliğinden sorumlu albay da, öksürmekten başını kaldıramayan, çoktan emekli olmuş Walter. Diz boyu suyun ne olduğunu merak ediyorsanız, onu ilk anda göremedim ama sonra anladım. İki katlı evin alt katı kaloriferin cayır cayır yanmasına rağmen öylesi-

ne rutubetli ve soğuktu ki, bir ara birkaç ay kadar oradaki bir odada çalışmak zorunda kaldıktan sonra dizlerim şişti romatizmadan. İki hafta bacaklarımı oynatamadım, oturduğum yerden kıpırdayamadım. Kaç tane iğne yedikten sonra geçti. Orasıymış diz boyu su, yani rutubet olan yer.

Gene Alman halk polisi

Leipzig'e gelişimizin üstünden ancak birkaç gün geçmişti daha. Sabiha hanımın evindeyiz. Ben pencereden dışarı bakıyorum. Sola baktığımda büyük çayırı, sağa baktığımda uzayarak ana caddelerden birine çıkacak sokağı görüyorum. Çatı katı olduğu için geniş bir pervazı olan pencerenin denizliğine dayanınca sokak çok güzel gözüküyor. Birden sağ köşeden bir motosiklet dönüp hızla girdi sokağa. Üstündeki üniformalı, aynen filmlerde dehşetle seyrettiğimiz SS askerlerine benziyordu. Motorunun üstünde hızla giden halk polisine ürkerek baktım. Doğu Berlin'de Nâzım ağabeyle buluşup da dönerken S-Bahn istasyonundaki korkumu anımsattı bana. Ani bir fren yaparak bizim evin önünde durdu. Büyük bir hışımla indi motorundan. İkinci Dünya Savaşı'na ilişkin çevrilmiş bir filmi seyreder gibi, olduğum yere kakılmış seyrediyordum bu sahneyi. Şimdi kapıyı güm gün vuracak, şimdi beni alıp bilmediğim bir yerlere götürecekti. Gelmedi tabiî, kapıyı da ne çaldı, ne de vurdu. Kim bilir ne işi vardı orada. Ama bu SS'lere benzer kıyafetli, modern görünümlü Doğu Alman polisi bana Macaristan'ın, köy çocukları oldukları yüzlerinden belli olan taşralı görünümlü, resmî üniformalarını bile kendilerine yakıştırarak giymesini beceremeyen polislerini arattı.

Polis her yerde polistir, bilirim. Asayişin koruyucusu olmaktır güya ödevleri, ama her yerde devletin baskı gücü olmaktır başlıca işlevleri. Bu işi de en azından biraz kibar bir görünüm takınarak, ortaya o kadar dehşet saçmadan yapmak varken, bu kasıntıya ne gerek vardı bilmem.

Ben Doğu Almanya'da polisle karşılaştığım her yerde yolumu değiştirmeyi yeğledim. Bu belki de benim biraz polis alerjimden geliyordu. Ama yolumu istesem de değiştiremediğim yerler oldu. Hiçbir ülkenin sınırında Doğu Almanya sınırındaki muhafızlar gibi sert, kaba, hattâ yasaya aykırı olduğundan kuşkum olmayan davranışta bulunan hiçbir sınır muhafızıyla karşılaşmadım bugüne kadar. İnsanın bulunduğu kompartımana ikisi üçü birden girip kompartımanda bulunanları "Raus, raus!" diye dışarı çıkartan, sonra görülmemiş bir kabalıkla kompartımandaki eşyaları arayan, hattâ asılı paltoların ceplerine ellerini sokan gri yeşil üniformalı sınır muhafızlarına ben yalnız Doğu Almanya sınırlarında rastladım. Doğu Alman sınır muhafızları, elimdeki heimatlos pasaportuyla sınır geçmenin verdiği tedirginliği neredeyse korkuya dönüştürdü.

Ya Türk pasaportuyla sınır geçmek?

Türk pasaportuyla Almanya'nın batısına gitmenin de öyle hoş bir şey olmadığını ilerde anlayacaktım. Aradan yıllar geçip de bu sefer elimdeki Türk pasaportuyla Batı Almanya sınır muhafızlarıyla karşılaşmanın, bir zamanlar Doğu Almanya sınırını geçmekten pek farklı olmadığını fark ettim. İnsan en azından aşağılayıcı bakışlarla karşılaşmamak için anadilini konuşamaz oldu Avrupa yollarında. Bu yollarda Türk pasaportumla ilgili hep nahoş anılarım vardır. Bir tanesi müstesna.

Bianka'nın yanında iki hafta geçirdiğim bir ağustos ayının sonlarına doğru Torino'dan Münich'e gitmek üzere Milano istasyonunda aktarma yapıyorum. Yılmaz'la Nürenberg'de buluşup, yeğenine gideceğiz. Milano'ya vardığımda gece saat on bir olmuştu. Almanya'ya gidecek trenin kalkmasına daha bir hayli vakit var, fakat bakıyorum yataklı vagon garda duruyor. Ama yolcu almıyorlar daha. İki yataklı vagon memuru kapının hemen yanındaki bir pencerenin yanına oturmuşlar, bira içi-

yor, bir şeyler yiyorlar. Belli ikisinin de Alman olduğu. Cama hafifçe vuruyorum. Açıyor sarışın, genç olanı. Kendisine yataklı vagon biletimi gösterip rica ediyorum erken olmasına rağmen beni vagona almasını. Büyük bir nezaketle hemen kapıyı açıyor. Trene binmeme yardım ediyor. Bavulumu elimden alarak beni kompartımanıma götürüyor. Fransızca konuşuyoruz. Son derece kibar. Kompartımanın boş olduğunu, büyük bir ihtimalle sabaha kadar yalnız kalıp, rahat edeceğimi söylüyor. Teşekkür ediyorum. Ve trene bindiğimden beri beklediğim korkulu an nihayet geliyor. Yataklı vagonlarda sınırı geçerken yolcuyu rahatsız etmemek için pasaport ve bileti önceden alırlar. Yataklı vagon görevlisi, pasaportumu istiyor benden. Türk pasaportumu verdiğim an yüzünün nasıl değişeceğini, o kibarlığın nasıl silinip gideceğini önceden görür gibiyim. "İşte benim fiyakam da bu kadar sürecek" diye düşünerek çantamı açıp, üzerinde ay yıldız olan lacivert pasaportumu uzatıyorum ve tepkiyi bekliyorum. Pasaporta bakıyor. Gözleri ışıl ışıl, bana dönüp koyu bir Alman şivesiyle fakat Türkçe, evet Türkçe olarak,

- Siz Türk müsünüz? diyor.

- Evet Türk'üm.

Adam sevinçten uçacak, ben şaşkınlıktan.

- Ben Türkleri çok seviyorum. Var benim çok Türk arkadaş, diyor. Size içecek bir şey getireyim, ne istersiniz? diyor.

Derin bir nefes alıp, açık yatağa çöküyorum.

Bir bira, soğuk bir bira! diyorum.

Biramı getirdikten sonra uzun uzun anlattı. Gerçekten çok seviyormuş Türkiye'yi. Her yıl da Türkiye'ye arkadaşlarına gidiyormuş. Benim Münih'ten Nürnberg'e giden trene aktarma yapmam gerektiğini öğrenince, trenimizin hangi perona gireceğini, Nürnberg treninin de hangi perondan kalkacağını araştırıp söyledi bana. Ertesi sabah kahvemi getirdi. Trenden o indirdi beni. Elimde kalmış bütün İtalyan liretlerini, çok olduğu-

nu bildiğim halde, bir zamanlar Paris'teki bistro'da yaptığım gibi ona verdim. "Çok" dedi, bana. "Biliyorum" dedim.

Warum? Darum!..

Leipzig'e geldikten bir hafta sonra eve henüz taşınmamış, fakat işe gitmeye başlamıştık. Can okula gidiyordu. Gül'ü iş yerine yakın bir yerde yuvaya vermiştik. Sabah Walter işe gidecek olan ve nispeten birbirine yakın yerlerde oturanları arabayla alıp iki postada iş yerine götürüyordu. Gül'le beraber çıkıyor onu yuvaya bırakıp sonra işe gidiyorduk. Saat iki sularında iş bitmiş, o günün yayını banda alınmak üzere hazırlanmış oluyordu. Tek spiker Fahri Erdinç'ti. Walter onu alıp Leipzig Radyoevi'ne götürüyordu. Arada ben gidip Gül'ü alıyordum yuvadan ve ben de Fahri'yle beraber çıkıyordum, eve dönüyorduk.

Çocukların yanında kendini daima iyi hisseden Gül, derhal arkadaş edinmişti. Dört yaşının dile yatkınlığı ile de olağanüstü bir hızla Almanca'yı öğrenmeye başladı. Hem de tam bir sakson şivesiyle.

Can'ın okulu kalacağımız eve yakın bir yerdeydi. Otele uzak olduğu için Necil getirip götürüyordu Can'ı. Hepimiz eve taşınınca artık okula yalnız gelip gidecek, hattâ aradan ancak birkaç ay geçtikten sonra küçücük oğlum, minicik kardeşini elinden tutup, o sıralarda artık onun gittiği okula yakın bir yerde bulunan yuvaya götürecek, sonra okuluna gidecek ve öğleden sonra kardeşini yuvadan alıp eve gelecek ve anahtarıyla kapıyı açacak, eve girecekler ve beni bekleyeceklerdi.

Daha buraya gelmedik.

Şimdi Gül'ü yuvadan alıp işten döndüm. Sabiha hanımın evindeyiz. Sabiha hanım yatak odasında. Ben bir zamanlar Yıldız'ın olan odada, Gül'le beraberim. Birazdan okuldan Can'ı alan Necil de geliyor. Karşı karşıya konmuş yataklara oturup

biraz konuşuyoruz. Can'a soruyorum.

- Almanca ne öğrendin bugün?
- Niçin demeyi öğrendim, diyor.
- Nasıl deniyormuş niçin?
- Warum, diyor Can.
- Peki, çünkü nasıl deniyor? Can yüzüme bakıp bir an duraladıktan sonra:

Darum, diyor. Yarabbi, diyorum kendi kendime, warum, darum! Kafiyesi de var. Olacak şey mi bu şimdi. Can fark ediyor kendisine inanmadığımı. Kızıyor bana. Meğer doğru söylüyormuş.

Daha sekiz yaşındayken soyadı elinden alınan, "Artık sen Türk değilsin, Macar'sın" denerek identitesini büsbütün şaşıran Can, bundan beş yıl sonra bütün Doğu Almanya düzeyinde yapılan "Güzel Almanca" dil yarışmasında, "Macar"lığına rağmen Alman yarışmacılarını geçerek Leipzig birincisi oldu.

Eve taşındık

Sabiha hanım iyileşti, o da Zekeriya beyle Yıldız'ın arkasından Azerbaycan'a gitti. Yazık, konuşmadı bizimle. Anlatmadı bize başından geçenleri. Anlatsaydı iyi olurdu, nelere hazırlıklı olmamız gerektiğini bilirdik. Ama kim bilir, belki de inanmazdık anlattıklarına, olamaz derdik böyle şeyler. Bizler hep böyle yaparız zaten. Tanık olduklarımızı, yaşadıklarımızı, karşımızdakinin inanmayacağını düşünerek yahut onun inancını sarsmaktan çekinerek anlatmayız. Kendi yaşar, görür der, sıyrılırız işin içinden. Çok defa karşımızdaki gerçekten inanmaz ve bir çırpıda bizi hain yerine koymazsa, bu bizi insan olarak sevmesinin sonucudur, yoksa bizim söylediklerimizin doğru olabileceğini düşünmesinin değil. Ben de aynı durumda kalmadım mı? Yıllar sonra 1970'li yılların sonuna doğru Muzaffer Özkolçak eşi Sevim'le birlikte gelip yanımızda birkaç gün geçirdikleri va-

kit biraz olsun gözlerini açıp şöyle bir etrafına bakmasını sağlamaya çalışmıştım Muzaffer'in. Üstelik Muzaffer, 1968 Çekoslovakya baharının tanklarla ezilmesinden sonraki yıllarda gelmişti. O sıralarda artık en azından kafalarda bir takım soruların belirmesi gerekiyordu. Ama Budapeşte'deki Margit adasında gezdiğimiz bir gün reel sosyalizm diye durmadan övdükleri sistemin aksayan, hem de temelde aksayan yerlerini göstermeye çalıştığım zaman nasıl sitemle yüzüme bakıp:

- Gün, bak şu adada oynayan çocukların güzelliklerine! Pırıl pırıl kıyafetlerine, neşe dolu yüzlerine! Bu bile yeter! dememiş miydi?

Ya, işte böyle Muzaffer. İnsan gerçekleri görmek istemez, görmemekte direnirse, aksayan, hem de temelde aksayan şeyleri cesaretle ortaya koymaktan hep kaçınırsa, günün birinde, silip süpürürler adamı, silindir gibi geçerler üzerinden.

Ben eski arkadaşlarımdan bir tek Dr. Faika Artan'da tanık oldum bir takım hayallerin yıkılması pahasına da olsa anlamak, gerçekleri olduğu gibi görmek, görebilmek isteğinin varlığına. Anlatmak, açıklamak istediklerime, kabul etmese bile hiçbir önyargıya kapılmadan yanaşan bir tek o çıktı. Doktor olduğundan, reel bilimlerle uğraştığından mıdır bu acaba diyorum.

Sabiha hanımı bir daha görmedim. Görüp de bunları konuşmak kısmet olmadı. Zekeriya beyi görmek varmış kaderde. Leipzig'de birçok şeyi görerek, belki biraz da olgunlaştıktan sonra, Zekeriya beyle Budapeşte'de birlikte çalıştığımız günleri anımsamış ve ona karşı zaman zaman saygısızca davrandığımızı düşünmüştüm. O zaman Bakû'ya bir mektup yazarak bunları söylemiştim ona. Zekeriya beyden, hemen, beni çok duygulandıran, 28 Ekim 1965 tarihli bir yanıt gelmişti. Diyordu ki:

"Azizim Gün,

Mektubunu aldım. Pek mütehassis oldum. Gösterdiğin olgunluğa hem hayran oldum, hem sevindim. Ben zaten o günleri çoktan unutmuştum. Bir arada çalışan ve yaşayan insanlar

arasında bazı anlaşmazlıklar olması kaçınılmaz bir şeydir. Zaman bunların üzerinden süngerini geçirir ve her şey silinir. Sonra insan arkasına bakınca ne manasız ve lüzumsuz yere sinirlendiğini görüp güler. Ben de o günlerin hatıralarına gülerek bakıyorum. Emin ol ki içimde sana karşı hiç bir zaman kötü bir his duymadım, Zekâni, aklını ve kabiliyetini her zaman takdirle andım. Şimdi birbirimizi daha iyi anlıyoruz. Mektubun da buna yardım etti. Sevgiler. Sertel."

Bu mektubun üzerinde bir on yıl kadar geçtikten sonra Zekeriya beyle Paris'te buluştuk. Fahri'nin evinde kalıyordum. Beni görmek için beş kat merdiveni çıktı. Çok duygulandım. İyice yaşlanmıştı. Ufacık olmuştu vücudu. Ama gözleri, hâlâ pırıl pırıl olan zekâsını bir ayna gibi dışarıya vuruyordu.

Bir soru ve sonrası

Evet Sabiha hanım da hiçbir şey anlatmadan gitti. Biz eve yerleştik. Ev badana boya istiyordu ama, kış ortasında olmaz diye ilkbahara ertelediler.

Muntazaman işe gidip geliyorduk. Üç ay olmuştu Leipzig'e geleli. Çocukların da hayatı düzene girmişti. Okul ve yuva bulunduğumuz yere yakındı, vasıtasız gidiliyordu. Bir taraftan bana yepyeni gelen işi öğrenmeye çalışırken, bir taraftan da etrafı, dükkânları, mağazaları tanımaya, ev işlerini yoluna koymaya uğraşıyordum ki, bir gün öğleden sonra, işten eve gelince Necil bana, hiç ama hiç beklemediğim bir soru sordu: "Budapeşte'ye ne zaman döneceğiz Gün?"

Necil'in belki de ciddî olarak değil, şımarık bir çocuk gibi sorduğu o soruyu duyduğum gün, benim böyle bir şeyin şakasına bile dayanacak halim kalmamıştı artık. Yıllarca bu kadar ısrar ederek, Leipzig'e gidip Bizim Radyo'da çalışmaktan başka birşey düşünmeyen ve bu nedenle gerek işte, gerek evde yaşantımızı kahreden Necil'den, buraya geldikten iki ay sonra böyle bir soru duymak benim tahammül sınırımı aşmıştı. Be-

nim için dönüşün söz konusu olamayacağını kendisine söyledim, "Ben dönmeyi şimdi bu koşullarda ne düşünürüm, ne de konu ederim" dedim. "Sen istediğin vakit gidersin. Ben kalıyorum!"

O bu cevabı beklemiyordu herhalde benden. İşi o gün uzatmadı. Ama o sorunun sonrası, bende o gün başlamış çok kısa sürmüş, çok yoğun geçmiştir. Bu, benim açımdan boşanmanın ilk defa ciddî olarak gündeme gelmesi demek olmuştur. 1964 yılının ilk ayında başlayan bu dönemin ilk aşaması, 1964 yılının Mayıs ayı sonunda, Necil'in evin önünde bindiği bir taksinin arka penceresinden bana el sallayarak Budapeşte'ye gitmek üzere Leipzig'den ayrıldığı gün sona erdi. Necil nasıl her zaman her istediğini yapabildiyse, sanıyorum, bu defa da istediği an, derhal, hiçbir şey olmamış gibi geri dönebileceğine, ortak hayatımıza kaldığımız yerden devam edebileceğine emin olarak ayrılmıştı. Aradan iki ay geçmeden bunu denedi de. Ne ki bu sefer yanıldı. İki yıl sonra avukatım Macar mahkemesinden aldığı boşanma ilamını gönderdi bana.

İş elbette şimdi sözünü ettiğim kadar basit değil. Bundan çok daha girift ve çok yönlü. Yaşamımdaki bu çok önemli dönüm noktasını bu kadar kısa geçmem ve bu noktadan sonra, özel hayatımın nasıl bir yol izlediğine hiç değinmemem, özel yaşam öykülerine meraklı olanları belki rahatsız edecektir. Fakat bunlar artık benim çok özel hayatıma ait olan, benimle birlikte yok olup gidecek olan anılara dahil. Ve yaşadıklarımı yazmaya başlarken daha ilk satırlarda bunlardan söz etmeyeceğimi söylemiştim.

Şu kadarını kendime de itiraf etmem gerekiyor. Nasıl babam kafasının içinde bir sarık taşımışsa, benim de ellerimde ve ayaklarımda, kendi kendime koyduğum pranga ve zincirler vardı. Bunları kırıp atmam, emansipasyonumu gerçekleştirerek, özgürlüğüne kavuşmuş bir kadın olabilmem bir hayli zaman aldı.

Guten Morgen Herr Fischer

Otuz küsur yıl önce, Bostancı'daki büyük çayırın ortasında iki katlı ahşap evin üst katındaki odada, herhalde bırakacak yeri olmadığı için durmadan yanında taşıdığı beş yaşlarındaki oğlunun kaykıldığı koltuğun yanındaki iskemlede oturarak, ciddî ve sert bir ifadeyle bana Almanca öğretmeye çalışan Herr Fischer, o dik kafalı küçük öğrencisinden hıncını mı alıyor nedir. Bir Fischer'e tahammül edememişken, Felek beni tüm Fischer'lerin arasında düşürdü.

"Guten Morgen Herr Fischer" düzeyindeki Almanca bilgime, Leipzig'de yaşadığım altı yıl içinde bilinçli olarak altmış sözcük katmadım. Altı yıl yaşadığı bir ülkede o dili öğrenmemek için çaba sarf edenlerin rekorları kaydedilse, ben herhalde ilkler arasında yer alırım. Bu durum alışveriş falan gibi işlerde günlük hayatımı pek etkilemedi. Çünkü kulaklarımı tıkamama ve beynimi devreden çıkarmama rağmen gene de gerektiğinde kullandığım sözcükler, hattâ cümleler girdi kafama. Fakat Almanlar arasında hiçbir çevre edinmediğim gibi, özellikle Gül'le ilişkim giderek zorlaştı. Öyle bir gün geldi ki, Almanca'yı öğrendiği hızla Macarca'yı unutan kızımla biraz ciddîce bir şey konuşmak istediğim vakit Can'ın ya da daha ilerde Yılmaz'ın yardımına ihtiyaç duydum. Çocuklarımın okulda karşılaştıkları sorunların neler olduğunu, arkadaşlarının kimler olduğunu izleyemedim. Nasıl çalıştıklarını, okuldaki başarı derecelerini görebildiğim tek yer getirdikleri karneler oldu. Arkadaşları hakkında varabildiğim tek yargı, eve gelenlerin bende bıraktığı izlenime dayandı. Bunun böyle süremeyeceğini çok iyi biliyordum. Fakat Almanca öğrenmek o zaman benim için Leipzig'de kakılıp kalmakla eş anlamlıydı. Ben çok rahat ve kolay uyum sağlayan bir insanım. Hem bir ülkeye, hem çevreme. Ve ben uyum sağladığım bir çevreden kolay kolay kopamam. Uyum sağlamanın ilk şartı yaşanan yerin dilini bilmektir.

Dili öğrendikten sonra benim için uyum kendiliğinden gelir. Almanya ve Leipzig konusunda en çok istemediğim şey oraya ayak uydurmaktı. Zaten istemeyerek geldiğim o kentte, daha birkaç ay sonra beni çok yıpratan olaylar yaşamaya başlamıştım. Bunlardan kurtulmanın tek yolu, oradan ayrılmak umudunu ve azmini yitirmemekti. Bu da ne kadar garip görünse de, direncimin kırılmaması için oraya uyum yapmamaktan, uyum yapıp da seveceğim şeyleri ve çevreyi bulmamaktan geçiyordu. Bunun başlıca yolu dili öğrenmemekti. Pişman mıyım? Bir dil, hem de zamanla, çok güzel bir dil olduğunu da teslim ettiğim Almanca'yı öğrenmediğim için pişmanım elbet. Ama oradan kurtulmanın yollarından en önemlisinin bu inat olduğundan bugün de eminim.

Evet, bir de çocuklarımın karşılaştıkları bazı güçlüklerde kendilerine her zaman gerektiği gibi yardımcı olamadığım için duyduğum bir suçluluk duygusu olduğunu da itiraf etmem gerek.

Okulda rezalet

Can ilkokulun dördüncü sınıfındaydı sanıyorum. Bir gün okuldan eve geldiği vakit bana, falanca gün falanca saatte okulunda müdüriyete gitmem gerektiğini ve yanımda bir tercüman getirmemin istendiğini bildiren bir yazı getirdi. "Ne oldu, ne var?" dedim. Önce, "hiç" dediyse de nasıl olsa öğreneceğimi fark ettiği için, sınıfta söylediği bir şey yüzünden öğretmenlerin çok kızdıklarını, derhal benimle görüşmek istediklerini, "Annem Almanca bilmez" dediği vakit, "O zaman bir tercümanla birlikte gelir" dediklerini söyledi.

Olay şöyle geçmiş: Ders sırasında, şimdi unuttuğum bir münasebetle (yanılmıyorsam, o sıralarda başlamıştı Macar misafir işçilerin Doğu Almanya'ya çalışmaya gitmeleri) Macarlar'dan söz açılınca, sınıftaki öğrencilerden biri, "Macarların hepsi çin-

genedir" diyor. Ne yazık ki, "Çingene" sözcüğü, Macaristan'da da çok kez tanık olduğumuz gibi, bir hakaret, bir aşağılama anlamında kullanılırdı Demokratik Almanya'da da. Can bu lâfı duyar duymaz yerinden fırlayıp, "Almanların da hepsi faşisttir" deyince önce sınıfın, sonra okulun altı üstüne geliyor. "Oğlum, nasıl söylersin böyle bir şeyi, burada birine faşist demenin ne demek olduğunu düşünemedin mi?" dedim, ama kızamadım aslında çocuğa. Çingene lâfındaki hakaret ve aşağılamayı algılamış ve buna bir hakaret ve aşağılama ile yanıt vermek istemiş, bunun için de en uygununun "faşist" olduğunu düşünmüştü. 10 yaşında bir çocuktan bunun teorisini yapması elbette beklenemezdi.

Almanca bilmemem böyle durumlarda gerçekten sorun oluyordu. Bu durumlarda bana söylenecek olanlara karşı verilecek yanıtımın çevirisini hiç kimseye bırakmak niyetinde değildim. Şansıma Yılmaz gelmişti artık Leipzig'e ve elbette benimle birlikte okula gelmeye hazırdı.

Okula davet edildiğimiz gün geldi. Yılmaz'la beraber gittik. Müdürün odasına çıktık. İçerdeki manzara benim okul çağımdaki disiplin kurulu toplantılarını anımsattı bana. Ben hiç çıkmamıştım disiplin kuruluna, ama çıkanların anlattıklarını dinlemiştim. "Frau İmre"yi buyur ettiler. Ve yüzlerine dehşet ifadesi takınmayı ihmal etmeyerek meseleyi anlattılar. Ve Almanlara faşist demekten daha büyük bir hakaretin düşünülemeyeceğini vurguladılar. Ben yanıtladım. Yılmaz çevirdi. Kuşkusuz kendisinden de ekledi bir şeyler. Belki her zaman olduğu gibi, benim sert tavrımı yumuşatmaya çalıştı. Başardı da. Benim, oğlumun bu tepkisini gayet yerinde bulduğumu, kendisinden Faşist ya da Çingene şeklindeki "saldırılar" arasında ağırlık farkı yapmasının istenemeyeceğini sözleyip, "Macarlar çingenedir" diyen çocuğun ailesini neden okula çağırmadıklarını sorarak, belki de sertleştirdiğim havayı Yılmaz, özüne uygun ama kendine has yumuşaklıkla çevirdi Almanca'ya. Çingene diyen

çocuğun ailesini neden çağırıp ikaz etmediklerini herhalde ben söyleyinceye kadar pek düşünmemiş olacaklar ki, o zaman bu işin kendi yorumladıkları kadar basit olmadığını hissederler gibi oldular. Bence tam yeri gelmişti yasakları çiğnemenin. "Kaldı ki" dedim, "T. İmre Jan, Macar değil, Türk'tür. On yaşının verdiği olanaklarla Macarları savunurken, başka milletleri aşağılama ve milliyetçilik değil, enternasyonalizm örneği vermiştir"

Müdür ve yanındaki öğretmenler bu söylediklerimden sonra yalnız şaşırmakla kalmayıp biraz da utandılar. İyi ki Yılmaz oradaydı. Böyle durumlarda işe karışmayı, havayı yumuşatmayı, aslında kötü niyeti olmayan herkesin olumlu bir hava içinde ayrılmasını sağlamayı çok iyi becerir. O gün de öyle oldu. Hasım olarak girdiğimiz odadan dost olarak çıktık. Gerçekten durumu iyice kavramış olmalılar ki, Can'ın Macar değil Türk olduğunu, ondan sonra da, Can'ın kendisinin söylediği en yakın bir ya da iki arkadaşının dışında kimse bilmedi.

Yorum nasıl yazılır?

Yeni yaptığım iş benim yabancı olduğum bir alandı. Genellikle haberleri ve olayları yorumlamaya, bunlardan sonuçlar çıkarmaya dayanan bu yazı tarzını hiç bilmiyordum. Başlangıçta zor geldi bana. Röportajlarıma ilk başladığım zaman nasıl Zekeriya beyin yardımını gördüysem bu kez de Bilal yardım etti. Kendisi daktilo makinesi ile yazı yazamadığı için yazıları beraber yazmayı önerdi. Bunu öyle sanıyorum bana dikte ederek el yazısıyla uğraşmaktan kurtulmak için değil, benim siyasî bir yorumun nasıl kurulduğunu, yazıldığını görebilmem için önermişti. tabiî hemen kabul ettim. Ve çok kısa bir süre içinde yorum yazmanın ne demek olduğunu, siyasî yazının nasıl yazıldığını, nelere dikkat edilmesi gerektiğini kavradım. Kaldı ki Bizim Radyo'da antene gidecek yorumları yazmanın pek zor bir

şey olmadığını görmek büyük bir marifet değildi. Bilal'in yayınlarda izlenen doğrultuyu eleştirdiği toplantılarda söylediği gibi: "İki kere Amerikan emperyalizmine, bir kere de NATO'ya söversin olur biter." Biraz abartılı da olsa bunun altında çok büyük gerçekler yatıyordu.

Oradaki kadar ilkel koşullar içinde bir radyo yayınının nasıl yapılabildiğine bugün de şaşıyorum. Çeşitli ajanslardan haberlerin, günlük gazetelerin, dünya basınından özetlerin günü gününe geldiği bir devlet radyosunda çalışmaya alışmış olan ben, pek yadırgadım ilk günlerde Bizim Radyo'nun çalışma koşullarını. Zamanla alıştım. O haftanın habercisinin, kulağını radyosuna yapıştırıp dünya radyolarından verilen haberleri (kendi bildiği dillerde) dinleyip not etmekten başka hiçbir haber kaynağı yoktu. ADN'in resmî haber bülteninin bile zamanında gelmesi sağlanamamıştı. Türkiye'de çıkan gazeteler dörtbeş gün sonra elimize geçerse büyük bir başarı sayılıyordu.

Sabahları redaksiyon toplantısında hepimiz yerimizi alır, o gün yapılacak işleri konuşurduk. Haberci radyolardan dinlediği haberleri anlatırdı, başka haberler dinleyen olmuşsa buna eklerdi. Bölüşülen gazeteleri evlerine götürüp okuyanlar, bu gazetelerin bir dökümünü yaparlardı. Redaksiyon şefi, yani baş redaktör (Ben çalışmaya başladığım zaman Aram'dı, sonra Bilal oldu, Bilal kovulduktan sonra gene Aram) o gün için önemli gördüğü konuları söylerdi. Başkalarının bir ilâvesi olursa eklerlerdi buna. Baş redaktör yazıları kimin yazacağını (gönüllülük temelinde) bölüştürürdü. Sonra bu yazının hangi doğrultuyu izlemesi gerektiği hakkında görüşünü belirtirdi. Bu görüşün tartışılması genelde serbestti. Genelde diyorum, çünkü herhangi bir nedenle tartışma sonucunda ortaya atılacak başka bir fikrin, izlenen ana doğrultunun dışına çıkıp taraftar kazanması ihtimalinin belirdiği günlerde, ya Marat ya Zeki mutlaka redaksiyon toplantılarına gelirler ve o konuda yüksek parti görüşünü savunurlardı. Marat çok kez kendiliğinden de gelirdi çalışma-

ya, Bizim Radyo'da çalışmayı severdi. Zeki geldiği zaman mutlaka savunulacak bir görüş olduğu anlaşılırdı.

Sonra herkes odasına-köşesine çekilirdi. Haberci dinlediği haberleri kendine göre yorumlayıp, bunların ardında neler olabileceğini düşünüp değiştirerek, biraz da fantezisinin yarattığı gelişmeleri bunlara ekleyerek 6-7 dakikalık bir haber bloku hazırlardı. O günün yorumlarını yazma işi kendilerine düşenler de belirlenen doğrultu içinde yorumlarlardı Türkiye gazetelerinde yorumlanmaya değer görülen haberleri. Sonra bunlar baş redaktöre sunulurdu. O gözden geçirip oluru alındıktan sonra Fahri bunları alır, Leipzig Radyosu'nda stüdyoya girip banda okurdu. Sonra da "üç sınırın birleştiği" yerdeki antenden havaya giderdi Fahri'nin gerçekten radyofonik sesi ve düzgün Türkçesi.

Koy noktayı kızım!

Bundan iki yıl önce Nâzım ağabeyin, Leipzig Konferansı'nda Vartan'a verdiği yanıt, Bizim Radyo redaksiyonunun sabah toplantılarında kaç defa geldi aklıma. Ne demişti Nâzım ağabey: "Arada bir Bizim Radyo'ya geliyorum. Az geliyorum, doğru. Son zamanlarda Bizim Radyo'da yapılacak bir işim olmadı. Arkadaşlar işe alıştılar ve piştiler. Bizim Radyo'da benim en mühim rolüm, yazı yazmam değil, sanatkâr fantezisiyle şu veya bu tekliflerde bulunmaktır. Bizim Radyo'ya şiir kuvvetiyle katılabilirim. Ama bunun için bana memleket havası lâzım, gazete lâzım. Marat yoldaş bu işle uğraştı fakat bu iş bir türlü hallolmadı."

Çok iyi anlıyordum bu sabah toplantılarında, Nâzım ağabeyin o zaman söylediklerinin anlamını. Ve kimi arkadaşların yazılarını Merih'e dikte ettikleri küçük odada arada bir lâfladığımız sıralarda, Nâzım ağabeyin nasıl yazı yazdığı hakkında Merih'in anlattıkları bu manzarayı tamamlıyordu. Nâzım ağabeyi

çok seven Merih, onun yazı yazma stilini anlatırken,

- Ah Nâzım ağabey, derdi. Gelir otururdu yanıma. Onun yazacağı konu ne ise hemen dikte etmeye başlardı. Bir kere olsun durmadan o söylerdi, ben yazardım. Bakardım beş dakikayı geçti. (Radyo yayınlarında okunacak olan yazılar, bilgisayarın adının bile olmadığı o günlerde dakika kâğıtlarına yazıldığı için insan kaçıncı dakikada olduğunu hemen görürdü.)
- Nâzım ağabey, yeter artık, beş dakikayı geçtik, derdim.
- Öyle mi kızım, geçtik mi beş dakikayı?
- Geçtik ya, Nâzım ağabey.
- Peki kızım, koy öyleyse noktayı!

Koyardım noktayı. Ve inan, yazı bir bütün olarak hazır olurdu noktayı koyduğum anda.

Evet, muhakkak ki bu, Nâzım ağabeyin yazı yazmada olağanüstü yeteneğini gösteriyordu, ama aynı zamanda yazılan yazıların o an nokta konabilecek kadar özgünlük taşımayacak bir siyasî doğrultu izlediğini de. Bu da, Bizim Radyo'da uygulanacak siyasal hattı saptayanların yeteneksizliğini gösterir.

Hızla geçen zor bir yıl

1964 yılı başdöndürücü bir süratle geçti.

Bianka, Leipzig'in Prag'a yakınlığından yararlanarak on gün kalmak üzere yanıma geldi. Evdeki perişan halimi görünce paçaları sıvayıp işe girişti. Yer yer kararmış olan ve badanayla birlikte cam cilası yapılmak için kış mevsiminin geçmesi beklenen parkeleri, bir gün işten dönüşte tertemiz buldum. Bianka tel fırça ile baştan aşağı kazıyıp pırıl pırıl yapmıştı parkeleri. O akşam salonda oturup konuştuğumuz sırada birden yerinden fırlayıp, "Aman Gün, evde fare var" diye haykırdığını hatırlıyorum. Can'ın ısrarıyla eve kabul ettiğim hamsterden (dağ faresi) Bianka'ya bahsetmeyi unutmuştum. Gündüzleri uyuyup geceleri evin içinde dolaşmaya çıkan, oğlumla kızının

Maks adını verdikleri bu aile üyesi hamsterle tanıştırdım Bianka'yı. Necil'den ayrılmayı düşündüğümü söylediğim zaman hiç şaşırmadı.

Bir ara bir sağlık sorunu nedeniyle bir haftalığına Budapeşte'ye gittim. Yılmaz daha oradaydı. Yılmazların dairesinde kaldığım bir gece Yılmaz'a Necil'den ayrılacağımı söyledim. Hop oturdu hop kalktı. Bütün komünist partilerinin işlevlerini(!) tek başına yapmak isteğiyle yumruğunu mutfak masasının üzerine şöyle bir vurup, "Biz buradayken olmaz böyle şey" diye efelendi. O gecenin geç saatlerinde kararımın gerekçelerini ona anlatmayı bitirdiğim zaman, ben aslında kendi kararımın nedenlerini ilk defa başından sonuna kadar bu kadar açık görmenin verdiği rahatlık ve huzurla güzel bir uyku çekerken, o sabaha kadar uykusuz kalacaktı.

1964 yılı Mayıs ayının sonunda Necil'in, Budapeşte'ye gittiği günden itibaren daha dokuz yaşını doldurmamış olan oğlum, her sabah henüz beş yaşını doldurmamış olan kızımın elinden tutarak önce onu yuvaya götürüp sonra kendisi okuluna gitmeye başladı ve böylece çok küçük yaşında ailenin sorumlu bir bireyi oldu.

Sanki benim en azından çocuklarla uğraşacak bir yardımcım olmamasını bekliyorlarmış gibi, Necil gider gitmez badanacılar geldi eve. Ben bu kadar insafsız badanacılarla hayatımda bir daha karşılaşmadım. Evin bütün duvar kâğıtlarını söküp yerlere atıyor, her tarafı kir pas içinde bırakıyor, ayrılmadan önce bir pusula yazıp görebileceğim bir yere bırakıyorlardı: "Sabaha bütün bu kâğıtlar atılmış, her yer temizlenmiş olsun!" Bana tek yardım edecek insan olan Yılmaz daha gelmemişti Leipzig'e. Eve dönüp o korkunç pisliği gördüğüm zaman ağlamaklı oluyordum. O sıralarda eve kardeşiyle beraber gelen Can, Gül'ü aşağıya bahçeye oynamaya gönderiyor ve eline bir kova alıp yanıma gelerek bana yardım etmeye başlıyordu. Arada bana, "Anne şarkı söyleyelim, iş daha çabuk yürür" diye

kuvvet veriyordu. Şarkı söylemeye başlıyorduk. İş gerçekten daha çabuk yürüyordu. Yemek zamanı gelinceye kadar badanacıların emrettikleri gibi bitiyordu odanın temizlenmesi işi. Ertesi gün gelip gene aynı şekilde evi batırıyorlar ve aynı pusulayı yazıp defoluyorlardı. Badana bitti, cam cila bitti. Her şeyi Can'la yerine yerleştirdik ve temiz evi sevinerek seyrettik.

Çalışma hayatının biçimini ve temposunu öğrendiğim, Leipzig parti grubunun çalışma stilini yakından gördüğüm, insanlar arası ilişkileri, sürtüşmeleri gözlediğim, sürekli tartışmalara neden olan anlaşmazlıkları kavrayıp bu konuda fikir oluşturduğum, konumumu tayin ettiğim 1964 yılında, Dış Büro hakkında da fikir sahibi olabildim. Birkaç kez toplantılarına katıldığım Dış Büroda benim fonksiyonumun oy mekanizmasında oy vermekten ibaret olduğunu, yaptığım eleştirilerin hiçbirine kulak asılmaması ve sorduğum soruların hiçbirine beni tatmin edici bir yanıt verilmemesi sonucunda anlamıştım. Böylece bana bu haber ilk defa verildiğinde şaşırmamla birlikte kafamda oluşan sorulara da kendimce yanıt buluyordum. Beni, koopte ettikleri söylenen üç kişiden yalnızca Marat tanırdı. Demek Marat, benim şahsımda onlara kesinlikle hayır demeyecek, işlerin onların kafasına göre işlemesini yokuşa sürmeyecek birini bulduğuna emindi. Zeki ve Aram tanımazlardı beni. Bunu Bilal'e söylediğim vakit bana, sabırlı olmamı, zamanla işleri değiştirebileceğimizi söyledi. Aklım pek kesmemekle birlikte, Bilal'le beraber koyacağımız tavırla bazı hususların belki değişebileceği düşüncesine kapıldım. Hiç böyle bir şeye kapılmamış olsaydım da yapılacak bir şey yoktu ya, o da ayrı mesele. Dış Büronun işleyiş biçimi gayet açıktı. Üç kişi bunun çekirdeğini oluşturuyordu. Biz toplandığımızda onlar her konuda kararlarını aralarında almış oluyorlardı. Bilal'in ve benim Dış Büro toplantılarına çağrıldığımız tarihte, evvelden konuşulup karara bağlandığı anlaşılan konular, dostlar alışverişte görsün misali, toplantıda gündeme getiriliyor, güya tartışılıyor ve oylanıyor-

du. Ne alınan enformasyonlar konusunda, ne Dış Büronun ödevleri konusunda, ne Dış Büroda yapılanlar ne de Dış Büronun geliri ve gideri konusunda hiçbir zaman hiçbir sorumuz yanıtlanmadı, hep atlatıldı.

O yıl Veli Gündüz de Varşova'da parti okulunu bitirdikten sonra çalışmak üzere Bizim Radyo'ya getirtilmişti. Marksist öğrenimini yeni tamamlayan Veli Gündüz'ün, bu öğretimin özünü kavradığını, yani ezberlemek, formülleri olduğu gibi alıp uygulamayı değil, değişen koşulları dikkate alarak, bilgi hazinesinden bu koşullara göre yararlanmayı öğrendiğini bilselerdi herhalde çabuk vazgeçerlerdi Veli'yi Leipzig'e çalışmaya getirtmekten. Veli'nin gelmesiyle beraber anlaşmazlık konularının tartışılmasına yeni bir canlılık geldi.

Gene 1964 yılında Yılmaz da Leipzig'e geldi ve bir süre sonra Macar eşi ve kızları da Leipzig'e taşındı. Onların gelmesi bana büyük bir manevî destek oldu.

Dış Büro'nun iç bürosu

Bizim Radyo'daki çalışma hayatının olsun, parti grubundaki ilişkilerin olsun gerginliklerle, sürtüşmelerle dolu olduğu belliydi. Gerçekten de insan etrafına, gözlerini açık tutmak koşuluyla, şöyle bir baktığı vakit, pek iç açıcı bir manzarayla karşılaşmıyordu. Artık vefat etmiş bu şahıslar şimdi bana cevap veremeyecek durumdalarken, kendileri hakkında konuşmak bir yerde benim ahlâk anlayışıma pek sığmıyor, ama yaşadıkları zaman da onlar hakkında şimdi söyleyeceklerimden çok daha fazlasını yüzlerine karşı söylemiştim ve bunlar kâğıda da dökülmüştü.

Türkiye'de adını çok duyduğum ve ilk defa kendisiyle telefonla konuştuğum Zeki Baştımar'ı şahsen görünce hayal kırıklığına uğradım. Aslında efendi tavırlı olan ve özel hayatında efendice davrandığına tanık olduğum bu şahıs, birinin yardımı

olmadan her şeyden âciz, son derece pısırık bir insandı. Politik sorunlarda kendine özgü tek bir fikri olduğunu sanmıyorum. Olsa bile bunu kendine saklar, Sovyetler'in o konuda ne diyeceğini bekler, ondan sonra tavrını koyardı ki, bunun Sovyet tutumunun tekrarlanmasından başka bir şey olmadığını söylememe gerek yok. Katıldığım Dış Büro toplantılarında Zeki'nin davranışları, savunduğu fikirler bu görüşlerimi değiştirmedi, pekiştirdi. Zeki, üstüne üstelik bir de Türkiye'den gelip Marat'ın elinden mühürü Süleymanı Sovyetler Birliği'nin yardımıyla aldığından ve Marat'ın hınç almakta eşi olmadığını iyi bildiğinden, kabağın hangi gün başına patlayacağını bilmemenin korkusu içinde, belki Türkiye'de iken sahip olduğu asgarî düşünme ve hareket yeteneğini de yitirmişti. Tek garantili yolun Sovyetlerin her konudaki fikirlerini, Türkiye'ye uysun uymasın, papağan gibi tekrarlamak olduğunda karar kılmış, her davranışını buna göre ayarlamıştı. Yanında Marat gibi kaçın kurası biri, atmaca gibi her an üzerine atılmaya hazır beklerken, belki de onun için tek çıkar yol buydu. Nitekim bütün gayretlerine rağmen kaçınılmaz sonundan kurtulamamış, mühürü Süleymanı geri kaptırmış ve ömrünün son yıllarını, anlatılanlara göre, manen perişan bir durumda geçirmiştir. Üstelik hasta olduktan sonra da hastanede çok kişilik bir koğuşta yatırılması, partinin o zamanki yöneticileri tarafından münasip görülmüştü, Leipzig'de ünlü bir doktor olan Hayik Açıkgöz'ün bu durumu görünce müdahale ederek, Zeki Baştımar'ın ayrı bir odaya geçirilmesini sağladığı anlatılmıştı bize. Bunlar ben Leipzig'den artık paçayı kurtardıktan sonra olduğu için ayrıntılarını bilmiyorum. Fakat bir zamanlar Türkiye sol hareketleri tarihinde iyi kötü bir isme sahip olan Zeki Baştımar'ın, bugün Leipzig'de bir mezarlıkta Yakup Demir adıyla yatması feleğin acı bir oyunudur.

Zeki'ye nispetle çok daha eskiden tanıdığım Marat tamamiyle başka bir tipti. Yırtıcı görünümünün tam tersine özel ya-

şamında munis bir adam olan Marat, yalan söylemekten hiç çekinmez, kendi uydurduklarına bir süre sonra kendisi inanırdı. Marat'ın kendine özgü fikirleri de vardı. Doğru olmasa bile bunları uluorta söylemekten ve savunmaktan çekinmezdi de. Bunların Sovyetler Birliği'nin tutumuna ters düştüğü anlaşıldığı an, Marat, dünya çapında ünlü bir cambaz ustalığıyla hemen 180 derece dönüş yapabilecek, üstüne üstelik daha bir gün önce savunduğu fikirleri, bunlarla hiç alâkası olmayan bir başkasının üzerine, hem de en ağır ithamlarla yıkabilecek karakterdeydi. Zeki'nin dokunsan düşüverecek güçsüzlüğündeki görünümüne karşılık, Marat sirklerde kuvvet gösterilerine çıkabilecek gibi yapılıydı. Bir keresinde bir şeye hırslanınca çalıştığımız villanın bahçesindeki ağacın ta tepesine bir maymun çevikliğiyle tırmanıp dalları deli gibi sarsmaya başladığı vakit Merih'in ödü kopmuş, "Aman ağabey, gözünü seveyim in aşağı, düşersin müşersin başımıza iş açarsın" diye yalvarmıştı. 60'ını çoktan geçmişti Marat o zaman.

İlk büyük gerginliğe o yılın aralık ayının sonunda, bizim evde yapılan grup parti toplantısında tanık oldum. O sırada parti grup sekreteri olan Aram, raporunda, bir yılın parti ve radyo çalışmalarından bahsettikten, çeşitli konulardaki anlaşmazlıkları belirttikten sonra, konuşmasını, o zaman bana pek dramatik gelen şu sözlerle bitirdi:

"Arkadaşlar, bu üç yılı aşan zaman içinde sekreter olarak grupta kin duvarlarıyla karşılaştım. Bunları aşmak bana çok pahalıya mal oldu, beni çok yıprattı. Ama bana paha biçilmez tecrübeler kazandırdı." Aram bu sözlerinden sonra istifa ettiğini bildirmişti o zaman. Leipzig gibi önemli bir çalışma grubunda grup sekreterinin istifa etmeye o dakikada karar verip bunu açıkladığına inanmaya imkân yoktur. Bunu en azından peşinen Dış Büro toplantısına getirmesi gerekirdi. Kuşkusuz getirmiştir. Ama benim bundan haberim olmadığına göre, demek ki Dış Büronun içinde ayrı bir büro olmalıydı ki, yakında bu-

nu daha iyi görecektim.

Aram'ın karşılaştığı kin duvarlarının neler olduğunu bilmiyorum. Ama inanırım söylediklerinin doğru olduğuna. Yalnız üzüldüğüm taraf şu ki, kendi çektiklerinden çıkardığı sonuç ve kendi ifadesiyle edindiği paha biçilmez tecrübe, aynı şeyleri bir yıl sonra başkalarına uygulamasına, başkalarını acımasızca yıpratmasına engel olmadı.

Fransızca'yı iyi bildiği için dünyada olup bitenleri çeşitli haber kaynaklarından da izleyebilen ve daha geniş bir görüşle gerçeğe daha yakın fikirler oluşturabilen Aram, bir süre sonra içinde yaşadığı ortamın acımasız realitesini kavrayarak, kendi öz çıkarlarını birinci plana aldı ve Süleymanın mühürü kavgasında kendine güvenli bir yer tutmaya çalıştı. Ben, arada bir akşamları birlikte çıkarak bir iki kadeh konyak ve bir paket sigara yanında çok samimi konuşmalar yaptığımız Aram'ın, sivil hayatı diyeceğim gece hayatındaki açık sözlülüğü ve içtenliğiyle, resmî diyeceğim parti hayatındaki acımasızlığı ve hattâ yalancılığı arasındaki çelişkiyi başka türlü izah edemem.

Yalnızca bu üç kişi hakkında bu kadar konuşmakla yetineceğim. Bu üç kişidir zamanla Leipzig'de çalışma hayatımızı zehir ve bizi doğduğumuza pişman edenler.

Tartışma konuları üstüne kısa birkaç söz

O zamandan beri sakladığım notlarıma bakınca, kimi zaman sabah toplantılarında tartışılan ve kimi zaman parti grup toplantılarına da sarkan konuların, aslında o zamanlar çok önemli olduğunu bugün de takdir ediyorum. Günümüzde aktüalitesini tamamiyle yitirmiş bu sorunlar üzerinde şimdi uzun boylu durmanın hiç bir anlamı yok. Bunlar ancak Türkiye'deki sol hareketlerin tarihi hakkında ciddî bir çalışma yapıldığında anlam kazanabilir. Fakat ilgilenen okuyucuya biraz olsun bilgi vermek için kısaca nakledeceğim. Kitap okumanın da aynen

televizyon seyretmek ya da radyo dinlemek gibi, okuyucuya, dinleyiciye ya da izleyiciye çok büyük bir özgürlük tanıdığını, düğmeyi kapatmanın olduğu gibi, sayfaları atlamanın da herkesin elinde olduğunu bilmek beni rahatlatıyor.

Bu tartışmaların daha Zekeriya beylerin Bizim Radyo'da çalıştığı sıralarda başladığını öğrenmiştim. Bilal'in, Bizim Radyo'da çalışmaya gelmesiyle Marksist bir içerik de kazanan başlıca tartışma konuları yayınlarda izlenmesi gereken doğrultunun tespitine ilişkin olup özetle aşağıdakilerde odaklanıyordu:

- 27 Mayıs Anayasasını gerici bir anayasa olarak göstermekle Bizim Radyo son derece yanlış bir tavır alınış, gericilerle aynı platforma düşmüştür.

- Amerikan emperyalizmine ve genellikle emperyalizme saldırmak, sövmek yerine onun Türkiye'deki uzantıları, halkın somut olarak görebileceği bir şekilde gösterilmelidir.

Sovyetler Birliği'nin propagandası dakikada bir Sovyetler Birliği'ni övmekle yapılamaz. Bunun etkisi değil, olsa olsa tepkisi olur.

Bizim Radyo'nun sendikalara ilişkin olarak izlediği politika sendikaların bölünmesine, Türk-İş'e yapılan saldırılar ise anti-komünist propagandaya yardımcı olmaktadır.

Bizim Radyo'nun yayınlarındaki yazı ve yorumlarla Türkiye Komünist Partisi, Türkiye'deki bütün ilerici hareketlerin lideri olduğu pozuna girmekte, Türkiye'deki bütün ilerici hareketlerin öne sürdükleri istemler TKP'nin istemleri imiş gibi gösterilmektedir. Bu davranış özellikle Türkiye İşçi Partisi (TİP)'e karşı provokasyonların yapılmasını kolaylaştırmaktadır.

- O sıralarda Türkiye'de gündeme gelen Milli Demokratik Cephenin istemleri ile TKP'nin istemleri arasında paralellik kurmak, bu cephenin önderi olarak TKP'ni öne sürmek yanlıştır. Bu cephenin önderliğini TİP'in yapmasını sağlayacak yolları bulmaya çalışmaktır doğru olan.

Sanırım bu kadarı yetecek. Bu görüşleri genellikle Bilal or-

taya atmış, fakat başlangıçta Aram da dahil olmak üzere bütün radyo kolektifi ve parti grubu tarafından desteklenmişti. Fakat bunlar daima Zeki ve Marat duvarına çarptı. Zamanla Aram, biraz önce de değindiğim öz çıkarlarını birinci plana almayı akıllıca bularak ve reel kuvvet dengesini fark ederek Zeki ve Marat yanında yer aldı.

En hassas ve üzerinde en fazla tartışılan konulardan biri, Marat ve Zeki'nin Türkiye İşçi Partisi'ni, Türkiye Komünist Partisi'nin idare ettiği izlenimini sürekli olarak uyandırmaya çalışmanın Türkiye İşçi Partisi'ne vereceği büyük zararlardı.

Kıbrıs konusundaki büyük görüş ayrılığı bardağı taşıran son damla oldu.

Dananın kuyruğu nasıl kopar?

Anlaşmazlık konularında Kıbrıs'a ayrı bir yer vermek zorunda kalmamın nedeni, Kıbrıs sorunundaki tartışmaların diğerlerinden önemli olmasından değil, bunun bardağı taşıran son damla olmasındandır. 1965 yılının başlarında Türkiye Komünist Partisi Dış Bürosu, Kıbrıs olaylarına ilişkin olarak tavrını koymak zorunda kalınca, Bilal'in ve benim de katıldığımız bir Dış Büro toplantısında oldukça sert tartışmalar geçti. Bilal ve ben yayınlanacak olan bildiride TKP'nin Enosise karşı olduğunun mutlaka belirtilmesine ihtiyaç olduğunu savunuyorduk. Zeki bu öneriye ilişkin olarak tavır koyabilmek için, her zaman yaptığı gibi Sovyetler Birliği'nin alacağı tutumu bekledi ve Sovyet görüşünü, TKP ağzıyla yayınlamaktan yana tutum aldı. Tek sözle milletlerin kendi kaderlerini tayini ilkesinin, yere, zamana ve zemine bakılmadan bir papağan gibi ezberlenip uygulanmasından yana çıktı. Türkiye'de Türk halkının bu konuda ne kadar duyarlı olduğunu tamamiyle göz ardı ederek, Türkiye Komünist Partisi'nin bir kere daha kökü dışarda bir parti olarak damgalanmasına çanak tuttu. Yunan halkının Enosis is-

teklerini destekleyen Yunan Komünist Partisi'yle ters doğrultuya düşülemeyeceğini öne sürerek özrü kabahatinden büyük durumda kaldığını bile idrak edemedi. Kıbrıs konusunda kendi kaderini tayin prensibinin uygulanmasının, Kıbrıs'ta Enosisin kabulüyle son bulacağı ve böylece bağımsız Kıbrıs adasının NATO kapsamına girmesi sonucunu vereceği için, buna karşı bir yol izlenmesini reddetti.

Bunlar çeşitli görüşlerdir ve elbette tartışılabilir. Ama çözüm, kuvvet kullanmaya ve iftiralara gelince iş değişir. Marat, Zeki ve Aram bunu yaptılar. Bu konuyu Dış Büroda özetlediğim şekilde koyan Bilal ve onu kesinlikle destekleyen ben, milliyetçilikle, şovenizmle itham edildik. İş bununla da bitmedi. Konunun, parti grubunda konuşulması, diğer arkadaşların da görüşlerinin alınması doğrultusundaki isteğimiz, parti grubunun, bir üst kademe olan Dış Büronun üstüne konması demek olacağı iddiasıyla reddedildi. Ne yaptıysak fayda vermedi. Ve Dış Büronun iç bürosunun, demokratik merkeziyetçilik ilkesinin yalnızca merkeziyetçiliğini benimsediği bir kere daha anlaşıldı.

Bilal işi burada bırakmamaya karar verdi. Redaksiyonun ve parti grubunun bu konudaki görüşlerinin mutlaka alınmasını sağlayabilmek için, Kıbrıs meselesine ilişkin olarak savunduğu ve Dış Büroda benim tarafımdan da desteklenen görüşünü kâğıt üzerine dökerek, "Dış Büroda tartışıldı, kabul edilmedi" gibi yorumlara da asla girmeden redaksiyon toplantısında masanın üstüne koydu. Arkadaşlardan rica etti bunu okumalarını ve münasip gördükleri bir parti toplantısında bu konunun tartışılmasını gündeme getirmelerini.

Ve işte böylece dananın kuyruğu da kopmuş oldu.

Çığ gibi büyüyen olaylar

1964 yılının Kasım ayında Bilal, görüşünü, ilerde suçlandığı gibi, gizli gizli dağıtarak değil, açık bir şekilde masanın üstüne

koyup arkadaşların okumasını ve tartışılmasını istediği andan itibaren olaylar öylesine hızla gelişti ve büyüdü ki, insan bunları izlemekte güçlük çeker.

Ondan sonraki ilk Dış Büro toplantısında Bilal'in orada olmadığını gördüm. O zaman Bilal'in, parti grubunu Dış Büro kararına karşı çıkarmak, fraksiyonculuk yapmak ve Dış Büronun itibarını düşürmek suçuyla Dış Bürodan atıldığı ve parti grubunun sekreterliğinden de alındığı bana tebliğ edildi. Hangi Dış Büro toplantısında, kimin ya da kimlerin bu kararı nasıl aldıklarını, benim neden orada olmadığımı, Bilal'in neden bu toplantıya katılıp savunmasını yapamadığını sorduğum vakit, benim orada bulunmama gerek olmadığı, Dış Büroya birini koopte etmeye hakkı olanın, Dış Bürodan birini atmaya da hakkı olduğu bildirildi. Ve bana gerek redaksiyon toplantısında gerekse parti toplantısında Dış Büronun kararını savunmam talimatı verildikten sonra toplantı sona erdi.

Ben, doğrusu değil Dış Büroda, alelade bir parti grubunda bile bu türden konuşmalar yapılabileceğine, böylesine astığı astık kestiği kestik bir hava estirileceğine tanık olmamıştım o güne kadar.

Bununla da yetinmediler. Bilal'in de katıldığı 18 Ocak tarihli parti grup toplantısında, Zeki bir rapor okuyarak, Bilal'in çeşitli konuların parti grup toplantısında ele alınması hakkında Dış Büroya sunduğu temenninin, Dış Büronun itibarını kırma girişimi olduğunu, bu meselelerin ancak Merkez Komitesinde konuşulabileceğini söyleyerek, Bilal'in grup sekreterliğinden Dış Büro kararıyla atıldığını bildirdi. Ve Bilal'in de hazır bulunduğu bu parti grup toplantısında Bilal'in söz alması, ithamlara cevap vermesi yasaklandı. Zeki, Bilal'e hitaben, "Sana Dış Büroda savunma hakkı vermediğimiz gibi burada da konuşma hakkı vermiyoruz" diyerek noktaladı konuşmasını.

Bunlar çok eski hikâyeler olduğu için kısa kesiyor, o zaman parti içinde fütursuz bir diktatörlüğün nasıl uygulanmaya baş-

landığını ayrıntılarıyla anlatmıyorum.

Bu durumda yapılabilecek tek şeyin diğer Dış Büro üyesini durumdan haberdar ederek, kendisinden buraya gelmesini istemek olacağını düşündüm ve Paris'teki Abidin Dino'ya haber ulaştırarak durumu kısaca aktardım ve bu keyfi hareketleri önlemek için yardımcı olmasını istedim. Bir süre sonra Abidin Dino'dan 24.3.1965 tarihinde şu mektubu aldım:

"Kardeşim,

Mektubunu aldım. Üzüldüm. Konuyu bilmediğim için ne desem boş. Bence acele tepkiler gösterme. Mayıs başında gelirim, görüşürüz.

Abbas

Abidin Dino vaadettiği gibi Mayıs başında geldi mi bilmiyorum. Gelmişse de bana haber veren olmadı.

Kaldı ki o zamana kadar Leipzig'de artık atı alan Üsküdar'ı geçmişti.

Akan sular duruyor

Benim Dino'dan yardım istediğim sıralarda Zeki, Bilal'i kendi evine çağırıp ona şifahi olarak 15 Mart gününe kadar mühlet tanıyor ve bu süre içinde görüşlerinin hatalı olduğuna dair bir yazı hazırlamasını ve bu yazılı belgeyi Dış Büroya iletmesini, bunu yapmadığı taktirde hakkında zecri tedbir alınacağını bildiriyor.

Elbette Bilal, üzerinde görüşme bile yapılmaz, parti toplantısında görüşlerini açıklamasına bile izin verilmezken, bu görüşlerin yanlış olduğuna dair bir yazı hazırlamaya ve bu yazılı belgeyi Dış Büroya vermeye razı olmadı. Ve hakkında zecri tedbirler alınmakta gecikilmedi.

Bundan sonraki, bu sefer Bilal'in katılamadığı ilk parti grup toplantısında, Bilal fraksiyonculukla, Dış Büronun kararlarını dinlememekle suçlanarak, Dış Büro tarafından gerek işten ve

gerekse partiden atıldığı bildirildi. Bunun üzerine ben de, Dış Büro üyesi olduğumu açıklayarak bütün gelişmeleri parti grup toplantısında kısaca anlatınca Zeki büyük bir pervasızlıkla aynen şöyle dedi: "Nâzım öldükten sonra iki arkadaş Dış Büroya aday üye olarak koopte edildi. Bir yıl kadar Dış Büro toplantılarına katıldılar. Fakat bu arkadaşların Dış Büroya karşı tutumları ve üyelik yetersizlikleri sabit olduğundan Dış Bürodan çıkarıldılar. Bunlar kimler tarafından koopte edilmişse onlar tarafından çıkarılmıştır. Ve ben Zeki'ye gerek Bilal'in gerekse benim sorulmadan, dinlenmeden, ithamlar dahi bildirilmeden nasıl atıldığımızı, buna ne diyeceğini sorduğumda, "Alırken de sormadım, atarken de sormadım" diye cevap verdi. Böylece akan sular duruyordu.

Aynı konuda söz alan Marat TKP tarihinde, çeşitli kişilere karşı defalarca kullanılmış ithamları bu kez Bilal'e yağdırıyordu. Likidatör, provokatör, fraksiyoncu, Sovyet düşmanı vb...

Bu toplantının üstünden çok geçmeden Bilal, partiden ve işten atıldı. Bundan biraz sonra Leipzig'i hemen terk etmezse, polis marifetiyle gönderileceğinin bildirilmesiyle Bilal, Doğu Almanya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Ve bence hayatının en büyük hatalarından birini yapıp Sovyetler Birliği Komünist Partisi Türkiye masası şefi Ponamaryof'tan medet umarak Sovyetler Birliği'ne gitti. Bunun ne anlamsız bir iş olduğunu ben şahsen sonra fark ettim. O zaman Sovyetler Birliği Komünist Partisi için önemli olan şeyin, dünya komünist partileri toplantılarında kendi dikte edecekleri doğrultunun oylanmasında onlardan yana kullanılacak oy olduğunu henüz kavrayamamıştım. İlan ettikleri enternasyonalist dayanışmaya rağmen tek önemli şeyin kendi liderliklerini kaybetmemek olduğunu bilememiştim. Uluslararası politikada onlar için en önemli şeyin Sovyet etki alanına bağlı yerlerde her şeyin onlar açısında pürüzsüz işlemesi olduğunu ve bunun gibi daha birçok gerçeği henüz görememiştim.

Haklı davamızda, enternasyonalist yardımlarını bizden esirgemeyeceklerini sanmıştık.

Leipzig'deki parti grup üyelerinin büyük çoğunluğunu oluşturan bizler, bu durumda en azından iki sene önceki Leipzig Konferansı gibi bir konferans toplanmasından başka çare olmadığını düşünerek derhal faaliyete giriştik. Kaldı ki, Leipzig Konferansı'nın kararlarında zaten bu türden konferansların iki üç yılda bir toplanması da vardı. Bu kez yapılacak konferansa dışardaki tüm parti guruplarının katılmasını istiyorduk. Başta Moskova parti grubu olmak üzere dışardaki bütün TKP grupları tarafından Dış Büroya hitaben yazılan mektuplarda bütün grup üyeleri böyle bir geniş toplantının bir an önce yapılmasını istedi.

Nisan ayında, Zeki'nin ve Marat'ın en sert saldırılarına hedef olan bizler, savunmamızı yapabilecek bir parti grubu toplantısı için aylarca beklemek zorunda kaldık.

Nihayet kasım ayında yapılan bir toplantıda itham edilenlere de lütfen söz verildi. Lütfen diyorum, çünkü kendimizi savunurken ne söylersek söyleyelim hakkımızdaki kararların peşinen alındığı apaçık meydandaydı. Veli Gündüz partiden atılacaktı. Aslında beni ve Yılmaz'ı da atmayı isterdi gönülleri ama, bu kararlarını Macar partisine anlatmanın zor olacağını fark ediyor ve tatsız bir takım anlaşmazlıkların çıkmasından kaçınıyorlardı.

Aynen tahmin ettiğimiz gibi oldu. Kendimizi savunmak için önceden hazırladığımız yazılarda öz itibariyle söylenenler aynı olduğu halde Veli Gündüz partiden atıldı, Yılmaz'a ve bana son ihtar verildi. Oylamaya katılanlar arasında çekimser oyların çok olduğu dikkati çekiyordu. Her şeyden önce ekonomik olarak Leipzig'deki yöneticilere bağlı olanların düşünmeye başladıklarını göstermek açısından bu da bir başarıydı.

Kesinlikle haksız ve parti hayatında uygulanması zorunlu olan prensiplere taban tabana zıt olarak verilmiş bu keyfi ka-

rarlar bizi ürkütmedi. Bütün sorunların ele alınacağı bir genel toplantı yapılması isteğinden hiç kimse vazgeçmemişti. Yurt dışındaki parti grupları derhal bir genel toplantının yapılmasını ve o zamana kadar da verilen tüm cezaların askıya alınmasını istiyordu. Zeki'nin ve Marat'ın parti gruplarından gelen bu sürekli isteklere yanıtı, eşine rastlanmadık bir yönteme baş vurarak Moskova ve Budapeşte parti gruplarını dağıtmak oldu.

Yapılması uğrunda çalıştığımız toplantıya Türkiye'den de gelinmesini istiyor, bunu nasıl yapacağımızı düşünüyorduk ki, hiç beklemediğim bir anda gelmiş olan bir mektup imdadımıza yetişti.

Cezayir'den mektup, Cezayir'e mektup

Sevim'in yurt dışına çıktığını Cezayir'de doktorluk yaptığını bir süre önce gelen bu mektuptan öğrenmiştim. Aslında mektubun beni bulması da büyük bir tesadüftü. O da belki elime ulaşır umuduyla şöyle bir yazdığını söylüyordu zaten. Budapeşte'ye Macar radyosu Türkçe yayınlarına adreslediği bu mektubun özel bir mektup olduğunu fark edenler benim elime ulaşmasını sağlamışlardı. Uzun yıllardır duyamadığım bu sese çok sevinmiş, hemen yanıtlamıştım kendisini. Özel hayatımdaki değişiklileri, nedenleriyle anlattığım bu mektubu Yılmaz'ın Macar eşi vasıtasıyla göndermiştim. Sonra bu yolla arada bir yazdığımız mektuplarla devam etti temasımız.

Türkiye'ye haber göndermek, dışarda yaşananları anlatarak Türkiye'deki parti sorumlularının yardımını istemek, bir toplantı yapılması fikrini nasıl bulduklarını sorup onların desteğini almak için Mihri Belli'ye ulaşabilmek yolu, Sevim kanalıyla açıktı. Bunu yaparken böyle bir mektubun ele geçmesinin çok rizikolu olduğunu düşünerek, kimsenin aklına bile gelemeyecek bir yol buldu Yılmaz. Çok eskiden tanıdığı kör bir Alman arkadaşının yardımını istedi. Yılmaz'ın, Körler Federasyonunda

çalışan ve kendisi de kör olan bu candan arkadaşı, bu tehlikeli olabilecek mektubu bambaşka bir yoldan Sevim'e ulaştırmayı ve Sevim'den gelecek cevabı da bize ulaştırmayı üstlendi.

Mektubumuza beklediğimiz yanıtın gelmesi uzun sürmedi. Fakat gelen yanıt o ortamda bizi tam bir hayal kırıklığına uğratacak nitelikteydi. Bu mektup bugün bende değil. Bilal bu olayların üstünden çok zaman geçip de Budapeşte'ye bizi ziyarete geldiği bir gün istemişti. O zaman anılarımı yazmayı hiç düşünmediğim için kopyasını bile almaya gerek görmeden verdim. Ama önemi yok. Çok iyi anımsıyorum bu mektubu. Özü, dışarda bulunan bu şahısların ve özellikle de Zeki Baştımar'ın hiçbir yetkisi olmadığı, kendisine Türkiye Komünist Partisi tarafından hiç bir yetki verilmediği, dolayısıyla kararlarını bizim kabul etmememiz gerektiği yolunda idi. Devamla, yurt dışında olanların yapacakları en doğru işin Türkiye'ye dönmek olduğu hatırlatılıyordu.

"Ben diyorum hadımım, o diyor kaç çocuğun var" deyişi, bu mektubun içeriğine en uygun düşen atasözüdür bence. Bu adam sırtını Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne dayamış, dolayısıyla bütün dünya komünist partileri nezdinde sözü kabul edilen kişi olmuş. Siz Türkiye'deki komünistler, bu durumda yetki vermediğinizi söylediğiniz bir zata karşı en ufak bir girişimde bulunmazken, bize, "kararlarını kabul etmeyin, kendisinin hiçbir yetkisi yoktur, siz de kalkın Türkiye'ye gelin" diyorsunuz. Olacak iş mi bu?

Tabiî Mihri Belli ve bu mektubu yazarken akıl danıştığını tahmin ettiğim Reşat Fuat da biliyorlardı yazdıklarının bize hiçbir yardımı olamayacağını. Fakat onların birinci planda düşündükleri şey, elbette Türkiye'deki hareketti, yoksa bize yardım değil. Ancak dışarda Sovyetler Birliğinin desteğini kazanmış, "mülteci komünistlerin" sorumsuz davranışlarının Türkiye'deki harekete de zararlı olduğunu, olabileceğini görmediler, bunu önemsemediler. Buna rağmen işi bununla kesmeyip sonuçsuz

kalacak bir takım girişimlerde bulunduklarını, Zeki bir süre sonra harıl harıl Mihri'den gelen mektubu aradığı zaman fark ettim. Bu mektubun varlığı haberinin Körler Federasyonundan çıkmadığı açıktı. Demek ki, yıllar sonra bana da söylediği gibi, Mihriler bir girişimde bulunmuşlar, fakat çeşitli nedenlerle bu sonuçsuz kalmıştı.

Yoo affedersiniz. Yanlış söyledim. Gerek Bilal'in ve elbette onunla birlikte bizim de, enternasyonalizmin bekçisi Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nden ve onun bir görevlisi olan Ponamaryof'tan medet ummamız sonuçsuz kalmadı. Bütün işler kuvvet pozisyonundan çözülüp, kafa tutmaya cesaret edenler hak ettikleri cezaları aldıktan, parti grupları dağıtıldıktan sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nden Leipzig'e gelen bilmem kaçıncı düzeyden bir heyet, Bizim Radyo'nun yöneticilerini, partinin şeflerini ve Bizim Radyo çalışanlarını bir nişan olarak sundukları Lenin rozetleriyle ödüllendirdiler.

Gene Franco yetişiyor imdadıma

Aldığımız cezalara karşın ilk zamanlarda umutlarımız kökünden kırılmamıştı. Hâlâ bize yardımcı olabilecek mercilerin bulunabileceği sanısındaydık. Hâlâ bir genel toplantının düzenlenmesi amacıyla arkadaşlarla temasımıza ara vermiyor, diğer partilerin yardımını arıyorduk. Ne kadar safmışız. Saflığımızı hatırladıkça gülesim değil, zaman zaman ağlayasım geliyor. Saflığın bu derecesine bönlük denir.

Bu bönlüğün tehlikeli olmaya başladığını gördüğüm günler çabuk geldi. Her zaman rahatça gittiğim Macaristan'a gene gitmek için Berlin'de Macar Konsolosluğundan vize istediğim zaman, Budapeşte'ye sormaları gerektiğini söylediler. O güne kadar hiç böyle bir davranışla karşılaşmadığım için biraz şaşırdım, ama "peki sorun, beklerim" diyerek önem vermedim. Bir hafta sonra telefon edince Budapeşte'den hâlâ cevap gelmedi-

ğini söyledikleri vakit biraz midem bulandı. O sıralarda Berlin'de yaşayan, Humbold Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan eski ve iyi dostum Türkolog profesör Hazai'ye rica ettim, Konsoloslukta tanıdığı biri varsa bu işi bir araştırmasını. Bir iki gün sonra Hazai bana telefon ederek, "Gün uğraşma boşuna bu işle. Buradakilerin elinden gelen bir şey yok. Sizin parti sana vize verilmemesini söylemiş" deyince, doğrusu işi buraya kadar vardıracaklarını düşünmemiş olduğum için irkildim biraz. Macaristan'a gidememek, beni tüm özgürlüklerim elimden alınmış gibi etkiledi. Hemen Prag'a, Franco'ya telefon ettim. Bir işi olduğunu, bir-iki gün içinde zaten Berlin'e geleceğini biraz beklememi söyledi. Aradan on gün kadar geçtikten sonra hiç beklemediğim bir anda Leipzig'e gelerek, "Gün, git, vizeni al" dedi.

Bir iki saat kaldıktan sonra yola çıktığı o gün bana söylediklerini hiç unutmuyorum. Bizimkiler eliyle bana koydurtulan yasağın kaldırtılması için bütün ağırlığını koymak zorunda kalmıştı. Alman partisinden sorumlularla konuşurken, "Gün'e yapılanı ben, bana karşı alınan bir tavır olarak değerlendiririm, Gün'e bana güvendiğiniz gibi güvenmenizi isterim. Onun için tüm sorumluluğu ben üstleniyorum" demişti. Kendi partimin sorumlusu benim kuyumu kazmaya çalışırken, İtalyan Komünist Partisi'nin dışardaki tek sorumlusu benim için kalıbını basıyordu. Franco'nun, kırmızı yanaklı tombul ve güleç yüzünün bana büyük bir ciddîyetle bakarak söyledikleri beni sanki rüyadan uyandırdı o gün.

Bak Gün! dedi. Yel değirmenlerine saldırmaktan vazgeç. Seni batıya doğru sınır dışı ederlerse mesele yok. Hemen gelir alırım seni. Ama doğuya doğru sınır dışı edecek olurlarsa (doğudan, Sovyetler Birliği'ni ve herhalde Sibirya'yı kastediyordu) benim elimden de hiçbir şey gelmez. Rica ediyorum, bunu unutma. Ve hiçbir sonu olmayacak bu mücadelene son ver. Senin bir an önce buradan kesin ayrılıp Budapeşte'ye dönebil-

men için de elimden gelen her şeyi yapacağım.

O gün meseleyi bütün vahametiyle kavradım ve benim için ağırlığını koymaktan çekinmeyen Franco'ya o andan itibaren tehlikeli olacak hiçbir şey yapmayacağıma dair söz verdim.

Yapmadım da. Ondan sonra yaşadıklarım Franco'yu doğruladı.

Franco'yu son görüşüm

Franco'yu son defa, bir süre sonra onlarla konuşmak, içimi dökerek biraz rahatlamak için gittiğim Prag'da gördüm. İkinci kızları Simona yeni doğmuştu. Bianka, Barış ve Sosyalizm Sorunları dergisinde iyi maaş alarak çalıştığı için maddî durumları da düzelmişti.

Ne kadar büyük yalandır komünistlerin, Sovyet parasıyla yaşayan insanlar, dolayısıyla ajanlar oldukları iftirası. Yıllar yılı İtalya dışındaki tüm komünistlerin sorumlusu olarak çalışan Franco, Bianka çalışacak iş bulamadığı için, aldığı parayla evini bile zar zor geçindirebiliyordu. Sovyetler ancak, dış ülkelerde kendilerine mutlak bağlı olarak çalışan, kendi örgütledikleri resmî organlara maddî olanak sağlamışlardır. Barış ve Sosyalizm Sorunları dergisi bu organlardan biriydi. Ve onun için de orada çalışanlar yüksek maaş alıyorlardı. Çeşitli ülkelerden gelen komünist partileri sorumlularının da çalıştıkları ve yazılar yazdıkları bu teorik derginin bir müddet sonra kapanmasının başlıca nedenlerinden biri, diğer komünist partilerinden gelenler tarafından yazılan yazıların, Sovyet Komünist Partisi'nin temsil ettiği siyasî doğrultuya uymamış olmasından ötürü çıkan sürekli anlaşmazlıklardır.

Son defa 1966 yılının sonbaharında gördüm Franco'yu. Son defa o kez duydum, beni gene bir İtalyan arkadaşına tanıtırken en tatlı gülüşüyle, "Size Cezairli suratlı bir Türk tanıtayım. Bıkıp usanmadan başıma çorap örmekle meşgul olmuştur" dediğini.

Çok kısa bir süre sonra İtalya'da yapılan seçimlerde gene senatör seçilince, bu sefer ailece İtalya'ya gittiler. Uzun bir ayrılık başladı böylece. İtalya'ya gittikten ancak birkaç sene sonra Bianka'dan gelen bir yas kartı, Francesko Moranino'nun bir kalp krizi sonucunda öldüğünü bildiriyordu. Çok genç öldü Franco. Bianka ve ben onun ne kadar genç öldüğünü, biz onun öldüğü yaşı on yıl geride bırakınca idrak edebildik.

Bianka iki çocukla yalnız kaldı İtalya'da. Onu bir daha ancak 1970'li yılların başında, çalıştığı İtalyan FİAT fabrikasının bir temsilcisiyle beraber gittikleri Moskova'dan dönüşlerinde, Budapeşte'den geçerek iki gün kaldıkları zaman gördüm. FİAT işletmeleriyle ortaklaşa olarak Sovyetler Birliği'nde Togliatti işletmeleri adıyla kurulan fabrikalardan Fiat modeli temelinde yapılan ilk Jiguli marka (diğer adıyla Lada) arabaların fabrikadan çıkacağı tarih çoktan ilân edilmiş, Sovyetler Birliği'nde bunun için çoktan büyük bir propaganda başlatılmıştı. Ne var ki, arabaların fabrikadan o tarihte çıkamayacağı, çeşitli nedenlerle arabaların imalinin o tarihe yetişemeyeceği anlaşılınca, İtalya'daki FİAT işletmeleriyle Sovyetler Birliği'nde Togliatti işletmeleri yöneticileri arasında yapılan temaslar sonucunda, İtalya'dan birkaç Fiat arabanın Sovyetler Birliği'ne götürülmesine ve üzerlerine "Jiguli" markası vurularak, ilân edilen tarihte Togliatti fabrikalarından orada imal edilmiş gibi çıkmasına karar vermişler. İşte Bianka, bu işe memur edilen FİAT sorumlularından birinin tercümanı olarak arabaları Sovyetler'e götürmüş. Yollarda türlü maceralardan geçmişler, dönüşte Budapeşte'ye uğramışlardı. O zaman kimseye söylemeyeceğime söz verdirerek anlattığı bu macera onun da yüzünü kızartmıştı. Kimseye söylenecek gibi de değildi aslında.

O kez Bianka'yı ancak birkaç saat görebildim. Ondan sonra çocuklar büyüyüp de biraz nefes almaya başladığı 80'li yılların başında aklına esip Roma-Budapeşte seferi yapan bir uçağa binip geldiği güne kadar bir daha görmedim. O tarihten be-

ri sık sık buluştuk, o geldi, ben gittim. Tatillerimizi çok defa İtalya'nın en güzel köşelerinden biri olan Vulcano'da birlikte geçirdik. Şimdi o da anılarımı yazmayı bitirmemi merakla bekliyor. "Peki nasıl okuyacaksın?" diyorum. "Sen bana anlatırsın" diyor. Elbet anlatırım. Satır satır anlatırım hem de.

Kendini attırma partiden

Franco'nun müdahalesiyle vize alabilip Budapeşte'ye gittiğim zaman, hiç âdetleri değilken bu sefer beni, Macar Sosyalist İşçi Partisi Türkiye sorumlusunun çağırdığını söylediler. Telefon ettim. Sorumlu değişmemişti. János Rusz'tu. Gittim hemen. Beni görmekten sevindiğini belli ederek karşıladı. Bizim Leipzig'de parti yöneticileriyle aramızdaki anlaşmazlıkları biliyordu. Budapeşte'deki parti grubumuz da haberdar etmişti Macar partisini, Yılmaz da Budapeşte'ye gidişlerinden birinde birkaç sayfalık bir yazıyla durumu genel hatlarıyla bildirmişti. Hoşbeşten sonra János, gözlerimin içine bakarak,

- Bitirdin mi artık, diye sordu bana.

Neyi bitirdim mi?

Neyi olacak, kavgalarını!

Kızarak biraz terslikle:

- Bitirdim! Ne olacakmış? deyince bu kez gülerek,

Kızma Gün! dedi. İnan benim bu işlerde daha büyük tecrübem olduğuna. Yok bu işin sonu. Sen, siz, elinizden geleni yaptınız. Biz, senin bir an önce buraya gelmeni istiyoruz. Bunu Budapeşte Radyosu Yabancı Dillerde Yayınlar şefi Tardos da bizden resmen istedi. Senin bir an önce buraya gelmen için elimizden geleni yapacağız. Ama ne olur kendini partiden attırma. Bizim işimizi zorlaştırma.

Franco'nun sözlerinden sonra bu ikinci ihtardı bana. Bir komünist partisinden -haklı ya da haksız- atılmak başka bir komünist partisinin, iktidarda da olsa, işini güçleştiriyordu. Nitekim bunun bir benzerini Argiris olayında da görmüştüm.

Çok açıktı János Russ'un sözlerinin anlamı. Bana söylenen benim iyiliğim içindi, beni korumak içindi.

Bu buluşmadan sonra konuştuğum Tardos'un da benden aynı şeyi istemesine hiç şaşmadım. O biraz daha açık söyledi. "Gün" dedi, "ne olursa olsun attırma kendini partiden. O zaman bir şey yapamam, seni buraya getirtemem"

Tardos beni Budapeşte'ye getirtebilmek için çok uğraştı. Bu çabalar benim direncimle de birleşerek sonunda başarılı oldu. Ne yazık ki, Budapeşte'ye dönüp radyoda çalışmaya başladıktan sonra, uzun zaman bölüm şefliğini yapamadı Tardos.

Çok genç yaşında evlendikleri karısından boşanmak isteğini gündeme getirdiği andan itibaren, karısı ve yetişkin çocukları dahil, birçokları hayatını zehir ettiler. Tardos, baskılara, tehditlere kolay boyun eğmeyen, dirençli ve dürüst bir insandı.

Bir gün radyoya çalışmaya gittiğim zaman, bizim odamızın ve aynı zamanda Tardos'un odasının bulunduğu katta bir acayip telâş karşıladı beni. Tardos bir gün önce ölmüştü. Çok tüyler ürperticiydi ölüm olayının bize anlatılan versiyonu:

Radyoya gelen bazı misafirleri Macaristan'da bir taşra şehrine götürmesi gerekmiş. Sekreterinin anlattığına göre, bir gün önce işten ayrılırken kasada duran ve o zamana kadar hiçbir zaman istemediği tabancasını istemiş. Sekreterinin şaşkın bakışları arasında tabancayı almış, hattâ bakmış paslanmış falan olmasın diye. Ondan sonrasını o gün kendisiyle beraber olanlar şöyle anlatmışlardı:

"Gayet iyi geçti bütün günümüz. Misafirleri gezdirdik, gösterilecek yerleri gösterdik. Hemen kentin yanındaki ormanda güzel bir gezinti yaptık. Öğleden sonra Tardos, biraz hava almaya çıkmak istiyorum, biraz sonra gelirim, diye ayrıldı yanımızdan. Saatler geçip de gelmeyince merak edip aramaya başladık. Hiçbir yerde bulamadık. O gün gezdiğimiz ormanda da sürdürdük aramayı. Bir ağaç altında ölü bulduk Tardos'u. Kafası paramparçaydı."

Tardos intihar etti, dediler. Tardos intihar edecek tipte bir adam değildi. İntihar edecek insanın misafirlerle gezmeye gidip, sonra onlardan ayrılarak ormana gidip kendini öldürmesine hiç akıl erdiremedim. Bu senaryo hiç uymuyordu Tardos'un kişiliğine. Bu meseleye ilişkin olarak o sıralarda bir adli tahkikat yapıldı mı bilmiyorum. Bunlar o dönemde pek gizli tutulurdu. Pek çok insan en azından kuşkuyla karşıladı bu intihar haberini. Ama kimse üstüne gitmeye cesaret edemedi. O kadar ki, bir gün ben kendi kuşkularımı, Tardos'un intihar edecek bir insan olmadığını, bu işin altında başka şeyler olması gerektiği hakkındaki düşüncelerimi Yılmaz'a anlatırken, bana hiç alışkın olmadığım gayet sert bir sesle, "Sus, kes artık!" dediği vakit hem şaşırmış, hem neler düşündüğünü sezinleyerek ürkmüş ve susmuştum.

Tardos'un cenazesine çok insan geldi. Son aylarını ona zehir edenler arasında olanlardan bazıları da. "Kına yaksınlar" dedim içinden. Tardos beni Budapeşte'ye getirdikten sonra öldü, diye onu minnetle anmadan da edemedim.

Veli'nin başına gelenler

Franco'nun ve Budapeşte'dekilerin ihtarından sonra nasıl hareket etmem gerektiğini düşünürken, Veli'ye yapılanlar, Franco'nun ne kadar haklı olduğunu gösterdi. Veli partiden atıldı atılalı kendisi için tek çıkar yolun Türkiye'ye geri dönmek olduğunu düşünüyordu. Evli değildi, çoluk çocuğu yoktu, sonunun ne olduğunu bilemeyeceği bir maceraya atılabilirdi. Türkiye'ye daha girer girmez kim olduğunun tespit edilmesini önleyebilmek düşüncesiyle de bir estetik ameliyata girişti. Ben şahsen bunu, Türkiye'de tanınmamaktan çok, kendisini rahatsız ettiğini sandığım burnunu düzelttirmek için yaptığını düşünüyordum. Belki yanılıyorumdur ama, kaçak olarak çıktığı Türkiye'de yakalanmasını burnunu değiştirmekle değil, gizli yaşa-

makla engel olabileceğine emindim. Neyse bu onun işi. Eline bir imkân geçmişti. Doğu Almanya'da iyi işleyen sağlık hizmetleriyle bu iş bedava yapılabilirdi.

Konuştuğu estetik ameliyatı uzmanı profesör doktor olumlu karşıladı isteğini ve Veli yattı hastaneye. Ameliyat yapıldıktan kısa bir süre sonra hastaneden çıkması gerekirken bir komplikasyonla Veli'nin iyileşmesi uzadı. Ameliyatın başarısızlığından değil, Veli'nin bitmez tükenmez sinirli hareketleriyle burnunun yarasını durmadan kurcalamasından mikrop kaptırdığını ve enfeksiyona neden olduğunu düşünüyorum. Sözün kısası hastaneden çıkması uzadı. Çıktıktan sonra da sürekli olarak kontrole gitmesi gerekti ve burnunun üzerindeki bandın çıktığını ben göremedim. Daha doğrusu bir gece geç vakitlerde bana geldiği zaman gördüm.

O geceyi unutamıyorum. Veli daha hastanede yatarken Demokratik Almanya polisinden -tabiî bizimkilerin girişimiyle- falanca tarihte Demokratik Almanya sınırlarını terk etme emrini almış ve profesör bunu görünce fena halde sinirlenerek, hastanede olan bir adam, cinayet suçlusu dahi olsa, sınır dışına değil sokağa bile atılamaz diye büyük bir medenî cesaret göstererek halk polisinde verilen tarihi uzattırmıştı. Fakat uzun vadede elbette profesörün elinden de birşey gelmediği için, burnunun yarası ambulans bakımı gerektirecek kadar iyileştiği vakit Veli'yi hastaneden taburcu etmek zorunda kalmıştı. Veli sınırdışı edileceği tarihi bekliyor ve bir türlü tam olarak iyileşmeyen yarasından ötürü de elbette canı sıkılıyordu. Sınır dışı edildiğinde kendisine Batı Berlin'de yardımcı bulabilmesi için elimizden gelen bütün imkânları kullanmıştık. Batı Berlin'deki bazı örgütlerle temas kurabilmiştik. Yardım edenler olacaktı, ama bu yardımın ne işe yarayabileceği hakkında kesin bir fikrimiz yoktu.

Bana geldiği o gece genel olarak halimizden, bizler için de buradan ayrılmaktan başka bir çıkar yol kalmadığından bahse-

derken söz, kendisinin sınır dışı edileceği günün ne kadar korkunç bir süratle yakınlaşmakta olduğuna gelince burnunun ne kadar iyileştiğini sordum. Sormaz olsaydım. Geniş ve uzun kanepede yan yana oturmuştuk. Bana doğru döndü, elini burnunun üzerindeki yara badına uzatarak ani bir hareketle yara bandının bir tarafını açtı, gözlerini gözlerime dikip durdu. Kendimi, gençliğimde gördüğüm, Erich von Stroheim'in yüzünün yarısını kaplayan maskesini açtığı filmi tekrar görüyorum sandım. "Anladım Veli, kapat bandı" diyebildim ancak.

Veli'yi o durumda bir sabah Alman polisleri Doğu Berlin sınırının öte tarafına çıkarıp orada tek başına kaderiyle yalnız bıraktılar.

Partide bitkisel yaşam yılları

Franco'nun ne denli haklı olduğunu gösteren Veli olayının dehşetinden daha kurtulamamıştım ki, bilmem neden Aram, belki de her şeyi içtenlikle konuştuğumuz günleri anımsayarak, bir akşam bir yerde buluşup konuşmaya çağırdı beni. Geçenlere karşın hınç duyamadığım Aram'la buluşmam aslında fena da olmadı o akşam. Elbet sordum ondan Veli'ye neden bunları yaptıklarını. Kendisinin bu işte hiçbir dahli olmadığını ve bunu önleyecek imkânının da olmadığını söyledi. Önemi yoktu artık inanmamın ya da inanmamamın. O akşam bana açıkça söylediği bir şey daha oldu Aram'ın. Parti içindeki tutumuma son vermemi, Türkiye ile temas kurmaya çalışmaktan vazgeçmemi istedi benden. Benim Budapeşte'ye dönebilmem için onun da elinden gelen her şeyi yaptığını ve bundan sonra da yapacağını anlattı. Yüzüne baktım. İçten konuşuyordu. Söyledikleri de zaten, beni sevenlerin söylediklerinden farklı değildi. Onu haksızlıkların, baskının yanında yer almaya iten gerekçelerin neler olduğunu sormadım. Ama gerçekten bir süredir hiçbir şey yapmadığımı, parti hayatımda bitkisel yaşama

başladığıma güvenebileceğini söyledim ona. Benim hiçbir zaman yalan söylemediğimi biliyordu. Bundan belki bir yıl önce gene böyle bir gece bir yerde otururken kendisine, mücadeleme ara vermeyeceğimi, devam edeceğimi kesinlikle söylemiş olan da bendim ve söylediğimi yapmıştım. Bu sefer hiçbir şey yapmadığımı, yapmayacağımı söylüyordum. O da bana elinden gelen yardımı yapacağını vaadediyordu.

Bir tek kez bu sözümün dışına çıktım.

Ekim devriminin 50. yıldönümü nedeniyle Dış Büro bir kutlama ve buna paralel olarak Lenin'in eserlerinin tanıtılması için bir plan hazırlanmak üzere bir toplantı düzenlemeye karar verdi. 1967 yılında oluyordu bu. Parti gruplarını Zeki çoktan dağıtmıştı ama elbette partililer duruyordu her ülkede. Bu geniş toplantıya Budapeşte'den, Romanya'dan, hattâ Polonya'dan TKP üyelerini davet etti Dış Büro. Geldiler. Çalıştığımız villanın salonunda toplandık. Ekim devriminin 50. yıldönümü ve buna bağlı olarak Lenin'in eserlerinin tanıtılması için yapılacak olanlar konuşuldu. Sonra da Zeki bu toplantıya ilişkin olarak hazırladıkları bir karar tasarısını okudu. Karar tasarısında kulaklarımı dört açıp dinlediğim için, hemen dikkatimi çeken husus bu toplantının, bizim bundan iki yıl önce o kadar istediğimiz, uğrunda o kadar fire verdiğimiz yurt dışındaki parti gruplarının bir genel toplantısının yapılmış olduğu havasıyla sunulmuş olmasıydı. hattâ toplanılıp sorunlar görüşüldü gibisinden bir cümle bile sokuşturulmuştu bir yerine. Bunu Yılmaz'ın da hemen fark ettiğini, karar tasarısı daha oylanmadan önce söz istemesinden anladım. Bu toplantının yurt dışındaki aktivistler toplantısı gibi gösterilmek istendiğini, oysa böyle olmadığını, hiçbir mesele konuşulmadıktan başka Moskova ve Sofya'dan gelen kimsenin de bulunmadığına işaret etti. Buna karşı söz alanlar, "Yani Ekim devrimi ve Lenin konulu bir parti toplantısının yapılmasına mı karşı geliyorsunuz" gibisinden saldırgan bir tutumla bizim Sovyet aleyhtarlığımızı hatırlattılar. Elbette

böyle bir toplantıya değil, bu toplantının yurt dışındaki parti aktiflerinin iki yıldır istenen parti sorunlarını görüştükleri bir geniş toplantı halinde gösterilmesine karşıydık. Göz göre göre oynanan bu oyunu sineye çekemezdik. Derhal yazılı bir çekince bildirerek oylamaya sunulan karar tasarısının altına, kararı, şu koşullarla oyladığımı bildirerek imzaladığımı yazdım: "Bu toplantı, yapılması istenen bir genel toplantı değildir. Hiç bir sorun ele alınmamıştır. Yurt dışındaki TKP üyelerinin bir kısmını buluşturan bu toplantı, sadece Ekim devriminin 50. yıldönümünün ve dolayısıyla Leninin anılması için yapılmıştır." Ancak bu satırlar yazıldıktan sonra kararı imzaladım. Bu itirazımızın anlamını yalnız Leipzig'de olanların değil, diğer gruplardan gelen bazılarının, hemen fark ettiğini anladım. Nitekim Melike ve Münevver Andaç kararı imzalarken konulan çekinceye katıldıklarını açıkça ifade ettiler.

Zeki bana hınçla baktı, Aram sitemle.

Ondan sonraki ilk buluşmamızda Aram bana, "Şimdiye kadar seni buralardan kurtarmak için sarf ettiğim bütün gayretleri boşa çıkardın. Şimdi gene al baştan yapacağız Gün!" demişti.

"Başka türlü yapamazdım. Bu kadar manevra karşısında susamazdım" dedim. Sesini çıkarmadı.

İki partizan: Memet ile Can

O toplantı günlerinden kalma en güzel anım Münevver ve Mehmet'le birlikte geçirdiğimiz günler olmuştur. Münevver'i Türkiye'den kaçtıktan ve başından hiç beklemediği badireler geçtikten sonra ikinci görüşümdü bu. Polonya'da yaşıyorlardı Mehmet'le birlikte. Mehmet mükemmel Lehçe konuşuyordu. Liseye gidiyordu. Son derece kültürlü bir insan olan ve Fransızca'yı anadili düzeyinde bilen Münevver, Varşova'da kısa zamanda kendisine gayet geniş bir çevre oluşturmuştu. Fakat el-

bette Varşova'da yalnız başına yaşamak için kaçmamıştı Türkiye'den. Mehmet, Can'dan dört yaş büyüktü ama hâlâ çocuktu. Biz salonda oturup başımıza gelenleri, başımızdan geçenleri Münevverin getirdiği Polonya votkasının eşliğinde konuşurken, diğer odada Can ve Memet ellerine silâh yerine aldıkları badminton raketleriyle, ta ta ta ta diye ateş ederek partizanlık oynuyorlardı. Bizim kuşağın, bilgisayar döneminde büyümeyen çocukları, bol bol kitap okumuşlar ve oyunlarına partizanlık oyunuyla heyecan katmışlardır. Hattâ ben kızımın kimi fiziksel acılara da, "ben partizanım, acıya dayanırım" diyerek göğüs gerdiğini biliyorum. Herkesin ürktüğü diş hekimi sandalyesine Gül, içinden, "şimdi ben partizanım" diyerek oturmuş ve gıkını çıkarmayıp daima şaşırtmıştır dişçileri.

Münevver'i ve Mehmed'i ondan sonra bir daha Paris'e gittiğimiz zaman gördüm. Münevver, yaşlıca, zengin ve kültürlü bir Fransız'ın (galiba Slav asıllıydı), Münevver'in Polonya'dan çıkıp, Fransa'da kendisine yeni bir hayat kurabilmesi için yaptığı ismen evlilik teklifini kabul etmiş ve Volkof'un eşi olarak Polonya'dan ayrılıp Paris'e gitmişti. Ben evlendiği beyi tek bir kere görmedim. Kocası, Paris'in en mutena ve güzel semtlerinden biri olan Bois de Boulogne'un hemen karşısında Boulevard Lannes'da güzel bir apartmanın dördüncü katındaki büyük ve dayalı döşeli daireyi Münevver'in emrine vermişti. Paris'te derhal iş bularak bir resim galerisinde çalışmaya başlayan Münevver rahat yaşıyordu. Mehmet o zaman ilk resimlerini yapmaya başlamıştı. Paris'te artık genç bir delikanlı olarak karşılaştığım Mehmet, onlara gittiğimiz gün bizi ağırlamak için ne yapacağını şaşırmıştı. Büyük masanın etrafında fır dönüyor, içkiler, yemekler ikram ediyor, tatlı tatlı konuşuyordu bizimle. O zaman kafama dank etti "gen"lerin insan yapısında oynadığı rolün muazzamlığı. Nâzım'ın Memedi, babasından ayrılmak zorunda kaldığı zaman kundakta bir bebekti. Ondan sonra ancak çocukluk çağında birkaç gün gördü babasını. İlerde de

bu birkaç günlük temaslar artamadan Nâzım öldü zaten. O gün misafirlerini memnun etmek için evin içinde fır dönen Memed'in bu hareketlerinin tümü tıpa tıp babasının hareketleriydi. Nâzım'ın misafir sevindirme hevesi, Nâzım'ın misafir ağırlama keyfi taşıyordu Mehmed'in her hareketinden. Sık ve ufak adımlarla yürüyüşü Nâzım'dı, canlı hareketleri Nâzım'dı, konuşması Nâzım'dı. Bir tek Nâzım gibi boylu boslu olmamasıydı onu babasından ayıran fiziksel özellik.

O tarihten sonra da gördüm Mehmed'i gene Fransa'da. Cancal'daki evine davet etti bizleri. Daha sabahın köründe çıkıp dünyanın yengecini almış, Yılmaz, ben, Fahri, Neriman ve Münevver'den oluşan misafirlerini ağırlamak için dünyanın yemeğini pişirmişti. Denizin gel git yaptığı kıyının hemen yanında, Boğazdaki yalıları anımsatan, ama gene de tipik Fransız deniz kıyısı evinde geçirdiğimiz unutulmayacak günün anısını, o zaman artık görülmemiş bir hızla gelişmekte olan tekniğin kazandırdığı video kaseti saklıyor.

Prag Baharı

1968 yılı yeni umutlar getirdi hepimize, reel sosyalizm adı verilen rejimdeki ülkelerde yaşayan ve sosyalizme olan inançlarını yitirmeyenlere. Çekoslovakya'daki gelişmeleri günü gününe izliyor, içimiz hoplayarak, kalbimiz çarparak, inanılmaz sevinçlerle haberleri dinliyor, çıkan yazıları okuyorduk. Eminim o aylarda, haftalarda, günlerde tek yürek gibi çarpıyordu hayatını bu kavganın başarısına adamış tüm insanların yüreği. Bu sefer olacaktı. Bu sefer her şeyden önce insanların yönetime katılımı demek olan, özgürlük demek olan, demokrasi demek olan rüya gerçekleşme yoluna girecekti. Bu sefer insanlar kendi kaderlerini kendi ellerine alabileceklerdi. Bütün gelişmeler bunu gösteriyordu. Güzel günler yakına, çok yakına gelmişti. Prag baharını Budapeşte'de değil, Leipzig'de yaşadığına hayıf-

lanmışımdır hep. Hem dil olarak yalnızca Fransızca kaynaklarla yetinmek, Prag olaylarına kuşkusuz çok büyük yer veren Macar basınına kavuşamamış olmaktan, hem de Budapeşte'de gençler, aydınlar arasında yaşanmış olan o umut, heyecan dolu havayı onlarla birlikte teneffüs edememekten ötürü. Doğu Alman basınında, reel sosyalist ülkeler arasında kraldan fazla kral taraftarı olduğu için Prag olaylarına hemen hiç yer verilmiyor, verildiği zaman da gayet kısa haberlerle geçiştiriliyor ve emperyalistlerle ilgili yönler araştırılıyordu. Hatırlanacaktır herhalde, Sovyetler'in Prag'a müdahale kararını verebilmeleri için gereken desteği alabilmeleri uzun zaman sürdü. Sovyetler Birliği, bir zamanki Macaristan müdahalesinin yarattığı tepkileri bir kere daha üstlenebilecek durumda değildi. Bu nedenle Varşova Paktı ülkelerinin birlikte katılacakları bir hareketin yapılmasını istiyor, fakat Varşova Paktı üyelerini buna pek razı edemiyordu. Demokratik Almanya belki de bir Batı Almanya'nın varlığından ötürü kendi özel konumu dolayısıyla dünden hazırdı böyle bir müdahaleye. Buna en fazla karşı gelenler arasında Macaristan ve başından çok acı tecrübeler geçmiş olan Kádár vardı. Kádár'ın defalarca Prag'a gidip gelmiş, Dubçek'i yaklaşan tehlikelere karşı uyarmış, biraz daha az hızlı hareket etmesini istemiş olduğu söylenir. Kádár bu ılımlı hareketlerin ustası(!), fincancı katırlarını ürkütmeme siyasetinin üstadı olmuştu yıllardır. Durumun giderek gerginleştiğini görüyorduk. Fakat bizzat komünist partisinin reformcu kanadı tarafından başlatılan ve bu kadar büyüyerek halkın tüm desteğini kazanan Prag baharının karşısına hiçbir kuvvetin dikilemeyeceği hayaline kapılmıştık. Umutluyduk. Ne kadar umutluyduk o günlerde.

Bir sabah her günkü gibi erken saatlerde radyoyu dinlerken Varşova Paktı üyelerinin Prag'a girdikleri haberiyle beynimden vurulmuşa döndüm. Yalnız ben mi? Benim gibi milyonlarca umutlu insan.

Ve ben dünyanın tüm çocuklarını mutlu etmek için girişti-ğim savaşta seçtiğim bu yola, o gün o korkunç haberi radyo-da dinlediğim gün noktayı koydum.

O tarihten sonra işte çalışırken, radyo redaksiyonunda sa-bah toplantılarına katılırken, arada bir yapılan parti toplantıla-rında boy gösterirken artık hiçbir rahatsızlık duymadım, duy-gusuzlaştım âdeta. Yalnız arada bir, örneğin daha bir hafta ön-cesine kadar Prag baharına sevindiğini gizlemeyen Aram'ın, sa-bah toplantısında gözlerini döndüre döndüre Prag'a yapılan as-kerî müdahaleyi destekleyen yazı yazılması gerektiğini söyledi-ği zaman -benim yazmayacağımı bildiği için bana yüklemezdi bu türden işleri- ayaklarımdan başlayan bir soğumanın yavaş yavaş yükseldiğini ve tüm vücudumu kaplamaya başladığını hissederdim.

Ya gönderin ya hapsedin!

Her yıl Budapeşte'ye dönme isteğini tekrarlıyordum. Her defa-sında, "gelecek sene" yanıtını alıyordum. Bu arada beni iki de-fa tatile göndererek akıllarınca biraz oyalamaya baktılar. Bir yaz Soçi'ye gönderdiler, bir yaz Romanya'ya. Soçi'ye gitmem fena olmadı. O sırada orada olan ve aslında hiç mi hiç tanıma-dığım Macar Sosyalist İşçi Partisi Merkez Komitesi üyelerinden Komoçin'le tesadüfen aynı dinlenme evinde kaldık. Komoçin kendisine tahsis edilen arabayla yaptığı gezintilere Gül'le beni de davet etti. Yol boyunca konuşurken birden bana dönüp,

Yoksa siz Budapeşte'ye gelmesi için durmadan talepte bu-lunduğumuz kişi misiniz? deyince, Macarların işi ciddî tuttuk-larını, beni Parti Merkez Komitesi Dış İlişkiler Şubesinden ya-zılan resmî yazılarla istediklerini anladım.

- Evet, dedim, benim, ama bir türlü başaramadık bu işi bu-güne kadar.

Komoçin o zaman bana bir iki gün sonra tatilinin bitip ay-

rılacağını, aynı yere, yani Soçi'ye o gittikten bir iki gün sonra gelecek Pulai'ye de kendimi mutlaka tanıtıp durumu hatırlatmamı, onun bu işlerle daha yakından meşgul olduğunu söyledi. Birkaç gün sonra gerçekten geldi Pulai. Adını duymuştum. Kızıl prens diyorlardı kendisine. Herhalde daima güzel giyindiği ve yakışıklı biri olduğu için. Komoçin'in tavsiye ettiği gibi kendisiyle konuştum. O da hatırladı beni. Ve o zamana kadar birkaç defa resmî yazıyla talepte bulunduklarını, her defasında biraz daha beklemelerinin rica edildiğini söyledi.

Evet, ister benden gelsin, ister beni resmen talep edenlerden, her istek biraz daha bekleyin cevabıyla reddediliyordu. Artık neyi ne kadar beklemem gerektiğini ben de düşünemez olmuştum. 1969 yılı gelmiş, Can o yıl on dört yaşını doldurmuş ve 8 sınıflık okulu sınıf birincileri arasında bitirmişti. Gideceği lisenin saptanması ve giriş sınavlarına girmesi gerekiyordu. Bu bekleyiş artık çocuklarımın geleceğini etkilemeye başlamıştı. 1969 yılında yaz başında, bir gün öğlene doğru, sabahları çalıştığımız villaya gelip üst katındaki ufak odaya yerleşerek ne olduğunu bilmediğim ve merak da etmediğim bir takım işlerle uğraşan Zeki Baştımar'ın yanına çıktım. Ve şöyle dedim kendisine.

Üç yıldır Budapeşte'ye dönmek için onay verilmesini bekliyorum. Budapeşte'den beni istediklerini ve beklediklerini biliyorsunuz. Size de bu konuda devamlı talepler geldiğini bilmekteyim. Ya istediği yerde çalışma hakkına sahip olan özgür bir insanım ya da hareketleri kısıtlanmış bir suçlu. Eğer özgürsem derhal Budapeşte'ye dönmek istiyorum. Eğer suçluysam derhal hapsedilmemi talep ediyorum.

Bilmem neden bu sözlerim etkili oldu.

Hemen o gün Budapeşte'ye resmî mektubu yazdı. Aynen Necil'le beraber Leipzig'e gelmemiz söz konusu olduğu vakit yapılan bir değiş tokuşa gerek vardı gene. Ziya ve Şekibe Bizim Radyo'ya gelecekler, ben ve Yılmaz Budapeşte Radyosu'-

na gidecektik. Bu sefer işimiz, "kör ister bir göz, Allah verdi iki göz" şeklinde olmuştu. Yılmaz'la beraber dönecektik Budapeşte'ye. İki-üç ay kadar beklemek gerekiyordu. Bu zamanı artık Macarların tabiriyle tek ayak üzerinde bile geçirebilirdik.

Öyle de oldu. 1969 yılının eylül ayında, bana bütün bir ömür kadar uzun gelen altı yıl sonra Budapeşte'ye döndüm

Noktayı koysam mı?

Anlatmak istediklerimi bitirdim gibime geliyor. Buraya rahat rahat noktayı koyabilirim belki de. Budapeşte'ye ikinci gelişimden sonra geçen olaylara zaten şimdiye kadar anlattıklarım sırasında değindim. Gel gör ki, her şeyi kapatmaya, "bitti bu kadar" demeye de imkân yok.

Tanık olduğum çok kez tarih denebilecek olayların akışı, öyküsü, başka biçim alsa da hâlâ devam ediyor ve bunları günümüzde hep birlikte yaşıyoruz.

Berlin'de duvarın çekildiği günü anımsayacak yaşta olanlar, herhalde duvarın yıkıldığı günü anımsayanlara oranla çok daha azdır. 1917 Ekim Devrimi sırasında yaşayanlar arasından Sovyetler Birliği'nin çöküşünü gören kimse kalmış mıydı mı acaba? Sovyetler Birliği'nin çöküşüne tanık olanlar, dünya tarihini değiştiren Ekim Devrimini bundan böyle sadece kitaplardan okuyacaklar. Hem de çok kez çarpıtılacak olan tarih kitaplarından. Ve kendilerine geçmişleri unutturulmak, bundan da kötüsü salt kara bir leke olarak gösterilmek istenecek. Bunun Macaristan'da nasıl yapıldığını görüyorum. Rejim değişikliği adı verilen çok partili düzene geçildiği andan beri ondan önceki kırk yılın yalnız kötülüklerinden söz etmek, kırk yılda hiçbir şey yapılmadığını, bundan da kötüsü yalnız kötü şey yapıldığını iddia etmek, hangi ulus söz konusu olursa olsun kolay kolay altından kalkılamayacak bir yüzkarası gibi algılanır. Doğruları ve yanlışlarıyla, kazanımları ve kayıplarıyla, iyi ve kötü

taraflarıyla birlikte geçmişini inkâr eden bir ulusun kendine güven duyabileceği bir geleceği olamayacağına inanıyorum. Hiç bir yönetimin, kendi halkında bu türden duygular uyandırarak öz güvenini kaybetmesine neden olmaya hakkı yoktur. Yazık ki bugün bu yaşanıyor bütün eski sosyalist ülkelerde.

Yaşamım boyunca tanıdığım ve sevdiğim insanların bazılarının öyküsü, öldükleri için bitti. Ben, hâlâ yaşadığım için kendi öykümü sonuna kadar getiremiyorum. Ama kendi yaşantımın bazı bölümlerini bitirmek için daha bir-iki anıya değinmem gerekecek.

Emekliler mi, emektarlar mı?

Yurt dışındaki Türkiye Komünist Partisi'nin (yurt dışındaki ifadesini bilhassa kullanıyorum, çünkü 1969'un sonuna kadar yurt içindeki eski TKP'lilerin hepsi kendini ayrı tuttu yurt dışındaki oluşumdan) 1970'li yıllarda hem Batı Avrupa'da hem Türkiye'de örgütlenmeye başladığı bir vakıadır. Hem de tarih açısından oldukça kısa bir sürede hızlı bir yayılma biçiminde olmuştur bu örgütlenme. TKP'nin, örgütlenme biçiminde, özünde ve temelinde hiçbir değişiklik olmadığı için kaçınılmaz çöküşüyle bitecek yükselişi, o yıllarda başladı. Ben içinde olmadığım ve olmak da istemediğimden bu sürecin nasıl geliştiğini, neler pahasına olduğunu, kimlerin ne gibi roller oynadığını ve üstlendiğini, kimlerin başının yandığını bilmiyorum. Arada bir Budapeşte'ye yolu düşüp de hiç tanımadığımız ya da bir vesile ile tanımış olduğumuz gençlerin bizleri arayıp sorgu dolu gözlerle yüzümüze baktıklarını, bizden kendilerini teskin edecek şeyler söylememizi istediklerini unutmadım. Ciddî konularda her zaman sürmesi doğal, hattâ gerekli olan tartışmalar, o tarihten sonra da kimilerinin başının yenmesiyle sonuçlandı. Eskiden yalnızca partili arkadaşlarımız arasında bilinen ithamlar, suçlamalar, karalamalar bu kez basın ve yayın yoluyla herkese duyuruldu.

TKP'nin yayılışı Türkiye'de yeni yeni gençlerin katılımıyla devam etti ve gün geldi, yönetim onlara verildi ya da verenler, devretmeye mecbur oldular. Bunun nasıl olduğunu bilmiyorum. Benim açımdan önemi de yok. Benim açımdan önemi olan tek bir olaydan, 1984 yılı Moskova toplantısından kısaca söz etmek istiyorum.

TKP'nin o zamanki yeni yönetici kadrosundan olan kişileri o kadar az tanıdım ki, haklarında hiçbir görüş oluşturamadım. Yeni mevkilerinin gerektirdiğini düşündükleri ağırlık ve ciddîyetle hareket ediyorlardı. Bizim yıllarca hayalini kurduğumuz ve mücadelesini verdiğimiz geniş bir parti toplantısı önerisi onlardan geldi. Ama bu toplantının hedefinin ve amacının bizim istediğimiz toplantının amacıyla en ufak bir ilişkisi yoktu. Bu toplantının, bizim gibi yıllarını bu işlere vermiş olanların açıkça gördükleri tek bir amacı vardı: Türkiye Komünist Partisi'nin yeni yöneticilerini TKP'nin tarihine bağlamak, onların TKP'nin devamcıları olduğunu kanıtlamak. Bunu zaten kendileri de gizlemeye pek çalışmadılar.

Buna rağmen ben bu toplantıya katıldım. Yalnız katılmakla kalmayıp bir bakıma hazırlanmasına da yardım ettim. Yardım biçimim, bu toplantıya neden katıldığımı da açıklar. Bu toplantının, emektarlarla mı, yoksa emeklilerle mi toplantı adını taşıması gerektiğini epey tartışan örgütleyiciler buraya kimleri çağıracaklarını kararlaştırmışlardı. Benim büyük bir haksızlığa uğradığımı bildiklerini mütevazı bir şekilde ifade eden yeni yöneticilerin benden sordukları, daha kimlerin bu toplantıya davet edilmeleri gerektiğini düşündüğümdü. İki isim vardı benim için her vaziyette önemli olan. Biri Necil'di, diğeri Fahri. Necil her ne kadar kimler tarafından atıldığını iyi bildiği için partiden atılmasını önemsememişse de, bunun ondan sonraki hayatında çok kez önüne çıkan bir engel olduğunu ve bundan da önemlisi bunun kendisini kırdığını elbette biliyordum. Böyle bir toplantıya davet edilmesi, önem versin vermesin, herkese karşı

onun itibarının iadesi demekti.

Fahri Petek için durum belki daha da trajikomikti. O daha 51 yılında parti yöneticilerinden "kendisini partili bilsin" gibi acayip bir talimat almış, ama hiçbir işe sokulmamıştı. Fahri de kendi direnişi ve çabasıyla hayatta başarı yoluna girdikten sonra buna önem vermemiştir herhalde. Fakat uzun yıllar bunun üzüntüsünü çektiğini biliyordum. Fahri'nin böyle bir toplantıya çağrılması itibarının iadesi değil, kendisinden özür dilenmesi anlamına gelecekti. Ve davet haberini kendisine telefonla bildirdiğim zaman, hem şaşırmasından hem de toplantıya sevinçle gelmesinden, yanılmadığımı gördüm

Evet, başlıca bu nedenlerle kabul ettim böyle bir toplantıya katılmayı. Ve bir de merak ettim, yeni yöneticilerin özellikle de genç oldukları için böyle bir toplantıda nasıl bir tutum alacaklarını, nasıl bir yol izleyeceklerini.

Moskova'da karakışta bir hafta

1984 yılının aralık ayıydı. Noelin ikinci günü. Bunu bu kadar iyi hatırlamamın nedeni bizi Moskova'ya götüren uçakta hemen hemen kimsenin olmayışıdır. Havaalanında karşılayanlar Moskova'daki her yapı gibi muazzam büyüklükteki Moskova Oteli'ne götürdüler bizi. Çeşitli yerlerden gelen emekli-emektarlar büyük otelin büyük ve soğuk (ısıtılmadığı için değil) salonunda buluştuk. Onca yıl sonra buluşabilmek bile bizler için sınırsız bir sevinç kaynağı olmuştu.

Bizim yeni yöneticilerimizin üç kuşak arasında bağlantı kurmaya büyük özen gösterdikleri ilk anda anlaşılıyordu. Yaşayan en eski kuşağı temsil etmek üzere orada bulunan Boz Mehmed'in (Mehmet Bozışık) sanırım bundan başka hiçbir işlevi yoktu. Hoş bizim de tarihî bağlantıyı kurmanın dışında hiçbir işlevimiz olmadığı, kuşkumuzun çok yerinde olduğu hemen anlaşıldı.

Bu toplantıya dair elimde tek bir yazı, tek bir belge yok. Artık modernleşmiş olduğumuz için zabıt tutacak kâtibe gereksinim kalmamıştı. Yapılan bütün konuşmalar salonda bir Sovyet görevli tarafından ses bandına kaydedildi. Bu ses bandının akıbetinden haberim yok. Elimde hiç bir kayıt olmaması şimdi canımı sıkıyor. O zaman buna önem vermiş olsaydım en azından not tutardım. Ama daha ilk gün yapılan konuşmalardan, toplantının amacı en azından benim için hemen ortaya çıkmıştı. Buna rağmen ciddî sorunların ele alınması için bazı arkadaşlar tarafından yapılan girişimler başarısız kaldı. Buna karşılık eski parti hastalığının devam ettiği, sunulan bir karar tasarısında hemen sırıtıyordu. Bu karar tasarında gene provokatörler, likidatörler falan filan suçlanıyor ve damgalanıyordu. Mihri Belli'nin de adının geçtiğini çok iyi anımsıyorum. Gerçi çoğunluğun itirazıyla karar tasarısındaki bu madde çekildi ama, toplantıya katılan bu kadar kavgadan geçmiş kimileri tarafından hâlâ desteklenebildiğini dehşetle ve umutsuzlukla gördüm. Gene aynı karar tasarısında, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin yol göstericiliği de belirtilmişti ki, bu madde özellikle benim itirazıma uğradı, hem bulunduğumuz yerin Moskova olduğuna da aldırmadan. Bu da girmedi karar tasarısına. Belki de diyorum, iyi oldu benim için böyle bir karar tasarısının gündeme getirilmesi ve Mehmet Bozışık'ın yaptığı ipe sapa gelmez konuşmalar. Eski ve yeni, geçmiş zaman ve şimdiki zaman açıkça karşıma çıktı. Gelecek zaman için hiçbir umuda kapılmamak gerektiğini gösterdi bana.

1968 Prag baharı, Varşova Paktı ülkeleri tarafından ezilirken koyduğum noktanın yanına böylece bir de ünlem koydum.

Ondan sonra TİP ve TKP'nin Prag'da yapılan birleşme kongresine davet edildiğim halde gitmedim. Ünlemden sonra konulacak başka işaret kalmamıştı benim noktalama işaretlerim arasında. Kısa zaman içinde bu birleşik partinin de kaçınılmaz çözülüşü başladı.

Bunları bu kadar yakından görenler ve izleyenler için Sovyetler Birliğinin ve diğer sosyalist ülkeler yönetimlerinin çözülüşlerinde şaşılacak hiçbir şey yoktur. Gorbaçov son bir çabayla bir şeyler yapmaya çalıştıysa ve kimilerinin umutlarını uyandırdıysa da, yazık ki adının, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü başlatan insan olarak tarihe geçmesinden başka bir şey elde edemedi. Ha bir de, onun o kadar ısrarla ortaya attığı Glasnost yani saydamlık, şeffaflık deyiminin bugün, özünden tamamen soyutlanmış olarak birçok politikacının dilinden düşmediğini de unutmayalım.

Nâzım'ın mezarı

O yıl kar diz boyu iken Moskova'da geçirdiğimiz birkaç günün unutulmayacak anısı, Nâzım Hikmet'in mezarına yaptığımız ziyarettir. En güzel kış günlerinden biriydi. Keskin soğukta pırıl pırıl bir güneş havayı ısıtamıyor ama, karda yansıyan ışınları göz kamaştırıyordu. Ufak bir otobüsle Nâzım Hikmet'in mezarına götürdüler bizi. Nâzım ağabeyin kabri mezarlığın güzel bir yerindeydi. Dino'nun elinden çıkan taşa oyulmuş Nâzım resmi, heykel gibi dikilmiş duruyordu. Mezarlık taze çiçek doluydu. En çok o soğukta taze çiçek olmasına şaştım. Demek mezarlığı ziyaret edenler arasında onun mezarına da sık sık taze çiçek bırakanlar vardı.

Türkiye'den gidenlerden kimilerinin onun mezarına bir avuç Türkiye toprağı bıraktıklarını duymuştum. Bana çok yapay geliyor vatan toprağı bırakma davranışı. Hele şu son zamanlarda ayyuka çıkan Nâzım'ın mezarı Türkiye'ye gelmeli mi, gelmemeli mi tartışmaları çok itici, çok utandırıcı geliyor. Sen kendi vatanının toprağının yetiştirdiği ender insanlardan biri olan Nâzım Hikmet'e gereken değeri verebildin mi? Okullarda çocuklara Nâzım Hikmet'i dünyanın en büyük şairlerinden biri olarak tanıtıyor musun? Dünyanın ender yetiştirdiği insanlar-

dan birinin onlara ait olduğunu anlatarak iftihar etmelerini sağlayabiliyor musun? Bir tek sokağa adını verip bir tek yere heykelini dikebildin mi? Son yıllarda Nâzım Hikmet'e ilişkin her türlü etkinlik, birkaç istisnanın dışında, pazarlama endişesinin dışına çıkabildi mi?

UNESCO Nâzım yılı olarak ilân ettiği için mi anılmalıydı doğum ya da ölüm günlerinde Türkiye'de Nâzım Hikmet? Şu günlerde anma derken yazık ki sansasyon yaratmaya, dedikodu icat etmeye dönüşen yazılar, haberler, resimler, onun değerini gerçekten bilenleri kuşkusuz üzüyordur.

O gün Nâzım Hikmet'in mezarının başında, o taptaze çiçeklere bakarken içimden kendisine, "Merak etme, seni artık kendi halkın da tanımaya başladı. Şiirlerin vatanında da basılıyor, türkü oluyor" demiştim. İyi ki bugün 2002 yılının Ocak ayına rastlamadı mezarının başında olduğum gün. Yoksa biraz yüzüm kızarırdı, biraz utanırdım onun hakkında son zamanlarda çıkan yazıların bazılarını anımsarken, bir orkestra şefinin değneğinin bir işaretiyle başlamış izlenimini veren ve gene aynı değneğin işaretiyle bitecekmiş gibi görünen etkinlikleri ona anlatırken...

SON SÖZ

Anılarımı yazmayı birçok kez düşünmüştüm bugüne kadar. Hep içimden bir ses engelledi beni. Başka bir yol izleyen yaşantımın, başımdan geçenlerin, gördüklerimin, anlattığım olayların ve çıkardığım sonuçların, bu davaya birlikte başladığımız ama başka yollardan geçen kimi yaşıtlarımı kırmasından, üzmesinden çekindim.

Hayatlarını bir zamanlar benim koyduğum davaya koyup manen ve maddeten birçok kayıplara uğrayan oğlum yaşındakileri kızdırmak, üzmek istemedim. Hele en çok korktuğum şey, bugünün gençlerinin umutlarını kırmaktı. Bunu hiç ama hiç istemedim.

Yazdıklarımda ve anlattıklarımda her şeyin katıksız ve doğru olması başlıca hedefim olacaktı. O zaman da üzülmemek, kızmamak, üzmemek, kızdırmamak elde değildi.

Ne var ki, zamanla hem çocuklarım, hem kendi yaşıtlarım, hem de tanıdığım ve sevdiğim gençler yazmam için ısrar ettiler. Yaşadıklarını, gördüklerini, tanık olduklarını kendinle birlikte götürmeye hakkın yok dediler.

Sanırım hakları var.

Geçen yıl yazmaya başladığım vakit çok sevdiğim benden yaşlı dostlardan biri, bu öyle bir kitap olmalı ki, okuyanın derhal kavgaya atılmaya şevki gelmeli dedi. Gülüyordu bunu söylerken, ama bir yerde içten olduğunu biliyordum. Ben gene de diyorum ki, eğer anlattıklarım, bunları okuyanları biraz olsun düşündürürse, bu bana yetecek.

Anılarımı yazmak için bugüne kadar beklerken belki de kaçınılmaz ölümü biraz geciktirmek umudu da vardı içimde kim bilir?

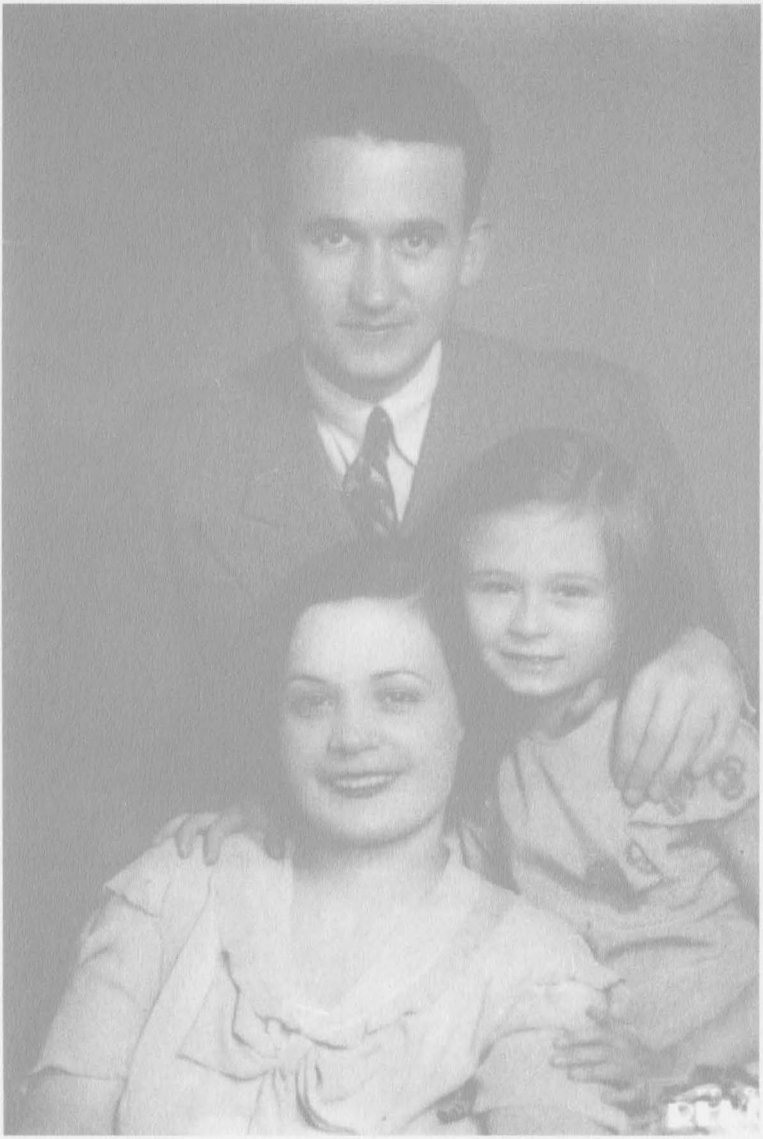
Ne diyor Nâzım Hikmet:

Su başında durmuşuz
Çınar, ben, kedi, güneş, bir de ömrümüz
Su serin,
çınar ulu
ben şiir yazıyorum
kedi uyukluyor
güneş sıcak
çok şükür yaşıyoruz.
Suyun şavkı vuruyor bize
çınara, bana, kediye, güneşe bir de ömrümüze.

Budapeşte, 2002 Mart.

Annem Kâtime ve babam Muvaffak, Darülfünun öğrencileriyle birlikte Bursa'da Atatürk'le beraber.

Annem ve babamla birlikte. (1935)

Annem, babam, ben, kardeşim, nenem ve anneannem.

Grenoble'da Tahsin ağabeyle. (1947)

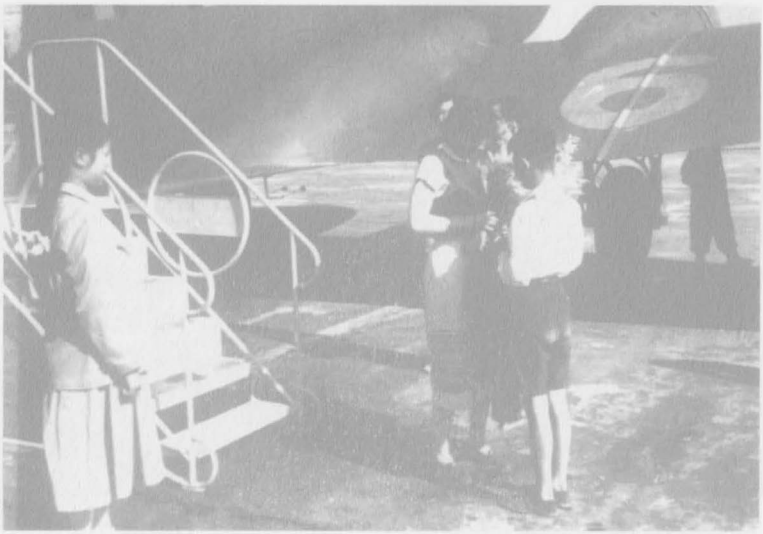
Berlin Dünya Gençlik Festivali'nden dönüşte, Sevim Tarı (Belli) ile. (1951)

İsviçre'de Ulvi ve Selçuk Uraz'la son buluşma. (1952)

Bükreş Dünya Gençlik Festivali'nde Türk delegasyonu. (1953)

Pekin havaalanında pionierler tarafından karşılanırken. (1954)

Franco Moretti (Francesco Morenino) ve diğer İtalyan arkadaşlarla Budapeşte'de. (1959)

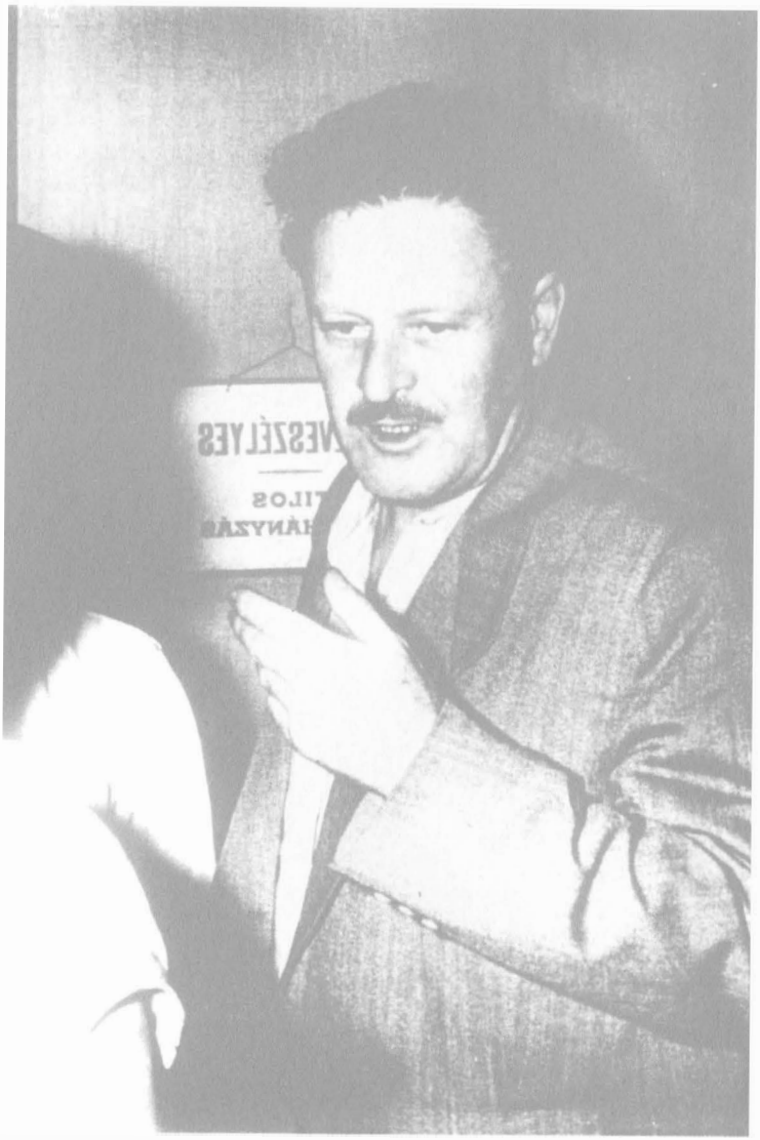
Budapeşte'de evimizin bahçesinde Nâzım ağabey, Melike (Erem Esin), tercümanı Klari Korolowski, Yıldız Sertel, Necil Togay (1955)

Yirmi küsur yıl sonra yeniden Paris'te. Yılmaz Gülen ve Fahri Petek'le.

Nâzım Hikmet'le Budapeşte'de çektirdiğimiz ilk toplu fotograf.
Sabiha Sertel, Zekeriya Sertem, Bianka Vidali, Nâzım Hikmet, ben,
Necil Togay, Nâzım'ın tercümanları Juja ve Eva.

Nâzım Hikmet, Budapeşte Radyosu'nda. (1954)

Nâzım Hikmet, Budapeşte Radyosu'nda. (1954)

Nâzım Hikmet Budapeşte Radyosu'nda, "Bayramın Birinci Günü" (B
Ölü Evi" oyuncularıyla birlikte. (1954)

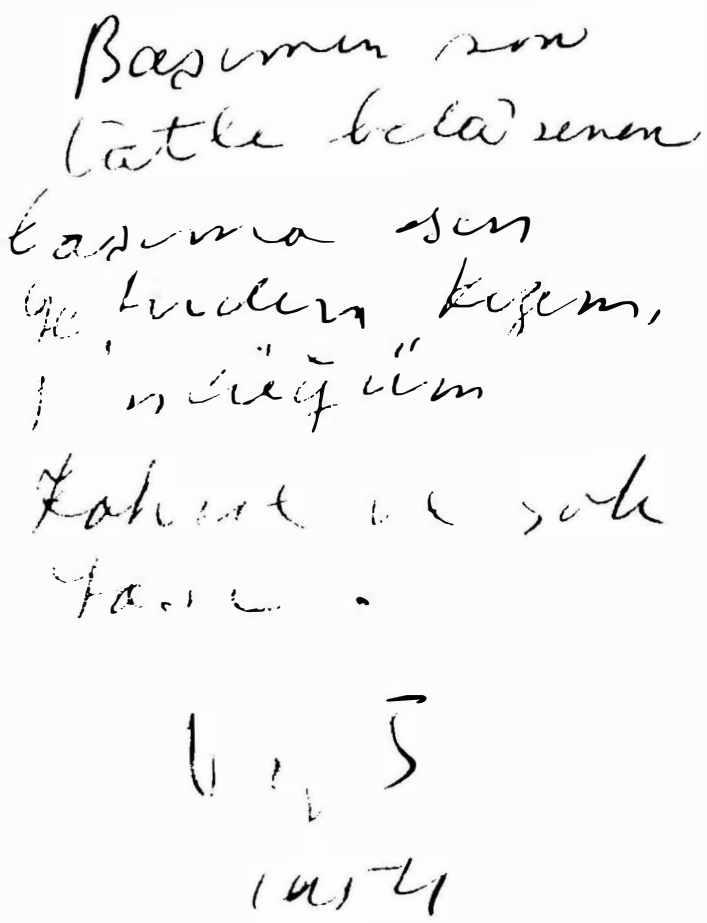
Budapeşte'ye ilk gelişinde Nâzım Hikmet'le bizim evde. (1954)

Bianka, Nâzım Hikmet ve ben. (1954)

Nâzım ağabeyin bana anı olarak verdiği kendi fotografı. (1954)

Nâzım'ın fotoğrafın arkasına yazdıkları

Moskova'da Nâzım ağabey, Dr. Galya, Moskova Radyosu spikerlerinden Fatma. (1954)

Nâzım ağabeyim Moskova yakınlarındaki daçasında, Nâzım, Galya ve ben. (1954)

FESTİVAL MARŞI

Gelmişiz dünyanın dörtbir ucundan.
Gençlik denen bir millet var, ondanız.
Yeşil dallarıyız büyük ağacın.
Ayrı dil konuşuruz, anlaşırız.

Gençiz, gönül deli gibi vuruldu
Dünyanın gecesine, gündüzüne.
Yaşamayı, hürriyeti, umudu
Bölüşmek isteriz kardeşcesine.

MARCHE DU FESTIVAL

Nous sommes venus des quatre coins du monde
Nous sommes du pays qui s'apelle la jeunesse
Nous sommes les vastes branches de l'arbre du monde,
Notre langue est autre, mais nous nous comprenons.

Nous sommes jeunes et notre âme est amoureuse
Des jours et des nuits de la vie et du monde.
La vie, la liberté, l'espoir — nous les voulons
donner en cadeau à nos frères à la ronde.

Paris

FESTIVAL 1955
TÜRK DELEGASYONU

Varşova Festivali davetiyesinde Nazım Hikmet'in şiiri iki dilli olarak yeralmaktaydı

Nâzım ağabeyle ben (1955)

"Su başında durmuşuz
çınar, ben, kedi, güneş
bir de ömrümüz..."
Nazım Hikmet

"Geçen yıl anılarımı yazmaya başladığım vakit, çok sevdiğim benden yaşlı dostlardan biri, bu öyle bir kitap olmalıki, okuyanın derhal kavgaya katılmaya şevki gelmeli, dedi. Gülüyordu bunu söylerken ama bir yerde içten olduğunu biliyordum. Ben gene de diyorum ki, eğer anlattıklarım, bunları okuyanları biraz olsun düşündürecekse, bu bana yetecek."

Gün Benderli

ISBN 975-344-272-6
9 789753 442725

BELGE YAYINLARI